Sarah B. Pomeroy

Stanley M. Burstein, Walter Donlan, Jennifer T. Roberts, David W. Tandy

ANTİK YUNAN'IN KISA TARİHİ

Siyaset, Toplum ve Kültür

Çeviren: Oğuz Yarlıgaş

ALFA

2. BASKI

SARAH B. POMEROY (1938)

New York'ta doğan Pomeroy, 1961 yılında Columbia Üniversitesinde doktorasını tamamladı. Texas Üniversitesi (Austin), Hunter College ve Columbia Üniversitesi'nin de aralarında bulunduğu pek çok üniversitede dersler verdi. Özellikle antikçağda kadın konusunda günümüzün en önde gelen otoritelerinden biri olan Pomeroy'un 6 kitabı ve 30'un üzerinde makalesi bulunmaktadır. National Endowment for the Humanities, Mellon Foundation, Ford Foundation ve American Numismatic Society gibi prestijli vakıfların ödüllerine layık görülmüştür. Evli ve 3 çocuk annesidir.

STANLEY M. BURSTEIN (1941)

Massachusetts'de doğdu. 1972 yılında UCLA Üniversitesinde doktorasını tamamladı ve 1968'den profesör unvanıyla emekli olduğu 2004 yılına kadar California State Üniversitesinde öğretim üyeliği görevini ifa etti. Burstein'in eskiçağ tarihi alanında 100'ün üzerinde kitabı, makalesi ve kitap bölüm yazarlığı bulunmaktadır.

WALTER DONLAN (1935-2012)

1956 yılında Harvard College'dan mezun oldu ve doktorasını Northwestern Üniversitesinde tamamladı. Penn State ve UCLA Üniversitelerinde görev yaptı. 2004 yılında hayatını kaybeden Donlan, özellikle erken dönem Yunanistan'ı üzerine çalışmalarıyla nam salmıştı.

JENNIFER TOLBERT ROBERTS (1947)

Doktorasını Yale Üniversitesinde tamamlayan Roberts, uzun yıllardır City College of New York/Graduate Center'da öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Önemli yayınları arasında *Herodotus, The Histories* (W. Blanco ile birlikte, 1992) ve *Athens on Trial: Antidemocratic Tradition in Western Thought* (1994) sayılabilir.

DAVID TANDY

1979 yılında doktorasını Yale Üniversitesi Klasik Filoloji Bölümünde tamamladıktan sonra 34 yıl boyunca Tennessee Üniversitesinde ders veren Tandy, 2011 yılından bu yana Leeds Üniversitesinde öğretim üyesidir. Eski Yunan ekonomik ve sosyal tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinmektedir. Önemli çalışmaları arasında *Warriors into Traders* (1997) ve *Hesiod's Works and Days* (1996) adlı eserleri sayılabilir.

OĞUZ YARLIGAŞ (1982)

İstanbul doğumlu. 2005 yılında İstanbul Üniversitesi Eski Yunan Dili ve Edebiyatı ile Tarih Bölümlerinden mezun oldu. Aynı üniversitenin Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans (2008), Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalındaysa doktora eğitimini tamamladı (2017). Uzun yıllar çeşitli yayınevlerinde editör, çevirmen ve redaktör olarak çalıştı. Klasik filoloji ve eskiçağ tarihi alanlarında ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli çalışmaları bulunan Yarlıgaş, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalında Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Antik Yunan'ın Kısa Tarihi
© 2016, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

A Brief History of Ancient Greece
© 2015, Oxford University Press, Inc.

Kitabın tüm yayın hakları Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında hiçbir yöntemle çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Çeviren Oğuz Yarlıgaş
Kitap Editörü Esen Kaya
Kapak Tasarımı Adnan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Yavuz Karakaş

ISBN 978-605-171-685-5

1. Basım: Mart 2018
2. Basım: Aralık 2020

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu, Acar Sanayi Sitesi, No: 8, Bayrampaşa-İstanbul
Tel: (0212) 674 97 23 Faks: (0212) 674 97 29
Sertifika no: 45099

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi, Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu İstanbul
Tel: (0212) 511 53 03 Faks: (0212) 519 33 00
www.alfakitap.com - info@alfakitap.com
Sertifika no: 43949

Sarah B. Pomeroy

Stanley M. Burstein, Walter Donlan, Jennifer T. Roberts, David W. Tandy

ANTİK YUNAN'IN KISA TARİHİ

Siyaset, Toplum ve Kültür

Çeviren: Oğuz Yarlıgaş

ALFA

3

ARKAİK YUNAN (MÖ YAK. 750/700 - 480) . . . . . .

Kent Devletinin (Polis) Oluşumu . . . . . .
Kolonizasyon Hareketi . . . . . .
Arkaik Polislerdeki Ekonomik ve Sosyal Sınıflar . . . . . .
Hesiodos: Aşağıdan Bir Görünüm . . . . . .
Hoplites Ordusu . . . . . .
Arkaik Çağ Tiranları . . . . . .
Bilim ve Sanat . . . . . .
Panhellen Kurumlar . . . . . .
Kentler Arasılİlişkiler . . . . . .

2

YUNANİSTAN'IN "KARANLIK ÇAĞI" VE SEKİZİNCİ YÜZYIL "RÖNESANSI" (MÖ YAK. 1200-750/700) . . . . . .

Gerileyiş ve Toparlanma (MÖ Yak. 1200 - 900) . . . . . .
Canlanma (MÖ Yak. 900-750) . . . . . .
Homeros Toplumu . . . . . .
Karanlık Çağın Sonu (MÖ Yak. 750-700) . . . . . .

1

ERKEN DÖNEM YUNANİSTAN'I VE TUNÇ ÇAĞI . . . . . .

Taş Çağlarında Yunanistan . . . . . .
Erken ve Orta Tunç Çağında Yunanistan (MÖ Yak. 3000 - 1600) . . . . . .
Geç Tunç Çağında Yunanistan ve Ege (MÖ Yak. 1600-1200) . . . . . .

İÇİNDEKİLER
ARKAİK YUNANİSTAN

ZAMAN CETVELİ 12
GİRİŞ 18
Kaynaklar: Eski Yunanlar Hakkındaki Bilgi Dağarcığımız 19
Geçmişi Yeniden Elde Etmek: Maddi Kayıtlar 19
Geçmişi Yeniden Elde Etmek: Yazılı Kayıtlar 20
Dönemlere Göre Yazılı Kaynaklara Kısa Bir Bakış (MÖ 3000-MÖ 750/700) . . 22
Somut Çerçeve: Yunanistan Toprakları 26

4 **SPARTA** . . . . .
Karanlık Çağ ve Arkaik
Dönem Sparta Sistemi . . . . .
. . . . Nüfus ve Sparta
Ekonomisi Peloponnesos
Birliği . . . . Sparta'da
Sparta'da Değişim . . . . .

5 **ATİNA'NIN GELİŞİMİ VE PERS SAVAŞLARI** . . . . .
Tunç Çağından Arkaik Dönemin Başlarına Kadar Atina . . . . .
Solon'un Reformları . . . . .
Peisistratos ve Oğulları . . . . .
Kleisthenes'in Reformları . . . . .
Pers'lerin Yükselişi . . . . .
Yunanlar ve Persler Arasındaki Savaşlar . . . . .

6 **YUNAN KENT DEVLETLERİ ARASINDAKİ MÜCADELELER VE ATİNA DEMOKRASİSİNİN GELİŞİMİ** . . . . .
Pers Savaşlarının Sonrası ve Yeni Bir Birliğin Kuruluşu . . . . .
Atina ve Sparta'da Yeni Gelişmeler . . . . .
"Birinci" (İlan Edilmemiş) Peloponnesos Savaşı (MÖ 460-445) . . . . .
Perikles ve Atina Demokrasisinin Yükselişi . . . . .
Edebiyat ve Sanat . . . . .
Oikos ve Polis . . . . .
Yunan Ekonomisi . . . . .

9

DÖRDÜNCÜ YÜZYIL: DEĞİŞEN FİKİRLER, DEVAM EDEN SAVAŞ

Atina'da Oligarşi: Otuz Tiran
Sokrates'in Yargılanışı (MÖ 399)
Dördüncü Yüzyıl: Değişen Fikirler, Devam Eden Atina'da Hukuk ve Demokrasi
Dördüncü Yüzyıl Polisi
Stasis
Felsefe ve Polis

8

PELOPONNESOS SAVAŞI

Arkhidamos Savaşı (MÖ 431-421)
Komedyanın Yükselişi
Savaşla Barış Arasında
Sicilya Seferi (MÖ 415-413)
Ege'deki Mücadeleler ve Atina'da Oligarşik Darbe (MÖ 413-11)

7

MÖ BEŞİNCİ YÜZYILDA ESKİ YUNAN HAYATI VE KÜLTÜRÜ

Otuz Yıl Barışı'nın Ardından Yunanistan
Polisin Fiziksel Alanı: 5. Yüzyıl Atina'sı
Beşinci Yüzyılda Yunanistan'ın Fikir Hayatı
Beşinci Yüzyılın Tarih ve Tiyatro Eserleri
Yunan Düşüncesi ve Eğitimindeki Akımlar
Barışın Sonu
Savaş İmkânları

SÖZLÜK 380 386 395

12 YENİ DÜNYA: HELLENİSTİK DÖNEM 3
Halefiyet Mücadelesi
Perdikkas'ın Naipliği
Tek Gözlü Antigonos'un Üstünlük Dönemi
Yeni Düzenin Doğum Sancıları (MÖ 301 276)
Hellenistik Dünyanın Polisi
Makedon Krallıkları
Hellenistik Toplum
İskenderiye ve Hellenistik Kültür
Hellenistik Dünyada Toplumsal İlişkiler

11 BÜYÜK İSKENDER 3
Gücün Pekiştirilmesi
Issos'tan Mısır'a: Doğu Akdeniz'in Fethi (MÖ 332-331)
Persepolis'ten İskenderiye'ye: Asya Kralı (MÖ 331-330)
Hindistan'a Giden Yol: İskender Orta Asya'da
Hindistan ve Rüyanın Sonu
Batıya Dönüş
İskender'in Başarıları

10 II. PHILIPPOS VE MAKEDONYA'NIN YÜKSELİŞİ 3
Daha Evvel Makedonya
Makedon Toplumu ve Krallık
II. Philippos Dönemi
Philippos'un Yunanistan İçin Planları

ÖNSÖZ

Eski Yunan tarihi, dünya tarihindeki en olağanüstü başarı hikâyelerinden biridir. Kaynaktan yana fakir bir coğrafyayı mesken edinmiş ve birbirleriyle sürekli çatışma içinde yaşayan yüzlerce minik devlete bölünmüş küçük bir halk, dünyanın en göze çarpan kültürlerinden birini oluşturmuştur. Mısır ve Mezopotamya gibi Tunç Çağı uygarlıklarının yanı başında yer alan Yunanlar, yaratıcılığı, çok yönlülüğü ve esnekliğiyle dikkat çeken kültürlerinin gelişim aşamasında yazı ve metalurji gibi önemli teknik becerileri özümsemişlerdir. Nihayetinde bu kültür İspanya'dan Hindistan sınırlarına kadar yayılmış, ardından zaman içinde dönüşerek Latin, Bizans ve İslam uygarlığı gibi diğer uygarlıkların da ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu süreçte Yunanlar günümüz uygarlığının sanat ve biliminin her alanında halen varlığını sürdüren zengin bir miras bırakmıştır.

Bu kitabın yazarları yaklaşık 20 yıl önce, İngiliz şair Byron'ın "kayıp tanrılar diyarı" diye adlandırdığı coğrafyaya ilişkin yeni bir tarih eseri yazmak üzere yola çıktılar. *Ancient Greece. A Political, Social, and Cultural History* (*Eski Yunan. Siyasi, Toplumsal ve Kültürel Bir Tarih, Oxford, 1999*) adlı bu kitabın hedefi, tarihi gerçeklikleri yeni bir anlayışla yorumlayan yetenekli tarihçilerin yarım yüzyıl boyunca elde ettikleri kazanımlarla Yunanistan'a dair oluşmuş romantik düşünceyi teferruatlandırmaktı. Ayrıca Yunan uygarlığının şekillenme sürecinde Karanlık Çağ ve Hellenistik dönemin önemine hakettiği itibarı teslim ederek, Yunanistan'ın öyküsünü anlatırken (kadınlar ve köleler gibi) seçkin kesimden olmayan kimselerin tecrübelerini de konuya dahil ederek, ayrıca arkeolojik ve sanatsal bulguları, sadece yazılı kaynaklardan halihazırda bilinenleri örneklerle zenginleştirmek için değil, bizzat birincil kaynak şeklinde kullanarak başta Kuzey Amerika olmak üzere dünyanın diğer bölgelerindeki eskiçağ tarihi öğretimini değiştirmeyi de hedefledik.

Bu kitabın yayımlanmasından bu yana Oxford Üniversitesi Yayınevi bize çalışmamızı geliştirmek için dört ayrı fırsat sundu. 2004 yılında *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*'nin ilk baskısını yayımladık. Bu baskı bizim ilk çalışmamızdan daha kısa olmasına rağmen, toplum ve kültür tarihine ağırlık veriyordu. 2008 yılında orijinal kitabın ikinci baskısını, 2012'deyse üçüncü baskısını yayımladık. Kısa nüshanın ikinci baskısı 2009 yılında yapıldı. Bize sunulan her fırsatta, her bir paragraf ve cümle titizlikle gözden geçirildi. Okuma önerileri güncellendi, okurlarımız tarafından bize gönderilen öneriler ve düzeltmeler de metne yedirildi. Haritalar tamamen elden geçirildi ve gerekli yerlere antikçağ kaynaklarından yeni çeviriler eklenerek mevcut çevirilerin bazıları yenileriyle değiştirildi.* Bu baskıya ayrıca okurların imgeleri Yunanların gördüğü ve anladığı gibi algılamasına yardımcı olan iki yeni Fotoğraflı Anlatı bölümü eklendi.

Bu kitap önceki baskılarda yapılan tüm iyileştirmelerden de nasibini aldı. Örneğin sanat kısmı, bu kitabın önceki nüshalarından olduğu gibi, geniş nüshanın ikinci ve üçüncü baskılarından da bazı resimlerle zenginleştirilmiştir. Din, çocukluk, evlilik ve cenaze gelenekleriyle ilgili kısımları genişlettik. Bilim yerinde saymadığı için, daha önceki baskılara yaptığımız gibi bu baskıya da yeni bilgileri eklemeye devam ederek özellikle ilk üç bölümü oldukça değiştirdik. Son olarak okuyucularımızın dikkatini bu kitabın üç ayrı özelliğine çekmek istiyoruz: Yunan tarihinin kısa, fakat bütünlüklü bir taslağını göz önüne seren baş kısımdaki Zaman Cetveli, kitapta bahsedilen birçok terimle ilgili öz bilgiler sunan sondaki geniş kapsamlı sözlük ve okurlarımızın Yunanların meydana getirdikleri olağanüstü eser ve yapıların fiziksel gerçekliğini daha iyi kavramalarını sağlayan levhalar.

Sentez niteliği taşıyan tüm çalışmalar, tıpkı bizim kitabımız gibi, varlığını ismi anılmayan nice araştırmacının eserine borçludur. Bu vesileyle onlara, ayrıca yorum ve önerilerinden epey yararlandığımız değerli okuyucularımız ile öğrencilerimize de teşekkürü borç biliriz. Charles Cavaliere ile bize her zaman yardımcı olan ekibine ve proje aşa-

* Türkçe metinde bulunan antikçağ metinlerine dair çeviriler aksi belirtilmedikçe çevirmen tarafından özgün dilinden ve ilgili metinlerin *Loeb Classical Library* (*LCL*) edisyonları esas alınarakçevrilmiştir –çn.

masından beri bu kitaba destek ve yardımlarını esirgemeyen Oxford Üniversitesi Yayınevi'ne minnet borçluyuz. Ayrıca resimlerle ilgili yardım ve tavsiyeleri için de Barbara Mcmanus ile Lee Harris Pomeroy'a teşekkür etmek isteriz. Vefat edip aramızdan ayrılan Walter Donlan'ın kitabın önceki nüshalarına yaptığı katkılar büyüktü, onun eksikliğini her zaman hissedeceğiz. Neyse ki bir başka erken dönem Yunan tarihçisi David Tandy aramıza katıldı ve tarihöncesi dönem ile Arkaik Yunan'a dair bölümleri son araştırmaların ışığında ayrıntılı bir şekilde gözden geçirip yeniledi.

Standart eserler için kullanılan kısaltmalar *The Oxford Classical Dictionary*, 4. ed. (Oxford, Oxford University Press, 2012) adlı eserdeki düzeni takip etmektedir.

Jennifer T. Roberts, New York City
Sarah B. Pomeroy, New York City
Stanley M. Burstein, Los Alamitos, California
David W. Tandy, Leeds, UK

ZAMAN CETVELİ

DÖNEM	ASKERİ OLAYLAR	SİYASİ / TOPLUMSAL OLAYLAR	KÜLTÜREL GELİŞİM
7000-3000 **Neolitik**		Yerleşik Yaşam / Tarım Köyleri	Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi; Keramik
3000-2100 **Erken Tunç Çağı**		Toplumsal Sınıfların Doğuşu; köylerin ve bölgelerin kabile şefleri tarafından ve babadan oğula geçerek yönetilmeye başlanması	Egede tuncun ve diğer metallerin yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması
2100-1600 **Orta Tunç Çağı**	2100 Lerna ve diğer yerleşimlerin tahrip edilişi	2100 (?) Hint-Avrupalıların Yunanistan'ı İstilası	2100 (?) Yunanistan'ın Hint-Avrupalı tanrılarla tanışması 1900 Girit'te İlk Saraylar 1900 Anakara Yunanistan'ının Girit ve Yakındoğuyla temas kuruşu 1800 Giritlilerin Linear A yazısını geliştirmesi
1600- 1200 **Geç Tunç Çağı**		1600 Mykenai ve diğer yerleşimlerin güç merkezi haline gelişi; küçük krallıkların ortaya çıkışı	1600 Kuyu Mezarlar
	1500-1450 Mykenlerin Girit'i ele geçirişi		1500 Tholos Mezar odaları 1450 Linear B yazısı
	1375 Knossos'un tahrip edilişi	1400-1200 Mykenai'ın Gücünün ve Refahının Zirveye Ulaşması	1400 Yunanistan'da Yeni Sarayların Belirmesi
	1250-1225 "Troia Savaşı" (?)		
	1200 İstilacıların saray komplekslerini yağmalayıp yakışı	1200-1050 Saray sisteminin çöküşü	1200 Kültürel Çöküş

DÖNEM	ASKERİ OLAYLAR	SİYASİ / TOPLUMSAL OLAYLAR	KÜLTÜREL GELİŞİM
1200-900 Karanlık Çağın Başları (Miken Sonrası 1125-1050) (Protogeometrik 1050-900)		1050 Küçük kabilevi yapıların kuruluşu; Anakaradaki Yunanların Ionia'ya göçü	Demir teknolojisi
		1000 Dorların anakara ve adalara yerleşmesi	950 Lefkandi'deki Abidevi Yapı
900 - yak. 750/700 Karanlık Çağın Sonları		900 Nüfusun artması; yeni yerleşmelerin kurulması; ticaret ve üretimin büyümesi	
		800 Hızlı nüfus artışı	800 Yunanların bir alfabe oluşturması; en erken tapınakların inşası
			776 Geleneğe göre ilk olimpiyat oyunlarının yapıldığı tarih
yak. 750/700 - 480 Arkaik Dönem (Geç Geometrik 750-700)	730-700 Birinci Messenia Savaşı; Lelantos Savaşı	750-700 Kent devletlerinin meydana gelişi	750-675 Ilias ve Odysseia'nın yaratılışı
		750 Batıya doğru denizaşırı kolonileşmenin başlayışı	720 Sanatta "oryantalizan dönem"in başlayışı
	700 -650 Hoplit zırhı ve taktiklerinin evrimi	670-500 Çoğu kentte tiranların egemenliği	700 Hesiodos. Lirik şiir döneminin başlayışı
	669 Hysiai Savaşı	650 Karadeniz'deki kolonileşme sürecinin başlayışı; bir yasaya dair bilinen en eski yazıt; Sparta'da Lykourgos reformları; "Büyük Rhetra" (?)	650 Taş ve mermer malzemeyle tapınakların inşası; Korinthos siyah figür tekniği
	650 İkinci Messenia Savaşı	632 Kylon'un Atina'da başarısız bir tiranlık denemesine girişmesi	600 Bilim ve felsefenin doğuşu (Presokratikler)
		620 Atina'da Drakon'un Kanunları	582-573 Pythia, Isthmia, Nemea oyunlarının düzenlenmeye başlanışı
		600 Lydialıların sikke basmaya başlayışı	

DÖNEM	ASKERİ OLAYLAR	SİYASİ / TOPLUMSAL OLAYLAR	KÜLTÜREL GELİŞİM
		560-514 Peisistratos ve oğullarının Atina'da tiranlığı	Peisistratos Atina'daki dini festivallerin çerçevesini genişletir
		550 Sparta'nın Peloponnesos'ta egemenlik dönemi 530 Atina kırmızı figür tekniği	5. yüzyıl rasyonalistleri ve bilimadamları; Hippokrates; tıptaki ilerlemeler; edebiyat eserlerindeki artış Heykelde klasik üslup
		507 Kleisthenes Atina'da siyasi reformlarını gerçekleştirir	
	499 Ionialı Yunanlar Pers imparatorluğuna karşı ayaklanır	486 Atina arkhonlarını kurayla belirleme kararının alınması	
	490 Marathon Savaşı	482 Aristeides'in ostrakismosla sürgünü	
	480-479 Perslerin Yunanistan'ı İşgali		
480-323 Klasik Dönem	477 Delos Birliğinin Kuruluşu	Atina'da demokrasinin yükselişi	
	464 Sparta'da Heilot ayaklanması	461 Atina'da Ephialtes'in reformları	470-456 Olympia'daki Zeus tapınağının inşası
	460-445 "Birinci" Peloponnesos Savaşı	454 Atinalılar birlik hazinesini Delos'tan Atina'ya taşırlar Yunan ticaret ve üretiminde artış	458 Aiskhylos'un Oresteia'sı
		445 30 Yıl Barışı	451 Perikles Atina'da vatandaşlığı kısıtlayan yasayı geçirir Herodotos Tarih'i yazmaya başlar 447-432 Atina'da Parthenon'un inşası Sofistlerin Atina'da etkinlik dönemi
	431-404 Peloponnesos Savaşı		Thukydides Tarih eserini yazmaya başlar

DÖNEM	ASKERİ OLAYLAR	SİYASİ / TOPLUMSAL OLAYLAR	KÜLTÜREL GELİŞİM
		429 Perikles'in Ölümü	yak. 428 Sophokles'in Kral Oidipous eseri
		423 Thukydides Atina'dan sürgün edilir	415 Euripides'in Troialı Kadınları
		421 Nikias Barışı	
	415-413 Sicilya Seferi		
		411-410 Atina'da oligarşi yanlılarının darbesi; 400'ler meclisinin kuruluşu; 5000'ler rejimi	411 Aristophanes'in Lysistrata'sı
	403-377 Sparta Yunanistan'ın en güçlü kent devleti	404-403 Atina'da 30 Tiranlar rejimi	
	395-387 Korinthos Savaşı	399 Sokrates'in yargılanıp idam edilişi	399-347 Platon'un diyalogları; Akademeia'nın kuruluşu
		4. yüzyıl: Atina'da hatiplerin değere binmesi; Yunanistan'ın dört bir yanında ekonomik eşitsizlikler ve toplumsal çatışmalar	399-360 Ksenophon'un eserlerinin yazılışı
	377-371 Atina Yunanistan'ın en güçlü kent devleti	Sparta'da ciddi nüfus düşüşü; Sparta'da "Bayağılar" adlı yoksul bir kitlenin ortaya çıkışı; Arazilerin gitgide Spartalı kadınların elinde toplanması	375-330 Praksiteles'in eserlerini üretmesi
	371-362 Thebai Yunanistan'ın en güçlü kent devleti		368-347 Aristoteles Akademeia'da eğitim alır
	359 III. Perdikkas'ın yenilgisi	359 II. Philippos'un tahta geçişi	
		357 II. Philippos'la Olympias'ın evlenişi	
		356 Büyük İskender'in dünyaya gelişi	356 II. Philippos'un Olympia oyunlarındaki zaferi

DÖNEM	ASKERİ OLAYLAR	SİYASİ / TOPLUMSAL OLAYLAR	KÜLTÜREL GELİŞİM
		356-346 Üçüncü Kutsal Savaş; Philokrates Barışı	355 Demosthenes'in ilk söylevi
			347 Platon'un ölümü
			346 Isokrates'in Philippos söylevi
	338 Khaironeia Savaşı	338 III. Artakserkses'in suikastle öldürülüşü; Korinthos Birliğinin kuruluşu; II. Philippos ile Kleopatra'nın evlenişi	338 Isokrates'in Ölümü
	336 II. Philippos'un Anadolu'yu işgali	336 III. Dareios'un tahta geçişi; II. Philippos'un suikaste kurban gidişi; III. Aleksandros'un (Büyük İskender) tahta geçişi	
	335 Thebai Ayaklanması	335 Thebai'ın Tahrip Edilişi	335 Aristoteles Atina'ya geri döner; Lykeion'un kuruluşu
	334 Granikos Savaşı		
	333 Issos Savaşı	333 İskender Gordion'da	
	331 Gaugamela	331 İskenderiye'nin kuruluşu	331 İskender'in Siva'yı ziyareti
	330-327 Baktria ve Sogdiana'da savaşlar	330 Persepolis'in tahrip edilişi; Philotas'ın ölümü	
		329 III. Dareios'un suikastle öldürülüşü	
		328 Kleitos'un öldürülüşü	
	327-325 İskender'in Hindistan'ı istilası	327 İskender ile Roksane'nin evlenişi	
	326 Hydaspes Savaşı		
323-30 Hellenistik Dönem	323 Lamia Savaşı	323 Büyük İskender'in ölümü; III. Philippos ve IV. Aleksandros'un tahta geçişi	
		322 Korinthos Birliğinin dağılması	322 Aristoteles ve Demosthenes'in ölümü
	321 Mısır'ın işgali	321 Perdikkas'ın ölümü; Antipatros kral naibi olur	321-292 Menandros'un etkinlik yılları

DÖNEM	ASKERİ OLAYLAR	SİYASİ / TOPLUMSAL OLAYLAR	KÜLTÜREL GELİŞİM
	318-316 Polyperkhon'un idaresine karşı ayaklanma		
	315-311 Antigonos'a karşı 4 yıl süren savaşlar	315 Tek gözlü Antigonos'un Yunanların özgürlüğünü ilan edişi	
		311 Antigonos ve düşmanları arasında barış	
	307 Demetrios Yunanistan'ı işgal eder	306 Antigonos ve Demetrios kral olarak selamlanır	307-283 Mouseion'un kuruluşu
		305 Ptolemaios, Seleukos, Lysimakhos ve Kassandros krallıklarını ilan eder	306 Epikouros "Bahçe" adlı okulunu kurar
	306 Salamis Savaşı		
	301 Ipsos Savaşı	301 Antigonos'un ölümü; imparatorluğunun bölüşülmesi	301 Zenon Stoa'yı kurar
			300-246 Pharos fenerinin inşası
		283 I. Ptolemaios'un ölümü; II. Ptolemaios'un tahta geçişi	283-222 Theokritos, Kallimakhos ve Rodoslu Apollonios'un eserlerinin yazılması
	281 Korupedion Savaşı	281 Lysimakhos ve Seleukos'un ölümü	
	279 Gallialıların İstilası	235-222 Sparta'da III. Kleomenes'in hükümdarlık dönemi	246 Eratosthenes İskenderiye'nin kütüphanecisi olur
		222 III. Kleomenes'in sürgünü; Sparta'daki reformlarının son bulması	
	222 Sellasia Savaşı	196 Romalılar Isthmia oyunlarında Yunanların özgür olduğunu beyan eder.	
	200-197 İkinci Makedonya Savaşı		
	171-168 Üçüncü Makedonya Savaşı	167 Makedon krallığının sonu	167 Polybios Roma'ya gelir
	31 Actium Savaşı	30 VII. Kleopatra'nın intiharı; Roma Mısır'ı işgal eder	

GİRİŞ

Kadim uygarlıkları inceleyen tarihçilerin görevi, kıt kaynaklara dayanarak toplumların ve kültürlerin izinden gitmektir, elbette bu biraz göz korkutucu bir durum. Aslında geçmiş uygarlıklar içinde Eski Yunan uygarlığından geriye, nispeten zengin bir miras kalmıştır. Buna rağmen elimizdekiler, o zaman varolanların ancak kırıntıları sayılır. Bu nedenle Yunan eskiçağına dair yazılı kaynakların en bol olduğu dönemlerde dahi toplum ve kültürün birçok vechesini açık şekilde görmek mümkün değildir. Tabii işin bir de iyi tarafı var. Örneğin günbegün bilgi dağarcığımızı genişletmeye devam eden yeni keşifler yapılmakta ve eski kaynaklara farklı bir açıyla getirilen yeni yaklaşımlar bakış açımızı geliştirmektedir.

KAYNAKLAR: ESKİ YUNANLAR HAKKINDAKİ BİLGİ DAĞARCIĞIMIZ

Kaynaklar, tarihçilerin anlatılarını oluştururken kullandıkları hammaddedir. Antik dünyadan günümüze kalan neredeyse her şey, antikçağ tarihi için kaynak olma niteliğini taşıyabilir. Kaynaklarımız iki geniş sınıfa ayrılmaktadır: kemiklerden yapılara kadar her türlü nesneyi içine alan maddi kalıntılar ve gerek Yunanların bizzat kendileri hakkındaki ifadelerini gerekse onlar hakkında antikçağda yazılar yazmış başka milletlerden insanların ifadelerini içeren yazılı kalıntılar. Elbette bir keramik parçası üzerine yazılmış sözcükler veya taş sütun üzerine yazılmış bir yazıt söz konusu olduğunda, malzeme ile yazılı kalıntı arasındaki sınır da çoğu kez muğlaklaşmaktadır.

Birincil kaynaklarımızın en azından iki bin yıllık, hatta çoğu durumda bundan da eski olduğu düşünüldüğünde, dişe dokunur bir yarar sağlayabilmek için bunların öncelikle elden geçirilmesi ve yeniden yapılandırılması gerektiği aşikâr. Neyse ki tarihçilerin görevi bunları sıfırdan ele almak değil. Arkeologlar kazı yapar, sınıflandırır ve çoğu malzemenin ne anlama geldiğini çözer; paleograflar papirüs ve parşömen üzerine yazılmış metinleri çözüp aydınlatırlar; epigraflar ve numismatlar taş ve sikkeler üzerindeki yazıtların anlamını çözer. Sonuçta bu ham kaynaklarla uğraşan uzmanların katkısı olmasa, tarihçilerin işini yapması mümkün olmazdı.

Arkeologlar geçmiş toplumları temelde yapı, alet edevat ve benzeri buluntulardan hareketle incelerler. Yani maddi kayıtlarda gözlemledikleri değişiklikler temelinde maddi kültüre ilişkin bir tarih yazarlar. Gelgelelim tarihçiler, esasen belgeleri, yazıtları ve edebi metinleri kullanarak bir olay örgüsü ile bu olaylarda yer alan insanların geçmişini kurmaya, onların neler yaptıklarını ve bunları niçin yaptıklarını, yaptıklarının ne gibi değişiklikler getirdiğini açıklamaya çalışırlar. Yine de, her iki disiplin de ortak bir amaca hizmet etmekte, yani Eski Yunan halkının zaman içindeki yaşamını yeniden günyüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır.

GEÇMİŞİ YENİDEN ELDE ETMEK: MADDİ KAYITLAR

Eski Yunan coğrafyası toprak altında yatmaktadır. Toprak üstünde varlığını sürdüren, çoğunluğu tapınak, birkaç taş yapı dışında elimizdeki her şey, genelde metrelerce derinden kazılarak günyüzüne çıkarılmıştır. Elbette nesneler çürür gider, Yunan toprakları da bu nesneleri koruyacak nitelikte değildir. Dolayısıyla burada hammaddesi ahşap, kumaş ve deri olan eserlere pek az rastlanır. Metallerden yana şansımız daha yüksektir. Demir korozyona uğramakla beraber, altın ve gümüş neredeyse sonsuza dek dayanabilir, tunç da epey dayanıklıdır. Yok olması neredeyse imkânsız olan bir başka malzeme de *terra-cotta*, yani yüksek sıcaklıklarda pişirilmiş kildir. Kil antikçağda başta heykelcikler ve adak levhaları olmak üzere pek çok nesnenin yapımında kullanılmıştır, fakat korunabilmiş kil nesnelerin çoğu, mezarlıklarda veya başka bölgelerde bulunmuş binlerce kaptır. Bu sebeple arkeologlar bu kap kacağı temel alarak Yunanistan'ın tarihöncesi ve erken tarihi devirleri için bir kronoloji oluşturmuşlar ve bu sayede tarihleme yapabilmeyi mümkün kılmışlardır.

Kil kaplar geniş belli veya ince yapılı, uzun boyunlu veya geniş ağızlı, ayaklı veya ayaksız, tek veya çift kulplu ya da kulpsuz

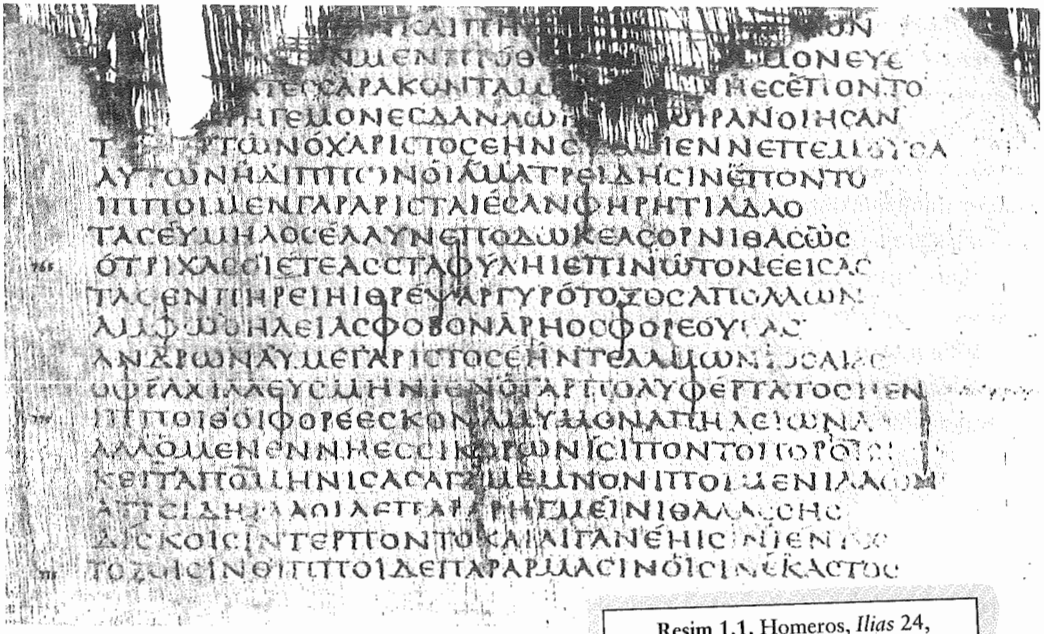
olabiliyordu. Bazı kapların yüksekliği, tıpkı *aryballos* diye adlandırılan parfüm kapları gibi sadece birkaç santimken, bazılarının yüksekliği, zeytinyağı veya tahıl saklamak için kullanılan *pythos*lar gibi genellikle insan boyuna varırdı. Antik dünyada her boy ve biçimde kil kap üretilmesi gerekiyordu, çünkü bunlar bir kabın görebileceği her görevi görüyordu. Yani bizim bugün kullandığımız çantaların, karton kutuların ve sandıkların; yemek tencerelerinin, şişelerin ve bardakların; kadeh takımlarının ve kaliteli çin porselenlerinin yerini tutuyordu. Bunlar esas biçimlerini nispeten korumuşlar, fakat üslup ve süslemeleri bakımından zaman içinde bazı değişikliklere uğramışlardır, öyle ki söz konusu değişikliklere göre kendi içlerinde bir kronolojik sıraya tabi tutulabilmektedirler. Bir arkeolojik alanda bulunan çanak çömlek diğer alanlarda bulunan örneklerle tarihsel olarak karşılaştırılabilmekte ve böylelikle A alanının B ve C alanlarına göre daha eski veya yeni bir alan olduğu teyit edilebilmektedir. "Kesin" veya takvimsel tarih elde edebilmek için gerekli dönüm noktalarını sağlayansa, Yunanlara has malzemelerin içinde bir başka kültüre ait, tarihlenebilen bir nesnenin bulunmasıdır. Böyle bir nesne, örneğin üzerinde bir Mısır kralının adının yazılı olduğu bir nazarlık olabilirdi. Bu kralın hükümdarlık tarihi başka bir kaynaktan (yani Mısır krallar listesinden) bilindiği için, bu buluntu içinde ele geçen Yunan nesneleri de aşağı yukarı bu zamana aittir. Bu yöntemin defalarca tekrarlanmasıyla uygarlıklar arası anahtar tarihler elde edilir ve böylece işe yarar bir kronoloji ortaya çıkar; bu da bize bir nesneyi, mezarı veya yapıyı, "MÖ 14. yüzyıl sonları" veya "MÖ yak. 720" şeklinde bugün kullandığımız takvime göre tarihleyebilme imkânını verir. Günümüz arkeologlarının elinde, nesneleri ve arkeolojik alanları tarihlemede kullandığı, organik maddelerdeki radyoaktif bozulmayı ölçme (karbon-14 tarihlemesi) gibi daha bilimsel yöntemler de vardır.

Modern arkeoloji, kadim geçmişi gün ışığına çıkarmada hatırı sayılır başarılara imza artmış olsa da, konuşmaktan aciz nesneler bize insanların nasıl yaşadıklarını, neler tecrübe ettiklerini veya ne düşündüklerini ancak buraya kadar aktarabilmektedirler.

GEÇMİŞİ YENİDEN ELDE ETMEK: YAZILI KAYITLAR

Eski yazılar, kil, taş, metal ve papirüs (ayrıca MÖ 2. yüzyılın başlarından itibaren parşömen) gibi birçok farklı malzeme üzerine yazılıyordu. Bize ulaşan çoğu yazılı kaynak, MÖ 8. yüzyılda kullanılmaya başlanan Eski Yunan alfabesiyle yazılmıştır, fakat elimizde MÖ 2. binyılda kısa bir zaman aralığına tarihlenen ve Linear B olarak adlandırılan hece yazısıyla yazılmış kil tabletler de vardır. (Linear B yazısını 1. bölümde, Eski Yunan alfabesiniyse 2. bölümde etraflıca ele alacağız.)

Alfabenin hızlı bir şekilde yayılmasıyla birlikte antikçağ boyunca dur durak bilmeden devam edecek bir yazılı metin furyasıdır başladı. Ne yazık ki bu malzemenin çoğu şimdi kayıptır; aslında bu kadar çok metnin kurtulabilmesi de başlı başına bir mucize. Üzülerek ifade etmek gerekir ki, MÖ 5. yüzyılın en ünlü oyun yazarlarından Sophokles'in 120'den fazla oyunundan geriye bütün halinde sadece 7'si kalmıştır. Tabii bu kadarının bile elimize ulaşmış olması sevindirici. Ne de olsa bugün Eski Yunanca metinlerin saklandığı elektronik veritabanlarında MÖ 8. yüzyılın sonlarından MS 2. yüzyıla uzanan zaman aralığına ait 20 milyon kelime bulunmaktadır.

Resim 1.1. Homeros, *Ilias* 24, 693-711. dizelerin yazılı olduğu bir papirüs. Londra, The British Museum (Papirüs 114).

Kadim Akdeniz kültürlerinde yazmak için en sık başvurulan araç, MÖ 3. binyıldan beri Mısır'da kullanılan (ve eskiçağın kâğıdı da denebilecek) papirüstü. Papirüs yaprakları, papirüs sazlarından kesilen kat kat şeritlerin birbirine raptedilmesiyle elde ediliyordu. Ardından bunlar 10 metre veya daha fazla uzunlukta rulolar oluşturacak şekilde birbirine yapıştırılıyordu. Kelimeler bir sütun teşkil edecek şekilde yatay olarak yazılıyor, böylece okuyucu bu sütunları okuyabilmek için elindeki ruloyu ileri geri sarmak durumunda kalıyordu. Bir papirüs rulosuna ortalama 1500 dizeden oluşan bir oyun veya Homeros'un *Ilias* veya *Odysseia*'sının iki ya da üç «kitabı» yazılabilirdi (bkz. Resim 1.1). Her metin elle kopyalanmak zorundaydı (bunu genellikle köleler yapardı) ve bu hem zaman alan hem de maliyetli bir işti. Eski Yunanlar geçmişte yaşamış yazarlarını koruma hususunda oldukça gayretlilerdi. MÖ 1. yüzyılda İskenderiye'deki o muazzam kütüphaneyi ziyaret eden bir okuyucunun emrinde yaklaşık 500 bin rulo kitap vardı, aynı dönemde Bergama'daki koleksiyonun da 200 bin ruloyu geçtiği söylenmektedir.

Seçkiler oluşturma işi daha o zamanlarda başlamıştı. İskenderiyeli bilginler okullarda okutulması gerektiğini düşündükleri en önemli kitapları belirtmek için "seçilmişler" deyimini kullanmaya başlamışlardı. "Seçilmiş" yazarların günümüze ulaşma şansı haliyle çok daha fazlaydı. Antikçağın son demlerinde edebi zevkler de günbegün değişti, böylece pek çok elyazması artık kopyalanmaz oldu ve tarihin tozlu sayfalarında kaybolup gitti. Neyse ki papirüs Mısır çöllerindeki kumlar gibi sıcak ve kuru bölgelerde sağlam kalmaktadır. Sonuçta burada MÖ 4. yüzyıl ve sonrasına tarihlenen binlerce Yunanca papirüs bulunmuştur. Bunların çoğu söz konusu döneme ait birtakım günlük belgelerdir, fakat çöl batağından kurtarılan papirüsler arasında Yunan antikçağının tüm devirlerine ait, elimizde başka

örneği bulunmayan önemli edebi eserler de yer almaktadır. Papirüs üzerine yazılmış metinler dışında, sikkeler de dahil, taş ve metal üzerine yazılmış yüzlerce yazıt vardır ve bunlar konu bakımından kişisel anlamda mezar yazıtlarından adaklara, toplumsal anlamda da fermanlardan anlaşma ve yasalara varan geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Bu sonuncular özellikle değerlidir, çünkü başka kaynaklarda pek bulunmayan toplumsal yaşama ilişkin önemli bilgiler barındırmaktadırlar.

Kaynaklarımız, hem nicelik hem de nitelik bakımından zaman ve mekâna göre çeşitlilik arz etmektedir. Myken Çağıyla (MÖ yak. 1600-1200) ilgili olarak elimizde o dönemin toplumunu oldukça ayrıntılı şekilde tarif etmemizi mümkün kılan (aralarında Linear B tabletlerinin de bulunduğu) hatırı sayılır miktarda maddi kanıt bulunmaktadır. Ardından gelen Karanlık Çağa, yani MÖ 8. yüzyıla kadarki zaman aralığına dair hem maddi kalıntılar oldukça kıttır, hem de herhangi bir yazılı kayıt söz konusu değildir. Fakat MÖ 7. yüzyıldan sonra maddi kalıntılar artıp edebi kaynaklar çoğalmaya başlayınca, söz konusu dönemde yaşanan değişim ve sürekliliğin canlı bir resmini çizme imkânına da kavuşmuş oluruz. İşte bu resim, Yunanların çevresel baskılara, fikirlere ve teknolojik yeniliklere nasıl cevap verdiklerini, gerek topluluk içinde birey olarak gerekse topluluklar içinde topluluk olarak nasıl etkileşime geçtiklerini, son olarak da bireysel farklılıklarını koruyup da nasıl özgün bir kültür geliştirdiklerini gözler önüne serecektir.

Edebi kaynaklarımız, değişik türlerde, yani üslup veya içeriğe göre tanımlanan çeşitli yazım kategorilerinde kaleme alınmış envai çeşit metinden oluşmaktadır. Bunlar destan, lirik şiir, tragedya ve komedya gibi şiir türlerinin yanı sıra tarih, biyografi, hitabet ve felsefe gibi düzyazı türlerini de içermektedir. Çağdaş tarihçiler doğal olarak özellikle antikçağ tarihçilerinin ve biyografi yazarlarının eserlerine güvenmektedir, fakat bunların dışında kalan şiir veya düzyazı türlerinin de kaynak olarak bunlardan aşağı kalır yanı yoktur.

Elbette geçmişe ilişkin efsanevi anlatımlar ile tarihsel anlatımlar arasında belirgin bir fark var. Homeros'un Troia Savaşına ilişkin aktarımlarından tarihsel doğruluk beklemiyoruz. Bununla birlikte doğruluk için çırpınan bir tarihçi bile bize geçmişe ilişkin gerçekten nesnel ve tarafsız bir aktarımda bulunamaz. Antikçağ tarihçileri de aslında bizden çok farklı olmadıkları için sadece tarihsel önemi olduğunu düşündükleri şeyleri aktarmayı hedeflemişlerdir. Bazı hususları diğerlerine tercih ettikleri için, aynı zamanda yaşayan iki tarihçi -örneğin Herodotos ile Thukydides- bile ister istemez geçmişte yaşanmış tek bir olaya ilişkin birbirinden tümüyle farklı aktarımlarda bulunmuşlardır. Yazılı kaynaklarımızın neden olduğu bir başka kısıtlamaysa, birkaç istisna hariç, tümünün imtiyazlı bir zümre tarafından yazılmış olmasıdır. Çoğunlukla üst tabakaya mensup bu kişilerin tümü şehirlidir. Bu kaynaklarda kendi kendilerini ifade etme şansını pek bulamayan kadınların, fakirlerin ve kölelerin yaşamlarını aydınlatabilmek için tarihçiler değişik yöntemleri devreye sokarak çoğu kez toplumsal cinsiyet çalışmaları, antropoloji, kültürel çalışmalar ve diğer disiplinlerarası yaklaşımlara başvurmaktadırlar.

DÖNEMLERE GÖRE YAZILI KAYNAKLARA KISA BİR BAKIŞ MÖ 3000- MÖ 750/700

Daha önce de gördüğümüz üzere, Geç Tunç Çağın (MÖ yak. 3000 - MÖ yak. 1200) sonlarına ait Linear B tabletlerini saymazsak, Tunç Çağı Yunanları, arkalarında herhangi bir yazılı

kayıt bırakmamışlardır. Bu dönemin ardından gelen uzun sessizlik, yazının 8. yüzyılda tekrar ortaya çıkışından önceki yüzyılları aydınlatmaya çalışan Eski Yunan tarihçilerinin uğraşlarına engel olmaktadır. Tarihçilerin elindeki kaynak, dilden kulağa aktarılan, bazıları muhtemelen MÖ 2. binyıla kadar uzanan efsane ve menkıbelerdir. Tarihi dönemlerde yaşayan Eski Yunanlar, bu hikâyeleri genellikle kendi kadim tarihleri olarak görmüşlerdir. Uzak geçmişlerinin merkezindeki olay Troia Savaşıydı. Eğer böyle bir savaş gerçekleşmişse, MÖ 13. yüzyılda yaşanmış olmalıdır. Troia Savaşı ve hemen arkasından gelen dönem, elimizdeki en erken tarihli metinlerin, yani Homeros'un *Ilias* ile *Odysseia*'sının konusudur. Bu metinlerin yüzyıllar öncesine uzanan bir sözlü şiir geleneğinin ürünü olduğu kabul edilmektedir. Şu anda bu metinlerin 8. yüzyılın sonlarına doğru veya 7. yüzyılın başlarında yazıya geçirildiği düşünülmektedir. Son derece uzun bu iki destanın tarihsel kaynak olarak kullanılması hususu antikçağın sonundan beri tartışma konusu olmuştur ve halen bir ihtilaf meselesidir. Bunlar gerçek bir toplumu mu yansıtmaktadır? Eğer öyleyse, hangi dönem? Ya da bunlar, kendi zamanlarını kendilerinden önceki bir "kahramanlar çağı"yla mukayese eden sonraki devirlerde yaşamış Yunanların değer yargılarını ve düsturlarını mı açığa vurmaktadır?

MÖ 750/700 - MÖ 480

Hesiodos bize Arkaik Çağın başlarından seslenmektedir (MÖ yak. 700). Hesiodos'a atfedilen iki metin, yani *Tanrıların Doğuşu*[*] ile İşler ve Günler, tıpkı *Ilias* ve *Odysseia* gibi destan vezniyle yazılmış uzun şiirlerdir. Fakat içerik bakımından yalnızca Homeros'la değil, kendi aralarında da farklılıklar göstermektedirler. *Tanrıların Doğuşu* zamanda bir yolculuk yaparak Yunan tanrılarının kökenleri ile evrenin oluşumunu anlatırken, *İşler ve Günler* şairin içinde yaşadığı zamanda geçer ve o günün toplumsal meselelerine değinen elimizdeki en eski kaynak niteliğindedir.

Çeşitli türlerde eser veren ve bizim lirik şiir başlığı altında bir araya topladığımız Arkaik Çağ şairleri, mısralarında düşmanlarına sataşmakta, tanrıları övmekte, siyasi meselelere değinmekte ve karşılıksız aşklarına duydukları özlemi dile getirmektedirler. Elimizde yalnızca parçalar halinde bulunmalarına karşın bu şiirler MÖ 7. ve 6. yüzyıllara özgü siyasi, toplumsal ve düşünsel hareketlere göz atmamıza imkân tanımaktadır.

Yine de Arkaik Çağ bir açıdan halen tarihöncesidir, çünkü elimizde bu dönemden kalan tarihi nitelikte yazılı bir eser bulunmamaktadır. Bununla birlikte 5. Yüzyıl tarihçileri Herodotos (MÖ yak. 484 – 420) ve Thukydides (MÖ yak. 460 – 395), erken dönem kent devletlerinin, özellikle de Atina ile Sparta'nın gelişimine dair bize çok değerli bilgiler sağlamaktadırlar. Atina'nın erken dönem tarihine dair kaynaklar zayıf olmasına rağmen Sparta'nınkiler kadar kıt da değildir. Filozof Aristoteles (MÖ 384 - 322) veya bir öğrencisi tarafından kaleme alınan *Atinalıların Devleti* adlı eser, Mısır'da bulunan bir papirüsün üzerinde şans eseri günümüze gelebilmiştir. Bu belge, tıpkı Plutarkhos'un *Solon* adlı biyografisi gibi, yasakoyucu Solon'un (MÖ yak. 600) şiirlerinden parçalar aktarmaktadır. Sonuçta Solon Atina toplumuna dair elimizdeki en eski kaynaktır. Erken dönem Sparta

[*] *Theogonia* –çn.
[*] *Erga kai Hemerai* –çn.

ve kurumlarına dair bilgilerimizin çoğu daha sonraki yazarlardan, özellikle de MÖ 4. yüzyıl tarihçisi Ksenophon ve biyografi yazarı Plutarkhos'tan (MS yak. 46-120) gelmektedir. Spartalıların kendilerine dair yazılı kayıt bırakmamaları, sonraki dönem yazarlarının da Sparta kültürünü övme ya da yerme eğiliminde olmaları, tarihçilerin gerçek Sparta'yı kurgusal Sparta'dan ayırt etmelerini son derece çetrefilli hale getirmektedir.

MÖ 480 - 323

Çağdaş tarihçilerin Yunan Klasik dönemi olarak adlandırdıkları devir, MÖ 480 yılında Perslerin başarıya ulaşamayan Yunanistan istilasıyla başlar ve Büyük İskender'in ölümüyle son bulur. Bu döneme dair kaynaklar, Eski Yunan'ın tüm dönemlerinden daha fazladır ve sadece Yunanistan'dan değil, doğu Akdeniz dünyasının dört bir yanından elde edilmektedir. Bu iki yüzyılda cereyan eden savaşlar, adları günümüze ulaşan ilk Yunan tarihçilerinin eserlerinin konusunu oluşturur. Herodotos (MÖ yak. 484-420) *Tarih*'inde "Yunanlar ile Yunan olmayanlar niçin savaştı?" sorusunu sormakta ve cevaben zaman ve mekân olarak çok gerilere uzanan birtakım karşılıklı haksızlıklar ve kültürel yanlış anlamalar zincirinin buna sebep olduğunu ifade etmektedir. Herodotos, Pers savaşları konusunda Yunan bakış açısını yansıtan en önemli kaynağımızdır ve 6. yüzyıl ile 5. yüzyıl başlarında Eski Yunan kent devletlerinin ilişkilerine, özellikle de Atina ile Sparta arasındaki ilişkilere dair birçok bilgi edinmemize imkân tanımaktadır.

Atina ve Sparta ile bunların müttefikleri arasında yaşanan Peloponnesos Savaşına yol açan olaylar ve savaşın gidişatına dair temel kaynak Thukydides'in (MÖ yak. 460 - 395) *Tarih*'idir. Thukydides'in derdi kesinlikti. Aktarımı dönemin belgeleri ile her iki taraftan şahitlerle yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Fakat daha önce de belirttiğimiz üzere, hiçbir tarihçi gerçekten tarafsız olamamıştır. Olayları yorumlayan biri olarak Thukydides de "olgularını" seçip düzenlerken yargıda bulunmaktan kendini alamamıştı. *Hellenika*'sını hemen hemen Thukydides'in bıraktığı yerden başlatan ve eserini MÖ 362 yılına kadar devam ettiren Ksenophon'un (MÖ yak. 428 - 354), kendince "Thukydidesçi bir tarihyazımı" uygulamaya gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Peloponnesos Savaşı ve sonrasıyla ilgili yazan 4. yüzyılda yaşamış bazı tarih yazarlarına ait fragmanlar, Plutarkhos'un biyografileri ve Sicilyalı Diodoros'un (MÖ 1. yüzyıl) tarih eseri sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir.

Kah savaş, kah huzurdan yoksun barış şeklinde iki yüzyıl süren bu ortamda şiir, felsefe ve görsel sanatlar gelişmiştir. Bu dönemden günümüze ulaşan eserler, özellikle kanıtlarımızın çoğunu bize sağlayan Atina'da değişen fikirleri, zevkleri, ilgileri ve yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. Bu dönemde üretilen yüzlerce tiyatro oyunundan sadece Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in tragedyaları ile Aristophanes ve Menandros'un komedyaları günümüze gelebilmiştir (bunların eserlerinin çoğu da kayıptır). Menandros'un komedyaları haricinde bu oyunların topluma ayna tutma gibi bir hedefi yoktur, ayrıca bunlar günümüz "belgesel-filmleri" kabilinden "sıkıcı yönleri kırpılmış tarih eserleri" gibi de görülemez. Bununla birlikte toplumsal tarihçiler bunlardan yola çıkarak Atina yaşamının pek çok yönüne dair bulgular elde edebilmektedirler. Aiskhylos, Sophokles ve Euripides gibi tragedyacılar kadim konu ve karakterlerini kadim efsanelerden çıkarır, fakat oyunları ekseriyetle dönemlerinde yaşayan vatandaşların kaygılarına ışık tutar. Tragedyalardaki karakterlerin aksine,

komedya yazarı Aristophanes'in karakterleri dönemin Atinalılarını temsil eder. Bunlardan bazıları, yazarın oyunlarda alaya aldığı ve kaba bir dille yerdiği dönemin kamuya mal olmuş meşhur şahsiyetleridir. Aristophanes'in mısralarında sataştığı insanlarla ilgili gerçek düşüncelerini anlamak zor olsa da, komedyaları bize en azından demokratik bir ortamda yaşayan seyircilerini neyin güldürdüğünü göstermektedir.

4. yüzyılda geleneksel demokrasiden hoşnutsuzluklarını dile getiren ve yeni yönetim şekilleri ileri süren nice aydın arasında filozoflar da vardı. Platon (MÖ 428-347) ve Aristoteles'in (MÖ 384-322) günümüze ulaşan eserleri yalnızca demokrasi, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlara dair temel fikirlerin noksanlarını ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda onları yeniden tanımlamaya girişir. Fakat tıpkı tiyatro oyunları gibi felsefi yazılar da yazarlarının bakış açılarını sıkı sıkıya belirleme uğraşımıza ayak diremektedir. Örneğin Platon, iddialarını bizzat yer almadığı diyaloglar içinde ifade ederek bu iddialardan kendini rahatlıkla uzaklaştırmaktadır. Yine de bu filozofların devlet idaresiyle ilgili görüşleri, yaşadıkları zamanda varolan demokrasinin uygulanabilirliğine dair aydın kesimce yapılan tartışmalara kanıt oluşturmaktadır.

Günümüze kalmış birçok söylev sayesinde Atina'nın 4. yüzyıldaki kamusal ve özel yaşamının çeşitli yönleri gözümüzde canlanabilmektedir. Lysias, Andokides, Sokrates ve Demosthenes gibi isimler, mahkemelerde ve mecliste okunmak üzere söylevler yazan muteber hatip siyasetçilerdendi (*rhêtores*). Bu yazılar dinleyicileri büyüleyip ustaca bir hitabet yoluyla ikna edecek şekilde kaleme alındıkları için, iddialarında ortaya konan "gerçekler" (örneğin belirli bir yasa hakkında söylenen sözler) bir nebze şüpheyle değerlendirilmelidir. Demosthenes (MÖ 384 - 322) en çok *Philippika*'sıyla, yani o zamanlar tüm Yunan kentlerini kendi hükmü altında toplamaya çalışarak onlara karşı bir tehdit oluşturan Makedon hükümdarı II. Philippos'a karşı yazdığı söylevlerle nam salmıştı.

MÖ 323-30

Philippos'un oğlu III. Aleksandros'un (Büyük İskender) fetihleri Hindistan sınırlarına kadar varmıştı. MÖ 323 yılındaki ölümünün ardından İskender'le ilgili yazılan bir sürü kitaptan ilginç bir şekilde geriye yalnızca parçalar kalmıştır. Elimizde kendisinden üç yüz ila beş yüz yıl kadar sonra yazılmış, dolayısıyla yazıldıkları devrin önyargılarıyla dolu beş kadim biyografi kalmıştır -bunlardan biri de Plutarkhos'a ait İskender'in Hayatı'dır-. Devasa imparatorluğun değişik bölgelerini yöneten İskender'in haleflerine dair kaynaklar da bir o kadar azdır. (MÖ 1. yüzyılda yazılmış) Diodoros'un eserinin MÖ 4. yüzyıl sonlarını anlatan kısımları ve İskender'den sonraki iki nesile dair bazı bilgileri barındıran diğer kimi yazarlardan parçalar haricinde elimizde bu dönemi anlatan pek az şey vardır.

Neyse ki çeşitli Hellenistik krallıklardaki günlük hayatı ve bunların idari, askeri ve ekonomik düzenlerini aydınlatan kâfi derecede kaynak bulunmaktadır. Örneğin Mısır'da sayısız yazıt ve papirüse yazılı kamusal ve özel binlerce belge, kent ve kırsal yaşamın tüm yönlerini kaydetmiştir. Bu papirüsler içinde özel mektuplar, evlilik sözleşmeleri, vasiyetnameler, vergi tahakkuk belgeleri ve hukuki kayıtlar bulmak mümkündür.

(Öğretileri daha sonraki kaynaklarda mevcut) Stoacılık ve Epikurosçuluk gibi yeni felsefeler, bu alabildiğine geniş ve kültürel açıdan çeşitlilik arz eden dünyanın insan üzerin-

de yarattığı kaybolmuşluk hissiyle nasıl başa çıkılabileceğine dair tavsiyeler sunuyordu. Hellenistik şairler Kallimakhos, Theokritos ve Rodoslu Apollonios'un günümüze kalan eserleri doğal olarak iki meselenin üzerinde duruyordu: karmaşık bir dünyanın ihtiyaçlarına karşılık verecek şekilde geçmişi yeniden yaratmak ve aynı zamanda geçmişi de olduğu gibi koruyabilmek.

SOMUT ÇERÇEVE: YUNANİSTAN TOPRAKLARI

Maddi ve edebi kaynaklar hikâyenin yalnızca bir kısmını verir. Tarih boşlukta değil, belirli mekânlarda cereyan etmektedir. Bu bakımdan Eski Yunan tarihçileri, Yunanistan'ın fiziki durumunu da hesaba katmalıdırlar, çünkü bir halkın içinde yaşadığı doğal çevre, yani mekân, iklim ve doğal kaynaklar, o halkın yaşayışını ve toplumsal olarak gelişimini belirleyen önemli bir etkendir. Hem eski hem de çağdaş Yunanların yurdu olan *Hellas*, Balkan yarımadasının güney kısmı ile anakaranın batısı ve doğusuna serpilmiş adalardan meydana gelir. Ege denizine düşen doğu tarafındaki adaların sayısı çoktur ve bunların bazıları anakaradan çok Anadolu (bugünkü Türkiye) kıyısına yakındır. En büyük Yunan adası olan Girit, Yunanistan anakarası ile Kuzey Afrika'nın neredeyse ortasında bir yere düşmekte ve güneyde bulunmaktadır. Efsane ve menkıbeleriyle öne çıkan Girit'in hikâyemizin baş kısımlarında önemli bir yeri vardır.

Yüzölçümü bakımından Yunanistan yaklaşık olarak Büyük Britanya'daki İngiltere yahut Birleşik Devletler'deki Alabama eyaleti kadardır (yak. 130.000 km^2). Toplam alanın neredeyse yüzde 75"i dağlarla kaplı bu coğrafya, oldukça kayalıktır. Toprağın yalnızca yüzde 30'u tarıma elverişlidir ve yalnızca yüzde 20'si verimli tarımsal alan olarak sınıflandırılabilir. Geniş ovaların yer aldığı kuzey kesimler hariç, dağlar ve alçak tepeler ülkeyi sayısız dar kıyılık ovaya, yüksek düzlük ve vadilere böler. Thessalia'daki Olympos dağı (yaklaşık 3000 metre) dışında, sıradağları öyle çok yüksek değildir (yükseklikler 800 ila 2500 metre arasında değişir), fakat bu dağlar oldukça sarp ve kayalıktır; bu da eskiçağda kara yolculuğunu zorlaştırmış, küçük kasabaları ve bunların halklarını birbirlerinden bir nebze koparmıştır.

Diğerlerine nazaran deniz yolculuğu en kolay seçenekti, özellikle de kıyının hiçbir yerde 60 kilometreden uzak olmadığı anakaranın güneyi ile adalar arasında. Ege denizindeki ada grupları deniz yolculuğunu kolaylaştırdı. Anakaranın ve adaların kıyı şeridi genellikle hayli kayalık olmasına rağmen, denizciler çoğu zaman gecelemek veya tehlikeli bir fırtınayı atlatmak için demirleyebilecekleri güvenli bir korunak bulabiliyorlardı. Gemilere sığınak olmaya elverişli pek az yer, zaten erken dönemlerden itibaren ticari malların değiş tokuşu için kullanılan limanlar haline geldi. Mesafelerin birbirine yakın olduğu Ege denizi, antikçağ boyunca Yunanları Yakındoğu ve Mısır'a ticari, siyasi, askeri ve kültürel açıdan bağladı. Özellikle ticari bağ hayati önemdeydi, çünkü inşaat malzemesi ve kil dışında Yunanistan hammadde bakımından zengin değildi. Hammadde, özellikle de tunç ihtiyacını karşılamak için deniz ticareti yapma gereksinimi, Yunanları tarihlerinin çok erken devirlerinden itibaren denize mecbur kılmış ve doğu ile güneyde bulunan kendilerinden daha eski uygarlıkların halklarıyla bağlantıya geçmeye sevketmiştir.

Akdeniz iklimi, uzun, sıcak ve kavurucu yazların, kısa, soğuk, nemli ve çoğunlukla yağışlı geçen kışların yaşandığı yarıkurak bir iklimdir. Tabii bu genel şablon Yunanistan'da

bölgeden bölgeye değişiklik göstermektedir. Kuzey Yunanistan güneye göre daha soğuk ve yağışlı kışların yaşandığı karasal iklime sahiptir. Doğu kesimine göre anakaranın batısına daha çok yağış düşer, hatta Ege adaları batı kesiminden çok daha az yağış alır. Genellikle ılık olan hava, yılın çoğunda dış mekân faaliyetlerine olanak tanır. Yunanistan toprağı taşlık olmakla beraber son derece zengindir ve en verimli ekilebilir alanlar, çağlar boyunca tepelerden aşağıya kayan toprakların derin katmanlar oluşturduğu küçük ovalarda bulunur. Bunlara göre daha kayalık olan alçak tepelerin etekleri de teraslama suretiyle ekilip biçilebilir. Teraslama, toprağın dağ eteklerinden daha da aşağılara kaymasına engel olmakta, toprağı yukarıda tutmaktadır. Dik kireçtaşı zirveleri ve sarp uçurumları olan dağlar yalnızca yabani bitki örtüsüne elverişlidir, fakat içeride kalmış bazı dağ koyakları, çiftçiliğe ve hayvan besiciliğine uygundur. Yakıt ve inşa, özellikle de gemi inşası için elzem olan ahşap, aslında önceleri yüksek kesimlerde boldu. Fakat zaman geçtikçe ormanlar tükenmeye başladı ve MÖ 5. yüzyıla gelindiğinde nüfusu fazla olan bölgeler kereste ithal etmek zorunda kaldı. En önemli doğal kaynak olan su Yunanistan'da kıttır, çünkü yıl boyunca akan pek az nehir vardır; göl ve gölcüklerin, su kaynaklarının sayısı da azdır. Mısır ve Mezopotamya'daki devasa nehir yataklarının aksine, burada geniş kapsamlı sulama mümkün değildi, dolayısıyla çiftçilik kısıtlı miktardaki yıllık yağışa bağlıydı.

Yunanistan'ın kaynak ve topraklarına dair bu tasvirin genel bir nitelikte olduğunu belirtmek gerekir. Alan bakımından küçük olmasına rağmen, Yunanistan'da yağış ile ekilir alanların, otlakların ve hammaddelerin nitelik ve nicelik bakımından çok farklı olduğu, yerel iklimi tamamen farklı çok değişik karakterde bölgeler de mevcuttur. Fakat genel olarak bakıldığında, Yunanların Gaia (Toprak Ana) adını verdikleri kara, çiftçilerin büyük kısmına mütevazı olmakla birlikte iyi bir geçim imkânı tanıyordu, fakat bunun hiçbir garantisi yoktu. Kuraklık, özellikle de daha çorak kesimlerde daimi ve tüyler ürpertici bir tehditti. Kuru kış, verimsiz bir yıl demekti; uzun süren kuraklıksa, tüm köyler ve yöreler için kıtlık ve sefalet anlamına geliyordu. Öte yandan şiddetli yağmurlar suyun dağ eteklerinden ve susuz oluklardan hızla aşağı hücum etmesine ve bir anda terasları yok edip tarlaları basmasına, ürünleri mahvetmesine neden olabilirdi. Denizcilik de aynı şekilde sonu belirsiz bir işti. Ege ekseriyetle uygun rüzgârların estiği sakin bir karaktere sahip olsa da, aniden fırtınalar bastırabilir, yüklerini ve denizcileriyle birlikte gemileri denizin dibine gömebilirdi. (Denizde boğulma ve toprağa gömülmeme, Yunanların hiç istemedikleri bir ölüm şekliydi.) Yunanların yeryüzüne, gökyüzüne ve denize bu kadar bağımlı oldukları düşünüldüğünde, tapındıkları tanrılar arasında doğa güçlerininin ve doğa unsurlarının kişileştirmelerinin yer alması çok şaşılacak bir şey değildir.

Gıda ve Hayvancılık

Genel olarak toprak ve iklim, "Akdeniz üçlüsü" olarak anılan tahıl, üzüm ve zeytin yetiştiriciliğine fazlasıyla olanak tanıyordu. Ekmek, şarap ve zeytinyağı, eskiçağ boyunca hatta çok daha sonraları bile Yunan beslenme biçiminin vazgeçilmezleri oldu. Tahıllar, yani buğday, arpa ve yulaf, yerli yabani otlardan evcilleştirildiği için Yunan topraklarında iyi ürün veriyordu. Yine Yunanistan'ın yerel niteliklerinden zeytin ağaçları ve üzüm bağları, evcilleştirilmiştir ve bu şekilde ürün verirler. Baklagiller (nohut ve fasülye) ve bazı sebze-

ler, ayrıca meyveler (özellikle incir) ve kabuklu yemişler ekmeğe, lapaya ve zeytinyağına katık edilen temel öğelerdi ve katık edildikleri ürünün besin değerini artırıyorlardı. Protein ve yağ bakımından zengin olan peynir, et ve balık beslenme düzenini tamamlıyordu. Fakat et, sıradan bir ailenin günlük yemek ihtiyacının çok az bir bölümünü oluşturuyor ve esasen şölenlerde ve şenliklerde tüketiliyordu. Yunanlar tereyağı kullanmıyor, ayrıca çok az süt içiyorlardı. İçecekleriyse, su ve (genellikle su katılmış) şaraptı. Tatlandırma için bal kullanılıyordu ve çeşitli baharatlarla yemeklerine lezzet katıyorlardı. Günümüz damak tadına göre tekdüze görünse de, Yunan beslenme biçimi sağlıklı ve doyurucuydu.

Küçükbaş hayvanların otlatılması tarımı olumsuz etkilemiyordu. Koyun ve keçi sürüleri tarım yapılamayacak tepelik alanlarda veya nadasa bırakılmış alanlarda otlatılıyor, bu sayede buraların gübre ihtiyacı da karşılanıyordu. Yün, peynir, et ve deri elde edilen bu küçükbaş hayvanların mali açıdan büyük önemi vardı. Yunanlar ayrıca tadını sevdikleri için domuz ve kanatlı hayvan da besliyorlardı. Evcilleştirilmiş en büyük iki hayvan konumundaki at ve sığırlarsa, ekonomik ve toplumsal yaşamda hayati bir yer işgal ediyordu. Öküzler (hadım edilmiş boğalar) veya (at ve eşek kırması) katırlar tarlayı sürmede ve ağır yük taşımacılığında gerekliydi. Elinin altında bir çift öküzü veya katırı olmayan çiftçi fakir olarak görülüyordu. Sığır veya at sürüleri tarıma bir anlamda rakipti, çünkü bunların otlamak için ihtiyaç duydukları nitelikli ve büyük otlaklar aynı zamanda tarım arazisiydi. Mantıken (kuzeydeki ovalar haricinde) yalnızca nüfus yoğunluğunun az olduğu dönemlerde geniş çaplı sığır ve at yetiştiriciliği yapılabilirdi. Bunlar çok fazla kaynağa ihtiyaç duyduğu için, yalnızca zenginler çok sayıda sığır veya at besleme lüksüne sahip olabilirdi. Kurban törenlerinde ve şölenlerde en itibar edilen hayvanlar oldukları için, sığırlar aynı zamanda zenginlerin konumlarının da göstergesiydi. Fakat yüksek sınıfın esas göstergesi atlardı. Bakımı pahalıya mal olan bu güzel yaratıklar, yalnızca üstüne binip sürmek ve hafif arabaları çekmek için kullanışlılardı.

Bu tarımsal ve kırsal yaşam tarzı esasen antikçağ boyunca değişmeden kaldı. Bunun ardındaki eknomik gerçek şu ki, Eski Yunan esasen küçük ölçekli tarım yapan (çoğu tarım yapılan köylerde ve küçük kasabalarda yaşayan) çiftçilerin Yunan toplumunun siyasetten savaşa ve dine kadar her yönünü idare ettikleri bir yerdi. Nüfusun en yoğun olduğu MÖ 5 ila 3. yüzyıllar arasında dahi, eşleri hane içindeki işlerle uğraşırken, kent devletindeki erkek vatandaşların yüzde 80 ila 90'ının bir şekilde tarımla meşgul olduğu tahmin edilmektedir. Yunan kent devleti içindeki en önemli birleştirici unsurlardan biri de, çifçi-vatandaşların küçük tarımsal arazilerine ve onu çevreleyen yamaçlara sımsıkı bağlılığı ve şair Homeros'un "atadan kalma toprak" dediği bu yeri kanının son damlasına kadar savunma arzusuydu. Yunan tarihi boyunca en büyük ayrıştırıcı unsursa, büyük toprak sahibi vatandaşlar ile az toprağı olan veya hiç toprağı olmayanlar arasındaki bitmek tükenmek bilmez gerginlikti.

OKUMA ÖNERİLERİ

Bodel, John, ed. 2001. *Epigraphic Evidence: Ancient History from Inscriptions*. London: Routledge. Yunan ve Roma tarihinin yeniden anlaşılmasında epigrafik kanıtların önemine dair makalelerden meydana gelen bir derleme.

Easterling, P. E. ve E. J. Kenney, eds. 1985. *The Cambridge History of Classical Literature*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Homeros'tan Roma imparatorluğu dönemine kadar Eski Yunan Edebiyatının bütününü kapsayan ve seçkin yazarlar tarafından yazılmış, farklı yazarlar ile farklı dönemleri ele alan bölümlerden oluşan çalışma.

Erskine, Andrew, ed. 2009. *A Companion to Ancient History*. Oxford, UK: Blackwell. Eskiçağ tarihinin temel konularını ve yaklaşımlarını ele alan, öncü tarihçiler tarafından yazılmış 49 makaleden oluşan bir eser.

Hedrick, Charles W., Jr. 2005. *Ancient History: Monuments and Documents*. Oxford, UK: Blackwell. Eskiçağ tarihçileri tarafından kullanılan kaynaklar ve bu kaynakların nasıl incelenmesi gerektiğiyle ilgili anlaşılır bir dille yazılmış giriş kitabı.

Luce, T. J. 1997. *The Greek Historians*. London: Routledge. En önemli Eski Yunan tarihçileri ve eserlerine dair yazılmış kısa bir giriş kitabı.

Morley, Neville. 1999. *Writing Ancient History*. Ithaca, NY: Cornell University Press. Çağdaş eskiçağ tarihyazımının yöntemleri ve amaçlarına dair bir giriş kitabı.

_____. 2000. *Ancient History: Key Themes and Approaches*. London: Routledge. Çağdaş eskiçağ tarihyazımının başlıca kuramları ve anlayışlarının ele alındığı faydalı bir eser.

Renfrew, Colin ve Paul Bahn. 1991. *Archaeology: Theories, Methods, and Practice*. New York: Thames and Hudson. "Arkeoloji nedir? Ne iş yapar? Nasıl yapılır?" gibi sorulara yanıt veren ve günümüz arkeolojisini anlatan ayrıntılı bir giriş kitabı.

Runnels, Curtis ve Priscilla M. Murray. 2001. *Greece Before History: An Archaeological Companion and Guide*. Stanford, CA: Stanford University Press. Eskitaş Çağından Tunç Çağının sonuna Yunanistan arkeolojisinin kısa bir tarihini anlatan, işin uzmanları tarafından genel okuyucuya yönelik yazılmış bir çalışma.

van Andel, Tjerd ve Curtis Runnels. 1987. *Beyond the Acropolis: A Rural Greek Past*. Stanford, CA: Stanford University Press. Eski Yunan çiftçilik hayatının yaşamsal stratejilerini, topografyasını ve hayvan ile bitkilerini anlatan bir çalışma.

ERKEN DÖNEM YUNANİSTAN'I VE TUNÇ ÇAĞI

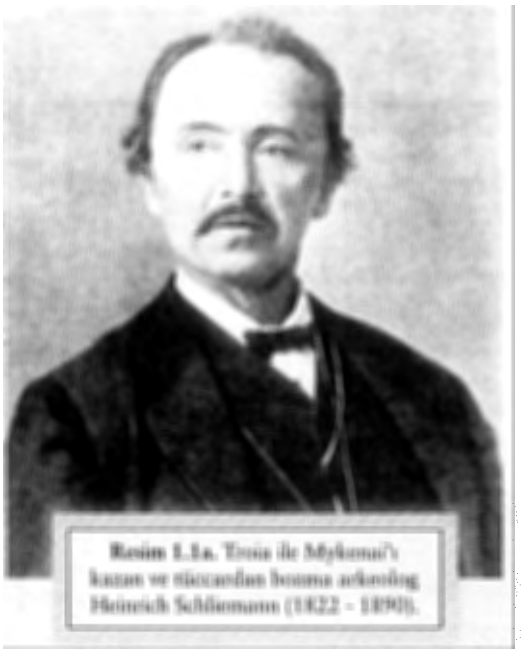
19. yüzyılın sonlarına doğru arkeologlar yalnızca Kahramanlık Çağının efsanelerinden bilinen 3 şehri günyüzüne çıkardıkları sırada, Tunç Çağında Egede ortaya çıkmış gelişkin uygarlıklardan kimsenin haberi yoktu. İlk önce 1871 yılında, Heinrich Schliemann'ın Türkiye'deki kazıları başladı. Delibozuk bir Alman, tüccardan bozma bir arkeolog olan bu Schliemann, Yunanların Troia'ya karşı giriştiği savaşı, adeta efsanevi bir hikâye sayan zamane bilginlerinin baskın görüşünü reddediyordu. Troia Savaşı'nın tıpkı Homeros'a atfedilen en erken tarihli destanlarda, yani *Ilias* ve *Odysseia*'da anlatıldığı şekilde gerçekten vuku bulduğundan emin olan Schliemann, daha önce Anadolu'nun kuzeybatı kıyısındaki Hisarlık'ta deneme kazıları yürütmüş İngiliz diplomat, deneyimli ve hevesli arkeolog Frank Calvert'ın tavsiyesine kulak verdi ve bu alanda geniş çaplı kazılara girişti. Nihayet 1872-1873 yıllarında emekleri meyvesini verdi ve ortaya efsanevi Troia olarak tanımladığı surlu bir Tunç Çağı kalesinin devasa kalıntıları çıktı. Bu haberle birlikte akademik dünyada yer yerinden oynadı, insanların hayalgücü ateşlendi. Schliemann'ın hayal gücüyse onu "Priamos'un Hazinesi"ne ait küpe ve kolyelerle karısını süslemeye sevk etti (Resim 1.1b).

Sonraki araştırmalar "Priamos'un Hazinesi"nin aslında Schliemann'ın düşündüğünden çok daha önce toprağa gömülmüş olduğunu gösterdi, fakat yine de şu gerçek ortadaydı: Homeros'un tam da dediği yerde bir Troia vardı!

Schliemann 1876 yılında bu sefer gözünü güney Yunanistan'daki Mykenai'ın bulunduğu yere dikti. Burası rivayete göre Troia kuşatmasında Yunanlara liderlik eden Kral Agamemnon'un kentiydi. Mykenai efsanelerde her zaman önemli yeri olan bir kentti, şimdi artık bildiğimiz üzere tarih sahnesinde de gerçekten önemli bir rol oynamıştı. İşte bu sebeple Yunanistan'ın Geç Tunç Çağı (MÖ 1600 - 1200) genellikle Mykenai dönemi olarak anılır. Tuhaftır ki Mykenai'ın bulunduğu yer antikçağdan beri bilinmesine ve bazı kalıntılarının o dönemde bile toprak üstünde durmasına rağmen, henüz kimse burada sistematik bir kazı yapmamıştı. Schliemann'ın şansı burada da yaver gitti ve göz açıp kapayıncaya kadar büradaki yapıları ve altınla dolu kral mezarlarını keşfetti. Anlaşılan Agamemnon'un mezar maskesini bulduğuna inanıyordu (fakat Yunanistan kralına bir telgraf yollayıp heyecanla "Agamemnon'un yüzüyle göz göze geldim" diye yazdığına dair rivayet tamamen uydurmadır). Bu alanda öncü olan Schliemann'ın buldukları, aslında Troia ve Mykenai arasında büyük çaplı bir savaş yaşandığına dair su götürmez kanıtlar oluşturmaz. Bununla birlikte iki alanda (özellikle de Troia'da son 25 yılda) günyüzüne çıkarılan etkileyici kalıntılar, altın eşyaların ve değerli diğer buluntuların gözler önüne serdiği muazzam zenginlik, Yunanların hafızasında olağanüstü zenginliği ve görkemiyle yer eden Kahramanlar Çağı imgesini doğrulamaktadır.

Resim 1.1b. Sophie Schliemann, bir diğer adıyla Sophia Engastromenos, "Priamos Hazinesi"nin ait parçaları takmış haliyle. Bkz. Levha IIa

Resim 1.1a. Troia ile Mykenai'yi kazan ve tüccardan bozma arkeolog Heinrich Schliemann (1822 - 1890).

Sir Arthur Evans'ın 1900 yılında Girit adasındaki Knossos'ta bulunan devasa saray kompleksini keşfi de bundan aşağı kalır çarpıcı-

Resim 1.1c ve d. Mykenai'daki erken dönem kuyu mezarlarda bulunan altın maskelerden ikisi. Solda Schliemann'ın Agamemnon'a ait olduğunu düşündüğü maske bulunmaktadır. Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi.

lıkta değildir. Evans bu sarayı takıntı haline getirip şahsi servetinin büyük kısmını bu yapının belirli bölümlerini ayağa kaldırmak için harcadı. Yaptığı bazı restorasyonların yanlış olduğu kanıtlanmış olmakla birlikte, bu sarayın boyutu ve ihtişamı, Knossos'un bir zamanlar güçlü bir deniz imparatorluğunun merkezi olduğu yönündeki rivayetlere inanırlık kattı. Evans

BELGE 1.1.

Paros Mermeri (IG 12.5 444)

Bir gymnasion'da herkesin rahatça okuyabileceği bir alana dikilen Paros Mermeri, Paros vatandaşları için en eski dönemlerin hükümdarlarından yazarın kendi zamanına kadar Yunan tarihinin özetini sunuyordu. Burada çevrilen kısımlar Atina'da krallığın kökenlerine ve tufandan sonra omzunun arkasından fırlattığı taşlarla Yunanların atalarına hayat verdiğine inanılan Deukalion'un hükümdarlığına dairdir. En erken döneme ait bu kayıtlar tarihsel olmaktan çok efsanevi bir niteliğe sahiptir. Yunan dünyasının dört bir yanında rastlanabilen tufan efsanesiyse, erken bir dönemde Yakındoğudan ödünç alınmıştır.

1 (MÖ 1582) Önceleri Aktaion'un burada topraktan doğması nedeniyle Aktike adıyla anılırken, Kekrops Atina'ya krallık yapmaya başladıktan sonra ülkenin de Kekropia adını almasından bu yana 1318 yıl (geçti).

2 (MÖ 1574) Kekrops Atina'da krallık yaparken Deukalion'un Parnassos yakınlarındaki Lykoreia'da kral olmasından bu yana 1310 yıl (geçti).

4 (MÖ 1529) Atina'da Kranaos'un krallığı sırasında, Deukalion zamanında bir tufan felaketinin yaşanmasından, Deukalion'un sulardan dolayı Lykoreia'dan Atina'ya, [Kranaos'un yanına] kaçışından ve Zeu[s Olympos] ta[pı]nağını in[şa edi]p kurtulduğu için kurbanlar kesmesinden bu yana 1265 yıl (geçti).

6 (MÖ 1521) Atina'da Amphiktyon'un krallığı sırasında Deukalion oğlu Hellen'in Phthiotis kralı olmasından, daha önce Grekler denilen kavmin Hellenler olarak adlandırılmasından ve ... bu yana 1257 yıl (geçti).

* Parantez içindeki boşluklar metnin ilgili kısmının eksik olduğuna işaret etmektedir.

Ege'nin bu ilk uygarlığına Knossos'un efsanevi kralı olan ve Homeros'a göre Troia Savaşı'ndan üç nesil evvel yaşayan Minos'tan hareketle Minos uygarlığı adını verdi. **Myken uygarlığı** nasıl Heinrich Schliemann'ın çığır açıcı arkeolojik çalışmalarıyla ilişkilendiriliyorsa, aynı şekilde **Minos uygarlığı** da, Knossos'ta kendisine heybetli bir malikâne yaptıran Arthur Evans'la özdeşleştirilir. Schliemann ve Evans, Yunan tarihine bin yıldan daha fazla bir zaman katmış ve tarihi devirlerde yaşayan Yunanların atalarının, klasik Yunanistan'dan tamamen farklı bir dünyada yaşadıklarını göstermişlerdir. Fakat bu sadece bir başlangıçtı. Bunlara ilaveten yüzyıldan uzun bir süre boyunca -Yunan ve Yunan olmayan- birçok kabiliyetli arkeolog tarafından yapılan çalışmalar, bu bölgenin tarihini binlerce yıl öncesine geri götürmüş ve böylece Yunanistan tarihinin Schliemann ve Evans'ın hayal edebileceğinden çok daha olağanüstü ve karmaşık olduğunu göstermiştir.

Peki Yunan tarihi tam olarak ne zaman başladı? MÖ 3. yüzyılda Paros adasında yaşayan ismi meçhul bir Yunan tarihçi, bu tarihi, gelenekte Atina'da kralların hüküm sürmeye başladığı tarih olarak kabul edilen MÖ 1582 yılından başlatır.

Kısa bir zaman öncesine kadar çağdaş tarihçiler Yunan tarihini başlatmak için günümüze bundan daha yakın bir tarihi, yani Olimpiyat oyunlarının ilk düzenlendiği yıl olan MÖ 776'yı tercih ediyorlardı. Bütün bu farklılıklara rağmen Yunan tarihinin güvenilir yazılı kayıtlarla başladığı hususu üzerinde bir mutabakat vardır. Günümüzdeyse tarihçiler daha aykırı bir görüşü benimsemişlerdir, çünkü Schliemann ve Evans'ın başlattığı arkeolojik devrim, bu bölgede tarihin başlangıcını 40.000 yıl öncesine kadar götürmüş ve Yunanistan'ın antik ve modern tarihçilerinin hayal ettiklerinden daha farklı bir tarih ortaya çıkmıştır.

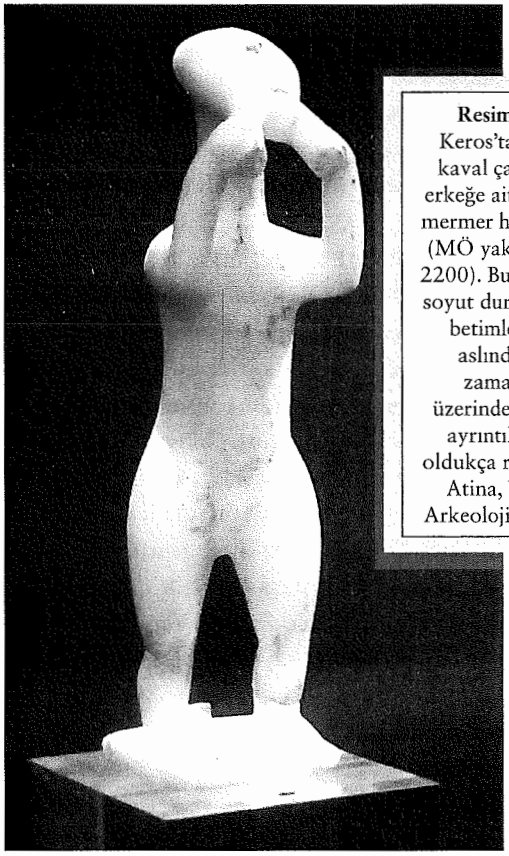
TAŞ ÇAĞLARINDA YUNANİSTAN

İnsanlar Yunanistan'da Orta Paleolitik (Eskitaş) Çağından beri, yani en azından 40.000 yıldır yaşamaktadır. Erken dönemde burayı mesken tutanlar esasen avcılık yaparak ve bazı yabani bitkileri toplayarak, ayrıca taş, ahşap ve kemikten ustaca yapılmış alet ve silahları kullanarak yaşamlarını sürdürüyorlardı. Buz çağının sonunda Avrupa'nın büyük kısmını kaplayan buzullar eriyince (MÖ yak. 12.000) buna bağlı olarak Yunanistan'ın havası da belirgin ölçüde ısındı; bu süreçte söz konusu coğrafya ile burada bulunan bitki ve hayvanlar da evrim geçirerek şimdiki hallerini aldılar. Peloponnesos'taki Frankthi mağarasından elde edilen kanıtlar, Buzul çağı sonunda burada yaşayanların alageyik ve daha küçük hayvanları avladıklarını, sığ sularda balık tuttuklarını ve yabani tahıl, yabani baklagil ve kabuklu yemiş topladıklarını göstermektedir.

Neolitik (Yenitaş) Çağının başlarında (MÖ yak. 7000), buranın yerlileri ehlileştirilmiş bitkiler ekmeye, Yakındoğuda gördükleri gibi ehlileştirilmiş hayvanlar kullanmaya ve tezgah başında giysi dokumaya başladılar. Ardından zanaatkârlar kil ve mermerden hayvan ve (çoğu kadın) insan heykelcikleri ile zarifçe tasarlanmış, hünerle süslenmiş çömlekler yapmaya başladı. Tarım insanların kalıcı bir şekilde ikametine de imkân tanıdı. Böylece Yakındoğudakilere benzer, tek odalı kerpiç evlerden oluşan küçük çiftçi köyleri ortaya çıktı. Sıcak iklimli Yenitaş Çağının elverişli koşulları sayesinde köyler daha da büyürken, ortaya köy ölçeğinde kurulan yeni topluluklar da çıktı.

Taş Çağının küçük köy toplumları, muhtemelen cinsiyet, yaş ve yetenek dışında insanlar arasında bir fark gözetmeyen eşit-

likçi toplumlardı. Aileler, çoğunlukla akraba oldukları komşularıyla işbirliği yapıyor ve ellerindekini paylaşıyorlardı. Liderlik büyük olasılıkla geçiciydi ve bazen birinin elindeyken, ihtiyaç duyulup itirazlar yükselmeye başladığında bir diğerine geçiyordu. Fakat nüfusun artmasıyla daha kalıcı bir liderlik durumu ortaya çıktı. Antropologlar bu lideri "büyük adam" veya "baştaki adam" diye adlandırırlar. Bu kişi "işlerin halledilmesinde" diğerlerinden daha becerikliydi. Bilgisi, cesareti, cömertliği, ihtilafları çözme becerisi ve buna benzer nitelikleri onu öne çıkarıyor ve insanlar ona güven duydukça onu bu konumda tutuyordu. Zaman içinde bu konum, baştaki adam işi bıraktığında, öldüğünde (veya alaşağı edildiğinde) yerine, liderliğe talip diğer kişilerden daha uygun bir aday olduğunu ortaya koyan bir kişinin geçtiği bir nevi makama dönüştü.

Resim 1.2. Keros'tan çifte kaval çalan bir erkeğe ait Kyklad mermer heykelciği (MÖ yak. 2500 - 2200). Bu oldukça soyut duran insan betimlemesi, aslında bir zamanlar üzerindeki boya ayrıntılarıyla oldukça renkliydi. Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi.

ERKEN VE ORTA TUNÇ ÇAĞINDA YUNANİSTAN (MÖ yak. 3000 - 1600)

Tarımın benimsenip kullanılmaya başlanmasından yaklaşık 4 bin yıl kadar sonra, Yunanistan köyleri bir başka temel yenilikle tanıştı: tunç. Güneydoğu Avrupa ve batı Asya'daki Neolitik dönem zanaatkârları bakır eritme ve dökme işinde çoktan ustalaşmışlardı, fakat bakır yumuşak bir metal olduğu için kullanım alanı kısıtlıydı. MÖ 4. binyılda Yakındoğuda önemli bir aşama kaydedilmiş, bundan çok daha dayanıklı bir metal olan tuncu elde etmek için bakıra yüzde 10 miktarında kalay veya arsenik eklenmeye başlanmıştı; bu yenilik MÖ yaklaşık 3000 yıllarında Yunanistan'a da ulaştı. Bu çok önemli bir teknik ilerlemeydi; çünkü tunç alet ve silahlar, taş, kemik veya bakırdan yapılanlara oranla çok daha etkiliydi. MÖ 2500 yılına gelindiğinde Yunanistan ve Balkanlar'daki metal işçileri sadece tunç değil, kurşun, gümüş ve altın gibi diğer madenleri işleme konusunda da uzmanlaşmışlardı. Bu tür az bulunur metallere ve bunlardan yapılan metal ürünlere en çok ulaşabilenler, elde ettikleri büyük gelirlerle sivrilmiş ileri gelen ailelerdi. İtibar göstergesi sayılan bu ve benzeri nesnelere sahip olmaları, onlarla toplumun diğer kesimleri arasındaki mesafeyi daha da artırdı. Bunların metal mallara gittikçe artan talepleri, daha çok usta ve atölye ihtiyacı doğurdu, ayrıca bakır, kalay ve Akdeniz bölgesinde bulunan diğer

metallerin ticaretine de bir ivme kazandırdı. Ekonomi büyüyüp de yerleşimlerin ölçeği genişledikçe, bu yerleşimlerdeki liderlerin zenginlik, güç ve nüfuzu arttı. Artık bu liderler babalarından devraldıkları reislik görevini yürütür olmuş, yaşam boyu müstesna bir şeref ve imtiyaza kavuşmuşlardı.

Yakındoğu Uygarlıkları

Erken Tunç Çağındaki Yunanistan ve Balkanların aksine (MÖ yak. 3000 - 2100) Yakındoğu, "uygarlık" olarak tanımlanan doğal ve toplumsal çevrenin organizasyonu konusunda yüksek bir seviyeye çoktan yükselmişti. Girit ve anakara Yunanistan'ında gelişen Ege uygarlıkları da, göreceğimiz üzere, 2. binyıldaki yükselişlerini Doğunun merkezi krallıklarıyla geliştirdikleri yakın ilişkiye borçludurlar.

MÖ 3500 yıllarında Yunanların Mezopotamya, yani Tigris (Dicle) ve Euphrates (Fırat) "nehirleri arasındaki ülke» olarak adlandırdıkları (bugün güney Irak toprakları) geniş ve verimli ovada, tarihte ilk defa geniş ölçekli sulama, binlerce sakini olan şehirler, bürokrasiye dayalı bir yönetim, geniş ticaret ağları, yazılı belgeler, hukuk sistemleri ve bilim gibi çeşitli uygarlık emareleri baş gösterdi. Yaklaşık MÖ 3200 yıllarında Nil nehrinin uzun ve dar vadisinde filizlenen Mısır uygarlığı da Mezopotamya'dakine benzer bir durum arz ediyordu. Mezopotamya'dakinden tek farkı, bu ülkenin çok erken dönemlerden itibaren firavun adı verilen tek bir hükümdarın emri altında birleşik bir krallık haline gelmiş olmasıydı.

Buna karşın Mezopotamya ve batı Asya'nın geri kalan kesimlerinde toplumlar, etraflarındaki kasaba ve köyleri başkente bağlı tek bir siyasi birim -kent devleti- altında toplayan büyük şehirlerin merkezde olduğu münferit yönetimler halinde gelişti. 3. binyılda güçlü kent devletleri zayıf komşularını fethetti, bu da bölgesel krallıkların yükselişini sağladı, bunlar bir süre hakimiyetlerini sürdürdüler, sonra da rakip krallıklar bunların yerini aldı.

Bu krallıkların içinde toplum son derece keskin katmanlardan oluşuyordu. Halkın kaderi, iktidarını babadan devralmış bir kralın etrafında halkalanan elit bir yönetici sınıfın elindeydi ve halk bunların tebaasıydı. Krallar ve soylular, tarım, üretim, ticaret ve milyonlarca saat işgücü sayesinde elde ettikleri muazzam servetle devasa savunma duvarları ve tapınakların yanı sıra, kendilerine ve aile fertlerine gösterişli saraylar ve mükellef mezarlar yaptırdılar. Sanat ve mimari özellikle dine hizmet ediyordu, din de en önemli kontrol aracı haline gelmişti, çünkü hükümdarın iradesiyle tanrıların iradesini birleştiriyordu. Büyük servetler ve artan nüfus, sık sık düzenli ordular tarafından yürütülen fetih veya intikam odaklı, geniş kapsamlı savaşlara da imkân tanıdı.

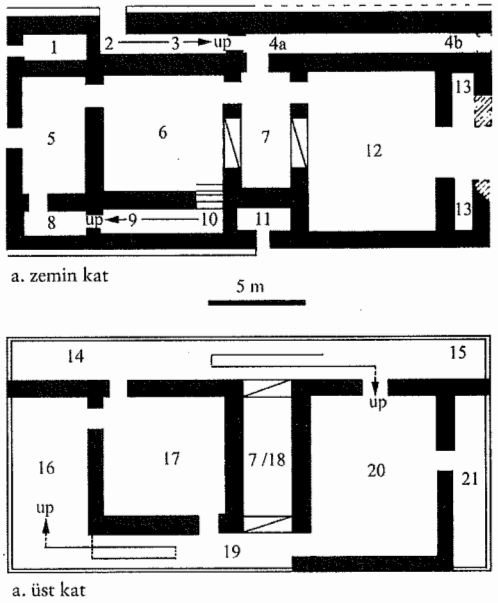
Bu erken dönem uygarlıkları Yunanların siyasi ve kültürel gelişimlerinde derin bir etki bırakmış ve zaman geçtikçe de Yakındoğu ve Ege halklarının tarihi günbegün birbirleriyle harmanlanmıştır.

Yunanca Konuşan İlk İnsanlar

Siyasi ve teknolojik bakımdan Yakındoğudan çok daha az gelişmiş olmakla birlikte, Yunanistan Erken Tunç Çağı döneminde oldukça karmaşık bir toplumsal yapıya erişmişti. Örneğin Argolis'in Lerna yerleşimindeki kalıntılar, bu yerin taş tahkimatı ve abidevi yapıları olan büyük bir şehir olduğunu göstermektedir. Bu yapılar arasında Kiremitli Ev olarak da bilinen en büyüğünün (yaklaşık 25 metreye 12 metre ebatlarında) iki katı, bir

yanında koridoru, devasa bir girişi ve sadece dıştan erişilebilen birkaç bölümü vardır ve çatısında saman yerine kiremit kullanılmıştır (Bkz. Resim 1.3'teki plan). "Koridorlu Ev" bu dönemde anakarada en az üç yerde daha kaydedilmiş belirgin bir modeldir. Arkeologlar bu modelin birkaç işlevi olduğu üzerinde durmaktadır: Buna göre burası reis ve ailesinin ikamet ettiği yerdi, aynı zamanda da bir tören salonu ve ortak depo alanıydı. Koridorlu Evler, nispeten büyükçe şehirlerin etraflarındaki köy ve mezralara egemen olmasıyla ortaya çıkan toplumsal ve siyasi hiyerarşinin açık birer göstergeleridir. Bu dönemin sonuna doğru (MÖ yak. 2250) Lerna ile güney ve orta Yunanistan'daki benzer yerleşmeler ortadan kalktı. Pek çok tarihçi bu tahribatı ve Orta Tunç Çağında (MÖ yak. 2100 - 1600) onu takip eden kültürel durgunluğu, Yunancayı en eski biçimiyle konuşan yeni bir halkın istilasıyla ilişkilendirmektedir. Fakat bu olayın gerçekleştiği tarih kesin olmadığı gibi, Yunanca konuşan bu ilk halkın ne zaman ve hangi güzergâhtan geldiğine ilişkin sorular da bugün hâlâ cevaplanamamıştır.

Fakat bu yeni gelen kimselerin, toplu halde **Hint-Avrupalı** olarak bilinen kadim göçmen gruplardan biri olduğu nispeten daha belirlidir. 18. yüzyıl sonlarında Hindistan'da görev yapan İngiliz yetkili Sir William Jones, Eski Yunancanın Latince ve (kadim Hindistan'ın dili) Sanskritçe gibi diğer eski dillerle, bunların yanında Almanca ve Slavca gibi yaşayan dillerin bulunduğu dil ailelerinin tümüyle pek çok benzerliklere sahip olduğunu farketmiştir. İngilizcedeki *mother* (anne) kelimesini ele alalım: Eski Yunanca *mēter*, Latince *māter*, Sanskritçe *māta* (*mātar-* kökü), Anglosaksonca *mōdor*, Eski İrlandaca *mathir*, Litvanyaca *mote* ve Rusça *mat'* (*māter* kökü).

Resim 1.3. Lerna'daki Kiremitli Ev'in planı (MÖ yak. 2200). Dışarıdan girişe yarayan birkaç nokta özellikle dikkate değer. Bu yapının ne için kullanıldığı halen belli değildir, fakat bu yapı türünün anakarada aynı döneme ait birkaç örneği daha vardır.

Kelime ve gramer bakımından bu eski diller ile bunlardan türeyen çağdaş diller arasındaki büyük benzerlikler, araştırmacıları tüm bu dillerin "Proto-Hint-Avrupa" diye adlandırdıkları ortak tek bir soydan geldiğini düşünmeye sevketmiştir. Güncel bir varsayıma göre, Yunanca ve diğer Hint-Avrupa dilleri, Hint-Avrupalıların bir ihtimal Karadeniz ile Hazar'ın kuzeyindeki uçsuz bucaksız steplerde yer alan esas yurdundan başlayan uzun süreli göç dalgaları sırasında evrimleşmiştir. Böylece Hint-Avrupa dilleri, yüzyıllar içerisinde (belki de MÖ 4. binyıldan başlayarak) İrlanda'dan Doğu Türkistan'a ve Hindistan yarımadasına kadar uzanan Avrupa ve Asya topraklarına yayılmıştır.

Yunanlar

Nihayetinde Yunan dili Hint-Avrupa kökeni taşımayan "Ege" dilleri içinde adamakıllı erimiştir. Eski dilden gelip kullanılmaya halen devam eden üç beş kelime vardır ve bunlar esasen (Korinthos, Parnassos gibi) yer adlarıyla *hyakinthos* (sümbül) gibi veya *melissa* (arı) gibi yerel bitki ve hayvan adlarıdır. 19. yüzyılda Hint-Avrupalıların toplumsal örgütlenmesi ve kültürüne dair birçok varsayım ortaya atıldı. Çoğu araştırmacı Hint-Avrupalıların güneydoğu Avrupa'yı istila edip zayıf ve savaştan anlamayan yerel çiftçi halkları ezip geçen, at binen, üstün ve savaşçı bir "Ari" ırk olduklarını kabul ediyordu. Günümüzde artık hiçbir araştırmacı, 19 ile 20. yüzyıllarda insanlığa karşı işlenen onca suça vesile olan, özellikle de 1930'lu ve 40'lı yıllarda Nazilerin ve Faşistlerin sebep olduğu korkunç olaylarla doruk noktasına ulaşan bu Ari ırkın üstünlüğü efsanesini kabul etmemektedir. Öte yandan dillerini dayatmaları, Yunanca konuşan bu halkın burayı istila ettiğine ve ilk etapta yerel halkları boyunduruk altına aldığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, Orta Tunç Çağının sonlarından itibaren iki halkın kaynaşıp tek bir halk haline gelmiş olması ve kültürlerinin de bir potada eriyip içinde her iki kültürden de unsurlar barındıran tek bir Yunan kültürüne dönüşmüş olması muhtemeldir. Bu dönüşüm süreci nispeten kolaydı, çünkü dışarıdan gelen halk bir zamanlar tasvir edildiği gibi steplerden yeni çıkıp gelmiş at binen yabani göçebelerden oluşmuyordu (bununla birlikte Yunanistan'a at binme âdetini getirenlerin bunlar olması muhtemeldir). Tıpkı yerel halk gibi, bu yeni gelen halk da çobanlık ve çiftçilikle geçinir olmuş, metal işçiliği, çömlekçilik ve terzilik gibi diğer zanaatleri uygulamaya başlamışlardı. Hint-Avrupa toplumu pederşahiydi, yani hem baba (Eski Yunanca *patēr*) soyda esas kabul ediliyordu hem de baba ailede en güçlü figürdü ve siyasi güç erkeklerin elindeydi.

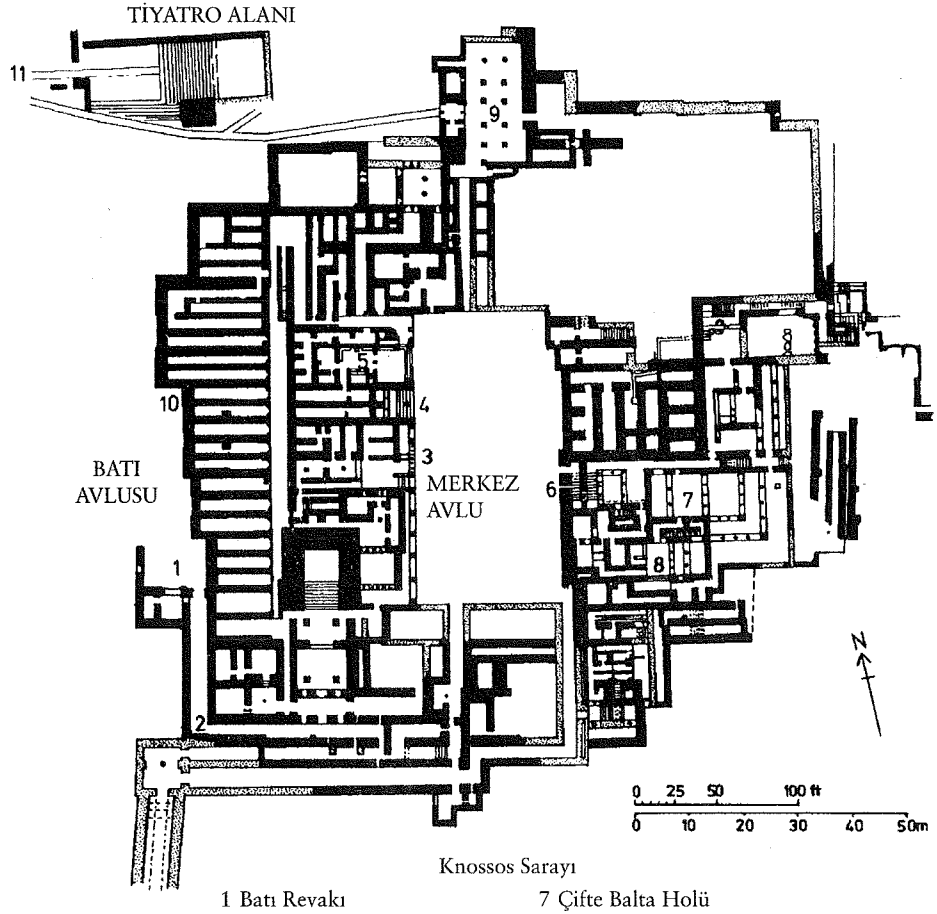
Minoslular

İlk kez MÖ 7000 yılında muhtemelen Anadolu'dan buraya gelen ve Hint-Avrupa kökenli olmayan bir dil konuşan Neolitik çiftçi ve hayvancıların yerleştiği Girit, bu bölgenin diğer yerlerinde görülen yavaş gelişim hızına paralel bir şekilde ilerleyişini sürdürmüş, bazı teknolojik yeniliklerse bu gelişime bir nebze hız katmıştır. 4. binyılda küçük çiftçi köylerinin bazıları büyük kasabalara dönüşmüştür. Nihayetinde bu erken dönem merkezlerinin reisleri, bölgelerindeki diğer reislerin ve halkların lideri olarak sivrilmişlerdir. Böylelikle Girit küçük şehir krallıklarından oluşan bir memleket haline gelmiştir.

Merkezinde bir avlu bulunan çok odalı büyük yapılardan en erken tarihlisi (Evans bu yapıyı "Minos'un Sarayı" olarak adlandırmıştır), MÖ 1900 sularında, o zamanlar birkaç bin kişiye evsahipliği yapan bir şehir durumundaki Knossos'ta inşa edilmiştir. Knossos'taki kadar büyük olmayan diğer büyük saraylarsa Phaistos, Mallia, Zakro ve diğer bazı yerlerde ortaya çıkmış olup bu merkezlerin her biri birkaç yüz kilometrekarelik alana hakimdi. Girit'teki (ve Ege'de bulunan diğer adalardaki) siyasi ve kültürel filizlenme, bu yerlerin uluslararası ticaret girişimlerine bağlanırsa yanlış olmaz. Adanın konumu ve doğal limanları, onu Akdeniz'in ticaret yolları ortasında önemli bir kavşak haline getirmişti. Girit'te ortaya çıkan bu saray merkezli ekonomik yapılar, Yakındoğu devletlerinde görülen ekonomik yapıların küçük ölçekli kopyasıydı. Öte yandan Knossos'un tüm adaya hakim birleşik bir krallığın merkezi mi olduğu yoksa

kendi kendini yöneten bir grup devletin en büyüğü ve en güçlüsü mü olduğu meselesi henüz aydınlatılamamıştır.

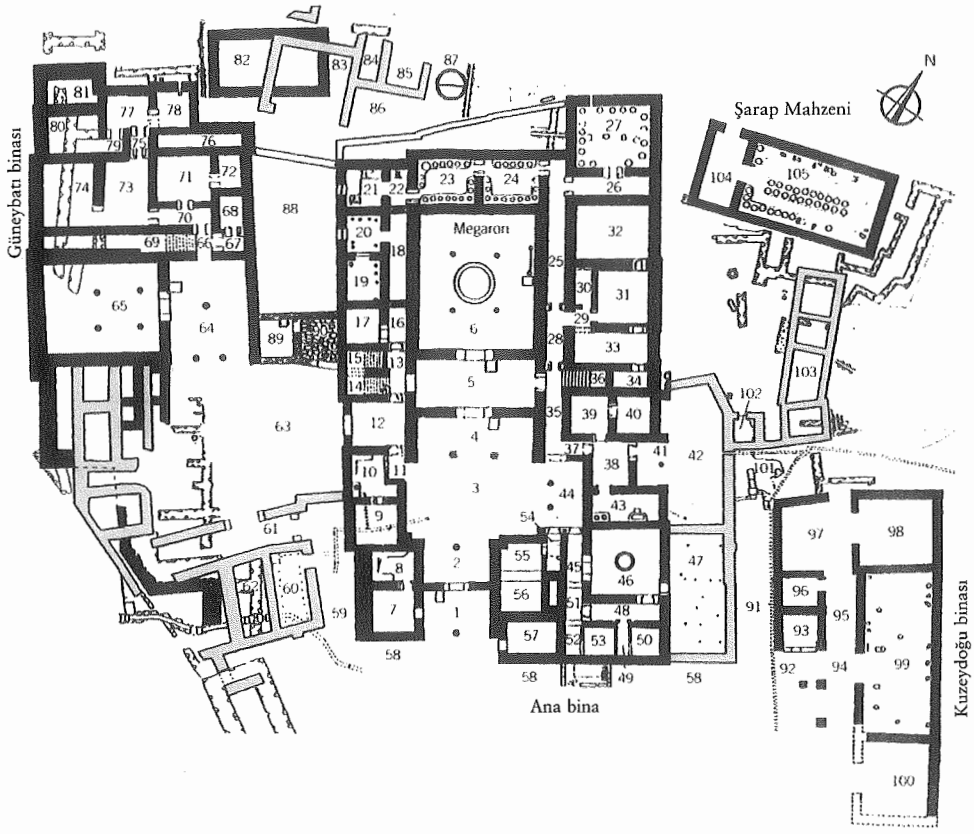
Bugün gördüğümüz Knossos Sarayı, MÖ yaklaşık 1700'lerde, ilk saray bir depremle yıkıldıktan sonra inşa edilmiştir. Knossos ile ondan daha küçük diğer Girit sarayları, merkezi bir avlunun etrafında kümelenmiş labirent biçimli odalardan -meskûn kısımlar, atölyeler ve depolar- oluşuyordu (Resim 1.4a). Hükümdar ile ona bağlı birkaç yüksek yetkilinin ikamet ettiği yer olan bu yapı, siyasi, mali ve idari merkezdi ve tüm krallıkta devlet törenlerinin ve dini ayinlerin odak noktasıydı. En kalabalık olduğu tarihte, Knossos'un nüfusunun 17 bine ulaştığı tahmin edilmektedir.

Knossos Sarayı

1 Batı Revakı
2 Alay Koridoru
3 Saray Mabedi
4 Basamaklı Revak
5 Taht Odası
6 Büyük Merdiven Boşluğu
7 Çifte Balta Holü
8 "Kraliçe'nin Megaron'u"
9 Sütunlu Hol
10 Ambarlar
11 Küçük Saraya giden Kraliyet Yolu

Resim 1.4a. Girit, Knossos'taki Minos sarayının planı (MÖ yak. 1400).

Resim 1.4b. Pylos'taki Myken sarayının planı (MÖ yak. 1200). Knossos'taki üstü açık merkezi avluya karşılık kompleksin ortasındaki ayırt edici *megarona* özellikle dikkat ediniz.

Saray ekonomisi depolama ve yeniden dağıtım esasına dayalıydı. Saraya ait araziler ile şahsi çiftlik ve sürülerden vergi olarak alınan yiyecek ve diğer ürünler sarayda toplanıp depolanırdı. Bu gelir hem sarayı ayakta tutup orada çalışan zanaatkârların geçinmesini sağlar, hem de köylülere tayın ve maaş olarak yeniden dağıtılırdı. Sarayın depolarında bulunan tahıl ve zeytinyağı kıtlık zamanlarında halka dağıtılırdı. Saraydaki ihtiyaç fazlası ürünlerin kullanıldığı bir başka alan da elbette ticaretti. Sarayda imal edilen ürün ve mallar gemilere yüklenip yabancı diyarların mallarıyla, özellikle de metal ve lüks mallarla değiş tokuş edilmek üzere Akdeniz'in geniş ticaret ağına yollanıyordu.

Giritliler bu karmaşık ekonomik işleyişi idare edebilmek için, konuşurken kullanılan sözlerin veya hecelerin yerine geçen özel işaretlerden meydana gelen bir yazı sistemi geliştirdiler (Evans'ın Linear A adını verdiği bir yazı). Girit'te ve diğer Ege adalarında bulunan küçük kil tabletler üzerinde korunmuş bu Linear A yazısı halen tam olarak çözülememiştir. Fakat bu yazının esas amacının mali ve idari kayıtları tutmak olduğu açıktır.

Yakındoğuda olduğu gibi burada da yönetici sınıf ile halk arasında muazzam bir uçurum vardı. Çoğunluğu oluşturan Giritli sıradan çiftçi ve zanaatkârlar, emekleri ve ödedikleri vergilerle azınlık durumundaki yüksek sınıfın şatafatlı yaşamlar sürmesini mümkün kılıyor, buna karşın kendileri kasaba ve köylerde kümelenmiş küçük kerpiç evlerde son derece mütevazı bir yaşam sürüyorlardı. Elbette halk bu sayede kıtlığa ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı korunma şeklinde bir yarar sağlıyordu, fakat bu katı hiyerarşiye itaat ediyor olmalarının ardında bundan fazlası olmalı; örneğin merkezle, yani kralla kendilerini özdeşleştirme gibi. Tüm eski uygarlıklarda olduğu gibi Girit'te de gücü elinde bulunduran veya devletin başında bulunan kişi siyasi bir lider olduğu kadar bir semboldü de. Devletin vücut bulmuş haliydi; savaşta başkomutan, kanun koyucu ve hâkimdi; ve en önemlisi, tanrılar ile ülkesi ve halkı arasında bir aracıydı.

Minos Sanatı ve Mimarisi

Minos sanatı ve mimarisi Yakındoğu uygarlıklarına, özellikle de insan tasviri hususunda benimsedikleri düsturları alıp zevklerine uydurarak kendilerine uyarladıkları Mısır'a çok şey borçludur. Minoslular kendilerinden eski uygarlıkların teknik ve usluplarını büyük ölçüde kendilerine mâl etmiş olmakla birlikte, Giritliler kendilerine özgü bir uslup ve ruh geliştirmişlerdir. Knossos'u ziyaret edenler, yaklaşık 13 dönümlük bir alanı kaplayan ve muhtemelen 300 odası bulunan sarayın heybetine, karmaşık yapısına ve mimari zarafetine hayran kalmaktadır.

Saray taş ve kerpiçten inşa edilmiştir ve iki-üç kat yüksekliğinde olup alt tarafta da bodrum katı mevcuttur. Her biri ustaca boyanmış sayısız revağı, balkonu ve avlusu, dış yüzeylere seyirlik bir manzara katmıştır. Işık bacalarıysa güneş ışığı ve temiz havanın sarayın iç kesimlerine nüfuz etmesini sağlar. Kanal ve oluklardan oluşan bir sistem, odaların çoğuna temiz suların akıp gelmesini, atık suların da akıp gitmesini sağlar. Duvar ve koridorlarda bitki, hayvan ve insan yaşamına, ekseriyetle de dini tören ve âdetlere dair ustaca boyanmış tasvirler bulunur. Benzer konu ve motiflere sadece Girit'teki diğer saraylarda değil, kasaba ve köylerdeki zengin evlerinde de rastlanmaktadır. Kıvrak delikanlıların ve genç kızların üzerlerine koşan boğaların üstünden atladıkları boğa sahnesi, bilhassa sarayla özdeşleşmiş bir sahnedir.

Minos sanatı bugün inceliği, canlılığı ve coşkunluğuyla hayranlık uyandırmaktadır. Freskler, keramik resimleri ve küçük heykeller bize sarayda ve evlerde yaşayanların kendilerini nasıl gördüklerine dair bir fikir vermektedir. Hem kadınlar hem de erkekler bu eserlerde genç, narin ve zarif şekilde betimlenmektedir. Erkekler düzgün traşlıdır ve üzerlerine sadece Mısırlı erkeklerin giysilerine benzer kısa bir fistan giymektedirler. Kadınlarsa fırfırlı etekler ve göğüslerini açıkta bırakan dar, kollu yelekler giyerken resmedilmişlerdir. Erkeklerin de kadınların da saçları uzun ve buklelidir; altın bilezik ve kolye takmaktadırlar.

1967 yılında Girit'in kuzeyinde kalan küçük Thera (bugünkü Santorini) adasındaki Akrotiri'de, Minos'un kültürel etkisine dair kaydadeğer bir örnek bulunmuştur. Birkaç binlik sakiniyle müreffeh bir şehir olan Akrotiri, MÖ 1628 yılında gerçekleşen şiddetli bir volkanik patlama sonucu yeryüzünden silinmiş, fakat bu patlama nedeniyle kalın bir volkanik kül tabakası altında kalan şehir, bu sayede o günkü şeklini neredeyse aynen korumuştur. Bu şehir, Theralıların Girit sanatını, mimarilerini, dinlerini, giyim kuşamlarını ve yaşam tarzlarını

ne derece özümsediklerini göstermektedir (Bkz. Levha III). Bununla birlikte Thera ve diğer Kyklad adalarındaki mimari, şehirleşme düzeni, duvar resimleri ve çömlek sanatındaki belirgin "yerel" özellikler, bu adaların Girit imparatorluğuna bağlı koloni tarzı birer dış mıntıkadan ziyade, bağımsız birer toplum ve ticaret ortağı olduklarını düşündürmektedir.

GEÇ TUNÇ ÇAĞINDA YUNANİSTAN VE EGE (MÖ yak. 1600 - 1200)

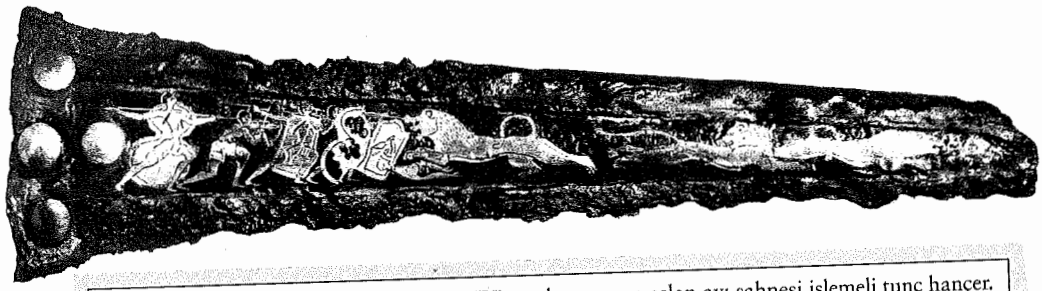
Girit etkisi, MÖ 2000' kadar erken tarihlerden itibaren ticari temas yoluyla güney ve orta Yunanistan'a da yayıldı. Bu ilişki Yunanların Myken uygarlığının gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Yunanlar Minos kültür dağarcığından belirli unsurları ödünç almakla kalmadı; yazı sistemi de dahil olmak üzere Girit devlet modelini topyekûn kendilerine uyarladılar. Fakat Mykenler palazlanıp güçlenince, herşeyi kendilerine öğreten bir uygarlığa karşı minnet borçlarını, Girit'i istila edip Girit saray merkezlerini ele geçirerek ödediler. Ardından Geç Tunç Çağının sonlarında kendi uygarlıkları da çatırdayarak yıkılıp gitti.

Mykenlerin Erken Dönemi (MÖ yak. 1600 - 1400)

Orta Tunç Çağı boyunca Yunanistan yavaş yavaş bir dönüşüm geçirdi. Peloponnesos ve anakara Yunanistan'ının diğer bölgelerinde nüfus arttı, üretim çoğaldı ve dış dünyayla ticaret büyüdü; tüm bunlar da liderlerin mali ve siyasi anlamda daha da güçlü hale gelmesini sağladı. Savaşçı önderler yavaş yavaş mutlak hükümdarlara dönüşmeye başlamıştı.

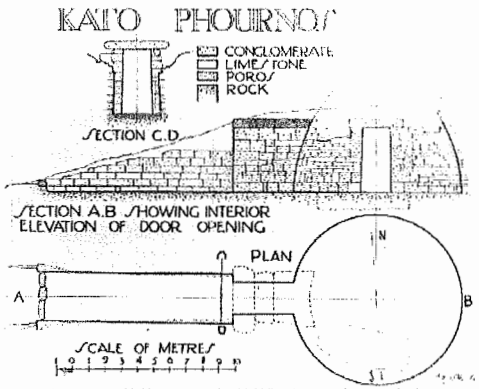
Anakara Yunanistan'ında ve adalarda yüzlerce Tunç Çağı yerleşmesi bulunmuştur ve bunların çoğunun adı kadim efsanelerle bağlantılıdır. Arkeolojik çalışmalar Mykenai, Tiryns, Pylos, Thebai ve Atina gibi destanlarda sıkça bahsedilen meşhur anakara kentlerinin esasında büyük Tunç Çağı merkezleri olduğunu doğrulamıştır. Yalnız bu şehirlerdeki muazzam sarayların eski ve nispeten gösterişsiz sarayların kalıntıları üzerine inşası, MÖ 14. ve 13. yüzyıllardan önce gerçekleşmemiştir. Bu nedenle **Myken uygarlığının** erken devirlerine ilişkin bilgimiz (kabaca MÖ 1600 - 1400) esasen mezarlar ile ölmüş erkek, kadın ve çocuk naaşlarıyla birlikte defnedilen sunulardan gelmektedir.

Mykenai'da bulunan kuyu mezarlar (naaşların içine sarkıtılarak konulduğu derin ve dörtgen çukurlar) MÖ 1600'lerin hemen başlarından 1500'lere değin yaklaşık yüz yıldan fazla bir zamana ait gömüler içermektedir. Daha erken tarihli mezarlardan (kılıç, hançer, ok ucu ve bıçak gibi) pek çok tunç silah ve hatırısayılır miktarda yerel keramikle beraber üç beş altın ve mücevherat ele geçmiştir. Buna kıyasla, sonraki döneme ait ve üç erkek ile iki kadının naaşlarının bulunduğu tek bir mezardaysa bir cephanelikle (örneğin kırk üç kılıç) ve kadın naaşlarını süsleyen altın mücevherat başta olmak üzere yüzlerce pahalı nesneyle karşılaşılmıştır. Bu dönemde Girit, Kıbrıs, Mısır, Mezopotamya, Suriye, Anadolu ve Batı Avrupa'dan ithal edilen lüks tüketim mallarındaki artış, hem Myken ticaretinin genişlemesine hem de yönetici sınıfın ekonomi ve toplum üzerindeki denetiminin sıkılaşmasına işaret etmektedir. MÖ 1500'lerde asil aileler ölülerini geniş taş odalardan ibaret, arı kovanını andıran, **tholos** adındaki son derece etkileyici mezarlara defnetmeye başladılar. Yüksek bindirme tonozlu iç yapıları ve taştan uzun holleriyle *tholos*lar liderlerin sürekli artan güç ve kaynaklarının belirgin işaretleridir (Figür 1.5b ve c).

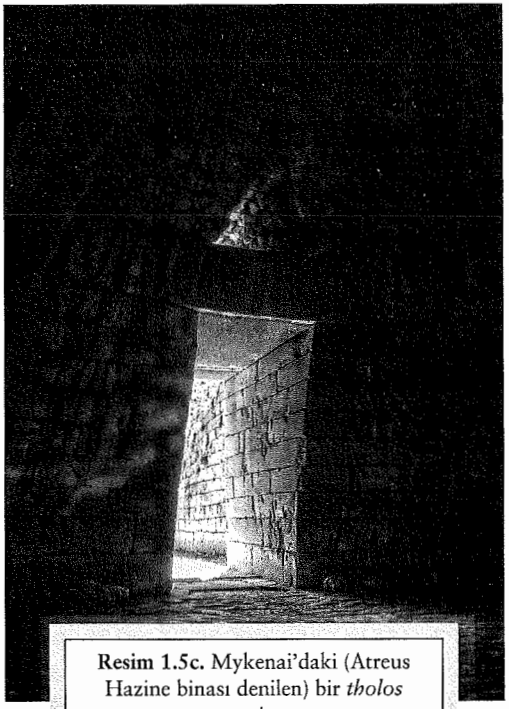
Resim 1.5a. Mykenai'daki kuyu mezar IV'ten ele geçen ve aslan avı sahnesi işlemeli tunç hançer. Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi.

Tholos tarzı mezarların yaygınlaşmasının hemen ardından anakarada yaşayan Yunanlar Girit'i denetim altına aldılar. Buradaki saray merkezlerinin çoğunu yok ederken, Knossos'a neredeyse hiç dokunmadılar. Zengin Girit cazip bir ganimetti ve Mykenler buraya kalıcı olarak gelmişlerdi. Fakat MÖ 1490 yıllarına rastlayan bu devir teslim, Girit toplumu ve kültürü üzerinde büyük değişikliklere yol açmadı. Yunanca konuşan yeni krallarına vergi ödemeleri haricinde, Giritlilerin Yunan kökenli yöneticilerin idaresindeki yaşamları büyük oranda eskisi gibi devam etti. Yeni krallar, Girit krallarının yaşadığı gibi yaşıyor, yönettiği gibi yönetiyorlardı, fakat ölü gömme âdeti gibi anakaradan kalma bazı âdetlerini de koruyorlardı.

Resim 1.5b. Myken *tholos* mezarına ait plan ve kesit.

Fakat bu refah devri kısa sürdü. MÖ 1375 yıllarında Knossos yakılıp yağmalandı. Harabeye dönmüş saray bundan sonra da kullanılmaya devam edildiyse de, Mykenai ve anakaradaki diğer merkezler refahlarını ve Ege havzasındaki nüfuzlarını doruğuna ulaştırırken, Myken Girit'i eski önemini yitirdi. Knossos'u yok edip Girit ekonomisi ve kültürünü nihai yıkıma sürükleyenin kimler oldu-

Resim 1.5c. Mykenai'daki (Atreus Hazine binası denilen) bir *tholos* mezarının iç tonozu.

ğu bilinmemektedir. En olası şüpheliler, Girit saraylarındaki zenginliklerin cazibesine karşı koyamayan ve muhtemelen Akdeniz ticaretinde en büyük rakiplerinden kurtulmak isteyen anakara Mykenleriydi.

Linear B Tabletleri

2. Dünya Savaşı sırasında şifre çözücü olarak çalışmış heveskâr bir dilbilimci olan Michael Ventris'in çalışmaları sayesinde, MÖ 1490 yılında Girit'i ele geçirenlerin Yunanlar olduğunu biliyoruz. Daha önce gördüğümüz üzere, Minoslular saray kayıtlarını tutmak için kil tabletler üzerine çizilmiş doğrusal çizgilerden oluşan bir yazı sistemi geliştirmişlerdi. Arkeolog Evans, Knossos'ta üzeri bu yazıyla yazılı birkaç tablet buldu, fakat bunların yanında, bu doğrusal yazının daha gelişmiş bir halinin yazılı olduğu 3 bin kil tablet daha buldu ve daha erken dönemlere ait Linear A yazısından ayırt etmek için de bu yazıyı **Linear B** olarak adlandırdı. Her iki dilin de Girit'e ait olduğundan hiç şüphesi yoktu. 1939 yılında anakara Yunanistan'ında yer alan Pylos'taki Myken sarayında ağzına kadar Linear B tabletleriyle dolu bir arşiv odasının bulunması, Yunanistan'ın Geç Tunç Çağı boyunca Minoslular tarafından denetim altında tutulduğuna dair Evans'a ait görüşü güçlendirmişe benziyordu.

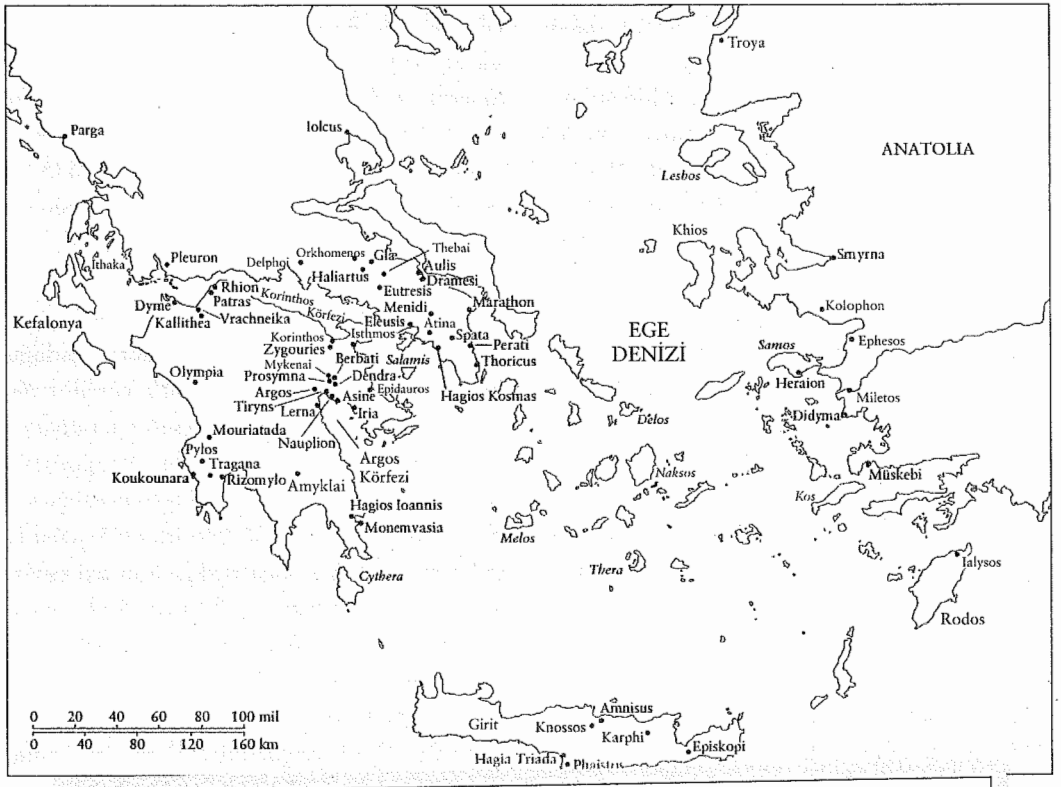
Fakat 1950'lerde Ventris bu yazıyı çözdü. Amerikalı Alice Kober gibi kendinden önceki araştırmacıların çalışmalarından da güç alan Ventris, Linear B tabletlerindeki dilin aslında Girit'e ait olmayıp Yunancanın eski bir biçimi olduğunu gösterdi. Üzerinde çalışacakları 4 binden fazla tablet bulunan Ventris ve diğer dilbilimciler adım adım işaretlerin ses değerlerini belirlediler. Örneğin -ti-ri-po- sesini veren üç işaretin birleşimi Eski Yunanca *tripous*, yani üçayak kelimesine eşdeğer heceyi veriyordu. Bu okuma, aynı zamanda tabletlerin birinde yazılı söz konusu işaretlerin yanında bulunan üç ayaklı kazan çizimiyle de destekleniyordu. Günümüzde Linear B yazısının sakladığı pek çok sır açığa çıkmıştır ve bu yazının çözülmesi sadece Yunanistan ile Girit arasındaki tarihi ilişkiyi değil, aynı zamanda Myken saray sisteminin işleyişini de aydınlatmış ve Myken saraylarının krallar tarafından idare edildiği bilgisini teyit etmiştir.

Sonraki Dönemde Mykenler (MÖ 1400 - 1200)

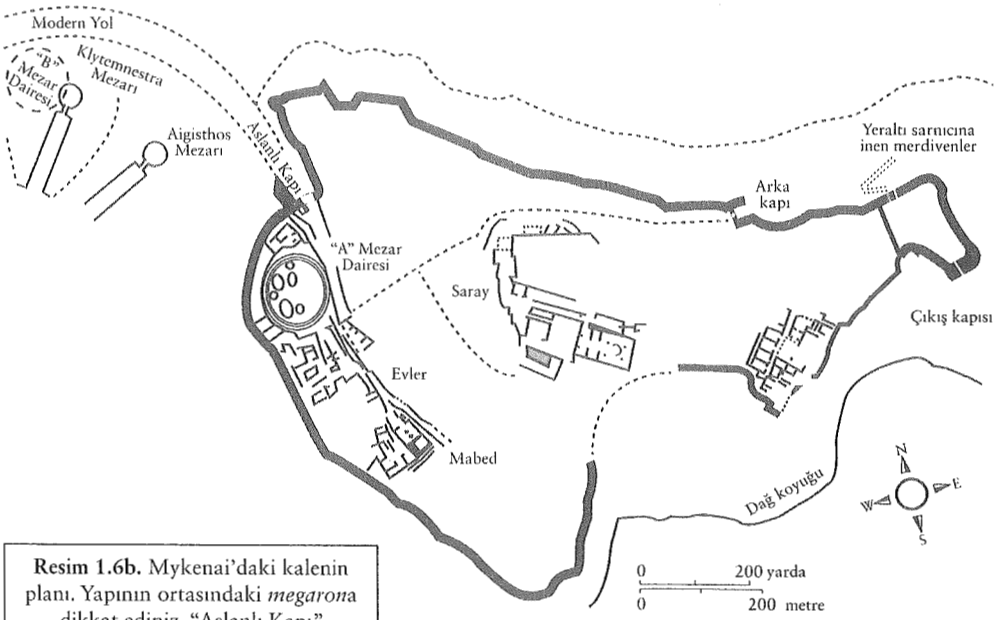
Bugün harabelerini gördüğümüz saray yapıları, Mykenlerin servet ve gücünün nihai safhasında, yani MÖ 14 ile 13. yüzyıllarda inşa edilmişlerdi. Bu yapıların mimarileri ve süslemeleri Minos uslubunu neredeyse bire bir taklit etmektedir, ama gözle görülür farklılıklar da yok değildir. Söz konusu yapıların boyutları çok daha küçüktü ve Girit'teki tahkimsiz sarayların aksine, bunlar genellikle bölgeye hakim bir tepeye konumlandırılır ve etrafları kalın ve yüksek duvarlarla çevrelenirdi. Rakip krallıkların istilalarından korunmanın Myken hükümdarları için öncelikli bir sorun olduğu buradan da anlaşılabilir. Surlarla çevrili kale, aynı zamanda aşağıdaki tahkimsiz kasabalarda yaşayan halk için de bir sığınak işlevi görüyordu. (Mykenai'da, kalenin bulunduğu tepenin eteklerindeki 320 dönümlük kasabada yaklaşık 6400 kişi yaşıyordu.) Sonraki devirlerde yaşayan Yunanlar, efsanevi devler soyu Kyklopslar tarafından inşa edildiklerini ima edercesine, bunları Kyklops surları olarak adlandırmıştı. Gerçekten de bu tür heybetli eserler kralın serveti ve gücünü gösteren bir övünç kaynağı olduğu kadar aynı zamanda sarayı ve halkı için de bir savunma hattı teşkil ediyordu.

Mykenler saraylarındaki mekânlardan da Minoslulardan farklı bir şekilde istifade ediyorlardı. Girit yapılarında merkezde yer alan üstü açık avluların yerine saraylarının merkezine *megaron* adlı geniş, dörtgen bir salon yerleştirmişlerdi (Resim 1.4b ve 1.6b). *Megaron* şenlikler, toplantılar ve ziyaretçileri kabul için kullanılan merasim alanıydı. Buraya bir revak ve küçük bir antreye açılan bir avludan geçerek girilirdi. Büyük salonun ortasında, etrafı açık bir balkonu destekleyen dört sütunla çevrili, yüksek zeminli, yuvarlak ve büyükçe bir ocak duruyordu. *Megaron* oda şekli, bu dönemin hemen ardından gelen o uzun Karanlık Çağda kabile reislerinin hanelerinde, 8. yüzyıldan itibaren de Yunan tapınaklarının ana planı olarak varlığını sürdürdü. Myken sarayları daha az odaya sahip olmalarına ve Giritli muadillerindeki bazı mimari süslemelerden yoksun olmalarına rağmen, dahili su tesisatı ve zarif duvar resimleri gibi Minos tarzı incelikler de arz etmektedirler. Freskler uslup bakımından tamamen Minos etkisindedir, fakat bunlarda daha çok savaş konuları, sözgelimi bire bir mücadeleler, kuşatmalar ve av sahneleri tercih edilmektedir.

Kültürel benzerliklerine rağmen Mykenler siyasi bir birliğe sahip değillerdi, aksine birbirinden ayrı küçük krallıklara bölünmüş haldeydiler. Dahası Anadolu ve Suriye'ye yayılmış **Hitit imparatorluğunun** veya hırçın ve şaşaalı devirlerini yaşadığı "Yeni Krallık" (MÖ yak. 1575 - 1087) zamanlarında Mısır'ın muazzam nüfusuyla karşılaştırıldığında devede kulak kalıyorlardı. Bu siyasi dağılmışlıklarına karşın

Resim 1.6a. MÖ 13. yüzyılda Myken yerleşmeleri.

Resim 1.6b. Mykenai'daki kalenin planı. Yapının ortasındaki *megaron*a dikkat ediniz. "Aslanlı Kapı" batı girişidir.

Resim 1.6c. Mykenai kalesinin "Aslanlı Kapı" girişi.

Mykenlerin Akdeniz dünyasında varlıklarını hissettirdikleri açıktır. Arkeolojik çalışmalar, bazı Ege adalarında, hatta batı Anadolu'da sonraki dönemlerde kurulacak Miletos gibi Yunan kentlerine evsahipliği yapacak bölgelerde Myken kolonilerinin varlığına işaret etmektedir. Suriye ve Filistin'de bulunan yazıtlar ve Ege'ye özgü bir üsluba sahip freskler, haliyle Mykenlerin bu bölgedeki yönetimlerle de diplomatik ilişkiler içinde olduklarını düşündürmektedir. Fakat en sıkı teması elbette Anadolu'daki Hitit imparatorluğuyla kurmuşlardı.

14 ile 13. yüzyıllara ait Hitit arşivlerinde, Hitit kralları ile Hititlerin "Ahhiyawa" dedikleri ve adı telaffuz bakımından "Akhalar"a benzeyen halkın kralları arasında, muhtemelen Troia'nın da içinde bulunduğu batı Anadolu'nun çeşitli noktalarında kurulan diplomatik temaslara, hatta askeri çarpışmalara ilişkin kayıtlar yer almaktadır. Akhalar, Homeros destanlarında Troia'yı fetheden Yunanlar için en çok kullanılan isimdir ve bu olay gerçekten vuku bulduysa, 13. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiş olmalıdır. Tabii Mykenlerin faaliyetleri Ege havzasıyla da sınırlı değildi. Mykenlere ait çanak çömlekler ve metal eserler Mısır, Sicilya ve güney İtalya'da da bulunmuştur. Bu savaşçı kralların ve soyluların mezarlarında veya mezar odalarında bulunan muazzam servetin büyük kısmı, kuvvetle muhtemeldir ki, sadece bu barışçıl ticaretten değil, aynı zamanda Mykenlerin korsanlık işindeki maharetlerinden kaynaklanmaktadır.

Bir Myken Krallığının İdaresi

Nestor, *Ilias* ve *Odysseia*'yı okuyanların hafızalarına kazınmış bir figürdür ve Homeros'un dediğine göre Pylos adlı şehirde, sayısız odası olan şahane bir sarayda yaşayıp giden ve buradan o engin Messenia yöresini yöneten, yaşını başını almış bir savaşçıdır. 1939 yılında Amerikalı arkeolog Carl Blegen'ın "Nestor'un Sarayı"nı keşfi, efsanevi Pylos'un hakikaten bir Tunç Çağı merkezi olduğunu teyit etmiştir.

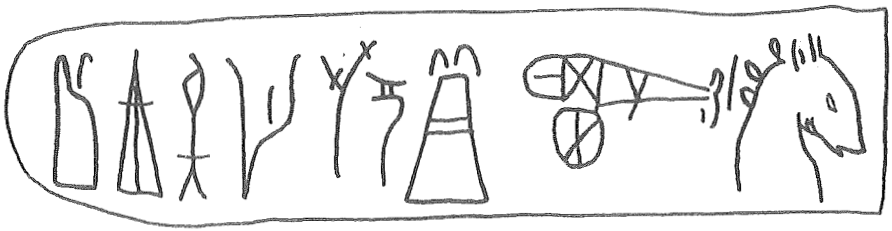
Bundan daha da önemlisi, Blegen'ın burada çok sayıda Linear B tableti bulmasıydı. Bu kil tabletlerin sonsuza kadar saklanması amaçlanmamıştı; bunların korunmuş olmasının tek sebebi, sarayı yok eden yangında yüksek ateşe maruz kalıp adeta fırınlanmalarıydı. Elimizdeki bu kayıtlar, aslında Pylos'un son yılından kalma gelişigüzel kâtip kayıtlarıdır. Fakat (Knossos ve diğer merkezlerde ele geçen Linear B tabletleriyle beraber) bu kısa ve öz listeler bize Myken Yunanistan'ının ekonomik ve toplumsal yapısına dair çok şey söylemektedir.

Bölgedeki diğer merkezler gibi, Pylos da doruk noktasına 1400 ila 1200 yılları arasında erişmiştir. 1200 yıllarında uğradığı tahribattan bu yana el değmemiş bir vaziyette duran Nestor'un sarayı, yaklaşık 1300'lerde daha erken tarihli ve görece daha küçük bir yapı kompleksinin üzerine inşa edilmişti. Pylos, büyük ve gayet iyi örgütlenmiş bir krallıktı. Yaklaşık iki bin kilometrekarelik bir alana yayılmış iki yüze yakın köy ve kasabayı bünyesinde barındırıyordu ve her biri kendi içinde alt "bölge"lere ayrılmış iki "eyalet"e bölünmüştü. Kil tabletler bize Mykenlerin toplumsal yapısına dair fikirler de vermektedir. Buna göre piramidin en tepesinde kral (***wanaks***) bulunuyordu. Anlaşıldığı kadarıyla konum olarak bunun altında kabaca "orduya liderlik eden kişi" diye çevirebileceğimiz ***lawagetas*** unvanına sahip kişi geliyordu. Bunların altındaysa saray ve çevresindeki bölgelerin işleyişini denetleyen askeri ve idari yetkililer ile ikincil düzeydeki memurlardan mürekkep büyük bir bürokratik yapı yer alıyordu.

Merkezi üretim ve dağıtım sistemi, üst düzey yetkililer ile bir ihtimal görece daha alt

Resim 1.7a. Mykenai hakimiyetindeki Knossos'tan bir Linear B tableti. Bu tablette numaralama sistemini görüyoruz; yuvarlaklar yüzlükleri, yatay çizgiler onlukları, dikey çizgilerse birlikleri temsil etmektedir.

Resim 1.7b. Bir savaş arabası sürücüsüne tahsis edilen silahları kayıt altına alan, Knossos menşeli bir savaş arabası tabletine ilişkin çizim. Linear B hecesel işaretleri ve ardından gelen silah ideogramlarıyla birlikte bu kişinin isminin yazılı olduğu tablet şu şekilde çevrilebilir: "Opilimnios'a 1 zırh, 1 tekerlekli savaş arabası ve 1 at."

kademedeki bazı kimselere lüks içinde bir yaşam sağlıyordu. Fakat halkın çoğunluğu, yani bu serveti üreten çiftçiler, hayvancılar, zanaatkârlar ve işçiler, bir veya iki odalı küçük evlerinde, sahip oldukları üç beş eşyayla mütevazı bir yaşam sürüyorlardı. Pek çok aile, soylulara ait arazilerde mutasarrıf olarak çiftçilik yapıyorken bazıları kendi arazisine sahipti. Sözgelimi zanaatkârların, hayvancıların ve rahibelerin "mülk sahibi" olarak kaydedildikleri olmuştur. Tıpkı sonraki zamanlarda olduğu gibi tarım üreticilerinin çoğu kırsal kesimlerde yaşarken, zanaat sahibi ustaların büyük kısmı merkezi bölgelerde ve nispeten büyük yerleşmelerde öbeklenmişti. Saray, üretimi sıkı bir şekilde denetliyordu. Yetkililer denetleme için mütemadiyen kırsal kesimlere yollanıyor, yetiştirilen ürün ve beslenen hayvanlar üzerinden kişilere, hatta köylere kesilen vergiler en ince ayrıntısına kadar kaydediliyordu. Myken Knossos'undan bir tablet, "Lyktos'takilerin 246,7 ölçek buğday, Tylisos'takilerin 261 ölçek buğday, Lato'dakilerin 30,5 ölçek buğday" ürettiğini kaydetmektedir. Bu tablette aynı zamanda vergilendirmelerde oluşan kayıplar da kaydedilmektedir. Sarayın idari anlamda böyle elinin her yere ulaşması gerçekten de etkileyicidir. Sözgelişi tek bir kâtip elinden çıkma olduğu anlaşılan Knossos'taki bir grup Linear B belgesi, yaklaşık 100 bin koyunun kayıt altında olduğunu göstermektedir. Fakat sarayın adeta insanın iliklerine kadar işleyen bu nüfuzu, zenginlerin mülkünde sefalet içinde didinip duran mağdur köylülerin özgür yığınları oluş-

turduğu anlamına gelmez. Köylüler arazilerini ekip biçiyorlardı ve kendilerini ağaçlarına, bağlarına ve hayvanlarına adamışlardı. Vergilerini ödüyor, saraya karşı yükümlülüklerini yerine getiriyor ve orduda görev alıyorlardı. Kadınlarsa örgü ve dokuma, yemek hazırlama ve çocuk bakımı gibi ev işlerini yerine getiriyorlardı. Ayrıca bazı kadınlar sarayda dokumacılık yapıyor, karşılığında da yün ve ketenden pay alıyorlardı.

Hakikaten mağdur konumdakilerse kölelerdi. «Tutsak» ve «satın alınmış» kişilere dair bahisler, savaşçı Myken soylularının köle ticaretiyle uğraştıklarını göstermektedir. Örneğin Pylos'ta bulunan tabletlerde tahıl öğütücü, hamamcı, keten işçisi, dokumacı ve benzeri işlerde çalışan 600'den fazla köle kadından ve bunların çocuklarından söz edilmektedir. Tanrılar ve toplumun ileri gelenleri de kendi kölelerine sahipti. Tabletlerde karşılaşılan alt tabakaya mensup kimi işçilerin hakiki köle (sözgelişi esir düşmüş veya satın alınmış yabancılar) olmayıp birtakım sebeplerden dolayı daima saraya bağımlı hale getirilmiş, o bölgede doğup büyümüş kimseler veya aileler olması da muhtemeldir.

Bu saray denen yapılar bütünü krallık ekonomisinin candamarıydı; burada hammaddeleri ülke içinde kullanmak veya ihraç etmek üzere hazır ürüne dönüştüren çok sayıda işçi çalışırdı. Görevlerse hayli uzmanlaşmıştı; kadınlar çoğunlukla dokumacılık işinde faaliyet gösterip yün ve keten giysiler üretirken, erkekler marangozluk, çömlekçilik, demircilik, dericilik, esansçılık gibi işler yapıyorlardı. *Wanaks* bu atölyelerden ve depolardan gözünü ayırmıyor, ona bağlı kâtiplerse en ince detayına varana kadar zanaatkârlara ne kadar hammadde verildiğini, bu hammaddelerden hangi ürünlerin üretildiğini ve çalışmalarının karşılığında bu kişilere ne kadar tayın verildiğini kaydediyorlardı. Gözlerinden hiçbir şey kaçmıyordu. Şuna benzer onlarca kayıt vardır: "Bir adet abanoz üzerine fildişinden insan ve aslan figürü kakılmış tabure." Araba tekerlekleri dahi tek tek kaydediliyor, bunların durumlarıysa "hizmete hazır" veya "hizmet dışı" gibi notlarla belirtiliyordu.

En önemli ihraç malları dokumalar ve madeni eşyalardı. Bunlara (saf veya esanslanmış halde) zeytinyağı, şarap, post, deri ve deri ürünlerini de katabiliriz. Kaliteli çömlek, mücevherat ve diğer pahalı nesneler de uluslararası lüks tüketim pazarlarında boy gösterebiliyordu. Saraylar bunların karşılığında, Yunanistan'da bulunmayan bakır, kalay, altın, fildişi, kehribar, boya ve baharatların yanı sıra kendi ellerinde de bulunan şarap ve mücevherat gibi malların yabancı muadillerini ithal ederlerdi. Gayet tabii, bu lüks tüketim mallarından pek azı sıradan insanların hanelerine veya mezarlarına girerdi.

Din

Doğaüstü güçlerin ve varlıkların doğayı yönettiği düşüncesi herhalde insanlık kadar eskidir. Tanrılara yönelik ibadet ve dinsel törenler ile dinsel içerikli hikâyeler, yani söz konusu dinsel etkinliklerin bir parçası olarak tanrılar hakkında anlatılan farazi bilgiler de bir bu kadar eskidir. Kırsal kesimde yaşayan insanların zihninde ölümlüler ile ölümsüzler arasındaki ilişkilerin düğüm noktası, toprağın, hayvanların ve insanların bereketinin devamlılığıydı. İnsanlar, bir buyruklarıyla kendilerine doğanın nimetlerini bahşedebilen, yine bir buyruklarıyla onları ellerinden alabilen tanrıları memnun edebilmek için gıda, hayvan, hatta zaman zaman insanların da aralarında bulunduğu kurbanlar adayarak onlara hep birlikte saygı merasimleri düzenliyorlardı. Minoslular ve Mykenler'de de durum farklı değildi elbette; onlar da tanrılarını merasimlerle, müzik ve danslarla onurlandırdılar, hediyeler ve kurbanlarla gönüllerini

Figür 1.8a. Minos Knossos'undan kadınları bir tanrıçaya ibadet ederken gösteren oymalı bir yüzük. Göğüsleri açıkta kalmış bu kadın figürler Minos'a özgü fırfırlı etekler giymektedirler. Heraklion, Arkeoloji Müzesi.

Figür 1.8b. Geç Tunç Çağı Mykenai'ından, üzerinde bir öncekine benzer bir sahne görülen altın yüzük, Myken dini âdetlerine Minos etkisini göstermektedir. Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi.

okşadılar. Meydanlardaki sunaklarda hayvanların boğazlanıp katledilmesiyse en kutsal ibadetleriydi. Minoslular olağanüstü hallerde insan kurbanına bile başvurmuş olabilirler.

Minos sanatında ibadetin başlıca muhatabı, Girit tarzında giyinmiş halde ve ağaçlar, bitkiler ve hayvanların yer aldığı arkaplan içinde betimlenmiş bir tanrıçadır. Benzer sahneler Myken fresklerinde, kaplarında, altın ve gümüş yüzüklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Minos-Myken sanatında resmedilen bu her yerde hazır ve nazır tanrıça betimlerinin aslında Ege'nin doğa ve berekete hükmeden kadim bir anatanrıçasının temsili olduğu düşünülmektedir. Bu durumda Hint-Avrupa menşeli diller konuşan halkların beraberlerinde getirdikleri bereket tanrıçalarının Ege'deki doğa ana temsiliyle birleşip özdeşleştiği sonucuna varmamız gerekir.

Öte yandan Minos ve Myken dini uygulamaları arasında belirgin farklar da bulunmaktadır. Örneğin Minoslular ibadetlerini genelde mağaralarda ve dağ başlarında inşa edilmiş kutsal alanlarda ifa ederlerken, Myken tapınakları esasen saray merkezleriyle sınırlı kalmaktadır. Linear B tabletleri, Mykenlerin başta Zeus, Hera, Poseidon, Hermes, Athena, Artemis, Dionysos ve muhtemelen Apollon ile Ares olmak üzere Yunan dininin kendilerinden sonraki dönemiyle özdeşleşmiş pek çok tanrıya da ibadet ettiklerini ortaya koymuştur. Sonraki dönemde yaşayan Yunanların baştanrısı Zeus, açıkçası Hint-Avrupalıların kadim "gök tanrı"sıdır ve Yunanca konuşan en eski halklar tarafından buraya getirilmiştir. *Zeus patēr*, yani "baba Zeus", Sanskritçedeki *Dyaus pitar* ve Romalı *Iuppiter* ile aynı ilahtır. Hera, Poseidon ve Ares isimleri de aynı şekilde Hint-Avrupa dil köküne dayanmaktadır.

Saray aynı zamanda dinsel faaliyetlerin de merkeziydi. Tanrılar, tanrıların tapınaklar ve rahipleri ile rahibeleri, *wanaks*ın halktan vergiyle topladığı araziler, hayvanları ve değerli nesneleri, hatta insan gücünü hediye olarak kabul ederdi. *Wanaks* gibi elinde mücbir güçleri olan bir hükümdar, hükümranlığının ilahi güçler tarafından kutsandığını ve kendisinin de toplumunun tanrılar nezdindeki temsilcisi olduğunu ileri sürebilirdi. Bununla birlikte *wanaks*ın yaşarken

yahut öldükten sonra tanrılaştırıldığına veya Mısır ve Mezopotamya'daki gibi dine dayalı bir devletin başında rahip kral olarak görev yaptığına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Savaş

Wanaks her şeyden evvel muharebelerde ordu komutanı (*lawagetas*) ve diğer subaylarıyla birlikte boy gösteren bir savaşçı kraldı. Aslında eski Yunan tarihi boyunca siyasi liderlerin çoğu aynı zamanda başkomutandı ve bunların ekserisi mücadelenin verildiği harp meydanlarında veya denizlerde canını verirdi. Myken savaşçıları ağır zırhlıydı. Subaylar tunçtan veya domuz dişinden miğferler takar, tunç levhalardan zırhlar giyer, tunç dizlik ve baldırlıklar takarlardı. Askerlerse bunların sıkılaştırılarak zırh haline getirilmiş deri ve keten versiyonlarını kullanıyorlardı. Tüm savaşçılar öküz derisiyle kaplanmış uzun ahşap kalkanlar taşırdı. Silahlarıysa tunç kılıç ve hançerler, yakın dövüşte kullanılan saplamaya yarayan ağır mızraklar ile fırlatmaya yarayan hafif mızraklar, ok ve yaylar ile sapanlardı. Mykenlerin en etkileyici silahıysa savaş arabasıydı. Yunanlar bu savaş arabasını MÖ 1600'lü yıllarda Yakındoğudan mı görüp aldılar, yoksa Yunanistan'a ilk yerleştiklerinde zaten bunları kullanıyorlar mıydı, bu konuda araştırmacılar halen kesin bir bilgiye sahip değildir. Büyük ve ispitli iki tekerleğin üstüne bindirilmiş ve iki atın çektiği hafif bir tabladan ibaret bu savaş arabası, iki insanı kara seyahatlerinde daha önce tecrübe edilmemiş bir hızla kilometrelerce taşıyabiliyordu. Bu savaş arabalarından oluşan birlikler, Yakındoğunun her yerinde başlıca askeri unsurdu. İçindekilerden biri arabayı sürerken diğerinin de ok attığı savaş arabalarından oluşan kalabalık bir bölük, yine savaş arabalarından ve piyadelerden

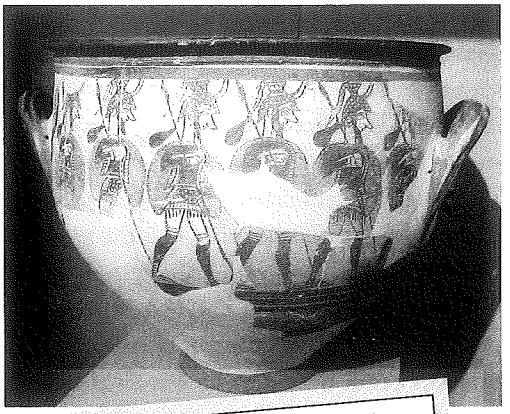

Figür 1.9a. Argolis'teki Dendra'da bulunmuş tunç levhalardan yapılma zırh ve donanımlarından miğfer (MÖ yak. 1400). Nauplion Müzesi.

oluşan düşman birliğine saldırırdı. Fakat Yunanistan'ın taşlık arazisi bu tür manevralara müsait olmadığı için, çoğu kimse Mykenlerin bu arabaları yalnızca ağır zırhlı seçkin savaşçıları harp meydanına getirip götürmede kullandıklarına inanmaktadır. Öte yandan doğudaki savaş arabalı savaşların küçük ölçekli benzerleri, bir ihtimal Myken kalelerinin eteklerinde yer alan ovalarda vuku bulmuş olabilir. Her halükârda savaş arabalarını be-

lirgin kılan, savaş sırasındaki kullanımından ziyade sağladığı itibari değerdi.

Maddi anlamda ödünç alınan diğer unsurlar, örneğin büyük saraylar veya *tholos* mezarları gibi, bu savaş arabaları da Mykenai yöneticilerinin Asya ve Mısır'ın büyük krallarına denk olduğunu gösteren emarelerdi. Myken sanatında bu arabaların seçkinler tarafından av, yarış ve merasim alayları için kullanıldığını gösteren tasvirler de vardır; tıpkı seçkin zümreye mensup Yunanların askeri işlevlerini yitirdikten sonra da bu arabaları yüzyıllar boyunca bu amaçla kullanmaları gibi.

Figür 1.9b. Miğferleri, kalkanları ve uzun mızraklarıyla uygun adım yürüyen bir dizi piyadenin ve onların gidişini izleyen kederli bir kadının resmedildiği 13. yüzyıl Mykenai'ına ait bir kap. Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi.

Myken Uygarlığının Sonu

Myken uygarlığı refahının doruklarındayken ölümcül bir darbeyle sarsılmıştır. MÖ yaklaşık 1200'lerden itibaren, neredeyse tüm saray merkezleri ve bunlara bağlı kasaba ve köyler saldırıya uğramış ve sonuç olarak ya yok edilmiş ya da terk edilmişlerdir. Düzen yerini kargaşaya ve sonu gelmez bir başıboşluğa bırakmıştır. Bu ilk yıkımın ardından pek çok merkez bir daha hiç belini doğrultamamıştır. Bazıları sonradan kendine gelir gibi olmuş ve hatta kısa bir süre yeniden can bulmuş, fakat hemen ardından gelen yeni saldırılar karşısında direnç gösterememiştir. Mykenai ve Tiryns gibi bir iki merkezse, bir zamanların kudretli saraylarının artık harabeye dönmüş tahkimatları üstüne kurulu küçük köyler şeklinde yaşamını sürdürmüştür. MÖ 1100'lere gelindiğindeyse artık Myken krallıkları ve onları ayakta tutan karmaşık düzenden geriye bir şey kalmamıştı.

Bu kargaşadan etkilenen sadece Myken uygarlığı değildi; bu dönemde meydana gelen felaketle tüm doğu Akdeniz bölgesi altüst olmuştu. Anadolu ve Suriye'yi elinde tutan kudretli Hitit imparatorluğu kuzeyden gelen istilacıların akınına uğramış ve MÖ 1200'lerde çökmüştü. Mısır da birkaç defa Akdeniz'in dört bir yanından gelip toplanmış bir çeşit savaşçı güruhun saldırılarına uğramıştı. Mısır kayıtlarında "deniz kavimleri" olarak geçen bu yağmacılar arasında muhtemelen Mykenler de bulunuyordu. Troia'nın düşüşü de yaklaşık bu döneme denk gelmektedir (MÖ yak. 1250-1200). Fakat bu şehri kuşatıp yağmalayanların Troia Savaşı efsanesinde anlatıldığı gibi hakikaten Mykenler olup olmadığını bilmenin bir yolu yoktur.

Kısa bir süre öncesine kadar Myken saraylarının tahrip edilip yağmalanmasının ardında Dorların olduğu düşünülüyordu. Çağdaş "Dor istilası" hipotezi büyük ölçüde geç dönemlerde yaşamış Dor lehçesiyle konuşan halkların efsanelerine dayanmaktadır. Dor lehçesi, Eski Yunancanın 3 ana kolundan biriydi ve tarihi devirlerde Peloponnesos, Girit ve diğer Ege adaları ile Anadolu kıyılarının bir kısmında konuşuluyordu. Dorlar soylarını, efsanevi kahramanı Herakles'e dayandırıyor-

lardı. Rivayete göre Herakles'in ölümünün ardından oğulları Peloponnesos'tan sürülmüştü. Ne var ki Troia Savaşı'ndan birkaç nesil sonra, Heraklesoğulları kendilerine ait bu kadim yurdu bileklerinin hakkıyla geri almak için güneye geri dönmüşlerdi. Bu istila hipotezi revaç buldu, çünkü hem başlangıçta yaşanan tahribatı açıklamaya yarıyordu hem de tarihi devirlerde Peloponnesos'ta Dor lehçesi konuşan halkların baskın varlığını. Üstelik eski Yunanların kendi tutumları da bu olasılığı kuvvetlendirir görünmektedir. Fakat bu teoriye karşın, arkeolojik kayıtlarda bu istilacılardan geriye kalmış herhangi bir maddi ize rastlanamamış olması da su götürmez bir gerçektir.

Tek bir sebebin böylesine yaygın ve derin etkileri olamayacağından hareketle, çoğu kimse bu çöküşü, tüm saray sistemini destekleyen "alt sistemlerin" (ticaret, tarımsal üretim, metalurji ve el emeği eserlerin üretimi gibi çeşitli faaliyet alanlarının) işleyişini bozan birbirine bağlı sosyoekonomik sebepler yumağıyla açıklamaktadır. "Deniz kavimleri" adı verilen yağmacı gruplar, Ege'deki deniz ticaretini engelleyerek tunç üretimi için gerekli olan kalay ve bakır temininin zorlaşmasına neden olup bu sürece hız vermiş olabilirler. Dış ticaretin kesilmesi halinde sadece mal akışı değil, aynı zamanda toplumsal temas da kaybolacaktır ve bunun sonucunda nesneler kadar fikirler de değiş tokuş edilemez. Aynı zamanda uzun süreli kuraklık, toprak yorgunluğu ve deprem gibi doğal afetler de, hantal saray bürokrasisinin yetersizliğinden dolayı zaten yara almış gıda dağıtım sistemini iyice zora sokmuş olabilir. Gıda ve diğer hayati kaynaklar kıtlaşmaya başlayınca, insanlar da haliyle birbirine diş bilemeye başlamış olabilir. İşte düzenin iyice zayıf ve savunmasız hale geldiği bu noktada iç çatışmalar, kitlesel ayaklanmalar veya köle isyanları nihai çöküşe hız vermiş olabilir.

Sarayların yok olmasıyla birlikte, keskin hiyerarşik katmanları olan merkezi devletler bir daha görülmemek üzere Yunanistan'dan silinip gitti. Büyük zenginlik ve istikrar cilası ardında Myken ekonomisi ve yönetimi yüzeysel köklere sahip ve özü itibariyle son derece kırılgan sistemlerdi. Yunan tarihinin bu kısmının sona ermesiyle yeni bir dönem başlayacak ve bu dönem eskisinden öylesine farklı olacaktı ki, Yunanlar geride bıraktıkları kendi Tunç Çağlarına baktıklarında, tanrılarla insanların bir arada yaşadıkları, efsanelerle örülü hayali bir dünya tasavvur etmekten öteye geçemeyeceklerdi.

ANAHTAR TERİMLER

Ahhiyawa
Tunç Çağı
Merkezi avlu
Knossos
Girit
Mısır
Heinrich Schliemann
Hitit İmparatorluğu
Hint-Avrupalılar
Lerna
Linear A
Linear B
megaron
Michael Ventris
Minoslar
Mykenai
Myken uygarlığı
Neolitik Çağ
(Yenitaş Çağı)
Pylos
kuyu mezarlar
Sir Arthur Evans
Thera
tholos
wanaks

OKUMA ÖNERİLERİ

Barber, Elizabeth Wayland. 1994. *Women's Work: The First 20,000 Years. Women, Cloth, and Society in Early Times*. New York ve London: Norton. Kadınların uğraşı ve sanatı olarak dokumacılığın Paleolitikten Demir Çağına tarihçesi. Dokuma teknikleri ve dokumacılıkla ilgili efsanelere de yer verilmektedir. Kadınların eskiçağ ekonomisine başlıca katkısını ele alan önemli bir çalışma.

Bryce, Trevor. 2006. *The Trojans and Their Neighbors*. London: Routledge. Seçkin bir Hitit tarihi uzmanının konuyu MÖ 2. binyıl Anadolusu bağlamında ele alarak berrak bir anlatımla yazdığı bir Troia tarihi.

Castleden, Rodney. 1993. *Minoans: Life in Bronze Age Crete*. London: Routledge. Konunun uzmanı olmayanlara yönelik olarak yazılmış bu kitap, Girit toplumu ve kültürünü okuyucunun gözünde yeniden canlandırmaktadır.

Chadwick, John. 1967. *The Decipherment of Linear B*. 2nd ed. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Yazıyı çözen isimlerden birinin anlatımıyla Linear B tabletlerinin çözülmesinin hikâyesi.

_____. 1987. *Linear B and Related Scripts*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press. Bu küçük monografi, Linear A ile Linear B yazısı arasındaki ilişkiyi tasvir etmekte ve Linear B'nin Mykenler tarafından nasıl kullanıldığını ele almaktadır.

Cline, Erich H., ed. 2010. *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*. Oxford: Oxford University Press. 61 akademisyen tarafından yazılmış, 66 bölümden oluşan 900 küsür sayfalık bir başvuru kaynağı.

Davis, Jack L, ed. 1998. *An Archaeological History from Nestor to Navarino*. Austin: University of Texas Press. (Reprinted with new introduction, Princeton, NJ: Amerian School of Classical Studies: 2008.) Pylos tarihi. İlk kısım Tunç Çağı yerleşmesine, yerleşmenin içinde bulunduğu şartlara ve yaşadığı felaketin ardından sahne olduğu küçük çaplı yerleşime odaklanmaktadır.

Dickinson, Oliver. 1994. *The Aegean Bronze Age*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Ege havzasındaki Tunç Çağı kültürlerine dair ayrıntılı bir anlatım.

Drews, Robert. 1993. *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 B.C.* Princeton, NJ: Princeton University Press. Geç Tunç Çağının büyük uygarlıklarının çöküşüne dair son teorileri yeniden ele alan ayrıntılı bir değerlendirme.

Duhoux, Yves ve Anna Morpurgo Davies, eds. 2008/2011. *A Companion to Linear B: Myceanean Greek Texts and their World*. 2 vols. Louvain-la-Neuve, Belgium: Peeters. Linear B tabletlerini kendilerine başlangıç noktası olarak alan konunun uzmanı araştırmacıların Myken dünyasının çeşitli yönlerine dair güncel yazılarını içeren bir çalışma.

Finkelberg, Margalit. 2005. *Greeks and Pre-Greeks: Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Yunan efsane ve hikayelerindeki Tunç Çağı toplumuna dair izlerin peşine düşen harikulade bir değerlendirme.

Fitton, J. Lesley. 1996. *The Discovery of the Greek Bronze Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Tunç Çağı Ege kültürlerinin keşfi etrafında dönüp dolaşan çekişmeleri, buralarda kazı yapan ilk araştırmacıları ve bunların yaptıkları kazıları inceleyen çarpıcı bir araştırma.

Fox, Margalit. 2013. *The Riddle of the Labyrinth: The Quest to Crack an Ancient Code*. New York: Evvo. Linear B'yi çözmeye çalışan 3 kişinin heyecan verici hikâyesi. Bu kişiler (çabaları başarısızlıkla sonuçlanan) Sir Arthur Evans, şimdiye kadar adı pek duyulmamış Alice Kober ve Kober'in titiz çalışması sayesinde nihayet yazıyı çözen Michael Ventris'tir.

Friedrich, Walter L. 2000. *Fire in the Sea, the Santorini Volcano: Natural History and the Legend of Atlantis*. Trans. Alexander R. McBirney. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Santorini/Thera'nın jeolojisi ve arkeolojisinin anlaşılır bir dille kaleme alınmış bol resimli bir anlatımı.

Preziosi, Donald ve Louise A. Hitchcock. 1999. *Aegean Art and Architecture* (Oxford History of Art). Oxford, UK: Oxford University Press. Yunanistan, Girit ve Kiklad adalarının MÖ 3300 ila 1000 yılları arasındaki sanat ve mimarisine dair kapsamlı bir giriş kitabı.

İKİNCİ BÖLÜM

YUNANİSTAN'IN "KARANLIK ÇAĞI" VE 8. YÜZYIL "RÖNESANSI" (MÖ YAK. 1200-750/700)

MÖ 12. yüzyılın ortalarında Yunanistan'da halen sarayların ayakta olduğu birkaç yer vardı, fakat ekonomik ve kültürel canlılığı gösteren bu arkeolojik veriler de kısa süre sonra kaybolup gitmiştir. 11. yüzyılın başlarına gelindiğindeyse Yunan dünyası artık sert bir gerilemenin ve ardından 8. yüzyıla kadar sürecek bir toparlanma döneminin yaşanacağı Karanlık Çağa girmişti. Bu meçhul yüzyıllarda yeni toplumsal ve siyasi şablonlar oluşacak, bunlar da gelişerek 8. yüzyılda yeni bir siyasi oluşumu, kent devletini (*polis*) doğuracaktı.

GERİLEYİŞ VE TOPARLANMA (MÖ yak. 1200 - 900)

Artık krallar, memurlar, kâtipler, saray erkânı ve devlete bağlı ordulardan geriye eser kalmamış, incelikle planlanmış geri dağıtıma dayalı ticari sistem tarihe karışmıştı. Artık abidevi taş yapılar yapılmadığı gibi, incelikli fresk veya kaliteli mobilya siparişi veren kimse de kalmamış, yazı yazma hüneri dahi unutulmuştu. Hayati önemdeki ticari bağlantılar koptuğu için tunç, altın ve diğer lüks ithal mallarından geriye eser kalmamıştı. Yunan dünyasının dört bir yanında kasaba ve köyler terk edilmiş, buraların sakinleriyse ya hayatlarını kaybetmiş ya da başka yerlere göçmüşlerdi. Bu insanların bazıları Akhaia ve Arkadia gibi yakın, bazılarıysa Filistin ve Kıbrıs gibi uzak yerlere yerleşmişlerdi. Toplumların hareket ve yer değiştirmesinin nüfus düşüşüne dair genel tabloyu mübalağalı hale getirebileceği doğrudur, fakat şu rahatlıkla söylenebilir ki, MÖ 1200'den itibaren iki yüzyıl boyunca Yunanistan o zamana kadar aldığı göçten çok daha fazlasını vermiştir. MÖ 1050 yılına gelindiğinde nüfusu muhtemelen son bin yılın en düşük rakamlarında seyretmekte, belki de MÖ 1200'lerdeki nüfusun ancak %30'una denk gelmekteydi.

"Yunan Karanlık Çağı" deyişini türeten 20. yüzyıl başındaki tarihçiler için Mykenai'ın düşüşü ile kent devletinin doğuşu arasında kalan 400 yıl, sefalet ve durgunluk içinde geçen büsbütün karanlık bir dönemdi. Fakat yeni arkeolojik bulgular, Yunanistan'ın bazı bölgelerinde toparlanmanın diğer bölgelere göre çok daha hızlı olduğuna, bu toparlanmanın da çeşitli şekillerde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Ege denizi kıyısında yer alan bölgelerin nispeten kısa süreli bir gerileme dönemi yaşadıkları ve Batı Yunanistan'daki bölgelere göre daha çabuk toparlandıkları anlaşılmaktadır. Hatta Atina'nın da aralarında bulunduğu bazı büyük merkezlerde yerleşim kesintisiz olarak devam etmiş, pek çok yerse gördükleri tahribatın bir veya iki nesil ardından tekrar iskâna açılmıştır.

Peki 13. yüzyılın dünyasından 11. yüzyılın dünyasına ne kalmıştı ve neler kaybolup gitmişti? Yunanistan'da yaşamaya devam edenlerin hayatları, saraylar döneminde olduğundan çok daha basitleşmişti, fakat bu Yunanistan'ın tamamen ilkel bir duruma geri döndüğü anlamına gelmez. Çiftçiler yine topraklarını sürmeye ve daha önce yetiştirdikleri ürünleri ekip biçmeye devam ediyor, çobanlar eskisi gibi sürülerini güdüyor, kadınlarsa yünlerini, kendirlerini eğirip dokumaya devam ediyorlardı. Çömlekçiler, metal işçileri ve marangozlar (zarafet ve ustalık bakımından aynı ayarda olmasa da) halen sanatlarını icra ediyor, halk da tanrılarına ibadet etmeye ve dini vecibelerini yerine getirmeye devam ediyordu. Kısacası bu tekdüze yaşam ve salt tarım takvimine dayalı çiftçilik faaliyetleri hiçbir değişikliğe uğramadan varlığını sürdürdü; açıkçası izleyen yüzyıllarda da aynı şekilde varlığını sürdürecekti.

Maddi kültürün en kötü günlerini yaşadığı düşünülen bu dönemde önemli teknolojik yenilikler de ortaya çıkmıştı. MÖ 1050 civarında birtakım yeni teknikler ile küçük icatlar bir araya gelince, eskisine nazaran daha muntazam ve daha zarif süslemelerle dolu çömleklerin üretimi mümkün oldu. Daha hızlı dönen bir çömlekçi çarkı, kapların şeklini düzgünleştirdi. Çömlekçiler artık mükemmel yaylar, yarım daireler ve eşmerkezli daireler çizmek için ilk kez birkaç fırçanın tutturulduğu bir kumpas kullanıyordu. Hatta çizgiler çıplak el yerine bir cetvelle çiziliyordu. Daha yüksek ateşlerde pişirilmek suretiyle parlak-

lığı artırılmış sırla geliştirilen yeni şekiller ve tasarımlar ortaya çıktı. **Protogeometrik** adı verilen bu yeni stilin (MÖ yak. 1050 - 900) Attika menşeli olup diğer bölgelere buradan yayıldığı anlaşılmaktadır.

Yunan metal işçilerinin meşakkatli bir iş olan demir eritme ve işleme becerisi kazanmaları da yaklaşık aynı zamanlara denk gelir. Demir silah ve aletler tunçtan daha sertti ve ağızları daha keskin kalıyordu. Demir teknolojisi Doğuda uzun zamandır biliniyordu, fakat Mykenler Yunanistan'da bulunan demir yataklarından yararlanmamışlardı. Ticaretin kesintiye uğramasıyla beraber bakır ve kalay akışı durunca, zaruret icatların anasıdır sözü bir kez daha doğrulandı; 1050'li yıllardan itibaren küçük ve yerel demir işletmeleri anakara ve adaların dört bir yanında pıtrak gibi türedi. 950'lere gelindiğindeyse mezarlara konan neredeyse tüm silah ve alet edevat artık tunç değil, demirdi.

Figür 2.1. Kerameikos mezarlığında bulunan ve kumpasla çizilmiş eşmerkezli daireleriyle Geometrik stilin müjdesini veren, göbekten kulplu Geç Protogeometrik amphora (saklama kabı, MÖ yak. 950 - 900). Atina, Kerameikos, Oberländer Müzesi.

1050'lerden itibaren Yunanistan anakarasından Ege denizi ve Anadolu kıyılarına doğru seri bir hareketlilik yaşandı. Bu zaman zarfında (aralarında Miletos (en eskisi), Ephesos ve Kolophon'un da bulunduğu) sonradan dört başı mamur hale gelecek birtakım yerleşmeler kuruldu. Bu nüfus kaymaları, Mykenlerin başaramadığını başararak Yunanların Doğuda kalıcılaşmasını sağlayacak ve Ege denizinin sonraki zamanlarda "Yunan denizi" olarak anılmasına vesile olacaktı. Bu zaman zarfında anakarada, Atina ve Korinthos gibi bazı büyük yerleşmelerin nüfusu birkaç bin civarındaydı, ancak çoğu yerleşme birkaç düzine ila birkaç yüz kişiden fazla insana evsahipliği yapmaz olmuştu.

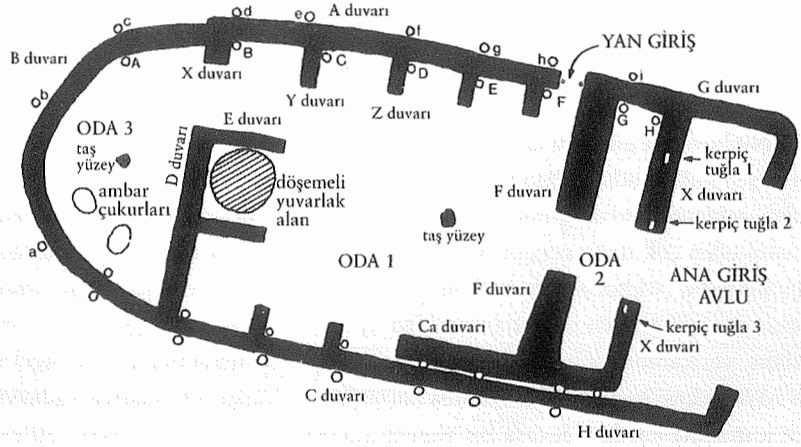
Karanlık Çağ Başlarında Toplum

Civar yerleşmeleri saraya ve birbirine bağlayan sıkı bağların çözülmesiyle, eskiden merkezi sayılan yerler ile etraflarındaki köyler siyasi ve ekonomik açıdan kendi başlarına kaldılar. Öte yandan bu erken Demir Çağı Yunanları Mykenlere dayanan geçmişlerini bir Kahramanlar Çağına dönüştürürken ve geri dağıtıma dayalı sistemin ne olduğunu ve nasıl işlediğini unutmuşken, tek bir şey kalmıştı hatırlarında: Daima kralları olmuştu. Yeni kurulan bu toplulukların üstün bir şahsiyet tarafından yönetildiğine dair iki kanıt bulunmaktadır; bunlardan biri dilbilimsel, diğeriyse arkeolojik kanıttır. Linear B tabletlerinde *qa-si-re-u* diye adlandırılan bir yetkiliden söz edilir. *Qa-si-re-u* unvanlı kişinin Mykenai krallıklarında alt kademeden bir memur, yani bir tür belediye

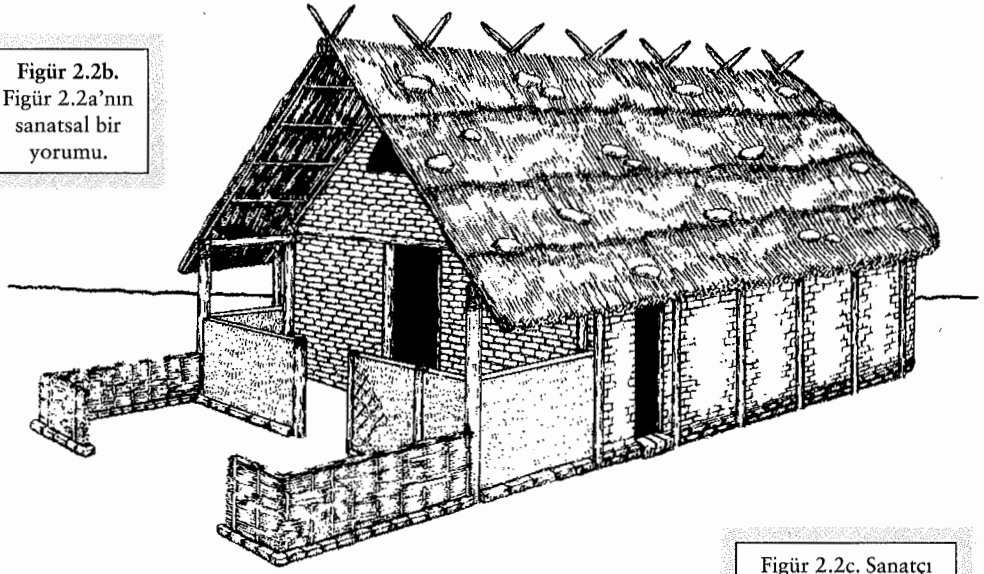
başkanı veya kasaba yahut köy yöneticisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu terimin Yunancanın sonraki evrelerinde karşımıza çıkan şekli, yani *basileus* ise genellikle "kral" olarak çevrilir ve devletin başında bulunan üstün şahsiyete işaret eder; tabii büyük Tunç Çağı kaleleri yok olup gittikten sonra *qa-si-re-u* gibi yerel yetkililerin Karanlık Çağdaki bu yeni ve nispeten küçük toplulukların lideri haline geldiklerini düşündürürcesine.

Krallık düşüncesinin varlığını sürdürdüğüne dair arkeolojik kanıtsa, "kabile şeflerinin evleri" veya "yerel *basileus*ların evleri" olarak anılan, nispeten büyük, kavisli (bir ucu kıvrımlı) yapıların Karanlık Çağ topluluklarındaki varlığıdır. Kazısı 1970'lerde yapılan güneybatı Peloponnesos'taki Nikhoria adlı Demir Çağı köyünde de böyle bir yerel *basileus* hüküm sürmüş olabilir. Esasen Pylos krallığına bağlı büyük bir kasaba olan Nikhoria, 1200 civarında terk edilmiş ve 1075 civarında çok daha küçük bir köy yerleşimi olarak yeniden can bulmuş, MÖ 9. yüzyılın başlarında yaklaşık 200 kişilik nüfusa ancak erişebilmiştir. Bünyesinde mütevazılık barındıran Karanlık Çağ Nikhoria'sı, aynı zamanda oldukça müreffeh bir yerleşimdi. Burada, ovaya hakim bir sırtın üzerinde 40-50 kadar aile ikamet ediyordu ve etrafta bolca tarıma elverişli alan ile hayvanlar, özellikle de büyükbaşlar için bir sürü otlak vardı.

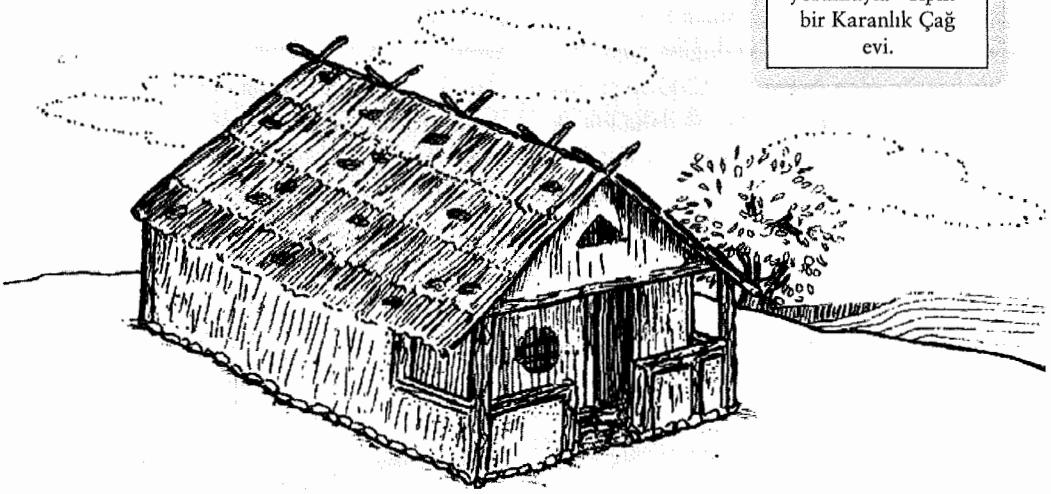
Arkeologlar sırtın tam tepesinde, "köy reisinin evi" olarak adlandırdıkları, geniş bir *megaron* ile küçük bir revaktan oluşan (Figür 2.2a'daki 2. Oda) koca bir 10. yüzyıl yapısını günyüzüne çıkardılar. 9. yüzyılda gerçekleştirilmiş bir tadilatla yapının arka tarafına bir başka oda (3. Oda) ve önüne de bir avlu eklenince yapının genişliği 16'ya 7 metre gibi etkileyici bir boyuta ulaştı. Reisin hanesinin aynı zamanda dinsel bir merkez işlevi gördüğü ve olasılıkla ortak bir kiler gibi kullanıldığı ileri sürülmüştür. Burası yaşlıların ziyafet çekmek ve yerel meseleleri konuşmak için toplandığı yerdi. Çevredeki evlere göre çok daha ustaruplu inşa edilmiş olmasına rağmen, bu ev de genel itibariyle aynı biçime sahipti ve aynı malzemelerle inşa edilmişti. Tabanı sıkıştırılmış topraktan, yüksek saman çatısını destekleyen duvarlarıysa kerpiçtendi. Burada yaşayan ailenin, Nikhoria ve civar yerlerde büyük itibar gördüğü açıktır. Fakat bunların da komşularından pek farklı bir yaşamları yoktu. Açıkçası reisin evinin önüne (2. Oda) ve arkasına (3. Oda) sonradan yapılmış küçük eklemeler, tasarım bakımından bu ev ile topluluğa ait diğer evler (Figür 2.2c) arasındaki tek farktı.

Figür 2.2a. Nikhoria'daki "köy reisine ait ev"in 9. yüzyıl planı.

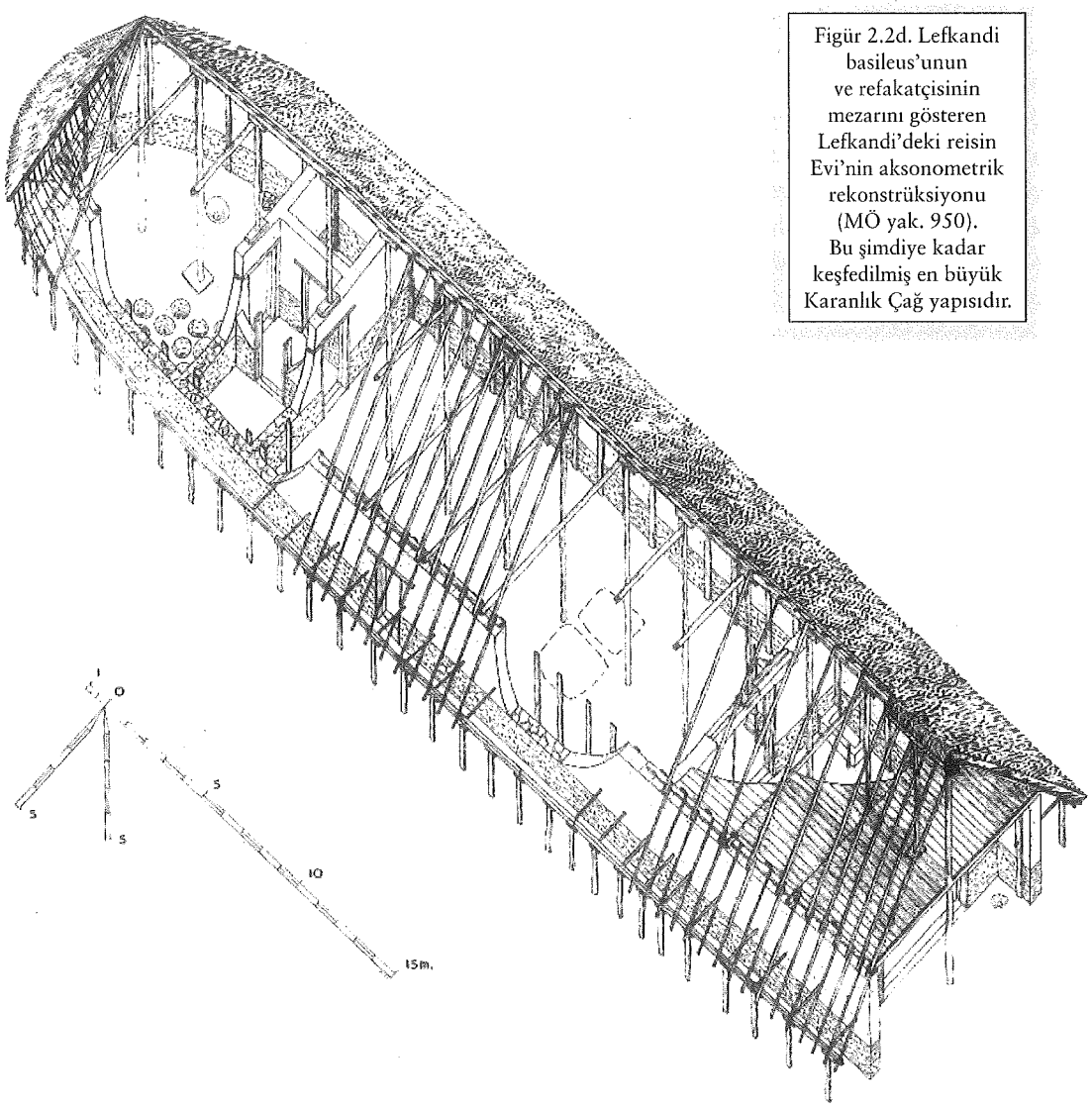

Figür 2.2b. Figür 2.2a'nın sanatsal bir yorumu.

Figür 2.2c. Sanatçı yorumuyla "Tipik" bir Karanlık Çağ evi.

Nikhoria'ya göre Yunanistan'ın diğer ucuna düşen Euboia adasındaki **Lefkandi**'de bugün halen sakladığı sırları günyüzüne çıkarılmaya devam eden çok daha zengin bir yerleşme bulunmaktadır. Nikhoria gibi Lefkandi de saray sisteminin çöküşünün ardından yeniden ayağa kalkan ve Karanlık Çağda gelişen kıpır kıpır bir Myken kasabasıydı. 1981 yılında başlatılan acil kurtarma kazıları devasa bir yapıya işaret ediyordu, fakat arkeologlar bu büyük keşfe imza atmak için planlar yaparken, yerel bir girişimcinin buldozeri bir anda tepenin zirvesinin büyük bir kısmını alıp götürdü. Yapının dörtte üçüne denk gelen kısmın talihsiz bir şekilde böyle sökülüp atılması, arkeologların keşiflerini tamamlamasına engel olamadı ve Karanlık Çağa ait şimdiye kadarki en büyük yapı bulunmuş oldu. MÖ 950'li yıllara tarihlenen bu

Figür 2.2d. Lefkandi basileus'unun ve refakatçisinin mezarını gösteren Lefkandi'deki reisin Evi'nin aksonometrik rekonstrüksiyonu (MÖ yak. 950). Bu şimdiye kadar keşfedilmiş en büyük Karanlık Çağ yapısıdır.

uzun ve dar yapı (50 metreye 13,8 metre), çağdaşlarından iki kat daha fazla alanı kaplıyordu. Bu yapının reisin evi veya anıt mezarı mı, yoksa kadim Kuzey Amerika yerlilerinin uzun evlerine benzer bir ortak yaşam alanı mı olduğu belirsizdir. Bu yapıya dair en şaşırtıcı keşifse, merkezi odaya açılmış iki kuyu mezardır.

Kuyuların birinde, (yüzyıllar öncesinde, yani Geç Tunç Çağında istisnai savaşçılara sunulan mezar adaklarını hatırlatır şekilde) birbirinin üstünde iki at; diğerindeyse iki insan kalıntısı bulunmaktadır. Bunlardan biri yakılarak defnedilmiş (savaşçı) bir erkek, diğeri de toprağa gömülmüş bir kadındır ve muhtemelen bu erkeğin karısıdır. Erkeğin külleri, cenazeden yaklaşık bir yüzyıl kadar önce Kıbrıs'ta üretilmiş büyükçe bir tunç amforada iyi bir şekilde korunmuştur. Küllerin hemen yanın-

da bir demir kılıç, bir mızrak ucu, bir ustura ve silahları keskinleştirmek için bir bileytaşı bulunuyordu: Sonuçta bunlar bir askerin her daim yanında bulundurduğu araç gereçti. Bazı araştırmacılar, kurban edilmiş bu atlardan ve çiftin mezarına konulmuş pahalı ithal mallardan yola çıkarak bu adamın doğuyla temas halinde olan, hükümdarlığını babasından devralmış varlıklı bir reis olduğunu düşünmektedir. Bazılarıyla onu soylu "savaşçı sınıfına" yerleştirmektedir.

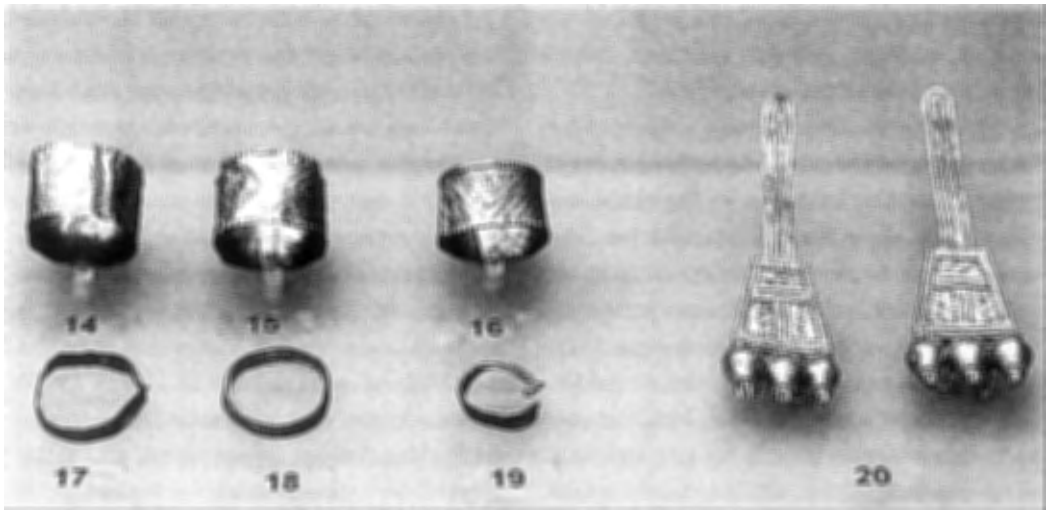
İskeleti savaşçının yanında bulunan kadın da en az eşi kadar merak uyandırmaktadır. Başının etrafı altın kaplama buklelerle sarılmıştır ve parmaklarını yayvan altın yüzükler süslemektedir; göğüsleriyse incecik altın varaklardan yapılmış geniş yuvarlak levhalarla kaplıdır. Kazıcılar, boynunun etrafında definden en az 650 yıl kadar önce Yakındoğuda üretilmiş olduğuna inandıkları incelikli bir gerdanlığa ait altın boncuklar ve kolye ucu bulmuşlardır. Bu gerdanlık bir aile yadigârı olabileceği gibi, Ege denizini liman liman dolaşan Yakındoğulu tüccarlardan da satın alınmış olabilir. Tüm bu süsler, kadının toplumsal konumunun yanındaki erkekle eşit olduğunu ortaya koymaktadır. Peki ya kadının başının yanına konulmuş fildişi saplı hançeri nasıl açıklayabiliriz? Acaba bu kadın, atlarla birlikte bu adam için sunulan bir adak mıydı? Yoksa kadın, yakılmış kocasının cenaze töreni sırasında aniden ölmüş müydü? Buradaki hikâyeyi tüm ayrıntılarıyla bilemiyoruz. Ayrıca kadının savaşçıyla aynı zamanda gömülüp gömülmediğine dair arkeolojik bir kesinlik de bulunmamaktadır.

Cenazenin hemen ardından tüm yapı yıkılmış ve üstü bütün topluluğun el birliği etmesini gerektirecek kadar büyük taşlarla ve devasa toprak yığınlarıyla kapatılmıştır. Yapı toprağa gömülür gömülmez, burada oluşan höyüğün yanı başında bir mezarlık peydah olmuştur, üstelik bu yapının sağlam günlerinde burada herhangi bir mezar bulunmazken. Tüm belirsizlikleri bir yana bırakılırsa, olağanüstü zengin mezarlarıyla ve son derece kaliteli yerel veya ithal (çoğunluğu Atina ve kuzey Yunanistan'dan gelme) çömlekleriyle bu merkezi yapı, açıkçası MÖ 9. yüzyılın ortalarında toplumun katmanlara ayrılmış olduğuna, *basileus* ve avanesinin doğu kökenli lüks mallar edinebildiklerine ve büyük ölçekli işler için toplumu seferber edebildiklerine işaret etmektedir.

CANLANMA (MÖ yak. 900-750)

MÖ 900 civarında geleneklere bağlı Protogeometrik stil yerini **Geometrik stile** (MÖ yak. 900 - 700) bırakırken, aynı zamanda yeni bir sanat ve estetik anlayışı da kendini göstermeye başlar. Tabii geleneklerden tamamen sıyrılma yoktur ve bazı bölgelerde eski stil bir süre daha varlığını sürdürmüştür. Yine de yeni şekiller ve yeni süsleme unsurları Geometrik stili kendine has yeni bir dönem olarak öne çıkarmaktadır. Bu dönemde daireler ve yarım daireler yerini ünlü "*maiandros* deseni" gibi köşeli motiflere bırakmıştır (Figür 2.7a ve 2.7b).

Nihayetinde ressamlar kapların tüm yüzeyini *maiandros*lar, zikzaklar, üçgenler ve çapraz çizgilerle doldurup bazen de bunların yerine kesiksiz şerit ve çizgiler çizer oldu. 9. yüzyıl ustaları artık hem yerel tüketime hem de bölgeler arası ticarete yönelik zarif altın mücevherler, fildişi oymalar ve tunç kaplar gibi pahalı lüks mallar da üretmeye başlamışlardı. Bu gelişme aynı zamanda bu dönemde yeniden büyük miktarlarda görülmeye başlanan tunç vb. yurtdışı kaynaklı hammaddelerin yeniden temin edilebilir olduğunu da göstermektedir.

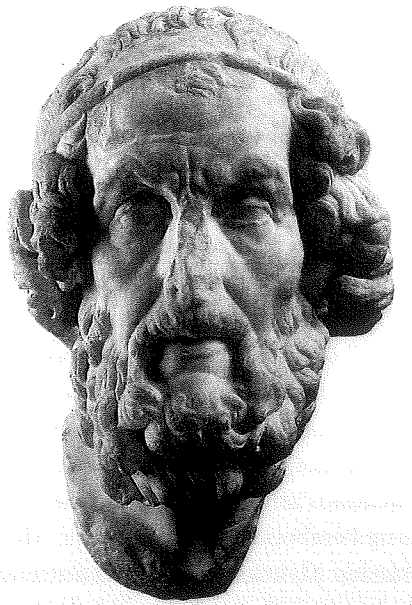

Figür 2.3. Yakılarak gömülen varlıklı bir Atinalı kadının mezarından çıkan altın mücevherat (MÖ yak. 850). Buna ilaveten birkaç kaliteli kap, tunç ve demir broş, fildişi mühürler ve sırlı gerdanlık da kadınla birlikte mezarda gömülüydü. Atina, Agora Müzesi (Bkz. Levha IV).

Homeros ve Sözlü Şiir Geleneği

Sözlü geleneğe mensup şair, aslında dinleyicilerinin huzurunda *kitharis* adlı yaylı bir çalgı eşliğinde şiirlerini şarkı veya ilahi şeklinde söyleyen hünerli bir hikâyecidir. Sonraki dönemlerde yaşayan Yunanlar, gözleri görmeyen bir Ionialı olduğu rivayeti dışında hakkında hiçbir şey bilmemelerine rağmen, *Ilias* ve *Odysseia*'nın yaratıcısı Homeros'u en büyük şairleri saymışlardır.

Bu iki şiir genel olarak yazının Yunanistan'da yeniden ortaya çıktığı MÖ 8. yüzyıl sonlarıyla 7. yüzyıl başlarına tarihlenir. Muhtemelen Homeros adlı okuma yazması olmayan bir ozan, yazı yazmasını bilen kişilere bu uzun destanları yazdırmıştır. Bu uzunlukta, hatta bu değerde sanat eserlerinin (*Ilias* yaklaşık 16 bin, *Odysseia* ise 12 bin mısradan oluşur) yazı olmadan yaratılmış olması, bizim için inanılması güç bir olaydır. Fakat günümüzde sözlü şiir geleneği üzerine yapılan kar-

Figür 2.4. Âmâ Homeros. Hellenistik dönemde yapılan farazi bir portrenin (MÖ yak. 200) Roma dönemi mermer kopyası. Boston, Güzel Sanatlar Müzesi.

şılaştırmalı çalışmalar, ozanların gerçekten de uzun ve karmaşık anlatıları ezberden okuyarak icra edebildiklerini göstermiştir.

Homeros ve sözlü geleneğe mensup diğer Yunan şairlerin elinin altında muhtemelen geleneksel birtakım olay, kişi ve konuların nesilden nesle aktarılmasıyla oluşmuş bir bilgi havuzu vardı. Şairler dinleyicilerinin aşina oldukları eski hikâyeleri yeniden anlatırlarken, ezberledikleri ve duruma göre değişen (basmakalıp sözler veya dizeler ile metin öbekleri gibi) birtakım "tertiplerden" de yararlanıyorlardı. Homeros gibi hünerli bir şair, bir ömür tekrar yaparak, şiirleri zihninde tekrar tekrar "yazarak" sonunda kendi imzasını taşıyan şiirlerini ilmek ilmek örüp mükemmelliğe eriştirmiş olmalıdır. Bununla birlikte geleneksel anlatım üslubu, dinleyicilerin çeşitli isteklerine cevap vermeyi mümkün kılacak kadar bir esnekliğe de sahipti. Böylelikle temsiller her daim yeni ve "güncel" kalıyordu. Destanlar nihayet -muhtemelen şairin sağlığında- yazıya geçirilince, tabiri caizse donup kaldılar ve bu şekilde mütemadiyen yenilenme özelliklerini kaybettiler, fakat bu sayede daha fazla değişikliğe maruz kalmaktan da bir ölçüde kurtulmuş oldular.

Destanlar efsanevi **Troia Savaşından** birkaç nesil öncesine ve bir nesil sonrasına yayılmış Kahramanlar Çağında geçmektedir. Troia Savaşı masalı, klasik bir halk efsanesidir. **Troia** kralı Priamos'un oğlu **Paris**, Spartalıların lideri **Menelaos**'un güzel karısı **Helene**'yi baştan çıkarıp beraberinde Troia'ya getirir. Menelaos ve kardeşi Mykenai *Wanaks*ı **Agamemnon**, bu hakaretin öcünü almak için Akhalı savaşçılardan oluşan devasa bir ordu toplarlar. Akhalar denize açılıp Troia'ya varır ve on yıllık bir kuşatmanın ardından şehri yok ederler, sonrasında da bu orduyu oluşturan kahramanlar yurtlarına dağılırlar.

Arkeolojinin Troia Savaşının tarihselliğini kanıtlayabileceğine dair umutlar, Schliemann'ın 1870 ve 1880'lerde gerçekleştirdiği öncü kazılardan beri arkeologları ümitlendirmektedir ve bu yaklaşım önemli keşiflerin de önünü açmıştır. MÖ 2. binyılın neredeyse tamamı boyunca Hisarlık tepesinde, arkeologların Troia VI olarak adlandırdıkları, surla çevrili bir kale duruyordu. Bu yerleşmede Myken çömleklerine rastlanmasıysa, buranın Yunanistan'la bağlantısı olduğuna işaret etmektedir. Üstelik 1990'lı yıllarda Alman ve Amerikalılardan oluşan ortak bir ekip, kalenin güneyinde yer alan surlarla çevrili bir yerleşmenin izlerini keşfetmişlerdir ki, bu da Troia VI'nın tıpkı Homeros'un tasvir ettiğine benzer şekilde büyük bir kentin merkezi olabileceğini düşündürmektedir. Aynı zamanda Hitit metinleri de Troia'nın (Hititçede Taruisa) kuzeybatı Anadolu'daki Wilusa (Eski Yunanca Ilion, yani Troia'nın bir başka ismi) krallığının başkenti olduğunu göstermiştir ki, burası Hititler ile Yunan Ahhiyawa krallığı arasında en az bir kere bir husumetin oluşmasına neden olmuştur.

Neticede arkeoloji Troia Savaşının Homeros'ta tasvir edildiği şekilde gerçekleştiğini kanıtlayamamaktadır, fakat yeni keşifler Troia VI'yı ilgilendiren bir çatışmanın *Ilias* ve *Odysseia*'yı var eden sözlü geleneğe kaynaklık ettiği düşüncesini giderek haklı çıkarmaktadır. Tabii Yunanların gözünde Troia Savaşı kadim tarihlerinin temel olayıydı. Fakat destanlar bu uzak geçmişi konu almalarına rağmen aslında gerçekten tarihle ilgili olmadıkları gibi, Troia Savaşını da pek yansıtmazlar. Tarih ve savaş, oyuncuları her neslin başından geçen ve başetmek zorunda olduğu türden ikilemlere düşmüş toplumsal dramların sahnelenmesi için birer arkaplandır sonuçta.

Tarihçilerin içini gıcıklayan sorular şunlar: Bu destanlar, ister Homeros'un yaşadığı

zaman dilimiyle (sekizinci yüzyılın sonları veya yedinci yüzyılın başları) isterse daha erken dönemlerle ilişkili olsun, bize gerçek Yunan toplumu hakkında mı bilgi vermektedir? Yoksa bunlar sadece sembolik anlamları olan saf kurmaca eserler midir? Cevapsa elbette ikisinin ortasıdır. Homeros destanlarındaki dünya, destanları dinleyenleri çevreleyen dünyadan her bakımdan daha heybetli, daha iyi ve daha etkileyiciydi. Örneğin Troialı kahraman Hektor silah olarak kullanmak için eline bir kaya alır, fakat "şimdiki insanlar imkânı yok yapamaz bunu; bu kayayı yurdun en yiğit iki adamı bile kolay kolay alıp da bir arabaya yükleyemez" (*Ilias*, 12.445-449). Bu gibi sahneler, anlatıya uzak bir geçmişte yaşamış kahramanlar topluluğu havası katmaya yarayan "şimdiyle geçmiş arasına mesafe koyma" sanatının kullanılmasıdır. Şair yazının yeniden kullanılmaya başlaması gibi haberdar olduğu kimi yenilikleri, kasıtlı olarak görmezden gelip destana katmaz. Tabii bu hayali dünyaya ilişkin birtakım hususlar -örneğin ilgiler, arzular, düşünceler ve belli bir raddeye kadar toplumsal kurumlar- da dinleyicilerin kendi yaşam tecrübeleriyle uyuşuyor olmalıydı. Homeros toplumunun kural ve değerleri, çok da uzak sayılmayan ve kabaca Yunan Karanlık Çağının sonlarına tarihleyebileceğimiz bir geçmişte yer alacak kadar derin bir uyumluluk ve tutarlılık sergiliyordu dinleyicilerinin dünyasıyla.

HOMEROS TOPLUMU

Homeros'un Yunanistan'ı, coğrafi olarak farklı büyüklüklerde bağımsız bölgelere ayrılmaktadır ve bunların herbiri bir ***demos***u meydana getirir. Bu kelime, hem coğrafi alanı hem de orada ikamet eden "halkı" ifade eder. Tipik bir *demos*, kasaba ve köy gibi birkaç yerleşmeyle beraber bunların etrafındaki tarımsal alan ve meraları içerirdi. Örneğin Troia önlerindeki Yunan ordusunu oluşturan kıtalar sıralanırken büyük Aitolia bölgesine dair şöyle bir not düşülmüştür:

> Andraimon oğlu Thoas vardı
> Aitolialılar'ın başında.
> Pleuron, Olenos ve Pylene'de yaşıyorlardı
> Aitolialılar,
> Deniz kıyısındaki Khalkis ve dağlık
> Kalydon da onlara aitti...
> 40 siyah gemi düşmüştü Thoas'ın ardına.
> (*Ilias*, 2.638-644, LCL)

Thoas gibi savaşçı önderlerin taşıdığı resmi unvan *basileus*tu. Daha önce de bahsedildiği üzere, bu kelime Linear B tabletlerinde karşımıza Myken krallıklarının ikincil konumdaki yerel yetkililerinin unvanı olarak çıkmaktadır. Homeros toplumundaki *basileus*, genellikle kral kelimesiyle karşılanmakla birlikte, Ilias ve Odysseia'daki (çoğul hali *basileis*) *basileus*ların tebaaları üzerinde mutlak yetkiye sahip bir hükümdar konumunda olmadıkları açıktır.

Thoas, Aitolia'da en tepedeki reis olup nüfuz bakımından adını andığımız köylerdeki yerel reislerin üstündedir ve tüm Aitolialıların lideridir. Bir başka yerde "Thoas Pleuron'un tamamına ve sarp Kalydon'a hükmeder, halk da ona adeta bir tanrı gibi tapardı" sözleriyle tasvir edilir (Ilias, 13.216-218). Buradaki halk kelimesi *demos*tur (bu kelime demo-krasi, demo-grafi ve epi-demi gibi pek çok kelimenin de kökenidir). Anlaşılan *demos* kelimesi Linear B tabletlerinde (*damo* biçimiyle) bir köy topluluğuna karşılık gelirken, Homeros'tan itibaren hem coğrafi bir birimi hem de bu birimde yaşayan halkı ifade etmeye başlamıştır. Bu nedenle bu bölümde geçen *demos* kelimesi, hem bölge olarak Aitolia'yı hem de halk olarak Aitolialıları kastetmektedir.

Dişe dokunur bir *demos*ta, çoğunlukla rütbece daha düşük olmakla birlikte, yine de *basileus* unvanı taşıyan başka reisler de bulunurdu. Odysseus, Skheria adasının hükümdarı Alkinoos'un muhteşem sarayından içeri adımını attığında, söz konusu *basileus* ile karısı Arete'yi, yani *basileia*yı diğer *basileus*ları ağırlarken bulur. Alkinoos'un kendi sözleriyle "12 şanlı *basileis* (çoğ.) hüküm sürer *demos*ta, bendeniz de 13.süyüm" (Odysseia, 8.390-391). Alkinoos'un bunların üstünde olduğu, yani "tepedeki reis" olduğu konusunda şüphe yoktur, fakat başreis olarak bu kimselerle istişarede bulunmalıdır, çünkü bu reisler sıradan astları değildir; bu adamların her biri kendi yerel bölgelerinde sözü geçen kişilerdir. İşte **Homeros destanlarındaki** toplumsal hayatı, bu üç aşağı beş yukarı merkezileşmiş coğrafi birimlere dayalı yapıya bağlı olarak gözümüzde canlandırabiliriz.

Topluluk ve Hane

9. yüzyılın sonunda toplumsal ve ekonomik hayat, çoğu halen oldukça küçük ölçekteki yerel topluluklara dayalıydı. Yunanlar münferit çiftliklerde yaşamak yerine küçük yerleşmeler biçiminde kümelenmişlerdi. Çiftçiler her sabah arazilerine yürüyerek gider, akşam olunca da köylerine dönerlerdi. Topluluklar, kendi köylerinin içinde ve *demos*taki diğer köyler arasında yapılan, nesiller boyu süregelmiş evliliklerle birbirlerine iyice kenetlenmişlerdi.

Münferit yerleşmeler de aynı şekilde coğrafi *demos*un varlığını sağlama almak amacıyla birbirlerine bağlıydılar. *Demos* içindeki müstakil köyler birbirleriyle kavgaya tutuşabiliyor, fakat dışarıdan gelen tehditlere karşı ortak hareket ediyorlardı. *Demos*un sınırları içinde yaşayan herkes (Ithakalılar ya da Megaralılar gibi) *demos* ismini paylaşıyor ve bu sınırlar dahilinde güven içinde yaşayıp seyahat edebiliyordu. Fakat anayurdundan ayrıldığında kişi artık "başkalarının *demos*undaydı," yabancı bir memlekette, tabiri caizse kabile bağlarının sağladığı korumanın bittiği yerdeydi ve hakları olmayan bir yabancı konumundaydı. Homeros'ta bir yabancının yolu ait olmadığı bir *demos*a düştüğünde, ondan *demos*unu ve *polis*ini söyleyerek kendisini tanıtması istenirdi. Söz konusu *polis*ten kasıt, *demos*un başkenti, en kalabalık yerleşmesi, en tepede bulunan reisin yaşadığı ve *demos* meclisinin toplandığı yerdi.

Homeros'tan öğrendiğimiz kadarıyla Karanlık Çağ toplumunun en küçük birimi haneydi (*oikos*). *Oikos* kişinin varlığının merkeziydi ve her hane üyesi onu muhafaza etmeye, ekonomik refahını ve toplumsal konumunu koruyup kollamaya çalışırdı. *Oikos* kelimesi sadece evi değil, aynı zamanda aileyi, araziyi, hayvanları ve köleler de dahil olmak üzere bilumum malı mülkü de ifade ediyordu. Yunan toplumu pederşahiydi. Baba başlarda örf âdet gereği, daha sonra da kanunen hanenin reisiydi. Soy meselesinde baba esas alınır, babanın ölümündeyse mal mülk oğulları arasında eşit olarak bölünürdü. Kızlar doğrudan mirastan pay almasalar da, ailelerinin servetinin bir kısmını çeyiz olarak edinirlerdi. Homeros'ta kızlar değerli oldukları için, talipler âdet gereği gelinin babasına evlilik sözleşmesinin bir parçası olarak *hedna* (düğün hediyeleri) verirlerdi. Yeni gelin kocasının hanesine yerleşirdi; böylelikle çocukları da kendisinin değil, kocasının *oikos*una ait olurdu.

Kabile reislerinin ailelerinde -Homeros'ta sadece bunlar hakkında bilgi verilir- evlenen oğullar eşleri ve çocuklarıyla birlikte baba ocağında oturmaya devam ederler. Fakat bu geleneğin tersi uygulamalara da sıkça rastlanır. Güçlü bir reis, kızının yeni kocasını kendi

hanesine katar. Böylece hem kızını yanında tutmuş hem de *oikos* için mücadele edip çalışacak yeni bir adam kazanmış olur. *Oikos* nüfusunu artırmanın bir başka yolu da babanın köle kadınlardan çocuk sahibi olmasıdır. Tabii bu durum ailede sürtüşmelere yol açabilir. Sözgelişi Odysseus'un babası yeni satın alınan köle kadınlarla birlikte olmamış ve bu sayede "karısının hışmından kurtulmuştur" (Odysseia, 1.443). Köle kadınlardan doğan erkek çocuklar, miras hakkı bakımından meşru çocuklarla eşit değildir, ama ailenin asli birer üyesi, hatta savaş ile iş gücünün asli parçası sayılırlar. Anlaşıldığı kadarıyla gayrimeşru kız çocuklarıysa meşru üvey kızkardeşleriyle aynı konumdadırlar.

Bir *basileus*un *oikos*una mensup herkesin üstüne düşen bir iş vardır. Homeros'un anlattığına göre, Odysseus kendisi ve karısı Penelope için "kimseden yardım almadan, tek başına" bir yatak ve yatak odası yapmıştır. *Basileus*ların oğulları, ailenin esas servetini oluşturan sürüleri güder. Homeros'taki evli kadınlar yün eğirme ve dokuma işlerinde kadın kölelerle yan yana çalışırlar. Genç kızlarsa umumi çeşmelerden su getirme ve nehir kenarlarında çamaşır yıkama gibi işleri yerine getirirler. Fakat varlıklı bir hanenin asıl iş yükü (satın alınmış veya tutsak edilmiş) kadın ve erkek köleler ile ırgat olarak çalıştırılan *thētes* (tekili *thēs*) adındaki özgür, ama topraksız ve fakir kişilerin omuzlarındaydı.

Köylerde veya kasabalarda yaşayan ailelerin temel geçim kaynağı, *klēros* (anlamı "hisse"dir) adı verilen atalardan kalma çiftlik arazisiydi. *Klēros*u olmayan bir adam evlenemezdi. Hissesiz bir adamın (*aklēros*) önünde iki seçenek vardı: Ya kıyıda köşede kalmış sahipsiz bir araziye el koyup onun o pek verimli olmayan toprakları üzerinde kıt kanaat geçinecekti ya da daha da kötüsü, *thes* olarak başkasının yanında çalışacaktı. İkinci seçenek onur kırıcı bir yaşam demekti. Bunun sebebi yalnızca çok çalışma karşılığında az bir ücret alınması (esasen payına düşen ürün) değil, aynı zamanda başkasının ailesi için çalışmanın küçük düşürücü bir durum sayılmasıydı.

Karanlık Çağın sıradan haneleriyle seçkin hanelerinin ekonomileri temelde ölçek bakımından birbirinden ayrılıyordu. Sıradan bir çiftçinin tarlasını sürmek için bir çift koşum öküzü, belki bir de katırı vardı. Şüphesiz ailesinin yün, peynir ve et ihtiyacını karşılayacak kadar koyun ve keçi de gütmekteydi. Zengin adamsa her şeyin fazlasına sahipti, özellikle de hayvanların; tabii daha çok tarlası ve daha çok işçisi vardı. Besleyecek boğazı daha çok olmasına rağmen zengin bir *oikos*, verimli geçen bir yılın ardından çok miktarda ürün fazlası verirken, sıradan ailenin verimli bir yıl geçirmesi halinde eline geçen, ancak yeni bir öküz veya bir çift altın küpe gibi ailenin almak istediği bir kalemi almaya yetecek kadardı. Zengin bir *oikos*, yün ve deri gibi üretim fazlasını köle, metal ve 9. yüzyıl mezarlarında artarak karşımıza çıkan pahalı süs eşyası gibi nesnelerle takas edebiliyordu. Bu tarihlere gelindiğinde, tabakalaşmanın izlerine gitgide daha çok yerde rastlıyoruz. 9. yüzyılda seçkin azınlık ile avam arasındaki sosyoekonomik ayrım oldukça nettir.

Reisler ve Destekçileri

Reisliğe dayalı tüm kabile toplumlarında olduğu gibi, Homeros'ta da *basileus* görevi ve unvanı babadan oğula geçerdi, fakat bu veraset durumu, söz konusu unvanı elde tutabilmek için tek başına yeterli değildi. Bir *basileus*, şiirlerin her köşesine sinmiş o aristokratik değerler uyarınca, savaşta ve barışta halkının

lideri olarak görevini hakkıyla yerine getirmeliydi. Hem iyi bir savaşçı hem de ikna edici bir hatip olmalıydı. Myrmidonların *basileus*u Peleus, oğlu Akhilleus'u Troia Savaşına yollarken "söz söylemesini de bil, iş yapmasını da" diye öğüt verir ona (Ilias, 9.443). Lideri lider yapan, her şeyden önce eylemleri, yani "savaşta ortaya koyduğu başarıları"dır. Homeros'ta bir reisin itibarı, ardındaki savaşçıların sayısıyla ölçülürdü; savaşta iyi olmayan bir liderin ardında savaşacak insan pek çıkmazdı.

Homeros'un dünyasında yağmacılık bir yaşam tarzıydı. Reisler, destekçilerini, yani yoldaşlarını (*hetairoi*) peşlerine takar ve öteden beri sürüp giden mücadelelerde üstünlük elde etmek veya sırf karşı tarafın hayvanlarını ve değerli eşyalarını yağma etmek ve kadınlarını gaspedip kaçırmak amacıyla bir başka *demos*un köylerine akınlar düzenleyebilirdi.

Reisler, yağma için adam toplarken sahip olduğu hayvanlardan istifade edip onlara bir güzel ziyafet çeker, böylece kendisini cömert bir lider olarak gösterirdi. Örneğin Odysseus, gemileri nasıl donattığını ve nasıl adam topladığını şöyle ifade eder:

> altı gün boyunca ziyafet çektim onlara
> (*hetairoi*),
> ne kadar hayvan lazımsa verdim hepsine,
> hem tanrılara kurban etsinler hem de
> yiyip içsinler diye.
> Yedinci gün yelken açtık Girit'e.
>
> (Odysseia, 14.248, LCL)

Kahramanlar yiğitliklerini başkalarının mallarını yağmalayarak gösterirlerdi. Bir yağmada yahut savaşta en zor sınavlardan geçen kişi *basileus*tu, çünkü o kelimenin tam anlamıyla liderdi ve yeri "en ön saftaki savaşçılar" arasındaydı. Lider muharebenin en sert geçtiği yerde mücadele edip hayatını tehlikeye attığı için, halkı da onurlar bahşedip hediyeler vererek ona olan borcunu ödemek zorundaydı.

Homeros'un dünyasında tüm toplumsal ilişkilerin ardında mütekabiliyet, yani karşılıklı ve adil değiş tokuş ilkesi yatmaktaydı. Aynı şekilde savaş ganimetlerinin paylaşımında da adalet esastı. Bir akının ardından tüm ganimet bir araya toplanır, öncelikle reis kendi payına düşeni alırdı; şahsına münhasır olarak aldığı özel bir "ödül" de bu paya dahildi. Diğer adamlarsa ancak bundan artakalanı alıp "bölüşürdü, böylece hiç kimse kurnazlık yapıp eşit paydan fazlasını alamazdı" (Odysseia, 9.549).

Hak ettiğinden fazlasını alan bir lider, adamlarının saygısını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalırdı. Dolayısıyla cömert ve eli açık davranmamayı göze alamazdı. Benzer şekilde reisler de birbirleriyle olan ilişkilerinde mütemadiyen hediyeleşir ve birbirleri şerefine ziyafetler düzenlerlerdi. *Basileus*lar bu şekilde zenginliklerini gözler önüne serer, ittifaklarını pekiştirir, yeni dostlar kazanır ve ileride bir gün yardımlarına başvuracakları kişileri kendilerine bu şekilde manen borçlu duruma düşürürlerdi.

Konumunun kendisine sağladığı muazzam nüfuza rağmen, *basileus*un emirlerini zorla yerine getirtme gücü pek yoktu. Sonuçta kendisi bir kral değil, reisti. Bir defasında Odysseus'un adamları, onun emrettiğinin tam tersini yapmaya karar verince, Odysseus cevaben "tek başına kalmış" bir kişi olarak çoğunluğun isteğine boyun eğeceğini söyler.

İcraatın soydan daha önemli olduğu bir toplumda zayıf bir halef, baş reis olarak onun yerini almaya can atan rakipleri tarafından mücadeleye zorlanacaktır. Babasının Ithake'den ayrı kaldığı yirmi yıl içerisinde Odysseus'un oğlu Telemakhos'un başına gelen de tam olarak budur. Telemakhos'un yaşı yirmi-

yi ancak bulmaktadır ve liderlik tecrübesi de yoktur, yoldaşları (*hetairoi*) babasıyla birlikte Troia'ya gittiği için de kendisini destekleyenlerin sayısı azdır. Bu sırada bir grup genç reis ve bazı reis oğulları sarayın avlusunda postu sermiş durumdadır ve Telemakhos'a ait hayvanlarla kendilerine ziyafet çekmekte, köle kızları taciz edip artık bir dul sayılan annesi Penelope'yi elde etmeye çalışmaktadır. Talipler *basileus*luk görevinin Telemakhos'un "babasından devraldığı doğuştan kazanılmış hakkı" olduğunu kabul etmelerine rağmen yine de Penelope'yle kim evlenmeyi başarırsa onun *basileus* olacağını düşünmektedirler. Sonunda Odysseus döner, talipleri öldürür ve hakkı olan Ithake ile yakınındaki adaların *basileus*u unvanını yeniden üstlenir. Ama çoğu durumda zayıflayan yönetici hanedanlar Odysseus'un soyu ve hanesi kadar şanslı olmamıştır.

Yönetim ve Dış İlişkiler

Homeros toplumundaki yönetim kurumları az ve basittir. Reisler ve diğer nüfuzlu isimlerden oluşan bir konsey, yani özgün adıyla *boulē*, *dēmos*un siyasetini belirlemek üzere baş reise ait büyük salonda (*megaron*) toplanırdı. Karar verme yetkisi liderdeydi, fakat genellikle "yaşlılar" adı verilen *boule* üyelerinin (bunların çoğu aslında genç kişilerdi) görüş ve önerilerine kulak verirdi. Burada aldıkları kararlar, *agora*da açık bir alanda yahut "toplanma yeri"nde kurulan halk meclisine sunulurdu. Bu güruh askerlik çağında veya daha yaşlı erkeklerden oluşurdu, kadınlarsa bu meclise katılmazdı. Homeros'ta karşılaşılan meclislerde sadece yüksek rütbeli kişiler bir meseleyi tartışmaya açabilirdi ve *dēmos*tan kimselere de cevap hakkı tanınmakla birlikte, sıradan insanların nadiren söz aldığı olurdu. *Demos*un kararı, gürültüsünden, homurtusundan ya da topyekûn sessizliğinden anlaşılırdı.

Askeri ve siyasi liderliğinin yanında, baş *basileus*un cemiyet hayatında dinsel ve hukuki bir rolü de vardı. Rahip değildi, peygamberlere özgü güçlere sahip olduğunu da iddia etmiyordu. Fakat bulunduğu konum ilahi güçlerce kutsanmıştı. Homeros, *basileus*un hükümdarlık yetkisinin Zeus'un güvencesi altında olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. *Basileus* kamusal kurban törenlerine başkanlık ederken, tıpkı ailesi adına kurban kesen bir baba gibi tüm halkı adına konuşan bir sözcüydü.

Hukuki meselelerdeyse reislerin rolü daha azdı, çünkü tek yasa töreydi, yani hangi durumun doğru hangisinin yanlış olduğu konusunda topluluk içinde oluşmuş teamüllerdi (resmi ve yazılı yasalar düzeni 7. yüzyıla kadar ortaya çıkmayacaktır). En toplum karşıtı fiil, yani *demos* içinde cinayet dahi sanığın tutuklanmasını ve toplum tarafından enine boyuna yargılanmasını gerektirecek türden bir suç değildi. Töreye göre katilin ve kurbanın aileleri tazminat olarak maddi bir cezada anlaşmalılardı; böylece aileler arasında toplumsal istikrarsızlığa da yol açabilecek bir düşmanlığın oluşması önlenirdi. Ailelerin kendi aralarında bir anlaşmaya varamamaları halinde ihtilaf mahkemeye taşınırdı. Homeros, cinayet tazminatı olarak yapılacak ödemeye ilişkin bir ihtilaftan bahseder. Yaşlılardan oluşan bir grup adam (muhtemelen reisler) bu ihtilafı dinleyip karara bağlar, "en doğru kararı" önerense altınla ödüllendirilir. Mahkeme insanların itişip kakıştığı, bağrışıp çağrıştığı bir mecliste görülmektedir (Ilias, 18.497-508). Konsey, meclis ve mahkeme, Homeros'ta yönetim organı namına bahsi geçen yegâne unsurlardır, fakat bunlar hayli yeterlidir de. Bu kurumlar daha gelişkin hal-

leriyle sonraki dönemlerde ortaya çıkacak kent devletlerinde de yönetimin temel organları olarak işlev görmeye devam edecektir.

Destan kahramanları yabancılarla olan ilişkilerini ***ksenia*** ("konuk severlik") kurumu aracılığıyla şahsen yürütürdü. İlk örneğini Homeros'ta gördüğümüz *ksenia*, antikçağ boyunca Yunan yazarların eserlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. *Ksenia*, genelde birbirinden çok uzakta bulunan farklı *demos*lara mensup bireyler arasındaki karşılıklı güven ve dostluk bağıdır. *Ksenos*lar ("konuk-dostlar") birbirlerini *demos*larında ve evlerinde konuk ettiklerinde, ev sahibi taraf konuğunu eğlendirir, ağırlar ve değerli hediyelerle yolcularlardı. Fakat *ksenia* salt konukseverlikten öte bir kavramdı; konuğu koruyup kollamak, siyasi yardımda bulunmak, hatta konuk dostun hayatını kurtarmak için araya girmek gibi vazifeleri de içeriyordu. Bazı açılardan *kseniа*nın yüklediği sorumluluklar dostluktan ziyade akrabalık ilişkisine benziyordu. Bu bağ bir kere kuruldu mu ebediyen sürecek sayılır ve bu ilişki ailenin erkekleri üzerinden nesilden nesle aktarılırdı.

Ilias'ta Diomedes adlı bir Yunan ile Troialıların Lykialı müttefiklerinden Glaukos savaşta karşı karşıya gelir. Fakat Diomedes, Glaukos'un dedesi Bellerophon'un kendi dedesi Oineus tarafından yirmi günlüğüne misafir edildiğini ve Oineus'un bu *kseniа*yı pekiştirmek için Bellerophon'a kızıl bir kemer, Bellerophon'unsa Oineus'a çift kulplu altın bir kupa verdiğini Glaukos'a anımsatınca düşmanlıkları bir anda dostluğa dönüşüverir. Diomedes "Haydi gel zırhlarımızı değiş tokuş edelim, böylece bu adamlar (yani Yunanlar ile Troialılar) bizim atadan kalma konuk-dostlar (*ksenoi*) olduğumuzu bilsinler" (Ilias, 6.231-232) diyerek iki nesil sonra eski bağları yeniden canlandırmayı teklif eder.

Toplumsal Değerler ve Ahlak

Homeros'ta erkekler savaş toplumlarına özgü bir davranış düsturuna sahiptir. Savaşta ve spor müsabakalarında cesaretini ve hünerini sergileyenler "iyi" (*agathos*) olarak adlandırılır; savaşta korkak olup bir işe yaramayanlaraysa "kötü" (*kakos*) yaftası yapıştırılır. "İyi bir adam" tanrıları onurlandırmalı, söz ve yeminlerini tutmalı, dostlarına ve omuz omuza savaştığı arkadaşlarına sadık olmalıdır. İradesine hâkim ve konuk sever biri olup kadınlar ile yaşlılara saygıda kusur etmemelidir. Tutsak edilmiş savaşçılara karşı merhametli olmalı ve düşmanların cesetlerine saygısızlık etmekten kaçınmalıdır. Bu asil nitelikler makbul olmakla birlikte, olmazsa olmaz değildir; yani bir kimse acımasız ve zalim de olsa yine de *agathos* sıfatını taşıyabilir.

Katliam ve yağma konusunda hünerli olmak, servetin yanında şan ve şeref de getirir, bu yüzden savaşçılar öldürme sanatında birbirleriyle yarış ederler. Bu amansız mücadelenin amacı, kişinin ***timē***sini, yani kıymetini, değerini, itibarını ve şerefini olduğu gibi muhafaza etmek ve daha da artırmaktır. Rekabetçilik hayatın her alanına nüfuz etmiştir, üstelik belirli sınıfa veya cinsiyete de mahsus değildir. En önemli şey, herhangi bir alanda, örneğin mızrak atmada veya koşuda, topla oynanan oyunlarda veya araba yarışlarında, hitabette veya zekâ gerektiren işlerde; dokumacılıkta veya çömlekçilikte yarışı kazanmak ve "en iyi" (*aristos*) unvanını elde etmektir. Fakir bir çiftçi komşusunun zenginleştiğini görünce, der Hesiodos (MÖ yak. 700), hırsla canını dişine takıp çalışır, "çömlekçi çömlekçiyi çekemez, marangoz marangozu; dilenci dilenciyi kıskanır, şarkıcı da şarkıcıyı» (İşler ve Günler, 19-25).

BELGE 2.1

Andromakhe, Akhilleus tarafından öldürülen kocası Hektor'un cesedi başında feryat figan eder. Yaktığı ağıdıysa çaresiz kadının *ve çocuklarının* kaderini *dile getirir.*

Beyaz tenli Andromakhe, almış kucağına ağıtlar yakıyordu
nice yiğitleri yere sermiş Hektor'unun başını:
"Gencecik yaşta öldün gittin yiğidim,
dul bıraktın beni bu diyarda. Oğlumuzsa daha bir bebe,
daha doğarken mahkum etmiş kader onu.
Hiç sanmam delikanlılığa erişebileceğini.
Kurtarıcısı sendin bu şehrin, şimdiyse göçüp gittin.
Önce bu şehir tepetaklak olup düşecek. Himaye ettiğin
tüm mağrur analar ve çocuklarıysa
yakında binip gidecek gemilere,
ben de onlarla gideceğim.
Sen oğlum, sen ya benimle geleceksin
ve zalim bir efendiye hizmetçilik edeceksin,
ya da kardeşi, babası ya da oğlu
Hektor tarafından öldürülmüş kızgın bir Yunan
eliyle itekleyerek atacak seni bir kuleden aşağı
ve korkunç bir şekilde can vereceksin.

(Ilias, 24.723-737, LCL)

Soylu erkekler, halk tarafından kıymetleri bilinsin isterler; halk bir şölende şeref koltuğunu onlara ayırarak da gösterebilir saygısını, bir yağmadan seçilmiş değerli bir eşyayla da. Onurlandırılması gereken yerde kişinin bu onura layık görülmemesi, ya da daha kötüsü küçük düşürülmesi, tahammül edilemez bir aşağılama sayılır. Ilias'ta Agamemnon Akhilleus'un payına düşen "onur ödülü"nü, yani tutsak Briseis'i ondan alınca, Akhilleus onuruna sürülen bu lekeye öylesine içerler ki, bir daha savaşmayı reddeder.

Homeros'taki kadınların duygularına nüfuz etmek daha zordur, çünkü davranışları ve güdüleri bize bir erkeğin süzgecinden geçerek ulaşmaktadır. Bu şiirlerde kesinkes dile getirilen husus, kadınlara ait rollerin ve toplumca kabul gördüğü düşünülen tavırların sınırlarının erkekler tarafından çizildiği erkek egemen bir toplumdur. Kendilerine uygun görülen ev hanımı ve anne gibi rollerse şüphesiz kendilerinden farklı beklentilerin doğmasına sebep olmaktadır. Tabii erkekler gibi kadınlar da birbirleriyle rekabet ederler, fakat bu rekabet ancak kendilerine çizilen alanın sınırları içinde olur; örneğin şu veya bu kadın "güzellikte ve (dokuma gibi) işlerde veya zekâda geride bırakır akranlarını." Toplum içindeyken, özellikle de erkekler arasındayken ağırbaşlı bir tavır takınmaları, her şeyden önce de iffetli olmaları beklenir. Erkeklerin kapatmalarının olması hoş karşılanırken, zina yapan kadınlara kendilerinin ve ailelerinin şereflerine kara bir leke sürmüş gözüyle bakılır.

Erkeklerin koyduğu katı sınırlamalara rağmen Homeros toplumunda kadınlar yine de kamusal alanlarda yer almaktadırlar. Köy ve kırsalda özgürce dolaşmakta, kutlama ve diğer dini etkinliklere katılıp rahibe olarak hizmet edebilmektedirler. Tamamıyla güçsüz de sayılmazlar. Homeros'ta bir sürü güçlü kadın vardır: Klytaimnestra kocası Agamemnon'un göğsüne bir hançer saplar; Phaiakların *basileus*unun ka-

rısı Arete kocasının bazı yetkilerini paylaşır; üstelik Penelope de en az kocası Odysseus kadar kurnaz ve marifetlidir. Tabii Yunanistan'ın sonraki dönemlerinde olduğu gibi Karanlık Çağda da kadınlar doğumdan ölüme kadar erkeklere, yani önce babalarına ve erkek kardeşlerine, sonra da kocalarına ve rüştüne erişmiş oğullarına bağlı olmuş ve onların denetiminde bir hayat sürmüşlerdir. Kamuoyuna her ne etkileri olmuş olursa olsun, Yunan kadınlarının bir *oikos*a ait olmaktan gelen koruma haricinde kendilerine ait hiçbir siyasi hakları olmamıştır.

Tanrılar ve İnsanlar

8. yüzyıla gelindiğinde, Yunan pantheonu antikçağın çoktanrılı dönemi boyunca koruyup sürdüreceği biçimine kavuşmuştu. Hesiodos'un Theogonia'sı tanrıların soylarına ilişkin bir "tarih" sunar. Hesiodos kadim Mezopotamya anlatımlarından yaratılışın temelde bir ayrışma olduğu fikrini çıkarmıştır; hem de başlangıçta bir bütünlük arz eden bir kütlenin kendisini oluşturan ve birer tanrı addedilen asli kuvvetlere ayrışması. Bu bölünme ilk tanrılar arasında son kuşağa, yani Zeus'un başını çektiği Olymposlu tanrılara kadar nesiller boyu süren bir savaşı tetiklemiş, nihayetinde Zeus hakimiyeti ele geçirerek evrene düzen getirmiştir.

Bu sebeple Olymposlu tanrılar evrenin yaratıcıları değil, Yeryüzü ile Gökyüzünün birleşmesiyle başlayan ve üç dört nesil boyunca devam eden birlikteliklerden doğan çocuklardır. Maddi evrenin soyundan geldikleri için tanrılar doğanın güçlerini bünyelerinde barındırmaktadırlar. Dolayısıyla gökyüzü ve gökyüzündeki tüm olaylar Zeus'tan sorulur. Yunanlar aynı zamanda tanrılarını kişileştirmişler, onları doğaya hükmeden özel güçlerle donanmış ideal erkek ve kadınlar şeklinde tasvir etmişlerdir.

Tanrılar dünyası, insanlık hallerine ayna tutar. Örneğin savaş tanrısı Ares savaşçılara nüfuz edip onlara öldürme ve yok etme duygusu aşılayan kana susamış bir ruhtur. Aşk tanrıçası Aphrodite cinsel arzunun karşı konulamaz gücüdür. Athena (dokuma, marangozluk, metal işçiliği ve genel olarak teknikte) yaratıcı zekâyı temsil ederken, Apollon'un bilgeliği müzik, şiir ve felsefe alanlarını kapsıyordu. Athena gibi Artemis de müzmin bir bakireydi; fakat Athena savaşçı kahramanların koruyucusu ve kollayıcısıyken, Artemis erkeklerle herhangi bir temastan kaçınıyor, hem avcı hem de hayvanların koruyucusu sıfatıyla ormanlarda yaşıyordu.

Tanrıları insanlardan büsbütün ayıran unsursa tanrıların ölümsüz, yaşlanmayan ve hastalığa tutulmayan varlıklar olmasıdır. Tanrılar ayrıca ölümlülerin dünyasını yönlendirebilme gücüne de sahiptirler. Homeros'ta insanlarla oyuncak gibi oynarlar, kendi kayırdıkları kişilere yardım etmek için birbirleriyle çekişir, başka tanrıların kayırdığı kişilere de köstek olmaya çalışırlar.

Homeros'ta tanrılar layık oldukları şekilde onurlandırılmak isterler, başka bir şeye de pek ihtiyaç duymazlar. Pek çok dinin günah olarak adlandırdığı -cinayet, hırsızlık ve zina gibi- fiiller Homeros'taki tanrıların umurunda olmaz. Bu tanrılar yeminden dönmeyi ve yabancılara, yakarıcılara ve dilencilere kötü davranmayı cezalandırırlar. Hem Homeros'ta hem de Hesiodos'ta insanlar Zeus'tan genel olarak toplumun düzenini ve adaleti sağlamasını beklerler. Bu yüzden Zeus'un "hileli kararlar alan, mecliste zorbalık eden ve adaleti ihlal eden, tanrıların her şeyi koruyup gözetmesine tanrılara aldırış etmeyen" kişilerin üstüne şiddetli rüzgârlar ve yağmurlu fırtınalar saldığı söylenir.

Pek çok dinde hakkaniyetli bir yaşam sürmüş kişileri ölüm sonrasında bir cennetin beklediği vadedilerek dünyevi tasalar ve keder hafifletilir. Yunanlarınsa böyle bir tesellisi yoktu.

Yaşamdan sonrasına ilişkin kişisel kavrayışları, arkaik ve klasik dönemler boyunca belirsizliğini korumuş ve gelişim göstermemiştir. Çoğu Yunan için gerçek anlamıyla varoluş, ölüm anında ruh (*psykhe*) bedeni terk ettiğinde son buluyordu. Çoğu ruh yaşamdan sonra öte dünyada kasvetli bir hayata başlar. Bazılarını Hades'te cezalar beklemektedir, fakat bu cezalar sırf tanrıları aşağılayan ve aldatmaya çalışanlar içindir. Ancak sonraları (Eleusis'teki Demeter inancı gibi) gizem dinlerinin ve felsefi mülahazaların da etkisiyle, ahlaken iyi olanları mutluluk, kötü olanlarıysa bitmek bilmez çile dolu günlerin beklediği bir ötedünya fikri gelişmeye başlamıştır.

Dualar, ayinler ve tanrı tapımlarıyla ilişkilendirilen kutsal nesneler rahip ve rahibelerin sorumluluğundaydı. Yakındoğu ve Mısır'daki gibi bir ruhban sınıfı olmamakla birlikte, Homeros'taki rahip ve rahibeler toplumdaki sıradan kişiler değildi, her biri soylu ailelerden geliyordu. Bunların sorumlulukları genellikle çok kısa bir zamanlarını alırdı, rahipliğe hazırlanma ve talim süresiyse çok kısaydı.

KARANLIK ÇAĞIN SONU (MÖ yak. 750-700)

Yunanistan'ın pek çok bölgesi için 8. yüzyıl, nüfus artışının ve teknolojik yeniliklerin görüldüğü, siyasi merkeziyetçiliğin giderek arttığı bir dönem oldu. 8. yüzyıl, çağdaş tarihçiler tarafından "Yunan Rönesansı" olarak adlandırılmaktadır, çünkü Myken Çağındaki ihtişamın yeniden canlanışı olarak görülmektedir. Bu dönemde ticaret ağları çoğalmış, Doğuyla olan iletişim yoğunlaşmış, yazı Yunanistan'da yeniden ortaya çıkmış ve Batıda yeni varlıklı toplumlar hasıl olmuştur. Akdeniz dünyası arasındaki bağlar pekiştikçe, Yunanistan'ın nispeten kıyıda köşede kalmış bölgeleri de bu kültürel etkileşim ağına dahil olmuştur.

Komşu bölgelerde yaşayan insanlar artık dini etkinlikleri kutlamak üzere daha düzenli bir şekilde bir araya geliyordu, tabii bu etkinlikler sporcular ve ozanlar arasındaki yarışmalara da sahne oluyordu. Bu topluluklar, aynı zamanda hünerle süslenmiş çanak çömlekler ve tunçtan üç ayaklı kazanlar gibi lüks malların üretimi ile abidevi tapınakların inşası konusunda da birbirleriyle çekişiyorlardı. Tüm bu yeniliklere rağmen 8. yüzyılı geçmişten tamamen bir kopuş olarak değil, özellikle 10. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan eğilimlerin giderek hızlandığı bir dönem olarak görmemizde fayda vardır.

Toprağa Bağlı Aristokrasinin Yükselişi

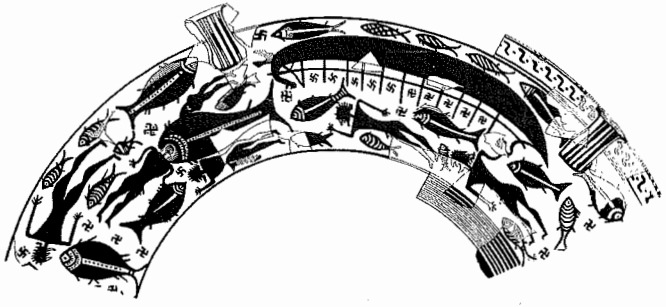
Nüfus artışı toprak sıkıntısını tetikledi. Meralar sözde herkesin kullanımına açıktı, ama gerçekte soylu aileler öteden beri en iyi alanları, özellikle de at ve büyükbaş hayvanlardan oluşan büyük sürülerininin otladığı sulu otlakları kendilerine ayırmışlardı. Toprakları daha iyi bir şekilde değerlendirerek gün geçtikçe bu verimli alanların daha büyük kısımlarını, tahıl ve diğer tarım ürünlerini yetiştirmek için kullanır oldular. Bu sayede zaten toprak zengini olan *oikos*lar daha da fazla ekilebilir alan elde ederek birkaç nesil içerisinde toplam arazinin büyük bir kısmını ellerinde bulundurur hale geldiler. Buralar öteden beri belli bazı *oikos*ların elinde bulunduğu için, bu ailelerin esasen mera olan bu alanları ekip biçmek için hukuken birtakım hakları vardı; fakat soyluların bu toprakları gasp edişleri sırasında hile ve şiddete başvurmuş olmaları ihtimali de vardır. Her halükârda, 7. yüzyılın başlarına gelindiğinde soylu azınlık geniş toprak sahiplerinin oluşturduğu bir aristokratik sınıfa dönüşmüştü ve çoğunluksa irili ufaklı tarım arazileri ve birkaç hayvanla hayatını sürdürmeye çalışıyordu.

Tabii arazi yetersizliği meselesini değerlendirirken dikkati elden bırakmamamız gerekir. 8. yüzyılda Yunanistan'ın hiçbir yerinde nüfus, arazinin kaldıramayacağı bir noktaya asla yaklaşmamıştır. Aslında 7 ve 6. yüzyıllar boyunca kırsal alan dolmaya devam etmiştir. Sorun arazi kıtlığı değil, en verimli arazilerin azınlığı oluşturan ailelerin elinde toplanmış olmasıydı. Babalarının *kleros*undan kendilerine kalan mirası gitgide genişleyen ailelerine yetiremeyen oğullar, *demos*un çevresinde, (fazla çalışıp az verim elde edebilecekleri) kenarda köşede kalmış araziler aramak zorunda kalmışlardı. Tabii hırslı kimseler için toprak kıtlığına çare olacak bir başka çözüm daha vardı: uzak diyarlara göç etmek.

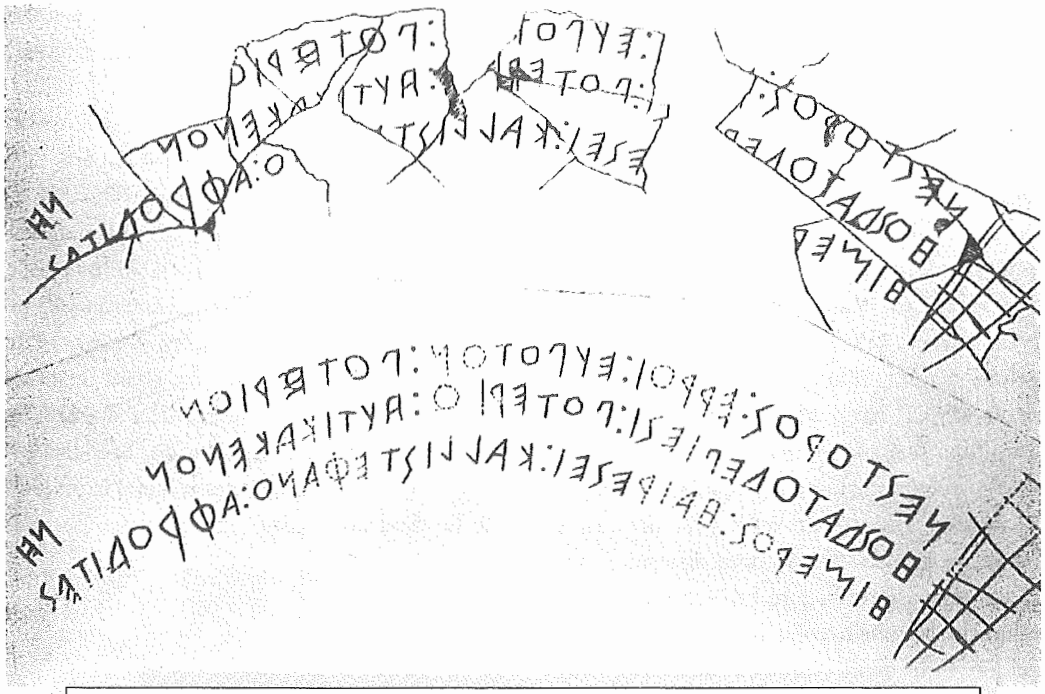
Kolonileşme ve Ticaretin Büyümesi

8. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda insan güney İtalya ve Sicilya'da yeni tarım toplulukları kurmak üzere Yunanistan'dan ayrıldı. Bu koloniciler daha önce tarımdan ziyade ticaret yapmak üzere **Fenikeliler**in peşine takılıp batıya yelken açan maceraperestlerin izinden gittiler. 10. yüzyıldan itibaren gitgide artan denizaşırı ticaret, 8. yüzyılda dikkate değer boyutlara ulaştı. 825 yılı civarı Euboialı Yunanlar Kuzey Suriye'de bulunan Al Mina'daki uluslararası ticaret merkezinde artık yerlerini almıştı. (Gerçi Yunanların orada tüccarlık mı, yoksa paralı askerlik mi yaptıklarına, oranın sakini mi yoksa ziyaretçisi mi olduklarına dair tartışmalar hala devam etmektedir). 800 yılından kısa bir süre sonra Güney İtalya'daki Napoli körfezinde bulunan Pithekousai adasında bir Yunan ticaret kolonisi kuruldu. Kendilerinden daha tecrübeli olan Fenikeli ortaklarıyla beraber hareket eden Euboialılar, kısa sürede doğuda Al Mina'dan batıda Pithekousai'a kadar uzanan bir ticaret hattı kurdular. Böylelikle 7. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Yunanlar bir kez daha Ege'de, hatta Akdeniz havzasında yapılan ticarette önemli bir unsur haline geldiler. Batıda Yunanların önüne çıkan bu yeni fırsatlar, sadece verimli topraklarda hatırı sayılır büyüklükte bir *kleros* elde etmekle sınırlı değildi; bu kişilere gerek kendi ürettikleri malları, gerekse Yunanistan'da imal edilmiş ürünleri hammadde, özellikle de metal karşılığında güney Avrupa'nın yerlileriyle takas etme imkânı da sunuyordu.

Kolonileşme ile ticaret ve alışverişte görülen artış, Yunanistan'ın tüm kasaba ve köylerinde derin mali etkilere yol açtı. Artık zanaatkârlar, denizciler, gemi inşaatçıları, malzemeciler ve nakliyeciler için daha çok iş vardı. Küçük çiftçiler dahi bu büyüyen dünyanın mali fırsatlarından istifade ettiler. Hesiodos için bir çiftçinin elindeki malı bir gemiye yükleyip "kâr" elde etmek için uzak diyarlara yelken açması gayet sıradan bir durumdu. Tabii bu durumdan en çok büyük arazi sahipleri yararlandı, çünkü bunlar pazar için büyük miktarlarda mal üretebiliyor, uzun deniz seyahatlerinin getirebileceği maliyeti ve kayıpları da kaldırabiliyorlardı.

Figür 2.5. İtalya'daki Ischia'da bulunmuş Geç Geometrik döneme ait bir kraterin (karıştırma kabı) üzerindeki gemi batığını gösteren çizim. Ischia Müzesi.

Figür 2.6a. 8. yüzyıla ait kaplardan yazı örnekleri. a- Yazıtın okunabilen kısmı şöyledir: "Tüm dansçılar arasında şu anda en güzel dans eden" [? bu kabı kazanacaktır?]. b- Bu yazıt malın sahibini belirtmektedir: "Qoragos'un kupasıyım." c- Bu yazıtta da şu yazmaktadır: "Ben Nestor'un içmeye doyulmaz kupasıyım. Kim bu kupadan içerse, güzel taçlı Aphrodite'nin arzusu kaplayacaktır içini bir anda."

Alfabe ve Yazı

Doğuyla bağlantıların artması, Karanlık Çağın son demlerinde önemli bir kültürel gelişimi, yani Yunan **alfabe**sini de beraberinde getirdi. Yunanlar -muhtemelen doğu Akdenizde- bir yerden temelde sessiz harfleri gösteren işaretler içeren Sami kökenli bir yazı sisteminden, yani Fenike alfabesinden birtakım harfleri ödünç aldılar. Fenike kökenli bazı harfleri Yunan sessiz harflerine karşılık gelecek şekilde uyarladılar ve sessizleri gösteren diğer işaretlerin de değerlerini değiştirerek onları sesli harfe dönüştürdüler. Bu sayede son derece fonetik bir alfabe doğdu. Bu olayın genel olarak 8. yüzyılın başlarında gerçekleştiği kabul edilmektedir. Araştırmacılarsa Yunanların niçin daha önce değil de bu tarihlerde bir yazı sistemi kullanmaya başladıkları konusunda tartışmaya devam etmektedirler. Bazıları alfabenin destanları kayda geçirmek gibi özel bir amaçla uyarlandığını ileri sürmekte, bazılarıysa klasik teoriye yakın durarak alfabe kullanımının ticari ve diğer pratik nedenlerden ileri geldiğini düşünmektedirler. Her iki teori de akla yatkındır, fakat şimdiye dek 8. yüzyıla ait ticari içerikli bir yazı örneğine rastlanmamıştır.

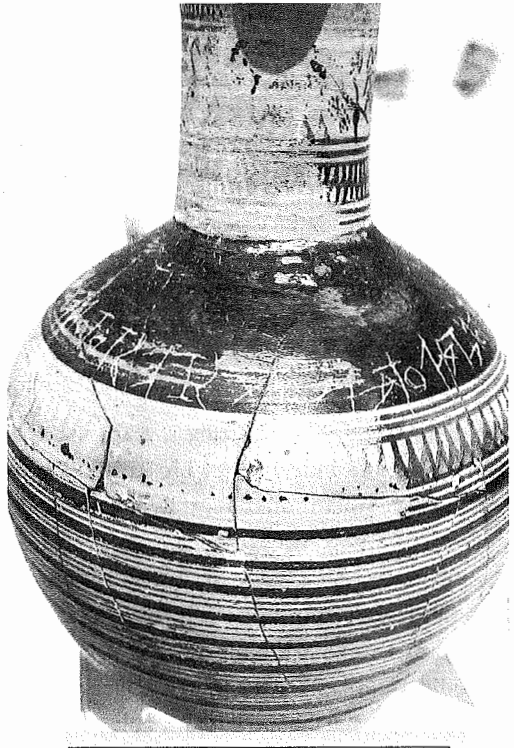
Yan yana getirilmiş Yunanca kelimelerin bilinen ilk örnekleri, 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen kapların üzerine kazınmış destan benzeri bir edaya sahip mısra parçalarıdır. Fakat bu yazı örnekleri, bazılarının ileri sürdüğü

gibi, alfabenin sözlü olarak oluşturulagelen şiirleri yazılı hale getirmek için icat edildiğini kanıtlamaya yetmez. İlk sebep her ne olursa olsun, bir kere ortaya çıktıktan sonra yazı artık çok farklı amaçlar için kullanılır olmuştur. Yazının toplumsal içerikli kullanımına dair ilk örnekse, Girit'teki Dreros'ta 650'li yıllarda yazılmış bir kanun yazıtıdır.

Yazı Yunancanın konuşulduğu dünyada hızla yayıldı, fakat bu yayılma standart hale gelmiş tek bir alfabe üzerinden değil, biçimce ve sayıca, hatta temsil ettikleri sesler bakımından değişik değişik harflere sahip yerel yazı sistemleri şeklinde gerçekleşti. Yaklaşık 24 harften oluşan alfabetik yazı sistemi, 87 işaretten oluşan hantal hece sistemi Linear B'den sonra devrim gibi bir yenilikti. Bu alfabedeki harflerin çoğu tek bir sese karşılık geldiği için artık Yunanca okumayı, hatta yazmayı öğrenmek gayet kolaydı. Okumayı ve yazmayı bilen insan sayısı zamanla artmış olmakla birlikte, Eski Yunanda okuma yazmanın kitleselleşmesi hiçbir zaman mümkün olmamıştır. 8. yüzyılın tamamında ve 7. yüzyılın büyük bir bölümünde Yunanistan, Karanlık Çağda olduğu gibi, büsbütün sözlü ve işitsel bir kültüre sahipti. Klasik ve Hellenistik dönem gibi okuma yazmanın son derece yaygın olduğu dönemlerde bile çoğu bilgi dilden kulağa yayılmaya devam etti.

Sanat ve Mimari

Geç Geometrik dönem (MÖ yak. 750-700) çömlekleri üzerindeki sanatsal betimlemelerde yeni bir eğilim belirmektedir. Tek tük karşımıza çıkan at veya kuş ya da daha da nadir görülen insan figürleri dışında, Yunan kapları 11. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar esasen resimsizdi, bu tarihten itibaren bir anda hayvan ve insan tasvirleri sıklıkla görülmeye başlandı. Ardından bu yüzyılın ortalarına doğru sanatçılar muharebeler, gemi enkazları, cenaze törenleri ve savaş arabası alayları gibi hareketli sahneler çizmeye başladılar. Bu resimli anlatımlar, zenginler için mezar anıtı olarak sipariş edilen Atina menşeli devasa Geometrik amforaların üzerinde, soyut geometrik bezemelerin yanında belirgin bir yer kaplar. Nihayetinde geometrik desenler resimli sahnelerde yalnızca dekoratif birer çerçeve haline dönüşmüştür. Vazo ressamları zamanla yeni görsel unsurlar eklemiş, resimler de gitgide daha doğal hale gelmişlerdir. Başka eserlerde de, örneğin küçük tunç heykeller ve işlemeli metal ürünlerde de bu dinamizm göze çarpmaktadır. Zanaat-

Figür 2.6b. Atina'da bulunan ve üzerine figür 2.6a'daki yazıtın kazınmış olduğu Geç Geometrik (MÖ yak. 740) *oinokhoe* (şarap testisi). Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi.

Figür 2.7a. Maiandros, zikzak ile diğer geometrik (MÖ yak. 800) desenlerle süslü Atina menşeli Orta Geometrik krater. Keskin geometrik süslemelere canlılık katan yan taraflardaki atlar ile testi biçimi verilmiş baş kısmına özellikle dikkat ediniz. Paris, Louvre Müzesi.

kârlar memleketlerinde üretilen veya dışarıdan gelen ürünlerde etkili olan eğilimleri ve teknikleri tecrübe edip bunları kendilerine uyarladıkça ya da bunları devre dışı bıraktıkça birbirinden ayırt edilebilir bölgesel ve yerel üsluplar ortaya çıkmıştır. MÖ 720 civarında Yunan sanatında rozet, griffon ve siren gibi "Doğulu üslup"la bağdaştırılan çeşitli süsleme motifleri görülmeye başlanır. Yunanların bilinçli olarak Yakındoğu ve Mısır sanatı, heykeli ve mimarisine dair unsurları kendi sanatlarında kullandıkları bu evre, yaklaşık yüz yıl kadar devam edecektir.

Yunan mimarisinin alametifarikası haline gelmiş abidevi tapınak şekliyse 8. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bilinen en eski örnekleri MÖ 800'lere ait olup kerpiç duvarları, ahşap sütunları ve saman çatısı olan küçük yapılardır ve alelade evlere benzemektedirler (Figür 2.8). Bundan yaklaşık çeyrek asır kadar sonra Hera için Samos adasında inşa edilen dörtgen tapınak, tanrıların mabedleri ile insanların evleri arasında keskin bir ayrım ortaya koyan ilk yapıydı. Bu tapınak da kendilerinden önceki tapınaklarla aynı malzemelerden inşa edilmekle beraber onlardan birkaç kat daha

Figür 2.7b. Atina'daki Dipylon mezarlığında gömülü bir kadının mezarında anıt olarak kullanılan büyük Geç Geometrik (MÖ yak. 750) mezar amforası. Kabın kulpları hizasında insan figürlü bir sahne yer almaktadır: ağıtçılar hayatını kaybetmiş kadının cenaze teskeresine konmuş naaşı başında durmakyadır. Yükseklik: 160 cm.

büyüktü; eski örnekler 8 metreyken bu 30 metreydi. Bir süre sonra mimarlar bu uzun ve dar yapının etrafına ahşap sıra sütunlar, başka deyişle sütunlu bir avlu ekledi ve böylece bizim bildiğimiz haliyle Yunan tapınağı doğmuş oldu. MÖ 700 yılına gelindiğinde, artık Yunan dünyasının her köşesinde benzer kaideler esas alınarak inşa edilmiş düzinelerce yapı bulunuyordu.

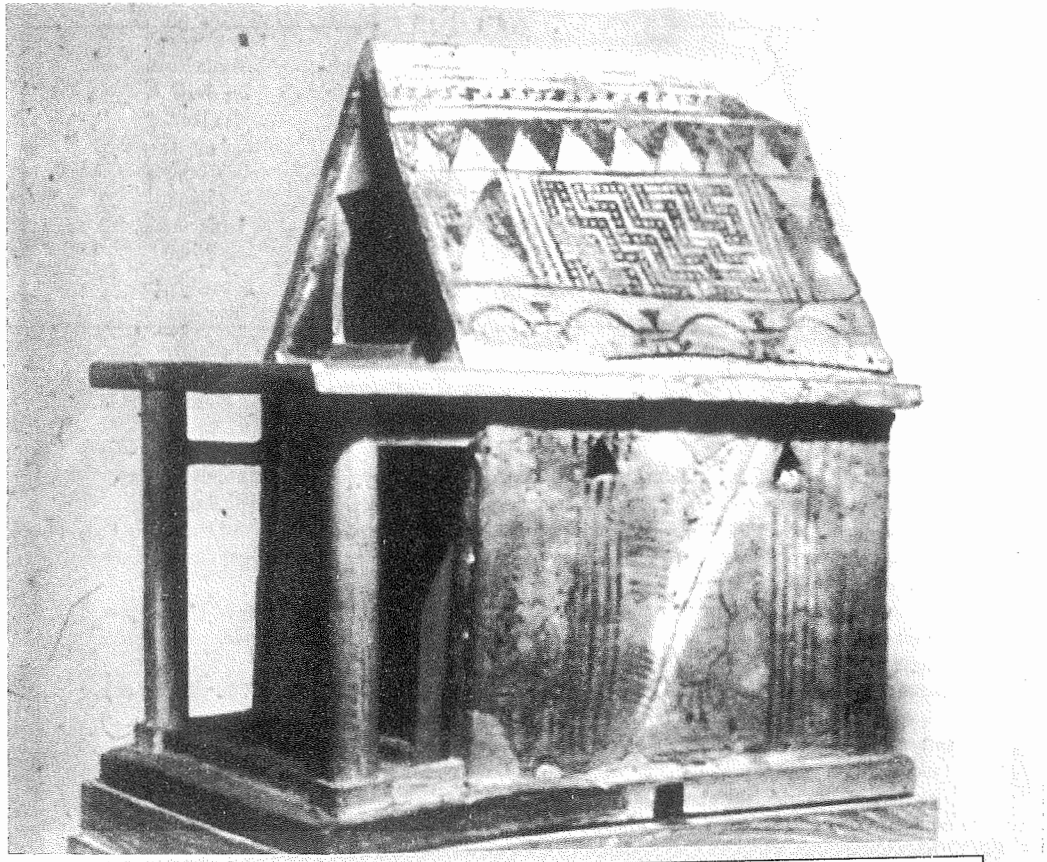
Büyük tapınakların ortaya çıkışı, insanların servetlerini, zamanlarını ve güçlerini tüm topluma şan şeref getirecek işlere harcamak istediklerini, hatta buna imkânları olduğunu göstermektedir. Bundan böyle topluluğa ait tapınak, yerleşmenin odağı olmak bakımından reisin evinin yerini almaya başladı. Bu dönemde Atina'da tanrıların tapınaklarına sunulan adaklar -tunç üçayaklar ve kazanlar, heykelcikler ve tunç elbise iğneleri- üst sınıfa ait mezarlarda bulunan metal nesnelerin sayısını katbekat aşmaktadır. Bu sayede soylular topluma katkı sağlayabiliyor, üstelik zenginliklerini de gözler önüne serebiliyorlardı. Bu alışkanlık Yunan kent devleti ayakta kaldığı sürece varlığını sürdürecekti.

Bir başka önemli mimari özellik olan kalın tuğla ve taş savunma surları ilk olarak Ionia ve Ege adalarında ortaya çıkmıştır. Anadolu'daki Smyrna (İzmir) MÖ 850 civarlarında muazzam bir surla çevriliydi; ayrıca 9. yüzyılda Kyklad adalarındaki birtakım yerleşmeler de surlarla tahkim edilmiş durumdaydı. Fakat anakarada kentlerin etrafını çevreleyen surlara dair en erken tarihli örnekler 700 yılından kısa bir süre öncesine aittir. Muazzam savunma surlarının inşası, yağma akınlarından ziyade artık gerçek savaşların yaşanmaya ve bunların gittikçe daha sık hale gelmeye başladığına işaret ediyor olabilir. Bu surlar aynı zamanda artan zenginliğin ve toplumsal gurunun da habercisidir.

Panhellenizm ve Kahramanlar Çağının Uyanışı

8. yüzyıla özgü bir başka olay da dini mabetler ile festivallerin ortaya çıkışıydı, üstelik festivaller artık yerel karakterde değil, Yunan dünyasının dört bir yanından inanç sahibi kişileri kendine çeker nitelikte, yani **Panhellenik**ti (pan: tüm). Erken dönem mabetlerinin en ünlüleri Olympia'daki Zeus ve Hera, Delos'taki Apollon ve Artemis tapınakları ile Dodona'daki Zeus ve Delphoi'daki Apollon kehanet merkezleriydi. Geleneğe göre MÖ 776 yılında spor müsabakaları, Olympia'da düzenlenen Zeus festivalinin bir parçası haline geldi. Dört yılda bir düzenlenen Olympia oyunları başta sadece civardaki yarışmacı ve seyircileri kendine çekiyordu; fakat yüzyılın sonuna doğru şanı uzak diyarlara kadar yayıldı ve 6. yüzyıla gelindiğinde Yunan dünyasının her köşesinden yarışmacıları ve izleyicileri kendine çekmeye başladı. Panhellenik festivaller bir Yunan kimliği de geliştirerek tüm Yunanların ortak bir miras, dil ve dini paylaştıkları hissini güçlendirdi.

8. yüzyılda, Tunç çağında yaşamış "atalara" da yeni bir ilgi doğdu. Yunanlar 750'li yıllarda birden bire kahramanların yaşadığı geçmişle kendileri arasındaki bağı farklı ve çarpıcı şekillerde ifade etmeye başladı. Karanlık Çağ boyunca görmezden gelinmiş (çoğu Mykenlere ait) sayısız kadim mezar, artık adak ve sunularla dolup taşmaya başlamış, içinde yatan meçhul kişilere de "kahraman" diye tapınılır olmuştu. Bazı kült kahramanları efsanevi kişiliklerle eşleştirilerek sade bir mezardan ziyade kendileri için yapılan kutsal alanlarla onurlandırıldılar. Mykenai'da Agamemnon'a, Sparta yakınlarında Menelaos ile Helene'ye ait kutsal mabetler bunlar arasında sayılabilir. Üçüncü bir yenilikse 8. yüzyılın sonlarında yaşayan zengin Yunanların ölülerini kadim savaşçılar

Figür 2.8. Argos yöresinden bir ev veya tapınağın kil modeli (MÖ yak. 725-700). Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi. (Çağ/ Dönem : B/D)

gibi toprağa vermesidir. Bu cenaze törenleri Ilias'ta geçen Akhilleus'un meşhur *hetairos*u Patroklos ile Lefkandi'deki savaşçının cenaze töreniyle benzerlik göstermektedir. Cesetler yakılmış ve kemikler tunçtan bir kabın içine konmuştur; mezara silahlar da defnedilmiş, zaman zaman kurban edilmiş at cesetleri de bunların yanına konmuştur. Tüm bunlar seçkin ailelerin soylarını geçmişte yaşamış kahramanlara dayandırdığına işaret etmektedir.

11 ila 8. yüzyılların tarihi gözümüzde netleştikçe, Karanlık Çağın aslında kendisinden sonra ortaya çıkan kent devleti toplumu ve kültürüne beşiklik etmiş olduğu meselesi gitgide daha da belirginleşmektedir. Sonraki dönemde gördüğümüz Yunan toplumunun temel yapısı ve kurumları MÖ 800 yılından önce yerli yerine oturmuştu. Dahası 8. yüzyıl, Yunanistan'ın Karanlık Çağdan çıkıp Arkaik dönemin rönesansına adım attığı devir oldu. Yakın zamanlara kadar ani ve devrim niteliğinde bir olay olarak görülen bu kültürel sıçrama, şimdilerde artık hızla değişen koşullar karşısında baş göstermiş ani bir evrim gibi görünmektedir. Geleneksel kabile siyasetinden kent devleti yönetimine ani geçiş ve erken dönem kent devletlerinin çalkantılı tarihiyse bir sonraki bölümün konusu olacaktır.

ANAHTAR TERİMLER

Agamemnon	Homeros	Panhellenik
alfabe	Homeros destanları	Paris
basileus	demir	Fenikeliler
reislik	kleros	Protogeometrik üslup
Kıbrıs	Ksenia	Theogonia
Karanlık Çağ	Lefkandi	timē
demos	Menelaos	Troia Savaşı
Geometrik üslup	Nikhoria	Troia
Helene	oikos	
Hesiodos	sözlü şiir	

OKUMA ÖNERİLERİ

Burkert, Walter. 1985. *Greek Religion*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Minos-Myken Çağından Hellenistik döneme kadar Eski Yunan dinini ele alan klasikleşmiş bir çalışma.

Cairns, Douglas L., ed. 2001. *Oxford Readings in Homer's Iliad*. Oxford, UK: Oxford University Press. Güncelliğini koruyan 17 mükemmel makaleye ilaveten editör tarafından yazılmış derinlikli genel bir girişten oluşan çalışma.

Carter, Jane B. ve Sarah P. Morris, eds. 1995. *The Ages of Homer*. Austin: University of Texas Press. Homeros'un şiirlerinin tarihi ve edebi arkaplanına dair bilgilendirici makalelerden oluşan bir derleme.

Coldstream, J. N. 2003. *Geometric Greece*. 2. ed. London: Routledge. MÖ 900 ila 700 yıllarına dair arkeolojik bulguları kapsamlı bir şekilde sunup değerlendiren bir çalışma.

Finkelberg, Margalit, ed. 2011. *The Homer Encyclopedia*. Oxford, UK: Blackwell. Hem konunun uzmanlarına hem de uzmanı olmayanlara yönelik olarak alanın öncüleri tarafından yazılmış eserlerden oluşan 5 ciltlik kapsamlı bir külliyat.

Finley, Moses I. 1978. *The World of Odysseus*. 2. ed. New York: Viking Press. İlk olarak 1954 yılında basılan bu kitap, Karanlık Çağ toplumu ve kurumlarına yönelik çalışmalarda bir devrim yaptı.

Griffin, Jasper. 1980. *Homer on Life and Death*. New York: Oxford University Press. Destan kahramanının Homerosçu karakterine dair edebi metinleri dikkatle ele alan bir araştırma.

Heitman, Richard. 2005. *Taking Her Seriously: Penelope and the Plot of the Odyssey*. Ann Arbor: University of Michigan Press. Odysseus'un eve dönüşüne ilişkin olağanüstü bir değerlendirme: Acaba Penelope dilenci kılığına girmiş Odysseus'u ilk gördüğü andan beri tanımış mıdır?

Hurwit, Jeffrey M. 1985. *The Art and Culture of Early Greece, 1100-480 B.C.* Ithaca, NY: Cornell University Press. 1-3. bölümler değişen toplumsal arkaplanla ilişkili olarak Karanlık Çağ sanatını ele almaktadır. 4-6. bölümlerin de Arkaik dönem sanat ve kültürüne yönelik olarak okunması faydalıdır.

Latacz, Joachim. 2004. *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery*. Oxford, UK: Oxford University Press. Troia Savaşı anlatılarının içinde saklı tarihi bulmaya yönelik yeni bir çaba.

Thomas, Carol G. 2005. *The Trojan War*. Westport, CT: Greenwood Press. Troia Savaşı ve sonrasına dair sorunlara ilişkin anlaşılması kolay bir giriş kitabı.

Thomas, Carol G. ve Craig Conant. 1999. *Citadel to City-State: The Transformation of Greece, 1200-700 B.C.E.* Bloomington: Indiana University Press. Genel okuyucu düşünülerek kaleme alınmış bu kitap, Tunç Çağı uygarlıklarının sonundan kent devletlerinin doğuşuna dek ortaya çıkan değişim süreçlerinin izini sürmektedir. Nikhoria ve Lefkandi'nin de birer bölümle anlatıldığı kitapta her bölüm bir başka yerleşmeye ayrılmıştır.

Whitley, James. 1991. *Style and Society in Dark Age Greece: The Changing Faces of a Preliterate Society 1100-700 BC*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Karanlık Çağ Yunanistan'ının değişen toplumsal şartlarına dair net ve kısa bir değerlendirme.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARKAİK YUNAN
(MÖ YAK. 750/700 – 480)

8. yüzyılda Yunan dünyasını kasıp kavuran değişim rüzgârları 7 ve 6. yüzyıllarda hızını daha da artırarak esmeye devam etti. Nüfus arttıkça arttı ve bunun sonucunda Yunanlar çok sayıda koloni kurarak Akdeniz ve Karadeniz kıyıları boyunca yayıldılar. Kolonizasyonun da etkisiyle ticaret, Yunan mallarını Tunç çağı tüccarlarının bildiği dünyanın sınırlarının çok çok ötesine yaydı. Panhellenik tapınaklar, festivaller ve kehanet merkezleri sayıca çoğalmakla birlikte önemini de artırdı. Böylece ortak bir Yunan kimliği yavaş yavaş gelişmeye başladı. **Arkaik dönem** ayrıca edebiyat, sanat ve fikir hayatında da birtakım yeniliklerin görüldüğü bir dönem oldu.

Tabii Arkaik dönemin kötü tarafları da yok değildi; Yunanlar arasındaki savaşlar gitgide arttı ve savaş teknikleri daha ölümcül bir nitelik kazandı. Daha da kötüsü, *demos* içindeki çatışmalar alelade bir olay haline geldi. Çünkü liderler iktidardan pay almak için aralarında sürtüşüp dururken yoksul kesim de maddi refahın artması ve vatandaşlık haklarının genişlemesi için mücadele veriyordu. Olumlu veya olumsuz tüm bu faaliyetler yeni bir toplumsal ve siyasi çerçeve içinde meydana geliyordu: Kent devleti. Bu yeni yapı MÖ 700'e gelindiğinde Yunan dünyasının büyük bir bölümünde eski kabile düzeninin yerini almıştı.

KENT DEVLETİNİN (POLIS) OLUŞUMU

"Kent devleti" terimi çağdaş bir yakıştırmadır. Bununla birlikte kent devleti denen yapı, Mezopotamya'da Erken Tunç Çağından bu yana örneklerini gördüğümüz kadim bir siyasi oluşumdur. Kısacası kent devleti bir kent ve onun etrafındaki toprakları kapsayan belirli bir alandır ve bu alan bir bütün halinde kendi kendini idare eden siyasi bir birimdir. Yunanlar bu düzene "polis" adını vermektedir. "Politik", "politika" gibi tabirler de modern dillere bu sayede girmiştir.

2. bölümde gördüğümüz üzere Yunan kent devletlerinin esas unsurları aslında Karanlık Çağ'ın sonlarına doğru yerli yerine oturmuştu. Kent devletine dönüşen büyük şehirler, tüm Karanlık Çağ boyunca varlıklarını sürdürmüştü. Zaten Myken döneminde de bunların çoğu bulundukları coğrafyanın önemli merkezlerinden sayılmaktaydı. Yerel halk veya *demos*, yani toprak ile halkın birbiriyle etle tırnak gibi kaynaşmasıyla oluşan yapı, Homeros destanlarında da tamamen teşekkül etmiş haliyle karşımıza çıkmaktadır; tıpkı Yunan kent devletinin iki önemli yönetim organı, yani askerlik çağındaki erkeklerden oluşan meclis ile "yaşlılar" konseyi gibi. MÖ 800'lerdeki *demos*ların MÖ 700'lerin *polis*lerine dönüşmesi için gereken bir iki biçimsel işlemdi; bunlar da özetle *demos*un siyasi bütünleşmesi ve merkezi bir yönetimin ortaya çıkışıydı.

Siyasi Bütünleşme (Synoikismos)

Başkent, Mezopotamya'dan Rönesans Avrupa'sına kadar tüm kent devletlerinde devletin odak noktası olmuştur. Fakat Yunan kent devletlerinin çoğunda, kentin sınırları içinde yaşayan tüm erkekler *politai* (*polis* mensubu, yani vatandaş) olarak kabul edilirdi. Bu kişilerin başkentte veya kırsal kesimde yaşıyor olmasının bir önemi yoktu; sanki herkes tek bir kentte bir arada yaşıyor gibiydi. Örneğin ana kent Megara'nın etrafındaki ovalarda yaşayan insanlar da kendilerine "Megaralı" derdi (tabii başkaları da onlara "Megaralı" diye hitap ederdi).

Yunanlar daha sonraları bu siyasi bütünleşme sürecine **synoikismos** dediler. *Syn-oik-ismos* Eski Yunanca bir kelime olup *oikos*, yani hanelerin birleşmesi anlamına gelir. Yeni kent devletlerinin büyük çoğunluğu 40 ila 200 km²'lik alanlara yayılan ve genellikle tek bir anakent ile etrafındaki bir ovayı ve birkaç küçük köyü de içine alan oldukça küçük yerleşimlerdi. Bu tür örneklerde siyasi bütünleşme gayet basit bir meseleydi, çünkü kent devleti ve kent neredeyse özdeşti. İnsanlar birbirlerine birkaç km mesafede yaşardı ve çoğu aile arasında akrabalık ilişkisi vardı. Bunların hepsini tek bir siyasi birim haline getirmek, öteden beri süregelen akrabalık ve komşuluk ilişkilerini resmi düzeye çıkarmak anlamına geliyordu.

Fakat içinde merkezi bir kentin yanı sıra başka önemli kentler ve köyler de bulunan bölgelerin siyasi bütünleşmesi biraz daha karışık bir süreç olup henüz tam olarak anlaşılabilmiş değildir. Araştırmacılara göre bölgelerin bütünleşmesi, muhtemelen 9. yüzyılın sonlarında başlayıp 750 ila 700 dolaylarında kıvamını bulan uzun soluklu bir süreçtir. Bölgelerin bütünleşmesinin çoğu yerde gönül rızasıyla ve barış içinde gerçekleştiği görülmektedir. Fakat bazı yerlerde gönülsüz davranan kent ve köyleri siyasi birliğe dahil etmek için baskı ve güç kullanıldığına dair kanıtlar da mevcuttur. Lakonia bölgesinde de böyle bir durum söz konusudur; Sparta'yı oluşturan dört esas köy, 5 km kadar güneylerinde yer alan Amyklai köyünü istemediği halde Sparta kent devletine dahil etmiştir. Bazı bölgelerdeyse *synoikismos* akamete uğramıştır. Örneğin Argos şehri koca Argolis bölgesini bütünüyle aynı çatıda birleştirmeyi hiçbir zaman başaramamıştır. Argos ovasının dışında kalan görece küçük bazı bağımsız kent devletleri varlıklarını sürdürmeye devam etmiş, hatta ovanın içinde bulunan bazı köyler dahi yerel özerkliklerini bir raddeye kadar korumuşlardır.

7. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde doğuda Ionia'dan batıda Sicilya'ya ve Güney İtalya'ya Akdeniz'in dört bir yanında onlarca bağımsız kent devleti kurulmuştu ve Yunanlar coğrafi ufuklarını genişlettikçe bu listeye yeni kentler eklenecekti. Fakat tüm Yunanlar kent devletlerinde yaşamıyordu. Peloponnesos ile Orta ve Kuzey Yunanistan'ın bazı geniş bölgelerinde ikamet edenler farklı bir siyasi yapıyı tercih etmişlerdi. Kent devletinde yaşayan Yunanların deyimiyle *ethnos* denen bu yapı, bir halk ve bu halkın içinde yaşadığı topraklardan (*demos*) oluşmaktaydı, fakat *ethnos*un merkezî bir şehri, merkezî yönetimi ya da resmi siyasi bir birliği yoktu. Bir *ethnos*a bağlı münferit kasaba ve köyler, bağımsız ve özerk bir yapıya sahipti, buna karşılık aralarında güçlü bir ortak kimlik algısı da vardı. Örneğin Aitolialılar, doğularında kalan Phokislilerden çok başkaydı. Bu *ethnos*lar dini inanış bakımından birlikli bir yapıya sahipti ve ortak karar alma mekanizmaları vardı, bu şekilde örneğin dışarıdan bir tehdit söz konusu olduğunda bu mekanizma devreye giriyor ve ortak bir tepki ortaya konabiliyordu.

Erken Dönem Kent Devletlerinde Yönetim

Bölgeler ile şehirlerin, ayrıca *demos*ları oluşturan köylerin yöneticileri konumundaki yerel hükümdarların rızası olmadan siyasi bir birliğin ortaya çıkması mümkün değildi. Bu adamlar, yani toprak sahibi olarak ortaya çıkan bu yeni aristokratlar, gelişmekte olan kent devletindeki merkezi yönetimin mimarlarıydı. Bu noktada esas mesele tepedeki *basileus*u (kralı) devredışı bırakıp yönetimi ortaklaşa yürütmekti ki, tepedeki liderin diğer liderler üzerinde yaptırım gücü zaten az olduğundan bunu yapmak çok da zor bir iş değildi. Erken dönem kent devletlerinin yönetim yapısı, ayrıntıda biraz değişiklik gösterse de, esasen benzer bir şablon doğrultusunda gelişti: (1) Tepedeki *basileus* ya tamamen ortadan kalktı ya da gücü büyük oranda kısıtlandı; (2) daha önce *basileus*un tek başına üstlendiği yönetim yetkileri birkaç yetkiliye dağıtıldı; (3) aristokratik nitelikli "yaşlılar" konseyinin önemi artarken halk meclisinin önemi azaldı. Elbette bu gelişmeler bir yıl içinde veya bir nesil zarfında gerçekleşmiş değildi. Fakat antik kaynaklardan öğrendiğimize göre hangi köylerin ve bölgelerin kent devletine dahil edilip edilmeyeceğinin ve hangi yönetim tarzının benimseneceğinin belirlendiği süreç muhtemelen iki veya üç nesle yayılan bir zaman zarfında gerçekleşti.

Birleşerek meydana gelen bir kent devletinin güçlü olması ve ortaya çıkan diğer kent devletleriyle rekabet edebilmesi için birleşme sürecinden önce varolan yönetimden daha güçlü ve birbirine daha kenetli bir yönetim oluşturması gerekliydi. Zaten hızla artan nüfus, toprak ve hammaddelerden daha fazla faydalanma durumu, artan üretim ve servet, hacmi büyüyen ticaret, komşu kent devletleriyle daha çetrefilli hale gelen ilişkiler gibi halihazırda başgösteren yeni koşullara cevaben daha karmaşık bir örgütlenme ve toplumsal denetim mekanizmasının gelişmesi bir zorunluluktu. Özellikle önemli olan bir diğer unsur da, etkin bir askeri mücadele için malzeme ve insan gücünü seferber etme gereksinimiydi. Çünkü nüfus artıp da toprak yetmez hale geldikçe kent devletleri toprak meselesi yüzünden birbirleriyle savaşır oldu; bu da Karanlık Çağda yapılan "savaşlar"ın içeriğini oluşturan basit çapul ve ganimet akınları ile bunlara karşı yapılan akınlardan daha ciddi bir olaydı. Dolayısıyla merkezden sıkı denetim genel anlamda kent devletinin varlığı için iyi olduğu kadar gerekliydi de; fakat insanlık tarihindeki tüm egemen kitleler için olduğu gibi, yönetimi oluşturan ve ellerinde bulundurdukları ekonomik ve siyasi gücü korumayı amaçlayan büyük toprak sahipleri için de bu sıkı denetimin ayrı bir önemi vardı.

Basileus tamamen ortadan kalkmadı. Bazı kent devletlerinde geleneksel olarak babadan oğula geçen hükümdarlık biçimi, baştaki liderin gücüne keskin sınırlar getirmekle beraber, anlaşıldığı kadarıyla Arkaik dönem boyunca varlığını sürdürmüştür. Bu liderlik düzenini en fazla sürdüren Spartalılar oldu, fakat onların da kendilerine has bir sistemi vardı. Bu sistemde iki yönetici aynı anda ve eşit olarak yaşam boyu krallık ediyordu. Bu "iki krallı" yönetimde Spartalı kralların özellikle askeri alanda hayli nüfuzları vardı, fakat bu güçleri *ephoroi* (denetçiler) adı verilen ve yıllık olarak seçilen 5 memur tarafından dizginleniyordu. Bu kişilerin görevi kralların yasalara uygun şekilde hüküm sürüp sürmediklerini denetlemek ve yasadışı durumların tespiti halinde onları yargılamaktı.

Bununla birlikte çoğu *polis*te "basileus" unvanı, kent devletinin müşterek liderliğini üstlenen yetkililerden birine verilen isim olarak kaldı. Güçlü aileler idari, askeri, dini ve hukuki nüfuz alanlarını kendi aralarında paylaştırarak yüksek memuriyetler ve kurullar oluşturdular. Yunanlar daha sonra bu yönetim biçimine **oligarşi** yahut azınlık idaresi (*oligoi*=azınlık) adını verdi. Önceki sistemin aksine, bu nüfuzlu görevler babadan oğula devredilemiyordu ve süreleri kısıtlıydı. MÖ 7. yüzyılın ortalarına gelindiğinde birçok şehirde görev süresi bir yılla kısıtlanmıştı ve aynı görev ancak belirli bir zaman geçtikten sonra tekrar üstlenilebiliyordu. Bu sayede memurların gücü denetleniyor ve payeler tüm aristokratik kesim arasında paylaştırılmış oluyordu. Her kent devleti kendi ihtiyaçları ve içinde bulunduğu şartlara göre kendi memuriyet düzenini geliştirdi. Haliyle küçük *polis*ler büyüklerine oranla daha az yöneticiye ihtiyaç duymaktaydı.

Genel olarak üst düzey yöneticiler arasında bir hiyerarşi yoktu, fakat birçok şehirde baş idareci sayılan bir esas yetkili vardı. Bu baş yetkili için sıklıkla kullanılan unvanlar, *arkhon* (Atina ve Orta Yunanistan'daki şehirlerde) ile *prytanis*ti (Korinthos'ta ve Ionia'daki *polis*lerde). Baş yöneticinin bazı yerlerde eskiden kalma *basileus* unvanını taşıdığı da görülmektedir. Atina ve Megara gibi bazı *polis*lerde *polemarkhos* (başkomutan) olarak adlandırılan görevli, askeri ha-

rekâtlardan sorumluydu. Dini etkinliklerin idaresi başka bir memura, hatta genel olarak memurlar kuruluna düşüyordu. Söz konusu kurul aynı zamanda cinayet gibi dinle ilgili olup toplumu manen kirleten suçların yargılanması işinden de sorumluydu. Bu kuruldaki kimselerin unvanının da genelde *basileus* olması, bu unvana halen saygı duyulduğuna işaret etmektedir.

Erken dönem kent devletlerinde esas güç, aslında bu yetkililerde veya kurullarda değil, yaşlılar konseyindeydi. *Boule* denilen bu yapı Arkaik dönem *polis*lerinde, Homeros dönemi toplumunda karşılaşılan *boule*den çok daha güçlüydü. Konsey üyeleri çoğunlukla görev sürelerinin bitiminin ardından konseye girmeye hak kazanan üst düzey memurlardan oluşmaktaydı. Konsey üyeliği genellikle uzun bir zaman sürüyor, hatta ömür boyu olabiliyordu. Buna karşılık *arkhon*lar ile diğer memurların görev süreleri kısıtlıydı ve bu yöneticiler gün gelip de aralarına katılmayı umdukları seçkin kişilerden oluşan bu yüce kurulla ters düşmekten çekiniyorlardı. Bu aristokratik konsey *polis* öncesi döneme oranla daha sık toplanmaktaydı ve siyaseti belirlemek, *polis*in yasalarını hazırlamak gibi görevleri üstlenmişti.

Konseyin nüfuzu arttıkça, oligarşik bir niteliğe sahip kent devletinde eli silah tutan erkeklerden oluşan eski meclisin siyasi etkisi azaldı. Bazı şehirler arazi sahibi olma koşulu getirerek fakir vatandaşların meclis üyeliği hakkını kısıtlama yoluna gitti. Bazı şehirler de toplantı sayısını ve toplantı gündemini kısıtlama yoluna başvurdu ya da meselelerin açık bir şekilde tartışılmasının önünü kapadı. Her şeye rağmen aristokratik konseyin üstünlüğü nispeten kısa ömürlü oldu; meclisin siyaseti yönlendirmedeki nüfuzuysa gün geçtikçe arttı.

KOLONİZASYON HAREKETİ

Yunanların MÖ 8. yüzyılın ortalarında Ege'deki anavatanlarından farklı bölgelere doğru başlattıkları geniş çaplı dış göç hareketi iki yüzyıldan fazla bir zaman boyunca sürdü. Bu hareket MÖ 500 civarında son bulduğunda Yunan dünyası batıda İspanya'dan doğuda Karadeniz'in en uç noktasında bulunan Kolkhis'e, güneyde Afrika'nın kuzey kıyılarına ve kuzeyde Ukrayna'ya kadar genişlemişti. 2. bölümde bahsedildiği üzere, bu olağanüstü genişlemenin iki önemli nedeni vardı: Yunanların günden güne artan maden ihtiyacını karşılama arayışı ve anavatanda toprak sahibi olma şansının gittikçe azalmasıyla iyi bir hayat sürebilmek için mutlak gerekli olan arazi unsurunu başka yerlerde elde edebilme ümidi. **Koloni** kurmak hummalı bir hazırlık gerektiriyordu. Öncelikle "ana" kentin (*mētropolis*) koloni için bir yer seçmesi, ardından bu koloni için ilahi güçlerin onayını alması, sonra yeni yerleşimi planlaması ve ona bir *oikistēs* (kurucu) seçmesi gerekliydi. Fakat son zamanlarda tarihçilerin farkına varmaya başladığı başka bir gerçek de şudur ki, koloniye ana kent tarafından verilen destek aslında çoğu kez görüntüde kalmaktadır. Çünkü artık kolonilerin büyük ihtimalle bireysel girişimler olarak gerçekleştikleri anlaşılmaya başlanmıştır; belli bir koloniyi kuran bireylerin pek çoğu aynı kent devletinden olsa dahi koloni kurma işini organize eden bir kent devletinin olmadığı artık açık bir şekilde ortadadır.

Kolonicilerin liderliğini yapmak, yeni kentin güvenliğini sağlamak, tanrılar için tapınaklar kurmak ve kuruculara *kleroi*, yani arazilerini dağıtmak *oikistes*in göreviydi. Liderlikte başarılı olduğu takdirde *oikistes* ölümünden sonra yeni *polis*in koruyucu

kahramanı haline geliyordu. Bununla birlikte aslında çoğu zaman onurlandırılan kurucu kahraman imgesinin koloni ile "metropolis" arasında bağ kurmak için sonradan oluşturulduğunu düşünmek zor değil. Bu şekilde koloni, kurucunun anakentin merkezinden yeni *polis*e getirdiği ateşle sembolize edilen akrabalık ve din bağlarıyla anakentle bağlantısını sürdürüyordu. Dini uygulamaların ananevi kurallara uygun yürütülmesini sağlamak için bir rahip veya rahibe de anakentten göç edenler arasında bulunuyordu. Bu özellikler dışında koloni, yeni ve tamamen bağımsız bir *polis*ti; bu hususu Yunanların koloni sözcüğü için kullandıkları terimin, yani *apoikia*nın sözcük anlamına bakarsak da anlayabiliriz: kolonicilerin "(eski yurttan) uzaktaki yurdu".

Kolonizasyon hareketinin her biri yüzyıldan biraz fazla olmak üzere iki aşaması vardı. İlk aşama MÖ 8. yüzyılın ortalarında başlayıp İtalya ve Batı Akdeniz yönüne doğru gerçekleşti. İkinci aşamaysa yaklaşık bir yüzyıl sonra başlayıp Kuzey Ege ve Karadeniz'e odaklandı. İtalya'da gerçekleştirilen kolonizasyonun öncüleri, daha önce Karanlık Çağ'da Yunanların Yakındoğu'yla ilişki kurmalarına yardım eden Euboialılardı. Euboialılar Fenikeli tüccarların her zaman kullandıkları rotaları takip ederek MÖ 8. yüzyılın başlarında Napoli körfezindeki Pithekousai (bugünkü Ischia) adasında bir ticaret yerleşimi kurdular. Bu girişim büyük bir başarıya ulaştı, küçük ada sadece Yunanları cezbetmekle kalmadı; zaman içinde on binden de fazla bir rakama ulaşan nüfusun %15'ini de Fenikeliler oluşturur oldu. İyi bir limana sahip olan Pithekousai, yakında bulunan Elba adasındaki demir yataklarından faydalanmak ve anakaradaki İtalya halklarıyla ticaret yapmak için gayet uygun bir konumdaydı.

Euboialılar bu başarılarını diğer *polis*lerle devam ettirdiler: Bunlar bugünkü Napoli yakınlarında İtalya anakarasındaki Kyme (757) ve 734 ila aynı yüzyılın sonuna kadar geçen sürede Sicilya'da kurulan 4 yeni *polis*ti. Memleketlerindeki adaletsiz toprak dağılımının sebep olduğu türlü sorunlarla boğuşan Peloponnesos'taki kentler de İtalya ve Sicilya'nın verimli topraklarına koloniciler yolladı. Örneğin Korinthoslular Adriyatik'teki Korkyra (bugünkü Korfu) adasına yerleşti (yak. 734) ve bir yıl sonra da Syrakousai'ı kurdular. Burası daha sonra Sicilya'nın en büyük yerleşimi haline gelecek ve Yunan dünyasının ünlü kültür merkezlerinden biri olacaktı. Aynı yüzyılın sonuna doğru, Spartalılar kendilerine ait ilk ve tek denizaşırı koloniyi kurdular; nüfusunu sürgün edilen muhaliflerin oluşturduğu bu kent, Güney İtalya'daki Taras'tı.

İlk kurulan kolonilerin kendilerinin de yeni yerleşimler üretmesiyle, ayrıca tarım alanı ve ticaret yapabilme umuduyla Yunan dünyasındaki eski yerleşim yerlerinden insanların bu bölgeye akın etmesiyle Batı'daki kolonizasyon 7. yüzyılda da devam etti. Örneğin MÖ 600 yılı civarında Anadolu kıyılarındaki Phokaia kentinden koloniciler, Güney Fransa'nın sahil kesiminde Massilia'yı (bugünkü Marsilya) kurdular. Bu yerleşimin Rhone nehrinin ağzında olması, Massilialıların yukarı Rhone vadisinde yaşayan Keltlerle kârlı bir ticaret faaliyetine girişmesine imkân veriyordu. Fakat bu tarihlerde Yunanların Batıya doğru yayılış hareketi, artık yavaş yavaş zayıflamaya başlamıştı. Üstelik Batı'da Yunanların rakipleri de vardı: Kartaca'yı (bugünkü Tunus) kolonileştiren ve o zamana kadar Yunanlarla ortak hareket eden Fenikeliler artık Batı Sicilya, Güney İspanya ile Korsika ve Sardinya adalarında kendi imparatorluklarını inşa etmeye başlamışlardı.

Şekil 3.1. Yunan Kolonizasyonu, MÖ 750-500.

Fakat gidecek başka yerler de vardı. Örneğin arazi kıtlığı hissetmeye başlayan minik Thera adasının sakinleri, Libya'da Kyrene şehrini kurdular (yak. 630). Fakat zengin balıkçılık olanakları, verimli toprakları, yeraltı zenginlikleri ve ticaret potansiyeliyle Yunanların dikkatini çeken esas bölge, Hellespontos ve Karadeniz'di. Bu bölgede yerleşim kurmakta da oldukça hevesli davrandılar: Antik kaynaklarda Miletos'un tek başına doksan koloni kurduğu belirtilmektedir. Akdeniz havzasının aksine, bu bölgede herhangi bir rakibi bulunmayan Yunanlar, Arkaik ve Klasik dönem boyunca Karadeniz neredeyse tamamen Yunan kolonileriyle çevrilinceye kadar yeni koloniler kurma imkânını buldular. Birçok koloni sonradan zengin ve güçlü hale geldi, içlerinden (yak. 660 yılında Megaralılar tarafından kurulan) Byzantion, Constantinopolis adıyla bin yıl sonra Roma imparatorluğunun o zamanki başkenti olacaktı. Yeni kurulan kentler de Yunan kimliğini gururla sahiplenerek anıtsal tapınaklar inşa edip Delphoi kehanet merkezi ve olimpiyat oyunları gibi panhellenik kurumların koruyuculuğunu üstlendiler ve Ege'deki kültürel gelişimi yakından takip ettiler (Yunan alfabesinin elimizdeki en eski örneği Roma yakınlarındaki Gabii şehrindendir, ayrıca *heksametron* veznindeki şiirlerin en eski örneği de Pithekousai'da bulunmuştur).

Kolonicilerin koloni kurdukları bölgelerin yerlileriyle ilişkileri karmaşıktı. Bir yandan koloniler, bir köprü vazifesi görüyor ve Güney Avrupa ve Karadeniz bölgelerinde yaşayan halkların Yunanlar ile diğer Akdeniz toplumlarının kültür ve ürünlerine erişmelerini sağlıyordu. Örneğin İtalya'daki Etrüskler Yunan alfabesini kendi dillerine uygun hale getirip kullanmış, Yunan sanatını ve hatta dini törenlerini dahi büyük bir hevesle kendilerine mal etmişlerdi (Bkz. Levha Xa). Öte yandan Yunanlar gittikleri topraklarda işgalciydi ve bu yüzden yerlilerle aralarında sık sık çatışmalar yaşanıyordu. Hatta bazı durumlarda Yunanlar, Yunan olmayan komşularının tebaası haline geldiler; örneğin Mısır'da bulunan tek Yunan yerleşmesi Naukratis, MÖ yak. 625 yılında bir ticaret bölgesi olarak Mısır yönetiminin sıkı kontrolü altında 12 Doğu Yunan kentinin ortak girişimi olarak kurulmuştu. Syrakousai, Byzantion ve Herakleia Pontike gibi yeni şehirlerden birkaçı nihayetinde Yunan olmayan komşularını defetmeyi veya onları köleleştirmeyi başarabildi. Fakat çoğu yerde koloniciler Yunan olmayan komşularıyla ticaret yaparak, onlarla evlilik bağı kurarak ve hatta bazen de toprakları paylaşarak bir uzlaşma yoluna gittiler. Kültürel etkileşim de her zaman tek taraflı olmadı. Örneğin Trakya tanrıçası Bendis ile tanrısal müzisyen Orpheus'unki gibi kültler Ege ve Akdeniz'in dört bir yanına yayıldı.

ARKAİK POLİSLERDEKİ EKONOMİK VE SOSYAL SINIFLAR

Kolonizasyon hareketi toprak kıtlığının yol açtığı sorunlara ancak kısmen çare olabiliyordu. Çünkü her aile göç edemiyor, ailedeki nüfus da arttıkça her yeni neslin ekili alan sahibi olma şansı daha da zorlaşıyordu. Bunun sonucunda da tepedeki bir avuç azınlıkla -bunlar muhtemelen toplam nüfusun yüzde yirmisine tekabül ediyordu- toplumun geri kalanı arasındaki mevcut ekonomik ve sosyal uçurum daha da açılıyordu.

Aristokratik ailelerin ekonomik gücü, miras yoluyla edindikleri topraklara dayanıyordu. Bunlar kitle olarak *demos*a ait toplam tarımsal alanın büyük kısmını ellerinde tut-

makla kalmıyor, atların ve diğer hayvanların otlatılabileceği bereketli otlaklar da dahil olmak üzere verimli toprakların çok daha büyük bir yüzdesini denetimleri altında bulunduruyorlardı. Üstelik şarap ve zeytinyağı gibi ihracata yönelik ürünlere odaklanarak zenginliklerini daha da artırdılar. En büyük kazancı da, *demos*un nüfusunun üçte birinden biraz daha fazlasını oluşturan fakir çiftçilerin içinde bulunduğu durumdan faydalanarak sağlıyorlardı. Bu çiftçilerin bir kısmı topraklarını teminat göstererek zenginlerden borç alıyor ve borçlarını da ürünlerinin bir kısmını onlara vererek ödüyordu; diğerleri de zenginlerin tarlalarında maraba olmuştu. Pekçoğu da konum bakımından gerileyip *thetes* sınıfına düşmüştü. Bununla birlikte *polis*teki vatandaşların büyük çoğunluğu -muhtemelen hanelerin yüzde ellisi- zenginlikten nasiplerini alamamalarına rağmen ekonomik olarak kendi kendilerini idame ettirebilecek durumdaydılar, bu sebeple ekonomik açıdan iyi durumda sayılmasalar da, zenginlere muhtaç durumda da değillerdi. 4. yüzyıl filozoflarından Aristoteles, *Politika* adlı eserinde *polis*teki çok zenginler ile çok fakirler arasında kalan ve ortahalli bir refah seviyesine sahip olan bu kısım insanları orta halli (*hoi mesoi*) olarak adlandırmaktadır.

Zengin, orta halli ve fakirden oluşan bu sınıflar, elbette yekpare bir niteliğe sahip değildi, her sınıf içinde refah ve sosyal konum açısından farklılıklar mevcuttu. Soyları ve servetleri itibariyle yüksek tabakanın da içinde yer alıp onu yönlendiren, adeta aristokratların aristokratı sayılan ve birkaç sülaleden oluşan bir kaymak tabaka vardı. Üstelik hiyerarşik yapı değişken olabiliyordu; bir gün bir aile bu kaymak tabakaya yükselebiliyorken başka bir aile de kan kaybedip aristokratik kesimin daha sıradan bir üyesine dönüşebiliyordu. Her şeye rağmen varlıklı sınıf bir bütün olarak alt tabakalardan keskin çizgilerle ayrılmıştı. Bu kesim yalnızca kendi aralarında evlilikler yaparak ekonomik ve sosyal ayrıcalıklarını koruyordu. Ayrıca bunlar, sahip oldukları zenginlik ve asaletten yola çıkarak kendilerine "asiller" (*hoi agathoi*), asillerin dışında kalan kesimi de yığınlaştırıp bunlara da "niteliksizler", "bayağılar", "kötüler" (*hoi kakoi*) yahut "avam" (*hoi polloi*) diyerek kendilerine sınıf halinde bir üstünlük imajı yaratmışlardı.

Ekonomik ve sosyal tabakalaşma orta kesimde daha fazlaydı. Soylu olmayan bazı sülaleler (*oikoi*) Arkaik dönemde yükselen refahtan paylarını alıyorlardı ve gayet iyi durumdaydılar; terazinin öbür kefesindeyse kendilerini borca düşmekten güç bela koruyabilenler vardı. Kimseye göbek bağıyla bağlı olmayan bu çiftçi ve zanaatkârların aralarındaki ekonomik -ve buna bağlı olarak da sosyal- statü farkları, zengin arazi sahipleri gibi onların da kendilerini ortak çıkarları olan tek bir sınıf olarak görmelerini engelliyordu. Bu sınıfın en üst kesiminde bulunan bir aile için bile sınıf atlamak pek kolay bir iş değildi. Fakat sıradan ailelere mensup kişiler para kazanıp yeterince zenginleşebilirse soylularla evlenebiliyorlardı. MÖ 6. yüzyılın aristokrat şairi Theognis de dizelerinde bu durumdan yakınarak, insanın yetiştirdiği hayvanların bile soyuna dikkat edip onların "asil" (*agathos*) kalmalarına özen gösterdiğini, fakat eğer çeyizi yüklüyse bayağı (*kakos*) birini kızıyla evlendirmeye çekinmediğini ifade etmektedir. "Zenginlik (hırsı)" der şair, "soyu bozar" (Theognidea 183-192). Sınıf atlamak bu kadar zorken, sınıf düşmek sık rastlanan bir durumdu. Boğazına kadar borca batan çiftçiler «*thes*" durumuna geriliyorlardı. Bağımsız çiftçi sınıfının giderek kan kaybetmesi, 7. yüzyıl kent devletinde ciddi bir sorun haline gelmişti.

Fakir insanların ekonomik açıdan belini doğrultma şansı çok daha az olduğu için bu

sınıf içinde ancak sefilliğe göre bir tabakalaşmanın mevcut olduğu söylenebilir. *Thes*lerin hayatını zorlaştıran tek şey fakirlik değildi. Bunlar bir *oikos*ta çalışan kölelerin sahip olduğu sınırlı korumadan dahi yoksundu, üstelik Yunanlar için özgürlükten yoksunluk anlamına gelen başkaları için çalışma durumunun getirdiği utanca da katlanmak zorundaydılar. Homeros ölümün getirdiği ıstırabın ne derece kötü olduğunu anlatmak için, ölüler ülkesindeki Akhilleus'a, Odysseus karşısında, ölülere kral olmaktansa hayatta olup yersiz yurtsuz bir *thes* olmayı bile tercih edeceğini söyletir (*Odysseia*, 11.489-491).

Bazı *polis*lerde bu alt tabakadan insanlar için kullanılan bazı amiyane tabirler vardır; "çıplaklar" (Argos), "ayağı tozlular" (Epidauros), "koyun derisi giyenler" (Sikyon), "köpek derisinden külah giyenler" (Korinthos) gibi. *Thes*lerin yanı sıra, Yunanistan'ın bazı bölgelerinde "özgür insanlar ile köleler arasında» bir konumda bulunan bir başka işçi sınıfı daha vardı. Bir tür yarı köle denebilecek bu gruba örnek olarak Sparta'daki *heilotes*ler verilebilir. Bu insanlar Lakonia ve Messenia'da yaşayan ve savaşta Spartalılar tarafından yenilgiye uğratılınca Sparta vatandaşları tarafından kendi topraklarında köle gibi çalışmaya mecbur bırakılan kimselerdi. *Heilotes*lerin bazı hakları vardı –evlenip aile kurabiliyor ve ürettiklerinin bir kısmını kendilerine alabiliyorlardı- fakat bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere, pek çok bakımdan bir maldan farkları yoktu.

Bundan daha düşük statüde bulunan tek sınıf, elbette bilfiil kölelerdi. Bunlar başka memleketlerden bir şekilde ele geçirilen veya parayla satın alınan ve özgürlüğü veya herhangi bir hakkı olmayan, yasal anlamda mal olarak görülen erkek ve kadınlardı. Bunların çocukları da köleydi, yani anababalarının sahibi onların da sahibiydi. *Polis*lerin kölelerle dolup taşması, 6. yüzyıldan sonra meydana gelen bir olaydır. Bazıları köle kullanımındaki artışı *polis* içerisindeki borca bağlı esaretin kaldırılmasına yönelik siyasi reformların sonucu olarak görmekte ve daha önce fakir vatandaşların emeğini sömürerek kâr elde eden zenginlerin reformun ardından kölelik sistemini benimsediklerini ifade etmektedirler.

Vatandaşlık

*Polis*te özgür doğumlu herkes vatandaş (*politēs*) sayılmakla birlikte herkesin eşit vatandaşlık hakları yoktu. Dini meselelerdeki kamusal rollerini bir tarafa bırakacak olursak, kadın vatandaşların siyasetle ilgilenmesi tamamen engellenmişti. Bu alan on sekiz yaşını doldurmuş erkeklere mahsustu. Fakat her vatandaşın vatandaşlık hakları ve sorumluluklarından aldığı pay -oy kullanmak, mecliste konuşmak, idari görevler üstlenmek, yargıç olarak görev almak, orduda savaşmak- eşitlik gözetilmeden, salt ekonomik ve sosyal dengelere göre belirleniyordu. Daha önce de gördüğümüz üzere, erken dönem kent devletlerinde vatandaşlığın getirdiği tüm ayrıcalıklara sadece zengin ve soylu kimseler sahipti. Soylu olmayan orta halli vatandaşlar idari görevler üstlenemiyordu, hatta çoğu kent devletinde fakir vatandaşların mecliste oy hakları dahi bulunmuyordu. Tüm vatandaşların *polis*lerin yönetimine gerçek anlamda katılımı, ancak Arkaik dönemin sonlarına doğru ve yalnızca demokratik kent devletlerinde başarılabilmiş bir kazanımdır. Oligarşik kent devletlerinde fakir vatandaşlar ikinci sınıf vatandaş olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Üstelik en demokratik *polis*lerde bile azatlı kölelerin ve yerleşik yabancıların vatandaşlık hakları bulunmuyordu.

Öte yandan kadınlar Yunan kent devletinde her zaman önemli bir role sahipti. Din, *polis*in ayrılmaz bir parçasıydı, dahası tanrılara gerektiği gibi ibadet etme, düzenin yürümesi, refahın ve tabii savaş ihtimali kapıdaysa zaferin elde edilmesi için tek çareydi. Üstelik dini görevlerin çoğunu kadınlar üstlenmişti. Aileleri (*oikoi*) ayakta tutan da çok erken zamanlardan beri kadındı. Evin istikrarı, çocukların doğumu ve bakımı, giysi dikimi ve varlıklı hanelerde kölelerin idaresi gibi işler hep kadınlara bakıyordu.

Alt Tabakaların Kinlenişi ve Sosyal Değişimin Başlangıcı

7. yüzyılda kendilerini *agathoi* olarak adlandıran grubun zenginlik, güç ve kibrine karşı halkta büyük bir kin oluşmuştu. Yoksullar arasında dolaşan slogan herhalde "Topraklar yeniden dağıtılsın!" şeklinde olmalıydı. Bunun yanında -geçimini sürdürebilecek kadar ya da bundan biraz daha fazlasını üretebilen- orta halli hanelerin de kinlenmesi için nedenler vardı. Aristokratik aileler verimli toprakların çoğunu ellerinde tuttuklarından, kimseyle bağı olmayan bu çiftçilerin iyi arazi sahibi olabilmesine pek imkân yoktu. Bunlar ya pek çok kişinin yaptığı gibi başka yerlere göç edecekti ya da köylerinden mesafelerce uzaktaki arazileri sahiplenecek, böylece tarlalarına gitmek için daha fazla zaman harcayacak ve çok daha fazla çalışıp daha az kazanç elde edeceklerdi. Orta sınıf ayrıca memuriyetlerin, kurulların ve özellikle de siyasi kararların alındığı konseyin tamamen oligarşik bir yapının elinde olmasından ve bu güçlü ve muteber makamlara erişememekten rahatsızdı. Mahkemelerde dönen dalaverelere en az fakirler kadar hali vakti yerinde orta sınıf temsilcileri de maruz kalıyordu ve "yanlış kararlar" karşısında çaresizdiler. Katılma hakkına sahip oldukları tek yönetim organı olan meclisteyse zenginlerin baskın gücü karşısında halkın sesinin pek bir kıymetiharbiyesi yoktu.

Yine de yönetimdeki azınlığın gücüne ve *demos*un geri kalanının bariz zayıflığına rağmen, azınlığın mutlak hakimiyeti fazla uzun sürmeyecekti. 6. yüzyılın başlarında oligarşik yapı zayıflayacak ve siyasi gücün, fakirler de dahil olmak üzere, halk kitlelerinin eline geçmesini sağlayacak daha kapsayıcı yeni yönetim biçimleri ortaya çıkacaktı. Aristokratik güce karşı verilen bu mücadelede başı çeken taraf, oligarşinin en az kontrol edebildiği kesim olan orta sınıfın bağımsız çiftçileriydi. Çok erken dönemlerde bu kesimin sıkıntılarını dile getiren Hesiodos gibi birinden haberdar olduğumuz için kendimizi şanslı addedebiliriz.

HESIODOS: AŞAĞIDAN BİR GÖRÜNÜM

Theogonia'nın yanında Hesiodos'a atfedilen İşler ve Günler adında, çiftçilik hakkında ve heksametron vezninde yazılmış uzun bir şiir daha vardır. Çok uzak bir geçmişte, kahramanlık çağında geçen ve anlı şanlı yiğit kralların zaferlerini ve makus talihlerini anlatan Homeros destanlarının aksine, İşler ve Günler o zamanın dünyasında (yak. MÖ 700) geçiyor ve alelade insanların alelade hayatlarından söz ediyordu. *Ilias* ve *Odysseia*'da sıradan insanlar sadece sosyal arkaplanın parçası olarak yer alıyordu. Bu destanlarda sıradan insanlar, kalabalık asker veya halk kitleleri şeklinde toplu roller üstleniyor veya çiftçiler, evhanımları, çobanlar veya zanaatkârlara dair kısa hikâyelerde ortaya çıkıyorlardı. Hesiodos işte bu kesimi eserinin malzemesi haline getirmişti.

Hesiodos bize kendisi ve kardeşi Perses'in Boiotia'nın (Thespiai şehrine bağlı ve şehirden

8 km kadar uzaktaki) Askra adlı küçük bir köyünde yaşadığından ve babaları öldüğünde *kleros*un, yani miras kalan arazinin paylaşılmasında yaşadıkları sorunlardan bahseder. Perses hâkimlere (*basileis*) rüşvet verip miras paylaşımı konusunda Hesiodos'u oyuna getirir veya oyuna getirmeye çalışır. Hesiodos verilen hükmün ardından Perses'in hovardalık yapan bir mirasyedi olduğunu ve çok geçmeden sefalete düşüp sonunda şair kardeşinden yardım istemek zorunda kaldığını ima eder. İkili arasındaki bu olay ister gerçekten yaşanmış olsun, ister tamamen kurmaca olsun, bu tür ailevi meselelerin sık sık yaşanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Bu anlaşmazlık şiirin böyle bir yapıda yazılmasına da olanak tanır, şiir hata yapan kardeşe verilen bir nasihat şeklindedir. Homeroscu anlatımdan çok farklı olan bu öğütlerden oluşmuş şiir tarzı, açıkça Yakındoğu'nun "Bilgelik edebiyatı" türünden etkiler taşımaktaydı. Bazen bir oğula veya başka bir akrabaya, bazen de bir krala hitaben yazılan ve öğütler, uyarılar ve yönlendirmelerle dolu bu edebiyat türü, doğru ve yanlışla ilgili hikâyeler ve deyişlerle renklendirilirdi. Hesiodos şiirde bariz bir şekilde kardeşi Perses'e sesleniyor olsa da, esas seslendiği güruh, kendisinin ve Perses'in de dahil olduğu orta sınıfın üst kesimini temsil eden bağımsız çiftçilerdi. Bununla birlikte şiirin bazı bölümlerinde de aynı sınıfta bulunduğu insanlar adına konuşarak *basileis* (Yun. tekili *basileus*) diye adlandırdığı yönetici takımına öğütler verir.

Hesiodos *basileus*lara, tonunda hiçbir saygı ve itaat emaresi olmadan çok katı bir şekilde seslenir. Onlara "rüşvet yiyici" *basileus*lar der ve onları açıkça "çarpık yargılarla" hüküm vermeyi huy edinmekle suçlar. Kızı Dike'ye (Adalet) Zeus'un bizzat göz kulak olduğunu ve yöneticiler tarafından Dike'ye karşı yapılan haksız davranışların öcünü bizzat alacağını da sözlerine ekler. Böylece adaletin yasa yoluyla sağlanmasının iyi yönetimin temeli olduğu yönündeki temel toplumsal değerin daha Hesiodos zamanında tamamen oluştuğu görülmektedir.

Şiirin genelinde ahlakçı bir hava hakimdir. Hesiodos'un eseri her köylü toplumunda bulabileceğimiz türden "şunu yap, bunu yapma" tarzındaki darbımesellerden ibarettir. Her türlü alışverişte mütekabiliyetten yanadır. Bir komşudan borç aldın mı, der, "ona karşılığını ver, ya aldığın kadarını, ya da eğer verebiliyorsan daha da fazlasını ver ki, daha sonra işin yine ona düşerse sana yardım etsin" (349-51).

Hesiodos'un bu ahlaki içerikli eserinin özünde zahmetli beden gücüne dayalı çalışma ahlakı vardır.

BELGE 3.1

Hesiodos aristokratlara öğütler veriyor:

Be ey krallar, sizler de iyi düşünün bu yargılar üstüne, çünkü insanların yanı başındadır ölümsüzler
ve tanrıların intikamından çekinmeden çarpık yargılarla birbirine zulmedenleri gözetler dururlar. (...)
Dike adında bir bakire var, Zeus'un kızıdır o; Olympos'u mesken tutmuş tanrılar arasında saygın bir
konuma sahiptir. Yanlış yargılarla örseleyip incitmeye görsün biri onu, derhal gider babası Kronosoğlu
Zeus'un dizi dibine oturur ve bir bir anlatır ona insanların adaletsiz düşüncelerini; ta ki bütün halk
ödeyinceye dek çarpık yargılarla doğru yoldan sapan kötü niyetli kralların zulümlerinin bedelini. (...)
Haydi rüşvet yiyici krallar, düzeltin sözlerinizi ve silin atın aklınızdan bütün bu çarpık yargılarınızı.
(İşler ve Günler, 248-264)

İnsan çalışarak hayvanının sayısını artırır ve zenginleşir,
çalışanı sever ölümsüzler. Çalışmak ayıp değil,
çalışmamak ayıp. Çalışırsan tembel de seni kıskanır,
çünkü zengin olursun. Başarı ve ün de zenginliğin arkasından gelir.

(İşler ve Günler 308-313, LCL)

Burada Hesiodos, Homeros'un destanlarında sadece kahramanların elde edebileceği üç mükâfatı, yani zenginlik, başarı ve tanrısal lütfu sıradan bir çiftçinin çalışarak kazanabileceğini ifade etmektedir. Çalışmanın mükâfatlarının ölçütü elbette kırsal kesimlerin mütevazı hayat şartlarına indirgenmektedir. Hesiodos ve çevresi için zenginlik altın kadehler değil, hasat zamanı "ambarların yaşam ve geçim kaynağıyla dolu olması" ve kişinin kimseye borçlu olmaması; şan ve şöhretse kişinin köydeki herkesin takdir ettiği ve saygı duyduğu biri olması demekti.

Köylü çiftçilerin değer yargılarını ortaya koyan bir eser olarak İşler ve Günler ayrıca toplumun değişik kesimlerinden insanların evlilik gibi kurumlara nasıl baktığını anlamınızı da sağlar. Yüksek tabaka arasında evlilik, esasen siyasi ittifaklar kurup aile itibarını yükseltmek demekti. Soylu aileler çoğu zaman kendi *polis*lerinin dışında onlara yarar sağlayabilecek türden evliliklerin peşinde koşmuşlardır. Hesiodos ise olaya köylü çiftçinin gözünden bakıyordu. Onun aradığı, kendisine siyasi bağlantılar sağlayacak bir eş değildi, aksine açgözlü, tembel ya da sadakatsiz çıkıp da itibarını lekelemeyecek bir köylü kızı ona yeterdi.

Genç bir kızla evlen ki öğretebilesin ona oturmasını kalkmasını;
özellikle yanında yörende oturan biriyle evlen ki komşuların alay etmesin seninle
iyi bir eşe sahip olmaktan güzeli yoktur bir erkek için,
kötü bir eşe sahip olmaktan kötüsü yoksa nasıl.

(İşler ve Günler 699-703)

Kadın düşmanlığı Arkaik dönemde sık rastlanan bir tavırdı ve bu tavır Yunan eskiçağı boyunca da devam etti. Bu düşünce tarzını yansıtan en iyi örnek, hem *Theogonia*'da (571-612) hem de İşler ve Günler'de (60-105) anlatılan ilk kadın Pandora mitidir. Zeus, der Hesiodos, bu "güzel belanın" tanrılardan ateşi çalıp insanlara veren Prometheus'un işlediği suça karşılık bir ceza olarak yaratılmasını emretmiştir. Pandora, içinde tüm belaların ve hastalıkların olduğu kutuyu açıp bunların yeryüzüne yayılmasına neden olur. Her kadın, Pandora'nın "edepsiz düşüncelerinden ve düzenbaz mizacından", "yalanlarından ve ayartıcı sözlerinden" payına düşeni almıştır (78). Kadınlar, erkeklerin emeğiyle geçinen asalak arılar gibi yaşayıp gitmektedirler. "Sakın kırıta kırıta yürüyen bir kadının seni tatlı sözleriyle kandırmasına izin verme. Unutma, o daima senin paranın peşindedir. Ha kadınlara güvenmişsin, ha hırsızlara (373-75)".

Hesiodos'un orta halli çiftçilerinin zengin sınıf mensuplarıyla benzeşen bir yanı vardı; Başkalarının işgücünden fayda sağlıyorlardı. Hesiodos'un ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla seslendiği çiftçilerin en az bir erkek ya da kadın kölesi vardı, ya da kiralık işçiler tutuyor, yoğun zamanlarda günlük işçiler çalıştırıyorlardı. Çiftçilerin gözü her an bunların üstünde olmalıydı. Bir rençberin günlük yemeği muntazaman hesap edilmeli, onu sadece ayakta tutmaya yetecek kadar olmalıydı. Hesiodos ayrıca ailesi olmayan işçilerden (thetes) adam tutulmasını, kadın işçilerin mümkünse

çocuksuz olmasını öğütler ("çünkü kucağında meme emen bir bebeği olan işçi beladır", 603).

Her ne kadar zengin ve güçlüye karşı veryansın ediyor olsa da, Hesiodos kimi tarihçilerin iddia ettiği gibi "bastırılmışların kahramanı" değildi. O daha çok kızgın orta sınıf temsilcilerinin çığlığıydı. Zeus dindar, çalışkan ve adil olanları koruyup kollar, nihayetinde de böyle davranmayanları cezalandırırdı. Yüzyıl sonra Atina'da aristokratların açgözlülükleri ve gaddar davranışlarına karşı bir başka çığlık daha yükselecekti; fakat bu sefer çığlık alt tabakadan birine değil, bizzat aristokrasi mensubu olan devlet adamı Solon'a aitti ve Solon'un reformları Atina demokrasisine giden yolun taşlarını döşeyecekti.

HOPLİTES ORDUSU

*Polis*ler arasında cereyan eden savaşlarda Hesiodos ve arkadaşları gibi alelade çiftçiler ve zanaatkârlar karşı karşıya geliyorlardı. Askeri teçhizatta ve organizasyondaki yenilikler erken dönem kent devletlerindeki savaş tekniğinin doğasını da değiştirdi. Vatandaşın toplum çıkarları için çalışan bir köle olarak kabul edildiği *Polis* ideolojisini işte bu yeni tür savaş organizasyonunda açıkça gözlemleyebilmekteyiz. MÖ yaklaşık olarak 650'li yıllardan itibaren *polis* orduları gittikçe artan bir şekilde **hoplites** adı verilen ağır zırhlı piyadelerden oluşturulmaya başlanmıştı. *Hoplites*in **phalanks** denilen ve muhtemelen Ilias'ta betimlenen savaş düzeninden ortaya çıkan bir savaş düzeni vardı. Bu yeni savaş düzenine geçiş zamanla oldu, fakat 5. ve 4. yüzyıl kaynaklarındaki anlatımlarda da gördüğümüz *phalanks*, son halini aldığında askerler omuz omuza değecek şekilde aynı hizada duruyor, önden arkaya doğru her sıra, öndeki askerin neredeyse topuğuna basacak kadar birbirine yakın konumlanıyordu.

Figür 3.2. 7. yüzyılın ilk çeyreğine ait, Thebai'da bulunduğu rivayet edilen tunç adak eşyası. Bu *hoplites* sağ kolunu, mızrağını ve sol koluna takılı olması gereken kalkanını kaybetmiştir. Bacaklarındaki yazıt heksametron ölçülü iki mısradan oluşur: "Mantiklos beni kendi cebinden yaptırıp mızrağını uzaklara fırlatan, gümüş yaylı Apollon'a adadı, sen de Phoibos (=Apollon) mükâfatını veresin ona." Boston, Güzel Sanatlar Müzesi.

Savaş taktikleri gayet basitti: *Phalanks*lar oluşturulur, birbirlerine karşı harekete geçer ve çarpışırlardı. *Hoplites*lerin silahları, düşmana saplamak için kullandığı uzun ve ağır bir kargı ile yakın dövüşte kullanılan küçük bir kılıçtı. Koruma olarak vücudu olabildiğince kapatacak şekilde ve hepsi tunç olmak üzere bir miğfer, göğüs zırhı ve baldırlıklar takıyorlardı. En önemli teçhizatları ise *hoplon* adı verilen ve Homeros zamanının kahramanları-

nın kullandığından çok farklı, yeni tür bir kalkandır. Üzeri ince tunç bir tabakayla kaplı yuvarlak biçimli ahşap kalkan, sol kolun ortada bulunan bir kuşağa geçirilmesiyle ve kasnağın bu kuşak yardımıyla kavranmasıyla tutuluyor, bu da askere manevra kabiliyeti kazandırıyordu. Yaklaşık bir metre çapındaki büyük boyutu, kalkanı taşıyan askerin solunda yer alan askere koruma oluyor, böylece *hoplites*ler vücutlarının yarıya yakını bitişiğindeki askerin kalkanı sayesinde darbeye karşı korumalı şekilde bitişik düzende savaşabiliyordu. Bu yüzden *phalanks*, önden bakıldığında neredeyse tamamı kalkanlardan, miğferli kafalardan ve kargılardan oluşan bir duvar gibi görünüyordu (Bkz. Levha VIa).

Hoplites muharebesi çok vahşi bir olaydı. İki ordunun ön safları çarpıştığında, derinliği 8 sıraya kadar çıkabilen arka saflar düşman hattını yarabilmek için ağırlıklarını kullanarak ön saftakileri arkadan öne doğru ittiriyorlardı -bu manevraya akademik çevrelerde iteleme denmektedir-. Bir askerin çarpışma sırasında şahit olduğu tek manzaranın, duyduğu tek sesin ve kokusunu aldığı yegâne şeyin insan vücudunu delip geçen silahlar olduğunu ve tüm bunlar olup biterken bir askerin ortalama 30 kilo teçhizat taşıdığını düşünecek olursak, askerin hattı bozmadan yerini korumasının büyük bir cesaret gerektirdiği söylenebilir. Çoğu asker, arkadaşlarının ve akrabalarının yanı başında savaşıyor olmasının verdiği moralle saftaki yerini koruyor, Spartalı şair Tyrtaios'un (MÖ yak. 650) da gururla ve vatandaşlık bilinciyle ifade ettiği gibi, askerler "dişleriyle önündeki düşmanın dudaklarını ısıracak mesafede" savaşıyorlardı.

> Tüm toplum ve devlet fayda sağlar,
> bir adam en ön safta sapasağlam, gözünü dahi kırpmadan
> kaçmayı, o utanılasıca hareketi aklının ucundan dahi geçirmeden düşmana karşı durduğunda
>
> (Tyrtaios fr. 12.15-17, LCL)

Muharebeler acımasız ve vahşi olmakla birlikte genellikle kısa sürüyordu; bu çatışmaların bir saatin üstünde sürdüğü nadiren olurdu ve zayiat da hem kazanan hem de kaybeden taraf için nispeten az olur, toplamın yüzde 15'inden yukarı pek ender çıkardı. Düşman hattı bozulup kaçış başladığında çok kovalama olmadığı için katliam pek yaşanmazdı. Seferler de kısa sürer, ordu tüm yaz ayları boyunca genellikle tek bir muharebeye girerdi. Kazanan tarafta da olsalar, kaybeden tarafta da olsalar, çiftçi *hoplites*lerin tarlalarından ve hayvanlarından uzun süre uzak kalma gibi bir lüksleri yoktu.

*Phalanks*larda tüm vatandaşlar yer almıyordu. (Tahminen toplam vatandaşların yüzde 10'unu oluşturan) En zengin vatandaşlar at besleyebildikleri için süvari olarak görev yapıyordu, fakat Yunanistan coğrafyasının savaş arabalarına olduğu gibi süvarilere de çok uygun bir zemin olmadığı söylenebilir. *Hoplites*ler kullandıkları çok pahalı silah ve zırhları kendi imkânlarıyla temin etmek zorunda olduklarından fakirler *phalanks*larda yer almaz ve bunun yerine hafif zırhlı birlikler olarak görev yaparlardı. Orduda *hoplites* olarak görev yapmayanların sayısının Arkaik dönemde *polis*ten *polis*e değişmekle beraber tüm vatandaşların yüzde 20 veya 30'unu oluşturduğu söylenebilir. Zenginlik ve sosyal statüdeki farklılıklar *phalanks*takilerle hafif piyade olarak görev yapanları birbirinden ayırsa da, *phalanks*ın içinde herhangi bir ayrım yoktu. Aristokratik soylularla orta sınıf temsilcilerinin omuz omuza savaştığı saflarda mutlak bir eşitlik hakimdi. Bu şartlar altında

da soyluların siyasi gücü ve *polis*in politikalarını belirleme ayrıcalığını sadece kendilerine özel bir hak olarak tekellerinde tutmaları gittikçe güçleşiyordu.

ARKAİK ÇAĞ TİRANLARI

Oligarşik egemenliğe karşı ilk ciddi tepki alt tabakalardan değil, elit sınıfın içinden, Yunanların **tiranlık** (Eski Yun. *tyrannis*) dediği yeni bir politik hadise olarak yükseldi. "Tiranlar çağı" yaklaşık olarak MÖ 670 yılından MÖ 500'e kadar sürdü ve pek çok Yunan kentini etkisi altına aldı. Arkaik dönem tiranı (*tyrannos*), bizim bugün diktatör dediğimiz gücü tek başına kendinde toplamış kişiydi, fakat eski heybetli *basileus*un meşruiyetinden yoksundu. Yunanların dillerinde bu tip bir yöneticiyi ifade edecek bir kelime olmadığı için *tyrannos* unvanı başka bir dilden, muhtemelen Anadolulu Lydialılar'ın dilinden ödünç alınmıştı. Tiranların adı sonradan "acımasız despot"a çıkmıştır. Sonradan gelen bu kötü şöhret, kısmen tek kişi yönetiminden rahatsız olan aristokratlar tarafından yapılan kötü propagandadan, kısmen de diktatörlük yönetiminin tüm bireylerin özgürlüğüne karşı bir tehdit oluşturduğu yönündeki genel algıdan kaynaklanıyordu. Fakat erken dönem tiranlarının aynı dönemin aristokratik olmayan kesimlerinin nezdinde muhtemelen daha iyi bir algılanışları vardı.

Yaşadıkları *polis*lerde gücü ele geçirip iş başına gelen onlarca tirandan yalnızca çok az bir kısmıyla ilgili ayrıntılı bilgiye sahip olmakla birlikte, eldeki bu bilgilerden genel bir şablon çıkarmak mümkündür. Göze çarpan ilk özellik, tiranların çoğunun elit sınıfın içinden çıkmasıdır, fakat bunlar her zaman en soylu sülalelerden olacak diye bir kural da yoktur. Örneğin Korinthoslu Kypselos (yak. 657-627) önde gelen Bakkhiades klanı içinde annesi klan dışında biriyle evlendiği için ötekileştirilmiş biridir. Soylu olmalarının dışında, tiran olacak kişiler *polis*lerinde başarılarıyla ön plana çıkmış kimselerdi. Örneğin, yönetimi ele geçirmeden önce Kypselos Korinthos'ta *polemarkhos*luk (başkomutanlık) görevini yürütmüştü. Bir başka ünlü tiran Sikyon'lu Orthagoras da (MÖ 7. yüzyılın ortaları) benzer bir kariyere sahipti. 632 yılında başarısız bir darbe girişiminde bulunan Atinalı Kylon olimpiyat oyunlarında elde ettiği zaferle nam salmıştı. Göze çarpan son ortak özellikse, yönetimin babadan oğula geçme usulüyle işlediği hanedanlık oluşturma çabalarına rağmen, tiranlıkların pek azının 3 nesilden uzun ömürlü olması, çoğununsa bir veya iki nesil sonra ortadan kalkmasıdır.

Önemli aristokratik hizipler arasında sürekli ihtilaflar meydana gelmesi de tiranların ortaya çıkmasına hizmet etti. Her hizip kurgusal bir akrabalık bağının oluşturduğu bir şemsiye altında topladığı seçkin ailelere önderlik eden prestiji son derece yüksek bir soy (*genos*) tarafından kontrol ediliyor, bu aileler baştaki soyun siyasi hedeflerini destekliyordu. Bu tür bir destek bazen dost bir tirandan da gelebiliyordu (Atinalı Kylon başarısız darbe girişiminde kayınbabası Megara tiranı Theagenes'ten askeri destek almıştı). Atinalı Peisistratos yönetimi ele geçirme amacıyla bulunduğu üç farklı girişimde yerel muhafızlar, paralı askerler ve Atina dışından güçlü kişiler tarafından sağlanan askeri birlikler gibi çok çeşitli destek unsurlarını devreye sokmuştu. Peisistratos'un girişimleri 5. bölümde detaylı olarak anlatılmaktadır.

Yine de hiçbir tiran, gücü ne kadar heybetli olursa olsun, vatandaşların, özellikle de çiftçi *hoplites*lerin zımni desteğini almadan oligarşik yapıyı alt etmeyi başaramazdı. Bu kesimin

tiranlara alenen yardımda bulunmasına gerek yoktu, desteği bir kenarda durup soyluları savunmayarak da verebilirlerdi. Toplumsal piramidin en altında bulunan kesimin, emeklerini sömüren kesime karşı darbe düzenleyen bir gücü desteklemesi zaten doğaldı. Nitekim, tiranların kendilerini oligarşik yapıya üstün gelen *demos*un kahramanları olarak resmettikleri anlaşılmaktadır. 4. yüzyılda yaşayan Aristoteles durumu özetle ortaya koymaktadır:

> Bir tiran halkın ve çoğunluğun arasından çıkar ve amacı halkın baştaki soyluların sebep oldukları adaletsizliklerden zarar görmemesidir. Bu tarihte yaşanan olaylarla sabittir. Zira Tiranların çok büyük bir kısmının halk lideri olarak ortaya çıktığı, halk desteğini de soyluları kötüleyerek kazandığını söylemek çok da yanlış olmaz.
>
> (Politika, 1310b 12-17, LCL)

Genel olarak tiranlar zengine karşı fakirin yanında yer almışlar, hatta bazen zenginlerin arazilerine el koyup bunları fakirlere dağıtmış, aristokratların imtiyazlarını sınırlayan yasalar çıkarmışlardır. Ayrıca tapınakların, limanların ve surların yapımına -ve bunların yanında su şebekesi, drenaj sistemi ve buna benzer alanların iyileştirilmesine- ön ayak olmuşlardır. Üstelik tüm bunlar fakir vatandaşlara iş imkânı sağlamıştır. Ticareti de teşvik etmişlerdir. Örneğin, Kypselos oğlu Periandros (bugün bir kanalın geçtiği) Korinthos kıstağı boyunca gemilerin ve gemi yüklerinin Saron Körfezi ve Korinthos Körfezi arasında beklemelerine imkân tanıyacak taştan bir kızak inşa ettirmiştir. Yeni dini kültler ve festivaller oluşturulmuştur. Ayrıca tiranlar *polis*lerine Yunanistan'daki en iyi sanatçı, mimar, şair ve düşünürleri çekebilmek için ellerinden geleni yapmışlardır.

Kurucu tiranların halkın büyük kesiminden destek almalarının sebebi karizmaları ve başarılarıdır. Fakat tiran çocukları, gayriresmi bir kurumun varisleri oldukları için muhalefete çok açık bir konumdaydılar. Bazıları kendi maharetleriyle biraz başarılı olsa da, çoğu tiranlığın verdiği gücü zorbalıkla birleştirdi ve bu da kendilerine olan kızgınlığı artırmaktan başka bir işe yaramadı. Bu nedenle ikinci veya üçüncü nesil tiranlar devrildi ve sürgüne yollanan muhalifler geri dönerek genellikle oligarşik yönetimi yeniden kurdular. Fakat tiranlığın ardından çoğu polis eskisi gibi olmadı. Çiftçi *hoplites*ler artık kendilerinin hesap soramayacağı bir lideri seçmeye razı olmuyorlardı. Soylular da bu orta sınıf temsilcilerinin kamuyu ilgilendiren meselelere dahil olmalarını inkâr edemeyecek bir duruma gelmişlerdi ve üstelik tiranların, fakirlerin hayatlarını kolaylaştırmak için onlara sağladıkları hakları da geri alamıyorlardı. Bu sebeple mantığa biraz aykırı da gelse, tiranlığı demokrasiyi tetikleyen geçici bir yapı olarak görmek mümkündür.

BİLİM VE SANAT

Arkaik dönem Yunanistanı, sanatta olduğu gibi edebiyat, felsefe ve bilim alanlarında da antik dünyanın hiçbir döneminin yarışamayacağı, adeta bir yaratıcılık tufanının yaşandığı bir zaman aralığı oldu. Geç Geometrik dönemdeki kazanımların üzerine koyan 7. ve 6. yüzyıl zanaatkârları görsel sanatların her türünde başarı çıtasını daha da yukarıya taşıdılar. Kent devletinin gelişimiyle beraber, çeşitli şehirlerin tarzları arasındaki farklılıklar daha hissedilir hale geldi. Bu durumun en çok belirginleştiği alan, arkaik dönemde de sanatsal evrimi ölçmek için en geniş kaynak olmaya devam eden keramik eserlerdir.

Sanat ve Mimari

Korinthos, Kypselos'un tiranlık döneminde Yunanistan'ın ticari anlamda önde gelen bir merkezi olarak sivrildi. Korinthoslu keramik ustaları boyalı keramik ticaretinde piyasanın hakimi konumundaydılar ve kendilerine özgü ürünlerinin, yani -günün modasına uygun şekilde oryantalizan stilde süslenmiş- esanslı zeytinyağıyla dolu minik parfüm kaplarının büyük miktarlarda ihracını gerçekleştiriyorlardı. Girişimci Korinthoslular siyah figür adlı en ince ayrıntıları dahi yansıtabilmeyi sağlayan ve sonraları yaygın şekilde taklit edilen bir teknik de keşfettiler. Bu teknikte keramik ressamı öncelikle solgun sarımsı Korinthos kiline suda bekletilmiş kil parçacıklarından oluşan bir astar sürerdi. Oluşan bu yüzeyde figürlerin ve süslemelerin silüetlerini oluştururdu. Daha sonra kil yüzeye çizgileri hakketmek(çentiklemek) için keskin bir uç kullanırdı. Süsleme genellikle kırmızı ve beyaz renkler kullanılarak daha da güzelleştirilirdi. Keramik fırına verildikten sonra kille kaplı astar yüzey siyaha dönüşürdü. Korinthos siyah figürlü mamulleri olağanüstü bir beğeni görüyordu, fakat çoğu zaman olduğu gibi başarı beraberinde seri üretimi de getirdi ve ünlü hayvan motiflerinin özensizce ve tekdüze bir şekilde yinelenmesi sonucunda kalitede bir düşüş yaşandı.

MÖ 550'ye gelindiğinde daha büyük ve farklı kap formlarına sahip Atina'nın siyah figürlü keramikleri, Korinthos vazoları yüzünden artık piyasada rağbet görmez hale gelmişti. Buna karşılık Atinalılar 530'lu yıllar civarında "kırmızı figür" tekniğini icat ettiler. Yeni teknik, siyah figür tekniğini tersine çeviriyordu. Sanatçı bu sefer önce anahatları çizip fırına verildiğinde siyaha dönüşmesi için arkaplanı kil astarla perdahlıyordu, anahat olarak üstünden geçilmiş kısımları da Attika kilinin o portakalımsı-kırmızımsı renginde bırakıyordu. Ardından ayrıntıları ince uçlu bir fırçayla boyuyordu. Bu teknik, hakkederek (çentikleyerek) yapılan siyah figür tekniğine göre ayrıntıların daha incelikli ve zarif çizilmesine imkân veriyordu. Artık repertuvara mitolojiden ve kahramanlık çağından alışıldık sahnelerin yanında gündelik yaşamdan alınan sahneler de eklenmişti; atletler, süvariler, çılgın şölen akşamları da en çok kullanılan sahnelerdendi. Bazı kaplarda hem heteroseksüel hem de homoseksüel ilişkiler, ayrıntılı bir biçimde çiziliyordu. Bu tür sahnelerdeki erkekler vatandaşlardı, fakat kadınların hepsi fahişeydi (bunlar köleler veya yabancı kökenli kadınlardı). Vatandaş kadınlar evişleriyle ilgili sahnelerde ve çoğunlukla yanlarında çalışan köle kadınlarla beraber resmedilmekteydi.

Mermer ve tunç anıtsal heykel yapımı (gerçek insan boyunda veya daha büyük heykeller) Arkaik dönemin getirdiği bir yenilikti. Arkaik Yunanlar desteksiz heykel yapım tekniklerini Mısırlılardan öğrendiler. Bu dönemdeki pek çok Yunan heykeli (*kouros* denen) çıplak "genç erkek" veya (*korē* denen) elbiseli "genç kadın" şeklindedir. Heykeltraşlar yavaş yavaş bu katı üsluptaki durağan Mısır modelinden daha naturalist bir tasvire doğru kaymışlardır. Bu heykeller başından beri ışıl ışıl renklere boyanıyor, bu da sahiciliklerini artırıyordu (Bkz. Levha XIIb). *Kouros* ve *Kore*ler genellikle varlıklı aileler tarafından mezar anıtı veya tanrı ve tanrıçaların tapınaklarına adak olarak diktiriliyordu. Çoğu zaman yaptıranın ismini taşıyan bir yazıtın da bulunduğu bu heykeller, ilgili ailenin veya bireyin toplumsal statüsünü halkın gözleri önüne serdiği bir propaganda aracıydı.

Figür 3.3. Akhilleus ile Aias'ı karşılıklı bir oyun oynarken gösteren resimdeki Attika amforası (büyük saklama kabı) Andokides ve Lysippides ressamına atfedilmektedir (MÖ 530). Bu vazoya çift türlü (bilingual) denir, çünkü bir tarafı yeni kırmızı teknikle diğeriyse geleneksel siyah figürle süslenmiştir. Boston, Güzel Sanatlar Müzesi.

Arkaik dönem mimarisi halen dini yapılar eksenine odaklanmıştı. Anıtsal tapınaklar ve (6. yüzyılın başlarından itibaren) tanrılara sunulan adakların bulunduğu "hazine binaları" gibi daha küçük yapıların inşası revaçtaydı. MÖ 7. yüzyılın ortalarına doğru kerpiç ve ahşabın yerini kireçtaşı ve mermerin almasıyla tapınak mimarisinde kayda değer bir gelişim yaşanmaya başlardı. Bu alanda da Yunanlar devasa taş blokların nasıl kullanılacağını öğrendikleri Mısırlılara çok şey borçluydu. 6. yüzyıla gelindiğinde mimarinin iki ana akımını oluşturan Dor ve Ion "düzenleri" (bkz. Figür 7.4) artık oturmuştu ve bu tarihten sonraki beş yüz yıl boyunca inşa edilen Yunan tapınakları hep birbirine benzeyecekti. 6. yüzyılda bunların yanına başka yapılar da eklendikçe, (Sparta haricindeki) tüm büyük kentler gerçek birer yaşam merkezine dönüştü. Yapıların çoğu *agora*nın içinde veya etrafında yer alıyordu. "Toplanma yeri" niteliğindeki agora, şehrin merkezinde ya da merkeze yakın bir alanda bulunan geniş, boş bir alandı. Bu alan şehrin ve dolayısıyla tüm *polis*in çarşısı ve kamusal alanı haline geldi. Bu yer erkek vatandaşların toplanıp iş pazarlıkları veya dedikodu yaptıkları, siyasi tartışmaları sonuca bağladıkları bir alandı. Pazar tezgâhları stoa denilen sütünlu yapının gölgesinde kuruluyordu. Konsey binası gibi resmi yapılar agoraya bir devlet merkezi niteliği verirken, tapınaklar, anıtsal çeşmeler ve kamusal anıtlar da ona bir zarafet ve ihtişam katıyordu.

Lirik Şiir

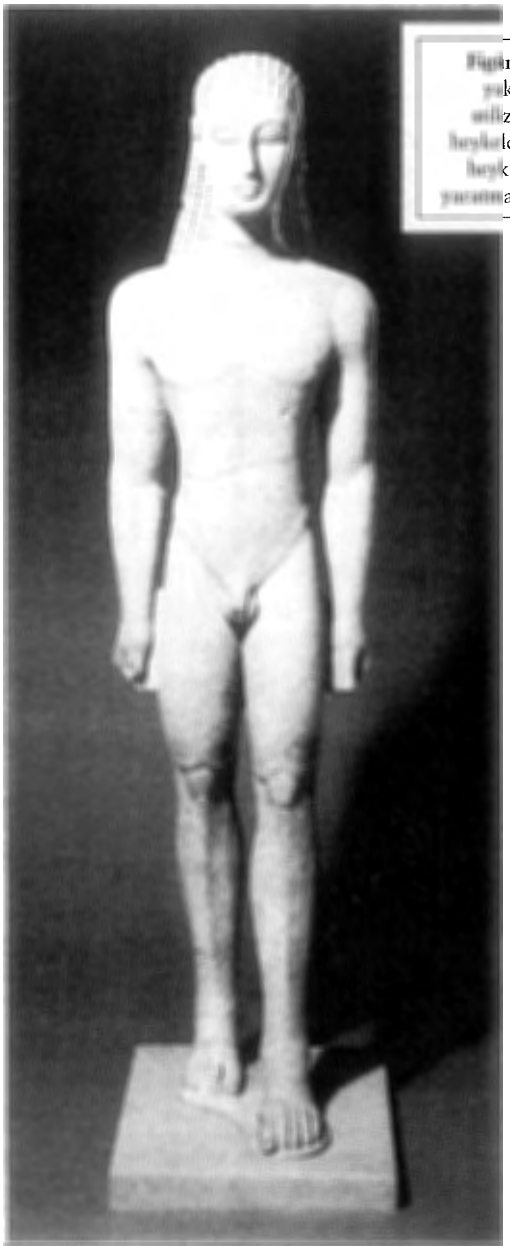
Arkaik dönemde kahramanlık destanları yazılmaya devam etse de, üstün yetenekli şairler kendilerini daha farklı türlerde ifade etmeyi tercih eder oldular. Biz tüm bu alanı **lirik şiir** adı altında topluyoruz. Nitekim MÖ 7. ve 6. yüzyıllar çoğu yerde lirik çağ Yunanistan'ı olarak da geçmektedir. Tüm bu eserlerden günümüze çoğu fragman halinde küçücük bir kısım kalmış olsa da, bunlar yine de Arkaik Yunan insanının düşünce ve tasalarına dair fikir üretmeye kâfi miktardadır.

Lirik şiirin kökenleri çok eski zamanlara kadar uzanır; hasat zamanı, evlilik, cenaze, ergenlik ritüeli gibi özel durumlar için, yahut ilahiler, içki içerken söylenen şarkılar ve aşk şarkıları gibi toplumsal ve özel hayata dair bestelenmiş akla gelen her türlü folklorik şarkıya dayanmaktadır; lirik şiir ve yazının gelişmesiyle bu şarkılar artık kaydedilebilir olmuş, yaygınlaşmıştı. Şairler de dikkatlice hazırladıkları ve besteledikleri şarkılarını yazarken daha özenle kaydedip yalnızca yerel değil tüm Yunan dünyasında üne kavuşabilir hale gelmişlerdi. Bazı tür şiirler *lyr* adlı bir çalgı (lirik kelimesinin kökeni) eşliğinde, bazılarıysa flüte benzer bir enstrüman (*aulos*) eşliğinde icra ediliyordu.

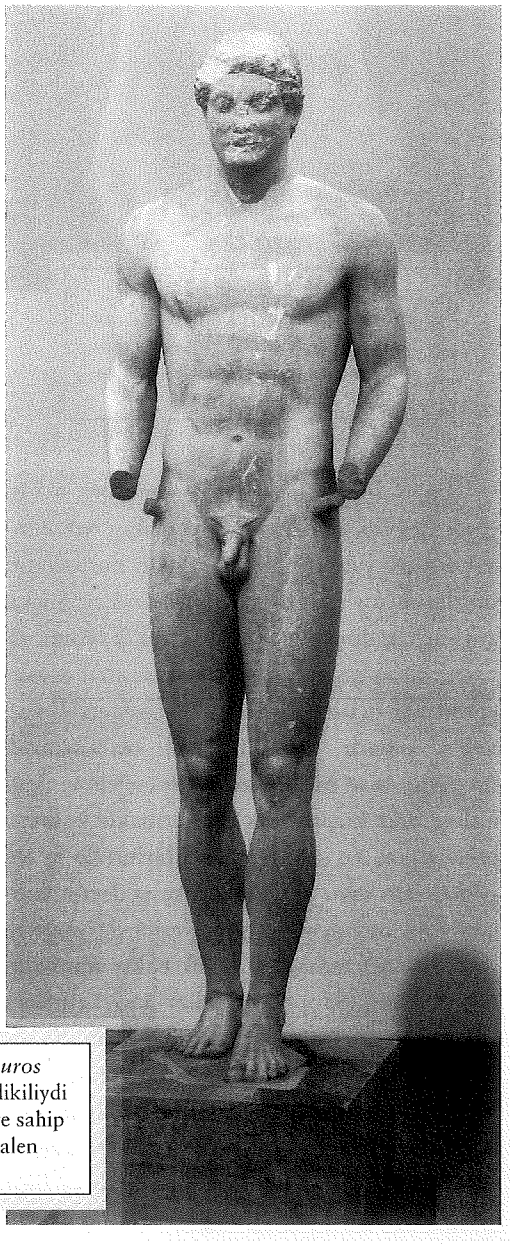
Çağdaş araştırmacılar solo şarkılar ile kadın veya erkek gençlerden oluşan koroların *lyr* eşliğinde hem şarkı söyleyip hem dans ettiği türden şarkılar arasında bir ayrıma gitmektedirler. Solo şiir kalabalık güruhların huzurunda veya yüksek tabaka mensuplarının içkili partileri (symposion) gibi daha küçük hususi toplanmalarda icra edilebiliyordu. Koro şarkıları birkaç yüz dizeden oluşabiliyorken, solo şiirler genellikle bundan çok daha az olup bazen sadece birkaç dizeden de oluşabiliyordu.

Figür 3.4. Mısırlı Khonsuiraa adlı bir soyluya ait heykel (MÖ 7. yüzyıl başları). Boston, Güzel Sanatlar Müzesi.

Figür 3.5. Attika menşeli olduğu düşünülen *kouros* (MÖ yak. 600-480). Kaidesiz yüksekliği 2.09 m. Katılık ve stilize duruştan oyma metoduna varana kadar Mısır taş heykelciliğinden yararlanmış olmakla birlikte, Arkaik Yunan heykeltraşı kendine özgü desteksiz çıplak erkek figürünü yaratmayı başarmıştır. New York, Metropolitan Sanat Müzesi.

Figür 3.6. Üzerinde yazıt da bulunan bu mermer *kouros* Attika'da, Aristodikos adlı kişinin mezarının başında dikiliydi (MÖ yak. 510-500). Doğal oranlara ve akıcı bir tasvire sahip olmakla beraber bu kısa saçlı atlet gencin heykeli halen geleneksel *kouros* duruşunu taşımaktadır.

Figür 3.7. Euthydikos adlı bir kimse tarafından diktirilen ve Atina akropolisinde bulunan Geç Arkaik döneme ait bir Kore heykeli. Atina Akropolis Müzesi.

Çoğu arkaik lirik şiir örneği koro niteliğinde değildi, bunlar konu ve üslup bakımından hususi şiirlerdi, hatta bazıları hususiyetin sınırlarını zorlar türdendi. Şiirlerin içeriği içki, arkadaşlar, düşmanlar, seks, yaşlılık, ölüm, siyaset, savaş ve ahlak gibi konulardan oluşuyordu. Şairin üslubu farklılıklar gösterebiliyor, neşeli, kederli veya düşünceli olabiliyordu. Bu şiirler bize sadece hususi meselelerle ilgili hislere dair küçük ipuçları vermekle kalmaz, özel yaşam ve şehir yaşamı birbiriyle iç içe girdiği için aynı zamanda bize o devrin toplumunun duygu ve düşüncelerini de yansıtır. Ayrıca şiirler tamamen erkek bakış açısından olmak üzere (Sappho'nunkiler hariç) elitlerin ve orta sınıfın toplumsal davranışlarını da ortaya koyar. Günümüze bu dönemde yaşamış 15-20 şairin eserleri fragmanlar halinde ulaşmış olmakla birlikte, burada sadece birkaçına yer vereceğiz. Sonraki bölümlerde diğer bazı Arkaik şairleri de tanıyacağız.

Bazı Lirik Şairler

Paros'lu Arkhilokhos (7. yüzyılın ortası) kendini hem bir paralı asker hem de yaratıcı bir şair olarak tanıtır. İçki alemlerini, cinsel yaşamını, dostlarını ve düşmanlarını, savaşları ve batan gemileri kendine konu edinir. Gösterişçiliği sivri bir dille eleştirmekten büyük bir haz duyar:

> Uzun boylu komutan sevmem, kasıntı
> kasıntı yürüyenini de
> parıl parıl dalgalı saçları olanından da
> haz etmem, sakalını habire şekilden
> şekile sokanından da
> varsın ufak tefek olsun benim
> komutanım, bacakları yamuk yumuk,
> ama ayakları üzerinde sağlam duran,
> kalbi cesaretle dolup taşan
> (Arkhilokhos, fr. 114, LCL)

Spartalılar aşağıdaki dizeleri -kendini feda etmeye hazır ideal kahraman tipiyle dalga geçtiği için- o kadar çirkin buldular ki, Sparta'da Arkhilokhos'un şiirlerinin okunmasını yasakladılar:

> Saios'un biri (bir Thrak kavmi) almış
> kalkanımı gururlanıyor,
> Bir çalının dibine bırakmıştım güzelim
> silahı, istemezdim böyle olmasını ama,
> Kendimi kurtardım ya, boşver gitsin
> kalkan,
> ne hali varsa görsün, elbet bulurum
> başkasını ondan aşağı kalmayan.
> (Arkhilokhos, fr. 5 LCL)

Bazı lirik şairler aristokratların lüks düşkünlüğüyle dalga bile geçmiştir. Örneğin filozof şair Ksenophanes (MÖ yak. 570-475) kenti Kolophon'un elitlerini azarlayıcı bir tonda "pek de gururlular parıl parıl saçlarından / en pahalı kremleri sürüp sürüştürmüşler yine" şeklinde

eleştirmiştir. Ephesoslu Hipponaks (6. yüzyıl sonları) zenginliğe karşı daha alaycı bir tavır almıştır. Şiirlerinde köylü kurnazı gibi bir kişiliğe bürünür ve işi gücü sürekli sarhoş olup kavga etmek, nerde akşam orada sabah yaşamaktır. Onu şehrin kenar mahallelerindeki yaşam cezbeder, hatta yoksulluğuyla dahi dalga geçer.

"Ah gözü kör bu zenginliğin,
uğramadı fakirhaneme bir türlü,
demedi ki,
"al bakalım Hipponaks, senin için bu 30
gümüş mna (üç bin drahmi),
bunlar da yanına caba!" Nerde o sefilde
bunu diyecek kadar akıl!"

(Hipponaks, fr. 36 LCL)

Bunların yanında Hesiodosvari birtakım sesler de orta halli insanların ahlaki değerlerini yüceltmeye devam etmektedir. Miletoslu Phokylides'e atfedilen basit özdeyişler külliyatı da "Çoğu şeyi orta kararda bırakmak en iyisi", "*Polis*te ortadirek olarak yaşamak var gönlümde" ve "İki kelam edemedikten sonra soylu olsan ne olur olmasan ne olur?" gibi vecizelerden oluşmaktadır.

Tabii şiirlerin büyük bir kısmı zenginliğin sefasını süren kesime daha cazip gelecek türdendir. Bunların çoğu bilhassa içki alemlerinde söylenmek üzere yazılmıştır. Bunların arasında yanlı siyasi söylemler hayli ilgi görürdü. Bir o kadar ilgi gören başka tür ise şarap ve aşkın (heteroseksüel ve homoseksüel) verdiği zevki yüceltip bunların yaşlılıkla beraber geçip gitmesinin üzüntüsünden dem vuran şölen şiirleridir. 7. yüzyılda yaşayan Ionialı şair Mimnermos'un aşağıdaki şiiri oldukça tipik bir örnektir:

Hayat neye yarar aşk olmadan?
entrikalardan, akıl çelici hediyelerden ve
cinsel hayattan
elimi eteğimi çektikten sonra ölsem de
olur zaten
Hem erkekler hem de kadınlar aldanır bu
gençliğin getirdiği nimetlere
Fakat o yakışıklısını bile çirkinleştiren
yaşlılık kapıya gelip çattığında,
amansız hastalıklar eritip bitirir insanı,
günışığından zevk almaz olur
yüzünü görmek istemez artık genç
delikanlılar, kadınlar da onu hor görür
İşte tanrı böyle acımasız eylemiştir
yaşlılığı.

(Mimnermos, fr. 1 LCL)

Aynı biçim ve tondaki bir başka şair de İtalya'daki Rhegion kentinin yerlisi olup Samos'ta tiran Polykrates'in himayesinde birkaç yıl geçirmiş Ibykos'tur. Ibykos geleneksel destan ve mitolojik konular hakkında uzun koro şiirleri yazmış olmakla beraber, eskiçağdaki ününü güçlü tasvirlerle dolu homoseksüel aşk şiirlerine borçludur. Bir şiirde Eros'un (aşk) Trakya'dan esen Kuzey rüzgârı gibi şimşekler eşliğinde geldiğini ve «o gizemli ve utanmak bilmez tavrıyla, çılgınlığıyla, kudretiyle kalbinin derinliklerini sarstığını" (fr. 286.6-13) yazar. Bir başka şiirde yaşlılıkta tutulduğu aşkın hissettirdiklerini anlatmak için durumu gençliğinde birçok yarıştan galip çıkmış şampiyon bir yarış atının ayakları geri geri giderek müsabakaya girmesine benzetmektedir (fr. 287.6-7).

Sappho (7. yüzyılın sonları) Arkaik dönemin bilinen tek kadın şairi olup aslında tüm Eski Yunan Edebiyatı tarihinde rastladığımız nadir kadın şairlerdendir (kadınların bu işlerle uğraşması pek teşvik edilmiyordu). Lesbos adasındaki Mytilene kentinin nüfuzlu aristokrat ailelerinden birine mensup olan Sappho eskiçağ boyunca hep takdir görmüş bir isimdir. Sonraları, eleştirmenler tarafından en iyi

dokuz lirik şair arasında gösterilmiş, "onuncu mousa*" unvanıyla onurlandırılmıştır. Görünüşe bakılırsa, Sappho Lesbos'lu (günümüzde kullanılan "lezbiyen" kelimesinin kökeni) yüksek sınıftan olup evlilikten önce hayatlarının kısa bir dönemini beraber geçiren birbirine yakın genç kadınlar grubunun en önde geleni konumundaydı. Sappho siyasi içerikli şiirler veya genç kız koroları tarafından icra edilen evlilik şarkıları (*epithalamia*) da yazmıştır. Fakat günümüze kalan eserlerinin çoğu solo şiirlerdir ve bunlar tarz bakımından oldukça hususi olup kendine kadınlar arasındaki cinsel ilişkileri konu edinmiştir.

Sappho'nun aristokrat arkadaşlarından Alkaios da şairliğiyle ün kazanmıştır. Diğer şölen şairleri gibi o da aşk, şarap ve eski mitler hakkında şiirler yazdı, fakat ona ünü getiren daha çok siyasi şiirleriydi. Alkaios'un şiirleriyle kendimizi Mytilene'deki aristokratik hizipler arasındaki karmaşık güç ilişkilerinin ortasında buluruz. Siyasi anlaşmalar ve ihanetler, partiler arası nefret ve şiddet *polis*i yıkımın eşiğine getirmişti. Aşağıdaki dizeler, yaşadığı toplumdan ve ailesinin arazisinden sürgüne gönderilen şairin kötü halini ortaya koymaktadır:

* Eskiçağda sanatçılara ilham veren 9 mousa vardı. Homeros da dahil olmak üzere birçok şairin ilham almak için şiirlerinde seslendiği bu periler Klio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsikhore, Erato, Polymnia, Ourania ve Kalliope'ydi -çn.

BELGE 3.2

İskenderiye döneminde Sappho'nun 9 cilt (yani papirüs rulosu) külliyatı bir araya getirilmiş, fakat günümüze bunların içinden *sadece 4 şiir tamamen veya tamama yakın şekilde kalmıştır. Aşağıda kısa fragmanlardan oluşan bir seçki bulunmaktadır:*

...Ölsem daha iyiydi gerçekten.
Giderken iki gözü iki çeşmeydi
"ne kadar kötü" diyordu
"ne karaymış bahtımız böyle. ama yemin ederim
Sappho, seni bırakmak istemiyorum hiç."
Bense şu cevabı verdim ona:
"git, mutlu ol, ve beni düşün
hatırla sana nasıl ilgi alaka gösterdiğimizi
ya da hatırlamıyorsan ben hatırlatayım sana..."

Atthis, beni düşünmeye bile dayanamaz oldun
Andromeda'nın yanına koşa koşa gidiyorsun!

(Sappho, fr. 131, LCL)

Altın çiçekler kadar güzel bir çocuğum var
Kleis'im, bir tanem o benim,
Tüm Lydia'yı verseler de değişmem ona, ya da şu güzel...

(Sappho, fr. 132, LCL)

Daha önce bilinmeyen veya sadece fragmanlar halinde bildiğimiz bazı metinlerin devamı halen papirüs yığınlarının içinden çıkabilmektedir. 2004 yılında araştırmacılar Almanya'daki Köln Üniversitesi'nin koleksiyonları arasında bulunan bir papirüs rulosu parçasında Sappho'nun şiirlerinin de yazılı olduğunu farkettiler. Burada Mimnermos gibi Sappho da yaşlılıktan bahsetmektedir. Birkaç yılını onunla beraber geçiren kızlar daima genç ve çekicidir, çünkü yaşı gelip evlenmeye gidenlerin yerini hep daha gençleri almaktadır. Sappho şiirinde mitolojik Tithonos hikâyesini bununla bağdaştırır. Tithonos, sevgilisi şafak tanrıçası Eos'un duaları sayesinde ölümsüzlüğü elde etmiştir. Fakat Eos dua ederken Tithonos'un daima genç kalmasını istemeyi unuttuğu için Tithonos yaşlanıp her geçen zaman eski gücünü kaybeder, zayıflar; zavallının ölmesi de mümkün değildir. Eos ise daima gençtir.

Bakir ormanların arasında yaşar,
köy hayatı sürerim ben halimden
mutsuzca,
Meclisin ve Konseyin Agesilaidas'ı
çağıracağı o günü beklerim!

Dedemi kocatan, babamı kocatan
elimizde tuttuğumuz bu topraklardan
birbirine haksızlık eden vatandaşların
içinden
kovuldum ben işte.

Memleketin dışına bir sürgün...
(Alkaios, fr. 130b.1-9, LCL)

Şölen şiirlerine ait elimizdeki en büyük parçalar Megara'lı Theognis'e (6. yüzyılın ortaları) atfedilen 1400 dizedir, fakat aslında bu şiirlerin içinde 7. yüzyılın sonlarından 5. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde yaşayan çeşitli şairlerin şiirleri de yer almaktadır. Theognis son derece keskin bir seçkinci tavırla *kakoi* denen avamı yerden yere vururken bir yandan da *agathoi* denen soyluları göklere çıkarır. Şairin -doğuşları itibariyle seçkinliği yakalama şanslarının olmadığını ifade ettiği- soylu olmayan vatandaşlara karşı bu kibri, onlar siyasi ve ekonomik anlamda haklarını genişletirken güç ve imtiyazlarının eriyip tükenmesini seyreden elit azınlığın hüsranını yansıtır. Aristokratların talihlerinin tersine dönmesinden kaynaklanan kırgınlık ("Theognis'in" genç aşığına hitaben yazdığı) şu gibi dizelerde açığa çıkmaktadır:

Ah Kyrnos, eskiden soylu olanlar şimdi
soysuz, eskiden
soysuz olanlarsa şimdi soylu oldu. Kim
görmeye dayanabilir
soyluların onursuzlaştırılmasına ve
soysuzların onurlandırılmasına?
(Theognidea, 1109-1111, LCL)

Aristokratlar doğuştan gelen bir üstünlükleri olduğunu iddia etmeye devam etseler de, 7. yüzyılda başlayan siyasi düzlemi yeniden belirlemeye yönelik hareket 5. yüzyılın başlarına doğru iyiden iyiye tamamlanmıştı.

Mousa'ların hediyeleri mis kokuludur
ve eşi zor bulunur; siz de onların peşinden
gidin kızlarım,
lyr'in berrak sesli, büyüleyici şarkısını
dinleyin.
Fakat bir zamanlar körpe olan bedenim
teslim oldu
yaşlılığa, Siyah saçlarım döndü beyaza
yüreğim ağır çekiyor artık, anılarla dolu,
dizlerimde kalmadı derman
halbuki bir zamanlar aralıksız dans
edebilirdim tıpkı narin alacalar gibi
Durmadan kederlenirim şimdi bu halime,
ama elden bir şey gelir mi?
İnsan olduktan sonra yaşlanmamak
mümkün değil.
Tithonos hikâyesi var işte; gül kırmızısı kollu
Şafak (Eos),
abayı yakmıştı ona, ölümsüzlüğü hediye etti
o zamanlar genç ve yakışıklı olan kocasına,
ama zaman geçtikçe yaşlılık
eline geçirdi ölümsüz eşin kocasını.
(Sappho fr. 58, LCL + P. Köln 21351)

Felsefe ve Bilim

6. yüzyıl felsefenin (Yunanca kelime anlamı "bilgi sevgisi"dir) doğuşuna tanıklık etmiştir. Erken dönem filozoflarına -ki bunların aynı zamanda ilk kez manzum eser vermeye başlayan kimseler olması da muhtemeldir- Presokratikler, yani Sokrates (MÖ yak. 469-399) ve öğrencisi Platon'dan (MÖ yak. 429-347) önce yaşamış düşünürler denir. Presokratikler fiziksel evrenin yapısı ve gelişimine odaklanırken,

Sokratiklerin daha çok ahlaka ve insanların birbirleri ile topluma karşı olan sorumluluklarına yönelmeleri de, bu iki akımı bariz bir şekilde birbirinden ayıran bir husustur.

Astronomi ve matematik incelemeleri Mezopotamya'da II. binyıldan beri epey gelişme kaydetmişti. Ioniali Presokratikler de doğudaki komşularının bu kazanımlarının üzerine koydular. Tabii Yunanlar da gökyüzünde gözlem yapıyorlardı; gezegenlere, yıldızlara ve yıldız gruplarına tanrıların ve mitolojideki bazı karakterlerin isimlerini vermişlerdi. Mesela Orion ve Orion'un kovalayıp durduğu, fakat hiçbir zaman yakalayamadığı Pleiades adlı kızlar buna bir örnektir. Gökyüzündeki devinimle ilgili bilginin günlük hayatta da her zaman yeri olmuştu. İşler ve Günler'de Hesiodos'un tarımsal takvimi, çiftçilere takımyıldızların duruş pozisyonlarına göre yapmaları gereken mevsimlik işleri gösteriyordu. Yunanlar gemiyle bir yere giderken nerede olduklarını gök cisimlerine bakarak buluyorlardı. Presokratiklerin getirdiği yenilikse "bilimsel" astronomi oldu. Örneğin Miletoslu Thales'in MÖ 585 yılında gerçekleşen güneş tutulmasını önceden tahmin ettiği söylenir. Bir başka Miletoslu Anaksimandros'un da bir evren taslağı çizdiği (aynı zamanda ilk coğrafi haritayı da hazırladığı) söylenir.

Miletoslular ayrıca evrenin kökenine dair mitolojik ve dini açıklamaları bir kenara bırakıp bu gerçeğe dair tamamen elle tutulur bir neden aramaya başlayan ilk kimselerdir. Thales'in geliştirdiği teoriye göre tüm maddelerin kökeni suydu (çünkü su hem gaz hale hem de katı hale dönüşebilmekteydi) ve ona göre yeryüzü düz olup su üzerinde yüzmekteydi. Buna karşılık Anaksimandros temel ilkesini "Sınırsız" veya "Bitimsiz" olarak adlandırdı (Yun. apeiron -çn). Bu limiti olmayan varlık gözle görünen dünyayı yönetiyor, ıslak ve kuru, soğuk ve sıcak gibi zıtlıkları birbirine uyumlu hale getiriyordu. Onun önermesine göre ilk canlılar sudan balçık halinde çıkıp güneşin sıcağında kuruyarak meydana gelmişlerdi. Bir başka Miletoslu Anaksimenes, her şeyin havadan evrimleştiğini düşünmüştür. Havanın yoğunluğu azalınca ateş olmuştur; rüzgâra veya buluta dönüşme özelliği vardır; yoğunlaştığındaysa katı maddelere dönüşmüştür. Thales gibi Anaksimenes de yeryüzünün düz olduğuna inanmakla birlikte onun havada yüzdüğünü düşünüyordu.

En değerli gökbilimcilerden biri olan Pythagoras'a kendi adını taşıyan geometrik denklemden aşinayız (Pisagor denklemi -çn). Pythagoras MÖ 531 yılı civarında Polykrates'in tiranlığı yüzünden Samos'u terkedip yanına kız ve erkeklerden oluşan bir grup öğrencisini de alarak Güney İtalya'ya yerleşti. Pythagorasçıların öğretileri mistisizm (ruhgöçüne inanıyorlardı), siyasi teori, gökbilim ve matematiği aynı potada birleştiriyordu. Pythagoras sayıların evreni anlamak için bir anahtar olduğunu öğretiyordu. Onun önermesine göre, yeryüzü bir dizi boş kürenin merkezinde bulunan bir küreydi. Yıldızlar daha dışarıda bulunan bir küremsi katmana sabitlenmişti, gezegenler de bu dış katmanın içinde bulunan daha küçük başka katmanların üzerinde duruyordu. Gökcisimlerinin mutlak sayısal oranlarla oluşan hareketleri evrende harmoni halinde bir müzik meydana getiriyordu, fakat etrafımızda sürekli ses olduğu için bizim bu müziği duymamız mümkün değildi.

Ksenophanes'in *kosmos*un (evrenin) gelişimiyle ilgili düşünceleri daha çok kişisel gözlemlere dayalıydı. Örneğin karada deniz canlılarına ve deniz yosunlarına ait fosilleşmiş izler tespit edince, bunların yer

yüzeyinin, henüz suyun ve toprağın karışım halinde durmasından kaynaklanan balçıkla kaplı olduğu sırada meydana geldiği teorisini ortaya atmıştı. Ayrıca elimizde bulunan ona ait şiirlerin bazı fragmanlarında, Ksenophanes'in geleneksel dini ve ahlaki inançlara saldırdığını görüyoruz; özellikle bunlardan ikisi insanların tanrılar tarafından yaratılmadığı, aslında tam tersinin söz konusu olduğu yönünde kışkırtıcı iddialarda bulunmaktadır:

> Etiyopyalılar tanrılarının küt burunlu
> ve siyah olduğunu söylerken
> Trakyalılara göre tanrıları mavi gözlü
> ve kızıl saçlı.
>
> Eğer sığırlar, atlar ya da aslanların da
> eli olsaydı ve elleriyle
> insanlarınkine benzer çizimler yapsalardı,
> atlar tanrılarını at gibi,
> sığırlar sığır gibi çizerdi; her biri
> vücutlarını
> kendilerine benzer şekilde tasvir ederdi.
> (Ksenophanes, fr. 16, 15, LCL)

Erken dönem Yunan bilimadamlarının eserleri Yunan dünyasının her yerine yayılmıştı ve düşünürler birbirlerinin teorileri üzerine serbestçe eleştiride bulunabiliyorlardı. Örneğin Ephesoslu Herakleitos, Pythagoras'ın belli bir düzene sahip sistemli evrenini kabul etmeyip bunun yerine her şeyin tıpkı bir nehir gibi sürekli bir değişim içinde olduğunu ileri sürmüştü: Ona göre insan aynı nehrin içinde iki kere yıkanamazdı. Bu değişim sürecine vâkıf olabilmek için öncelikle filozofun "logos" dediği gizli ilkenin farkına varmamız gerekiyordu. Herakleitos'un öğretisine göre dünya göründüğü gibi bir yer değildi. Buna benzer bir düşünceye Parmenides'in bir şeyin varlığına dair yapmaya çalıştığı analizde de rastlarız. Parmenides'e göre bir şeyle ilgili tüm söyleyebileceğimiz veya düşünebileceğimiz "varlığın" mevcut olduğu, fakat "varolmayanın" ise mevcut olmadığıdır. Buna göre bir şeyin değişmesi mantık olarak mümkün değildir, çünkü eğer bir şey değişime uğrarsa artık eskisi gibi olmaz ve dolayısıyla mevcudiyetini de sürdürmez. Filozoflar tüm eskiçağ boyunca ilk kez Presokratikler tarafından ortaya atılan bu gibi sorularla meşgul olmuşlardır: Bir şeyin varolduğunu söylediğimizde bu ne anlama gelir? Duyularımız yoluyla algıladığımız dünya ile "gerçek" dünya arasındaki ilişki nedir?

PANHELLEN KURUMLAR

Şairlerin, düşünürlerin, sanatçıların ve fikirlerin şehirden şehire özgürce dolaşıp durduğu bu ortam, Yunan dünyasının kültürel olarak ne kadar birleşik olduğunu gösteriyorsa, aynı ortam siyasi olarak birbirinden işte o derecede ayrıktı. Bu sebeple *Panhellen* etkinlikler ortak bir Hellen kimliğinin yaratılması bakımından önemli bir role sahipti; çünkü tanrılara ibadet edip kehanete başvurulabileceği veya müzik ve spor müsabakalarının takip edilebileceği bu tür olaylara katılım sürekli artarak devam ediyordu.

Delphoi'daki Apollon Tapınağı Akdeniz dünyasının dört bir yanından Yunan olsun olmasın herkesi kendine çekiyordu (Bkz. Levha XV). İnsanlar hatırı sayılır bir meblağ karşılığında Apollon'a danışıp evlilik, kariyer, yolculuk vb konularda tanrıdan kehanet şeklinde tavsiyesini alabiliyorlardı. *Polis*ler de koloni kurma, din ve yasalar gibi ciddi devlet meseleleriyle ilgili olarak tanrının rehberliğine ve onayına ihtiyaç duyuyordu. Apollon, Pythia

adı verilen rahibesi aracılığıyla konuşuyordu. Trans halindeki Pythia tanrının verdiği mesajı aktarıyor ve bu cevaplar "prophētai" denen bir nevi "tercümanlar" aracılığıyla (çoğu zaman muallak bir şekilde de olsa) anlaşılır sözler haline getiriliyordu. Pek çok tiran, yabancı kral ve aristokratik lider tapınağa başvurduğu için Delphoi zamanla tüm Akdeniz'in siyasi koşullarına hakim bir bilgi deposu haline dönüştü.

Fakat en büyük çekim merkezi Olympia'daki Zeus kutsal alanıydı. -Geleneğe göre MÖ 776 yılından itibaren- Zeus'un onuruna dört yılda bir düzenlenen oyunlar, 7. yüzyılın sonundan itibaren tüm Yunan dünyasından yarışmacı ve izleyicileri çeker olmuştu. Olympia oyunlarının (yani olimpiyatların) başarısı kısa süre sonra 3 yeni *Panhellen* atletik festivali daha doğurdu: Apollon onuruna düzenlenen Delphoi oyunları (MÖ 582), Poseidon onuruna düzenlenen Korinthos yakınındaki Isthmia oyunları (MÖ 581) ve yine Zeus onuruna Argolis'te düzenlenen Nemea oyunları (MÖ 573). Bu festivaller kendi içlerinde bir döngü oluşturacak şekilde birbirlerine adapte edildi ve her yıl bir büyük oyun olacak şekilde kademelendirilerek bir spor müsabakaları döngüsü meydana getirildi. Bazı yıllar iki büyük etkinlik çakışsa da, o yılın en büyük etkinliği olimpiyatlar kabul ediliyordu. 6. yüzyılda Atina, Thebai ve bazı diğer yerlerde de olimpiyatları örnek alarak düzenlenmeye başlanan *Panhellen* festivalleri yapılır oldu.

Panhellen müsabakaları ve ritüelleri Yunanları barış içinde bir araya getiren kutlamalardı. Örneğin olimpiyat oyunlarının düzenlendiği ay, *polis*ler arasında Olympia'ya giden veya oradan dönen izleyici ve katılımcıların topraklarından özgürce geçişini garanti altına alan kutsal bir ateşkes uygulanıyordu. Kutsal alanlarsa *polis*lerin atletik ve askeri başarıları anısına yaptırdıkları paha biçilmez heykel ve mermer "hazine binaları" aracılığıyla zenginliklerini ve başarılarını sergiledikleri yerler haline dönüştü.

O zamanlar takım oyunları yoktu, sadece bireysel müsabakalar düzenleniyordu. Bu şekilde oyunlar aynı zamanda eskilerin, özünde kıymetli bir rakibe karşı galip gelip en iyi (*aristos*) olarak ilan edilmek düşüncesi olan bireysel kahraman idealini de ayakta tutuyordu. *Panhellen* oyunlarının içeriği ve ruhu Ilias'tan bu yana pek az değişmişti. Etkinliklerde halen Homeros'un savaşçısında olması arzu edilen niteliklerin aynıları, yani hız, güç, beceri ve dayanıklılık ölçülüyordu.

Olimpiyatlardaki ana etkinlikler koşu müsabakalarıydı ve bunların da en itibarlısı, "stadion" (dilimizde stadyum) denen ve yaklaşık 190 m uzunluğundaki kısa mesafe koşusuydu. Genç kızlar sadece bu müsabakaya -Hera onuruna düzenlenen başka bir festivalde- katılabilmekteydiler. Kızların parkuru erkeklerin *stadion*undan altıda bir oranında daha kısaydı. Genç kızlar erkekler gibi tamamen çıplak mücadele etmiyordu, fakat tunikleri diz seviyesini bulmuyor ve göğüslerinin sadece bir tarafını kapatıyordu (Bkz. figür 4.5).

Erkek atletler güreş, boks ve boks ile güreşin vahşi bir karışımı olup ısırma ve gözü parmaklama dışında rakibe her türlü temasın serbest olduğu *pankration* gibi çeşitli etkinliklerde mücadele ediyorlardı. *Pentathlon*'da rakipler beş ayrı dalda yarışıyordu: *stadion*, cirit atma, disk atma, uzun atlama ve güreş. En görkemli müsabaka ise geçmişi Geç Tunç Çağına kadar uzanan dört atlı arabaların yarışlarıydı (Bu yarışta galip olarak ilan edilen arabanın sürücüsü değil, atların ve arabanın zengin sahibiydi) (Bkz. Levha 14). Bir kısım

festivalde bunlara ek olarak koro veya solo şiirlerinin ve enstrümantal performansların da icra edildiği oluyordu.

Müsabaka ödülleri zafer simgesi olan taç yapraklardı; Olympia'da zeytin, Delphoi'da defne, Nemea'da kereviz, Istmia'da ise çam yaprakları zafer sembolüydü (önem derecesi düşük festivallerin ödülleri maddi açıdan daha kıymetli oluyordu). Fakat yurtlarına dönüşlerinde galipleri zafer kortejleri, yüksek makamlarda görevler, adına yapılacak heykeller, hatta para ödülleri gibi cömert ödüller bekliyordu.

KENTLER ARASI İLİŞKİLER

Kültürel etkileşim Yunan *polis*leri arasındaki ilişki kanallarından sadece biriydi. Tarih boyunca kentler bundan başka iki alanda daha birbirleriyle etkileşim halinde oldular; ticaret ve savaş.

Birçok ürünün deniz yoluyla taşındığı arkaik Yunan'da ticaret hayatı oldukça canlıydı. Fakat bizim bildiğimiz anlamıyla para henüz dolaşıma girmemişti. Yunanlar hem içeride hem de dışarıda önceki dönemlerden aşina olunan barter sistemiyle çalışmayı sürdürdüler. Zengin tüccarlar ödemelerini altın, gümüş, tunç veya demir külçelerle de yapabiliyorlardı, fakat bunların ağırlığının ve saflığının ölçülmesi gerekiyordu ki, bu da zahmetli bir işti. Peki kimsenin aklına sikke darbetmek gelmemiş miydi? Aslında arkaik dönemin sonuna doğru birileri bunu akıl etti. 20. yüzyılda Küçükasya'nın batısındaki Lydia Krallığı topraklarında yapılan bir kazıda 7. yüzyılın sonlarına tarihlenen sikkeler bulundu. Bunlar **elektron** denen ve ağırlıklı olarak altın ve gümüş alaşımı olup içinde bir nebze bakır izine de rastlanan bir maddeden yapılmıştı ve üzerine ağırlığını, yani değerini gösteren bir sembol basılmıştı. Bu buluş kısa zamanda Yunanistan'a da yayıldı. Fakat erken dönem sikkelerinin çoğu kullanım alanı büyük ölçekli ticaretle sınırlı ve değeri çok yüksek türdendi; büyük bir olasılıkla bunların esas işlevi onları darbeden yönetimin otoritesini (ve elbette bağımsızlığını) göstermekti.

Figür 3.8. Doğu Yunanistan'dan önyüzünde bir geyik, arka yüzünde de *incus* bulunan elektron sikke. MÖ 6. yüzyıl başları. En eski Yunan sikkeleri altın ve gümüşün doğal karışımından oluşan elektrondan yapılmıştı. Atina, Numismatik Kabinesi.

Sikkelerin çok çeşitli birimlerde basılarak ticari hayatta önemli bir rol oynamaya başlayışı, ancak klasik dönemde gerçekleşebilmiştir.

Kent devletlerinin ortaya çıkışıyla beraber farklı kentlerin aynı bölgede ve aynı anda yan yana varlıklarını sürdürmeleri meselesi çok daha karışık bir hal aldı. Eskiden komşu topluluklar üzerine yapılan yağma akınları bu dönemde yerini ciddi savaşlara bıraktı. Gerginliğin artmasında etkili olan birkaç neden vardı. Kentlerin toprakları yetersizleşmeye başlayınca sınırlarını genişletme arayışına girdiler ve nüfusun henüz az olduğu dönemlerde keskin çizgilerle belirlenmeye gerek görülmeyen sınır alanları üzerine çatışmalar yaşanır oldu. Bunun yanında anakentler arasındaki münakaşalar kolonilere de yansıdı ve birbirinden yüzlerce kilometre uzaklıktaki kentler arasında yeni hasımlıklar oluştu. Anakara Yunanistan'ındaki kentler arasında toprak savaşlarının başlayışı, Euboia'daki iki kent Khalkis ve Eretria'nın Lelantos nehri kıyılarına denk düşen bereketli ovaları ele geçirmek için mücadele ettiği 8. yüzyılın sonlarına kadar geriye uzanır. Lelantos Savaşı adı verilen bu mücadelede iki tarafın da çok uzaklarda kendilerine destek veren müttefikleri olduğu söylenir ki, bu da muhtemelen işin içine birbirine düşman kolonilerin de karıştığına işaret etmektedir.

Kentler arası gerginlik özellikle Yunan kent devletlerinin önde gelen üçünün, yani Sparta, Argos ve Korinthos'un bulunduğu Peloponnesos'ta had safhadaydı. 8. yüzyılın sonlarında Messenia'yı ele geçiren Spartalılar Argoslularla savaşa girip bir miktar başarı elde etmekle birlikte, Argolis'teki Hysiai'da MÖ 669 yılında yapılan savaşta büyük bir yenilgiye uğradılar. Argoslular da topraklarını ve Peloponnesos'taki, özellikle de Korinthos civarındaki nüfuzlarını genişletmeye çalışıyorlardı. Korinthos ise kendisinden daha küçük olan komşuları Megara ve Sikyon'a karşı toprak mücadelesi veriyordu. Bu tür maddi ve manevi yükü ağır toprak mücadeleleri Peloponnesos'ta 6. yüzyılın ortalarına kadar, yani Spartalılar diplomasiyi kullanarak ittifaklar kurma yoluyla Güney Yunanistan'daki egemenliklerini kalıcı hale getirene kadar devam etti.

6. yüzyılda Yunan kentleri savaşlardan kaçınmak için resmi aygıtlar oluşturma çabasına girdiler. Bu müşterek kurumların çoğunun kökü aslında kent devleti öncesindeki safhaya uzanıyordu, fakat gelişmeleri ve belli bir düzene kavuşmaları Arkaik dönemin sonlarını bulur. Bir yanda bu resmi araçlar oluşturuluyordu oluşturulmasına ama diplomatik ilişkiler halen Karanlık Çağdaki gibi yürütülüyordu. Özellikle tiranlar dış ilişkilerini bu şekilde yürütüyor, dostluk anlaşmaları yapıp diğer tiranlarla veya nüfuzlu aristokratlarla evlilik bağıyla ittifaklar kuruyorlardı. Örneğin Korinthos tiranlığını babası Kypselos'tan devralan Periandros (yak. 627-587) Miletos tiranı Thrasybulos'la siyasi bir dostluk kurmuş, iki kent devleti arasında Lelantos Savaşı'na kadar uzanan eski düşmanlıkları böylece bitirmişti. Bu anlaşma hem Mısır'da ve Karadeniz'de faaliyet gösteren Korinthoslu tüccarlara hem de Batıda faaliyet gösteren Miletoslu tüccarlara yaramıştı. Periandros bunun ardından Atina ve Mytilene tarafından, ikilinin arasında ihtilafa neden olan Karadeniz yolu üzerinde önemli bir konak noktası durumundaki Sigeion'un idaresi meselesiyle ilgili hakemlik yapmaya da davet edilmişti.

Geçici savaş ittifakları da tıpkı savaşlar kadar eskiye uzanır. Arkaik dönemde bu ittifaklar daha resmi ve uzun soluklu hale geldi. Kentler yazılı anlaşmalar kaleme almaya, dostluklar kurmaya ve belli süreler için ateşkes anlaşmaları yapmaya başladılar. Bu anlamda bildiği-

miz en eski resmi anlaşma Güney İtalya'daki Sybaris kentindendir (MÖ yak. 550). Yazıttaki bilgi şöyledir: "Sybarisliler ve müttefikleri ve Serdaioslar daima hilesiz ve dürüstçe sürecek bir dostluk anlaşması yapmışlardır. Garantörler: Zeus, Apollon ve diğer tanrılarla birlikte Poseidonia kentidir." Bunun yanında birtakım yeni ve pek çok şehrin katılımıyla oluşturulan ittifaklar da oluştu. Bunlardan biri *amphiktyonia* veya başka bir deyişle "komşular birliği"ydi ve bu çerçevede birkaç bağımsız kent devleti bir tanrıya ait belli bir kutsal alanın korunması ve idaresi hususlarında ortak hareket ediyordu. *Amphiktyonia* kurumu, üyelerinin birbirlerine karşı savaş yapmasını engellemese de, en azından aradaki düşmanlıkları hafifletiyordu. Örneğin üye kentler birbirlerinin kentlerine zarar vermeme veya su kaynaklarını kesmeme üzerinde anlaşabiliyorlardı.

Yine 6. yüzyılda *ethnos*lar da kendilerine bağlı çeşitli bağımsız kasabalar ve köyler arasında gevşek birlikler oluşturmaya başladı. Bunlar *amphiktyonia*lardan bir özellikleriyle ayrılıyorlardı ki, o da bu yapılarda toplu hareket etmeyi sağlayan merkezi bir idari yapının olmasıydı. Yine de merkezi idarelerin bağımsız yapılar üzerindeki nüfuzu, 5. yüzyılda hakiki "federal devletler"in oluşumuna kadar nispeten zayıf olarak kaldı.

6. yüzyılın ortalarında Sparta tarafından oluşturulan devasa bir ittifak, yani Peloponnesos Birliği de görülen yeni gelişmelerdendir. 5. yüzyılın tarihi Sparta ve Atina arasında önce rekabet, daha sonra da nefrete dönüşen ilişki tarafından şekillenecekti. Bu iki devlet savaşlarını ve diplomatik mücadelelerini iki büyük ittifakın, yani Yunan dünyasının tüm temsilcilerinin ikisinden birine üye oldukları Peloponnesos ve Delos Birliklerinin liderleri olarak yürüteceklerdi. Biz şimdi yüzümüzü Sparta'ya çevireceğiz.

ANAHTAR TERİMLER

agora
Arkaik dönem
aristokrasi
Bakkhiades
koloni
elektron
tiranlık
ethnos
Hesiodos
hoi agathoi (soylular)
hoi kakoi (niteliksizler, avam)
hoplites
kore
kouros
lirik şiir
metropolis (anakent)
oligarşi
phalanks
polis
Sappho
synoikismos

OKUMA ÖNERİLERİ

Aubet, Maria Eugenia. 2001. The Phonecians and the West: Politics, Colonies, and Trade. Trans. Mary Turton. 2. Ed. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Yunanların Akdeniz'deki en önemli rakiplerinin ticaret ve kolonizasyon faaliyetlerine dair kapsamlı bir araştırma.

Boardman, John. 1974. Athenian Black Figure Vases. London: Oxford University Press.

_____. *1975. Athenian Red Figure Vases. London: Oxford University Press.*

_____. *1978. Greek Sculpture: The Archaic Period. London: Oxford University Press.* Kısa ve bilgilendirici yorumlara eşlik eden bol illüstrasyonlarla dolu bu üç kitap, Arkaik dönem Yunan sanatıyla ilgili yararlı bir başvuru seti oluşturmaktadır.

_____. *1999. Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade. 4th ed. London: Thames and Hudson.* Yunan kolonizasyonu ve Yunanlar ile diğer ülkelerde yaşayan komşularının ekonomik ve kültürel etkileşimlerine dair pek çok illüstrasyon da içeren mükemmel bir giriş kitabı.

Burkert, Walter. 1992. The Orientalizing Revolution: The Near Eastern Influences on Greek Cullture in the Early Archaic Age. Trans. Margaret E. Pinder and Walter Burkert. Cambridge, MA: Harvard University Press. Arkaik dönemde Yunan ve Yakındoğu kültürü arasındaki etkileşimin aydınlatıcı bir analizi.

Edwards, Anthony. 2004. Hesiod's Ascra. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Arkaik dönemde bir Yunan kasabasında yaşamın nasıl olduğuna dair Hesiodos'un İşler ve Günler eserine dayanarak yapılan bir değerlendirme.

Forsdyke, Sara. 2005. Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece. Princeton, NJ: Princeton University Press. Aristokratik mücadelelerin neden olduğu siyasi istikrarsızlık ve bu ortamın Klasik döneme yansımalarına dair olağanüstü bir araştırma.

Gagarin, Michael. 2008. Writing Greek Law. Cambridge, UK: Cambridge University Press. İlk Yunan yasalarının yazımına dair kanıtları ve argümanları yeniden gözden geçiren güncel bir eser.

Greene, Ellen. 1999. Reading Sappho: Contemporary Approaches. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Feminizm ve toplumsal cinsiyet teorisi yaklaşımını kullanarak sözlü gelenek, kadınların cinselliği, mit, ritüel ve benzeri konuları irdeleyen yazılardan bir derleme.

*Hansen, Mogens Herman. 2006. Polis: An Introduction to the Ancient Greek City State. Oxford, UK: Oxford University Press. Polis*in doğasına dair yeni çalışmaların sonuçlarını özetleyen önemli bir çalışma.

Hanson, Victor Davis. 1995. The Other Greeks: The Family Farm and the Agrarian Roots of Western Civilization. New York: Free Press. Toprak sahibi çiftçi-*hoplites* ile onun kent devletinin yapısındaki rolüne dair kapsamlı ve titizlikle yürütülmüş ayrıntılı bir çalışma.

Redfield, James M. 2003. The Locrian Maidens: Love and Death in Greek Italy. Princeton, NJ: Princeton University Press. Güney İtalya'daki Yunan kolonisi Epizephyrioi Lokroi'a dair harikulade ve merak uyandıran bir eser.

Ridgway, David. 1992. The First Western Greeks. Cambridge, UK: Cambridge University Press. İtalya'daki erken dönem Yunan yerleşmelerine dair arkeolojik kanıtların berrak bir değerlendirmesi.

Rose, Peter W. 2012. Class in Archaic Greece. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Marksist bakış açısıyla yazılmış, ayrıntı bakımından zengin ve argümanı sağlam bir Arkaik çağ analizi.

Seaford, Richard. 2004. Money and the Early Greek Mind: Homer, Philosophy, Tragedy. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Sikkenin Yunan dünyasında dolaşıma girişinin önemine dair en iyi çalışma.

Snodgrass, Anthony. 1980. Archaic Greece: The Age of Experiment. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Bir arkeolog tarafından Arkaik Yunanla ilgi yazılan ilk kapsamlı kitap ve Yunan tarihinde Arkaik dönemin önemine yeniden dikkati çeken bir değerlendirme.

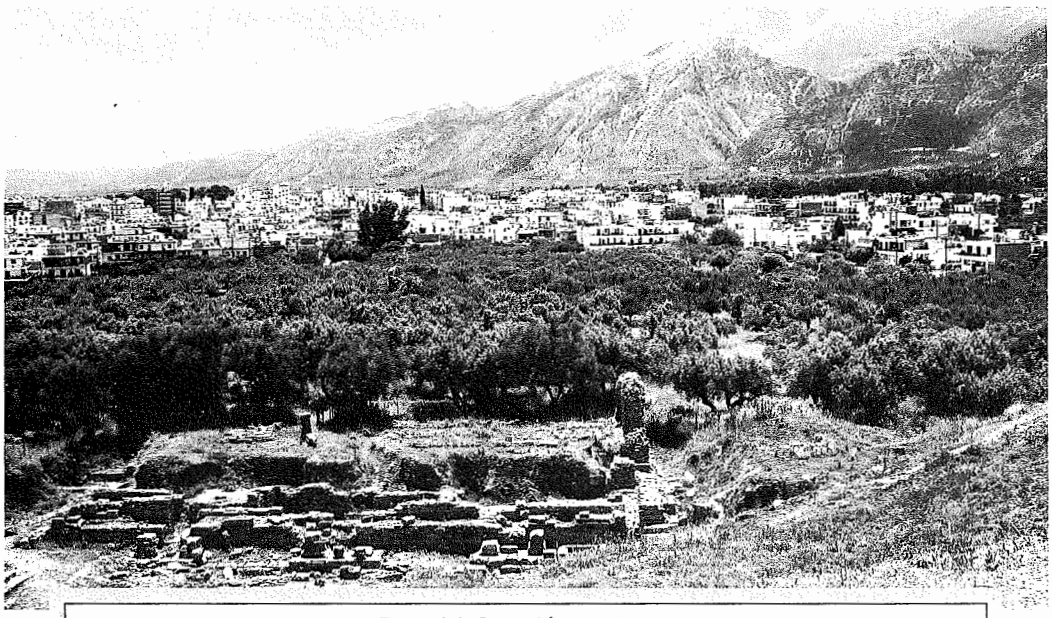
Tandy, David W. 1997. Warriors into Traders. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Arkaik dönem Yunan ekonomi tarihinin yeniden değerlendirmeye yönelik yaratıcı bir analizi.

Tandy, David W. and Walter C. Neale, eds. 1996. Hesiod's Works and Days: A Translation and Commentary for the Social Sciences. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Hesiodos'un dünyasına sosyologların, antropologların ve toplumsal ekonomistlerin gözüyle bakan oldukça kullanışlı bir yorumlama.

Wees, Hans van. 2004. Greek Warfare: Myths and Realities. London: Duckworth. Arkaik dönem Yunan savaş tekniğinin gelişimine dair harikulade bir yeniden değerlendirme.

SPARTA

Barış zamanı takdir gören, savaş zamanı ise korkulu kabuslara sebep olan Sparta, Arkaik ve Klasik dönemin büyük bir kısmı boyunca Yunan dünyasının en güçlü kent devletiydi. Aynı zamanda diğer kent devletlerinden de farklıydı. Tabii temel kurumlar açısından Spartalılar da diğer Yunanlarla benzeşiyordu; örneğin toplum ataerkil ve çok tanrılıydı, köle işgücünün önemi büyüktü, tarım ekonominin temelini oluşturuyordu, yasalar kutsaldı ve savaşta cesaretin ödülü büyük olurdu. Buna rağmen Sparta bir çok açıdan şahsına münhasır bir yapıdaydı. Hiçbir Yunan kent devleti ülkülerini Sparta kadar kesin çizgilerle belirlememiş, bu ülkülere ulaşmak için Sparta kadar gayret sarfetmemiştir. Devletin birey hayatına müdahalesi tüm Yunan kent devletlerinde mevcuttur, fakat hiçbir kent devleti bireyin günlük hayatına müdahil olma hususunda Sparta'yla yarışamaz. Spartalılar *polis*leriyle son derece gurur duyarlardı, diğer Yunanlar da onların bu yurtseverliğinden ve Sparta düzeninin getirdiği bu egodan arınmışlık halinden son derece etkilenmişlerdir. Spartalıların bu bireyselliği reddi, diğer Yunanların kıskandığı güçlü bir aidiyet hissi geliştirmiştir ve Sparta bugün de tarihçileri, filozofları, feministleri ve siyasetbilimcileri kendisine çekmeye devam etmektedir.

Figür 4.1. Sparta'dan görünüm.

Sparta Yunan entellektüellerinin bu denli dikkatini çektiği halde, Sparta ve onu çevreleyen bölge olan **Lakonia** üzerine bir şeyler yazmak oldukça güçtür. Sorun kaynak azlığında değildir; Sparta'ya dair kaleme alınan antik kaynak sayısı hayli fazladır. Sorunun dayandığı nokta, bu antik kaynakların çoğunun günümüz tarihçilerinin «Sparta serabı(yanılgısı)" dediği, idealleştirilmiş bir Sparta imajıyla büyülenmelerinden doğan kusurdur. Bu Sparta fikri, yurtseverlik, savaşta cesaret ve yokluğa karşı son derece hoşgörülü olma unsurlarının biçimlendirdiği eşitlikçi ve düzenli bir toplum algısıydı.

KARANLIK ÇAĞ VE ARKAİK DÖNEM

Lakonia Tunç Çağı'nda önemli bir merkezdi. Yunanistan'ın çoğu kısmında olduğu gibi Lakonia da Myken döneminin sonunda* nüfus bakımından keskin bir düşüş yaşadı. MÖ 10. yüzyılın bir noktasında Dorlar bu topraklara göç etti. MÖ 8. yüzyıla gelindiğinde Yunanistan'ın diğer bölgelerinde yaşandığı kaydedilen gelişmelerin benzerleri Lakonia'da da görülmeye başlandı. Nüfus yavaş yavaş artarken yeni köyler kuruldu ve Lakonia ovasının merkezinde, Eurotas nehri yakınındaki dört köy birleşerek Sparta şehrini oluşturdu. 8. yüzyılın başlarında bu dört köyün 5 km kadar uzağındaki Amyklai kasabası da şehre dahil edildi. Böylece Sparta *polis*i tüm ovanın şehir merkezi haline geldi. Yunanistan'ın diğer bölgeleriyle iletişimin artması, beraberinde Sparta'ya özgü bir geometrik sanat formunu getirdi.

Diğer Yunan *polis*leri gibi Sparta da (eski-çağdaki bir başka adıyla **Lakedaimon**) kendine ait topraklardan ihtiyaçlarını karşılama konusunda güçlükler yaşamaya başladı. Sparta'nın konumu karanın içlerindeydi ve en yakın li-

* Myken dönemi olarak adlandırılan dönem Yunanistan'da aynı zamanda Tunç Çağıdır, -çn.

Figür 4.2. Peloponnesos

man, 45 km güneyindeki Gythion'du. Şehrin bu sıradışı konumu, nüfusun artmasıyla ortaya çıkan yeni toprak ihtiyacını karşılamak için sıradışı bir çözüm düşünülmesini sağladı ve bu çözüm Sparta'nın bundan sonraki gelişim sürecini de belirledi. Nüfus artışının sebep olduğu kaynak sıkıntısını gidermek için denizaşırı yerlerde koloni üstüne koloni kuran diğer Yunan şehirlerinin aksine, Spartalılar sadece bir koloni kurdular: Güney İtalya'daki Taras. Spartalılar yaşadıkları zorlukların üstesinden gelebilmek için çareyi uzaklarda aramak yerine, askeri güce başvurmayı düşünüp sorunlarını komşularının topraklarını işgal ederek çözdüler; 8. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Lakonia ovasının tamamının kontrolünü ele geçirmişlerdi.

Heilot'lar ve Sosyal Hiyerarşi

Lakonia ovasının kontrolünü sağlama almak için burada yaşayan insanlar **heilot** (çoğ. heilotes) statüsüne düşürüldü; yani Sparta devletinin daimi köleleri haline getirildi. Bölgenin geri kalanında yaşayanlar, yani Sparta şehrinin etrafındaki alanda ikamet edenler ise **perioikoi** ("[Sparta] etrafında yaşayanlar" veya "komşular") sınıfına dönüştü. Esas itibarıyla köle olan *heilot*ların aksine *perioikoi* (tek. perioikos) özgürlüklerini muhafaza ettiler. Bunların orduda görev yapma zorunlulukları vardı, fakat yönetimde görev almalarına izin verilmiyordu. Bununla birlikte bir nebze de olsa yerel özerklikleri vardı ve pek çok bakımdan Spartalı olmayan diğer Yunan şehirlerindeki vatandaşlar gibi yaşıyor, ev hanımı, çiftçi, zanaatkâr ve tüccar olarak hayatlarını idame ettiriyorlardı. Bu nedenle Sparta ekonomik sisteminin vazgeçilmez bir parçasını da oluşturuyorlardı.

Spartalılar Messenialıların bereketli arazisine göz dikmişlerdi ve 8. yüzyılın üçüncü çeyreğine denk gelen bir tarihte Messenia'yı da işgal ettiler ki, çağdaş tarihçiler bu olayı 1. Messenia Savaşı'nın başlangıcı olarak değerlendirirler. Geleneğe göre bu savaş 20 yıl sürmüş ve MÖ 720 yılı civarında sona ermiştir. Savaşın sonucunda Messenia Sparta toprağı oldu ve Lakonialılar gibi Messenialıların da bir kısmı *perioikos* statüsüne girdi, fakat çoğunluğu oluşturan kesim *heilot* haline dönüştü ve Messenialı *heilot*lar kendi topraklarında Spartalılar için çalışmak zorunda bırakıldılar. Bunların tek tesellileri, satılıp Messenia dışında bir yere gönderilmeyeceklerine dair kendilerine verilen sözdü. Spartalı şair Tyrtaios onların bu durumunu böbürlenerek «katırlar gibi yüklenmişler, çalıştıkları topraklardan elde ettiklerinin yarısını mecburen efendilerine getiriyorlar (fr. 6 LCL)" şeklindeki dizeleriyle tarif eder.

Lakonia ve Messenia'nın fethiyle Sparta, hakimiyetini üç bin kilometrekarelik bir alana yayarak (bu alan Atina kent devletinin topraklarının yaklaşık üç katı büyüklüğündedir) Yunan kent devletlerinin en büyüklerinden biri konumuna geldi. Sparta aynı zamanda en zengin devletlerden de biriydi. Sparta keramiği ve metal işçiliği, alanında Yunanistan'ın en iyileri arasındaydı. Sparta kadınlarının güzelliği tüm çevrelerde dilden dile dolaşıyordu ve Sparta'nın kadın koroları da ünlüydü. Sparta yaşamının zenginlik ve zarafetinin canlı bir tasviri, törensel etkinliklerde Spartalı genç kızların oluşturduğu korolar tarafından icra edilmek üzere ilahiler yazan MÖ 7. yüzyıl şairi Alkman'ın günümüze kadar gelen birkaç fragmanından anlaşılmaktadır. Bu ilahilerde yarış atları, mor renkli tekstil ürünleri ve yılan biçimli altın mücevaherat gibi lüks eşyadan bahsedilmektedir (bkz. Levha VIII).

> Olmaz, yetmez bizi korumaya mor elbiseler*
> saf altın benekli yılanlarla da olmaz,
> hassas gözleri koruyup süsleyen Lydia
> saç bandı da görmez bu işi,
> Nanno'nun saçı da, tanrıçaya benzeyen
> Areta da koruyamaz,
> ne Thylakis yapabilir bunu ne de
> Kleesithera.
> Ainesymbrota'ya gidip "keşke Astaphis
> benim olsaydı" diyecek halin de yok
> herhalde
> ya da "Keşke Philylla bana bir kerecik
> baksaydı, veya Demareta ya da biricik

* Mor elbiseler deyişi koroyu ve koro liderini nitelemektedir -çn.

Ianthemis". Hiç gerek yok buna; çünkü
ben Hagesikhora'mla güvendeyim.*

(fr. 1.65-78 Alkman, P.Louvre 3320,
D.L. Page, Alcman, The Partheneion.
Oxford, 1951)

Bununla birlikte Sparta'nın refahı sağlam olmayan temeller üzerinde yükseliyordu. 8. yüzyılın sonlarında ve 7. yüzyılın başlarında yaşanan ayaklanma başkaldıranları sürgün etmek suretiyle aşılmıştı. Sürgünler de gidip Sparta'nın tek kolonisi Taras'ı kurmuşlardı. Çaresizlikten gözleri giderek kararan Messenialılar ise bundan daha ciddi bir tehlikeydi. Yunan siyaset düşünürlerine göre insanları kendi yurtlarında köle haline getirmek bir hataydı, özellikle de bu köleleştirilen insanlar sayıca efendilerinden çok daha fazlaysa. İşte Messenialılarla Spartalıların durumu da buydu. Tahmin edilebileceği gibi Messenialılar Sparta'nın Argoslulara karşı MÖ 669 yılında Hysiai Savaşı'nda aldıkları büyük askeri yenilginin hemen ardından ayaklandılar.

1. Messenia Savaşı gibi 2. Messenia Savaşı'nın da ayrıntılarıyla ilgili pek az şey bilinmektedir. Spartalıların savaşta gösterdikleri cesaretten dem vuran Tyrtaios'un yazdığı şiirler daha sonra Sparta'nın klasikleri haline gelmiştir. Aşağıdaki alıntı 3. bölümde verilen aynı şiirdendir:

Savaş zamanı belli olur bu adamın
kıymeti.
Kısa sürede püskürtür düşmanın delici
hatlarını
ölesiye mücadele eder onları durdurmak
için
ve kendi biricik canını verir ön saflarda
savaşırken
göğsü, kabartmalı kalkanı darbelerden
delik deşik olmuştur
önündeki zırhı da öyle; fakat bu şekilde
göğsünü kabartır babasının, ordusunun
ve şehrinin.
Ölümüne ağlar genci de yaşlısı da; tüm
ahali
kendi kaybıymışçasına derinden hisseder
yokluğunu.

(Tyrtaios, fr. 9 Diehl + LCL)

Savaşın sonucunda Sparta galip gelmiş ve Messenialıların da tekrar eskiden olduğu gibi *heilot* statüsünü kabul edip buna katlanmaktan başka çareleri kalmamıştır.

2. Messenia Savaşı *heilot* sisteminin taşıdığı korkunç riskleri feci bir şekilde ortaya çıkarmıştı. Komşu bölgelerin fethi sonucunda *heilot*ların sayısı, Sparta vatandaşlarının 7 katına ve hatta belki de bundan bile daha fazlasına ulaşmıştı. Spartalıların *heilot*lar üzerindeki hakimiyetlerini sürdürebilmeleri için bir yol bulmaları gerekliydi. Buldukları çözüm ise oldukça katıydı. Bu çözümü uygulamaya başladıklarında Sparta'da da bir dönüşüm yaşanmaya başlandı ve nihayetinde de antik kaynaklardan tanıdığımız birbirine sıkı sıkıya bağlı eşine zor rastlanır bir toplum yapısı ortaya çıktı. Basitçe ifade edilecek olursa, tüm *hoplites*lerin mümkün olabilecek en iyi şekilde eğitilmesi halinde, Sparta'nın *heilot*lar

* Burada kullanılan isimler, Hagesikhoros ve Ainesimbrota dışında korodaki genç kızları temsil etmektedir ve her birinin anlamı şunlardır: Areta, mükemmeliyet; Nanno: oyuncak bebek; Philylla: sevimli çocuk; Thylakis: Gelincik (çiçek) kalpli; Ianthemis: menekşe; Astaphis: kuru üzüm; Demareta: Demos'un gözünde mükemmel olan, Kleesithera: avcılıkla nam salmış. Ainesimbrota: ölümlüler arasında övülen kişi; Hagesikhoros: koro lideri, -çn.

ve diğer düşmanları önünde karşı konulamaz bir askeri üstünlüğe ulaşacağını anladılar. Bu sebeple Spartalılar tüm kurumlarını ulaşmak istedikleri şu iki amaca yönelik olarak yeniden düzenlediler: erkek vatandaşları askeri yükümlülükleri dışında kalan tüm sorumluluklardan kurtarmak ve onları Sparta askeri olmak için gerekli olan disiplin ve katı düzene uyum sağlayabilecek hale getirmek. Spartalılar MÖ 4. yüzyıla ve Hellenistik döneme gelene kadar yegane profesyonel askerlerdi. Dolayısıyla *heilot*lara karşı sürekli bir savaş yürüttüler ve gerekli olan her an askeri güçlerini kullanmaya hazır oldular.

SPARTA SİSTEMİ

Sparta sisteminin gelişimiyle ilgili pek az şey bilinmektedir. Yunan tarihçileri Sparta geleneğinin aktardıklarını kabul etmiş ve sistemin oluşumunu yaşayıp yaşamadığı dahi belli olmayan karanlık bir figür durumundaki Lykourgos'a bağlamışlardır. Araştırmacıların bugün üzerinde anlaştıkları görüş ise, Yunanların oluşumunu Lykourgos'a bağladıkları sofra arkadaşları, yaş gruplarına göre organize edilmiş bir toplum ve paranın yerine demir külçelerin kullanılması gibi geleneklerin çoğunun aslında bir zamanlar tüm Yunan toplumlarında varolduğudur. Bu uygulamaların Sparta'da ayakta kalmasının sebebiyse, bunların Sparta hayatındaki yerinin yeniden düzenlenerek ideal Sparta *hoplites*inin yetiştirilmesine hizmet edecek hale getirilmesidir.

Bu evrim nasıl gerçekleşmiş olursa olsun, elimizdeki kanıtlara göre Sparta sisteminin genel nitelikleri MÖ 7. yüzyıl sonu ila MÖ 6. yüzyıl başlarında yerli yerine oturmuş görünmektedir. Sparta rejimi totaliter olarak da adlandırılabilir; çünkü bugün uygar toplumlarda mahrem sayılan saçın nasıl kesileceği, evlenip evlenilmeyeceği veya ne zaman evlenilebileceği, evli çiftlerin ne zamanlar cinsel ilişkiye girebileceği, hatta doğan hangi çocukların büyütülüp hangilerinin ölüme terkedileceği gibi hususlara varana kadar hayatın her alanına müdahale etmekteydi.

Çocukların Eğitimi ve Terbiyesi

Tyrtaios'un şiirlerinin açık bir şekilde gösterdiği üzere, savaş kabiliyeti yüksek, cesur, savaş anında kaçmayı veya teslim olmayı aklından geçirmeyen ve sapasağlam duruşundan taviz vermeden şehri için hayatını feda eden erkek, ideal bir Spartalı demekti. Askeri talim tamamen bu yönde adam yetiştirmek için tasarlanmıştı. Bir Spartalı 60 yaşına kadar askeriyede görev alabiliyordu ve bu yüzden her daim zinde olmalıydı; dolayısıyla başka hiçbir mesleğe veya yaşam tarzına yönelik eğitilmiyordu. Sparta'ya özgü olan pek çok şey gibi eğitim sistemi de meşruiyetini Lykourgos tarafından oluşturulan gelenekten alıyordu.

Yenilgi bilmez kahramanların yaratılması süreci çocuk doğar doğmaz başlıyordu, çünkü devlet yeni doğan çocuğun yaşayıp yaşamayacağını belirleme yetkisini elinde bulunduruyordu. Diğer Yunan kent devletlerinde bu yetki babanın elinde olmasına rağmen, Sparta'da yenidoğanları yönetim tarafından atanan yetkililer muayeneden geçiriyorlardı. Erkek bebeklerin büyütülmesi veya ölüme terkedilmesi hususunu onların fiziksel durumları ve askerliğe elverişlilikleri belirliyordu. (Anlaşıldığı kadarıyla kız çocukları bu şekilde bir resmi incelemeye tabi tutulmuyordu; çünkü onların fiziksel yetenekleri savaşların sonucuna doğrudan etki eden bir husus değildi.) Babaları çocuklarını nasıl yetiştireceklerine karar veremiyordu. Bunun yerine tüm çocuklar devlet yönetiminde aynı eğitimden geçiyordu.

Diğer yerlerde olduğu gibi Sparta'da da eğitim yaş gruplarına göre düzenlenmişti: bebekler, çocuklar, gençler (**ephebes**), delikanlılar ve yetişkinler. Çocuklar 7 yaşından itibaren "sürü" denilen gruplarda davranış benzerliğini, itaati, grup dayanışmasını ve askeri becerileri geliştirmeye yönelik prensiplere göre eğitilmek üzere evlerinden ayrılıyorlardı.

Çocukların eğitiminde ağırlık okuma ve yazma üzerine değil, daha çok *hoplites* olduklarında karşılaşacakları zorlukların üstesinden gelme ve başlarının çaresine bakabilmeye yönelik talimler üzerine yoğunlaşmıştı. Ayaklarını güçlendirmek için çıplak ayakla yürüyorlardı, hatta çoğu zaman çıplak yürüyorlardı. 12 yaşına geldiklerinde saçları kısa kesiliyordu. Hiçbir zaman tunik giymiyorlar, her tür havada giymek içinse kendilerine yılda sadece bir pelerin veriliyordu. Çünkü sadece yazları harbeden diğer Yunanların aksine, Spartalılar *heilot*larla sürekli bir savaş halindeydiler ve bu sebeple her an hazırlıklı olmak durumundaydılar. **Ephoros** (çoğ. Ephoroi: denetmenler) adı verilen memurlar çocukları her gün inceliyor, on günde bir ise onları çıplak olarak tepeden tırnağa gözden geçiriyorlardı. Çocuklar bizzat hazırladıkları sert minderler üzerinde gruplar halinde uyuyorlardı. Kurnazlıklarını ve özgüvenlerini geliştirmek için yiyeceklerini çalma yoluyla edinmeleri teşvik ediliyordu. Yakalanarak beceriksizliği günyüzüne çıkanlarıysa kırbaç cezası bekliyordu.

*Ephebos*lar, yani 14 ila 20 yaş arasındaki gençler askerliğe ilk adımlarını atardı. 20 yaşına geldiklerinde (Yunan dünyasının diğer bölgelerinde yaşayan erkeklerin aksine) saçlarını uzatır ve sakallarını da Spartalılara özgü bir şekilde -bıyıksız uzun sakal- traş ederlerdi. 20 ila 30 yaşları arasında evlenmelerine müsaade ediliyordu, fakat 30 yaşına kadar ordudaki mangalarıyla beraber yaşamak zorundaydılar.

Syssitiona (ortak sofra, sofra arkadaşları, manga; çoğ. Syssitia) kabul edilme, erginliğe ilk adımın önemli bir safhasıydı. Bir Spartalı, yemeğini ordudaki mangasından oluşan yaklaşık 15 kişiyle beraber yerdi ki, bu da *hoplites* savaşlarının vazgeçilmez unsurları olan sadakat ve ortak hareket etme duygularını geliştiren bir durumdu. *Syssition*un her üyesi yemeklere belli bir oranda yiyecek ve içecek getirmekle yükümlüydü. *Syssition*lar diğer Yunanların *symposion*larına (içkili eğlenceler) birçok yönden benzerdi, fakat *syssition*da Spartalıların bilinçli olarak kararında içmeye yönlendirilmesi, bu iki etkinlik arasındaki bariz farkı oluşturmaktadır. Yunanlar genellikle şaraplarına su karıştırırlardı. *Heilot*lar ise kontrolü kaybetmenin getirdiği sonuçları göstermek için su katılmamış şarap içmeye, bayağı ve abuk sabuk şarkılar söyleyip saçma sapan dans etmeye zorlanırlardı. Eğitimleri dahilinde *syssition*lara getirilen genç Spartalılar sarhoş *heilot*ların bu durumlarına gülmeye teşvik ediliyordu. Bu olaydan çıkarılan iki ders vardı: gençlerin bu tecrübe sonucunda hem kararında içmeyi -çünkü ayyaşlık, daimi savaş halinin söz konusu olduğu bir yerde ölüme sebebiyet verebilirdi- hem de *heilot*ların acınası yaratıklar olduklarını ve Sparta askerinin karşısında açıkça bayağı kaldıklarını öğrenmeleri bekleniyordu.

Kaçınılmaz olarak kalıba göre asker yetiştirme oranı yüzde 100'den daha düşük oluyordu. Korkak olarak görülen bu kişilere son derece kötü muamele gösterilmesi başarısızlık oranını düşürüyordu, fakat buna rağmen bazı gençler beklenildiği gibi gelişme gösteremiyorlardı. Savaşta cesaret, onur ve şerefe giden tek yol kabul edildiği ve insanın akranlarının saygısını hak etmek için tek yol bu olduğu için askeri yaşamın zorluklarına dayanamayan gençler için hayat hayat değildi. Bir kimsenin korkak olduğu anlaşılınca hemen yaftalanıyordu ve bu tür kim-

selere "ürkekler" diye hitap ediliyordu. Renk renk yamalı pelerinler giymek zorunda oldukları ve sakallarını ancak yamuk yumuk traş etmelerine müsaade edildiği için bunların utanılası durumunu tuhaf görünümleri de ele veriyordu. Kendi akrabaları bile onlar yüzünden rezil olduklarını düşündükleri için toplumun hor gördüğü bu kimselerden nefret ediyordu. Bu kimselerin memuriyetlerde görev almasını bir kenara bırakın, kendileriyle evlenecek kimse bulmaları dahi mümkün değildi; bunların kız kardeşleri bile evde kalırdı. Bu şekilde ailelerinin kökünün kuruyup devletin kusursuz insan yetiştirme politikasının yürüyeceğine inanılıyordu.

Sparta Kadını Olmak

Sparta'nın askeri ahlakı erkekler kadar kadınlara da tesir ediyordu. Tıpkı erkeklerin cesur savaşçılar olarak yetiştirilmesi gibi kızlar da gözüpek askerler olarak büyütülüyordu. Yunan dünyasında nasıl yetiştirileceği devlet tarafından planlanan ve devlet tarafından eğitimleri üstlenilen yegane kadınlar Spartalılardı. Ömürlerinin çoğunu kapalı alanlarda geçiren, erkeklerden çoğu zaman daha az yemek yemesine müsaade edilen ve şarap içmesi yasak olan diğer Yunan kadınlarının aksine, Spartalı kadınlar açık havada talim yapıyor, istedikleri kadar yemek yiyebiliyorlardı ve şarap günlük yemek alışkanlıklarının doğal bir parçasıydı. Onlardan beklenen tek sosyal sorumluluk çocuk doğurmalarıydı. Diğer Yunan kadınları gibi ev idaresini çok iyi bildikleri halde, bu tür herhangi bir işin sorumluluğundan tamamen muaftılar.

Erkek çocuklar gibi kız çocuklarının gelişimi de ayrıntılı bir şekilde planlanmıştı. Kızların eğitimi de benzer şekilde yaş gruplarına göre düzenlenmişti. Kızlar bebekler, çocuklar, ergenliğe adım atmış genç kızlar ve evli kadınlar olarak sınıflandırılmıştı. Saç kesimleri kızların hangi dönem içinde olduklarını gösteriyordu. Buna göre bir genç kız uzun ve açık saçlı olurken, gelin olduğunda saçları kısacık kesiliyor, evli kadınların saçlarıysa örtülü oluyordu. (Bkz. Levha VIIb). Yaşam tarzlarını oluşturan pek çok şey gibi kızların yetiştirilme geleneği de Lykourgos'a dayandırılıyordu:

BELGE 4.1

Plutarkhos'un *Lykourgos* Adlı Eserinden Bir Alıntı

Kızların koşu, güreş ve disk ile cirit atma talimleri yapmasını mümkün kıldı; böylece bunların çocukları daha ana karnındayken güçlü vücutlarda büyüyeceklerinden hayata bir adım önce başlayacaklar ve daha güçlü hale geleceklerdi. Bu şekilde kadınlar da doğumun getirdiği zorluklara karşı daha hazırlıklı oluyor ve doğumu daha kolayca atlatıyorlardı. Kadınları bağnazlıktan, sürekli evin içinde oturmaktan ve her türlü kadınca davranıştan kurtardı. Erkek çocuklar gibi kız çocuklar için de törenlerde çıplak yürümeyi gelenekleştirdi. Onlar dans edip şarkı söylerlerken genç erkekler de aynı ortamda bulunur ve onları izlerdi. Bazen kızlar erkek çocuklarla şakalaşır, hatalarını yapıcı bir şekilde eleştirirlerdi. Bazen de övgü dolu şarkılar besteleyip bunları layık gördükleri erkeklere hitaben söylerler, böylece onları daha iyisini yapmaya teşvik eder ve zafer arzularını artırırlardı...

Kızların çıplaklığında utanılacak bir durum yoktu. Kızlar namuslulardı, ahlaksız değillerdi. Çıplaklık basit alışkanlıkları teşvik ediyor ve vücut güzelliğinin korunmasına katkıda bulunuyor, kadın kısmının da asil duygular geliştirmesini sağlıyordu... İşte bu yüzden kadınlar, Leonidas'ın eşi Gorgo gibi sözler söyleyip aklını onun çalıştırdığı gibi çalıştırabiliyordu. Bir gün muhtemelen yabancı uyruklu bir kadın ona "Bir tek siz Spartalı kadınlar erkekleri yönetiyorsunuz" dediğinde ona "Bir tek biz erkek adam doğuruyoruz da ondan", cevabını vermişti.

(Plutarkhos, Lykourgos, 14.2-4)

Savaşa dayalı toplumların çoğunda olduğu gibi, Sparta'da da erkeklerin sürekli askeri görevlerle meşgul olmalarının yarattığı boşluk kadınların şehiriçindeki meselelerde de sorumluluk sahibi olduğu bir iş bölümünü getirmişti. Bu sebeple MÖ 4. yüzyılda yaşayan Aristoteles, o zamanlar yaklaşık 400 yıllık bir tarihe sahip olan Sparta tarihini değerlendirdiğinde kadınların gereğinden fazla özgürlük, güç ve prestij sahibi olduğunu ifade eder. Ona göre Lykourgos'un yasaları başından kusurluydu, çünkü bu yasaların muhatabı sadece erkeklerdi, kadınlar bu uygulamalardan sıyrılmışlardı. Spartalı kadınların "her türlü lükse ve terbiyesizliğe" daldığına, erkek vatandaşlar arasında açgözlülüğe ve Sparta'nın eşitlik idealinin zarar görmesine sebep olduklarına inanıyordu. Ayrıca Spartalıların topraklarını istedikleri gibi miras bırakabilmelerinin ve kızların çeyizinin devasalığının yazarın kendi zamanında Sparta topraklarının 5'te 2'sinin kadınların eline düşmesine neden olduğunu yazar. Spartalı gelinler erkek kardeşlerine miras kalacak toplam toprağın yarısı kadarını ailelerinden çeyiz olarak alırlardı (Buna karşın Atina'da gelinler erkek kardeşlerine miras kalacak toprağın yaklaşık 6'da 1'ini çeyiz olarak alırlardı). Aristoteles Sparta'nın kadınlar tarafından yönetildiğini ifade ederken durumu elbette biraz abartıyordu, çünkü kadınların devlet yönetimine herhangi bir katılımı yoktu. Bununla birlikte sahip oldukları araziler nedeniyle Sparta kadınlarının Yunanistan'ın diğer bölgelerindeki kadınlara göre çok daha fazla nüfuzları vardı.

Cinsellik ve Evlilik

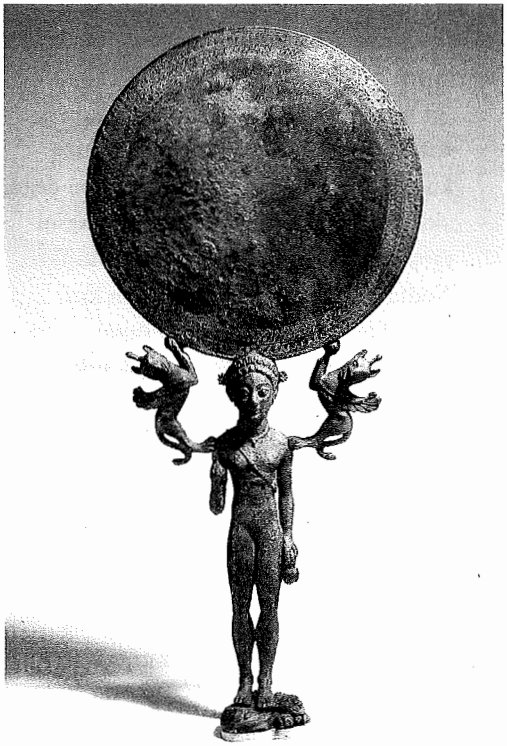
Yunanistan'ın diğer bölgelerindeki gibi Sparta'daki evliliklerde de karı koca arasında duygusal yakınlaşma evliliğin oluşumu için hayati bir mesele değildi. Sparta'da evli erkeklerin 30 yaşına kadar kışlada yaşama zorunluluğu, genç evlilerin barış zamanı dahi bir arada yaşayamaması anlamına geliyordu.

Plutarkhos'a göre Sparta evliliklerinin büyük kısmı gizli kapaklı işlere dayandığı için diğer Yunanların oldukça ilgisini çekiyordu ve o da bu sebeple bu konuya eserinde bir bölüm ayırmıştı:

> Kızları kaçırarak evlenirler, fakat kız küçük ya da ergenliği bitirmemişken değil, aksine ergenliğin ardından gelişimlerini tamamladıkları sırada evliliğe müsaitken. Nedime adı verilen biri kaçırılan kızı alır, kızın saçını dazlak traşı yapar, sonra sırtına erkek pelerini ile ayağına erkek sandaleti giydirir ve onu bu şekilde karanlıkta bir döşeğe yatırır. Damat sarhoş değil, her zaman olduğu gibi ayıktır, dolayısıyla gücü yerindedir, sofra arkadaşlarıyla yemek yedikten sonra döşeğe yanaşır, kemerini çözer, kızı kaldırır ve onu yatağa taşır. Çok kısa bir süre onunla vakit geçirdikten sonra gizlice yanından ayrılıp her zaman birlikte uyuduğu arkadaşlarının yanına döner ve bundan sonra aynı olay sürekli tekrar eder. Günlerini arkadaşlarıyla geçirip geceleri de onlarla aynı yerde kalırken, çok dikkatli bir şekilde eşine gizli ziyaretlerde bulunur, aynı yerde yattığı arkadaşlarından biri durumu fark edecek diye utanıp korkar. Eşi de kimseye yakalanmadan gizli bir şekilde buluşabilmeleri için ona yardım eder. Bu durumu kısa bir süre için değil, o kadar uzun süre devam ettirirler ki, çoğu baba olana kadar eşlerini günyüzüyle görmemiş olur. Bu tür bir ilişki sadece oto kontrol ve itidali artırmakla kalmaz, aynı zamanda çiftin fiziksel olarak daima zinde ve cinsel ilişkiye hazır durumda kalmasını

da sağlar, sınırsız cinsel aktivitenin getirdiği bıkkınlığı ve iktidarsızlığı engeller. Üstelik çiftler arasında daima arzu ve şefkat gibi duygular canlı kalır.

(Plutarkhos, Lykourgos, 15.3-5; LCL)

Figür 4.3. Bir aslanın üzerinde duran çıplak bir kadın figürü şeklindeki sapın üzerinde duran Lakonia tuncundan ayna; kadının omuzlarındaki kanatlı *griffon*lar ayna varken parlayan ve görüntüyü yansıtan diski desteklemeye yardımcı unsurlar olarak kullanılmıştır. MÖ yak. 520. Sparta eseri bu alışılmamış çıplak genç kadınların bu örnekteki gibi betimleri, Artemis Orthia veya müridlerinden birini tasvir ediyor olabilir. Kadının çıplaklığı erken dönem Yunan sanatında nadir olduğu için bunun gibi ayna sapları Aphrodite'yle de bağdaştırılabilmektedir. New York, Metropolitan Sanat Müzesi.

Gizli evlilik dışında bilinen diğer gelenekler arasında gelin ve damat adaylarının karanlık bir odaya doluşarak birbirlerine el yordamıyla ve rastgele eş seçtikleri de vardır. Aristokratların sadece birbirleriyle evlendikleri bir düzende eşlerin rastgele seçilmesi eşitliğin bir göstergesiydi, bu durumda bir eşin diğerinden hiçbir farkı yoktu. Evliliğin tek amacının üretim olması nedeniyle gizli ya da bu şekilde rastgele evlilik sonucundaki birlikteliklerden çocuk doğmadığı takdirde, evlilik kurumu çiftlerin çocuk yapmak için başka kimselerle birlikte olmasına müsaitti. Bu gelenekler eğer gerçekten uygulandıysa dahi Klasik döneme gelinceye kadar silinip gitmişti. Fakat Sparta'da zina kavramının yokluğu halen Spartalı olmayan yazarların dikkatini çekiyordu. Ksenophon da hem erkek ve kadınların bireysel arzularını tatmin etmeye hem de devletin kusursuz insan yetiştirme ve Spartalı vatandaş ihtiyacını karşılamaya yönelik bir uygulamadan bahseder:

> (Lykourgos) Erkeklerin elinden istedikleri zaman evlenme hakkını da aldı ve bedenen en uygun durumda oldukları zaman evlilik yapmalarına müsaade etti, çünkü bunun da kusursuz çocuk sahibi olmaya fayda sağladığını düşünüyordu. Tabii yaşlı bir adamın genç bir karısı da olabilirdi ve bu yaşlı kocaların eşlerini kıskanıp fazla üzerine düştüklerini görünce bu durumda da alışılagelmiş kuralların tam tersini uygulattı. Yaşlı adamın hem ruhen hem de bedenen takdir ettiği genç bir adamı eşine çocuk doğurtması için ona ön ayak olmasını sağladı. Öte yandan eğer bir adam eşiyle birlikte olmak istemezse ve buna rağmen yine de çocuk sahibi olmak istiyorsa, onun bildiği iyi bir aileden asil bir

Figür 4.4. Naukratis ressamına atfedilen Lakonia keramiği, MÖ yak. 570-60. Elinde bir şarap testisi tutan çıplak bir çocuğun hizmet ettiği yanyana uzanmış bu beş adam muhtemelen bir *syssition*da, yani *symposion*un Sparta'ya özgü halinde betimlenmektedirler. Kanatlı erkek *daimon*lar ve iki *siren* etraflarında dönüp dolaşmaktadır. Paris, Louvre müzesi.

kadına gidip, eğer kadının kocasını razı ederse onunla birlikte olup çocuk sahibi olabilmesini de sağladı. Bu çok kereler uygulandı, çünkü kadınlar iki evde de söz sahibi olmak istiyordu, kocaları da çocukları için onların soyunu ve gücünü paylaşacak kardeşleri olsun, ama bu kardeşler mallarında bir hak talep edemesinler istiyorlardı.

(Ksenophon, Spartalıların Devleti, 1.6-10, LCL)

Homoseksüellik ve Sübyancılık

Diğer Yunanlar gibi Spartalılarda da insanları çağdaş dünyada olduğu gibi homoseksüel ve heteroseksüel olarak ikiye ayırma eğilimi yoktu. Üstelik hemcinslerle girilen cinsel ilişkiler kişilerin heteroseksüel evlilikler yapmasını engellemiyor, evlilikle homoseksüel ilişkiler bir arada yürüyebiliyordu. Antik dönem homoseksüelliği çağdaş biçiminden birkaç yönden farklılık göstermektedir. Bir kere hemcinslerle cinsel ilişkinin temelinde eğitim

sistemi yatmaktadır. Hemcinsler arasındaki cinsel ilişkide, ana unsur fiziksel çekicilik olmadığı takdirde hem erkekler hem de kadınlar arasında eğitici olarak görülmekteydi. Yunan dünyasında kız-erkek ayrı eğitim esastı; yaşlı erkek ve kadınlar toplumun genç mensupları için birer "öğretmen" gibi işlev görüyorlardı. Bugün öğretmenler ile öğrencileri veya yaşlılar ile gençler arasındaki romantik ilişkilerin hoş karşılanmaması durumu eski Yunanların kafasını karıştırırdı, çünkü onlar öğretmen-öğrenci arasındaki cinsel ilişkiyi gençlerin eğitimini oluşturan yapıtaşlarından biri olarak görüyorlardı. Öğretmenlerin genç öğrencilerini çekici bulmasının sosyal bir faydası olduğu ve öğrencilerine abayı yakan öğretmenlerin öğrenciyi daha iyi eğitmek için çaba sarfedeceği düşünülüyor, öğrencinin de karşısında bu şekilde hayranlık duyabileceği yaşlı, bilge ve başarılı bir sevgili oluyordu. Bu öğrenciler genellikle ergenliklerinin başında olurdu. Bu şekildeki hemcins ilişkileri sadece eğitim temelinde değil, hayatın her alanı için geçerliydi. Fakat bu tür ilişkilerde fiziksel ilişkinin ne kadar rol oynadığı belli değildir, çünkü eserleri günümüze kalan birçok yazar cinsellik konusunda utanç eğilimi göstermekte ve bu ilişkilerin düşünsel yanını vurgulamayı tercih etmektedirler. Kadınlar arasındaki homoseksüel ilişkiler hakkında çok daha azını biliyoruz, fakat Plutarkhos'un Lykourgos adlı eserinde ifade ettiğine göre "bu tür cinsel ilişkilere değer veriliyordu ve seçkin kadınlar evlenmemiş kızlarla ilişki yaşıyorlardı" ve kadın korolarının icra ettiği şarkılardaki cinsel unsurlar (daha önce alıntıladığımız Alkman şiirinde olduğu gibi) gizli saklı değildi.

Figür 4.5. Koşar halde ve tek göğsünü açıkta bırakan yarış elbisesiyle betimlenen Spartalı bir kız heykelciği, MÖ yak. 525-500. Londra, British Museum.

Hem erkekler hem de kadınlar için hemcinsleriyle kurdukları münasebetler kişiye günümüzde çoğu toplumda evlilikle ilişkilendirilen kader arkadaşlığı, cinsel haz ve ruhsal mutluluk gibi kavramların çoğunu veriyordu. Homoseksüellik düzene dahil edilmişti. Hemcinslerle ilişkinin ideal hali yaşça büyük biriyle ergenliğini yaşayan birinin birlikteliğiydi ve bu genellikle belli bir zamanla sınırlıydı. Sakalları çıkmaya başladıktan sonra erkek çocuklarıyla ilişkinin devam etmesi pek uygun görülmezdi. Bununla birlikte aynı yaştan kimselerin arasında bazen ilişki yaşanabiliyor ve bunlar bazen bir ömür boyu dahi sürebiliyordu.

NÜFUS VE SPARTA EKONOMİSİ

Spartalılar Lakonia ve Messenia'yı işgallerinin ardından topraklarındaki toplam nüfusun çok küçük bir kısmını -bir ihtimal 20'de 1'ini- oluşturur duruma düştüler. Dolayısıyla, çoğu

yönetici aristokrat sınıf gibi onlar da sayıca çok sınırlılardı. Üstelik diğer Yunan kent devletlerinin aksine ticaret hayatından ve kolonizasyondan uzak olmaları Sparta nüfusunun büyümesini de kısıtladı; çünkü gelecekte bir gün anayurtta karnını doyuramayacak duruma gelecek olası nüfusu yollayabilecekleri bir koloni de bulunmuyordu. Ksenofobi de Sparta nüfusunun büyümesini engelliyordu. Örneğin Atinalıların aksine, Spartalılar hiçbir zaman yabancılarla evlilik yapmadı, Sparta kökenli olmayan geniş kesimleri vatandaşlığa kabul etme gibi bir uygulamaya asla imza atmadılar. Fakat MÖ 5. yüzyılda Atina'yla giriştikleri ve Peloponnesos Savaşları olarak bilinen uzun soluklu savaşlar nedeniyle hasıl olan çaresizlik yüzünden birtakım olağanüstü önlemler uygulamak zorunda kalmışlardı. Bu olağanüstü durum sırasında Sparta kökenli olmayıp Sparta'da yaşayan bazı çocukları eğiterek Sparta ordusuna almış, bazı *heilot*ları askeri hizmetten muaf tutup, bazı *perioikos*ları da yönetim pozisyonunda görevlendirmişlerdi. Bu uygulamaların bir kısmı nüfus probleminin daha da ciddi bir sorun haline dönüştüğü savaş sonrasında ve Hellenistik dönemde de devam etmiştir.

Sparta'nın Azalan Nüfusu

Nüfus düşüşünü Spartalıların yaşam tarzı körüklüyordu. Sparta yeni doğmuş erkek çocukların öldürülmesini bir kurum haline getirip uygulayan tek Yunan kent devletiydi. Üstelik Spartalı askerlerin savaşta geri çekilmekten veya teslim olmaktansa devletleri için canlarını vermek zorunda olmaları da ölüp giden birçok insanı açıklayabilir. Bu ilkeyi kuvvetlendiren unsur, Spartalı kadınlara ithaf edilen ifadelerle, örneğin oğluna kalkanını verirken "geriye ya kalkanın elinde dön, ya da kalkanının üzerinde dön" diyen annenin tavrıyla da özetlenebilecek toplumsal baskıydı (Savaş alanında defnedilmeyen Spartalı askerler yurda kalkanlarının üzerinde taşınarak getirilirlerdi).

Spartalıların nüfusu yavaş yavaş azalıyordu. Eskiçağda dünyanın her yerinde yüksek oranlarda gerçekleşen bebek ve çocuk ölümlerine ilaveten Sparta'nın sorunlarını çoğaltan bir başka mesele de sıradışı evlilik adetleriydi. Kadınlar doğurganlık yaşına ulaşmalarının sadece birkaç yıl ardından evleniyorlardı; fakat eşleriyle cinsel ilişkiye girme şansları çok kısıtlıydı, çünkü kadınlar çocuk doğurmaya en elverişli dönemlerindeyken kocaları ya sürekli savaşlardaydı, ya da diğer askerlerle birlikte kışlalarında kalıyorlardı. Üstelik iki taraf da sık sık üretkenlikten uzak, homoseksüel ilişkiler yaşıyorlardı. Tüm bu engeller yetmezmiş gibi, bunların yanına bir de bazı kadınların çocuk doğurmayı reddetmeleri ekleniyordu. Doğumun kadın açısından riski, askerlerin cephede ölüm riskine eşdeğer görülüyordu ki, mezartaşlarına isimlerini yazdırabilecek şerefe nail olan yegâne Spartalılar doğum sırasında ölen kadınlar ya da savaş sırasında ölen askerlerdi. Spartalılar da diğer Yunan kadınları gibi muhtemelen doğum kontrol yöntemleri olarak kullanılan birtakım ot karışımları ve sirkeli sudan ya da bala veya zeytinyağına bulanmış yün tomarları gibi mekanik önleyicilerden haberdardılar. Doğurganlığı bu şekilde kontrol altında tutabilme niteliği çoğu zaman kadınların üstün konumuna işaret etmektedir, dolayısıyla Aristoteles Spartalı kadınların ev içinde son sözü söylediğini, aile gelirinin büyük bir kısmını oluşturan evi çekip çevirdiğini iddia etmekte haklı olabilir.

Sparta'nın nüfus sorunu ayrıca zaman zaman oluşan doğal afetler, ekonomik sıkıntılar ve erkeklerin göç etmesi gibi faktörler nede-

niyle daha da içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Arkaik dönemde dokuz bin erkek Spartalı vardı. MÖ 479 yılında sekiz bin erkek vatandaş vardı ve bunların beş bini Plataia Savaşı'nda mücadele etti. Herodotos'a göre burada her Spartalının yanında hem hafif zırhlı asker olarak hizmet veren hem de Spartalıların ayak işlerine koşan yedi *heilot* vardı. Bu rakamlar muhtemelen tamı tamına doğru değildir, fakat yine de Spartalılarla *heilot*lar arasındaki dağılımla ilgili bir fikir verebilmektedir. MÖ 330 yılında Aristoteles Spartalıların sayısının bin olduğu tahmininde bulunur. MÖ 244'e gelindiğinde bu sayı yedi yüzden azdı. Roma döneminde bölgeye gelen turistlere eski Sparta ritüellerini ve dayanıklılık gösterilerini sergileyecek Spartalı bulmak bile zorlaşmıştı. Spartalı kadınların sayısı veya erkeklerle kadınların sayısının oranı hususundaysa elimizde kesin bir bilgi yoktur.

Heilotlar ve Sparta Sistemi

Sparta ekonomik sistemi, vatandaşların tüm vaktini ve tasarrufunu *polis*in savunması ve refahına adayacakları şekilde tasarlanmıştı. Devlet vatandaşlara ihtiyaç duydukları her şeyden onlara kıt kanaat yetecek şekilde temin ediyor, özellikle bol bol vermiyordu. Yunan dünyasının geri kalan kesimiyle ticari işleri yürüten *perioikos*lar gümüş ve altın sikke kullanabiliyorlarken, Spartalıların sadece demir para kullanmalarına izin veriliyordu. Bu demir çubuk veya kalıpların Sparta toprakları dışında bir geçerliliği bulunmuyordu. Spartalılar demir kalıpları Peloponnesos Savaşı'ndan galip çıkmaları sonrasında topraklarına bir altın ve gümüş akışının yaşandığı MÖ 5. yüzyılın sonuna kadar kullandılar, fakat Hellenistik döneme kadar kendi sikkelerini darbetmediler.

Burada amaçlanan hedef erkekler arasında ekonomik eşitliğin sağlanmasıydı, bu da esasen Sparta tipi yaşamı sürdürebilmek için kendilerine gerekli olan asgari gelirin sağlanması demekti. Spartalılar kendilerine **homoioi** ("denkler", "eşitler" veya "eşit statüdeki kimseler") diyordu. Fakat daha sonra göreceğimiz üzere, ekonomik eşitlik hayali bir düşünceydi. Messenia fethedildiğinde toprakları dokuz bin eşit *kleros*a bölündü. Her Spartalı çocuk doğduğunda devlet tarafından kendisine bu *kleros*lardan biri tahsis edilir, toprağın yanında bir *heilot* ailesi de emrine verilirdi. *Heilot*luk kurumu, Spartalı kadın ve erkeklerin üretim veya gıda temini gibi ihtiyaçlardan muaf tutulması bakımından Sparta sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı.

Her *kleros* sahibi, toprağı işleyen *heilot*lardan yıllık belirli bir oranda ürün alma hakkına sahipti. *Heilot*ların yükünün yüzyıllara göre değişiklik gösterdiği görünmektedir. Tyrtaios onları marabalar olarak tasvir ederken, Plutarkhos onların Spartalı erkekler için 70, eşleri için de 12 kile (yaklaşık 25 kg) arpa ve bunlara ek olarak da yağ ve şarap temin etmekle yükümlü olduğunu ifade eder. *Heilot*lar özgür olmamalarına rağmen, Yunanistan'daki diğer bölgelerde bulunan köleler gibi de değildiler. Bireylerin malı değil, devletin malıydılar. Devlet tarafından görevlendirildikleri çiftliklerde sürekli aynı ailelerle birlikte yaşarlar, başkasına satılamazlardı. Toprak sahibine gıda temin etmek, orduda yardımcı güç olarak görev almak ve kralların veya magistratların ölümleri sırasında ağıt yakmak dışında *heilot*ların efendilerine karşı belirlenmiş başka sorumlulukları bulunmamaktaydı. Ellerindeki fazla malı pazarda satıp gelir de elde edebilmekteydiler.

*Heilot*lar köleleştirildiklerini akıllarından hiç çıkarmasınlar diye belirli aralıklarla

dövülürlerdi. Ayrıca ilk bakışta *heilot* olduklarının anlaşılabilmesi için hayvan derisi ve deri başlıklar gibi ilkel ve aşağılayıcı giysiler giyme mecburiyetleri vardı. Kendi topraklarında, fakat başkalarının emrine tabi yaşayan *heilot*lar, özgürlük arayışından hiç vazgeçmediler. Sparta ordusunda yaptıkları hizmetler sayesinde efendilerine karşı yürüttükleri mücadelede kullanacakları yararlı bilgiler de ediniyorlardı. MÖ 464'te bazıları Sparta'ya büyük zarar veren depremden faydalanarak Ithome'de on yıl sürecek bir ayaklanma başlattı. 455 yılında Spartalılar asilerin bir daha Peloponnesos'a hiç dönmemek kaydıyla bölgeden ayrılmasına razı oldular. Atinalılar bunların çoğunu Korinthos körfezinin kuzey kesimindeki Naupaktos'a yerleştirdi. Messenia nihayet MÖ 369 yılında Sparta'nın düşmanları Thebai ve Boiotia'nın yardımlarıyla bağımsızlığını geri kazandı.

Heilot sistemi Sparta'yı diğer Yunan kent devletlerinden keskin bir şekilde farklılaştırmış, onu ekonomik sistemi tamamen toprak sahipleri ve toprağı işleyen işçiler arasındaki coğrafi ve sosyal ayrılıklara bağlı tek polis haline getirmiştir. Yunan dünyasında kölelik kurumu yaygın olmasına rağmen, başka hiçbir bölgede en alt kesimin işgücü yaşamın devamı için bu derece önem teşkil etmemekteydi. Üstelik Yunan dünyasının her yerinde tarım, iç ekonominin temeli olmaya devam etmekle beraber insanlar farklı yollardan geçimlerini sağlayabiliyorlarken, bu unsur büyük kentler arasında sadece Sparta'da vatandaşların geçimlerini sağladıkları yegâne geçim kaynağı olarak kalmaya devam etti.

Sparta sistemi, şimdilerde toplum mühendisliği olarak adlandırılan hususun son derece başarılı bir örneğiydi. Fakat Sparta devletinin kendisiyle bağdaştırılan vatandaşlar arasındaki eşitlik ideolojisine rağmen refah dengesizliği tamamen ortadan kalkmamıştı. Bununla birlikte yaşlılar konseyine seçilen kral soyunun temsilcileri ve buna benzer dar bir grup haricinde güç ve statü belirlemede gelir farklılığının oynadığı rol, Sparta'da diğer Yunan kentlerine oranla çok daha düşüktü. Spartalılar kendilerine boşu boşuna "eşit statüdeki kişiler" demiyordu. Zengin ya da fakir olsun, hepsi doğum sonrası aynı incelemeye tabi tutuluyor, hepsi aynı eğitimden geçiyor ve hepsi aynı giysileri giydikleri *phalanks*ta yanyana ve aynı silahlarla mücadele ediyorlardı.

Sparta Yönetimi

Sparta'nın toplum düzeni ve eğitim sistemi gibi yönetimi de çağdaşlarında hayranlık uyandırıyordu. Bu yönetim biçimi monarşik, oligarşik ve demokratik unsurlar içeriyordu. Aristoteles gibi siyaset teorisyenlerinin karma rejim dediği sistemi ortaya çıkarmıştı. Sparta'nın muhafazakâr yapısı monarşi ve yaşlılar konseyi gibi geleneksel kurumlardan feragat etmede bir hevessizlik yaratmışken, aynı dönemde diğer Yunan kentleri bunları ya toptan kaldırmış ya da yeniden tanımlamış ve yönetimde nesilden nesile geçen nüfuzun gücünü azaltmışlardı. Sparta'da yönetimin çeşitli organları ve süreli memuriyetlikler birbirlerini denetleyecek şekilde tasarlanmış ve yönetimin kendi başına hızlı ve radikal bir icraat yapması tehlikesini önleyecek şekilde biçimlendirilmişti.

İkili Krallık

Yönetim görevi iki aile arasında paylaştırılmıştı. Yönetimin başı olarak iki kral (*basileis*) bulunuyordu. Taht babadan oğula geçiyordu. Birbirleriyle hem işbirliği yapan hem

de rekabeti elden bırakmayan ve eşit ağırlığa sahip iki kral monarşinin gücünü karşılıklı olarak denetleyen bir mekanizma işlevi görüyordu. Üstelik bu sayede Sparta hiçbir zaman lidersiz kalmıyor, Yunanların anarşi (Yun. *anarkhia*: lidersizlik veya yönetim boşluğu) olarak adlandırdığı durumdan kaçınılmış oluyordu.

Kralların askeri, dini ve hukuki yetkileri vardı. Krallardan biri askeri birliklerin komutanı olarak hizmet ederken diğeri de şehirdeki işleri idare ediyor ve komutanlık eden kralın savaşta ölmesi durumunda öteki diğerinin yerini alıyordu. Krallar aynı zamanda başrahip olma özelliğine de sahipti ve tüm kamusal kurban törenlerini yönetiyorlardı. Ayrıca sorumlulukları arasında tutumlarıyla topluma örnek olmak da vardı. Bu sebeple MÖ 480 yılında Thermopylai'da düşman karşısında hiçbir şansları olmamasına rağmen Sparta'nın ne olursa olsun savaşma emrine uyan Kral Leonidas ve askerlerinin cesareti ve kendilerini feda edişleri efsane haline dönüşmüştü. Halbuki aynı savaşta diğer kentlerden gelen Yunanlar da en az onlar kadar cesaretle mücadele vermişlerdi.

Gerousia

Krallar hukuki yetkilerini *gerousia*, yani yaşlılar konseyinin diğer üyeleriyle paylaşıyorlardı. *Gerousia*, iki krala ilaveten görevlerini ömürlerinin sonuna kadar ifa edecek 60 yaşın üzerindeki 28 üyeden oluşmaktaydı. *Gerousia*'ya seçilme, bir Spartalının ömrü boyunca erişebileceği en şerefli mertebeydi. Üye adayları toplumun önüne kura çekimiyle oluşturulmuş bir sırayla çıkarlardı. Kazananlar meclisteki alkışa göre seçiliyordu. Aristoteles'in sonraları "çocuksu" bulduğu bu yönteme göre en yüksek alkışı alanlar üyeliğe hak kazanıyordu. *Gerousia* tarafından görüşülmeyen hiçbir mesele meclisin gündemine getirilemezdi ve *gerousia*, görüşmeleri askıya alma yoluyla meclisin aldığı bir kararı onaylamayı reddedebilirdi. Bu konsey aynı zamanda hak mahrumiyeti, cinayet, vatana ihanet ve sürgün ya da ölüm gibi ciddi cezalar gerektiren diğer suçlara bakan bir mahkeme olarak da görev yapardı.

Ephoros'lar

Spartalılar her yıl otuz yaş üstü adaylar arasından yine alkış yöntemiyle beş ephoros seçerdi. *Ephoros*'lar (denetmenler) kralları denetler ve bu yönleriyle hukuk ilkesini temsil ederlerdi ki, bu unsur Yunanların çoğu gibi Spartalılar için de çok kıymetliydi. *Ephoros*'lar her ay bir and içer ve kralların yasalara uygun davrandıklarını bu şekilde tasdik ederlerdi. Kralların bazı idari yetkilerini onlarla paylaştıkları gibi, onları görevden alma yetkileri de vardı. *Ephoros*'lar kralları Sparta'dayken sürekli gözlüyor, seferler sırasında krala iki *ephoros* eşlik ediyordu. *Ephoros*'lar *gerousia* ile meclise başkanlık ediyor ve yabancı elçileri kabul ediyorlardı. Ayrıca vatandaşlarla veya *perioikos*ları ilgilendiren meselelerle ilgili hukuki yetkilere de sahiptiler.

Ephoros'lardan biri daima "eponymos"tu, yani Sparta'da yıla adını veren yetkiliydi. Örneğin Thukydides 421 yılındaki bir anlaşmanın tarihini şöyle vermektedir: "Anlaşma Sparta'da Pleistolas'ın *ephoros* olduğu yılın Artemision ayının 27. gününden, Atina'da ise Alkaios'un *arkhon* olduğu yılın Elaphebolion ayının 25. gününden itibaren geçerlilik kazanmıştır (5.19)". *Ephoros*'ların yetkilerine gem vurmak amacıyla görev süreleri sadece bir yıldı ve yeniden seçilemiyorlardı; kendilerinden sonra yerlerine seçilenler tarafından

da incelemeye tabiydiler. Bu sebeple yönetimin hem oligarşik hem de demokratik bir öğesi durumundaydılar.

Gençlerin eğitimi hususunda tüm yetki *Ephoros*'ların elindeydi ve bu alanda da Sparta'nın katı disiplinini gösteriyorlardı. Aynı zamanda *heilot*ları izlemek için oluşturulan bir kurum olan **krypteia** (gizli polis) da onların sorumluluğu altındaydı. Bu yönetim birimi Yunan kentleri arasında yalnızca Sparta'ya özgü bir kurumdu. Genç Spartalılar bir yıllığına casusluk yapmak için *heilot*ların arasına yollanır, yakaladıkları *heilot*ları ve özellikle de en karakterli olup başkaldırma ihtimali en yüksek olanları öldürmek üzere görevlendirilirdi. *Ephoros*'lar her sene *heilot*lara savaş ilan eder, böylece Spartalıların onları dini kirlenme ve cinayet suçu gibi meselelere bulaşmadan öldürebilmelerine imkân tanınmış olurdu.

Meclis

Meclis, üyelik niteliği göz önüne alındığında, tüm reşit erkekleri bünyesinde barındırmasından dolayı Sparta yönetiminin en demokratik unsuru olarak öne çıkıyordu. Ayda bir kez dolunay vakti açık havada toplanırdı. Fakat Atina meclisinin aksine, Sparta meclisinde görüşme yapılmazdı; vatandaşlar *gerousia* tarafından gündeme getirilen tasarıları dinlerler ve tartışmaya yer vermeden sadece olumlu ya da olumsuz yönde oy kullanırlardı. Bir Spartalı kamuya açık tartışmalara taraf olacak biri gibi değil, itaat edecek ve geleneğe göre hareket edecek biri olarak yetiştiriliyordu. Lykourgos'un hitabet hocalarını yasakladığı söylenir. Bu yapıları İngilizceye de Lakonia kelimesinden türeyen "laconic" kelimesi şeklinde girmiştir ve çok az ve öz konuşan kişileri tanımlamak için kullanılan bir sıfattır.

Sparta'nın Karışık Devlet Yapısı

Eskiçağdan beri monarşi, oligarşi ve demokrasi unsurlarının dengeli bir karışımının istikrarın en büyük teminatı olduğuna inanan birçok siyaset düşünürü, Sparta yönetim biçiminin bu özelliğe sahip olduğunu savunarak onu takdir etmiştir. Şüphesiz Sparta'da krallar ve erkek vatandaşlar arasında eşitlikçilik ruhunu besleyen ekonomik eşitlik ideolojisi vardı. Fakat aslında oligarşik unsur diğer iki unsura ağır basmaktaydı. Güç, ağırlıklı olarak *gerousia*nın elindeydi. Zaman geçtikçe 5 kişiden oluşan *ephoros*'lar da krallar karşısında güç kazanarak dış politikayı şekillendiren en güçlü unsur haline dönüştüler. Lakonia'da yaşayanların neredeyse yüzde doksanbeşini oluşturan *perioikos*lar, *heilot*lar ve Spartalı kadınlar gibi unsurların vatandaş sayılmamasını görmezden gelsek dahi, o zaman bile değişmeyen bir gerçek vardır ki, o da yönetimin erkek vatandaşların oluşturduğu küçük sınıfın içinde, çoğu zenginden oluşan bundan daha da dar bir grubun tekelinde olmasıdır.

PELOPONNESOS BİRLİĞİ

Yunanistan'ın Roma tarafından fethine kadar Sparta hiçbir zaman Spartalı olmayanların yönetimine tabi olmamıştır. Sparta MÖ 546 yılında Argos'ta kazandığı zaferin ardından sadece Peloponnesos'un değil, tüm Yunanistan'ın en güçlü devleti haline geldi. Peloponnesos'ta Messenia dışındaki devletlerle bir fetih politikası yerine bir ittifak politikası geliştirdi ve bu ittifakın yavaş yavaş lideri haline dönüştü. Nihayetinde, yaklaşık 510-500 yılları gibi "Sparta ve müttefikleri" ya da tarihçilerin bugün verdiği isimle "Peloponnesos Birliği" kuruldu. Birlik Argos ve Akhaia dışında Peloponnesos'taki tüm kent-

lerin yanında, Peloponnesos dışında bulunan Thebai gibi kilit devletleri de içinde bulunduruyordu. Birliğin amacı karşılıklı korumaydı. Her devlet savaş zamanı askeri birliklerle katkıda bulunacağına yemin ediyor, "ortak dost ve düşmanları kabul edeceklerine ve Spartalıların liderliğini izleyeceklerine" dair and içiyorlardı. Birlik bir imparatorluk değil, bir ittifaktı; savaş zamanı dışında vergi ödenmiyordu ve Sparta'nın birliğe kendi politikasını dayatması söz konusu değildi.

Birliğin yönetimi Spartalıların meclisi ve her devletin bir oyla temsil edildiği müttefiklerin konseyi olmak üzere ikili bir yapıdan meydana geliyordu. Birliği toplantıya çağırma hakkı yalnızca Sparta'daydı ve yine yalnızca Sparta askeri birliklerin komutanı olarak görev yapabilirdi. Sparta'nın askeri meselelerle ilgili şöhreti Yunanların Perslere karşı yürütülen savaşta onları Yunanların doğal lideri olarak öne çıkarmıştı. Birlik varlığını 360'lı yıllara kadar sürdürdü ve bu tarihte Sparta'nın Thebai'a yenilmesinin ardından Korinthos ve diğer üye devletlerin birliği terk etmeye zorlanmaları sonucu ortadan kalktı.

SPARTA'DA TARİHSEL DEĞİŞİM

Plutarkhos'un anlattığı Sparta toplumunun işleyişine tanık olan kimse yoktur. Ksenophon da Lykourgos'un yasalarının onun zamanında artık uygulanmadığını ifade etmektedir. Bu sebeple Lykourgos'un bazı yasalarının belki çok öz, belki de kısmen uygulanmış olabileceği, hatta bazı yasalarının belki hiç hayata geçirilmemiş olabileceği ihtimalini de kabul etmemiz gerektir. Benzer totaliter distopya ve ütopyaların başarısızlığına dair 20. yüzyıl örnekleri önümüzdedir. Çağdaş tarihçilerse Sparta toplumunda zamanla köklü değişiklikler yaşandığı doğrultusunda bir model çizen ve "normalleşme" veya kendine has özelllikleri yitirme denebilecek bu durumu da 5. yüzyılın sonlarına tarihleyen Aristoteles'in genel modelini kabul etmektedirler. Bu tür bir değişim erkek Spartalıların toplumsal davranışlarından gözlemlenebilir, fakat kadınların hayatının ciddi bir değişikliğe uğrayıp uğramadığı açık değildir, çünkü Aristoteles'in de üzerinde durduğu gibi, kadınlar Lykourgos'un sistemine hiçbir zaman tamamen dahil edilmemişti.

Bunun yanında bazı değişiklikler de açıkça görülebilmektedir. Gelişimin bariz olduğu bir alan da arazi toprak kullanım hakkıdır. Arazi, eskiçağdaki en değerli maldı. Sparta'da ise kamusal ve özel olmak üzere iki tür arazi kullanım sistemi vardı. Bir kişi öldüğünde ona ait olan *kleros* devlete devrolur ve yeni doğan başka bir Spartalı bebeğe tahsis edilir, bu bebeğin arazinin eski sahibinin bir akrabası olma gerekliliği gibi bir şarta da gereksinim duyulmazdı. 5. yüzyılın sonunda ya da 4. yüzyılın başında kamu arazisini düzenleyen Lykourgos sisteminden vazgeçildi. Bundan böyle bir arazi sahibi *kleros*unu veya evini istediği kişiye verebilmeye, istediği kişiye miras olarak bırakabilmeye başladı. Bu değişim ekonomik eşitlik idealini baltaladı ve zamanla varlıkların küçük bir azınlığın elinde toplanmasına yol açtı. Bunun sonucunda tam vatandaş olabilmek için mali durumu yetersiz kalan bir altsınıf ortaya çıktı, çünkü bunlar artık *syssition*lara yapılması gereken katkıyı yapamaz olmuşlardı. Artık onlar "eşit statüdeki adamlar" değildi, ikinci sınıf haline dönüşmüşlerdi.

Klasik döneme gelindiğinde (eğer daha önce değilse dahi), *kleros* olarak dağıtılan araziye ilaveten, bazı başka araziler de özel

mülk olarak elde bulunduruluyordu. Kadınlar *kleros* dağıtımına dahil edilmemelerine rağmen, ellerinde diğer Yunan şehirlerindeki kadınlara göre daha fazla toprak bulunduruyorlardı. Bu topraklar kadınların eline çeyiz veya miras olarak geçiyordu. Görünüşe göre miras bırakma serbestisi uygulamasına geçilmeden önce, kız çocukları erkek çocuklarından yarım kat daha fazla miras alıyorlardı. Tabii hiç erkek çocuğu olmayıp sadece kızları olan aileler de vardı. Sparta'da her zaman bir erkek azlığı vardı, çünkü erkekler sürekli savaşlarda hayatlarını kaybediyor, paralı askerlik için Sparta'yı terkediyor ya da tam vatandaş sayılmaları için ihtiyaç duyulan gereksinimleri sağlayamıyorlardı. Üstelik, erkek çocuklarının doğum sonrası geçtikleri kontroller ve zayıf olanların katledilmesi uygulamasından yüksek ihtimalle kız çocukları etkilenmiyordu. Plutarkhos kızların yetiştirilmesiyle ilgili dikkat çekici noktalara değinmesine rağmen, erkek çocukların tabi tutuldukları denetimi ayrıntılı bir şekilde anlatırken aynı konuya dair kızlarla ilgili hiçbir şey söylememektedir. Bu çıkarsamanın doğru olduğu kabul edilirse, o halde bu faktörler muhtemelen cinsiyet oranında kayda değer bir dengesizlik yaratmış olmalıdır. Bir kadın babasının tüm arazisini miras edinebiliyor ve bu şekilde birçok kadın olağanüstü varlıklı hale geliyordu. Bu sebeple Aristoteles'in kendi zamanında Sparta topraklarının beşte ikisinin kadınlara ait olduğuna dair ifadesi de inandırıcıdır.

SPARTA SERABI

Ksenophon ve Plutarkhos gibi yazarların Sparta'ya duydukları hayranlık onları Sparta'nın monolitik yapısını abartmaya iterken, eşitlik idealinden sapmaları önemsememelerine ve tarihi değişim sürecini görmezden gelmelerine neden olmuştur. Bu bakış açısı da, (demokratik yapıdaki Atina gibi) değişime açık bir devlette eksik olan istikrar unsurunu durağan bir toplumun sunabileceğine inanan sonraki düşünürler için Sparta'yı cazibeli hale getirmiştir.

Sparta'nın çağdaş siyaset düşüncesindeki büyüleyiciliğinde Platon'un da büyük payı vardır. Sparta henüz eskiçağda bile Atina ve demokrasi karşısında Atina'ya sempati duymayan entellektüeller iki toplum arasındaki farkı abarttığı için "öteki" görevini görmeye başlamıştı bile. Platon'un eserlerinde Sparta sanal bir ütopya olmuş; *eunomia*, yani "düzgün yasalarla yönetilen" bir cennete dönüşmüştü. Bu durumun en çarpıcı örneği Platon'un Devlet'te ütopik devleti anlattığı kısımda izlenilebilmekte, burada idealleştirilmiş Sparta'nın birçok özelliği kendini göstermektedir. Örneğin Platon'un "muhafızlar" dediği filozof-krallarının hayatını anlattığı kısımda bu etki çok açıktır. İki toplumsal sistemin merkezinde de ortaklık ve totaliter kontrol vardır. Yüksek tabakaya mensup kadın ve erkeklere beden terbiyesi de dahil olmak üzere aynı tip eğitim verilir. Kadının tek eşliliğine ve mülkün erkek mirasçılara geçmesi ilkesine dayanan müstakil aile yapısı, Platon'un muhafızları için geçerli değildir. Cinsel ilişki kusursuz insana ulaşma esasına oturtulmuştur. Kadın muhafızlar evişlerinden muaftır, çünkü alt sınıfların temsilcileri genellikle Yunan kadınlarının yaptıkları işleri üstlenmişlerdir. Cinsiyetlerinden doğan tek sorumlulukları çocuk doğurmaktır. Devlet tüm çocukların eğitimini üstlendiği için evlilik de devredışı kalmıştır. Yunan toplumunun özünü sürekli tehdit eden özel mülk ile paraysa kıskançlık ve sınıfsal çatışmayı en aza indirgeyebilmek için yasaklanmıştır.

Hem eskiçağda hem de modern dönemde Sparta taraftarları ve muhaliflerine dair tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Çünkü tarihçiler ve filozoflar 2400 yıl boyunca kelimesi kelimesine aynı metinlere dayanarak birbirinden tamamen farklı görüşler ileri sürmeye devam etmektedirler. Sparta ruhunun temel kaidelerinden oluşan bu geçmişten günümüze ulaşmış gerçekliği doğrunalabilir anekdotlar yığınını okuyan kimseler, bunlara birbirinden çok farklı tepkiler vermektedir. Bu anekdotların çoğu Plutarkhos'un Spartalı kadınların sözleri adlı eserinde toplanmıştır. Bunlardan birinde Plutarkhos oğlunu toprağa veren Spartalı bir kadına yaşlı bir kadının başsağlığı dileğini iletişini ve kadını şanssızlığından ötürü teskin etmeye çalışmasını aktarır. "Tanrılar adına, hayır", diye cevap verir oğlunu toprağa veren anne, "tersine çok şanslıyım, oğlum Sparta uğruna canını verebilsin diye büyütmüştüm onu, ve böyle de oldu." Başka bir kadın, bir savaşın ardından ona doğru koşarak gelen oğlunu görür ve ondan başka herkesin savaşta öldüğünü duyunca eline bir kiremit alır, kiremiti kafasına fırlatıp onu öldürür ve "herkes öldü de seni bu haberi bize veresin diye mi yolladılar?" diye bağırır.

İnsan doğasının gerektirdiğinin tersine tepkiler veren bu gibi bir toplum düşüncesi,

Bu tabloda Lykourgos arkaplandaki annelerin oluşturduğu yetişkinler grubunun arasında durmaktadır. Degas esin kaynağının Plutarkhos olduğunu ifade etmiştir. Bu tablo Sparta'nın çağdaş dönem zihninde uyandırdığı ütopik ve naturalist algıyı ortaya koymaktadır. Kızların tablodaki giysisini figür 4.5.'teki Yunan tunç heykelciğiyle karşılaştırınız. Londra, The National Gallery.

insanlığın hayal gücünü sürekli meşgul etmektedir. 20. yüzyılda dahi Batı kapitalist toplumunu eleştirenler halen bunun karşısında Spartalıların kapitalist olmayan durağan toplumunun yaratmış olduğu yüce erdemli ve vatansever insanlarını idealize etmişlerdir. Son yıllardaysa bireysel özgürlükleri ve toplumsal hareketliliği savunanlar Sparta'ya baktıklarında Nazi Almanya'sı gibi totaliter rejimlerin arkaik yansımasını görmektedirler. Üstelik 20. yüzyıl komünizm anlayışının özünde Sparta ütopyasından birçok benzerlik bulunmaktaydı. Yine de, bugün dahi bazı feminist düşünürlerin eserlerinde Sparta'nın o eski idealleştirilişi yeniden belirmiştir ve bunlar aristokrat Sparta kadınlarının hayatlarının demokratik Atina'daki kadınlarınkinden çok daha renkli ve dolayısıyla tercih edilebilir olduğunu savunmaktadırlar.

Atina da Sparta'dan çok farklı olmayan, tipik bir Yunan *polis*i olmakla birlikte, Atina ve Sparta'yı birlikte incelemek Eski Yunan yaşam tarzını kavrayabilmek açısından oldukça yararlı olacaktır. Şimdi de Atina'ya bakacağız.

ANAHTAR TERİMLER

ephebos
ephoros
gerousia
heilot
homoioi
kleros
krypteia
Lakedaimon
Lakonia
Lykourgos
Messenia
Peloponnesos Birliği
perioikoi
Plutarkhos
syssition
Ksenophon

OKUMA ÖNERİLERİ

Cartledge, P.A. 2001. Spartan Reflections. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Antikçağ Sparta'sı ve "Sparta Serabı"nın siyasi ve sosyal tarihinin çeşitli yönlerini ele alan birtakım önemli makalelerden oluşan bir derleme.

_____. *2003. The Spartans: The World of the Warrior-Heroes of Ancient Greece. Woodstock, NY: The Overbrook Press.* Kentin önde gelen modern tarihçilerinden birinin yazdığı anlaşılır ve güncel bir Sparta tarihi.

Fitzhandinge, L.F. 1980. The Spartans. London: Thames and Hudson. İçinde birçok illüstrasyon da içeren Sparta'nın kültürel ve sosyal tarihine dair bir çalışma.

Kennell, Nigel M. 1995. The Gymnasium of Virtue: Education and Culture in Ancient Sparta. Chapel Hill: University of North Carolina Press. Kennell'ın büyük bir kısmının Hellenistik ve Roma dönemlerinde geliştirildiğini iddia ettiği *agoge*, yani eğitim sisteminin kolay okunur ve yenilikçi bir incelemesi.

Pomeroy, Sarah B. 2002. Spartan Women. New York: Oxford University Press. Berrak bir dille yazılmış, Sparta kadınlarının hayatlarını ve toplumdaki algılarını irdeleyen bir çalışma.

Powell, A., ed. 1989. Classical Sparta. Techniques Behind Her Success. Norman: University of Oklahoma Press. Ephram David'in "Laughter in Spartan Society (Sparta toplumunda kahkaha)" ve Stephen Hodkinson'ın "Inheritence, Marriage and Demography: Perspectives upon the Success and Decline of Classical Sparta (Miras, Evlilik ve Demografi: Klasik Sparta'nın Başarısı ve Gerileyişine dair Görüşler)" adlı yazıların da dahil olduğu makalelerden oluşan bir derleme.

Rawson, Elizabeth. 1969. The Spartan Tradition in European Thought. Oxford, UK: Oxford University Press. Reprinted in 1991 with a new introduction by Keith Thomas Sparta düşüncesinin Klasik Yunandan Rönesansa, 18. yüzyıl İngiltere'sine, Nazi Almanya'sına, kısmen de Birleşik Devletler dönemine uzanan tarihi.

ATİNA'NIN GELİŞİMİ VE PERS SAVAŞLARI

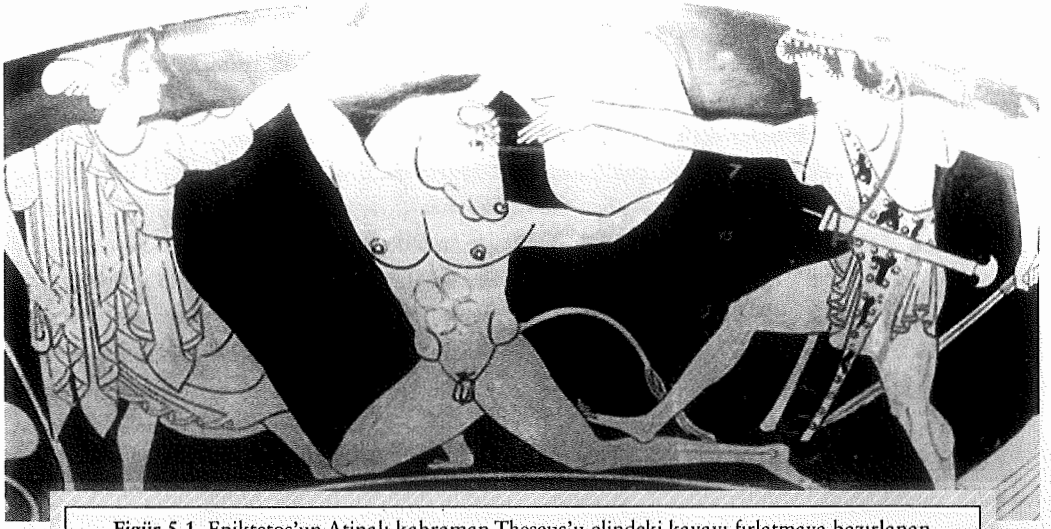
Arkaik dönem süresince çok sayıda Yunan kent devleti aristokrat aileler arasındaki hizipsel çatışmalar, aristokratlar ile halk arasındaki gerginlikler ve tiranlık gibi çeşitli sorunlarla boğuşadurdular. Sparta arkaik dönem krizine kendine has bir çözüm bulmuştu, Atina da aynı şekilde kendi çözümünü yarattı. MÖ 500 yılına gelindiğinde, Atina'nın sorunları büyük oranda çözülmüştü. Son tiran kovulmuş, Atina demokratik bir yönetime kavuşmuş ve aristokratlar arası gerginlikler büyük oranda memuriyetler için mücadele ve ikna yoluyla meclise istenileni kabul ettirme boyutuna indirgenmişti. Atinalılar nispeten uyumları, zenginlikleri ve sayıca fazla nüfusları sayesinde en güçlü ikinci Yunan *polis*i haline gelmişlerdi ve başlamak üzere olan büyük savaşta önemli bir rol üstlenmeye hazır durumdaydılar. Yunan kent devletleri gelişimlerini sürdürürken, bu arada Pers imparatorluğu da büyük bir güç haline gelmiş, Hellen dünyasının yanıbaşında bitmiş ve neredeyse onu yutacak bir girdap haline dönüşmeye başlamıştı. Güçlü Atina, Pers kralları I. Dareios ve Kserkses'in istilalarına karşı Yunanistan'ın müdafaasında da hayati bir rol üstlenecekti.

TUNÇ ÇAĞINDAN ARKAİK DÖNEMİN BAŞLARINA KADAR ATİNA

Yazılı kanıtların ve fiziksel kalıntıların gösterdiğine göre Atina Geç Tunç Çağı boyunca Attika yarımadasının en büyük, en önemli yerleşimiydi ve bölgedeki diğer istihkâmlı saray kompleksleri üzerinde gevşek de olsa bir ağırlığı olan önemli bir Myken saray merkeziydi. Fakat diğer saraylar Atina'nın *wanaks*ından bağımsız oluşumlar olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Geleneğin aktardığı gibi, MÖ 13. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen karışıklıkların Atina'yı es geçtiğini arkeoloji de doğrulamaktadır. Fakat yine de, Akhaların Atina'ya sığındıkları hikâyesi doğruysa, o halde kaçtıkları bölgelerde yaşanan durumla aynı halde bir Attika'yla, yani merkezi yönetim yapısının aynı şekilde çöktüğü, nüfusun önemli derecede azaldığı ve küçük köy toplulukları haline geri dönüldüğü bir Attika'yla karşılaşmış olmalıdırlar.

Atina'nın bu kargaşa ortamı sonrası düşüşün ardından yaralarını sarmaya başlayışına dair ilk işaret, yaklaşık MÖ 1050'li yıllarda Protogeometrik keramiğin kendini gösterişidir. Atina, akropolis etrafında kümelenen köyler topluluğu durumuna düşmüş olsa da kesintiye uğramaksızın Attika'nın merkezi yerleşimi olmaya devam etmiştir. Atina'nın *basileus*u, MÖ 900 veya belki de daha öncesinde Attika'nın en önde gelen kişisiydi. 9. yüzyılda ortaya çıkan zengin mezarlar da Karanlık Çağ'ın sonlarına doğru zenginlik ve denizaşırı ticarette kayda değer bir yükselişe işaret etmektedir. Atina etrafındaki nüfus, 8. yüzyılda gözle görülür bir derecede artmıştır ve Atina'nın ovalık kısmından Attika içlerine doğru belki "dahili kolonizasyon" da denebilecek şekilde yeni yerleşmeler ortaya çıkmıştır.

Atina dikkat çekici bir şekilde 8. yüzyıl sonlarındaki denizaşırı koloni kurma geleneğine katılmamıştır. Attika'nın kasaba ve köylerinin Atina'nın önderliğinde tek bir siyasi oluşum olarak *synoikismos*u veya başka bir

Figür 5.1. Epiktetos'un Atinalı kahraman Theseus'u elindeki kayayı fırlatmaya hazırlanan boğabaşlı Minotauros'u öldürürken resmettiği Attika kırmızı figürlü keramiğinden bir detay, MÖ yak. 510. Londra, British Museum.

deyişle "bütünleşmesi" muhtemelen zamanla gerçekleşmiş, 8. yüzyılın ortalarına doğru tamamlanmıştı. Atinalılar Atina'nın birleştirilişini, mitolojik hikâyeleri Dor kahraman Herakles'le bağlantılı olan Theseus'a atfetmektedirler. Theseus'un Girit'te Minotauros'u ve Atina'daki Amazonları alt edişi gibi serüvenleri, Atina'nın sanat ve edebiyatında sürekli işlenen konulardandır. Atinalılar Theseus'un bu şekilde *polis*lerinin ve demokrasilerinin kurucusu olduğunu kabul ederek, aslında Yunanlar arasında yaygın olan bir adeti, yani yazıöncesi dönemin önemli olaylarını efsanevi geçmişte önemli yeri olan bir karaktere atfetme adetini tekrar etmektedirler.

Birleşme sürecinin ayrıntılarından ziyade, önemli olan mesele, Karanlık Çağ'ın ardından Attika'daki tüm yerleşmelerin kendilerini "Atinalı" olarak görmesidir. Bunların hiçbiri başka bölgelerde olduğu gibi bağımsızlıklarını ilan etmeye kalkışmamıştır, ayrıca burada örneğin Sparta'daki gibi *heilot*lar ya da *perioikos*lar benzeri tabi halklar da bulunmamaktadır. Tabii Attika'nın birleşmesi meselesi de kendine has sorunlar doğurmuştur. Atina'nın yönetiminde tüm vatandaşların yer alabilmelerine rağmen, aslında Atina'nın içinde ya da yakınında yaşayan kimseler için oylamalara katılmak uzakta yaşayanlara göre çok daha kolaydı. Örneğin 20-30 km uzakta yaşayan bir çiftçinin Atina'ya yapacağı bir yolculuk muhtemelen 3 gününü alıyordu. Atina tarihini anlamaya çalışırken bu gerçeğin önemini kavramak oldukça önemlidir, çünkü Peloponnesos Savaşları'nın başına kadar halkın çoğu yaşamını halen kırsal kesimde geçirmekteydi.

Atina'nın erken dönemdeki yönetimi aristokratik nitelikteydi. Muhtemelen 8. yüzyılın sonlarına doğru Attika'nın önde gelenleri tepedeki *basileus*u indirip yerine *arkhon*lar, yani önderler denilen ve liderlik sorumluluklarını aralarında paylaşmış üç yöneticiyi geçirdiler. *Basileus* sıfatını taşıyan *arkhon* dini sorumlulukları üstlenerek dini araziler ve diğer dini meselelerle ilgili davalara bakmaya başladı. *Polemarkhos* (savaş *arkhon*u) orduya komuta ediyor ve vatandaş olmayanların aralarındaki uyuşmazlıkları çözüyordu. En itibarlı memuriyetse kamusal meselelerle ilgili en yüksek merci olan ve görevleri arasında meclis ve konseye başkanlık etmek ile dini olmayan davalara bakmak olan *arkhon*luk vardı. *Arkhon eponymos* olarak biliniyordu, çünkü adını görev yaptığı yıla veriyordu.* Sonraları bunlara *thesmothetai* (kanun koyucular) adlı 6 adli görevli de katıldı ve bunlar yönetim organını oluşturan "dokuz *arkhon*" haline geldi. Bu dokuz *arkhon* yıllık olarak *Eupatridai* (babadan soylular) adlı aristokratik ailelerin oluşturduğu dar grubun içinde bulunan adaylar arasından seçiliyordu.

*Arkhon*lar Atinayı toplantı yeri savaş tanrısı Ares'in kutsal tepesi (Yun. pagos) olduğu için *Areopagos konseyi* adı verilen konseyle uyum içinde yönetiyorlardı. *Arkhon*lar görev sürelerinin bitiminin ardından konseye katıldıkları için, görevleri sırasında konseyle ters düşmeden önce muhtemelen birkaç kez düşünüyorlardı. Erkek vatandaşların oluşturdukları bir meclis de vardı, fakat bu meclisin yönetim işlerinde oynadığı rol ve sıradan vatandaşların meclise katkısı belli olmamakla birlikte, Aristoteles bu meclisin *arkhon*ları seçtiğini ifade etmektedir (Politika, 2.1274a 1-2 ve 15-17).

Bu resmi devlet kurumlarının yanında vatandaşların hayatlarını yönlendiren birtakım toplumsal örgütler de bulunuyordu. Yunanistan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi Attika'da da temel toplumsal birimler, yani bireysel haneler

* eponymos: Bir olaya, döneme veya kişiye adını verme durumunu ifade eden Yunanca kelime, -çn.

(oikoi) henüz işleyişi çok iyi anlaşılamamış daha büyük çaplı akrabalık benzeri bir yapıya sahip topluluklar altında gruplanıyordu: bunlar kabileler (phyle, çoğ. phylai), *phratra*lar ve klanlardı. Her aile dört *phyle*, yani kabileden birine aitti ve bu kabilelerin altında yer alan *phratra* (kardeşlik) adlı daha küçük gruplara mensuptular. Tüm Ionialılar bu dört kabileye ait olmakla birlikte, bunların eski zamanlara dek uzanmadığı ve en eski *polis* şekillendiği sıralarda, yani 8. yüzyılda ortaya çıktıkları düşünülmektedir. Bunların siyasi ve askeri fonksiyonu olan birlikler olması muhtemeldir, örneğin her kabile orduya bir birlik gönderiyordu. *Phratra*lar ise esasen Homeros'ta örneklerini gördüğümüz türden Karanlık Çağ'daki reislerin liderlik ettiği savaşçı mangalarına benzer bir "savaşçıların kardeşliği" grubuna işaret etmektedir. Bununla birlikte 7. yüzyıla gelindiğinde, *phratra*lar artık aile ve akrabalık meselelerini kapsar olmuştu. *Phratra*ya mensubiyet yoluyla bir kimsenin vatandaş olup olmadığı anlaşılıyordu, ayrıca kasıtsız cinayete sebebiyet durumunda, maktulün mensup olduğu *phratra* üyeleri maktulün ailesini desteklemekle yükümlüydü ve eğer maktulün ailesi yoksa hukuki mücadeleyi maktul adına yürütmekle mesuldü. Klanlar (Yun. Genos, çoğ. genē) önde gelen bir aile tarafından yönlendirilen aristokratik aileler birliğiydi ve ortak bir ataya dayandırılıyordu. 7. ve 6. yüzyılın Atina'sındaki olaylar işte bu çerçevede cereyan etmekteydi.

Kylon'un Darbe Girişimi

7. yüzyıl Atina tarihiyle ilgili yalnızca iki olay bilinmektedir ve bunların ikisi de açık bir şekilde bir nevi karışıklıkla ilintilidir. MÖ 632 yılı civarı, olimpiyat oyunlarında zaferleri olan Kylon adlı bir adam, Atina'nın komşusu Megara tiranı Theagenes'le evlilikten doğan akrabalığından yararlanıp Akropolisi gasbederek Atina'da tiran olmaya kalkıştı, fakat beraberindekilerle birlikte Atinalılar tarafından kuşatıldılar. Kylon ve kardeşi kaçmayı başardı, Athena tapınağına sığınan destekçileriyse hayatlarının bağışlanması şartıyla görevli dokuz *arkhon*a teslim olmaya razı oldular. Darbeciler aşağı inerken tanrıçanın onları koruyacaklarına inanarak kendilerini Athena heykeline bir halatla bağladılar. Fakat halat kopunca *arkhon* Megakles ve yandaşları hepsini öldürdü. Halk Megakles'in tanrıçaya karşı günah işlediğine inandığı için kısa bir süre sonra onu ve ailesini sürgüne yolladı, hatta ölmüş akrabalarının mezarlarını açıp kemiklerini Attika sınırının ötesine çıkardılar.

Kylon'un darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, sonrasında Megakles'in de mensup olduğu önde gelen bir ailenin bu şekilde sürgüne yollanması dolayısıyla Atina tarihinin gelişiminde ilginç bir role sahip olmuştur. Alkmaionidai *genos*u (sülalesi) Atina'ya 6. ve 5. yüzyılın en önemli devlet adamları olan Kleisthenes ve Perikles'in de aralarında bulunduğu önemli politikacıları kazandıracaktı. Politik çıkarların ara ara tetiklediği "lanetlilerin" sürgün edilmesi gibi taleplerse siyasi yapıda sürekli sarsıntılar yaratıyordu, çünkü insanlar bu ailenin soyundan gelenlerin bu günahta ortak sorumlulukları olduğunu düşünüyor ve bu yüzden kentin tanrıların gazabına uğrayabileceğine inanıyorlardı.

Drakon ve Atina'nın Erken Dönem Yasaları

Bir önceki olaya oranla, Drakon adlı esrarengiz bir adamın MÖ 620 civarında Atina yasalarını elden geçirişiyle ilgili nispeten daha çok şey bilinmektedir. Drakōn sözcüğünün Eski Yunancada yılan anlamına gelmesi ve Atinalı-

ların akropoliste kutsal bir yılana ibadet etmeleri nedeniyle bazı araştırmacılar, "Drakon" yasalarını nüfuzlarını kutsal yılandan alan rahiplerin düzenlediğini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte Drakon'un gerçek bir kişilik olma ihtimali daha yüksektir.

Drakon'un yasalarından en iyi bilineni, hem kasten hem de kasıtsız cinayetleri kapsayan ve bu tür durumlarda adaleti uygulayacak otorite olarak aile ve akrabanın yerine devleti oturtan yasadır. Drakon'un cinayet yasasından önce, katledilen yakınının öcünü alma görevi, tazminatla ikna edilememeleri durumunda matemli yakınlarına düşüyordu. Drakon bu ihtilafları, *phratra*sı tarafından desteklenen maktul yakınlarının katili yüksek memurların huzurunda yargıladığı ve memurların da uygun gördükleri iki tip yaptırımdan birine karar verdikleri belli bir yargılama sürecine dönüştürdü. Bu yaptırımlar cinayet sebebiyle ölüm cezası ya da kasıtsız adam öldürme sebebiyle sürgündü.

Drakon'un diğer yasaları hakkında bilinenler, bunların çok sert oldukları ve hafif suçlar için dahi ölüm cezasının uygun görüldüğü gerçekleriyle sınırlıdır. MÖ 4. yüzyılda yaşayan Atinalı hatip Demades bir konuşmasında Drakon'un yasalarının mürekkeple değil kanla yazıldığını ima etmiştir. Drakon'un yasalarıyla ilgili dikkat çekici unsur, devletin ve özellikle de devletin görevli yüksek memurlarının otoritesini aile yapısına karşı güçlendirme sürecindeki taşlardan biri olmasıydı. Belirli yargı ilkelerinin tespit edilişi yüksek memurların kararlarını davacılarla olan sosyal ve mesleki bağlarına göre eğip bükmesine bir sınır getiriyordu. Tabii Atina'da huzursuzluklara yol açan sorunlar hem ekonomik hem de siyasi nitelikteydi ve bu yasal reformlar yakında fakirlerin temel sıkıntısı haline dönüşecek olan borç köleliği gibi tiranlığa davetiye çıkaran gerginlikleri bertaraf etmeye yetmeyecekti.

SOLON'UN REFORMLARI

Solon'un 590'larda gerçekleştirdiği düzenlemeler bu tür sorunların muhteviyatına dair elimizdeki en iyi kanıtları teşkil etmektedir. Solon Atina'nın tarıma dayalı kırılgan ekonomisini gelişen ticarete yönlendirerek güçlendirmeye çalıştı. Attika'nın verimsiz toprağı nedeniyle Atinalılar artan nüfuslarını beslemeye yetecek kadar tahıl yetiştiremiyorlardı. Dolayısıyla topraklarında yetişen zeytin, şarap, incir ve arpa gibi ürünleri takas ederek karşılığında buğday temin ediyorlardı. Muazzam Attika kilinden yapılmış kaplara doldurulan yüksek kaliteli zeytinyağı en kayda değer ihraç kalemiydi. Bunların çoğunu Karadeniz'e ve mezarlarının içi çok değer verdikleri bu yüzlerce Attika malı kapla dolu olan Etrüsk'lerin bulunduğu İtalya'ya ihraç ediyorlardı. Hatta Atina MÖ 600 civarında Hellespontos'tan geçen gemilere gözdağı verebilmesini mümkün kılabilmek için kuzeybatı Anadolu'da stratejik bir kent durumundaki Sigeion'u bile kontrol altına almıştı. Zeytinyağı, şarap ve keramiğin yanında güneydoğu Attika'daki Laurion madenlerinden çıkarılan gümüş de Atinalıların elindeki kaynaklardan biriydi.

600'lü yılların Atina'sı ekonomik büyüme bakımından büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen, gündelikçi olarak çalışan birçok fakir çiftçi ayakta kalma savaşını kaybediyordu. Atinalılar krizi çözme konusunda bir kez daha saygın bir bireye umut bağladılar. 6. yüzyılın başlarında, bir ihtimalle 594 yılında, bilgeliğiyle nam salmış aristokrat bir şair olan Solon'a fakirlerin sıkıntılarını giderecek ve tiranlığı engelleyecek yeni bir anayasa düzenlemesi için yetki verdiler. Fakirlerin istedikleri, borçların silinmesi ve toprağın yeniden dağıtılmasıydı; elde ettikleriyse borç köleliğinin ortadan kaldırılması oldu. Zaman içinde So-

lon'un reformları her grubà değişen oranlarda imtiyazların sağlandığı bir düzen oluşturarak Atinalıların zenginler ve yoksullar olarak iki keskin sınıfa ayrılması riskini hafifletecekti.

Solon yaptıklarını günümüze fragmanlar halinde kalan şiirleri aracılığıyla savunmaktadır. Hem zenginlerin bencilliğinden hem de fakirlerin devrimci taleplerinden dem vurmakta, zenginliği dengesiz ve insan ilişkileri bakımından sorunlu bir kuvvet olarak nitelemektedir. "Bir sürü kötü insan zengin" diye yazıyordu, "oysa çoğu iyi insan fakir;" buna rağmen erdemini (aretē) zenginlerin malına değişmeyeceğini ifade ederek devam ediyordu; "erdem kalıcıdır, fakat zenginlik birgün birine, öteki günse başkasına aittir" (Plutarkhos, Solon, 3). Solon bir yandan halk için adaleti vurgularken bir yandan da elitlerin hem topraklarını hem de yönetimdeki üstün rollerini kapsayan haklarını da korumayı amaçlamıştı:

> Ne kadar uygunsa o kadar hak verdim halka,
> ne fazla fazla verdim ne de hakkını yedim.
> Zenginlik ve güçlerinden dolayı itibar sahibi olanlara da,
> Hiçbir densizlik yapamayacaklarını gösterdim.
> Güçlü kalkanımla karşı durdum iki taraftan da savrulan mızraklara,
> izin vermedim hiçbirinin haksızca üstünlük sağlamasına.

Solon verdiği mücadeleyle ilgili olarak "büyük sorunlar söz konusu olduğunda" diye yazar, "herkesi mutlu etmek zordur." Herkesi mutlu etmeye çalışırken hiç kimseyi mutlu edemediğini ifade eden kederli serzenişi, aslında ölümünden sonra oluşan durum, yani Klasik dönem Atina'sının saygı duyulan kurucusu olarak kabul edilişi dikkate alındığında biraz ironiktir. Demokratlar gibi antidemokratlar da onu ideolojik babaları olarak sahiplenmişler ve tasarılarını uygulamak için mirasını sahiplenmişlerdir. Kendi şiirlerini bir yana bırakırsak, Solon'un reformlarıyla ilgili en eski kaynaklar ölümünden yüzyıllar sonra yazılmış olmasına rağmen, yine de düzenlemelerinin anahatlarını belirlemek mümkündür.

Solon'un ilk işi, fakirlerin sıkıntılarına yönelmek olmuştur. Bunlar hem gündelikçiler hem de borç mağduru kişilerdi. Gündelikçilere *hektemoroi* (tek. hektemoros, altıdabirci) deniyordu ve bu şekilde anılmalarının arkasında muhtemelen zengin toprak sahibine elde ettikleri ürünün altıda birini kira olarak vermek zorunda olmaları gerçeği yatıyordu. Borç mağdurlarıysa arazisini ve kendisini teminat gösterip borçlanan ve borcunu geri ödeyemeyen kimselerdi. *Hektemoros*lar yükümlülüklerini yerine getirmeye mecburlardı, bu para bir tür haraçtı. Bu iki bastırılmış grubun birçok temsilcisi ve bunların aileleri, yükümlülüklerini yerine getirememeleri nedeniyle yasalar çerçevesinde alacaklılarının kölesi durumuna düşmüşlerdi. Solon kişinin aldığı borca karşılık olarak arazisini veya kendi hayatını teminat göstermesini yasaklamakla kalmadı, aynı zamanda borç yüzünden köleleştirilen kimselerin özgürlüklerini de geri verdi ve *hektemoros*ların yükümlülüklerini kaldırdı. Bu cesur önlem "seisakhteia", yani borç boyunduruğundan kurtulma olarak da bilinir ve nesiller boyunca aynı isimli bir festivalle kutlanmıştır. Solon ayrıca Attika dışına köle olarak satılan Atinalıları da kurtarıp yurtlarına geri getirdi. Daha önceki *hektemoros*lara ne olduğu tam olarak belli değildir, fakat Atina'nın özgür küçük çiftçilerin vatanı haline gelmesi gerçeği Solon'un reformları gerçekleştirdiği sırada onların işledikleri toprakları ellerinde tutma-

larına izin verdiğini düşündürmektedir. Ancak bu önlemlerin hiçbiri, kölelik olgusuyla mücadele olarak anlaşılmamalıdır. Çünkü Solon'un Atinalı olmayanları köleleştiren Atinalılarla hiçbir alıp veremediği yoktu.

Solon'un diğer ekonomik önlemlerinin çarpıcılığı bundan daha az olmakla birlikte, aslında aynı derecede önemlidir. Atina'nın ağırlık ve uzunluk ölçülerini gözden geçirerek diğer kentlerle ticareti kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda zeytin yetiştirilmesini teşvik etmiş ve kentte ihtiyaç duyulan bir kalem olduğu için tahıl ihracatını yasaklamıştır. Zanaatkârları bölgeye çekmek için aileleriyle birlikte buraya gelip yerleşeceklere Atina vatandaşlığı vadetmiştir. Solon'a atfedilen ve ailelerinin bir zanaat öğretmediği çocukların anababalarına yaşlılıklarında bakmaktan muaf olmalarını mümkün kılan bir başka yasa daha vardır. Hatta Areopagos konseyini her vatandaşın hangi yolla geçindiğini araştırması ve geçim kaynağı gösteremeyen kimseleri cezalandırması için görevlendirdiği bile söylenir ki, bu da askerliğin bir vatandaşa münasip yegâne iş olduğu yönündeki Sparta etiğiyle tamı tamına zıttır.

Solon siyasi imtiyazların gelire göre dağıtıldığı bir düzen yaratarak babadan soylu aristokratların tüm imtiyazları ellerinde bulundurmasından yakınan sonradan zenginleşmiş, elit olmayan kesimin sıkıntılarını da gidermeye çalıştı. Geleneksel mülki sınıfları, en üste dördüncü bir sınıf ekleyerek yeniden düzenledi. Yeni sistemde vatandaşlar tarımsal zenginliğe göre derecelendirilmekteydi. *Pentakosiomedimnoi* veya "500 kilelikler" adı verilen yeni sınıf, topraklarından en az 500 *medimnos* (kile) ölçüsünde ürün elde edenlerden oluşuyordu ve bu ürünler zeytinyağı, şarap veya tahıl gibi ürünlerden herhangi biri olabilirdi. Onların altında, gelirleri 300 ila 499 *medimnos* arasında olan *hippeis* sınıfı (süvariler; bunlar süvari olabilmek için at bakmaya gücü yeten kişilerdi), bunların altında 200 ila 299 *medimnos*luk gelirleriyle bir çift koşum öküzü beslemeye gücü yeten *zeugitai* sınıfı ve en altta da 200 *medimnos*tan daha az üretim yapabilen ve fakir çiftçilerin, tarım işçilerinin ve bazı zanaatkârların oluşturduğu *thetes* sınıfı bulunuyordu.

Yüksek memuriyetler ilk iki sınıfın tekelinde olmasına rağmen, *zeugitai* sınıfı temsilcileri ehemmiyeti daha az bazı memurlukları yürütebiliyor, *thetes* sınıfıysa diğerleriyle birlikte belirli günlerde toplanan mecliste (ekklēsia) yer alabiliyordu. Köleler ve *metoikos* olarak adlandırılan yerleşik yabancılar, tıpkı vatandaşların yaklaşık üçte birine tekabül eden kadınlar gibi sistemin dışında bırakılmışlardı. Tüm sınıflardan erkek vatandaşlar, *heliaia* adı verilen kurumda jüri olarak görev alabiliyordu. Bu kimseler *arkhon*ların aldıkları hukuki kararlara yapılan itirazları değerlendirmek için oluşturulan davalarda veya herhangi biri tarafından görevde usulsüzlük yapmakla suçlanan yüksek memurları yargılamak üzere görev alıyordu. Solon'un Atina yargı sistemine getirdiği en devrimci nitelikse, sadece haksızlığa uğrayan kişi veya yakınlarının değil, bir suç işlendiğine inanan herhangi kimsenin dava açabilme hakkı üzerindeki ısrarı olmuştur. Böylece önceleri yalnızca ailelerin kaygısı olan adalet, artık erkek vatandaşların oluşturduğu topluluğun bir bütün olarak sorumluluğu haline geliyordu.

Solon, Drakon'un cinayet yasalarında bir değişiklik yapmadı, fakat diğer suçların cezai müeyyidelerini düşürdü ve tiranlığa teşebbüs edenler ile cinayet işleyenler haricinde suçlardan sürgünlüklere yönelik genel af ilanında bulundu. Alkmaionidai ailesinin Atina'ya geri dönmesini sağlayan olay, muhtemelen bu genel aftı. Solon toprakların birkaç güçlü ailenin elinde toplanmasından çekiniyordu ve muhteme-

len bu yüzden çocuksuz kimselerin (kendisi de onlardan biriydi) vasiyetini bırakabileceği bir varis edinebilmesini mümkün kılarak bu toprakların kendiliğinden en yakın erkek akrabaya geçişine dair geleneksel ilkeyi lağvetmiş oldu.

Solon'un cinsellik ve evliliğe dair yasaları, devletin *oikos*ların bileşiminden meydana geldiği yönündeki geleneksel Yunan görüşünü yansıtmaktadır. Bu yasaların bazıları ilk bakışta kadınların özel hayatları hususunda yönetimin etkisini genişletmeye yönelik gibi görünse de, Solon'un aristokratik ailelerin sınırsız gücü hakkındaki endişeleri göz önüne alındığında akılda uyanan düşünce, aslında kadınların giysilerine getirilen kısıtlama gibi müdahaleci hükümlerin, kadınların hareket alanını kontrol altına alma arzusundan çok, zengin ailelerin gösteriş amaçlı tüketimlerine yönelik kaygısını ortaya koymasıdır. Bununla birlikte Solon'un bazı tedbirleri, kadınların yaşamında önemli bir değişiklik yarattı. Örneğin erkek çocuğu olmadan ölen bir adamın en yakın akrabası, merhumun kızıyla evlenmek ve toprakların ailede kalabilmesi için erkek varis elde edebilmek amacıyla onunla ayda en az üç kez birlikte olmak zorundaydı. Bir benzer uygulamaysa ailedeki kanbağlarının saf kalabilmesine yönelik alınan tedbirdir. Buna göre Solon borç köleliğini ortadan kaldırmasına ve babaların çocuklarını köle olarak satmalarını yasaklamasına rağmen, evlenmemiş kızının bakire olmadığını anlayan babalar durumunu bundan hariç tutmuştu.

Solon'un yasaları yaratıcılığı ve kapsamı bakımından dikkat çekicidir. Toplumun doğası üzerine uzun uzadıya düşünebilmesi için Solon'a olağanüstü bir fırsat sunulmuştur. Düzenlediği yasalar, Atina devletini Atina vatandaşlarının oluşturduğu yapının bir bütün olarak yönlendirmesi ilkesini yerleştirmiştir. Aslında vatandaşlık kavramını böylece fiilen tesis etmiştir. Bir iç çatışma sırasında tarafsızlığın kabul edilemez olduğuna yönelik yasası, tüm vatandaşların devlet işlerinde sorumluluk alması hususundaki kararlılığını göstermekte, vatandaşı da özünde kamu işlerine katılım gösteren kişi olarak tanımlamaktadır. Yasalarının açıklığa kavuşturduğu bir başka husus da, düzenli bir toplum için kadınların hal ve hareketlerinin düzenlenmesinin vazgeçilmez bir husus kabul edilmesine rağmen, rollerinin özel hayatla sınırlanması ve bu nedenle siyasal alandan tamamen dışlanmalarıdır.

Gerçi çoğu kimse okuma yazma bilmiyordu ama, Solon'un yasaları, *aksones* adlı ahşap levhalar üzerine kazınmış ve onları herkesin görebilmesi için agoraya dikilmiştir. Atinalılar, yasalarını yüz yıl boyunca geçerli kılacaklarına dair yemin ettikten ve her *arkhon* eğer bu yasalardan herhangi birine aykırı hareket ederse Delphoi'a altın bir heykel diktireceğine dair yemin etmeye zorlandıktan sonra, Solon kısmen dünyayı gezmek, kısmen de yasamalarının getireceği baskılardan kurtulmak için Attika'yı terk etti. Solon ne bir demokrattı, ne de bir devrimci. Fakat demokrasinin babası olduğu yönündeki iddialarda bir haklılık payı da vardır, çünkü Solon *hektemoros*luk (altıdabircilik) sistemini ve borç köleliğini ortadan kaldırarak sadece demokrasinin temelini oluşturan özgür köylüyü yaratmakla kalmadı, aynı zamanda Atina vatandaşlık anlayışının merkezini oluşturan özgürlük ve kölelik arasındaki belirginliği de pekiştirdi.

PEISISTRATOS VE OĞULLARI

Solon'un reformları Attika'daki toplumsal gerginliği yumuşattı. Fakat siyasi görevler için rekabeti artırması, dolaylı olarak da olsa muhtemelen **Peisistratos**'un tiranlığıyla sonuçlanacak iç çatışmaları körüklemiş oldu.

6. yüzyıl Attika'sının sakinleri aşağı yukarı üç gruba ayrılmıştı; bunlar Ovalılar, Kıyılılar ve Dağlılardı. Ovalılar muhtemelen büyük arazi sahipleriydi, Kıyılılar balıkçılar ve zanaatkârlardı, Attika dağlarının fakir sakinleriyse Dağlıları meydana getiriyordu -şehir sakinleri de bir ihtimal bu son grupta yer almış olabilirler.

Peisistratos'un Gücü Ele Geçirişi

MÖ 560 yılı civarında Solon'un uzaktan akrabalarından kuzey Attika'lı Peisistratos ismindeki kişi, başarıyla sonuçlanan bir darbe girişiminde bulundu. Peisistratos'un taraftarları sadece Dağlılardan oluşmuyor, bazı şehir sakinlerini de kapsıyordu. Herodotos Peisistratos'un nasıl kendi kendini ve katırlarını yaralayıp agoraya gelerek sözde düşmanlarına karşı kendini korumak için muhafız talep ettiğini anlatır. İddiaya göre Solon akrabasının hilebazlığına karşı Atinalıları uyarmış olmasına rağmen, meclis Peisistratos'a muhafız verilmesini onaylamış, o da bunun ardından akropolisi ve dolayısıyla yönetimin dizginlerini ele geçirmiştir.

Beş yıl kadar sonra, ovalı ve kıyılı grupları Peisistratos'a karşı birleşip onu kovdular, fakat kıyılılar grubunun lideri Megakles, hem kıyılıların grubuyla hem de kendi grubuyla anlaşmazlığa düşünce Pesistratos'la ittifak yapıp kızıyla evlenmesi şartıyla onu Atina'da tekrar

Figür 5.2. Priamos Ressamına atfedilen ve Peisistratos tarafından yaptırılan çeşmeleri andıran bir çeşmeden hydria'larla (su testisi) su taşıyan kadınları resmeden Attika siyah figürlü hydria'sı, MÖ yak. 520. Toledo, Toledo Sanat Müzesi.

başa getirmeye karar verdi. Bir yüzyıl sonra Herodotos, "ta eskiden beri Yunanların barbarlardan zekâları ve ahmaklıktan kendilerini kurtarmış olmalarıyla ayırt edilmelerine" ve "iş zekaya geldiğinde Atinalıların Yunanların en zekileri oldukları söylenmesine" rağmen, Peisistratos'un boylu poslu güzel bir kadına zırhlar giydirip etrafta Athena'nın ona şehre gelirken eşlik ettiği söylentisini çıkararak şehre dönüşünü mümkün kıldığı hikâyesini aktarırken hayretler içindedir. (Herodotos, 1.60).

Bu hikâyenin barındırdığı gerçek ne olursa olsun, Peisistratos'un kayınbabası Megakles'le ittifakı uzun süreli olmamıştır. Peisistratos'un yetişkin iki erkek çocuğu vardı ve Megakles'in kızından çocuk sahibi olarak onların durumunu tehlikeye atmak istemediği için, Herodotos'un aktardığına göre eşiyle *ou kata nomon*, yani "alışılmamış bir biçimde" cinsel ilişkiye giriyordu (1.61). (Herodotos Megakles'in bunu kızına birtakım sorular yönelterek anladığını söylemektedir.) Bu duruma sinirlenen Megakles, Peisistratos'un düşmanlarıyla birlik olup onu ikinci kez kovdurmuştur.

Peisistratos yaklaşık olarak MÖ 555 ila 546 yılları arasında süren sürgünü sırasında, kuzey Yunanistan'daki Pangaios dağında bulunan altın ve gümüş madenlerinden elde ettiği para sayesinde paralı askerlerden oluşan bir ordu topladı. Naksoslu Lygdamis ve Eretria süvarilerinin de desteğiyle Marathon ovasına bir çıkarma yaparak savaşta karşıtlarını mağlup etti. Ardından 527 yılında tabii sebepler nedeniyle hayatını kaybedinceye kadar Atina'yı on yıldan uzun bir süre boyunca yönetti. Peisistratos bir yandan Solon'un getirdiği sistemi cebire başvurup ayakta tutarak tiranlığına meşruiyet kazandırmış, bir yandan da yasalarla istediği gibi oynayıp dostlarının ve akrabalarının *arkhon* olarak seçilmesini sağlamıştı. Aynı zamanda askerleri de çocuklarını rehine olarak tuttuğu muhtemel rakiplerinin hareketlerini yakından takip ediyordu. 510 yılında Peisistratos'un son oğlu sürgüne yollandığında Atina şehriyle bağdaştırılan demokratik kurumların gelişimine giden yol açılmış oluyordu. İlk bakışta tiranlığın Drakon ve Solon'un güçlü ailelerin nüfuzunu kırmaya yönelik çabalarını tesirsiz hale getirmiş olabileceği düşünülebilir, fakat esasında demokrasinin gelişimi, Peisistratos oğullarının devrilmesinin ardından tiranlığın eşitleyici etkisinden faydalanmıştır: Tiranların yönetimi altında zenginiyle fakiriyle tüm Atinalılar kendilerini şaşırtıcı bir şekilde aynı koşullarda bulmuşlardı.

Peisitratos'un İcraatları

Ekonominin güçlendirilmesi, Peisistratos'un programının önemli bir odak noktasıydı. Solon gibi onun da aklında hem tarım hem de ticaret vardı. İhtiyaç sahiplerine toprak ve borç para verdi. Zeytin yetiştiriciliğini teşvik etti ve rejimi sırasında Atina ticareti muazzam bir şekilde büyüdü. 6. yüzyılın ilk yarısında Atina ihraç ürünleri Akdeniz ve Ege'nin her yerinde görülmeye başlamıştır ve bu patlamanın en azından kısmen Solon'un sayesinde olmadığına inanmak güçtür.

Peisistratos dönemindeyse kaliteli Attika keramiği daha da öteye, doğuda Ionia'ya, Kıbrıs'a ve Suriye'ye, ve en batıda da İspanya'ya kadar ulaşmıştır. Siyah figür tekniği yüzyılın ortalarına doğru doruk noktasına ulaşmış ve 530 civarında ustalar daha hünerli olan kırmızı figür tekniğini kullanmaya başlamışlardır. Peisistratos veya oğulları ayrıca ilk «baykuşları», yani önyüzlerinde Athena başı, arkayüzdeyse tanrıçanın simgesi olan baykuşların olduğu gümüş sikkeleri darbetmiş ve bu sikkeler kısa zamanda Ege'de en çok itibar edilen para birimi haline gelmiştir.

Figür 5.3. 4 drakhme değerinde olan ve bu yüzden *tetradrakhme* olarak bilinen bu gümüş sikke, Atina'da MÖ yak. 520-510 yılları arasında darbedilmiştir. Önyüzünde Attika miğferiyle Athena görülmekte ve arkayüzünde tanrıçanın simgelerinden baykuş ve zeytin dalı bulunmaktadır. Sağ kısımda da "Atinalıların" sözcüğünün ilk üç harfi vardır. New York, American Numismatic Society.

Ticaretin büyümesi, ardından iddialı bir dış politikayı da getirmiştir. Peisistratos dostu Lygdamis'i Naksos'ta tiran olarak başa getirmiş, böylece Naksos'u rehinelerini tutmaya elverişli bir meskene dönüştürmüştür. Ayrıca Sigeion'u oğullarından birinin kontrolü altına vermiş ve Philaidai ailesine mensup muhtemel bir rakibi olan Miltiades'i, orada yaşayan bir Trak kavmi olan Dolonci'yi kontrol altında tutmak üzere Trakya Khersonesos'una yollayıp böylece Hellespontos'ta da bir köprübaşı tutmuştur.

Atina'da Peisistratos'un inşa faaliyetleri fakirlere iş imkânı sağlarken şehri de Attika'nın kültürel merkezi olarak ön plana çıkarıyordu. Aristokratların kontrolündeki hususi su kaynaklarının kamusal su depolarına dönüştürülmesiyse sadece iş fırsatı yaratmakla kalmıyor, aynı zamanda şahsi hamilikten kamusal hamiliğe dönüşümü de simgeliyordu.

İş ve barınma imkânlarının artmasıyla birlikte Atina'nın nüfusu büyüdü ve kırsal alanda yaşayanlar için oylamalara katılmak daha kolay hale geldi. Peisistratos ayrıca akropolisteki Athena tapınağını da yeniden inşa etti ve Zeus Olympios onuruna yeni bir tapınağın inşasına başladı. Bu tapınak o kadar büyüktü ki, yapımı ancak yedi yüzyıl sonra imparator Hadrianus tarafından tamamlanabilmiştir.

Peisistratos'un sanat ve dine verdiği destek, hem kendisinin hem de Atina'nın itibarını artırdı. Peisistratos Atina'sında Dionysos tapımı artış gösterdi ve Dionysos'a özgü içki ve sınırsız eğlence sahneleri keramik resimlerinin en tutulan temaları oldu. Büyük ve Küçük Dionysia adıyla iki yeni festival oluşturdu ve MÖ 534 yılı gibi Dionysia festivalinin bir parçası olarak trajik drama müsabakaları düzenlenmeye başladı. Dionysia festivalinde keçi derisi giyen *satyr*lerin oluşturduğu korolar, koro lideriyle karşılıklı icra ettikleri keçi şarkıları, yani *tragodia*larla Dionysos'u onurlandırdılar. Bunlar zamanla 5. yüzyılın Attika tragedyalarına dönüşecekti. Peisistratos ayrıca Homeros'un Ilias ve Odysseia'sının ilk yazılı versiyonlarını da meydana getirtti ve Homeros dinletilerini Atina'da dört yılda bir düzenlenen büyük Panathenaia festivalinin olağan bir parçası haline soktu. Panathe-

Figür 5.4. Oltos'a atfedilen ve MÖ yak. 520-510 yılına ait kırmızı figürlü Attika psyktēr'i (şarap soğutma kabı). Üzerinde muhtemelen erken dönem tiyatro oyunlarından birinin korosunu temsil eden yunuslara binmiş savaşçılar betimlenmektedir. Kap symposion olarak bilinen içki alemlerinde kullanılmak üzere imal edilmiştir ve bu yüzden ortadaki savaşçının kalkanı üzerinde bir şarap çanağı betimlenmektedir. New York, Metropolitan Sanat Müzesi.

naia, Atinalı kızların ördüğü entarinin (Yun. peplos) Athena'nın tapınağına götürüldüğü büyük bir merasim alayıyla doruğuna ulaşıyordu. Bu entari Spartalı kızların arkaik ahşap figürinlerine ördükleri türden minik bir bez değildi, aksine akropolise gemiye benzeyen bir tekerlekli araçla çıkarılmış insan boyundan büyük bir Athena heykeline uygun bedende, fora edilmiş bir yelken edasıyla taşınan bir entariydi. Kaderin bir cilvesidir ki, Panathenaia'da akropolise yürüyen bu merasim alayı, Peisistratos'un oğlu Hipparkhos'un 514 yılında katledilmesi olayının tezgahlanacağı etkinliktir. (bkz. Levha XIb.)

Tiranlığın Devrilişi

Peisistratos'un ölümünün ardından sanatların hamiliği meselesi daha da belirginlik kazandı. Thukydides'e göre Peisistratos'un oğlu **Hippias** yönetimi tek başına ele almıştı, fakat Aristoteles'in de aralarında bulunduğu diğer cephe Hippias'ın kardeşi **Hipparkhos**'un da tiran olarak görev yaptığını iddia ediyordu. Her halükârda, Hippias ve Hipparkhos erkânını koro şiirleriyle ünlü Keoslu Simonides, aşk şairi Teos'lu Anakreon ve tıslamasız ilahiler, yani içinde hiç "s" sesinin olmadığı şiirlerden oluşan bir eseriyle bilinen Hermione'li Lasos gibi ünlü yazarlarla donatmışlardı. Fakat kültürel itibar tiranların babalarından miras kalan mevkilerini sağlamlaştırmamıştı. 514 yılında **Harmodios**'un duygularına karşılık vermediği Hipparkhos, Harmodios'un kızkardeşinin Panathenaia merasim alayında sepet taşıyıcı olarak yer almasını yasaklayarak onu aşağılar. Kızkardeşinin bir bakire olmadığı imasına sinirlenen Harmodios ve aşığı Aristogeiton merasim alayında tiranlara suikast yapmayı planlarlar. Komploculardan birinin Hippias'la konuştuğu görülünce diğerleri telaşlanarak o anda Hipparkhos'u öldürürler. Atina için bunun sonucu oldukça yıkıcı olmuştur. İki aristokrat tarafından yönetilen yumuşak yönetim, Hippias'ın paranoyak otokrasisine dönüşmüştür.

Hippias'ın tiranlığı, 510 yılında sürgün Alkmaionidai ailesinin de çabalarıyla kovulana kadar dört yıl daha sürmüştür. Ailenin bu başarısının arkasında yatan neden, Delphoi'la geliştirdikleri iyi ilişkilerdi. Yakıp yıkılan Apollon tapınağının yeniden yapılması konusunda Delphoiluların beceriksizliğini avantaja

dönüştüren Alkmaionidai, tapınağın inşasına mali destek vermiş, hatta yapının cephesinde sıradan mermer yerine birinci sınıf Paros mermerinin kullanılmasına imkân tanımıştır. Bunun karşılığında da rahipler ne zaman Delphoi'a Spartalı bir heyet gelip gelecekle ilgili planlarına dair onlara danışsalar, rahipler her defasında şu karşılığı vermişlerdir: «İlk önce Atina'yı kurtarın.» Zaten tiranlığın düşmanı olarak nam salmış olan Spartalılar bu tavsiyeye kulak verdiler. 510 yılında kral Kleomenes Hippias'ı akropoliste kuşattı. Hippias'ın çocukları ele geçirilince tiran teslim oldu ve ailesiyle birlikte Sigeion'a gönderildi.

Atinalılar anlaşılabilecek bir şekilde bu konuyla ilgili olarak Sparta'nın müdahalesinden ziyade, aşağıdaki içki alemi şarkısında da dile getirildiği üzere Harmodios ve Aristogeiton'un kahramanlığını anımsamayı seçmişlerdir:

> Mersin dallarıyla süsleyeceğim hançerimi
> tiranların hakkından gelen,
> Atina'ya eşitlikçi yasalar getiren
> Harmodios ve Aristogeiton'un yaptığı gibi.

KLEISTHENES'İN REFORMLARI

Tahmin edilebileceği üzere, Hippias'ın sürgün edilişinin ardından hizipsel çatışmalar yeniden alevlendi. Isagoras adlı bir aristokrat, tiranların vatandaşlık hakkı verdiği kişilerin bu haklarını geri alacağı sloganıyla MÖ 508 yılında *arkhon* seçildi. Rakibi Alkmaionidai ailesinden **Kleisthenes**, bu plana karşı çıkarak çoğunluğun desteğini arkasına aldı. Isagoras buna eski lanet hikâyesini kullanıp Kleisthenes'i sürgün etmeye kalkışarak cevap verdi. Fakat Sparta kralı Kleomenes'in desteğine rağmen oligarşik yönetim kurma planları suya düştü. Öfkeli Atinalılar teslim olmak yerine Spartalıları akro*polis*te kuşattılar ve Kleomenes ile Isagoras'ı teslim olmaya zorlayıp Kleisthenes ve yandaşlarını Atina'ya geri çağırdılar.

Sülaleler arasındaki çatışmaların devletin varlığını tehdit eder hale geldiğini sezen Kleisthenes, meclisten (kendi ailesi haricindeki) zengin ailelerin gücünü kırmaya yönelik geniş kapsamlı reformları geçirdi. Yöntemleri oldukça dahiyaneydi. Dört eski kabilenin kamusal işlevlerini yeni bir esasa göre teşkil edilen on yeni kabileye devretti. Öncelikle Attika'yı kent, kıyı ve ova olmak üzere üç büyük coğrafi bölgeye ayırdı. Her bölge kendi içinde, *demos* (köy veya kasabalar) denilen yerleşim birimlerinden meydana gelen on *trittys*, yani üçtebirlik kısma ayrılıyordu. Toplam sayısı 139 olan (ve uzun zamandır varlığını sürdüren) *demos*lar, birbirlerinden farklı büyüklüklerde oldukları için her *trittys*teki *demos* sayısı da birbirinden farklıydı, fakat yeni düzende her kabile, her coğrafi bölgeden bir *trittys* içermekteydi. Yeni kabilelerin her biri bölgesel bir kahramanın adını aldı (Erekhtheis, Algeis, Pandionis, Leontis, Akamantis, Oineis, Kekropis, Hippothontis, Aiantis ve Antiokhis) ve bunların her birinin kendi resmi yetkilileri ve kutsal alanları belirlendi. Vatandaşların kendilerini babalarının adıyla değil, demotik, yani *demos*larının adına göre tanımlama mecburiyeti,* aile bağlarının önemini baltaladı. Bununla birlikte gelenek bir anda bir kenara atılamamıştır ve bu nedenle bugün biz Perikles'i halen Ksanthippos oğlu Perikles, Thukydides'i de Oloros oğlu Thukydides olarak biliriz.

* Örneğin eskiden Demokhares isimli bir kişi kendini tanıtırken "Demosthenes oğlu Demokhares" diye tanımlarken, artık yaşadığı *demos*a göre, söz gelimi "Marathonlu Demokhares" olarak tanımlamak zorundaydı –çn.

Figür 5.5. Tiran katilleri Harmodios ve Aristogeiton Pers Savaşları sırasında Sana'ya girişirilen eski heykellerin yerine MÖ yak. 477-76 yıllarında yapılan ve şu anda kayıp olan tunç heykel grupları'yla ölümsüzleştirilmiştir. Resimdeki Roma dönemi mermer figürlerse bu grubun mermer kopyalarıdır. Napoli, Ulusal Müze.

Levha Ia. Bir dalgıç Tunç çağından Roma döneminin sonuna kadar standart taşıma aracı olarak kullanılan amforaları Uluburun yakınlarında MÖ 1300 yılından önce batmış olan bir gemiden titizlikle dışarı çıkarmaktadır. Kenan bölgesinden yola çıkan gemi, tunç alaşımının elde edilmesinde kullanılan bakır ve kalay yüküyle Yunanistan arakarasına doğru gidiyordu. Gemide en az iki Myken yolcusu da vardı; bkz. 1. Bölüm.

Levha Ib. Dalgıçlar aynı batıkta metal külçeleri incelelerken. Geminin yükünün çoğu bunlardan oluşuyordu: on ton bakır ve bir ton kalay.

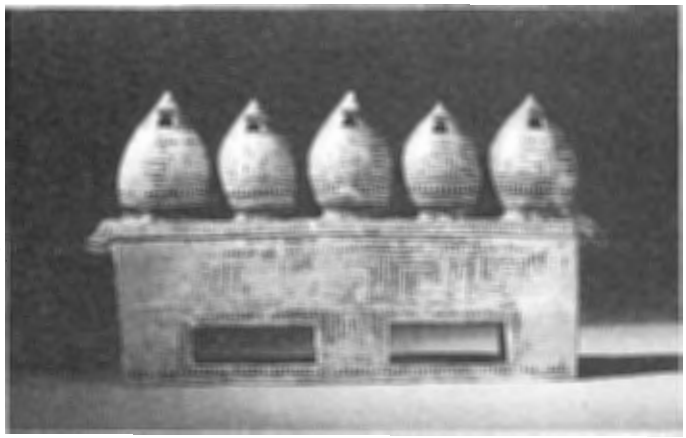

Levha II. Heinrich Schliemann tarafından Troia'dan çıkarılan ve 1. bölümde figür 1.1b'de Schliemann'ın eşinin taktığı "Priamos'un Hazinesi"nden Altın kaplamalı gümüş diadem. Staatliche Museen Berlin: Museum für Vor- und Frühgeschichte. Bkz. 1. bölüm.

Levha III. MÖ yak. 1628 yılındaki volkanik patlamada küllere gömülen Santorini adasındaki Akrotiri'de açığa çıkarılan bir evin odasının üç duvarını kaplayan MÖ 17. yüzyıla ait idealleştirilmiş bir köy sahnesi. Alt taraftaki Afrika flora ve faunası, Minos ile Mısır arasındaki temasa işaret etmektedir. Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi. Bkz. 1. bölüm.

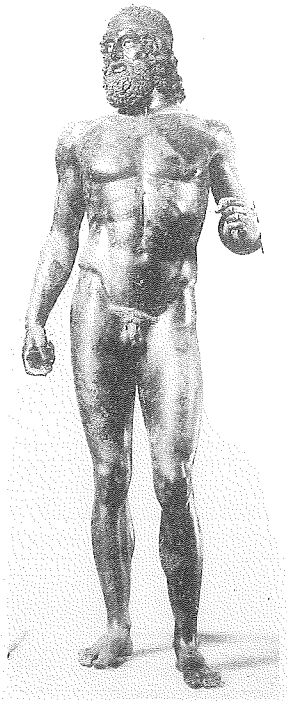
Levha IV. Figür 2.3'teki mücevherat ile aynı mezarda bulunan üzeri bir kapak ve beş tahıl ambarı maketiyle kaplı, yan tarafında iki bağımsız ambar maketi daha duran pişmiş toprak sandık (MÖ yak. 850). Sandık ölen kadının ve ailesinin tarımsal zenginliğine işaret etmektedir. Atina, Agora Müzesi. Bkz. 2. bölüm.

Levha V. Arkesilas ressamına atfedilen Lakonia çanağı, MÖ yak. 560. Bu içki çanağının iç kısmında Kyrene kralı II. Arkesilas, hekimlikte kullanılan bir bitki olan silphium balyalarını tartıp taşıyan işçilere emirler verirken betimlenmektedir. Kantarın üstündeki maymun, kralın taburesinin altındaki evcilleştirilmiş yaban kedisi ve arkasındaki kertenkele, Spartalı ressamın sahnenin geçtiği Afrika'nın egzotik ortamını betimleme tarzını göstermektedir. Bu çanak iki kent arasındaki sıkı ticari ilişkileri ortaya koymaktadır. Paris, Bibliothéque Nationale, Cabinet des Médailles.

Levha VIa. Chigi Testisi olarak bilinen Korinthos ürünü çok renkli *olpe*nin (şarap testisi) üzerinde, *hoplites phalanks*larının savaş sahnesine dair nadir betimlemeden bir detay.

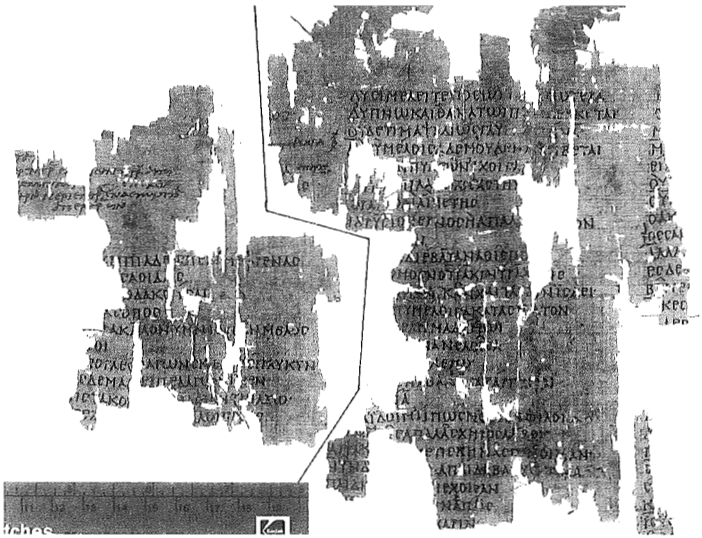
Levha VIb. Bir savaşçı heykeli, MÖ 5. yüzyıl ortaları. Bu heykel güney İtalya'daki Riace yakınında denizin dibinden çıkarılan ve muhtemelen bir zafer anıtının parçaları olan son derece iyi korunmuş iki tunç savaşçı heykelinden biridir. Heykel insan boyutlarından büyüktür ve savaşçı zafer sembollerinden diadem takmaktadır. Dişleri ve kirpikleri gümüş, gözleri kemik ve cam, dudak ve göğüs uçlarıysa kırmızı bakırdır. Reggio, Museo Archeologico Nazionale di Reggio Calabria.

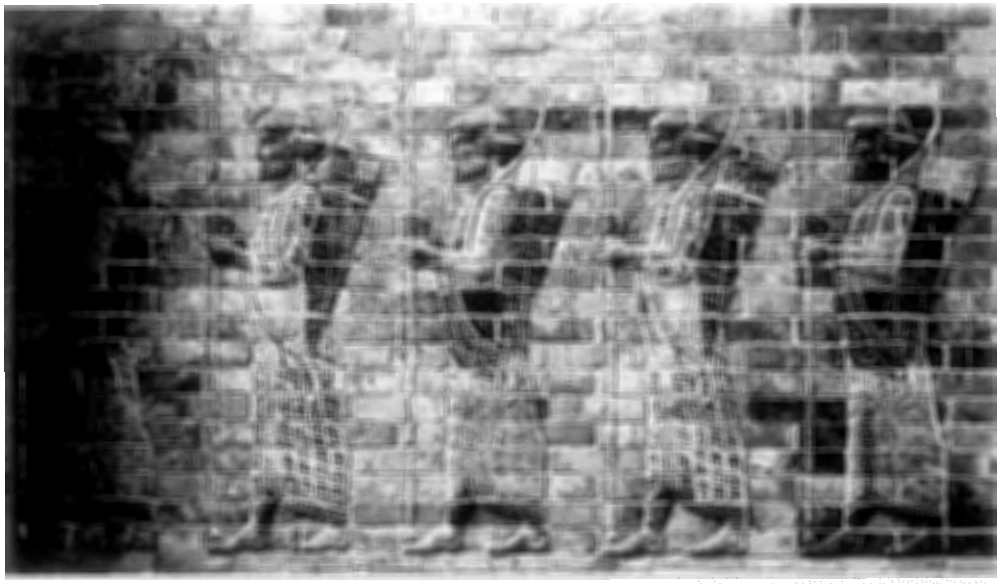
Levha VIIa. Vix krateri (MÖ yak. 530) arkaik dönemden günümüze kalan en büyük tunç küptür (yüksekliği 164 cm, kapasitesiyse yaklaşık 1200 litredir) ve güney Fransa'daki Vix'te gömülü zengin bir Kelt kadının mezar eşyalarından biridir. Muhtemelen Lakonia atölyelerinden birinin eseri olan bu küp, taşımada kolaylık olması için sonradan birleştirilmek üzere parça parça imal edilmiştir. Vix'e büyük bir ihtimalle ticari amaçlı değil, diplomatik bir hediye olarak gelmiştir. Châtillon-sur-Seine Müzesi.

Levha VIIb. Başı ve omuzları bir örtüyle kaplı bir olgun kadın. Kıyafetini 4. bölüm, figür 4.5'teki bekâr Spartalı kızla karşılaştırınız. Vix kraterinin kapağının bir parçası.

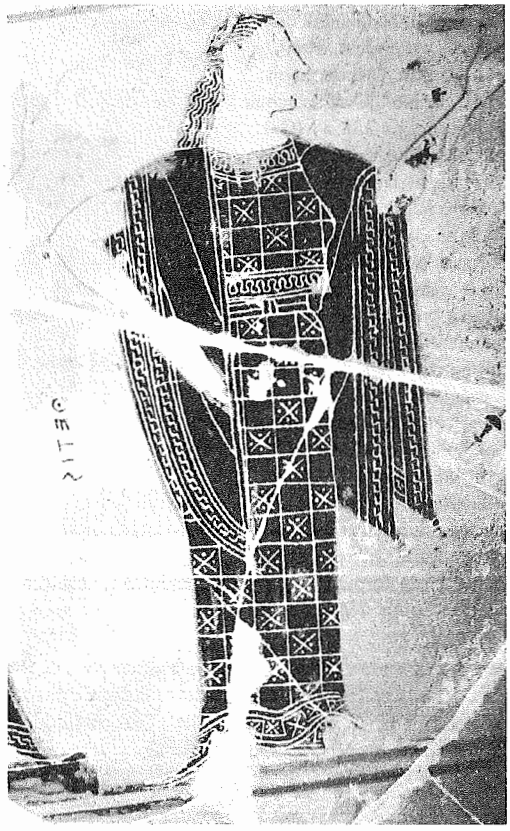
Levha VIII. Hellenistik papirüs üzerindeki arkaik şiir. Alkman, Parhtheneion PMG 3.61-64. Oxyrhynchus Papirüsü xxiv 2387. MÖ 1. yüzyıl sonları veya MS 1. yüzyılın başları. Mısır'da, Oxyrhyncus'ta (bugünkü El Bahnasa) bulunan ve Alkman'ın şiirleriyle bazı diğer yazarların eserlerinden oluşan bu papirüs fragmanları eskiçağdan günümüze kalan birçok metnin hassas durumunu gözler önüne sermektedir. Sağdaki bölümün en üst satırında *lusimelei te posōi takerōtera* yazmaktadır. Bu metnin ilk dört mısrası okunabilmiştir: "arzuyla ve o ayaklarda derman bırakmayan, / uykudan, ölümden dahi yakıcı bakışlarıyla delip geçiyor ... / bu kadar tatlı olması boşuna değil. / Fakat Astymeloisa cevap vermiyor yakarışlarıma." Bkz. 4. ve 12. bölümler.

Levha IX. Büyük Dareios'un sarayında insan boyutlarındaki muhafızların geçit resmi, Susa, İran. Perdahlanmış tuğla, MÖ 6. yüzyıl sonları. Yay, sadak ve mızrak taşıyan, küpe, altın bileklikler ve saç bantları takmış, desenli giysiler giyen sakallı muhafızlar. Birbirine benzeyen fakat görkemli bir tarzda resmedilen bu savaşçılar Yunan sanatından çeşitli bireylerle karşılaştırılabilir. Bkz. 5. bölüm. Berlin, Pergamon Müzesi.

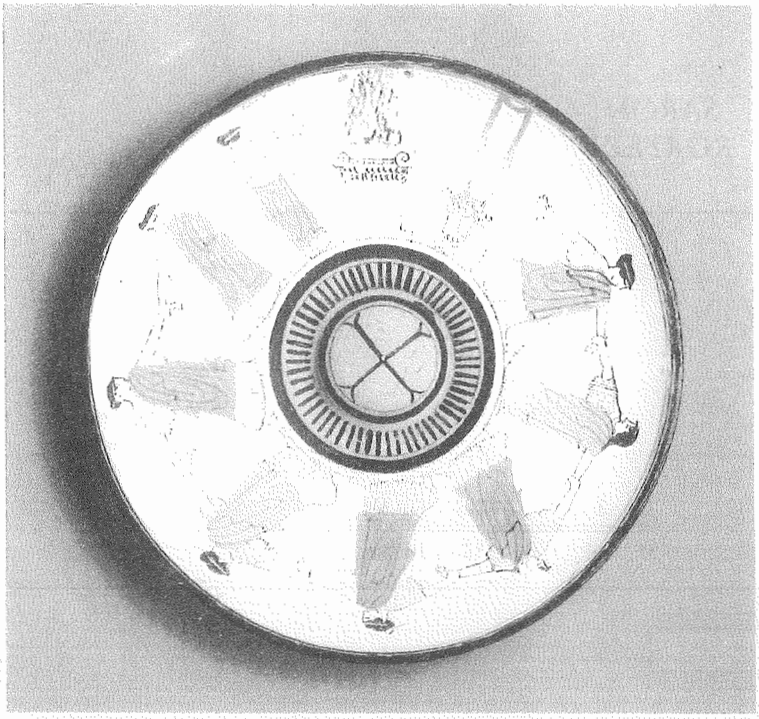
Levha Xa. François vazosu. Üzerinde ressam Klitias ve Ergotimos'un isimleri kazılı olup 6. yüzyılın ortasından kalma bu incelikli siyah figürlü kulplu küp, Atina'dan İtalya'ya ihraç edilmiş ve bir Etrüsk mezarında ele geçmiştir. Her iki tarafında bulunan yatay frizler destansı mitleri betimlemektedir. Yazıtlar karakterlerin ismini vermektedir. Burada görünen tarafta yukarıdan aşağıya doğru şu mitler anlatılmaktadır: Meleagros'un canavarımsı yaratığa son darbeyi vuruşunu resmeden Kalydonia domuzunun avlanışı; Akhilleus'un can dostu Patroklos'un cenazesi onuruna düzenlenen oyunlar; Akhilleus'un anne ve babası Peleus ve Thetis'in düğün törenine tanrıların teşrifi; Anıtsal çeşme'nin önünde Troialı Troilos ve Polyksena'yı kovalayan Akhilleus; hayvanlar ve sfenksler; turnalarla boğuşan cüceler (ayak kısmında). Bkz. 5. bölüm. Floransa, Museo Archaeologico.

Levha Xb. François vazosundan Thetis'in betimlendiği bir detay. Bu kabın üzerindeki giysiler kadınlar tarafından imal edilen ürünlerdeki incelikli dokumayı göstermektedir. Kadınların cildi beyaz, erkeklerinkiyse siyah olarak gösterilmektedir.

Levha XIa. Euphronios'a atfedilen, MÖ 515 yılı civarından bir kırmızı figürlü kalyx biçimli Attika krateri (şarap ve suyu karıştırmak için kullanılan hazne). Bu kabın üzerindeki sahnede, bir *symposion* (içki alemi) sırasında sedirlere uzanmış yetişkin erkekler ve delikanlılar, bir *hetaira*nın (fahişe) çifte kaval çalarak icra ettiği müzikle eğlenmektedirler. Eskiçağdan kalma birçok keramik gibi bu kap da gün ışığına çıkarıldığında kırık döküktü. Restoratörler bazen kayıp parçaları boyayarak eklemekte, bazen de bu örnekte olduğu gibi eksik parçaların yerine boyasız sade yamalar yerleştirmektedirler. Münih, Staatliche Antikensammlungen.

Levha XIb. Beyaz zeminli bu kap tanrılara sunu yapılan bir *phiale*dir. Bu sunu olasılıkla kabın zemininde resmedileninkine benzer bir altara boca ediliyordu. Flüt çalan bir kadının liderliğinde dans eden kadınlar resmedilmiştir. Bir altarın ve kadınların saçlarını bağladıkları kurdelelerin varlığı kadınların dini bir seremoni icra ettiklerini akla getirmektedir. Londra ressamı d 12. Boston, Güzel Sanatlar Müzesi.

Figür 5.6. Attika.

Bu on yeni kabile, aynı zamanda Beşyüzler Konseyi (boulē) adlı yeni bir konsey için de temel oluşturuyor, bu konsey kabilelerin her birinin yıllık olarak kurayla belirlediği elli üyeyi temin etmesiyle meydana geliyordu. Nispi temsil sisteminin kabul edilmesiyle -bu yönetim anlayışında önemli bir ilerlemeydi-, *boule*deki 50 sandalye, nüfus çoğunluğu dikkate alınarak *demos*lar arasında paylaştırıldı. Her yıl *boule*nin belirlenmesi sırasında temsilci seçiminde kura yönteminin benimsenmesiyse Kleisthenes sisteminin kilit bir demokratik esasıydı. *Boule*nin esas sorumlulukları *ekklesia*nın (meclis) gündemini hazırlamak ile maliyeyi ve dışişlerini yönetmekti. Beş yüz kişi hantal bir yapı olacağından, her kabile bir yılın onda birlik kısmı süresince tüm *boule*yi temsil ediyordu. Kabilenin görev süresi sırasında temsilcileri *prytaneis* olarak adlandırılıyor, *prytaneia* terimi de kabile temsilcilerinin görevlerini ifa ettikleri 35 veya 36 günlük süreyi ifade etmek üzere kullanılıyordu. Başkan ve kâtip her gün kurayla yeniden seçiliyordu. Ordu da on kabile esasına göre yeniden düzenlenmişti ve her kabile *stratēgos*, yani generalleri de dahil olmak üzere kendi subaylarını seçiyordu. *Arkhon*ların aksine *stratēgos*lar ardarda aynı göreve seçilebiliyorlardı ve bu yüzden zamanla on *stratēgos*un oluşturduğu kurul Atina'daki en itibarlı yönetim organı haline dönüştü.

Kleisthenes, Solon gibi olağanüstü yetkilerle donatılmadığı için tüm tedbirlerinin meclisten geçmesi gerekiyordu. Dolayısıyla reformları bizatihi bir demokratik eylem ürünüdür. MÖ 500 civarında Pnyks adlı tepede kayalar oyularak *ekklesia* için bir toplantı yeri oluşturuldu ve bundan böyle meclis burada düzenli bir şekilde toplanıp devletin siyasetini şekillendirir oldu.

PERS'LERİN YÜKSELİŞİ

Eski Yunan kentlerinin siyasi dönüşümü, tüm eski yakındoğu imparatorluklarının en büyüğü olan Pers imparatorluğunun ortaya çıkışıyla aynı zamana denk gelmiştir. Pers tarihi için kaynaklar kısıtlıdır. Persler dillerini yazıya geçirmek için bir tür çiviyazısı geliştirmiş olmalarına rağmen, çoğunlukla Pers kralların inşa faaliyetlerini kayda geçirme amacını güden yazıtlar haricinde Pers edebiyatından geriye hiçbir şey kalmamıştır. Dolayısıyla Pers tarihi ister istemez yabancı kaynaklara, Babil, Arami, İbrani ve özellikle de tüm başarılarına rağmen Persleri barbar, yani "bar-bar bar-bar" konuştuklarından hiçbir şey anlaşılmayan insanlar olarak gören Yunan tarihçilerin kaynaklarına bağlıdır. Bu kısıtlı imkânlara rağmen arkeologlarla el ele çalışan tarihçiler Pers imparatorluğunun yükseliş hikâyesini yeniden yazmayı başarmışlardır.

Dareios'tan Önce Pers Ülkesi

Persler MÖ 1. binyılın başlarında güneybatı İran bölgesine yerleşmiş Hint-Avrupalı bir halktı. Fakat İran'ın ilk imparatorluğunu kuran Persler değil, Babillilerle birleşip güçlü Assur imparatorluğunu yıkarak MÖ 612 yılında kendi devletlerini kuran Medlerdi. MÖ 6. yüzyılın ortasında Pers vilayetini yöneten II. Kyros (MÖ 559-530), ayaklanarak Media'yı (Medlerin ülkesini) Pers imparatorluğunun ilk satraplığı (eyaleti) haline getirdi. Uzun hükümranlığı sırasında Kyros imparatorluğun sınırlarını tüm Batı Asya'yı içine alacak şekilde genişletti, 546 yılında Lydia kralı Kroisos'u yenerek topraklarını imparatorluğuna dahil edişiyse, Küçükasya'da yaşayan Yunanları imparatorluğa dahil etmesini sağlayacak ve nihayetinde Avrupa kıtasındaki Yunanlarla Pers

imparatorluğu karşı karşıya gelecek, böylece Yunan tarihinin gidişatı da değişecekti. Ancak Pers imparatorluğunun kendi iç meseleleri, bu karşılaşmayı yarım yüzyıldan fazla bir süre erteledi. İlk olarak Kyros'un oğlu Kambyses (MÖ 530-522) Mısır'ı fethetti; ardından Büyük İskender tarafından fethedilene kadar imparatorluğu yönetecek hanedanı kuran I. Dareios (MÖ 522-486) gücü ele geçirip imparatorluğu yeniden yapılandırdı.

Dareios'un Başarıları

Hem Yunan hem de doğu kaynaklarında Assurluların ve Babillerin asi halkları yurtlarından sürme politikalarına itibar etmediği ve yerel dinler ile kültürleri desteklediği için Kyros'tan insaniyetli ve yetenekli bir yönetici olarak övgüyle bahsedilir. Kyros Yahudilerin Mezopotamya'daki sürgünden Kudüs'e geri dönüp tapınaklarını yeniden inşa etmelerine ve özgürce dinlerini yaşamalarına izin verdiği için Eski Ahit'te İbranilerin peygamberi Yeşaya'nın Yahudilere şu şekilde seslenişi kayda geçirilmiştir:

> Tanrı kutsadığı kişiye, milletlere onun önünde boyun eğdireceği, kralları önünde çaresiz bırakacağı, önünde bir daha asla kapanmayacak kapılar açacağı, sağ elini tuttuğum Kyros'a şöyle dedi: "Senin önünden gidip dağları dümdüz edeceğim, tunç kapılarını lime lime edip demir sürgülerini kırıp atacağım, karanlıkta kalmış hazineleri ve gizli yerlerde saklı kalmış zenginlikleri sana bahşedeceğim..."
> (Yeşaya 45: 1-3)

Bununla birlikte imparatorluğun neredeyse iki yüzyıl boyunca ayakta kalmasını sağlayan şey, I. Dareios'un ıslahatlarıydı. Dareios yönetimi merkezileştirip büyük bir törensel merkez haline dönüşecek olan Pers*epolis*in inşasına başladı. İnşa yazıtlarına ve idari kayıtlara göre kraliyet yapılarını inşa etmek üzere imparatorluğun dört bir yanından seçilen erkek ve kadınların oluşturduğu işgücünün içinde Yunanlar da bulunuyordu. Dareios ticari amaçlı seyahatleri kolaylaştırmak için birçok yola başvuruyordu, bu kapsamda Nil nehrini ve Kızıldeniz'i Hint okyanusu ve Basra körfezine bağlayan bir kanal bile inşa ettirmişti. Dareios aynı zamanda kendi adına gümüş ve altın sikke bastıran ilk Pers kralıydı. "Dareios *stater*leri" veya *darei-kos* olarak ünlenen altın sikkeler, Herodotos'un aktardığına göre üç beceriyi, yani ata binmeyi, ok atmayı ve doğruyu söylemeyi çok iyi öğrenen Perslerin çok değer verdiği okçuluk alanında kralın gösterdiği mahareti övüyordu. Son olarak Dareios imparatorluğu 20 satraplığa, başka bir ifadeyle eyalete ayırdı. Bu satraplıklar kral tarafından belirlenen ve krala yıllık vergi vermekle yükümlü yöneticiler tarafından idare ediliyordu. "Kralın kulakları ve gözleri" olarak bilinen casuslar isyanları önlüyordu. Mutlak siyasi güç, Zerdüştlükte ışık ve hakikat tanrısı olan Ahuramazda tarafından tayin edilmiş kralın şahsında vücut buluyor ve kral tebaasını karanlık ve sahtelik tanrısı Ehriman'ın yandaşlarına karşı koruyordu. Kral, yüceltilen bu konumuyla uyumlu bir şekilde tebaası üzerinde mutlak yetkiye sahipti ve tebaası kralın huzurunda secdeye kapanıp ona hürmet etmekle ve emrinde her türlü angaryayı ve askeri hizmeti yerine getirmekle yükümlüydü. Fakat yaptıkları için ona minnettar olan Yahudilerin aksine Yunanlar Pers kralının tebaasını onun kölesi olarak görüyor ve onlara acıyorlardı.

YUNANLAR VE PERSLER ARASINDAKİ SAVAŞLAR

MÖ 512 yılı civarında Dareios Avrupa'daki İskitlere karşı bir sefer yaparak böylece Avrupa'ya ayak basan ilk Pers kralı oldu.

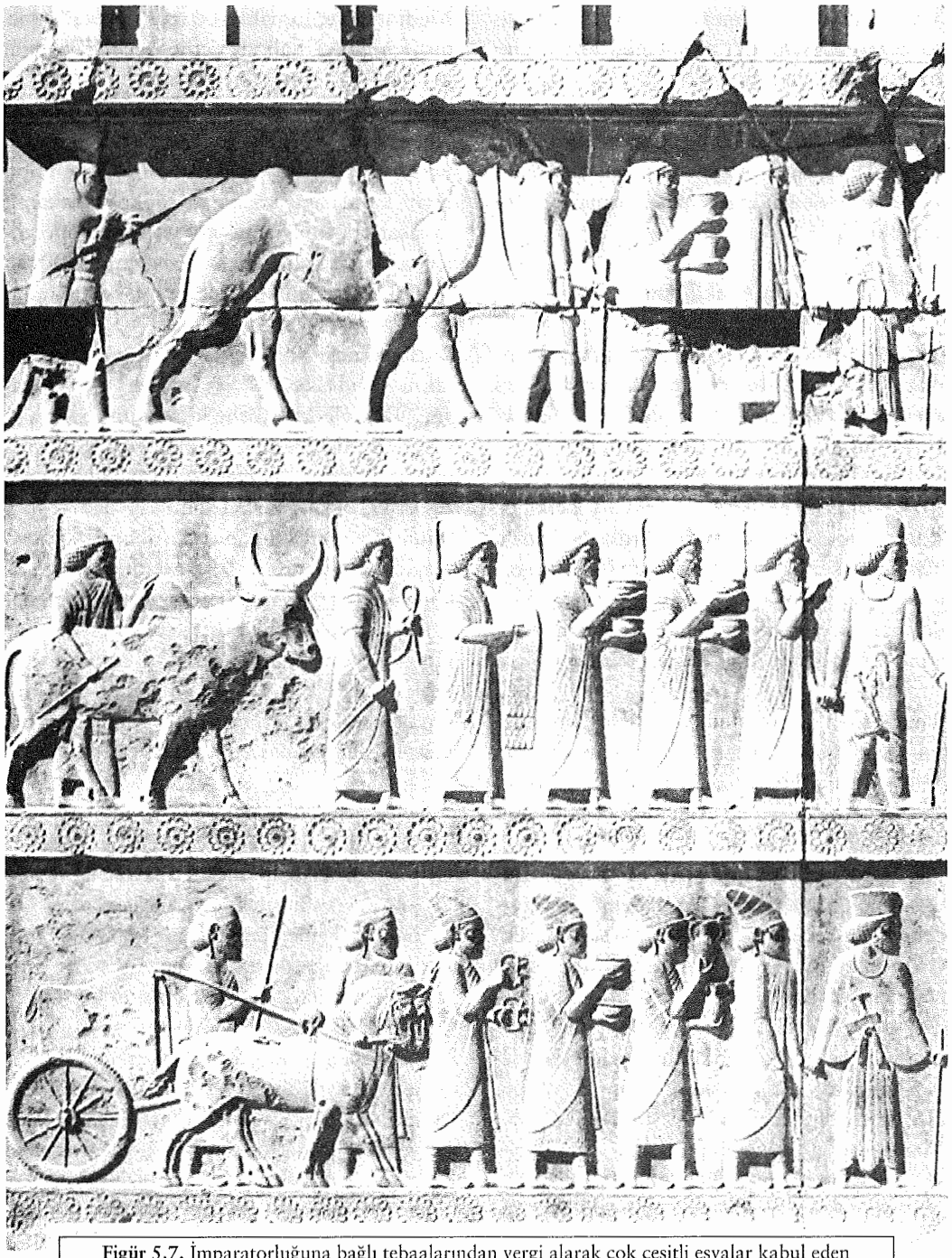
Skythia'yı ele geçirmekte başarısız olmasına rağmen Trakya'yı egemenliği altına alarak satraplık haline getirdi. Dareios'un batı seferi Yunanistan anakarasında yaşayan Yunanlara dair merakını zirveye taşımıştı, imparatorluğunda meydana gelen bir isyansa onlarla doğrudan temas kurmasına yol açacaktı.

Ionia Ayaklanması

MÖ 499 yılında Ionialı Yunanlar ayaklandılar. Ionia'da huzursuzluk hakimdi. Pers egemenliğinde vergiler artmıştı ve Yunanlar Perslerin dayattıkları kukla tiranlara tepkiliydiler. Fakat buna rağmen Miletos tiranı Aristagoras'ın hırsları olmasaydı belki de şiddet hiç başgöstermeyebilirdi. Naksos'u kendi egemenliğine katmayı uman Aristagoras Persleri Kyklad adalarına ve hatta belki de anakara Yunanistan'ına boyun eğdirmeye yönelik seferinde ona destek vermeye ikna etmişti, fakat sefer fiyaskoyla sonuçlandı. Planın suya düşmesinin ardından Ionialıların huzursuzluğunu sezen Aristagoras, bu defa şansını onlarla denemeye karar verip Yunanları kendi liderliğinde birleştirerek ayaklandırdı.

Aristagoras tiranlıktan çekildi ve ardından Küçükasya'daki diğer Yunan kentlerindeki tiranları devirmek için harekete geçti. Çoğu kan dökülmeden alaşağı edildi, fakat Mytilene tiranına olan hoşnutsuzluk öyle ileri derecedeydi ki, tiran taşlanarak öldürüldü. Ionialılar birlik beraberliklerini ortak standartlarda sikke basarak ortaya koydular. Herodotos'un eserinde Aristagoras'ın kral Kleomenes'in desteğini arkasına alma çabasını anlattığı kısım, çoğu Yunanın aklındaki Spartalı karakterini sergiler; kral ihtiyatlı, muhafazakâr ve yabancı maceralara karşı temkinlidir. Bu bölüm aynı zamanda Spartalı kadınların kendine güvenini de ön plana çıkarmaktadır. Herodotos'a göre Aristagoras Kleomenes'e, Ionialıları özgürlüğe kavuşturmayı seçmesi halinde fethedecekleri zengin halkları göstermek için yanında tunçtan bir dünya haritası getirmişti. Spartalıların yabancı adetlerine karşı hoşnutsuzluğundan yararlanmak isteyen Aristagoras, pantolon giyip kafalarına kocaman şapkalar takarak savaşan bir düşmanı kolayca yenebileceklerini ileri sürdü. Fakat Aristagoras Büyük Kral'ın denizden üç aylık mesafede bulunduğunu söyleyince, Herodotos, Kleomenes'in "Aristagoras yolculukla ilgili konuşurken lafını yarıda keserek şöyle dedi" diye aktarır, "Değerli Miletoslu konuğum, Sparta'yı günbatımında terket, çünkü Spartalıları denizden 3 aylık bir mesafeye sürüklemek istiyorsan, ağzından bal damlasa dahi onları buna ikna edemezsin (Herodotos, 5.50)." Amacından henüz vazgeçmeyen Aristagoras eline ricacıların simgesi olan üzeri yünle kaplı bir zeytin dalı alarak Kleomenes'in evine gitti ve burada Kleomenes'in sekiz dokuz yaşlarındaki kızı Gorgo'nun babasının yanında olduğunu farkedince Kleomenes'ten kızını yollamasını istedi, fakat:

> Kleomenes kızından saklayacak bir şeyi olmadığını, ne söyleyecekse yanında söylemesini istedi. Aristagoras Kleomenes'in isteğini yerine getirmesi halinde hemen on talanton (yak. 300 kilo ağırlığında değerli maden) vereceğini vadetti. Kleomenes buna burun kıvırınca teklifi sürekli artırdı. Nihayet elli talantona (yak. 1.5 ton) çıktığında kızı araya girip, "Baba, eğer arkanı dönüp gitmezsen bu yabancı rüşvetle senin aklını çelecek" dedi. Kızının dediği Kleomenes'in pek hoşuna gitti ve çıkıp başka bir odaya gitti. Aristagoras da bir daha dönmemek üzere Sparta'dan ayrıldı ve Büyük Kral'a giden yolculuğu anlatabileceği başka bir fırsat yakalayamadı.
>
> (Herodotos, 5.51)

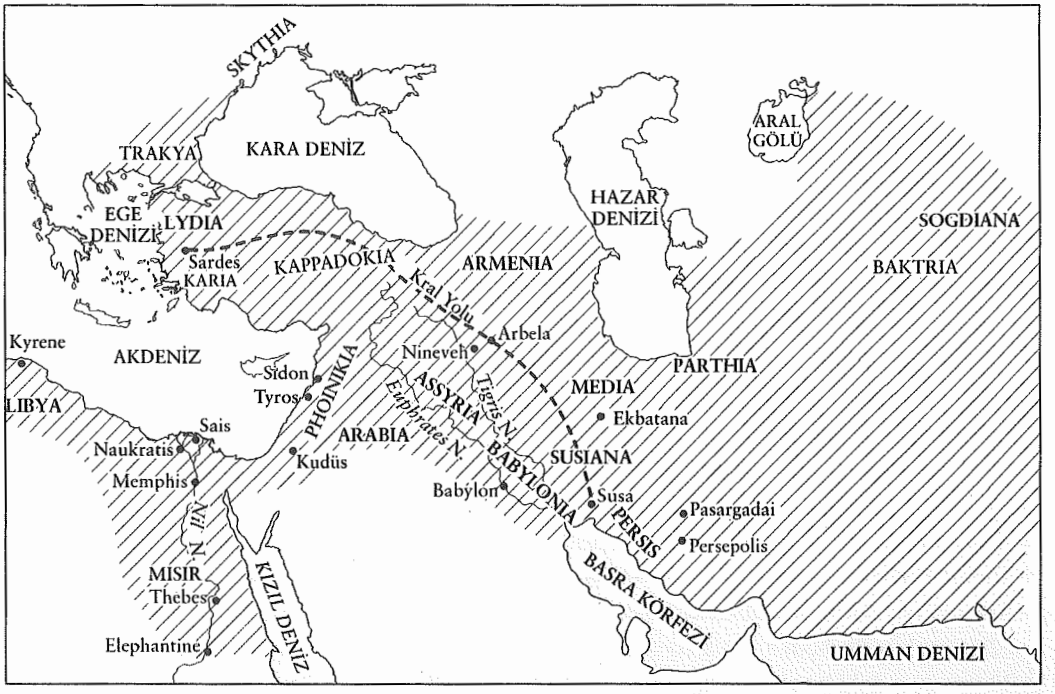

Figür 5.7. İmparatorluğuna bağlı tebaalarından vergi alarak çok çeşitli eşyalar kabul eden Pers kralına vergisini getiren heyetleri tasvir eden Persepolis'teki Apadana'dan Akhaimenid rölyefinin detayı. Berlin, Preussischer Kulturbesitz

Atinalılar bu teklife daha açıktı, çünkü Perslerin Hippias'ı Atina'da yeniden başa getirebileceklerinden korkuyorlardı. Nihayetinde Ionialıların yardımına yirmi gemi yollamaya razı oldular, kuzeydeki Eretrialılar da beş gemi yollayacaklardı.

Ionia Ayaklanması, başlayışından altı yıl sonra, MÖ 494 yılında Miletos yakınlarında yaşanan büyük bir deniz bozgunuyla son buldu. Yunanların morali zaten zayıflamıştı, çünkü Aristagoras'ın kovduğu tiranlar Pers propagandası yapmaya devam ediyorlardı. Savaş daha bitmeden Samoslular ve Lesboslular donanmadan ayrıldı. Miletos böylece yenildi, kadın ve çocuklar köleleştirilirken erkeklerse Tigris nehrinin kenarındaki başka bir yere sürüldüler. Ayrıca isyanın erken safhalarında Lydia satraplığının merkezi olan Sardes şehrinin büyük bir kısmı yanarak kül oldu, fakat bu yangının kasıtlı mı yoksa kazara mı olduğu bilinmemektedir.

Ne Dareios Sardes'in tahribatını ne de Yunanlar Miletos'un yok edilişini unutacaktı. Filozof Thales'in, Anaksimandros'un, Anaksimenes'in ve (Perslerin bunaltıcı baskınlığına karşı Aristagoras'ı uyaran) coğrafyacı Hekataios'un memleketi olan Miletos, Yunan dünyasının en zengin ve en kültürel şehirlerinden biri olmuştu. Şair Phrynikos *Miletos'un Düşüşü* adlı bir tragedya yazdığında Atinalılar başlarına gelen bu elim olayı yeniden hatırlattığı için onu bin *drakhme* cezaya çarptırdılar. Atinalılar Sardes'in yakılmasından sonra isyana desteğini kesmesine rağmen, bu tepkileri Miletos'a son ana kadar duydukları sevgiyi ve Ionialılar arasında gittikçe artan aidiyet duygusunu göstermektedir.

Figür 5.8. Dareios zamanında Pers imparatorluğu.

Atinalılar, pek şaşırtıcı olmayacak şekilde, anakara Yunanistan'ında yaşayanların da Miletos'la aynı kaderi paylaşmasından korkuyorlardı. İşte bu sırada Themistokles adında *arkhon*luğa yeni seçilen ve yavaş yavaş yıldızı parlamaya başlayan politikacı, Atinalıları Peiraous'un (Pire) kayalık haldeki üç limanını korunaklı bir deniz ve ticaret üssüne dönüştürmeye ikna etti. Çoğu Atinalı politikacının aksine Themistokles'in arkasında güçlü ailevi bağlantılar ve arazi sahiplerinin oluşturduğu sınıfın desteği yoktu ve bu yüzden ticaretle geçinenlerin desteğini almayı amaçlıyordu. Pers tehdidine karşı son derece hassas olan ve Thukydides'in de onu geleceği öngörme yeteneğinden ötürü övdüğü (1.138) Themistokles, bu ciddi dönemeçte Yunanistan'a iyi hizmetlerde bulunmuştur.

Dareios'un Yunanistan'ı İstilası

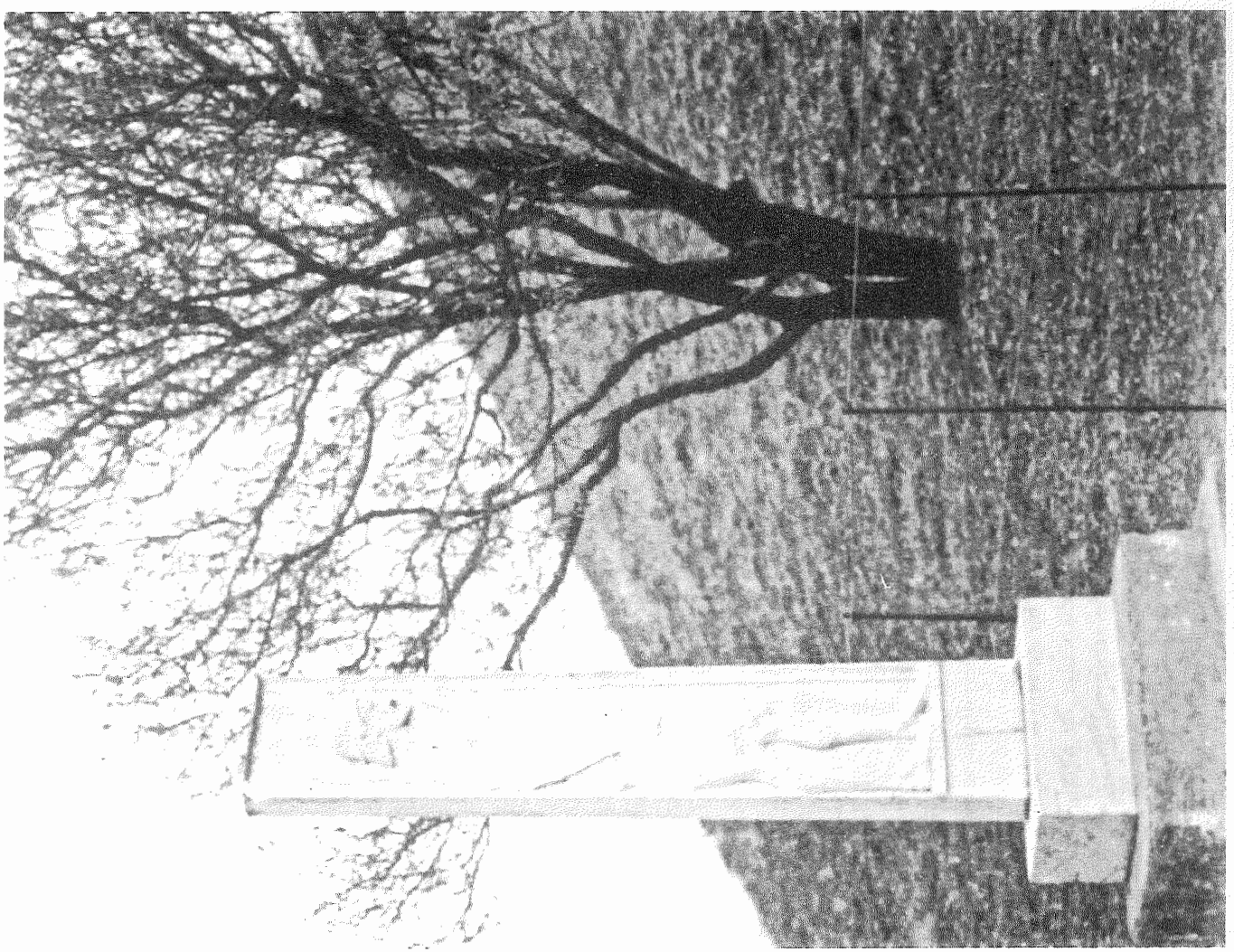
Yakılan Sardes'in intikamını alma arzusu, Dareios'un Yunanistan'a olan alakasını daha da güçlendirdi. MÖ 492 yılında damadı Mardonios komutasındaki sefer, Khalkidike yarımadasını kuşatan Pers donanması batınca yarıda kaldı, fakat Trakya, Thasos ve Makedonya fethedildiği için, kuzey Yunanistan'daki Pers itibarı yeniden tesis edilmişti. Dareios iki yıl sonra Ege'ye yeni bir ordu yolladı. Miletos'un kaderinin hafızalarında yeri taze olan bir çok Yunan kenti, kralın üstünlüğünü tanıdıkları anlamına gelen sembolik görevi yerine getirip orduya bir avuç toprak ve su sundular. Anakarada Argos ve Thebai Perslerin tarafına geçti. Fakat Sparta ve Atina karşıt duruşlarından taviz vermedi.

Dareios'un ilk hedefi Ionia isyanında oynadıkları rol dolayısıyla Atina ve Eretria'yı cezalandırmaktı. 490 yılının yazında yeğeni Artaphernes ve Datis adlı bir Med komutasındaki Pers donanması Yunanistan'a vardı. Bunlar yanında artık yaşlanmış Atinalı eski tiran Hippias'ı da getirmişlerdi. Eretria kısa zamanda düştü, tapınakları Sardes'in yağmalanmasının intikamı olarak yakıldı, halkıysa Orta Asya'ya sürüldü. Roma imparatorluğu döneminde yaşayan gezgin filozof Tyana'lı Apollonius'un sürüldükleri yerde birkaç yüzyıl sonra halen Yunanca konuşan bu kimselerin torunlarıyla karşılaştığı söylenir. Persler Eretria'dan kuzey Attika'ya, yani Peisistratosoğullarına bir zamanlar en güçlü desteği sağlayan yerlerden biri olan Marathon'a yöneldiler.

Atina meclisi hemen güçlerini Marathon'a gönderme kararını onayladı ve 200 km'lik yolu ertesi güne kadar katettiği söylenen Philippides adlı koşucu Sparta'ya yollandı. Fakat Spartalılar yeni ay kendini gösterene kadar sefere çıkamayacaklarını, çünkü Apollon'un Karneia festivalini kutladıklarını dile getirdiler. Spartalıların son derece dindar olmaları ve savaşmaktan korkmadıkları dikkate alındığında, bu açıklamalarının muhtemelen samimi olduğu anlaşılmaktadır.

Marathon Savaşı

Atinalıların sayısı belki de ikiye bir oranında azdı. Perslerin güçleri süvari, okçu ve piyadelerden oluşurken Atinalı *hoplites*ler ağır zırhlılardı. Atinalıların en büyük sorunu on *strategos* arasındaki anlaşmazlıktı; bazıları Sparta birlikleri yardıma gelene kadar bekleme taraftarıyken, diğerleri savaşı geciktirmeyi riskli buluyordu. Fakat Atinalılar, Perslerin Phaleron limanına çıkarma yapmak için oradan ayrılma hazırlıkları yaptıklarından şüphelenmeye başladıklarında, Miltiades (Peisistratos'un Khersonnesos'a Atina çıkarlarını kollaması için yolladığı Miltiades'in yeğeni) diğer komutanları hemen saldırıya geçmeye ikna etti. Coşkulu sözleri Herodotos'un eserinde yerini almıştır:

Figür 5.9. Marathon'da hayatlarını kaybetmiş Atinalıların bulunduğu tümülüs. Sol taraftaki mezartaşı modern bir anıttır.

Kallimakhos, şu anda Atina'yı köleleştirmek ya da özgürleştirerek böylece tüm insanlığa Harmodios ve Aristogeiton'unkinden bile daha büyük bir hatıra bırakmak senin elinde. Şu anda Atina kurulduğundan beri tarihinin en büyük tehlikesiyle karşı karşıyadır. Medlere boyun eğip Hippias'ın yönetimine verilmesi halinde zaten başına ne geleceğini biliyoruz, fakat şehir kurtulursa, tüm Yunanistan'ın en önde gelen şehri olabilir. Peki sana bunun nasıl gerçekleşeceğini ve olayların gidişatının nasıl sana, sadece sana bağlı olduğunu şimdi açıklayayım: Biz on general olarak şu anda tam ikiye ayrılmış durumdayız, yarımız savaşalım diyor, yarımız aksini söylüyor. Eğer şimdi savaşmazsak, korkarım ki büyük bir çekişmenin içine düşeceğiz, Atinalıların kararlılıkları sarsılacak ve iş Medlerle birlik etmeye kadar varacak. Fakat şimdi, toplumumuzda çatlakların oluşmasına izin vermeden savaşırsak ve tanrılar da tarafsız davranırlarsa bu savaştan galip çıkarız. İşte bu yüzden bunların hepsi sana bağlı. Şimdi karar sana kaldı. Eğer benim düşüncemi benimsersen yurdun özgür olacak ve şehrin tüm Hellas'ın en önde gelen şehri olacak, fakat şimdi savaşmamaktan yana olanların yanında durursan senin payına şimdiye kadar saydığım iyi şeylerin tam tersi düşecek.

(Herodotos, 6.109)

İşte bu şekilde, 490 yılının Eylül ayının sonlarına doğru bir günün erken saatlerinde Atinalılar ve Plataialı müttefikleri savaş çığlıkları eşliğinde saldırıya geçti ve Perslerle aralarındaki yaklaşık bir buçuk km'lik mesafeyi üzerlerindeki ağır zırhlara rağmen koşarak katettiler. Sayıca az olduklarını bildikleri için, kanatların derin, merkezinse ince olacağı anlamına gelmesine rağmen, güçlerini Perslerin hattına denk gelecek şekilde konumlandırdılar. Gafil avlanan Perslerin hatları özgürlük mücadelesi veren kararlı *hoplites*ler karşısında duramadı ve düzensiz bir şekilde gemilere kaçmaya başladılar.

Savaş alanına çok geç gelen Spartalılar savaş alanını ziyaret edip Pers cesetlerini incelediler. Herodotos Atinalıların 192, Perslerinse 6400 kayıp verdiğini ifade eder. Yunan kayıpların sayısı muhtemelen doğrudur, çünkü bunların isimleri savaş alanında bir anıta yazılmıştı. Bunların içinde Kallimakhos'un da ismi yer alıyordu. Ölüler can verdikleri yerde yakıldılar ve sonrasında bu alanda bir anıt dikildi. Oyun yazarı Aiskhylos "cesaretini kutsal Marathon ovası dile getirir, uzun saçlı Med de bunu gayet iyi bilir" sözlerinin yazılı olduğu mezartaşında, alanındaki onca başarısına rağmen sadece Maraton'daki savaşta yer alışına değinmektedir. Çünkü savaştan sonraki iki nesil boyunca *Marathonomakhoi*, yani Marathon gazileri giderek şaşaalı ve karmaşık bir topluma dönüşen Atina'nın geleneksel değerlerinin timsalleri olarak benzersiz bir itibara layık görülmüşlerdir. Fakat bu zafere tüm Atinalılar sevinmemişti. Herodotos savaşın ardından Perslerin hemen harekete geçip gelmesi için Atina'dan bir işaretin verildiğini kaydetmektedir. (Dedikodular bu hainliği Alkmaionidai ailesine atfetmektedir, fakat Herodotos Alkmaionidai'ın bu konuda suçlanmasını kesin bir dille inkâr etmektedir.) Perslerle bağlantılı olma ithamı bir rakibin itibarına zarar vermek açısından kullanışlı bir söylem olduğu için yıllar boyunca politikaya atılan Atinalıları gölge gibi takip edecekti.

Marathon'dan Sonra Atina

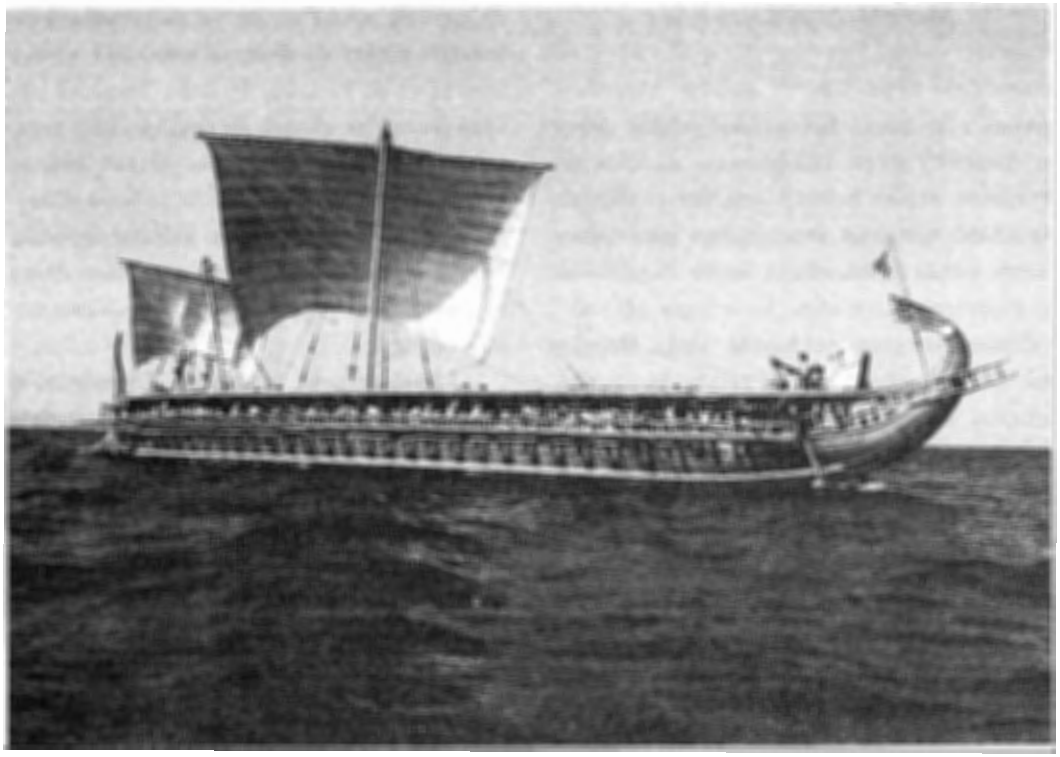
Atina'daki siyasi liderlik anlayışı Marathon Savaşı'ndan sonra belirgin bir şekilde değişti. Yetenekli askeri komutanlara duyulan gereksinim, esasen hukuki yetkililer niteliğinde oldukları için artık *strategos*lara göre önemlerini yitiren *arkhon*ların seçim metodunun değişmesine neden oldu. Bu sebeple MÖ 487 yılından itibaren *arkhon*lar tıpkı **Beşyüzler Konseyi** gibi *demos*lar tarafından seçilen adaylar arasından kura yöntemiyle belirlenmeye başlandı. Bunun sonucunda hırslı kimseler dikkatlerini *arkhon*luktan *strategos*luğa çevirdiler ve bu da zamanla eski *arkhon*lardan oluşan itibarlı Areopagos konseyinin nüfuzunu yitirmesine sebep oldu.

Bu reformu Areopagos üyelerine özel bir güç ve itibar sağlayan aristokratik karaktere düşman olan Themistokles teşvik etmiş olabilir, fakat o da bunun Atina siyasetine uzun vadeli etkilerini öngörmüş olamazdı. Kura yöntemi Yunanistan'da demokrasiyle bağdaştırılan, özel çıkar gruplarının tertiplerini caydırmaya yönelik bir uygulamaydı. Ayrıca seçilme hakkına sahip kesimin önemli bir kısmının siyasette etkin olarak yer almasını da garanti altına alıyor ve yetkililerin seçiminde tanrılar da devreye sokularak sürece meşruiyet de kazandırılıyordu. Bununla birlikte Atinalılar ahmak da değildi. Tüm müstakbel görevliler *dokimasia* olarak bilinen bir soruşturmadan geçiyordu ve kura yöntemi *strategos*ların seçiminde kullanılmıyordu, bu da on *strategos* makamının tüm Atina makamlarının en itibarlısı haline dönüşmesine yol açtı.

Atinalılar aynı zamanda Kleisthenes'in en kayda değer yeniliklerinden birini de devreye soktular. **Ostrakismos** adı verilen bu uygulamanın yeni bir tiranın ortaya çıkmasını engellemeye yönelik olduğu düşünülmektedir. Atinalılar her yıl bahar aylarında, aralarından birini oylama yoluyla on yıllığına sürgüne yollama seçeneğine sahiptiler. Uygulama ismini, oylamaya katılanların üzerine sürgün etmek istedikleri kişinin adını yazdıkları *ostrakon*dan, yani kırık keramik parçalarından almıştır. *Ostrakismos*a uğrayan Atinalılar hiçbir suça muhatap değildiler ve vatandaş olarak kalmaya devam ediyorlardı, fakat vatandaşlar tarafından aleyhlerine kullanılan altı bin çoğunluk oyu nedeniyle on yıl boyunca sürgünde yaşamak zorundaydılar.

Figür 5.10. Atina agorasında sayısız *ostrakon* bulunmuştur. Bu örneklerdeyse Lysimakhos oğlu Aristeides'in ve Phrearrhioi *demos*undan Neokles oğlu Themistokles'in isimleri yazılıdır.

Figür 5.11. Denizde yol alırken bir trieres. İngiltere ve Yunanistan'da çalışan 20. yüzyıl araştırmacıları ve gemi inşaatı mühendisleri, klasik dönemde kullanılan bir Atina trieres'ini yeniden inşa etmişlerdir.

*Ostrakismos*la bu şekilde sürgüne yollanan ilk kişi (Peisistratos'un sülalesinden Hipparkhos adındaki biri) MÖ 487 yılında karşımıza çıktığı için tarihçiler kaçınılmaz olarak bu uygulamayı gerçekten Kleisthenes'in ortaya çıkarıp çıkarmadığını sorgulamaktadırlar. Bu sorunun cevabıysa bir *ostrakismos*un geçerlilik kazanabilmesi için gereken oy sayısının altı bin olmasında yatıyor olabilir. Dolayısıyla Hipparkhos'un *ostrakismos*u ilk *ostrakismos* oylaması olmayabilir, fakat yeterli sayıya ulaşan ilk oylama olmalıdır. Her halükârda, *ostrakismos*a uğrayan ilk kişinin eski tiran Hippias'ın akrabası olması, yine aynı şekilde 480'li yıllarda *ostrakismos*a uğrayan kişilerin birinin, yani Themistokles'in güçlü muhalifi Aristeides'in haricinde hepsinin 490 yılında Perslerle işbirliği yapıp Atina'ya ihanet etmekle suçlanan Alkmaionidai ailesi mensupları olması da muhtemelen bir tesadüf değildir.

Themistokles'in uygulanan ilk üç *ostrakismos*taki rolü açık değildir, fakat 482 yılında gerçekleşen *ostrakismos*un odak noktasında, Aristeides'le yeniden gündeme gelen Pers tehdidine karşı nasıl karşı koyulacağı üzerine girdiği ihtilaf bulunuyordu. Dareios aslında Marathon'daki yenilginin ardından çok geçmeden yeni bir Yunanistan seferi için hazırlıklara başlamıştı, fakat Babil ile

Mısır'daki isyanlar ve ardından 486 yılında Dareios'un ölümü bu seferi neredeyse altı yıl geciktirmişti. Bu sırada Atinalılar güneydoğu Attika'daki Laurion'da olağanüstü bir gümüş madeni damarı buldular. Madenden ilk sene iki tonun üzerinde gümüş elde edilmişti ve bundan nasıl yararlanılacağı üzerine gelişen alevli tartışmalarda Aristeides madenin vatandaşlar arasında dağıtılmasını savunurken, Themistokles ise bunların iki yüz **trieres** (hafif, hızlı ve manevra kabiliyeti yüksek üç kürek çekme sıralı savaş gemisi, kadırga) inşasında kullanılması gerektiği görüşündeydi. Bunlar sözde Atina'nın ezeli düşmanı Aigina'ya karşı kullanılacaktı, fakat aslında Perslere karşı savunma amaçlıydılar. 482 yılının *ostrakismos*u meseleyi sonuca bağladı; Aristeides Atina'yı terk etti ve Yunanistan'ı kurtaracak donanma inşa edildi. Söz konusu *ostrakismos*ta oylama ortaya farklı bir sonuç çıkarmış olsaydı, tarihin nasıl şekilleneceğini hayal etmek güçtür.

Kserkses'in İstilası

Dareios'un oğlu ve halefi Kserkses (anne tarafından Kyros'un torunu), istilanın gerçekleştirilmesiyle ilgili kararsızlık içindeydi, fakat MÖ 484'e gelindiğinde artık kararını vermişti ve Yunanlar devasa Pers imparatorluğunun Mısır'dan Karadeniz'e kadar uzanan limanlarında çok sayıda geminin inşa edilmeye başlandığı haberlerini aldılar. Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı'na) mühendisler ve işçiler yollanmış, burada gemilerin birbirine bağlanmasından oluşan bir köprü inşa etmişlerdi. Bir başka grup da kuzey Yunanistan'a gidip buradaki Athos'ta 492 yılında Mardonios'un donanmasının başına gelen türden bir felaketin önlenilmesi için bir kanal inşa etti.

Atinalılar henüz gemi inşa etmekle meşgulken Kserkses'in elçileri Yunanistan'a varıp kentlerden Büyük Krala bağlılığı sembolize eden toprak ve suyu talep ettiler. Bu çağrıya Thessalia ve Thebai da dahil olmak üzere pek çok kent devleti boyun eğdi. MÖ 481 yılında Korinthos'ta yapılan bir toplantıda, Atina ve Peloponnesos Birliği'nin kentleriyle sınırlı toplam 31 kentin bir ittifak oluşturmasıyla tarihçilerin Hellen Birliği dedikleri oluşum ortaya çıktı. Atina ve Aigina bile aralarındaki eski düşmanlıkları bir kenara bırakmıştı, Aristeides ile diğer sürgünler de memleketlerine geri çağrıldılar. Yine de şu gerçeği unutmamalıdır ki, binden fazla *polis*ten sadece küçük bir bölümü bu savaşta Kserkses'e karşı yer almış, bunların çoğu Kserkses'in yanında savaşmıştır.

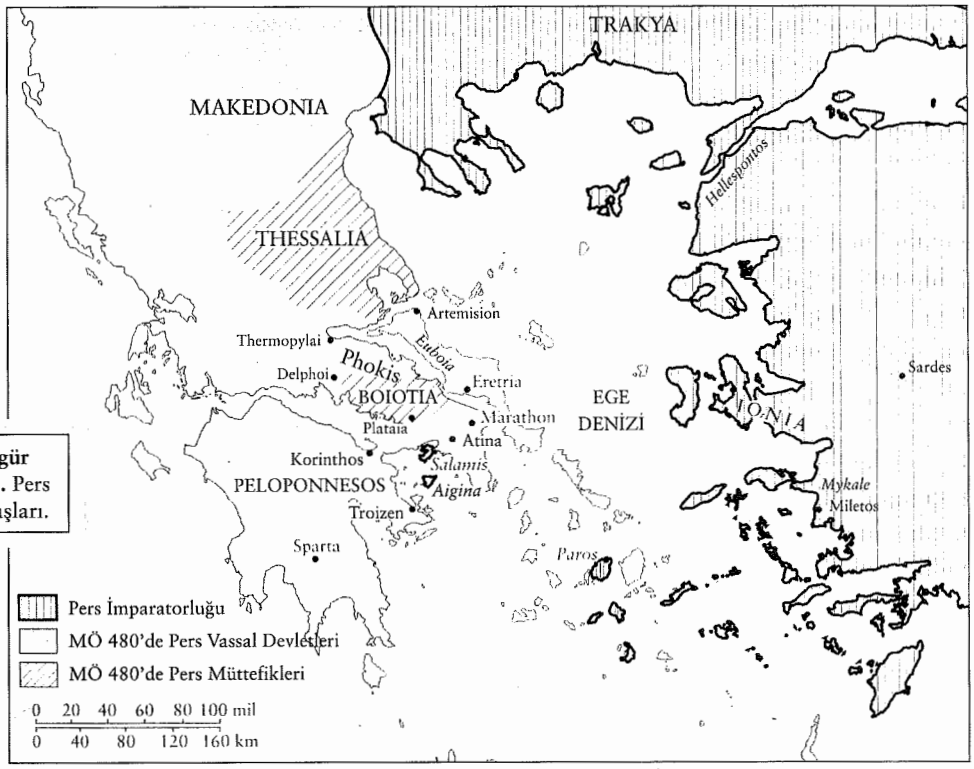
Sparta kara ve deniz kuvvetlerinin komutasını üstlendi. Kuzey Yunanistan'da savunmaya müsait bir yer arayışının sonuçsuz kalmasının ardından Hellen Birliği Persleri Orta Yunanistan'da karşılamaya karar verip, kara kuvvetlerini Malia körfezindeki Thermopylai geçidine, donanmayı da Kuzey Euboia açıklarındaki Artemision civarına konuşlandırdılar. Atinalılar Themistokles'in aldığı kararla Attika'yı boşaltıp **Salamis** adasına ve yakınlardaki bir başka yere, Peloponnesos'taki Troizen'e çekildiler. 1959 yılında Troizen'de bulunan ve aslının MÖ 3. yüzyılda yapılmış bir kopyası olan aşağıdaki karar yazıtında Themistokles'in önergesinin özü korunmuş görünmektedir:

> Tanrılar
> Boule ve halk tarafından karar verildi
> teklifi Phrearrhioi'lu Neokles oğlu
> Themistokles getirdi.
> Buna göre şehir, barbarlardan muhafaza
> ve müdafaası için Atina'nın koruyucusu
> Athena ve diğer tanrılara emanet

edilecektir. Atinalılar ve Atina'da yaşayan yabancılar kadın ve çocukları güvenlik amacıyla Troizen'in kurucusu Pittheus'un himayesinde Troizen'e yollayacaklardır. Yaşlıları ve taşınır mallarıysa güvenlik amacıyla Salamis'e yollayacaklardır. Hazinedarlar ve rahibeler tanrıların mülkünü korumak üzere akropoliste kalacaklardır. Askerliğe elverişli diğer tüm Atinalılar ve yabancılar, hazırlanan iki yüz gemiye binip hem kendi özgürlükleri hem de diğer Yunanların selameti için Lakedaimonialılar, Korinthoslular, Aiginalılar ve bu tehlikeyi göze almak isteyen diğerleriyle birlikte barbarlara karşı koyacaklardır.

(Themistokles Karar Yazıtı, Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi, n. 13330)

Hellen Birliği'nin karşısında o kadar büyük zorluklar vardı ki, Delphoi rahipleri dahi Perslere karşı direnişi kırıcı yönde kehanetlerde bulunuyordu. Spartalılara tek kurtuluşlarının bir kralın ölümünden geçtiği, Atinalılara ise kurtuluşu "ahşap surlar"da bulacakları söylenmişti. Themistokles bu ahşap surların yeni inşa edilen donanma olduğunu savunuyordu. Kehanetler kral Leonidas'ın Thermopylai'ı tutma hususunda gösterdiği azimliliği kısmen açıklamaya yetse de, bu zor hesap bu ümitsiz kara harekâtının, donanma Artemision açıklarında Pers deniz kuvvetlerinin belini bükmeye çalışırken Yunanlara biraz olsun zaman kazandırmasına bağlıydı. Fakat şans Yunanlardan yanaydı. Artemision'daki galibi belli olmayan deniz savaşı öncesinde Persler zaten çok sayıda gemiyi savaş öncesinde çıkan bir fırtınaya kurban vermişlerdi.

Figür 5.12. Pers Savaşları.

Thermopylai Savaşı

Leonidas yaklaşık yedi bin askerden oluşan küçük bir kuvvetle Thermopylai'a ilerledi. Phokisli yerel birlikler dağların üzerinden Yunan birliklerinin arkasına giden gizli bir patika yolu korumakla görevlendirilmişti. Fakat bir hain bu sırrı düşmana ifşa ederek Kserkses'in «ölümsüzler» adı verilen muhafız alayına bu yolda rehberlik etti. Leonidas Perslerin arkalarından dolandığını anlayınca güçlerinin büyük kısmını dağıttı ve sadece Thebailılar, Thespialılar ve üç yüz Spartalısıyla beraber geçidi kahramanca savunarak ölene kadar Kserkses'in iki kardeşi de dahil olmak üzere pek çok "ölümsüz"ün hakkından geldi. Daha sonra Kserkses'in emri üzerine Leonidas'ın kafası kesildi ve bir kazığa geçirildi. Eskiçağ boyunca Yunanlar Simonides'e atfedilen ve Thermopylai'da ölenler için yazılmış aşağıdaki dizelerden ilham almışlardır:

> Lakedaimonialılara salık ver Ey yabancı,
> söyledikleri emirlere uyduk, burada
> duruyoruz!

Salamis Savaşı

Perslerin bu zaferi kendilerine Atina ve Orta Yunanistan'ın kapılarını açtı. Atinalılar çok geçmeden çekildikleri Salamis'ten ateşe verilen akropolisin üzerinden yükselen dumanları izlediler. Peloponnesoslular donanmanın Peloponnesos'a geri çekilmesini isteyince Themistokles Yunanların gerçekten Isthmos'tan (kıstak) geri çekilebileceğinden korkup Kserkses'e bir haberci yolladı ve geçitleri ele geçirmesi için onun aklına girdi. Böylece Yunanların yolu tıkanmış olacak, geri çekilemeyeceklerdi. Aslen Karia'daki Halikarnassos kentinin yerlisi olan Herodotos, Kserkses'in bilge danışmanı Halikarnassos kraliçesi Artemisia'nın ona bu gereksiz savaşa girmemesi yönünde verdiği tavsiyeyi gururla anlatır. Kserkses bu tavsiyeyi dinlemedi ve donanması Salamis'in dar geçitlerinde manevra yapamayınca Persler iki yüzden fazla gemisini kaybedip büyük bir yenilgi aldılar. Kserkses verdiği kararın sorumluluğunu almaktan ziyade, savaşta korkaklık gösterdikleri söylenen Fenikeli kaptanlarını idam ettirdi ve donanmasının geri kalanıyla beraber Asya kıyılarına çekildi. Bu olayın ardından bir yıl bile geçmeden, yani MÖ 479 baharında Kserkses'in Mardonios tarafından komuta edilen güçleri Plataia yakınlarında o zamana dek toplanan en büyük Yunan ordusu tarafından tamamen yok edildi. Üstelik Yunan donanması Persleri doğuya doğru takip ederek onları Miletos yakınlarında gerçekleşen Mykale Savaşı'nda bir kez daha yenilgiye uğrattı ve nihayet Ionialıları özgürlüklerine kavuşturup Yunanistan üzerindeki Pers tehdidini sonlandırdı.

Yunanların Gözüyle Pers İstilası

Galipler zafer dolu tarihlerini coşkuyla anarlar, mağluplarsa bu anıları unutmaya veya önemsizleştirmeye uğraşırlar. Pers imparatorluğuna bakışımızı çok kısa zaman öncesine kadar bu imparatorluğu "doğu despotizmi" şekline indirgeyip karikatürleştiren Yunan tarih kaynakları ve bilginleri şekillendirmekteydi. Aiskhylos gibi Kserkses'in tanrıların gazabına uğradığını ve hem kendi yenilgisinin hem de birçok Pers soylusunun ölümünün onun hatasından kaynaklandığını düşünen tragedya yazarlarının peşinden giden modern tarihçiler, olaylara son derece Yunanmerkezci bir bakış açısından yaklaşmaktadırlar. Aiskhylos MÖ 472 yılında yazdığı *Persler* adlı tragedya eserinde, Perslerin

aldığı yenilgide Atinalıların oynadığı rolü vurguluyor, kölelik karşısında özgürlük ve halka hesap vermekle sorumlu demokratik yönetim karşısında her an her şeyin olabileceği bir otokrasi ve monarşi ortamı karşıtlığı yaratarak uğruna mücadele verdikleri kavramları coşkuyla övüyordu. Bununla birlikte Pers Savaşları'na Yunanmerkezci yaklaşıma nihai biçimini veren tarihçi Herodotos'tur. Eserinde Yunan zaferinin şaşırtıcılığını ön plana çıkarır, bunun nedenleriniyse Yunan ve Pers toplumları ile bunların yönetim biçimlerinin temel kurumlarına bağlar. Herodotos, Kyros'un tersine Kserkses'i Pers devletinin çöküş sürecini başlatan dinsiz bir cani olarak tarif eder. Herodotos'a göre Kserkses'in en önemli zaafı *hybris*'idir (kibir). Kendini tanrılarla aynı seviyede gören bu adam Hellespontos'un iki yakasını köprüyle bir araya getirmeye kalkmış, böylelikle kendi sonunu getirecek olaylar zincirini başlatmıştır.

BELGE 5.1

Aiskhylos'un *Persler* tragedyasından bir koro bölümü (MÖ 472)

Aiskhylos, Salamis'le ilgili tragedyasında doğu despotizmi ile Yunan özgürlüğü arasındaki farkı vurgulamaktadır. Bu kısımdaysa Pers yaşlılarından oluşan koro, Perslerin Yunanistan'daki bozgunu nedeniyle ağıtlar yakmaktadırlar:

Tüm Asya boyunca (Küçükasya)
Artık Pers kanunlarına boyun eğmez oldular,
Toplanmaz oldu artık
Kralın dayattığı haraçlar,
Efendimizin önünde secdeye varıp
Ona boyun eğmiyorlar artık,
Çünkü Kralın gücü yerle yeksan oldu.
Artık milletin diline ket vuran kalmadı,
Boyunduruk kalktı, insanlar ne düşünüyorsa
Söyleyebiliyorlar özgürce.

(Persler, 584-593, LCL)

Eski Yunan kaynakları Pers tarihini Büyük Kyros'un kurduğu güçlü imparatorluğun giderek bozulup zayıflaması şeklinde tarif etme eğilimi göstermesine rağmen, Persler Büyük İskender'in fetihlerine (MÖ 334-23) kadar güçlerini korumuşlardır. Bu fetihlere kadar geçen sürede gerek Yunan kent devletleri arasındaki münakaşalarda gerekse savaşlarda, bazen birini bazen de ötekini destekleyerek Yunanların iç meselelerinde rol oynamaya devam etmişlerdir. Örneğin Sparta'nın Peloponnesos Savaşı'ndan galip çıkmasında önemli katkıları vardı. Ayrıca Perslerin Yunan iç meselelerindeki payı irdelenmeden 4. yüzyıl Yunan tarihinin de anlaşılması mümkün değildir.

Öteki Savaş: Kartaca ve Sicilya'daki Yunan Kentleri

Herodotos'un anlatımında Atina, Sparta ve bunların az miktardaki müttefikleri Perslerin devasa gücüyle neredeyse yalnız başlarına karşı karşıya gelmektedirler. Herodotos bu kentlerin içine düştükleri yalnızlığı vurgulamak için Syrakousai'ın güçlü tiranı Gelon'un mücadeleye iki yüz gemi ve yirmi binden fazla askerle katılmak istemesine rağmen bu teklifi geri çevirdiklerini de anlatır. Bu teklifi reddedişleri tam da vaktinde olmuştur, çünkü Perslerin Yunanistan'ı işgaliyle aynı dönemde Sicilya'daki Yunan kentleri de, kuzey Afrika'daki Kartaca'nın saldırısıyla karşı karşıya kalmışlardı.

Sicilya'daki Yunan kentleri, adaya Yunanların yerleşmeye başladığı MÖ 8. yüzyıldan bu yana oldukça gelişmiş ve adanın çeşitli unsurlardan oluşan yerlilerini hakimiyetleri altına alarak veya onları adanın iç kısımlarına doğru iterek yavaş yavaş adanın doğu kısmının kontrolünü de ele geçirmişler-

di. Sicilyalılar burada Yunan dünyasının en büyük tapınak ve tiyatroları arasına girecek yapılar inşa ettiler, sporcuları da olimpiyat oyunlarında yarışarak başarıları Yunan anavatanının en usta heykeltraşlarının ve şairlerinin eserleriyle taçlandırıldı. Fakat refah artışına siyasi istikrarsızlık da eşlik ediyordu. Ege kıyılarında tiranlık düşüşe geçmişken Sicilya'da yükselmiş, MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru Gela tiranı Gelon'un Syrakousai'ı ele geçirmesinin ardından Sicilya'nın diğer şehirlerine yönelerek buralarda egemenliğini sağlamlaştırmak için bazen kent halkını tehcire tabi tutarak, bazen de nüfusu toptan köle olarak satarak buraları da gaddarca ele geçirmesiyle zirve noktasına ulaşmıştı.

Benzer bir sonun kendilerini beklemesinden korkan Messene ve Selinous kentleri, Kartaca'dan yardım istedi. Kartaca buna tüm gücüyle karşılık vererek MÖ 480 yılında söylenene göre Sicilya'yı üçyüz bin asker ve iki yüz gemiden oluşan bir deniz kuvvetiyle işgal etti. Himera'da cereyan eden nihai savaş, Kartaca'nın kesin mağlubiyeti ve Kartacalı komutanın Yunan zaferini öğrenince kendini tören ateşine atarak intihar etmesiyle sonuçlandı.

Gelon, zaferini Delphoi'daki Apollon tapınağına altından bir üçayak ve Nike (Zafer) heykeli adayarak taçlandırdı. Gelon MÖ 478 yılında öldü ve imparatorluğu kısa zamanda parçalandı, fakat Himera'da aldığı zaferin hatırası yaşamaya ve MÖ 5. yüzyıl boyunca Sicilya'daki Yunanların güvenliğini sağlama almaya devam etti. Haliyle Yunan efsaneleri Salamis ve Himera savaşlarının aynı gün gerçekleştiği şeklinde yazılacaktı.

Küçük kent devletlerinin doğuda Pers imparatorluğu, batıdaysa Kartaca karşışındaki beklenmedik başarısı bu büyük devletler üzerinde çok küçük bir etki yarattı, fakat Yunanistan'da görkemi ve özgünlüğüyle dikkat çeken olağanüstü bir uygarlığın doğuşuna neden olacaktı. Ancak Pers Savaşları'nın tetiklediği Yunan birliği kısa süreli olacak ve bu birliğin kırılganlığı da Yunan uygarlığının yaşam süresini çok sınırlı bir hale getirecekti.

ANAHTAR TERİMLER

Alkmaionidai
Kleisthenes
500'ler Konseyi
Kylon
II. Kyros
I. Dareios
Drakon
Gelon
Harmodios ve Aristogeiton
hektemoroi
Hippias ve Hipparkhos
Marathon
Miltiades
ostrakismos
pentakosiomedimnoi
Peisistratos
Salamis
satraplıklar
Themistokles
Thermopylai
trieres
Kserkses

OKUMA ÖNERİLERİ

Brosius, Maria. 2006. *The Persians: An Introduction*. London: Routledge. Akhaimenid Pers'ler ile onlardan sonra gelen Parthlar ve Sasani'lerin tarihine dair kısa bir giriş kitabı.

Cartledge, Paul. 2006. *Thermopylae: The Battle that Changed the World*. Woodstock, NY: Overlook Press. Thermopylai Savaşı'nın ve onun antikçağdan günümüze uzanan mirasının ustalıkla yazılmış bir analizi.

Cawkwell, George. 2005. *The Greek Wars: The Failure of Persia*. Oxford, UK: Oxford University Press. Yunanistan ve Pers Devleti arasındaki ilişkilere dair Perslerin perspektifinden yazılmış ayrıntılı bir çalışma.

Dillon, Matthew. 2002. *Girls and Women in Classical Greek Religion*. London: Routledge. Kamusal ve özel din alanında tüm statülerden kadınların rollerini inceleyen kapsamlı, düzenli ve sürükleyici bir çalışma.

Green, Peter. 1996. *The Greco-Persian Wars*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press (*Xerxes at Salamis* kitabının gözden geçirilmiş baskısı). Kserkses'in Yunanistan'ı işgaline dair etkileyici bir eser.

Hale, John R. 2010. *Lords of the Sea. The Epic Story of the Athenian Navy and the Birth of Democracy*. New York: Penguin. Atina deniz gücünü konu alan canlı bir anlatım.

Kagan, Donald and Gregory F. Viffiano. 2013. *Men of Bronze: Hoplite Warfare in Ancient Greece*. Princeton: Princeton University Press. *Hoplites* savaşı ve bu savaşın Yunan *polis*iyle olan ilişkisine dair tartışmalara yönelik yazılmış makalelerden oluşan bir derleme.

Parker, Robert. 1996. *Athenian Religion: A History*. Oxford, UK: Clarendon Press. Atina dininin gelişimini Atina siyasi ve sosyal tarihine yansımalarıyla birlikte ele alan ayrıntılı bir çalışma.

Shapiro, H. A. 1994. *Myth Into Art: Poet and Painter in Classical Greece*. New York: Routledge. Esasen şairlerin ve ressamların aynı miti işleyiş biçimlerini inceleyen bu kitap, aynı zamanda Yunan keramik ressamlığını anlamaya yönelik bir rehber niteliğindedir.

Strauss, Barry S. 2004. *The Battle of Salamis: The Naval Encounter that Saved Greece-and Western Civilization*. New York: Simon&Schuster. Yunanlar ve Persler arasındaki kültürel farklılıklara dair tartışmayı ve bu konuyla ilgili metinlerin incelemesini de içeren sürükleyici bir askeri tarih kitabı.

YUNAN KENT DEVLETLERİ ARASINDAKİ MÜCADELELER VE ATİNA DEMOKRASİSİNİN GELİŞİMİ

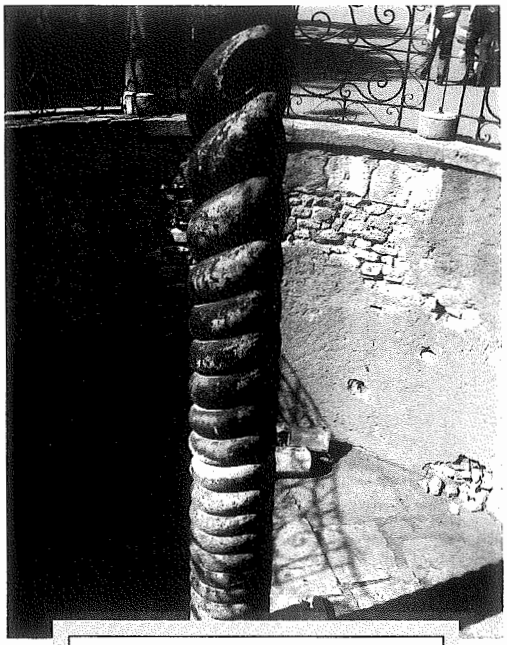
Perslerin Yunanistan'ı istilasını önleme çabaları sırasında güçlü bir Hellen kimliği duygusu da oluştu. Üçüncü bir istilayı önlemeyi amaçlayan bir grup Yunan Kent Devleti, kazanılan zaferde deniz gücü oldukça belirleyici olan Atina'nın liderliğinde bir ittifak oluşturdu. Bu birlikten alınan vergilerle Atina, meclis ve jüri üyeliği gibi kamusal görevler için belirli bir ücret ödeyebilecek duruma geldi ve böylece yönetim işlerine katılım daha da arttı. Donanmada kürek çeken alt sınıflardan vatandaşların devlet işlerinde boy gösterip önem kazanmaya başlaması, aynı zamanda zenginlerin ve aristokratların siyasi tekelinin devam etmesine de ket vurdu. Demokratik reformlar zenginlerin siyasi gücünü zayıflatmaya başlamasına başlamıştı, fakat kadınların siyasi süreçlere katılması veya köleliğin kaldırılmasıyla ilgili hiçbir çalışma yoktu. Hatta Atina'nın emperyalist politikaları Attika'daki köle sayısını muhtemelen daha da artırdı ve kadınların statüsü erkek vatandaşlar arasındaki eşitliğin artmasıyla birlikte daha da güç kaybetti.

Kserkses'in yenilgisini izleyen yıllarda Atina büyük bir kültür merkezi haline geldi. Yunanistan'ın her yerinden turistler Dionysos onuruna düzenlenen tragedya yarışmalarını izlemek için buraya akın ediyordu. Atina deniz güvenliğini sağlama amaçlı topladığı paranın bir kısmını dini festivallerin kutlanmasında ve Athena için yapılan Parthenon tapınağı gibi muazzam kamu binalarının inşasına da aktardı. Yunanların Pers otokrasisinden kurtulması dolayısıyla tanrılar bunun karşılığını fazlasıyla alıyordu. **Aiskhylos,** Euripides ve Sophokles gibi tragedya yazarları, komedya yazarı Aristophanes, heykeltraş Pheidias ve tarihçi **Thukydides** gibi isimler bu dönemin Atina'sında dünyaya geldiler. Tarihçi Herodotos ve filozof Anaksagoras gibi pek çok isimse diğer yerlerden Atina'ya gelip hem şehrin atmosferinin sunduğu imkânlardan yararlanacak, hem de bu atmosferin gelişimine katkıda bulunacaktı.

Bu dönemde Atina dışında başka merkezler de kültürel anlamda cazibesini artırdı. Örneğin Perslerin elinden kurtulduklarına minnettar olan kimseler Delphoi'da olağanüstü anıtlar ve fevkalade sanat eserleri yaptırdılar. Olympia da önemli bir dini merkez olma özelliğini korudu. Olympia'daki oyunlar 5 güne yayılmaya başlandı ve 456 yılında yapımının bitmesinin ardından buradaki Zeus tapınağı da görenlerin hayran kalacağı bir yapı haline geldi. Sicilya başta olmak üzere birkaç yerde Atina'dakine benzer nitelikteki demokrasi akımları gelişti ve Yunan dünyasının dört bir yanındaki entelektüeller ortaya yeni fikirler atmaya başladı. Sokrates, Atina'da adalet ve toplum hakkında birtakım soruları gündeme getirirken, Hippokrates Kos adasında tartışmanın odağına tıbbı ve insan bedenini oturtuyordu.

PERS SAVAŞLARININ SONRASI VE YENİ BİR BİRLİĞİN KURULUŞU

478 yılında Hellen Birliği'nin donanması Byzantion açıklarında Yunan gücünü doğuda da tesis etmeye uğraşırken Yunanlar komutayı Leonidas'ın reşit olmayan çocuğu Pleistarkhos adına elinde bulunduran Pausanias'tan yakınmaya başlamışlardı. İddialarına göre Pausanias doğulu bir despot görünümüne bürünmüş, Persli gibi giyinip Medlerden ve Mısırlılardan oluşan fedaileriyle konumunu güçlendirmişti. Sparta birlikteki liderliğini korumak için yeni bir komutan gönderdiyse de gidişatı lehine çeviremedi. İşte bu sırada Atina'ya yeni bir deniz birliğinin liderliğini ele alma şansı verildi, şüphesiz Atina da böyle bir fırsatı seve seve kullanacaktı. 477 yılında Atina ve çok sayıda diğer kent devleti temsilcisi, Delos adasında bir araya gelip Perslere karşı savaşmak üzere bir birlik kurdular. Eski Hellen Birliği'nin bazı üyeleri bu yeni birliğe dahil olurken bazıları da dışarıda kaldı. Üyeleri birliğe gemi veya para temin ederek yıllık yükümlülüklerini yerine getirmeyi, Atina da birliğin lideri olarak askeri operasyonları yürütmekle yükümlü olmayı ve üye kentlerin içişlerine (*autonomia*) karışmamayı taahhüt ediyordu. Birliğin izleyeceği siyaset, üyelerin oluşturacağı bir meclis yoluyla belirlenecek olsa da, yürütme aynı zamanda hazinenin kontrolünü de üstlenen Atina tarafından yerine getirilecekti. Böylelikle baştan itibaren Birliğin bütün ipleri Atina'ya bırakılmıştı. Yunan kentlerinin hacmen küçüklüğü, ittifaka yaklaşık 150 irili ufaklı kentin dahil olmasından da kendini ele vermektedir. Peloponnesos Birliğinin amaçları daha önce belirlenmemişti, fakat modern tarihçiler tarafından **Delos Birliği** olarak ad-

Figür 6.1. MÖ 479 yılında Yunanların Perslere karşı kazandıkları zafer onuruna Delphoi'daki Apollon kutsal alanına adanan ve "yılanlı sütun" olarak bilinen tunç eser, Roma imparatoru Constantinus tarafından yeni başkenti Constantinopolis'e (eski adıyla Byzantion, çağdaş adıyla İstanbul) getirilmişti. Eser Roma döneminde atyarışlarının yapıldığı ve bugün de Hipodrom veya Atmeydanı adıyla bilinen meydanda durmaktadır.

landırılan bu yapının amaçları gayet açıktı: Pers tehdidinin sıfıra indirgenmesi, elde edilecek gelirlerin Yunanistan'ın savaşlardan gördüğü zararın tazmini için kullanılması ve böylece Perslerden intikam alınması birliğin hedefleriydi.

Kişiliğinden kaynaklanan sorunlar Pausanias'ın (ve tabii onunla beraber Sparta'nın donanma liderliğinin) düşüşüne yol açarken, aynı dönemde Atinalıların Aristeides gibi doğruluğu ve nezaketiyle ün yapmış bir lidere sahip olması da, onlar adına ayrıca bir şanstı. Birlik hazinesine her kentin ne kadar katkıda bulunacağını hesaplamaktan sorumlu olan kişi oydu. Lesbos, Samos, Khios, Naksos ve Thasos gibi daha büyük kent devletleri yıllık vergilerini gemi temin etmek suretiyle öderken, diğer birçok üye, yükümlülüğünü nakden yerine getirmeyi tercih etti. Birliğin ilk yıllarında tutulan kayıtlar eksik olmasına rağmen, MÖ 454 yılından itibaren ödemeler listesi takip edilebilmektedir. Günümüzde Atina Vergi Listeleri (*Athenian Tribute Lists*) olarak adlandırılan bu kayıtlar, esasen her kentin verdiği vergiden Athena Polias için ayrılan 60'da 1 oranı gösteren kayıtlardır. Her kentin verdiği vergi bu kayıtlardaki rakamın 60'la çarpılmasıyla elde edilir.

Delos Birliğinden Atina İmparatorluğuna

Birlik yaklaşık çeyrek yüzyıl boyunca Perslere karşı mücadele etti ve Miltiades'in oğlu Kimon komutasındaki Atinalılar ve müttefikleri, Persleri Avrupa topraklarından kovdu, üstelik Ionia'da deniz üslerine sahip olmalarına da imkân vermedi. MÖ 476 yılında Kimon birliğin donanmasıyla kuzeydoğuya yöneldi. Khalkidike'de Strymon nehri üzerindeki Eion kalesi fazla güçlükle karşılaşılmadan alındı. Ardından Atinalılar Euboia'nın doğusunda korsanların mesken tuttuğu dağlık bir ada olan Skyros'a yöneldi. Korsanları ve ailelerini köleleştirip bu bölgede **kleroukhia** adıyla bilinen bir tür koloni oluşturdular. Kendi kendini idare eden (*autonomia*) ve kurucu kentten tamamen bağımsız birçok kolonin aksine, *kleroukhia*lar Atina toprağı sayılıyor ve *kleroukhos* olarak adlandırılan mukimleri de Atina vatandaşlığını sürdürüyorlardı. Devlet tarafından genellikle fakir Atinalılar arasından seçilen *kleroukhos*ların her birine *kleros* denen bir parsel toprak parçası veriliyordu. *Kleroukhia*ların iki önemli

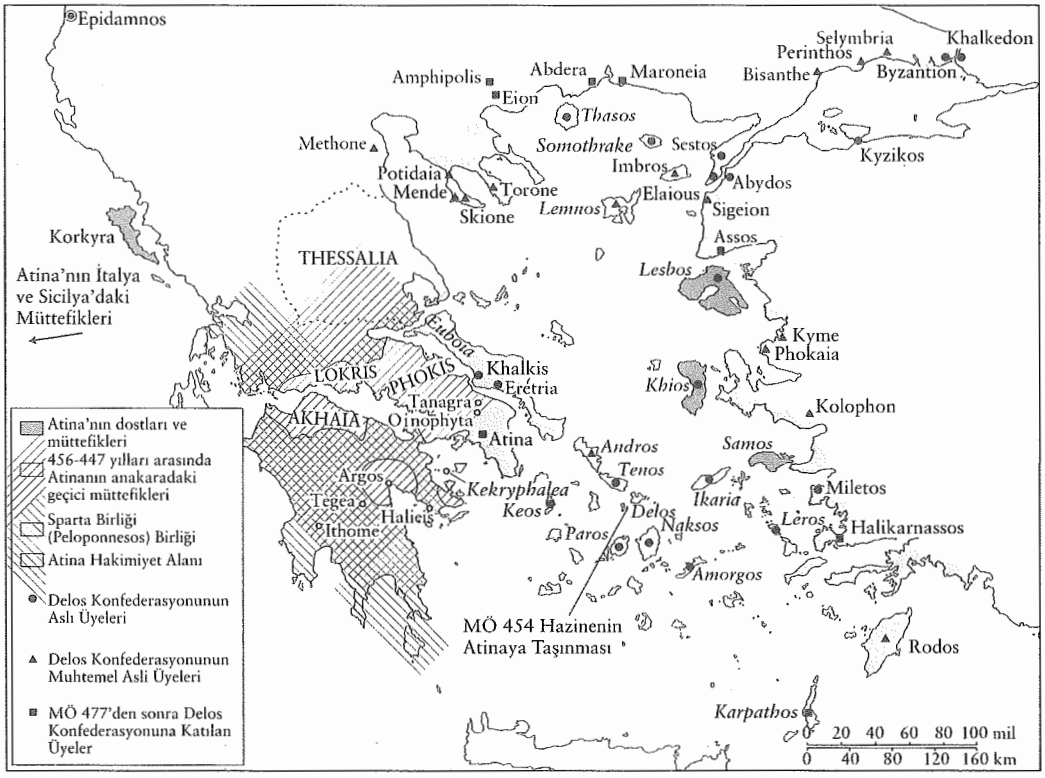
fonksiyonu vardı; bunlar hem hoşnutsuz ve sorun yaratma olasılığı bulunan fakirler için bir imkândı, hem de imparatorluğun garnizonları olarak işlev görüyor ve Atina'ya karşı girişilecek ayaklanmaları önlüyordu.

Kısa süre sonra Atinalılar ve müttefikleri Güneybatı Euboia'daki Karystos üzerine yelken açtı ve şehri Delos Birliğine katılmaya mecbur etti. Naksos adası birlikten ayrılmaya kalktığındaysa, Atina bunu cebren engelledi ve donanmasına el koyarak Naksosluların bundan böyle aidatlarını nakit olarak ödemelerini emretti. Bu iki mesele Delos Birliğinin sorunlu doğasını da yansıtmaktadır. Bir taraftan bu birlikten tüm üyeler yararlandığı için her üyenin vergi vermesi ve donanmayı desteklemesi öngörülüyordu. Öte yandan bir grup muhalif kent, Pers tehdidinin ulaştığı boyutlara dair kendi kararlarını kendileri verip buna göre konumlarını yeniden belirlemek istiyorlardı. Böyle bir birliğin varoluş amacı Yunanistan'ın Perslerden korunması olduğu için Kimon ve donanması işini layığıyla yerine getirip Persleri Yunanistan için bir tehdit olmaktan tamamen çıkarırsa, Atina politikaları açısından bir sorun ortaya çıkabilirdi. 467 yılı civarında Kimon Pers Birliklerini Güney Anadolu'daki Eurymedon nehri ağzında büyük bir yenilgiye uğrattığında, aslında tam da böyle bir durum yaşandı. Kimon'un bu başarısı, Trakya açıklarında bulunan Thasos adasının 465 yılında birliğe karşı ayaklanmasında muhtemelen önemli bir rol oynamıştı. Sonuçta Thasoslular da Naksoslular gibi Atina'nın gücüne boyun eğmek zorunda kaldı ve aynı şekilde gemilerine el konularak bundan böyle birliğe aidatlarını nakit olarak ödemeleri mecbur koşuldu. Atinalıların daha önce Thasosluların elinde bulunan Thrakia'daki madenlere de el koydukları düşünülürse, Thasoslular için bu vergiyi ödemek hayli zor olacaktı.

Figür 6.2. Mermer levhaya kazınmış Atina Vergi Listelerinin MÖ 433-32 yıllarında Mykonos, Andros, Siphnos, Syros, Styra, Eretria, Grynkhe ve Rheneia kenti vatandaşlarının yaptığı ödemeleri gösteren kısmı. Atina Epigrafi Müzesi.

Atinalıların diğer üyelerin birlikten çıkmasını engellemesi ve yavaş yavaş gemi katkılarının (her filoya o kentin kendi amirali komuta ediyordu) nakdi ödemelere çevrilmesi, bu deniz birliğinin artık bir imparatorluğa dönüştüğünün somut bir göstergesidir. Bu dönemde Atinalı liderlerin tümü bu denize dayalı emperyalizm politikasını desteklerken, Sparta'ya karşı alınacak tutumla ilgili farklı fikirlerin olduğu da görülmektedir. Tüm bu tartışmalar Atina siyasi hayatında demokrasinin daha da yayılıp yayılmayacağı hakkındaki fikir ayrılıklarından da besleniyordu. Bu dönemdeki Atina siyasetiyle ilgili kaynaklar kısıtlı olmakla birlikte, tartışmaların iki ana akım etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Bir yanda Themistokles Sparta'yla rekabete girilmesi gerektiğini ve demokrasinin yaygınlaştırılmasını desteklerken, diğer yanda Kimon Sparta yanlısı bir tavır ortaya koyuyor ve demokratikleştirme hareketinin karşısında yer alıyordu.

Figür 6.3. Atina İmparatorluğunun en güçlü olduğu dönem

Bu dönemde Sparta'yla sıcak ilişkiler geliştirilmesini arzulayan ve yükselen demokratikleşme eğiliminin karşısında konumlanan güçler baskındı. Themistokles'in kişiliğine karşı da güçlü bir hoşnutsuzluk söz konusuydu. Sivri dili ve başarıları hemen şahsına mal ederek itibara dönüştürme çabası, düşmanlarının elini güçlendirdi ve Themistokles 471 yılı civarında *ostrakismos* uygulamasıyla sürgün edildi. 460'lı yıllarda Atinalılar ve Spartalılar ona karşı birleşti. Themistokles'in Pausanias'la birlik olup Perslerle vatana ihanet sayılabilecek ilişkilere girdiğini iddia ediyorlardı. Themistokles çareyi Pers topraklarına kaçmakta bulurken, Pausanias da Spartalılar tarafından kapatıldığı tapınakta açlıktan hayatını kaybetti.

ATİNA VE SPARTA'DA YENİ GELİŞMELER

Themistokles gibi sivri ve renkli bir politikacının böylece devre dışı kalmasının ardından siyaset sahnesi ılımlı, kibar ve her bakımdan Themistokles'in zıddı sayılabilecek Kimon'a kaldı. Themistokles'in anında tepki göstereceği yerde Kimon ağırdan alıyor, Themistokles'in cüretkâr davranacağı durumlarda nezaketi elden bırakmıyordu. Kimon çok zeki biri olmamasına rağmen yetenekli bir komutandı. Askeri itibarı dolayısıyla Atina meclisinde ağırlığını korumayı sürdürdü. Bu durum Sparta'yla ilişkileri kesip demokrasinin gelişiminden yana bir tavır sergilemek gerektiğini

savunan Ephialtes'in güçlenmesinden sonra dahi devam edecekti.

Ephialtes ve taraftarları birkaç yıldır saygın ve aristokratik nitelikteki Areopagos meclisinin bazı üyelerine yükleniyorlardı. Bu meseleler 462 yılında Kimon'un Thasos'tan dönmesinden kısa bir süre sonra ayyuka çıktı. 2 sene öncesinde Sparta'da büyük bir deprem meydana gelmiş, bu olay binlerce kişinin ölümüne sebep olmuştu. *Heilot*lar da bunu fırsat bilerek ayaklandılar. Ayaklanmacıları Ithome dağındaki üslerinden kovmayı başaramayan Spartalılar, 481 yılında Perslere karşı Yunanistan'ı müdafaa etmek için kurulan Hellen Birliği'ne dahil olan üyelerden yardım istediler, çünkü kağıt üzerinde halen bu kentlerle müttefiktiler.

Kimon'un Düşüşü ve Ephialtes'in Reformları

Sparta'nın bu çağrısı Atina meclisinde ateşli tartışmalar yaşanmasına sebep oldu. Kimon, Atina ve Sparta arasındaki ittifakı savunuyor, "Yunanistan'ı sakat bırakıp Atina'nın sabanı beraber çektiği dostundan olmasını engellemek" için Sparta'ya destek verilmesi gerektiğini vurguluyorken, Ephialtes de vatandaşlara "bırakın Sparta'nın gururu ayaklar altına alınsın" diye sesleniyordu (Plutarkhos, Kimon, 16.8). Kimon günün galibi oldu ve 4 bin *hoplites* gücüyle beraber Sparta'ya gitti. Fakat Atinalıların Sparta'daki bazı davranışları yabancılara karşı kapalı bir toplum olan Sparta'da korku uyandırdı. Müttefikler arasından sadece Atina birlikleri geri çevrildi. Bu gelişme Yunan Kent devletleri arasında o zamana kadar az biraz sağlanmış olan uyumu da bozdu. Atina bu olayların ardından Sparta'nın düşmanı Argos'la ittifak yaptı. Kimon *ostrakismos*la sürgün edildi. Bu durum da Ephialtes ve taraftarlarının önünde ciddi bir muhalefet kalmamasına yol açtı.

Spartalılar, Atinalıların dünya anlayışından ve olaylara getirdikleri yeni yaklaşımlardan çekinip böyle davranmış olabilirler, fakat son davranışları Atina'nın bu yöndeki gelişim sürecini daha da hızlandırdı. Kimon'un *ostrakismos*la sürgünü, Atina demokrasisinin en şaşaalı günlerinin de başlangıcı kabul edilir. Bu dönemde siyasi güç kadınlar, göçmenler ve çok sayıdaki köleler hiçe sayılmak kaydıyla, yani Yunan demokrasi mantığı sınırları dahilinde kalacak bir şekilde, erkek vatandaşların oluşturduğu yapı içinde neredeyse eşit olarak dağılmaya başladı. Esasen Kimon'un oluşması için büyük bir emek ve çaba sarfettiği deniz gücü, karşı olduğu demokratik reformların oluşmasında önemli bir rol oynadı. Anlaşıldığı kadarıyla Kimon dengeli bir *hoplites* demokrasisini destekliyordu. Bu anlayış silah ve zırh gibi askeri teçhizatını kendi karşılayabilenlerin yönetime sahip olması demekti. Fakat gerçekleştirdiği donanma operasyonlarının başarısı, donanmadaki kadırgalarda kürek çeken ve bazısı oldukça fakir, bazısı da yabancı uyruklu bu adamların önemini ön plana çıkardı. Bu durum güç ve toprak sahipliğini ilişkili hale getiren eski sistemin altını oymaya başlayan bir gelişme oldu ve bu sistem yavaş yavaş yerini yönetime geniş kesimlerin daha fazla dahil olabildiği yeni düzene bıraktı.

Ephialtes bazı önemli demokratik reformları uygulamaya sokarak Kimon'un politikalarını itibarsızlaştırmayı başardı. Bu reformların ayrıntılarına hakim olamasak da, bunların Areopagos meclisinin gücünü ve prestijini düşürdüğünü biliyoruz. Areopagos meclisi artık zaten eski gücünde değildi. 487 yılında Atinalılar *arkhon* seçimini kurayla yapmaya başladıkları için eski *arkhon*lardan oluşan Areopagos meclisi, o zamana kadar aristokrat

kimliğini kaybetmeye yüz tutmuştu. Ephialtes'in teşvikiyle meclis bu kurumun yasama kuvvetini sınırlayan kararlar aldı. İşlevlerinin çoğu *boule*, *ekklesia* ve *heliaia* kurumlarına devredildi. Fakat Ephialtes kurumun saygın geçmişini ve yüzyıllardır süren gelenekleri de dikkate alarak cinayet davaları ve bazı dini meselelerle ilgili kararları halen bu kurumun yasama alanı kapsamı içinde bırakıyordu.

Ephialtes reformlarının hayata geçirilmesinin ardından kısa bir süre sonra hükümetin gidişatından rahatsız olan çevreler Ephialtes'e suikast düzenlediler. Bu tarihten sonra, siyasi örgütlenişi zayıf olmakla birlikte, yine de bizim yanlış bir şekilde parti olarak adlandırdığımız bu grup, yani Ephialtes'in "partisi," artık Perikles'in kararlarıyla şekillenecek ve Perikles 461 yılından hayatını kaybettiği 429 yılına kadar Atina'daki en önde gelen siyasetçi olacaktı.

"BİRİNCİ" (İLAN EDİLMEMİŞ) PELOPONNESOS SAVAŞI (MÖ 460-445)

Perikles, Atina hem Persler hem de Peloponnesos Birliğine karşı savaş verirken Atina siyasetini şekillendiren en önemli kişi oldu. Pers imparatorluğuyla düşmanlık Kimon'un *ostrakismos*la sürgününden sonra da devam etti, bir yandan da Sparta ve müttefikleriyle Atina arasındaki gerginlik de yükseliyordu. MÖ 460-445 yılları arasındaki dönem bazıları tarafından **Birinci Peloponnesos Savaşı** olarak da anılır. Bu dönemde Atina ve Sparta arasında açıkça ilan edilmemiş bir savaş yürütülmüş ve belli bir zaman süren barış antlaşmalarıyla noktalanan birkaç muharebe yaşanmıştır. (ünlü Peloponnesos Savaşı, 431 - 404 yılları arasında tam 27 yıl süren, aslında İkinci Peloponnesos Savaşı'dır.)

Atina'nın Komşularıyla Arasındaki Çatışmalar

Korinthos ve Attika arasında yer alan ve tüccar bir kent olan Megara, iki Peloponnesos savaşının da çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu kent Ephialtes'in ölümünün ardından Peloponnesos Birliği'nden çıkıp Atina'yla müttefik olarak kendisini Korinthos'un planlarından korumak istemiştir. Korinthos ise Atina'nın Megara'ya ait Korinthos körfezindeki Pegai limanına erişimi olmasından ve buradan batıya kolaylıkla uzanabilecek olmasından rahatsızdı. Bu duruma bir de Peloponnesos'taki depremin ardından meydana gelen *Heilot* ayaklanmasının sonuçları eklendi; Ithome Dağı'ndaki *Heilot*lar Peloponnesos'u terk etmeleri garantisi karşılığında teslim olduktan sonra Atinalılar onları kuzeyde, körfezin yakınlarındaki Naupaktos'a yerleştirdi. Bu durum bölgedeki Korinthos etkisine darbe vuran bir başka gelişmeydi. İki kent devleti ticari rekabete girişmişken Atina gemilerinin erişim alanının bu şekilde artmasının Korinthos'ta düşmanlık uyandırması doğaldı ve Atina ile Korinthos arasındaki bu gerilimin Yunan kentleri arasındaki siyasi ilişkilerin gidişatında belirleyici bir rol oynaması da muhtemeldi.

459'da Korinthos ve Aigina Atina'ya karşı birleşti. Atinalılar bu sırada Megara'yı işgal etmeye çalışan Korinthos'u engellediği gibi, aynı zamanda Atina'yı Peiraious (Pire) limanına bağlayan ve *Uzun Surlar* olarak da adlandırılan surları inşa etti. Bu adım sayesinde Atina'nın karadan kuşatılması riski sıfıra indirgendi, çünkü olası bir kuşatma sırasında artık gerekli malzemeler limandan temin edilebilecekti. Yaklaşık olarak aynı dönemde liman bölgesini düzenlemesi için Miletoslu şehir planlamacısı Hippodamos'u görevlendir-

diler ve o da bu bölgeyi Ionia'daki memleketininkine benzer bir ızgara planıyla düzenledi.

457 yılında Sparta'nın Atina'nın karşısında savaşa girme kararı, Atina'dan çok kendilerine zarar verdi. Atina'yla Boiotia'da savaşmaları, Atina'nın Boiotia'nın işlerine müdahil olmasından başka bir sonuç doğurmadı. 456 yılına gelindiğinde Atina Thebai dışında tüm bölgeyi kontrol etmeye başlamış ve Atina etkisi (veya baskısı) sonucu Boiotia kentlerinde demokratik yönetimler oluşmuştu. Boiotia'nın batısındaki Phokis ve Lokris, tıpkı yenilgiye uğrayan Aigina adası gibi Delos Birliği'ne katılmıştı, ayrıca Atina Peloponnesos'ta iki kenti daha, doğu sahilindeki Troizen ve Korinthos körfezindeki Akhaia'yı da kendi tarafına çekmişti.

Mısır'daki Felaket ve Birlik hazinesinin Atina'ya Götürülüşü

Atina imparatorluğu artık en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Perslere karşı mücadelenin sürdürülmesinde kararlı olan Perikles Atinalıları hem Kıbrıs'a hem de Mısır'a kuvvet yollamaya ikna etti. Kıbrıs'ta Fenike donanmasının etkisizleştirilmesi amaçlanırken, Mısır'a gönderilecek birlikler de kral Artakserkses'e karşı ayaklananları destekleyecekti. Fakat Mısır seferi felaketle sonuçlandı. Thukydides'in bildirdiğine göre müttefiklerin 200 gemisi, yaklaşık 40 bin mürettebatıyla birlikte sulara gömülmüştü. İşte bu noktada Atinalılar Delos'taki birlik hazinesinin Atina'ya götürülmesi gerektiğini savunmaya başladı. Mazeretleriyse Delos'un hem korsanların hem de Perslerin saldırılarına açık olmasıydı. Tarihçiler 454 yılından itibaren Delos Birliği deyimini bırakıp artık Atina imparatorluğundan bahsetmeye başlar. Tabii bu dönüşüm daha önce de gördüğümüz üzere bir süre önce başlamış, devam eden bir süreçti.

Kısa Bir Ara: Atina'nın Persler ve Sparta'yla Barışı

451 yılında 10 yıllık sürgününden dönen Kimon, Atina ve Sparta arasında 5 yıl sürecek bir ateşkes antlaşması yapılmasına aracı oldu ve Atina'nın Argos'la ittifakını bozdu. Buna karşılık Argos, Sparta'yla 30 yıllık bir ittifak antlaşması yaptı. 420'de, yani Peloponnesos Savaşları'nın 11. yılında bu anlaşmanın süresinin dolması, anakara Yunanistan'ında dengelerin bozulmasına yol açacaktı. Kimon Kıbrıs seferinde hayatını kaybedince Atinalılar Perslerle barış antlaşması imzaladı.

Euboia'da çıkan bir ayaklanmayı Megara'nın ihaneti de izleyince, Atina kara imparatorluğu bir gecede tarihe karıştı ve bunun ardından 445 yılında Sparta'yla barış yapıldı. 16 yıllık emperyalist politikaları sonucu Atina binlerce can kaybetmiş ve şimdi, 461 yılında savaş başladığında ellerinde bulunan sınırlara geri dönmüştü. Sparta Kralı Pleistoanaks işgal hareketine girişti. Perikles ince diplomasi ve muhtemelen rüşvet yoluyla kralı ülkesine dönmeye ikna etti, fakat Atinalılar korkuyu yüreklerinde hissetmişlerdi. Perikles Euboia'ya zamanında müdahale edip kontrol altına alsa da, Megara yüzünü Peloponnesos Birliği'ne çevirdi ve Boiotia'daki Atina etkisi de Thebai antidemokratik nitelikteki Boiotia Birliği'nin liderliğini üstlenince azaldı.

445 yılındaki barış iyimser bir şekilde **30 Yıl Barışı** olarak adlandırılmıştı, fakat 15 yıl dahi sürmeyecekti. Barış antlaşmasının 5 maddesi vardı:

- İki taraf da diğerinin müttefikine karışmayacaktı
- Tarafsız devletler herhangi tarafa katılmakta serbesttiler
- Anlaşmazlıkların çözümünde hakeme başvurulacaktı

- Müttefiklerin taraf değiştirmesi yasaktı
- İki lider de kendi müttefikleriyle yaşadığı sorunları çözmede şiddete başvurabilecekti.

PERİKLES VE ATİNA DEMOKRASİSİNİN YÜKSELİŞİ

Atina emperyalizminin şekillendiricisi, Atina'daki konumunu kısmen *strategos*luk makamına sürekli seçilmesine, kısmen de Atinalıların ona gösterdiği büyük saygıya borçlu olan Perikles'ti. Görevi kendinden başka dokuz *strategos*la aynı anda sürdürmesine rağmen, diğer komutanların hiçbirinin *ekklesia*da onunkine denk bir nüfuzu yoktu.

Atina Meclisi

Ekklesia, Pnyks adıyla bilinen tepede açık havada toplanırdı. 5. yüzyılın ilk çeyreğinde sadece yılda yaklaşık on kez toplanırken sonradan bu sayı arttı ve Perikles'in zamanında on günde bir toplantının yapılmadığı çok nadir görülmeye başlandı. Hava açık da olsa kapalı da olsa, önemli sorunların tartışılacağı bu oturumlara yaklaşık altı bin kişi katılıyordu ve bu rakam *ostrakismos* gibi önemli kararlar için yeter sayı olup, Perikles'in aktif siyaset döneminde, yani şehir en yüksek nüfusuna ulaştığı anda Attika'daki erkek vatandaşların muhtemelen sekizde birlik kısmına denk geliyordu. 5. yüzyılın ilk yarısında annesi ya da babasından biri Atina vatandaşı olan çocuklar, on sekiz yaşına geldiklerinde *demos*larının kütüklerine vatandaş olarak kayıt ediliyordu, fakat 451 yılında, henüz bilinmeyen bir nedenle Perikles Atinalıları, vatandaşlığı sadece hem annesi hem de babası Atina vatandaşı olan kimselere sınırlamaya ikna etti. Vatandaşlık erkek çocuklar kadar kız çocukları için de önemliydi. Atinalı kadınların seçme ve seçilme hakları yoktu belki, fakat şimdi Atina vatandaşı doğurabilecek tek kadın onlar olmuştu.

451 yılındaki vatandaşlık yasasının sonuçları derin oldu. Yunanistan'ın her yerinde vatandaşlar ve yabancılar arasındaki evliliklerin önüne engel çıkarılması, *polis*teki şovenist eğilimleri artırdı. Herkesin kendi kentinin vatandaşıyla evlenme kararlılığı *polis*ler arasında güçlü bir birliktelik kaynağını devredışı bıraktı ve nihayetinde savaşa yol açacak bir ayrılık hissi yarattı. Ayrıca *polis* içinde toplumsal sorunlar da oluştu. Evlilik partneri olarak sadece Atinalı kadınlara kalan Atinalı erkekler, çocuklarının Atina vatandaşı olmasını istiyorlarsa evlenmemeleri gereken gizemli yabancı kadınlarla cinsel ilişkiler kurmaya başladı ve bu da evlilikte sorunlar yaşanmasına yol açtı.

Meclise iştirak edenler hayatları boyunca belli bir siyaseti destekleyen ve hatta belli bir siyasetçiyi destekleyen kimseler olabilirlerdi, fakat bunlar bizim bugün bildiğimiz anlamda siyasi parti temsilcileri değildiler, çünkü Atina'da böyle bir oluşum yoktu. Eski Yunancada siyasi partiyi karşılayacak bir tabir dahi yoktur. Yazarlar politik hizipleri tanımlamak için "falancanın etrafındakiler" gibi deyişler kullanmışlardır. Meclisin toplantılarına iştirak eden vatandaşların dahi toplantılara aktif katılımları birbirinden farklılık gösteriyordu. Bugün akademik fakülte toplantılarında (veya New England'da yapılan şehir meclisi toplantılarında) olduğu gibi bazıları hiç söz almaz, bazıları arada sırada söz alır, bunun yanında bu işlerle sürekli meşgul olan bazı vatandaşlarsa sürekli söz alırlardı. Bazı kişiler doğaçlama konuşurlarken bazıları tuttukları kısa notlar üzerinden, bazılarıysa tamamen metne bakarak konuşurlardı. Konuşmacılar üzerinde durdukları noktaların zaman zaman kahkaha, alkış ve sataşma benzeri müdahalelerle kesilmesine hazırlıklı olmalılardı. Tartışmanın son bulmasıyla birlikte el kaldırma usulüyle

oylama yapılırdı. Meclis toplantılarının öğleden sonrayı geçtiği çok az olurdu, çünkü akşam yemeği öncesinde *boule*nin günlük toplantılarını yürütebilmesi için de zaman gerekiyordu. Peki meclisin bu toplantılarına kim katılıyordu? Mantıken düşünüldüğünde akla gelen, şehrin içinde yaşayanların uzakta yaşayanlara göre mecliste daha fazla boy gösterdiğidir. Mesafeler uzak köylerden gelecek vatandaşların aklını çelmiş olmalıdır, özelllikle de yağmurlu günlerde. Yine de (savaşa girip girmeme gibi) hayati meselelerin tartışılması söz konusu olduğunda vatandaşların mesafeye aldırmaksızın meclise katılım gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Atinalı Yetkililer

Atina'da bir başkan ya da başbakan yoktu, siyasi yetki, halk tarafından kendilerine gösterilen itibardan güç alan komutanların elindeydi. Perikles'in ölümüne kadar askeri itibarı olmayan kimseler genel olarak seçkin bir siyasetçi olamıyordu. Aynı şekilde savaş kahramanlarının siyasi kariyerle ödüllendirilmesi gibi bir beklenti de vardı. Bütün bunlar Perikles'in ölümünün ardından, siyaset ve askeriye kariyer bakımından birbirinden uzaklaşmaya başlayıp bir kimsenin sadece siyasetçi ya da sadece asker olması daha olağan bir durum haline geldiğinde değişti. Buna bağlı olarak yönetim tamamen tanınmış klanların uzantıları tarafından kontrol edilen bir aygıt olmaktan çıktı. Fakat yine de Atina tarihi boyunca zenginlik ve soy önemli etkenler olarak varlığını sürdürdü ve askerler de politikaya bugün pek çok ülkede olduğundan daha fazla karışmaya devam ettiler.

Perikles'in de görev aldığı on generalden oluşan kurul Atinalıların oluşturduğu pek çok organdan sadece biriydi. İmparatorluğun idari işlerini yöneten makamlar da dahil olmak üzere, klasik Atina'da yedi yüzü aşkın resmi makam bulunmaktaydı ve *strategos*luğun da dahil olduğu çoğu hizmet, belli sayıdaki kişilerin oluşturduğu ve bir yıllığına görev alan kurulların sorumluluğundaydı. Bunların çoğu, tıpkı *arkhon*lar gibi kurayla belirleniyordu. Çoğu vatandaş yaşamı boyunca belli bir makamda bir veya iki kez, belli bir kitleyse birkaç kez bu görevleri ifa etmiş oluyordu. Atinalı seçmenler, bu şekilde gücü dağıtarak çıkarları halkın çıkarlarından farklılaşmış daimi yetkililerden oluşan (bir bakıma bürokrat diyebileceğimiz) belirli bir sınıfın ortaya çıkmasını engelleyebileceklerine inanmaktaydılar.

Yargı Sistemi ve Devlet Görevleri İçin Sağlanan Devlet Ödeneği

Perikles'in dönemine gelindiğinde Atinalılar yönetim biçimlerini *dēmokratia*, yani *kratos*un (güç) *demos*a (halka) ait olduğu bir yönetim olarak adlandırır olmuşlardı. Tabii burada *demos*tan kasıt, mecliste oy kullanan ve mahkemelerde jüri olarak görev yapan erkek vatandaşlardı. Bazen birkaç yüzden oluşan, bazen de 1501'e kadar yükselebilen sayısıyla Atina jürilerinin büyüklüğü, jürinin kararının *demos*un verdiği bir karar olduğu ve dolayısıyla Atina mahkemelerinde verilen bir karara itiraz edilemeyeceği yönündeki yasal kurguya da imkân tanıyordu. Atinalılar çekişmeci karakterleriyle nam salmışlardı. Aristophanes'in Sokrates'i tasviriyle filozofa karşı olan düşmanlığın artmasına neden olan *Bulutlar* adlı oyununda, Sokrates'in öğrencilerinden biri huysuz Strepsiades'e haritada Atina'yı gösterdiğinde, Strepsiades buna ikna olmaz ve "ne demeye çalışıyorsun?" diye sorar; "İkna olmadım, ortada bir mahkeme ve jüri göremiyorum." (208).

Perikles, jüri görevi yapabilme ayrıcalığının vatandaşların oluşturduğu yapı içinde yay-

gın hale gelebilmesini temin edebilmek amacıyla, Ephialtes'in ölümünün ardından çok geçmeden jüri görevine para ödemesi yapılmasını sağladı. Bu ödeme vasıfsız bir işçinin günlük ücretinden daha azına tekabül eden küçük bir tutardı, fakat önemsiz bir meblağ da değildi ve şüphesiz seçimlerde Perikles'e olan rağbeti artırmıştı. Zaman içinde Atinalılar *boule* görevleri ve hatta meclise gösterdikleri katılım karşılığında dahi para almaya başladılar. 5. yüzyılın büyük bir bölümünde yüksek memurlar da görevleri karşılığı maaş aldılar. Topluma hizmet eden kimselere devletin maaş vermesi bugün doğal görünmektedir ve devlet hizmeti karşılığı devletin maaş vermesi bugün standarttır. Fakat çoğunu maaşa ihtiyaç duymadan toplum hizmetinde bulunabilecek durumdaki zengin Atinalıların oluşturduğu birçok kimse, bu sistemi demokrat siyasetçilerin popülarite ve oy kazanmak için yaptıkları utanç verici bir girişim olarak görüyordu. Aristokratik değer sisteminde, örneğin Kimon'un popülaritesini artırmak için yoldan geçenleri bağına davet edip istedikleri meyvelerden almasına izin vermesi veya yoksullar için evinde bir şölen düzenlemesi olağandı, fakat devlete hizmet edenlere meclis görevi karşılığı para vermek, Perikles'in kendi çıkarı için yaptığı bir hileydi.

Toplum hayatına katılımı en üst düzeye çıkarmak için düzenlenen birtakım yasal reformlar ve yaratıcı yeniliklere rağmen zengin Atinalılar hatırı sayılır bir nüfuzun sağladığı imkânların tadını çıkarmayı sürdürdüler. Fakat demokrat siyasetçiler, Eski Yunanca adıyla *leitourgia* olarak bilinen bir tür kamu hizmeti ağı yaratarak elitlerin zenginliğinden bu şekilde yararlandılar. Bu kamu hizmetleri arasında bir *trieres*in (kadırganın) bakımını üstlenmek ve mürettebatını eğitmek (*trierarkhia* olarak bilinen kamu hizmeti), başka bir Yunan kentinde düzenlenen bir dini festivale katılan heyetin lideri olmak ve tüm masraflarını karşılamak, Atina içinde düzenlenen kabileler arası meşale yarışlarına katılacak bir koşucu takımının masraflarını üstlenmek ve onları eğitmek ile dini bir festival kapsamında bir kabilenin tüm mensuplarına açık bir şenlik düzenlemek gibi etkinlikler vardı. En şaşaalı hizmetlerin bazıları da (bedeli en yüksek *leitourgia* olan *trierarkhia* kadar masraflı olmamakla birlikte) Athena veya Dionysos onuruna düzenlenen Attika festivallerinde sahneye çıkacak koroların eğitimi gibi sorumluluklardı. Bu şekilde her yıl yüz kadar *leitourgia*, yani kamu hizmeti gerçekleştiriliyordu. Bu sistemden herkes yarar sağlıyordu. Bu tür hizmetleri sunmaya gücü yetmeyen kişiler, bunlara gücü yeten kimselerin alicenaplığından faydalanıyorken, zenginler de toplum için çok mühim askeri, kültürel, dini ve kentsel görevleri yerine getirerek toplumdaki konumlarını sağlamlaştırıyorlardı. Rekabet unsuru aynı zamanda mükemmeliyeti de beraberinde getiriyordu, çünkü müsabakalarda tragedya şairleri gibi koroyu madden destekleyen kişilere (Yun. *khoregos*) de ödül veriliyordu.

EDEBİYAT VE SANAT

5. yüzyıl sanat ve edebiyatını genel olarak ifade etmek için sık sık "olağanüstü" kelimesi kullanılır. Bu fevkalade değişim döneminde yetenekli şairler, ressamlar, mimarlar ve heykeltraşlar, 6. yüzyılın geleneklerini Yunan dünyasının dört bir yanına taşıdılar. Atina'da Perslere karşı alınan zaferse trajik dramada ortaya yeni bir sanat biçimi çıkaracak kadar etkili yenilikler oluşturdu.

Lirik Şiir

Lirik şairler 5. yüzyılın seçkin yazarları arasındaydı. Bunlardan Simonides (MÖ yak. 556-

468), en çok Pers Savaşları'na dair şiirleriyle hatırlanır ve adı konulmamış gayriresmi bir şiir yarışmasının galibi olarak bilinir. Persler Yunanistan'ı istila ettiklerinde muhtemelen Atina'da olan şairin savaşta hayatını kaybedenler için yazdığı (5. bölümde yer verilenler gibi) ağıtları, Yunan edebiyatının o dönemde herkes tarafından ezbere bilinen eserleri haline dönüşmüştü.

Sicilyalı tiranlar kültüre olan ilgileriyle nam salmışlardı ve hem Simonides hem de yeğeni Bakkhylides onların hamiliklerinden faydalandılar. Her iki şair de *epinikia* şarkıları olarak bilinen türde, yani *epi-nikē* ([atletik bir müsabaka] zaferi üzerine) şarkılarla ünlenmiş olmakla birlikte, bu alanda yılların eskitemediği isim Pindaros olmuştur. Pindaros Sicilyalı tiranların sarayında olduğu gibi, Yunanistan'ın dört bir yanındaki zengin ve güçlü kimselerin de gözdesi olmuştur. Şairin dünya görüşü Atina ve diğer kentlerdeki demokratlarla taban tabana zıttı. Theognis gibi Pindaros için de fazilet soydan gelen bir nitelikti. Kinayeli ve oldukça yüksek bir dil kullandığı pek çok şarkısı, eski tip kahramanlığa son derece bağlı bir tutum ortaya koymakta, şerefli ailelerin soyundan gelen değerli insanların soylarının tanrısal atalara kadar uzandığı varsayımını kendisine ilke edinen bir mükemmellik esasından güç almaktaydı. Birçok zafer şarkısına hayat veren yazar, bedensel mahareti insanın tüm erdemleriyle bağdaştırma eğilimindeydi. Zamanında yaşanan başarıları tanrısal kanbağıyla ilişkilendirip konu edindiği kişilerin atalarının izini süren şair, şiirlerini tanrılar ve efsanevi kahramanlarla ilgili güçlü mitlerle süslemeyi başarmıştır. Mükemmeliyet kavramına dair kaygısı, eserlerine yüksek ve ilham verici bir nitelik kazandırmıştır.

BELGE 6.1

Pindaros'un 6. Nemea Şarkısından bir Kesit

Bu şiiri doğuran olay, Aiginalı Alkimidas'ın muhtemelen MÖ 465 yılında Nemea'daki güreş müsabakalarında kazandığı zaferdir. Şair Alkimidas'ın dedesinin olimpiyatlarda kazandığı zaferini de anımsatarak şiir sanatının kişiye bahşettiği ölümsüzlüğü dile getirmektedir.

Bir insan ırkı vardır,
bir de tanrıların ırkı.
Fakat her ikimiz de
tek anadan hayat buluruz.
Aradaki fark
gücün paylaştırılışından kaynaklanır,
çünkü birinin esamesi okunmazken
diğerine tunç gökyüzü emin bir ikâmetgâh olarak
daima varlığını sürdürmeye devam eder.
Ama yine de
ölümsüzlere benzeriz bir şekilde
ya aklımızın yüceliğiyle
ya da yaradılışımızla; tabii haberimiz yoktur
gündüz veya gece
kaderin bize nasıl bir alınyazısı yazdığından.
ve şimdi Alkimidas'ın varlığı
kanıtlar bir kez daha
nasıl soyundan gelir insanın becerisi,
tıpkı meyve veren tarlalar gibidir bu soy da,
bir kere bol bol ürün verdi mi
sonraki mevsim gücünü toplamak için
nadasa bırakır kendini
...
babasının babası da Praksidamas'tı,
o da Olympia'da kazanmıştı zaferini
Aiakides sülalesine ilk çelengi getirmişti
alpheos'tan
şimdi onun izinden gidiyor torunu da,
...
gel Mousa, şu aile adına
harikulade dizeler yazdır bana
çünkü insanlar ölüp gittiğinde
şarkılarda ve şiirlerde yaşar onların güzel işleri.

(LCL, 1-25)

Görsel Sanatlar

Yunan ressamları ve heykeltraşları hem insani hem de ilahi meselelerle ilgileniyorlardı. Plastik sanatlar, 5. yüzyıla damgasını vuran değişim ve büyüme yılları boyunca dünyayı uyum, denge ve simetri gibi unsurlara göre düzenleme arzusunu güçlü bir şekilde yansıtır. Platon 4. yüzyılda ideal toplumun taslağını çizdiği ve diyaloglardan meydana gelen *Devlet* adlı eserinde, adaleti kişiler için ruhun, toplumlar içinse devletin tüm kısımlarının kendi içinde dengesini bulması şartına bağlı bir durum olarak tanımlamaktadır.* Platon'un güzellik ve hakikat arasında kurduğu bağlantı, klasik dönem boyunca gelişen Yunanların dünya görüşünün büyük bir kısmına temel oluşturmaktadır.

Yunan resmi ve heykeltraşlığı, başarılarını birtakım alışkanlıkların ortaya çıkardığı kısıtlamalar dahilinde başarmıştır. Tunç ve mermer gibi heykeltraşlığın geleneksel malzemeleri üzerinde çalışmak zordu ve bunlar naturalizme müsaade etmeyen bir yapıdaydı. Pers savaşlarını izleyen birkaç nesil, Yunan sanatçılarının artık kendilerini arkaik dönemin kalıplarından kurtarmaya başladıkları bir değişim dönemi olarak göze çarpmaktadır. Bu değişikliklerin bazıları, Perslerle yaşanan şiddetli çatışmalardan kaynaklanan bir tepkiyle doğu etkilerini reddetmeden ileri geliyor olabilir. Arkaik tarzda göze hemen çarpan o Yakındoğu etkisi artık zayıflamıştır. Görsel sanatlar bu yıllarda ayrıca durağanlığından sıyrılmıştır ve hareket daha önem kazanır. Durağan bir nesneye kuvvetli bir hareket hissi kazandırmak hiç de küçümsenecek bir başarı değildir. Bu yılların en önemli sanatçılarından bazıları zanaatlarının doğasından gelen kısıtlamalara rağmen bir heyecan ve coşku hissi yaratmayı başarmıştır.

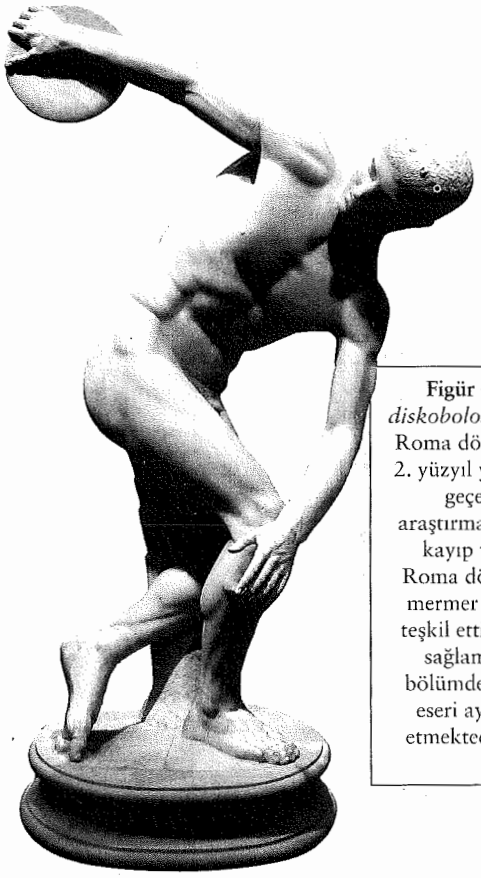
Tabii arkaik heykelden kalma hareketsizlik özelliği, bu dönemin bazı eserlerinde baskınlığını korumaktadır. Örneğin araba yarışlarında kazandığı zaferin ardından Hiero'nun kardeşi Polyzalos'un 470'li yıllarda Delphoi'a adadığı tunç yarışçı heykelinde bu durum aşikârdır (bkz. Levha XIV). Vücudunun tüyler ürpertici durgunluğu ve şahane kıvrımlarıyla ayaklarına kadar uzanan elbisesi, Pindaros'un bu tür müsabakalarda zafer kazanan aristokratların o övdüğü disiplinini ve iradesini tam olarak gözler önüne sermektedir.

Güçlü bir hareket hissi yaratan serbest heykellerden biri, çarpıcı gerçekçiliğiyle tanınan Atinalı heykeltraş Myron'un *dyskobolos* (disk fırlatıcısı) olarak bilinen heykelidir. Heykeltraşın hayranları, Akropoliste duran ve ona ait bir tunç inek heykelinin kolayca hakiki bir inekle karıştırılabileceğini dile getiriyorlardı. Myron'un 460 civarında yaptığı tunç *dyskobolos*un günümüze gelmemesine rağmen, heykelin Roma dönemi mermer kopyaları, diski fırlatmaya hazırlanan atletin kolunu ileriye doğru savururken harcayacağı çabayı kavrayabilmemizi sağlamaktadır (bkz. Figür 6.4.).

Yunanların tapınaklarını süsledikleri kabartma heykeller hikâye anlatımına daha fazla imkân tanımaktaydı. Bu türe en iyi örneklerden biri de, yapımı MÖ 470 ila 456 yılları arasında, yani tam da Aiskhylos'un oyunlarının Attika sahne sanatlarını şekillendirdiği esnada tamamlanan Olympia'daki Zeus Tapınağı'dır. Kazılar tapınağın alınlık olarak bilinen kısımlarında yer alan olağanüstü heykel gruplarını günyüzüne çıkarmıştır. Alınlık çatının altında ve sütunların üzerinde duran, süslemeye müsait geniş üçgen boşlukların adıdır. Zeus tapınağındaki alınlıklar enlemesine yaklaşık 25 mt uzunluğa,

* Platon için ruh üç ayrı kısımdan oluşmaktadır, -çn.

orta kısmındaysa boylamasına yaklaşık 3 mt yüksekliğe ulaşmaktadır. Batı alınlığında her zamanki sarhoşluklarıyla Peirithoos ve Deidameia'nın düğününü karıştırmaya uğraşan, fakat çıkan arbedede Peirithoos ve dostu Theseus tarafından alt edilen *kentauros*ların temsil ettiği barbarlığa karşı düzenin ve uygarlığın zaferi anlatılmaktadır. Kabartmaların merkez kısmında çoğu araştırmacının medeniyet ilkelerini savunan Apollon olarak tanımladıkları bir figür durmaktadır.

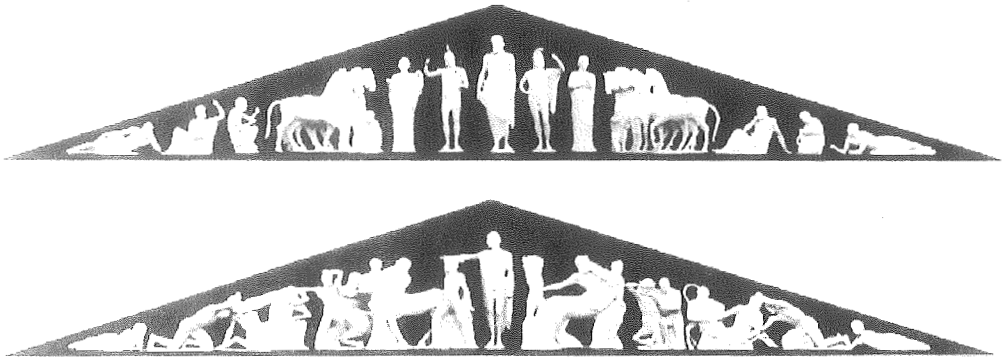

Figür 6.4. Myron'un *diskobolos*unun (disk atıcısı) Roma dönemi kopyası. MS 2. yüzyıl yazarı Lukianos'ta geçen bir bölüm, araştırmacıların Myron'un kayıp tunç heykelinin Roma döneminde yapılan mermer kopyalara örnek teşkil ettiğini anlamalarını sağlamıştır, çünkü bu bölümde Lukianos özgün eseri ayrıntılarıyla tarif etmektedir. Roma, Ulusal Müze.

Doğu alınlığı biraz daha karışık bir hikâyeyi, Agamemnon'un atası Pelops'un hayatından bir kesidi resmetmektedir. Bu hikâyede Hippodameia'nın babası kral Oinomaos'un düzenlediği bir araba yarışından galip çıkan Pelops, kralın kızıyla evlenmeye hak kazanır. Bu yarış aynı zamanda olimpiyat oyunlarının düzenlenmeye başlanmasıyla ilişkilendirilen bir olaydır. Tapınağın bu kısmında betimlenen çok sayıda heykel günümüze gelebilmiştir ve kabartma heykeltraşlığında en harikulade betimlenen bireylerden biri, yarışlar başlamadan önce ne olup biteceğini bilen düşünceli kâhin de bunların arasındadır. (figür 6.5c). (Yarış önceden ayarlanmış olmasına rağmen Pelops yarış sonunda hayatını kaybeden hileci Oinomaos'u yenmeyi başarır ve Hippodameia'yla evlenir).

Kabartma heykeltraşlığının sık kullanıldığı nesnelerden biri de mezartaşlarıdır. Mezartaşlarında abideleştirilenler çoğunlukla erkeklerdir, fakat kadınlar ve çocuklar da kendi mezartaşlarında bazen betimlenmektedirler. 5. yüzyılın en iyi korunmuş durumdaki mezar kabartmalarından birinde, elinde güvercinlerini tutan küçük bir kız resmedilmektedir. Bu hayatını kaybetmiş çocuğun dokunaklı görünümü, Yunanların savaş ve diğer devlet işleriyle ilgili her türlü meşguliyetlerine rağmen kaybettikleri yakınlarının acılarını da derinden hissetmiş olduklarını aşikâr kılmaktadır.

Klasik dönemden günümüze binlerce keramik (çömlek) kalmıştır. Fakat ne keramikler ne de heykeltraşlık eserlerinin belli bir sanatçıya ait olduğunun belirlenmesi kolay değildir. Ressamların çoğunlukla en hatırda kalan eserlerinde kullandıkları konuyla (örneğin Pan ressamı gibi) veya eserin ele

Figür 6.5a-b. Olympia'daki Zeus tapınağının mermer alınlık heykelleri (MÖ yak. 460) Yunan mitolojisinden sahneleri resmetmektedir. Bu rekonstrüksiyonların da gösterdiği üzere, doğu alınlığında (a) Pelops ile Pisa kralı Oinomaos arasındaki araba yarışının hikâyesi anlatılırken, batı alınlığındaysa, Peirithoos barbar *kentaurosları* düğününe davet etme gafletinde bulunduktan sonra çıkan arbede betimlenmektedir. Olympia Müzesi.

Figür 6.5c. Yaşlı bir kölenin betimlendiği bu olağanüstü doğallıktaki mermer heykel, figür 6.4a'daki doğu alınlığının rekonstrüksiyonunda sağdan üçüncü figürdür. Bu erkek figürün yere uzanmış dizinin, üzgün alınlığın yanlarına doğru küçülen alanına sığmasını sağlamaktadır. Olympia Müzesi.

Figür 6.6. Genç bir kızı güvercinleriyle resmeden ve Paros'ta ele geçen bu mermer mezar kabartması, Atina'da figür betimlemeli gösterişli mezar abidelerinin yasaklandığı anlaşılan 5. yüzyıl ortalarına aittir. Kabartmanın harikulade beyaz Paros mermerinin özgün hali boyayla renklendirilmişti. Kızın sandalet kayışları ve güvercinlerinin tüyleri gibi boyamayla verilmiş ayrıntılarsa şu anda tamamen kaybolmuştur. New York, Metropolitan Sanat Müzesi.

geçtiği veya ortaya çıktığı yerin adıyla (örneğin Berlin ressamı) anılması bir gelenek halini almıştır. Heykeltraşlık gibi 5. yüzyılın başlarındaki keramik (çömlek) ressamlığı da insani figürlere odaklanmış, kapların eğimli yüzeyi bu figürlere bir hareket hissi ve zarafet katmıştır. Kullanılan araçlar nedeniyle yüz ifadelerini yansıtma imkânı, oyuncuların yüzlerinin maskelerle kaplı olduğu oyunlardan bile daha sınırlıdır. Üstelik karakter tasviri de zayıftır. Sanatçı, çoğu zaman çömlekte resmetmeyi seçtiği anda karakterlerin (*dramatis personae*) başlarına gelen olayların ne olduğuna dair belirli bir hissi aktarır, fakat bu kimselerin gerçekte kim oldukları, heyecanlarının veya kaygılarının neler olduğuyla ilgili pek az bir fikir edinilebilmektedir. Yunan çömleklerindeki figürler durup düşünürken değil, eylem halinde resmedilmişlerdir, bu figürler hemen hemen hiçbir zaman sanatçıya poz vermiş gibi durmazlar ve bu sebeple kendimize sadece "Acaba ne düşünüyorlar? Acaba ne hissediyorlar?" gibi soruları sormakla kalmayız, aynı zamanda "Acaba şu sahnede ne oluyor, ve hemen arkasından gelen sahnede ne olacak?" gibi soruları da yöneltiriz. Arkaik dönemde olduğu gibi klasik dönem çömleklerinin de konuları sıklıkla mitolojiden olurdu (bkz. Orestes'in kılıcını çekip annesi Klytaimnestra'yı ikna etme çabasını gösteren Levha XIII)

Fakat heykeltraşlığın aksine çömlek resimleri destansı sahneler kadar günlük olaylardan olağan sahneleri de konu edinmişti. Kadınları ve erkekleri çok çeşitli faaliyetler sırasında resmeden çömlekler, insanların çalışırken veya boş zamanlarını nasıl geçirdikleriyle ilgili olarak toplumsal tarihçilere çok zengin bir bilgi kaynağı sunmuştur. Ayakkabıcılar, demirciler, tarım işçileri ve diğer işçiler sıklıkla işleriyle uğraşırken res-

Figür 6.7. Bazı çömlekler, bu Attika siyah figürlü boyunlu amforada ayakkabıların yapımının ve bir demircinin demiri dövüşünün resmedildiği gibi zanaatkârları işlerini icra ederken göstermektedir. Boston, Güzel Sanatlar Müzesi.

medilmişlerdir (bkz figür 6.7). Aynı zamanda hane içi mekânların ve her katmandan kadının betimlendiği çömleklere de bilgi açısından çok şey borçluyuz. Şarap içmek ve şarabı suyla karıştırmak için içki alemlerinde kullanılan kaplar çoğu zaman fahişelerin erkekleri eğlendirişlerini resmetmektedir. Bazı kadınlar müzik aletleri çalarken, bazıları erkeklerle oynaşır halde gösterilir, bazı sahnelerse açıkça müstehcen özelliktedir. Sıradan fahişeler genellikle kölelerdi. Daha yüksek konumda olmasına rağmen yine de erkeklerle haşır neşir olup hizmetlerinin karşılığında para alan bir kadın *hetaira* olarak bilinmekteydi. Bunlar muhtemelen tıpkı erkek *metoikos*lar gibi, ekonomik bir merkez olduğu için Atina'nın cazibesine kapılıp buraya gelen azadlı veya doğuştan özgür *metoikos* sınıfı kadınlardı. Bu kadınların bir kısmı, tıpkı Perikles'in gayriresmi eşi ve *hetaira*ların en ünlüsü Aspasia gibi, beraber oldukları erkeklerin entelektüel hayatlarına da aktif olarak katılım göstermekteydiler. Buna karşın saygın kadınlar tarafından kullanılan çömleklerin üzerindeki çoğu resim evlenme sahnelerini, mezar ziyaretinde bulunan kadınları veya sık sık yanında başka kadınlarla birlikte evde oturup örgü ören ya da kendi işleriyle uğraşan kadınları betimlemektedir.

OIKOS VE POLIS

Yunan *polis*i *oikos*lardan (her birinin başında bir erkek ata olan "aileler", "zümreler" ya da "haneler"den) oluşmaktaydı. *Oikos* temel üretim, tüketim ve yeniden üretim birimiydi. Vatandaşlar çoğu modern devlette olduğu gibi doğrudan birey olarak devletin (*polis*in) üyesi olamazlardı, öncelikle bir *oikos* mensubu olarak kabul görmeleri gerekliydi.

Demografi ve Hayatın Döngüsü

Klasik dönem Atina'sında ortalama yaşam süresi kadınlar için yaklaşık 36 yıl, erkekler için ise yaklaşık 45 yıldı. Ortalama bir kadın yaklaşık 4.3 çocuk doğuruyor, bunlardan olasılıkla 2.7'si doğum sırasında ölmekten kurtulabiliyordu. Atinalı erkekler 30 yaş civarında, kadınlarsa 15 yaş civarında evleniyorlardı. Kadınlar, savaşların bir sonucu olarak sıklıkla dul kalıyorlardı. Yaş farkı da yine kadınların yaşlılık öncesi dulluk oranını yükselten bir unsurdu. Erkekler de genç eşlerini doğum sırasında yitirebiliyorlardı. Evlilikler boşanma yoluyla da bitirilebiliyor, eğer bir rezalet sonucu gerçekleşmiyorsa, boşanmalar lekeleyici bir olay olarak görülmüyordu. Dullar ve boşanmış kimseler sıklıkla yeniden evleniyor, boşanmış ailelerin çocuklarıysa genellikle *oikos*una dahil oldukları babalarıyla birlikte yaşıyorlardı.

Aile Mensubiyeti

Attika'da doğan bebeklerin büyütülmesine veya ölüme terkedilmesine babaları karar veriyordu. Baba bu kararı verirken hiç şüphesiz yenidoğan bebeğin sağlığı kadar, yeni bir çocuğun getireceği mali yükü de göz önüne alıyordu. Çoğu erkek çocuk büyütülüyordu, çünkü erkek varisler nesli devam ettirmenin en doğal yoluydu ve ata kültlerinin devamı için aile soyunun devam etmesi büyük önem taşıyordu. Kız evlatların çocukları yasal olarak evli kadının babasının değil, kadının kocasının ailesinin bir mensubu oluyordu. Erkek çocukların büyüdüğünde sağlayacakları işgücü oldukça değerli görülüyordu. Bu gençlerin yaşlı ana babasına destek olmaları, öldüklerinde onları gömmeleri ve mezar bakımlarını gerçekleştirmeleri onlar için bir görevdi. Anne babalar için kızların değeri daha düşüktü, ne de olsa bunların kol kuvvetleri yoktu ve doğuracakları çocuklar da başka bir aileye ait oluyordu. İlk çocuk cinsiyetine bakılmaksızın büyütülürdü, fakat bazı tarihçiler yeni doğan Atinalı kız çocuklarının yaklaşık yüzde yirmisi kadarının şehir çöplüğü gibi yerlere terkedildiklerini tahmin etmektedir. Köle tacirleri bu terkedilmiş bebeklerin bazılarını alır, sütannelere verip büyüttürerek satarlardı. Tabii terkedilmiş bebeklerin çoğu yaşamını yitirirdi, fakat yeni doğmuş çocuğun bu şekilde ölümü, lekeleyici veya cinayet suçuyla ilişkilendirilecek bir mesele değildi.

Atina'da bir erkek çocuğun, babasının ailesine mensubiyetinin ardından, babasının dahil olduğu yapay aileye de kabul edilmesi gerekiyordu. Erkek çocuk, *phratra* (kardeşlik) ve *demos* (köy) mensubiyetini babası üzerinden ediniyordu. Baba erkek çocuğunu *phratra*ya getirip onu kütüğe kaydettiriyor, onun kendi çocuğu olduğuna ve Atinalı bir kadından doğduğuna dair kefil oluyordu.

Çocukluk

Yunan dünyasının her yerinde çocukların hayatı bugün de olduğu gibi ailelerinin durumlarına bağlıydı. Çoğu çocuk ya annelerinin ya da bir başkasının sütünü emerek besleniyordu, fakat arkeologlar bazı keramik biberonlar da bulmuşlardır. Kölelerin ve *heilot*ların fakir ço-

Figür 6.8. Üzerinde küçük bir çocuğu evcil kuşunu beslerken resmeden MÖ yak. 425-420 yıllarına ait Attika kırmızı figürlü bir şarap sürahisi. Çocuğun arkasında duvara yaslı tekerlekli baston bir oyuncak durmaktadır. Atinalı çocuklar ilk şaraplarını önceki senenin üzümlerinden yapılan yeni şarapların kutlandığı Anthesteria festivalinde bunun gibi sürahilerden tadıyorlardı. Bu sürahilerin üzerinde sıklıkla çocuklar resmedilmektedir. Boston, Güzel Sanatlar Müzesi.

cukları tarlada çalışmaya muhtemelen küçük yaşlarda başlıyorlardı. Her iki cinsiyetten çocuklar ailenin dinsel faaliyetlerine katılım gösteriyor, yiyeceklerin veya hayvanların tanrılara sunulduğu sırada hazır bulunuyorlardı. Bu tür olaylara tüm sınıflardan çocuklar maruz kalıyordu. Annelerinin hamileliklerinin ardından dünyaya gelen kardeşlerinin gizemli bir şekilde ortadan kayboluşlarına şahit olan çocukların ne duygular yaşadıklarınıysa ancak tahmin edebiliriz. Yunanistan'ın genelindeki ılıman iklim, yılın büyük bir kısmında çocukların dışarıda oynamasına imkân tanıyordu. Edebi metinlerdeki bazı kısımlar da sevilen birkaç oyunu aktarmaktadır. Bunlardan *Khytrinda*, ortada sıçan ve ebeleme oyunlarının bir karışımıydı, *posinda* ise bir nevi bilmece oyunuydu. Doğal olarak bazı oyunlar sosyal gerçeklikleri de yansıtıyordu; örneğin *drapinda*da ebe olan çocuğun görevi, kaçak köle rolünü oynayan çocukları yakalamaktı. Maddi kalıntılar da çocukların yaşamıyla ilgili bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Arkeologlar oyuk olan iç kısmında çakıltaşı bulunan ve çocuklar salladığı zaman tıngırdayan çok çeşitli hayvan biçimleri verilmiş ziller ve çıngıraklar bulmuşlardır. Keramiklerde (çömleklerde) çocuklar evcil kuşlarla, köpeklerle, tavşanlarla, keçilerle ve zaman zaman da kedi ve maymunlarla betimlenmektedirler (bkz. figür 6.8). Büyük çocuklar köpekleri kovalayıp durmaktadırlar. Keramiklerin üzerinde ayrıca salıncaklar ve tahterevalliler de görülmektedir. Okul sadece zengin çocuklarına, hatta çoğu zaman zengin ailelerin erkek çocuklarına hitap ediyordu ve çocuğun hayatının akışında okulda geçirdiği bir günün veya okulda geçirdiği yılın çok önemli, belirleyici bir yeri yoktu. Tabii Sparta'da çocukların yedi yaşından itibaren askeri okula gönderilmesi adeti vardı ve çocukların iple çektikleri bir yaz tatilleri de mevcut değildi.

Evlilik

Evlilik *oikos*un devamlılığını sağlayan toplumsal kurumdu ve en önemli amacı neslin devamıydı (bkz. figür 6.9). Nişan sırasında gelinin babası veya başka bir hamisi şahitler huzurunda "Sana kızımı onunla birlikte ol, o da sana yasal çocuklar doğursun diye veriyorum" şeklinde bir beyanda bulunurdu. Damat "Onu alıyorum" diye kızı kabul ettikten sonra, nişanlısının babasıyla gelinin çeyizi üzerinde anlaşırlardı. Ahlaklı kızların evlilikten başka bir seçeneği yoktu, her kız çocuğuna

çeyiz verilmesi zorunluluğuysa, kız bebeklerin öldürülmesindeki başlıca nedenlerden biriydi.

Evlilik öncesinde bir kızın oyuncak bebeklerini ve diğer oyuncaklarını Artemis'e adayıp bırakması yetişkinliğe adım attığını gösteren bir adetti. Geleneksel olarak Atina'da düğünler geceleri yapılır, düğünün en önemli kısmıysa damadın gelini bir arabayla müstakbel eşinin evine götürdüğü düğün alayı olurdu (bkz. figür 6.10). Meşaleler yolu aydınlatır, ellerinde hediyeler taşıyan yakınları yayan olarak çiftin peşinden gelirdi. Bazı hediyeler ertesi günü de getirilip bırakılırdı, gelinin arkadaşları onu yeni ikametinde ziyaret etmeye gelirler, belki de gelinin geçmişini tamamen geride bırakıp yeni bir hayata adım atışının getirdiği ağırlığı bir bakıma bu şekilde hafifletirlerdi.

Zina meselesinde çifte standart uygulanıyordu; üstelik kocalar her iki cinsten de sevgili edinebiliyorlardı, fakat Yunanlar yasal olarak sadece bir eşle evli olabiliyorlardı. Birinci dereceden kuzenler veya amcalar gibi yakın akrabalarla evlilikler yaygındı. Hiç erkek çocuğun olmadığı veya çocuğun ya da çocukların, çocuk sahibi olmadan öldükleri (savaş gibi) zamanlarda ailenin soyunu devam ettirme görevi **epikleros** (mülke bakan kişi veya bazı durumlarda "varis" olarak çevrilmektedir, fakat bu kişinin kendisine bir mal kalmamaktaydı) adı verilen kıza düşüyordu.

Figür 6.9. MÖ yak. 425-400 yıllarında faaliyet gösteren Banyo ressamına* atfedilen Attika kırmızı figürlü bir *lebēs gamikos* (evlilik çanağı). Bir gelin, elinde evliliğinin meyvesi olacağını umduğu bir erkek bebeği tutmaktadır. Sağ tarafta ayakta duran bir kadınsa, elinde *loutrophoros*'u, yani evlilik öncesi yapılan banyoya su taşımak için kullanılan kabı tutmaktadır. En sağdaki kanatlı Nike (Zafer tanrıçası) ise elinde bir kokulu yağ şişesi tutmaktadır. Münih, Staatliche Antikensammlungen und Glyptothek.
*Banyo ressamı, adını yine kendisine atfedilen ve kadınların yıkanma sahnesini betimlediği Hydria'lardan almaktadır.

Figür 6.10. Marlay ressamına atfedilen ve MÖ yak. 430 yılına tarihlenen Attika kırmızı figürlü bir *pyksis* (güzellik ürünlerinin saklandığı kutu). Bir gelin için tipik bir hediye olan bu *pyksis*in üzerinde muhtemel sahibine hitap eden bir konu betimlenmektedir: gelin evinden yola çıkan bir düğün alayı. Arabaya önce başı örtülü gelinini bindiren damat, ardından kendi de arabaya binerken betimlenmektedir. Londra, British Museum.

Figür 6.11. Dokuma dokuyan kadınları resmeden ve MÖ 550-540 yıllarında faaliyet gösteren Amasis ressamına atfedilen Attika siyah figürlü *lekythos* (yağ kavanozu). Soldaki kadın iplik eğirirken ortadaki diğer iki kadın da dokuma tezgâhında kumaş dokumaktadır. New York, Metropolitan Sanat Müzesi.

Epikleros, babaya en yakın akrabayla evlenmekle yükümlüydü ve üreyebilme niteliğine sahip bu kişi, genellikle amca ya da birinci dereceden kuzenlerden biri olurdu. Eğer bu ikili başka eşlerle evliyse, onlardan boşanmaları gerekiyordu. *Epikleros*la birliktelikten doğan bir çocuk, dedenin varisi olarak görülüyordu ve bu birlikteliklerin üretkenliğini artırmak amacıyla düzenlenen Solon'un kanunlarından biri, *epikleros*larla evlenen kimselerin onlarla ayda en az 3 kez ilişkiye girmelerini zorunlu hale getiriyordu. Hiç çocuğu olmayan erkekler, soylarının kuruyup gitmemesi için erkek akrabalarından birini evlat edinmeyi denerlerdi.

Kadının çeyizine ilaveten kocanın varlığı evliliğin başlangıcında *oikos*un ekonomik temelini oluşturmaktaydı. Atina'da çeyizler nakit para veya menkul kıymetlerden meydana geliyordu. Kocaysa araziyi ve eşyalarının çoğuyla birlikte evi temin ediyordu. En azından kendi arazisini ekip biçen kimseler için ideal olan, ailenin ihtiyacı olan temel gereksinimleri pazardan satın almaya gerek duymadan elde edebilmekti. Evdeki işbölümüyse cinsiyete göreydi; kadınların işi evin içinde, erkeklerinse dışarıdaydı. Koca eve meyve, tahıl, sebze ve işlenmemiş yün gibi ürünleri getirir, karısı ve ev içinde hizmet eden kölelerse bunları tüketime hazır tekstil ve gıda ürünlerine dönüştürürdü (bkz. figür 6.11). Kadınlar aynı zamanda haneiçi ürünlerin depolanmasından ve böylece her zaman yeterli sayıda yiyecek ve giyeceğin olmasından da sorumlulardı, hatta bunlar ailenin içine düştüğü zor zamanlarda satabilecekleri bollukta olmalıydı.

Evin içindeki mekânlar temel olarak erkekler ve kadınlar arasında paylaşılırdı. Biri yukarıda, biriyse aşağıda iki odası olan küçük bir evde bile kadınların yeri üst kattaki oda, erkeklerin yeriyse alt kattaki oda olurdu. Eğlenceler erkeklere ait yerde düzenlenirdi, yani Yunanlarda eve bir ziyaretçi geldiğinde, bu kişi ailenin sadece erkek kısmıyla görüşürdü. Evde yabancılar varken kadınlar ve kızlar evin ayrı bir köşesine çekilirler, konuşmalarda onların ismi dahi telaffuz edilmezdi. Evdeki hem köle hem de özgür kadınlar, kadınlara ayrılmış yerde uyurlardı. Burada aynı zamanda tekstil üretimini de gerçekleştirirlerdi, fakat sıcak havalarda dokuma tezgahlarını iç kısımda bulunan bir avluya taşıyıp bu duvarlarla çevrili üstü açık mekânda çalışabiliyorlardı.

BELGE 6.2

Oikos içindeki geleneksel görev dağılımı, Ksenophon'un Sokratik diyaloğu Oikonomikos'ta ortaya konulmaktadır. Burada Sokrates'in dostu Iskhomakhos ona 14 yaşındaki eşine ev idaresini nasıl öğrettiğini açıklamaktadır.

Bana kıza şöyle dediğini aktardı: "Hanım, bana kalırsa tanrılar bizim kadın ve erkek diye sınıflandırdığımız insanları son derece doğru bir şekilde bir araya getirmişler, bunlar böylece bir çift oluşturuyorlar ve her birinin en iyi şekilde faydalanabilecekleri bir birliktelik meydana geliyor..."
"Evini ürünle doldurmak isteyen kimselerin dışarıdaki işleri yapmak için birilerine ihtiyacı var. Tarlayı sürme, tohum ekme, ürün yetiştirme, sürü gütme gibi işler hep dışarıda yapılır ve ürünler hep bu işlerden elde edilir. Bunlar üstü kapalı bir alana getirildiğindeyse birinin bunları saklaması ve bunlarla ilgilenmesi gerekir. Çocukların bakımı için üstü kapalı bir yer gerekir, tahıldan ekmek yapmak ve aynı şekilde yünden giysi yapmak için de kapalı bir yer gerekir. Hem dışarıda hem de içeride yapılması gereken işler çaba ve dikkat gerektirdiği için, bana kalırsa tanrı en başından itibaren kadını kapalı alan işlerine yönelik, erkekleriyse açık havada çalışmaya yönelik yaratmıştır... Çünkü kadın için en güzeli, dışarıda çalışmaktansa kapalı alanda kalmaktır. Erkek içinse dışarıdaki işleri halletmek varken evin içinde oturmak utanç vericidir.
...
"Peki karın için işleri nasıl ayarladın Iskhomakhos?"
"Öncelikle ona evin olanaklarını göstermeye karar verdim. Evimiz çok iyi planlanmamış Sokrates, odalar basit bir şekilde depolanacak şeyleri en iyi biçimde depolamaya yönelik tasarlanmış. Yani her bir odaya ne uygunsa onu koymak gerek. Yatak odası en güvenli yer olduğu için burası yatakları ve ev eşyasını yerleştirmeye uygun. Kuru depolar tahılların depolanmasına uygun, soğuk depolar da şaraba. Işık alan odalarsa ışığa gereksinim duyan ürünler ve aletlere uygun. Evde yaşayanlar için oturma odalarını da gösterdim, bunlar yazın serin, kışınsa sıcak olacak şekilde tasarlanmıştır. Ona tüm evin güneye bakar şekilde düzenlendiğini, böylece kışları sıcakken, yazlarıysa gölge aldığını açıkladım. Ayrıca ona kadınlara ait kısmı ve odadan odaya taşınmaması gereken şeylerin yerinde kalabilmesi için birbirinden sürgülü bir kapıyla ayrılmış erkeklere ait kısmı gösterdim. Hem bu şekilde köleler de iznimiz olmadan birbirleriyle ilişkiye girip çocuk sahibi olamazlar. Düzgün köleler çocuk sahibi olup tam bir aile olduklarında daha da sadık olurlar, fakat haytalık peşinde koşanlar bir de denklerini buldular mı, iyice azarlar."

(Oikonomikos, 7.18, 20-22, 30, 9.2-5, LCL)

YUNAN EKONOMİSİ

Kadınlar gibi köleler de sessiz sedasız bir gruptu. Edebiyatta ve görsel sanat eserlerinde kendilerine sık sık yer bulmalarına rağmen, düşüncelerine pek yer verilmemiş ve bunların pek azı tarihi kayıtlara izlerini bırakmışlardır. Kölelerin sadece *oikos* içinde çalışmadıklarını biliyoruz. Çok sayıda köle zanaat alanında çalışıyor, bunlardan bazıları sahiplerinin işlerinde görev alıyor, bazıları da sahipleri tarafından başkalarına kiralanıyordu. İşleri de cinsiyetlerine göre belirleniyordu. Erkekler kılıç, kalkan, mobilya, keramik ve diğer eşyaların yapımıyla ilgili atölyelerde çalışıyor, kadınlarsa çoğunlukla tekstil sektöründe hizmet veriyorlardı. Atina akropolisindeki inşa faaliyetlerinin harcama kayıtlarına dair yazıtlar, köleler için de özgür işçilere ödenen miktarın aynısının ödendiğini göstermektedir. Elbette bu işlerde çalışmak üzere kiralanan kölelerin maaşları sahiplerine ödeniyordu.

Tüm zanaatkârlar köle değildi, aksine, Aristoteles zanaatkârların zengin olduğunu ileri sürmektedir. Toplumsal ve ekonomik statüleri dolayısıyla seçme lüksüne sahip Yunan-

lar başka bir kişinin emri altında çalışmaktan kaçınıyorlardı ve pek çok zanaat dalı da başkasının emrinde çalışmayı gerektiriyordu. İnanışlarına göre, bu tür bir hayat özgür bir erkek vatandaşı küçültüyordu. Kendisine her zaman belli bir saygınlığın atfedildiği çiftçiliğin aksine, dükkanlarda icra edilen bedensel işler birçok varlıklı Yunan tarafından hakir görülüyor ve küçük düşürücü işler olarak adlandırılıyordu. Ustalık gerektiren işlerle vasıfsız işler arasında çoğu zaman ayrım gözetilmiyordu. Yüksek sınıfların kapalı alanlarda yapılan işleri hor görmesinin sebebi, bu işlerin köleler ve kadınlarla ilişkili olmasına da bağlanabilir. Atina mahkemelerinde boy gösteren davacılar kısa bir süre için dahi bu tür işler yaparak geçinmiş veya bu tür dükkanları işletmiş olan karşıtları (veya karşıtlarının yakınları) hakkında aşağılayıcı yorumlar yaparlardı. Öte yandan -daima yüksek sınıf kökenli olan- siyaset teorisyenleri, yorucu kapalı alan işleriyle uğraşan kimselerin seçme hakkının elinden alınması gerektiğini savunuyorlardı, çünkü bu işlerin bedene verdiği bariz zararlar yanında zihni de körelttiğini düşünüyorlardı. Fakat çoğu Yunanın kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlayabilmek için ellerinde fazla seçenek yoktu. Üstelik başkaları için veya kapalı alanlarda çalışan kimselerin mesleklerinden utanç duyduklarını düşündürecek bir sebep de yoktur. Mezartaşlarındaki ibareler insanların zanaatlarıyla övündüklerini göstermektedir; günümüze gelen örnekler arasında bir oduncunun ve bir madencinin de mezartaşları vardır. Her zamanki gibi okuryazar seçkinlerin ideolojileriyle sıradan insanların günlük uygulamaları arasında dağlar kadar fark vardı.

Bazı Yunanların maaşlı çalışmayı hor görüyor olması, bu yolla bir sürü iş yapılmasına veya bu yolla insanların devasa paralar kazanmasına engel değildi. Bazen gelirler emperyalizm veya başka türlü sömürüler yoluyla elde edilen bir üründü. Tebaa haline getirilen müttefiklerin ödedikleri vergiler olmaksızın Atinalıların devlet hizmetleri için devlet maaşı uygulamasını hayata geçirmesi ve böylece devlet işlerine katılımın daha geniş bir vatandaş kitlesine yayılmasını sağlaması oldukça zor olurdu. Tabii demokrasi tamamen imparatorluğa bağlı da değildi. Atinalılar MÖ 404 yılında imparatorluklarını kaybettiler, fakat 338 yılında Makedonialı Philippos tarafından fethedilinceye kadar birkaç nesil daha demokratik yönetimlerini sürdürdüler (hatta demokrasi bundan sonra bile varlığını sürdürdü). Bununla birlikte demokrasi gücünü şüphesiz imparatorluk vergilerinden elde edilen gelirlerden alıyordu. Hazinenin Atina'ya taşınmasının ardından Atinalıların akropolisi süsledikleri harikulade yapılar varlıklarını kuşkusuz imparatorluk gelirlerine borçluydular; imparatorluk olmasa Parthenon da olmazdı. Ayrıca imparatorluğun denize dayalı doğası onun aynı zamanda Yunan ticaretinin düzenleyici kaidesi olarak iş gördüğü anlamına da gelmektedir. Atina imparatorluğunun ticaret hayatında oynadığı merkezi rol, 430'lu yılların sonuna doğru Atinalıların Otuz Yıl Barışı'nda öngörüldüğü üzere, kendi nüfuz alanlarında bazı düzenlemeler yaptıklarını savunarak Megaralıları imparatorluğa ait limanları kullanmaktan men ettiklerinde açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu hareketin sonuçları Megara ticaretine çok ciddi zarar verecek ve bu yasağa karşı gösterilen tepki, 431-404 yılları arasındaki uzun süreli Peloponnesos Savaşları'nın sebeplerinden biri olacaktı.

Tarım ve Ticaret

19. yüzyıl öncesinde yaşayan insanların çoğu geçimini tarımdan sağlıyordu ve 5. yüzyılda yaşayan Yunanlar da buna bir istisna oluşturmamaktadır. Aristoteles şöyle yazar: "Çoğu

insan yaşamını topraktan ve toprağın verdiği meyvelerden sağlar" (Politika, 1256a). Bazı araziler (Lakonia ve Thessalia'da olduğu gibi) köleler ve işçiler tarafından sürülse de, çoğu özgür vatandaş ne kadar fakir olursa olsun, kendi toprağını ekip biçmekten gurur duyardı. Hem tragedyalarda hem de komedyalarda çiftçi devletin direği olarak övülmüştür. Komedya yazarı Aristophanes'in eserleri kırsal kesimi öven kısımlarla doludur ve bunlar dürüst ve yapmacıksız çiftçiyi güvenilir vatandaşların en güveniliri olarak betimler. Euripides kendisine ait Orestes adlı eserde gerçekçi bir çiftçi karakteri çizer. Yazar oyunda haberciye çiftçinin görünüşünün pek matah olmadığını söyletir ve söze şöyle devam ettirir:

> Fakat tam bir adam;
> agorada veya kamusal alanlarda
> karşınıza çıkacak biri değil... küçük bir çiftçi,
> yurdumuzu sırtlayan o sınıfın bir temsilcisi;
> dürüst, düzgün, tanrı korkusu olan biri,
> aklından geçenleri
> söylemekten çekinmeyen biri.
>
> (Orestes, 919-923, LCL)

Denizin etrafını çevreleyen birbirinden uzak kent devletlerini birleştiren şey ticaretti ve malların taşındığı yollar aynı zamanda fikir alışverişi için de son derece hayati nakil hatlarıydı. Fakat alım satımı yapılan malların çoğu tarım ve hayvancılık ürünleriydi. Karasal ulaşım taşlık yollarda yavaş ve pahalı olduğu için ticaretin çoğu gemilerle yapılıyordu. Ağır malların karadan nakliyesi sonucunda çıkan masraflar ürünlerin değerlerinin çok çok üstüne çıkabiliyordu.

Antik dünyadaki doğal kaynakların çeşitliliği, alım satımı bir ihtiyaç haline getirmiştir. Hiçbir *polis* tüm kaynaklara sahip değildi, hatta bazı *polis*lerin gerçekten ellerinde çok az şey vardı. Atina ticaretini tetikleyen neden, özellikle büyük nüfusunu doyurabilmek için duyduğu tahıl ihtiyacıydı. Atina, 200 ila 300 bin rakamları arasına yerleştirilen nüfusuyla Yunan kentlerinin açık ara en kalabalığıydı. Tahıl güneyden veya kuzeyden temin edilebiliyordu. Tahıl için önemli bir kaynak da aynı zamanda deri, sığır, balık, kendir, ağda, kestane, demir, kereste ve köle de temin edilen Karadeniz bölgesiydi. Atinalılar bunların karşılığında şarap ve zeytinyağı, bazen de süslemeli çömlekler ihraç ederlerdi. Bu ihraç kalemleri çoğu zaman alınıp yeniden başka yerlere satılırdı; örneğin Fenikeliler Attika çömleklerini çoğu zaman Mısır'a satarlardı, İtalya'nın Etruria bölgesinde de başkasının alıp buraya tekrar sattığı oldukça fazla sayıda Atina malı keramiğe rastlanmıştır. İtalyalılar Attika keramiklerini doğrudan da satın almaktaydılar. Bir başka tahıl deposu da Mısır'dı ve buradan Attika zeytinyağı karşılığında papirüs, fildişi, cam eşya, köle ve egzotik hayvanlar da satın alınıyordu. Kartaca'dan tekstil ürünleri temin ediliyordu, Etruria'dansa ince tunç işçilikli ürünler ve pabuçlar. Sicilya'dan domuz, peynir ve tahıl, Fenike'den mor boya ve hurma. Korinthos kendi mallarını satıyor, aynı zamanda özellikle kiremit ve metal işçiliği bakımından Batı ile Doğu arasında bir köprü görevi görüyordu. Daha 5. yüzyılda Skythia üzerinden Çin ipeği Yunanistan'a getiriliyordu. Araplar parfüm, Persler ise halı ihraç ediyorlardı. Önemli maden kaynakları çok erken dönemlerden beri belliydi; Kıbrıs bakırı, İspanya kalayı, Lakonia ve Karadeniz demiriyle, Thasos ve Kuzey Yunanistan'daki Pangaios dağıysa altınıyla ünlüydü. Tüm bu mallar Yunan dünyasının dört bir yanına gidiyordu, fakat pek çoğu Peiraious (Pire) limanına geliyordu.

5. Yüzyıl Atina'sında Metoikos'lar

Atina'nın pek çok varlıklı temsilcisinin arazisi yoktu, çünkü bunların özel izin olmadan toprak sahibi olmaları yasadışıydı. Bunlar *metoikos* olarak bilinen yerleşik yabancılardı ve ekonomide önemli bir rol oynuyorlardı. Yunan dünyasının dört bir yanından Atina'ya iş yapmaya gelen zanaatkâr ve müteşebbislerden meydana gelen *metoikos*lar, Atina nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Bunların seçme ve seçilme hakkı yoktu, çocukları veya torunları da bu tür haklara sahip olamıyorlardı. Kiralık evlerde yaşıyorlardı, fakat Atina'da oldukça güzel kiralık evler vardı ve *metoikos* aileleri vatandaşların aileleriyle rahatlıkla ilişki kurabiliyor ve bu bakımdan sosyal bir kısıtlılık yaşamıyorlardı. Platon'un karakterlerinden bazıları *metoikos*tu, üstelik en meşhur Platon diyaloğu olan *Devlet*, Perikles'in Syrakousai'dan Atina'ya davet ettiği Kephalos adlı zengin bir *metoikos*un evinde geçiyordu. Vatandaşlar, *metoikos*lar ve köleler sık sık omuz omuza ve bazen de aynı maaşa çalışıyorlardı. Bir inşaat alanında bulunan bir işçi listesinde statüleri belirlenebilen 86 işçi vardır; bunlardan 24'ü vatandaş, 42'si *metoikos* ve 20'siyse köledir. Kriz dönemlerinde *metoikos*lar silah altına da alınabiliyordu.

İçlerinde Aristoteles'in de olduğu Atina'nın en ileri gelen entelektüellerinin çoğu *metoikos*tu. Perikles'in gayriresmi eşi Aspasia da *metoikos* sınıfına dahildi ve bu sebeple çocuklarının Atina vatandaşlığı elde edebilmesi için Perikles'in meclisten karar çıkarması gerekmişti. *Metoikos* sınıfı kadınlarından olma çocukların Atina vatandaşı haklarına sahip olamaması durumu, Atina toplumunun biçimlenmesinde önemli bir rol oynamış, *metoikos* metresler ve vatandaş kadınlar olmak üzere Atina vatandaşı erkeklere uzun süreli ilişki yaşayacakları iki ayrı sınıf kadın ortaya çıkarmıştı. (Buna ilaveten köle ve özgür sınıf temsilcisi çok sayıda fahişe kısa süreli ilişkiler için ellerinin altındaydı, aynı zamanda erkek sahipler hem erkek hem de kadın köleleriyle istedikleri gibi cinsel ilişki yaşayabiliyorlardı). Tabii *metoikos* sınıfı kadınlarının çoğu *metoikos* sınıfı erkekleriyle evli ev hanımlarından oluşuyordu. Azad edilen köleler vatandaş değil *metoikos* oluyordu. *Metoikos*lar bazı başka kentlerde de yaşamışlardır, fakat Atina dışındaki durumlarıyla ilgili neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir.

6. ve 5. yüzyıllarda azımsanamayacak derecede bir kültürel ilerleme yaşanmıştı, fakat kent devletlerinin birbirleri arasında yaşadıkları sorunlar (ve tek bir siyasi birim haline gelmedeki isteksizlikleri) Yunan uygarlığının gidişatına derinden etki edecekti. Otuz Yıl Barışı oldukça umut vericiydi, fakat pek çok açıdan sorunları da beraberinde getirmişti. Yunan dünyasını anakara Yunanistan'ında Sparta'nın karasal imparatorluğu ile Ege'de Atina imparatorluğu olarak iki nüfuz alanına bölmek, ne getireceği belli olmayan bir teşebbüstü. Sınırların kesin bir şekilde çizilmesi bir açıdan anlaşmanın barış umudu vadettiğini düşündürüyordu, fakat aynı zamanda tehlikeli olabilecek bir kutuplaşma da meydana getirmişti. Tartışmaları hakeme götürme durumu özünde oldukça medeniydi, fakat saygınlığıyla tanınan tüm kentlerin iki güçten birine müttefik olduğu bir ortamda kim aracılık rolüne soyunacaktı? Üstelik yapılacak hiçbir anlaşma, Attika'nın yanıbaşında bulunan Megara'nın gerginliğini veya Atina ile Korinthos arasındaki ticari çekişmeyi hafifletmeye kabil değildi. 445 yılında barış durumunun devam edip etmeyeceğini tahmin edebilmek imkânsızdı.

ANAHTAR TERİMLER

Aiskhylos
Kimon
451 yılı vatandaşlık yasası
kleroukhia
Delos Birliği
epikleros
"Birinci Peloponnesos Savaşı"
Iskhomakhos
metoikos
Pausanias
Perikles
Pindaros
Ephialtes Reformları
Olympia Zeus Tapınağı
30 Yıl Barışı
Thukydides

OKUMA ÖNERİLERİ

Cohen, David. 1991. Law, Sexuality, and Society: The Enforcement of Morals in Classical Athens. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Hukukun çerçevesinin ve tatbikinin cinsel değerler ve uygulamalara dair doğurduğu sonuçlar.

Cohen, Edward E. 2002. The Athenian Nation. Princeton, NJ: Princeton University Press. Atina'yı yalnızca oy kullanan bir grup üstün erkekten ibaret değil, pek çok farklı grubun üzerlerine düşen önemli rollerinin olduğu geniş bir ulus olarak gören devrimci bir çalışma.

Ehrenberg, Victor. 1973. From Solon to Socrates. 2nd ed. London: Methuen. Bu kitap 6. ve 5. yüzyıllardaki Yunan kültürünün evrimini irdeleyen incelikli ve titiz bir çalışmadır.

Fantham, Elaine, Helen Foley, Natalie Kampen, Sarah B. Pomeroy, and H. A. Shapiro. 1994. Women in the Classical World: Image and Text. New York: Oxford University Press. Antikçağ kadınlarının hayatlarına dair yazılı ve görsel kanıtları kendi tarihsel ve kültürel bağlamı içinde inceleyen bir kitap.

Hanson, Victor. 1989. The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece. New York: Knopf. Hoplites savaşları tecrübesine dair sürükleyici bir anlatım.

Jones, Nicholas F. 2008. Politics and Society in Ancient Greece. Westport: Praeger. Yunan toplumunun temel kurumlarına dair kolay anlaşılır bir giriş.

Just, Roger. 1989. Women in Athenian Law and Life. London: Routledge. Atinalı erkeklerin kadınları nasıl tanımladığı ve konumlandırdığına dair bir çalışma.

Ma, John, Nikolaos Papazarkadas, and Robert Parker, eds. 2009. Interpreting the Athenian Empire. London: Duckworth. İmparatorluk hakkında yenilikçi yaklaşımlara imkân tanıyan sorular sorulmasını mümkün kılan arkeoloji, epigrafi ve Yunanca dışındaki dillerde yazılmış belgelerin mevcudiyeti üzerinde duran bazı güncel makalelerin bir derlemesi.

Meiggs, Russell. 1972. The Athenian Empire. Oxford, UK: Oxford University Press. Atina emperyalizmi ve onun etkisi altındaki dünyaya dair oldukça ayrıntılı bir inceleme.

Pollitt, Jerome J. 1972. Art and Experience in Classical Greece. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Yunan sanatını ona ait tarihsel bağlamını kendine temel alarak irdeleyen incelikli bir çalışma.

Pomeroy, Sarah B. 1998. Families in Classical and Hellenistic Greece: Representations and Realities. Oxford, UK: Clarendon Press. Aileye dair edebi metinler, yazıtlar, papirüsler ve arkeolojik kanıtlar gibi çok çeşitli kaynaklardan yararlanarak yazılmış kapsamlı bir araştırma.

Samons, Loren J., II. 2007. The Cambridge Companion to the Age of Pericles. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Önde gelen araştırmacılar tarafından Perikles dönemi hayatı ve kültürüne dair önemli noktalar üzerine yazılmış makalelerden oluşan faydalı bir derleme.

Starr, Chester G. 1990. The Birth of Athenian Democracy: The Assembly in the Fifth Century B.C. New York: Oxford University Press. Atina demokrasisinin temel kurumlarının kısa fakat aydınlatıcı bir analizi.

MÖ 5. YÜZYILDA ESKİ YUNAN HAYATI VE KÜLTÜRÜ

Yunanların birçok alanda üstüne titreyeceği kıymetli başarılarının olduğu bir ortamda savaştan kaçınmak daha önemli bir hale gelmişti. Sicilya'dan Anadolu'ya, tanrılar için yapılan tapınaklar Hellen uygarlığının muhteşemliğini gözler önüne seriyordu. Yunan gemileri dört bir yana yelken açıyor, kilometrelerce uzaklıktaki insanların ellerindeki mamulleri alıp satarak çok çeşitli kaynaklardan ve hünerlerden kazanç sağlamalarına imkân tanıyordu. Eşi benzeri görülmemiş yeni yönetim biçimleri tecrübe ediliyordu. Fakat Yunanların bu bitmek tükenmek bilmeyen yaratıcılığını besleyen çeşitlilik aynı zamanda yaşadıkları dünyayı da parçalara ayırıyordu. Üstelik *polis*in dünyası pek çok açıdan ufak bir yerdi. Yunanların demokrasi olarak adlandırdığı rejimin büyümesine rağmen, nihayetinde her *polis*in temeli, elit özgür erkek vatandaşların diğerleri üzerindeki hakimiyetine dayanıyordu ve *polis*lerin birbirleriyle iyi geçinememesi, Yunanistan'ın geleceğini de kötü etkiliyordu. Geleceğe dair umutlar, Atina ve Sparta arasındaki barışın uzun süreli olmayacağına dair kendini ara ara gösteren şüphelerin ister istemez gölgesi altında kalıyordu.

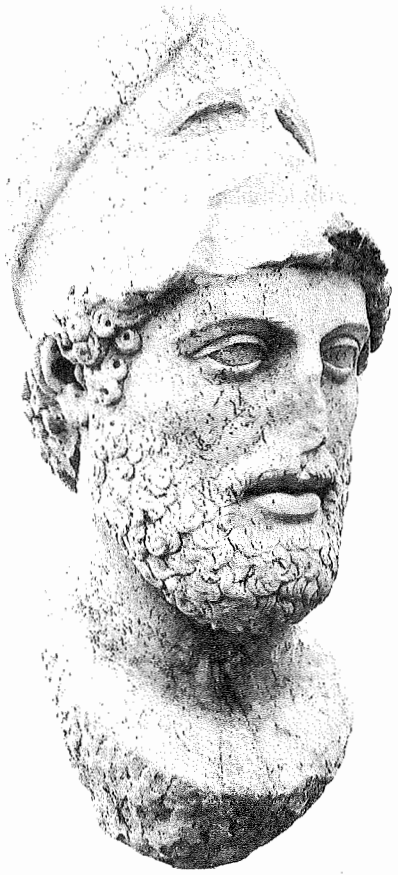
OTUZ YIL BARIŞI'NIN ARDINDAN YUNANİSTAN

MÖ 445 yılındaki barış antlaşmasının ardından pek çok Yunan iyimserdi. Ardından bu iyimserliklerini kaybetmeleri, 431 yılında Peloponnesos Savaşı'nın patlak verişi öncesindeki yılları yalnızca düşmanlıkların başlangıç süreci olarak görmemizi kolaylaştırmaktadır. Olayları sonuçlarına bakarak yorumlamaktansa, onları tarihsel bağlamı içinde değerlendirmek önemlidir, fakat bugünden bakıp geçmişe dair yorum yapmanın da bazen faydası vardır. Özellikle sonrasında gelen savaş göz önüne alınarak bakıldığında, 440'lı ve 430'lu yıllarda meydana gelen belli başlı bazı olaylar daha da önem kazanmaktadır.

Bu dönemde Atinalılar Batıya ve Kuzeydoğuya gözle görülür bir ilgi duymaktaydılar. Atinalıların Megara'yı müttefikliğe kabul etmelerinin altında farklı etkenler vardı ve bu etkenlerden öne çıkan biri Korinthos körfezindeki Pegai limanına sağlanacak erişimdi. Bundan birkaç yıl sonra Messenialıların Naupaktos'a yerleştirilişi, Batıya giden gemiler için uygun bir duraklama imkânı da sunar oldu. 450'li yıllarda Atina muhtemelen birkaç Sicilya kentiyle müttefik oldu ve bunların arasında geçmişinde sık sık Korinthos kolonisi ve müttefiki Syrakousai'la gerginlikler yaşamış Leontinoi da bulunuyordu. Batıdaki Yunanlarla ticaret Atina ekonomisinde önemli bir kalemdi ve Sicilya'daki Yunan kentleri zamanla Atina para sistemini kullanmaya başladılar.

Figür 7.1. Sicilya ve Güney İtalya

Figür 7.2. Perikles'in bu idealleştirilmiş portresi, Kresilas tarafından MÖ yak. 430-420 yılları civarında yapılan Yunan tunç aslının günümüze ulaşan bir Roma kopyasıdır. Başının üstünde duran Korinthos tarzı miğfer Perikles'i *strategos*, yani Atina'nın askeri lideri olarak betimlemektedir. Berlin, Staatliche Museen.

Perikles'in 443 yılında güney İtalya'da Thurioi kolonisini kurma kararı da, Atina'nın Batıdaki zengin yerlere karşı gittikçe büyüyen ilgisini doğrulamaktadır. Fakat Thurioi sıradan bir koloni değildi, çünkü Atinalılar buranın bir *panhellen* kolonisi olarak kurulması için diğer Yunan kentlerini de bu oluşumda yer almaya davet etmişlerdi. Thurioi'un rejimi demokratik olmasına ve sikkelerinde Athena büstüne yer vermesine rağmen, kent İtalya'daki Epizephyrioi Lokroi kentinin yasakoyucusu Zaleukos'un yasalarını benimsemişti. Daha sonra yaşanan bir anlaşmazlık sırasında, koloniciler Pythia'ya başvurup kentin kurucusunun kim olduğunu sorduklarında, Delphoi kehaneti kurucunun Atina değil, Apollon olduğu cevabını vermişti.

Perikles'in Thurioi'la ilgili planlarını bilemiyoruz, fakat nüfusun içindeki Attikalı unsuru zaman içinde oldukça gerileyecekti, Korinthoslularınsa bu durumdan çok şikayetçi olmadıkları anlaşılmaktadır.

Öte yandan Atina'nın öncelikli olarak ilgisini cezbeden yerler Trakya ve Karadeniz bölgesiydi. Atinalılar bu bölgelerden deri, boya ve daha da önemli kalemler olan tahıl ile donanmaları için ihtiyaç duydukları keresteyi ithal ediyorlardı. 445 yılı civarında Atinalılar Trakya'da Brea kolonisini kurdular, yaklaşık on yıl kadar sonraysa Perikles bir Atina filosuyla birlikte Karadeniz'e açılacaktı.

Bu sırada Doğuda kaygı verici bir ayaklanma patlak verdi. 440 yılında önce Samos, ardından da Byzantion ayaklanacak, mesele sonunda Atina'nın Ege imparatorluğunun bekasını tehdit eder boyutlara varacaktı. Thukydides'in aktardığına göre, bu olayın ardından yıllar sonra bazı kimseler Samos'un "Atinalıların deniz gücünü elinden almayı az kalsın başaracağını" bile iddia etmişlerdir (8.76.4). Samos'taki oligarşik yönetim komşu Miletos'ta yeni kurulan demokratik rejimle sorun yaşayınca, bazı Samoslu sürgünlerin de katılımıyla Miletoslular durumu Atina'ya şikayet etti. (Lesbos ve Khios'la birlikte) birliğe karşı sorumluluğunu nakdi olarak değil, gemi temin ederek yerine getiren üç müttefikten biri olan Samos, Atina'nın bu meseleyi hakem yoluyla çözüme bağlama emrine karşı gelince Atinalılar 40 gemilik bir kuvvet yollayıp Samos'taki oligarşinin yerine demokratik bir rejim kurdu.

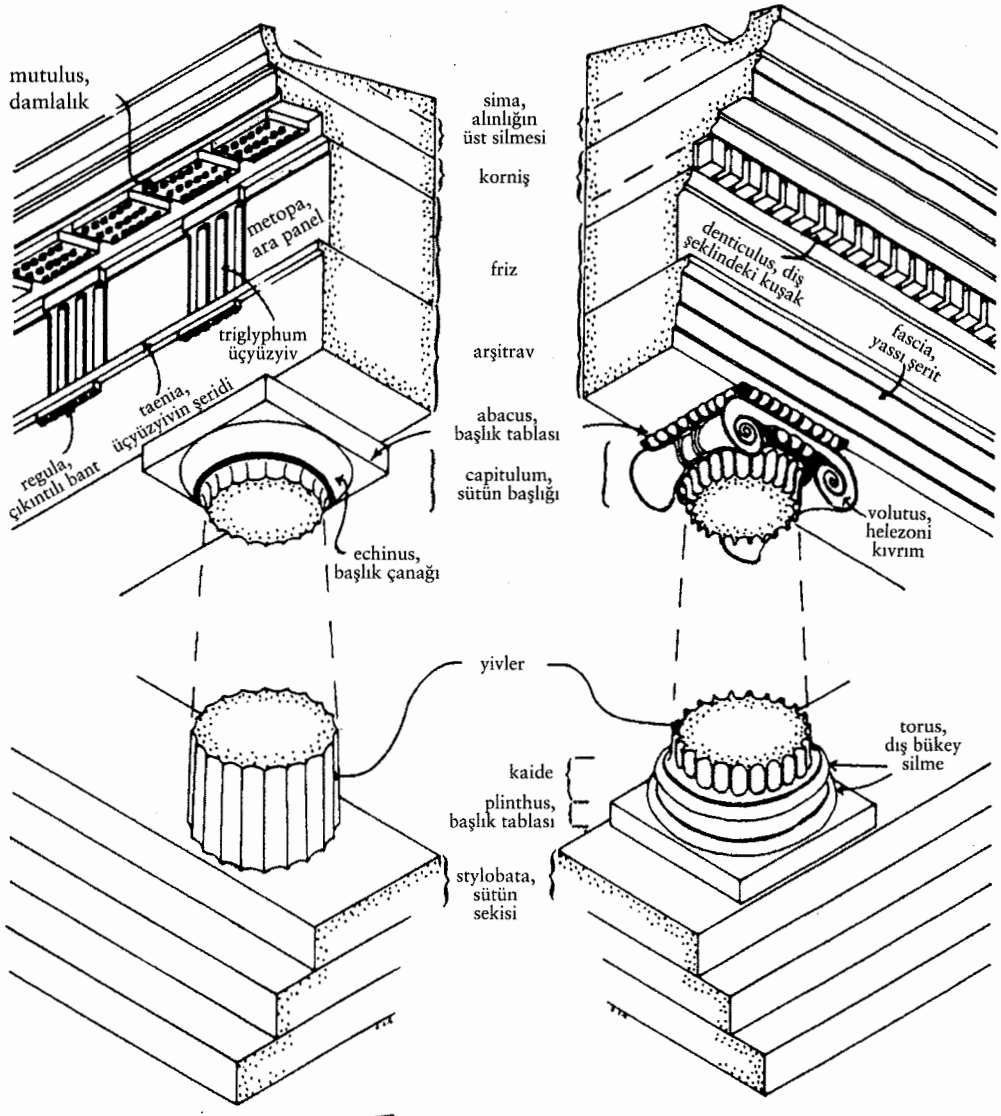
Bu olayın ardından Sardes satrabının desteğini de alan Samos, Atina'ya karşı ayaklandı. Byzantion'un bu olayın arkasından gelen başkaldırısıysa olayı imparatorluk genelinde bir isyan hareketi haline dönüştürdü. Bu olayın sonrasında Atina tüm *strategos*ların dahil olduğu, 160'ı Atina'ya, 55'iyse donanmanın diğer müttefikleri Lesbos ve Khios'a ait 200'ün üzerinde gemiyle kararlı bir sefer düzenledi. Samos'un uzun bir kuşatmayı takiben düşmesiyle birlikte Atina, Samos donanmasını dağıtıp demokratik rejimi yeniden kurdu. Samos'a çok ağır bir tazminat kabul ettirildi ve rehineler alındı. Byzantion'un dize getirilişiyle ilgili hiçbir bilgimiz yoktur, sadece Byzantion'un imparatorluğa yeniden dönmeye razı olduğu malumumuzdur.

Atina bir yandan da Kuzeydoğuyla meşgul oluyor, 437 yılında Makedonya ile Trakya sınırının yanında Strymon nehrinin stratejik bir noktasında Amphipolis kolonisini kuruyordu. Amphipolis bir yandan Atina'nın tahıl, kereste ve maden kaynaklarına erişimini muhafaza etmesini sağlarken, diğer yandan da Atinalıların son yıllarda meydana gelen ve hem kuzeye ve doğuya, hem de batıdaki Makedonya topraklarına kadar uzanan Trakyalı Odrys krallığının faaliyetlerini yakından takip etmelerine yardımcı oluyordu. Fakat kentin nüfusunun büyük oranda komşu kentlerin sakinlerinden oluşması Atina'ya sadakatinin altını oyan bir nedendi ve kent 424 yılında Sparta'ya teslim olacaktı.

Spartalıların Otuz yıl Barışı'nın imzalandığı MÖ 445 yılından Atina'ya savaş ilan ettikleri 432 yılına kadar gelişmeleri nasıl yorumladıklarına dair hiçbir şey bilinmemektedir. Yalnız Thukydides bir hususa dikkat çekmektedir; buna göre Korinthoslular, Samos isyanı sırasında Spartalıları Atina'ya saldırı düzenlemekten vazgeçirmişlerdir. Korinthoslular durumu şöyle ifade etmektedirler: "Samos size isyan bayrağını çektiğinde ve Peloponnesoslular onlara yardım gönderip göndermeme hususunda ikiye bölündükleri sırada, dengeleri size saldırı düzenlenmesine neden olacak yönde bozacak şekilde oy kullanmak istemedik. Her kentin kendi müttefikini cezalandırması gerektiğini savunarak buna açıkça karşı çıktık" (1.40). Eğer bu hikâye doğruysa, o halde muhtemelen Spartalıların da arasında olduğu birtakım Peloponnesos Birliği üyeleri, 440 yılında Atina'ya saldırmanın haklı olduğunu düşünüyor demekti. Yine de Atina ve Sparta arasındaki bir savaş henüz nihai olmaktan çok uzaktı. İşte barışın kaderinin bu şekilde muallakta olduğu bir zamanda Yunanistan olağanüstü bir kültürel yaratıcılık döneminden geçiyordu.

POLİSİN FİZİKSEL ALANI: 5. YÜZYIL ATİNA'SI

Yunan dünyası hem tek tipti hem de çeşitlilik arzediyordu; yani birçok ortak özellik kent devletlerini birbirine bağladığı halde, her *polis* kültür bakımından kendi şahsına münhasırdı. Fakat Klasik Yunan dünyasını anlama çabasına girişilen neredeyse her durumda olduğu gibi, 5. yüzyılın ileriki dönemlerinde *polis*in gösterdiği gelişimi anlamaya çalışırken de elimizdeki bilgilerin çoğu yine Atina'ya aittir. Atinalı oyun yazarları savaş devam ederken dahi eser vermeye devam etmişlerdir. 5. yüzyıl Atina'sıyla ilgili elimizdeki en iyi kanıtların bazıları maddi kalıntılardır, çünkü imparatorluk gelirleri, bu imparatorluk kentini bugün çoğu halen ayakta duran ve ziyaretçilerin ilgiyle dolaştığı fevkalade yapılarla süslemelerine yardımcı olmuştur.

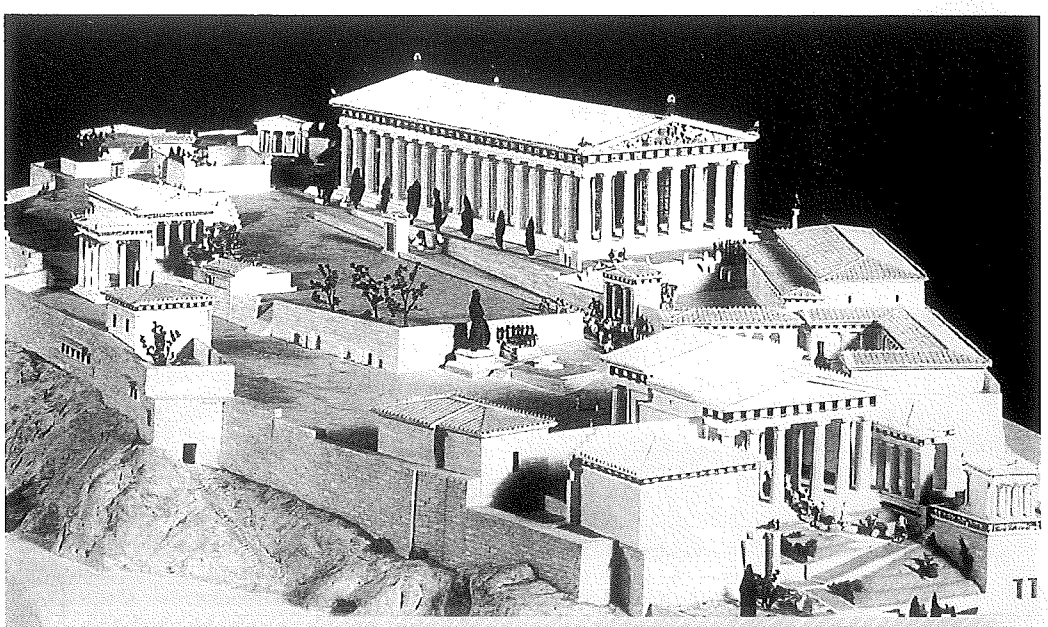
Figür 7.3. Dor ve Ion düzenleri. Dor düzenlerinin (solda), önceleri ahşaptan yapılma inşa elemanlarının doğrudan taşa dönüştürülmesiyle ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Ion üslubundaki nispeten daha incelikli başlıktaysa volüt olarak bilinen kıvrımlı bir unsur da vardır.

Akropolis

Tepelik bir alan, kent devletine bariz bir üstünlük sağlıyordu. Bugün **akropolis** dendiğinde pek çok kişinin aklına Atina akropolisi gelmesine rağmen, akropolis esasen, güvenlik nedeniyle çok uzakların görülebileceği müstahkem bir kaleye kurulmuş pek çok kent devletinin bir ortak özelliğiydi. Atina'da akropolis, *polis*in ruhani

merkeziydi. Yüksekliği ve dik etekleri nedeniyle doğal korunaklara sahip bu bölgenin erken dönemlerdeki hakimlerine de evsahipliği yapmış, daima Atinalıların baştanrılarının ve efsanevi kahramanlarının evi olmuştu. 6. yüzyılda yaşayan tiran Peisistratos daha sonra Perikles'in de yapacağı gibi, Akropoliste büyük bir inşa faaliyetine girişmişti, çünkü böyle bir projenin sadece kentte yaşayan, durumundan hoşnutsuz fakir kesime bir iş kapısı sağlamakla kalmayacağını anlamıştı; güzel bir şehir aynı zamanda sürekli iş imkânı yaratabilir, tüm vatandaşlara bir yurtseverlik duygusu aşılayabilir, zengin ve yetenekli *metoikos*lar için bir cazibe merkezi olabilirdi. Daha sonra Thukydides'in eserinde yer alan bir kısımda Perikles'in kendi sözleriyle belirttiği üzere bu yer "Yunanistan için bir ekol" haline gelecekti. MÖ 480 yılındaki Pers istilası, Peisistratos zamanında yapılan anıt ve heykelleri yerle bir etti. Bu enkaz daha sonra Perikles zamanında Akropoliste büyük oranda Delos Birliğinden gelen kaynaklarla yapılan yapıların altında temel olarak kullanılacaktı.

Klasik dönemde **Dor** ve **Ion** adı verilen iki mimari üslup vardı (klasik dönemde geliştirilen bezemeli Korinthos başlığı Hellenistik döneme kadar yaygınlaşmadı). Her iki üslup da aynı yapıların inşası maksadıyla kullanılıyordu, fakat sütunların, sütun kaide ve başlıklarının biçimleri, üstyapı elemanları veya çatıyı destekleyen parçalar da diyebileceğimiz unsurların (saçaklık) özellikleri gibi ayrıntılar dolayısıyla birbirlerinden ayrılıyorlardı. Mimarlar yeni ve bireyselleştirilmiş üsluplar kullanmak yerine bu iki düzenden birine göre yapı tasarlamaya çaba göstermişlerdir. Yunan mimarlar yaratıcılıklarını ayrıntılı bir şekilde oluşturulmuş kuralların çizdiği katı sınırlar dahilinde icra ederek eser vermekten ayrı bir zevk almışlardır. Bu bakımdan tragedya yazarlarına benzemektedirler.

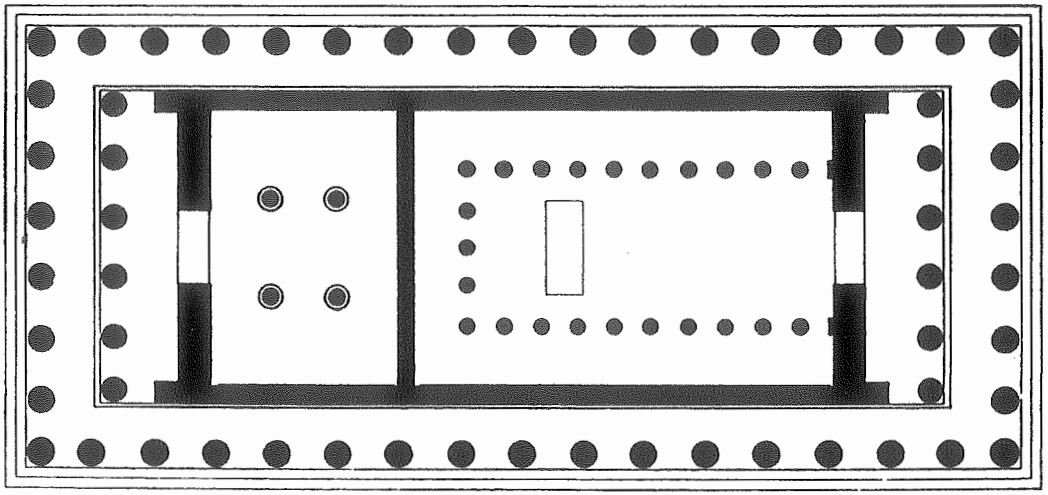
Figür 7.4. MÖ 5. yüzyıl Akropolisinin bu maketinde, sağ kanadında Athena Nike (Zafer) tapınağının bulunduğu önkapıdan (propylaia) geçmekte olan Panathenaia festival alayı gösterilmektedir. En büyük yapı Parthenon'dur. Erektheion ise Parthenon'un solunda (kuzey) durmaktadır.

Parthenon olarak bilinen Athena Parthenos (bakire) tapınağı, Dor ve Ion unsurlarının bir karışımından meydana geliyordu. Ön ve arkada 8 sütuna, yanlardaki 17 sütun oranından ortaya çıkan dikdörtgen yapı, hem estetik olarak tatmin ediciydi hem de akro*polise* hakim olan inşa yerine uygun düşüyordu.

Yunan mimarlar, dik açıyla yükselen elemanların uzaktan göze ortadan incelmiş ve dışa doğru eğimli, dümdüz uzanan bir döşemeninse (*stylobat*) merkeze doğru bel veriyormuş gibi görüneceğinin farkındalardı. MÖ 1. yüzyıl ortalarında eser veren Romalı mimar Vitruvius'un açıkladığı üzere, mimarlar bu yanılsamaları gidermek için sütunların orta kısımlarını *entasis* denilen şekilde hafif şişkin olarak tasarlayarak, dışa doğru şişiyormuş gibi görünmesinler diye sütunları ve içduvarları içe doğru hafif yatırarak ve döşeme ile basamakların yüksekliğini de merkeze doğru şişkinleştirerek aşmışlardır. Bu ince ayarlar muteberlik ve heybetlilik hissini pekiştirmiş, bazıları yapının sağlamlığını artırırken, aynı zamanda bakana estetik açıdan da bir tatmin sağlamıştır. Parthenon mermerden inşa edilmiştir, fakat diğer Dor düzenli tapınaklar gibi önceki dönemlerde yapılan ahşap yapıların izlerini taşımaktadır; bu durum özellikle tüm köşelerinin mutlaka bir triglifle son bulması kuralına riayet eden frizlerde göze çarpar, burada yanyana duran 3 kalasın ucunu taklit eden triglifler bulunmaktadır (bkz. figür 7.3).

Figür 7.5. Parthenon doğu frizi, Levha V, cella'nın dış duvarının üst kısmı boyunca devam eden frizden bir bölüm. Bu bölüm muhtemelen Athena'nın eski zeytin ağacından yapılma kült heykeliyle ilişkili *peplos* olarak bilinen elbisenin Panathenaia festivalinde sunuluşunu göstermektedir. Diğer kısımlarda süvari alayı, dini görevliler ve Olympos tanrıları betimlenmektedir. Londra'da bulunan Parthenon heykelleri Elgin Mermerleri olarak bilinir. Londra, British Museum.

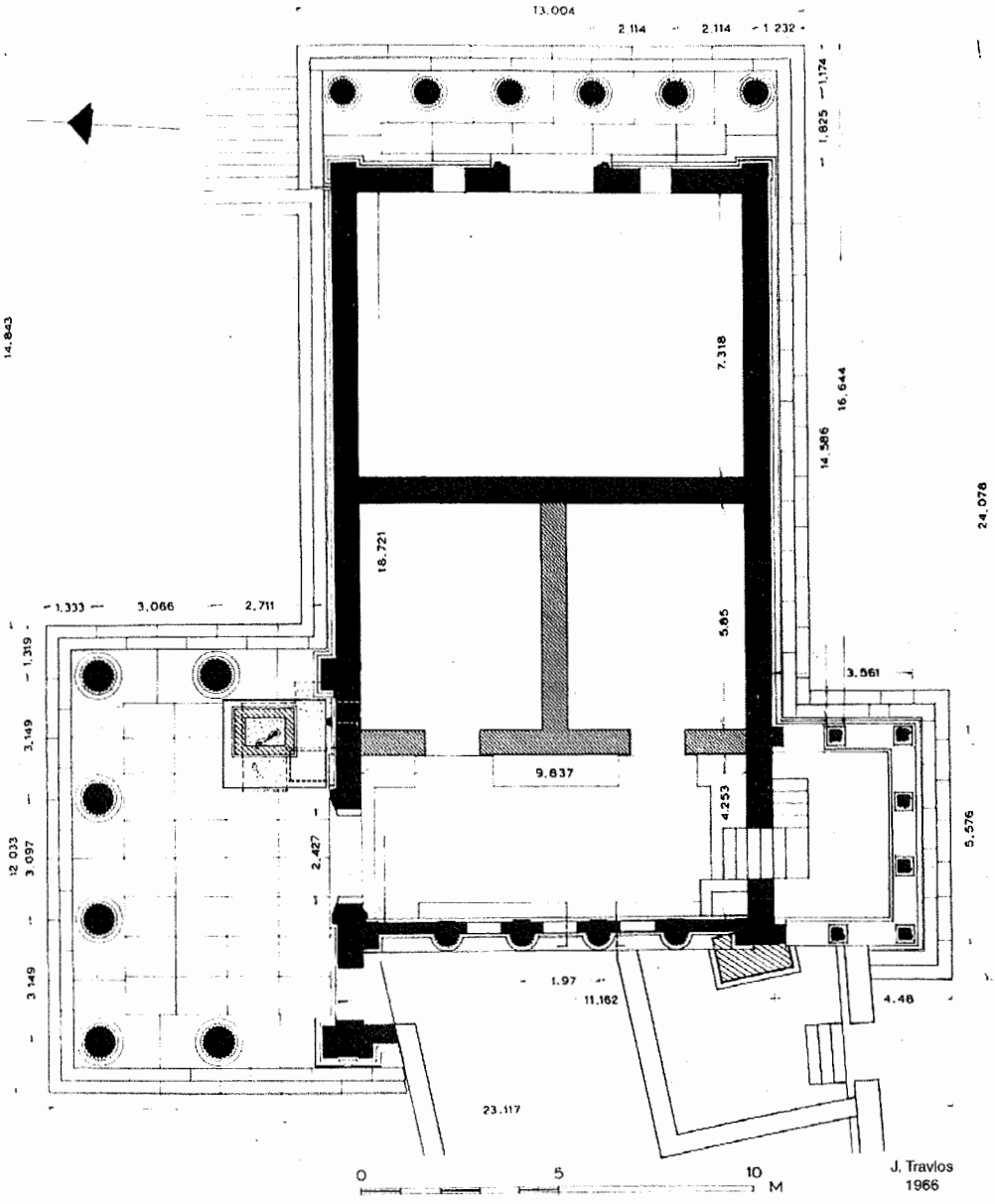
Figür 7.6. Parthenon'un dış sütunlarını ve *cella*yı (ana oda) gösteren planı. Athena'nın kült heykeli *cella*da duruyor, devlet hazinesiyse arka odada tutuluyordu.

Heykel, Yunan mimarlığının önemli bir niteliğiydi. Parthenon heykelleri Atina'nın tarihi ve tanrı Athena'nın mitlerini betimlemekteydi. Doğu alınlığı Athena'nın doğumunu, batı alınlığıysa Athena ile Poseidon'un Atina'da baştanrı olmak için birbirlerine karşı verdikleri mücadeleyi anlatmaktadır. *Cella*nın ya da başka bir deyişle "iç mabedin" dış duvarının üst kısmı boyunca devam eden yontulmuş bir friz insan figürlerini, atları, kurbanlık hayvanları ve Olymposlu on iki tanrıyı betimlemektedir. İnsan figürlerinin ve hayvanların bu dizilişi, muhtemelen dört yılda bir düzenlenen Büyük Panathenaia festivalindeki alayı ve tanrıça için genç kızların ördüğü entarinin (*peplos*) tanrıçaya sunuluşunu resmetmektedir.

Figür 7.7. Yapımı MÖ 447-432 yılları arasında tamamlanan Parthenon'un 20. yüzyılda güneybatı yönünden çekilen bir fotoğrafı. 1687 yılında Yunanistan Osmanlı devletinin elindeyken yapıya stoklanan cephanenin Venedik bombardımanı sırasında ateş alması sonucu meydana gelen patlamada yapı ve heykelleri hasar görmüştü.

Tapınak ibadet edenlerin toplandığı bir yer değildi, daha ziyade tanrının heykelinin bulunduğu ve külte ait menkulün saklandığı tanrının eviydi. Bu nedenle Parthenon'un *cella*sında da tahta bir iskelenin üzerine fildişi ve altın kaplamayla yapılmış büyük bir Athena heykeli duruyordu. Kapalı olan arka odada, aralarında Atina kentinin ve 5. yüzyılın ortalarından itibaren Delos Birliği'nin hazinelerinin de bulunduğu tanrıçaya ait menkuller saklanıyordu.

Figür 7.8. Erekhteion'un planı (MÖ 421-406). Bu zarif tapınak, Athena, Poseidon ve Atina'nın efsanevi kralı Erekhtheus'a aitti. Karışık düzeni, Athena'nın kutsal zeytin ağacına müdahale etmeme ve Poseidon'un *trident*'inin (üç çatallı zıpkınının) izini çevreleme ihtiyacından, hatta bir ihtimalle Erekhtheus'un mezarını da yapıya dahil etme kaygısından kaynaklanıyordu.

Figür 7.9. MÖ 421-406 yılları arasında inşa edilen Erekhteion'un 20. yüzyılda çekilen bir fotoğrafı: bu detay, Parthenon'a bakan *Bakireler (Karyatidler) Revakını* göstermektedir. Bu fotoğraf çekildikten bir süre sonra heykeller çevre kirliliğinden korunmaları amacıyla kapalı bir alana taşınmış ve kopyalarıyla değiştirilmişlerdir.

Parthenon'un ön kısmının batı tarafında Athena Promakhos'un ([Ön safta mücadele veren] Savaşçı Athena) devasa bir tunç heykeli duruyordu. Tanrıça burada ayakta durur şekilde ve sol eliyle kalkanını, sağ eliyle mızrağını tutarken betimlenmişti. Heykel neredeyse 10 mt yüksekliğindeydi. Gemileriyle Sounion koyu tarafından yaklaşan denizciler, Athena'nın mızrağının ucundan yansıyan güneş ışığının yarattığı karşılama parıltısını görüyorlardı. Tapınağın içindeki heykel gibi bu heykel de heykeltraş Pheidias'a aitti. Çağdaşları tarafından tanrıların en büyük heykeltraşı olarak görülen Pheidias, ayrıca antik dünyanın yedi harikasından biri sayılan Olympia'daki büyük altın ve fildişi Zeus heykelini de yapmıştı.

İri yarı, kaba ve sade olan Dor düzenine karşın Ion düzeni narin, zarif ve süslü bir görünüme sahipti. Hem Poseidon Erekhtheus ve hem de Athena Polias'a adanmış çok amaçlı bir tapınak olan **Erekhtheion**, tamamen Ion unsurlarından oluşuyordu. Yapının üç ayrı revakı vardı. Parthenon'a bakan güney revakta çatıyı desteklemek için düz sütunlar yerine *karyatid* adı verilen kız biçimindeki sütunlar kullanılmıştır. Yapının yapımına MÖ 421 yılında başlanmıştır ve Peloponnesos Savaşı

nedeniyle ince ayrıntılarının hiç bitirilmemiş olması ihtimal dahilindedir.

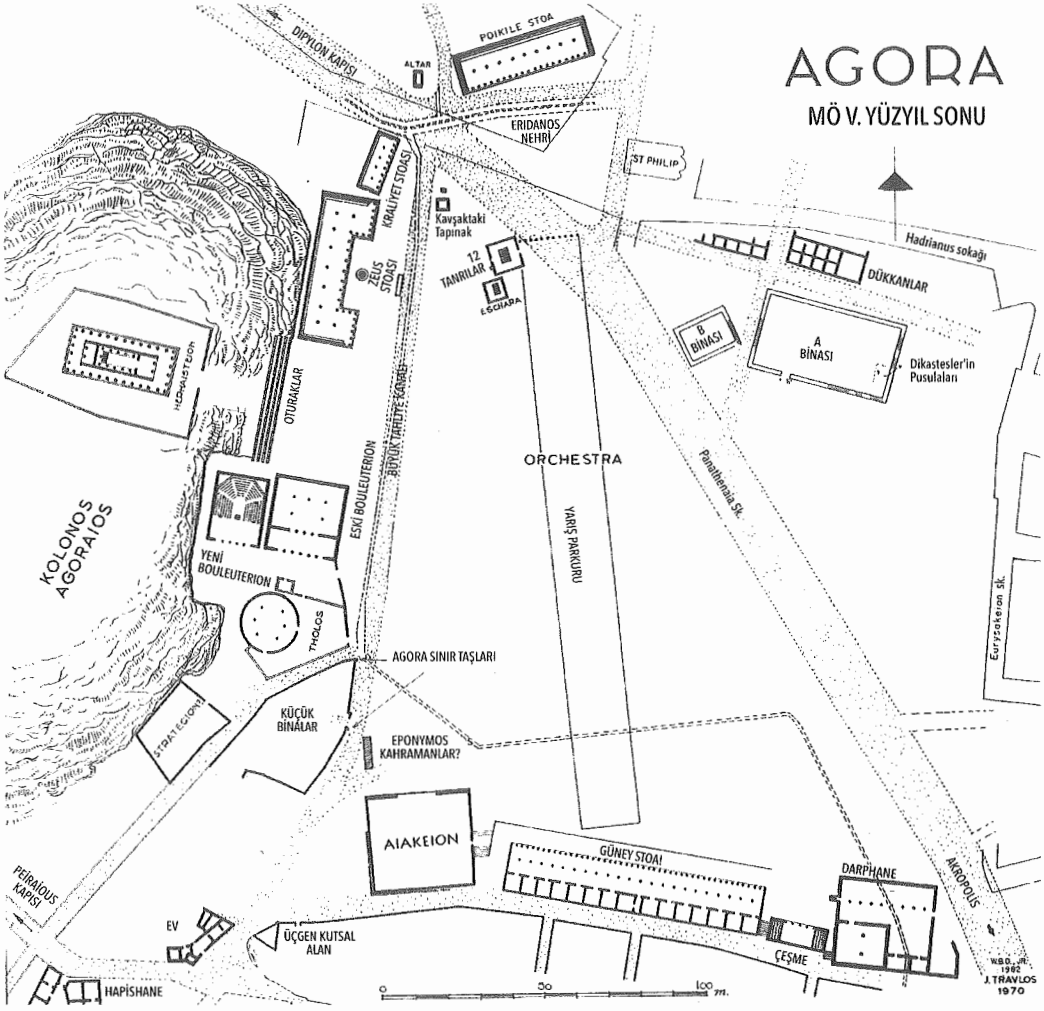
Bunların dışında Akropolisi süsleyen pek çok başka yapı, tapınak, heykel ve adak vardı. Günümüzde bunlardan geriye sadece en ihtişamlıları kalmıştır, üstelik bunlar da çıplak beyaz mermer olarak durmaktadır, fakat antikçağda bu yapılar rengarenkti. Bazı mimari ve heykel unsurlar kırmızı ve maviye boyanmıştı ve altın varaklarla kaplıydı. Akropolisin aşağısında tanrı Dionysos onuruna tiyatro oyunları sahneleniyordu. İzleyiciler üstü açık yarım daire şeklindeki tepelikte oturup aşağı kısımdaki *orkhestra* (dans yeri) adlı zeminde sergilenen gösterileri izliyorlardı.

Perikles'in inşa planının bir sonucu olan bu yapılar pek çok Atinalının imparatorluğa desteğini sağlıyordu, çünkü üye kentlerden gelen vergiler olmaksızın böyle masraflı kamu binalarının finansmanı oldukça zor olurdu, çünkü Atina bürokrasisine akan yıllık gelirlerin neredeyse yarısı bu vergilerden sağlanıyordu.

Yunan kentinin **agora** olarak bilinen kısmı, esasen insanların dünyevi hayatla ilgili işlerini yürüttükleri merkezlerdi, fakat dünyevi işlerden hiçbir zaman ayrı düşünülüp dışlanmayan tanrıların bu alanda da kendilerine ait yerleri vardı. Agora bir pazar olarak işlev görüyordu, burası malların alımsatımının yapıldığı, haberlerin ağızdan ağıza aktarıldığı bir buluşma yeriydi. Bu bakımdan toplumsal, siyasi ve hukuki etkinliklerin odak noktasındaydı. Kadınların günlük hayatı ev içinde, erkeklerinse dışarıda geçirmesi en doğru olanıydı. Gününü evde geçiren erkeklerin kadınsı veya asosyal oldukları düşünülür, buna karşın cenazeler veya dini etkinlikler dışında gününü dışarıda geçiren kadınlarınsa namusluluğundan şüphe duyulurdu. Platon, *polis*in en iyi tarafının vatandaşların birbirlerini tanımaları olduğunu, bunun da ancak bu kişilerin (elbette bu kişiler kadınlar değil erkeklerdi) agorada birbirleriyle görüşmeleri aracılığıyla olacağını yazmıştı. Aristoteles ise insanları diğer canlılardan konuşma özelliğine dayanarak ayırt etmekteydi (Aristoteles de Platon gibi kadınları ayrı bir sınıfta değerlendirmekte ve kadınlar için sessizliğin en ideal şey olduğuna işaret etmektedir). Konuşmaysa agorada olup biten etkinlikler düşünüldüğünde olmazsa olmaz bir nitelikti.

Atina agorası, Akropolisin eteğinde ve kentin ana kapısına uzanan yolda yer alan geniş, düz bir mekândı. Bu bölge iç içe geçmiş kamu binalarıyla doluydu ve bunların arasında en kolay göze batan daire şeklindeki yapısıyla Tholos'tu. Burası *boule*ye evsahipliği yapmaktaydı ve aynı zamanda resmi ağırlık ve uzunluk ölçülerinin tutulduğu yapıydı. Agora aynı zamanda mahkemelerin, sunakların, mabetlerin, heykellerin, yazıtların, çeşmelerin, su tahliye kanallarının ve savaş yadigârlarının bulunduğu yerdi. Batı ucunda zanaatkârların tanrısı Hephaistos'a ya da Atina'nın efsanevi kahramanı ve kralı Theseus'a adanmış olan Dor biçimli bir tapınak yer almaktaydı. Bu yapı zamanın yıkıcı etkilerine Parthenon'dan daha iyi dayanmıştır ve halen çok iyi bir durumdadır. Agora'yı *stoa* adı verilen çatılı ve birden fazla amaca hizmet eden sütunlu yollar çevrelemekteydi. Sabit yapılar ve *stoa*lar arasındaki sıkışıp kalmış alandaysa dükkânlar, tefeci tezgâhları, kitapçılar, toptancı tüccarlar, okullar ve türlü ihtiyaç malzemelerini alıp satan insanlar bulunurdu.

Bu yapıların dışında Atinalıların hayatındaki bir başka önemli unsursa, şehre tepeden bakan meclisin toplantı yeri Pny-

Figür 7.10. Klasik dönem agora'sının planı. American School of Classical Studies at Athens, Agora Kazıları bölümünün izniyle.

ks tepesiydi. 5. yüzyıl boyunca vatandaşlar yaklaşık beş dönümlük bu güneyden kuzeye doğru meyilli alana yayılan yerde ya bir minderin ya da doğrudan kayalık zeminin üzerine otururlardı. MÖ 400 civarında toplantı yeri tesviye edilip genişletildi, görünüşe göre buraya oturma yerleri de eklendi. Attika'nın yetişkin erkek vatandaşları hava şartları ne olursa olsun burada toplanırlar, konuşmaları ve tartışmaları dinlerler, önerge verirler, yüksek memurları seçerlerdi. (El kaldırma usulüyle yapılan) Oylama sırasında karar verirken sadece Pnyks'te yapılan konuşmaları dinleyerek hareket etmezler, aynı zamanda agorada işittikleri her türlü bilgiyi de dikkate alırlardı.

Attika'da Kırsal Yaşam

Şehir merkezinin büyümesi kırsal alanlara zarar vermiyordu. Şehir merkezinden çok uzakta da kamu binaları yer alabiliyordu. Geniş bir düzlüğe ihtiyaç duyan Gymnasion ve stadion gibi yapıların bulunduğu yerler sıklıkla, daha serin ve loş nitelikleriyle, ayrıca Atina'nın merkezine göre zengin su kaynaklarına daha yakın mevkilerde yer alan banliyölerdir. Kült merkezleri ve kırsal agoralar, ayrıca kale ve bunun gibi diğer savunma yapıları Attika geneline yayılmış haldeydi. Üstelik şehirden taşraya yürüyerek ulaşmak da gayet kolaydı.

5. yüzyılda muhtemelen vatandaşların dörtte üçünün kırsal alanda arazileri vardı. Çiftçilik yarı zamanlı bir iş olarak yapılabiliyor, buna karşın bir ailenin ihtiyaç duyduğu gıdayı temin için yeterli oluyordu. Birçok insan köylerde, kendi kırsal *demos*larına sadık bir şekilde ve ailelerine ait çiftliklerinden geçinerek yaşam sürüyorlardı. Kamusal aktivitelerin gerçekleştirilmesi için açılan alanlar bir kenara bırakılacak olursa, Atina ne şahane bir şehirdi, ne de rahat bir yerdi. Malı mülkü olan pek çok vatandaş şehri zanaatkârların, şehrin fakir kesiminin ve Attika'da toprak satın alma hakkı bulunmayan *metoikos*ların eline bırakmış olmaktan memnundu. Kentin arkaik ve klasik dönemlerdeki genişlemesi herhangi bir plan dahilinde olmamıştı. Bu yüzden sokaklar düzensiz ve dar, kent merkezindeki evlerse derme çatmaydı, üstelik şehir temizlik koşulları bakımından perişandı. Bu sorunlar Peloponnesos Savaşı sırasında tüm nüfus kent surlarının içine sığındığında şiddetlenerek devam edecekti.

5. YÜZYILDA YUNANİSTAN'IN FİKİR HAYATI

5. yüzyılın ortasında Yunan uygarlığının ne derece parlak olduğu düşünüldüğünde, o dönemin sakinlerini vahşet dolu yıllar yaşayacaklarına inandırmak oldukça zor olurdu. Bu dönem insanların ve tanrıların başarılarını betimleyen frizlerle süslü tapınakların, kentlerin manzarasını baştan başa doldurduğu bir dönemdi. En batısından en doğusuna Yunan dünyasının tüm sakinleri evrene ve insanın evrendeki yerine dair yeni fikirlerin peşine düşmeye başlamıştı.

Yeryüzünün Yapısına Dair Fikir Üretmek

Hesiodos döneminin Yunanları evrenin ilk halini *khaos* adını verdikleri şekilsiz bir boşluk olarak görüyorlardı. İnanışlarına göre *khaos*tan *kosmos* (Eski Yunancada hem düzen hem de güzellik anlamına gelen bir kelimedir) dedikleri kendi yaşadıkları dünyanın düzeni ortaya çıktı. Mitoloji de tanrıların yaptıkları çeşitli işleri anlatarak *khaos*tan *kosmos*a geçişi temellendirme işlevini yerine getirmeye yarıyordu. MÖ 6. yüzyıl Ionia düşünürlerinin bu süreçteki büyük katkısıysa, bu mitolojik ve dini çerçeveden vazgeçip yeryüzünü sadece maddi süreçlere dayalı olarak açıklama çabasında gösterdikleri kararlılıktan ileri gelmektedir.

Arkaik dönemde Ionialı rasyonalistler dikkatlerini toplum değerlerinden ziyade, yeryüzünün doğasına vermişlerdi. Fakat ileri sürdükleri fikirler ister istemez tanrılar ve ölümlüler arasındaki ilişkiler hakkında soruları da gündeme getiriyordu, çünkü Ionialılar evreni anlamak için insan aklını devreye sokmayı ve böylece ilahi tasavvurun yerine

maddi güçleri koymayı amaçlıyorlardı. Küçükasyalı Anaksagoras (MÖ yak. 500-428) ışıl ışıl parıldayan Atina'nın cazibesine kapılıp şehre gelen pek çok entelektüelden biriydi. Anaksagoras maddi cisimlerin sonsuz şekilde bölünebilen parçacıklardan meydana geldiğini düşünüyor, bunların birarada durmalarını ise *nous* (akıl) adını verdiği bir gücün eseri olarak görüyordu. Filozofun *Nous* (Beyin) lakabı da buradan gelir. Ayrıca ona göre güneş bir kutsal varlık değil, sadece Peloponnesos'tan biraz daha büyük, sıcak beyaz bir taştı.

Evrenin yapısı Yunan dünyasının dört bir tarafında yaşayan 5. yüzyılın diğer düşünürlerinin de aklını kurcalıyordu. Bunlardan biri, Sicilya'da yaşayan Empedokles (MÖ yak. 493 - yak. 433) evrenin doğuşunu (kozmogoni) toprak, hava, ateş ve su olarak kabul ettiği dört temel unsur fikrine dayandırmıştır. Fiziksel varlıkların "sevgi" ve "çatışma" diye adlandırdığı itme ve çekme kuvvetlerinin etkisiyle, bu güçlerin temel unsurları çeşitli oranlarda birleştirmesiyle meydana geldiğini savunmaktadır. Bu birleşimlerin rastgele oluştuğunu farzeden Empedokles, bu nedenle tarihin erken devirlerinde muhtemelen canavarımsı yaratıkların da ortaya çıktığını, fakat bunların hayata uyum sağlamayı başaramadıkları için yok oldukları varsayımını geliştirmişti.

Dünya'nın nasıl oluştuğuna dair farklı bir başka görüş de Leukippos ve Demokritos tarafından ileri sürülmüştür. Olgunluk dönemini 5. yüzyıl ortalarına doğru yaşadığı anlaşılan Leukippos da Anaksagoras gibi maddenin minik parçacıklardan meydana geldiğine inanıyordu. Görüşleri Trakya'nın Abdera kentinde doğan öğrencisi Demokritos (MÖ yak. 460-370) tarafından geliştirildi. Bu filozoflar küçük parçacıkları *atomos*, yani bölünemez kabul etmişlerdi. Kaderin bir cilvesidir ki, düne kadar bölünemeyen en küçük parçayı tanımlamak için kullanılan ve bahsi geçen sözcükten doğan atom, 20. yüzyılda bölünecek ve son derece feci sonuçlara yol açacaktır. Filozofların teorilerine göre, atomların yanısıra bir de "boşluk" vardı ve atomlar bu boşluğa düşüyor, burada birbirleriyle farklı şekillerde çarpışarak bu şekilde gözle görülen maddeyi meydana getiriyorlardı. Bu çarpışmaların meydana geliş biçiminin neye göre belirlendiğiyse biraz muammalıydı. Leukippos bunun tesadüfen değil, belirli bir ihtiyaçtan doğduğunda ısrar ediyor, fakat diğer atomcular bu görüşe katılmıyorlardı. Ancak tüm atomcuların katıldığı ortak bir nokta vardı, o da maddenin biçim kazanmasında rol oynayan etken her neyse, bunun tanrısal bir unsur değil, tabiattan doğan bir güç olduğuydu.

Anaksagoras, Empedokles, Leukippos ve Demokritos gibi düşünürler her ne kadar model ve paradigma arayışı içinde çevrelerini gözlemlemiş olsalar da, esasen bilimadamı değil, filozoftular. Gözlem ve sistematik düşüncenin karışımı, Yunan tıbbının temelini oluşturacaktır. Dua, muhtemelen eskiçağ boyunca hastalığa karşı en çok başvurulan yöntem olmayı sürdürdü, fakat MÖ 6. yüzyılda Küçükasyalı Yunanlar, Mezopotamyalıların kâhinlikte kullandıkları hayvanların iç organları üzerinde yapmış oldukları gözlemlerden haberdar olup bunlardan anatomiye dair bilgiler edinmeye başladılar. MÖ 500 yılına gelindiğinde, Küçükasya'nın hemen yanıbaşındaki Kos adasında ve adanın hemen karşısındaki Knidos yarımadasında hekimlik merkezleri kurulmuştu. Bazı öğretiler nesilden nesile de aktarılıyordu ve hekimlik mesleği çoğunlukla babadan oğula geçen bir karakterdeydi. Kadınların hekimlik yapması yasaktı, bununla birlikte çoğu kez ebe olarak görev yapmışlardır.

Koslu Hippokrates'in (MÖ yak. 460-377) doktrinlerine temel oluşturan unsur, vaka incelemesidir. Hippokrates ekolüyle ilişkilendirilen külliyat, çok geniş bir zamanda bir araya toplanmış yüzün üzerinde eserden oluşmaktadır ve bunlardan hangisinin Hippokrates tarafından bizzat kaleme alındığını ayırt etmenin hiçbir yolu yoktur. Yunanlar hastalıkların çoğuna bir çare bulamamışlardır. Hippokratesçilerin temel kazanımıysa, tıbbi alandaki belirli buluşlardan ziyade, meydana gelen doğa olaylarına rasyonel açıklamalar getirme çabasına gösterdikleri bağlılıktır. Örneğin epilepsi Yunanlar tarafından "kutsal hastalık" olarak isimlendirilmişti. Hippokratesçiler *Kutsal Hastalık Üzerine* adlı incelemelerinde, duruma farklı bir açıdan yaklaşmakta ve bu kavramın "hastalık karşısında ne yapacağını bilmeyen ve hastalara uygulayacak hiçbir tedavisi olmayan" şarlatanların "uydurması olduğunu ve bunların kendi cahiliyetlerini saklamak için bu hastalığı kutsal olarak adlandırdıklarını" iddia etmektedirler (Kutsal Hastalık Üzerine, 2). *Havalar, Sular ve Yerler* adlı bir başka incelemeyse iklimin sağlık üzerindeki etkisini mercek altına almakta ve bu bakımdan epidemiyolojiye temel oluşturmaktadır.

Hippokratesçilerin külliyatının büyük bir bölümü jinekolojiyle ilgilidir. Fakat Yunan kültüründe kadının değersizleştirilmiş niteliğinin yanısıra, kadınların erkek hekimlere karşı konuşmakta çekingen davranmaları da hekimlerin kadınların doğurganlık süreçlerini anlama hususunda elzem bazı bilgilere ulaşmalarının önünü tıkıyordu. Kadınlar söz konusu olduğunda bulgulara ve cinselliğe dair hakiki bilgilerin yokluğunda dikkatli gözlem, çoğu zaman yerini spekülasyona bırakıyordu ve ortaya Hippokratesçilerin böbürlenerek anlattıkları aşağıdaki gibi paragraflar çıkıyordu:

> Ani boğulma vakası daha çok erkeklerle cinsel ilişki yaşamamış kadınlarda ve bunların içinde de gençlere nazaran yaşlılarda daha fazla görülür, çünkü bu kadınların *uterus*u daha hafiftir. Bunun en büyük sebebi şudur: kadının içi boşsa, normalden daha fazla çalıştığı dönemlerde rahmi boş ve hafif olduğu için kuruyarak fazla çalışmanın verdiği etkiyle olduğu yerde ters döner. Burada bu dönüşü gerçekleştirebileceği boş bir alan da vardır, çünkü karın kısmı boştur. Rahim dönünce karaciğere baskı yapar ve bunların ikisi birden batını zorlamaya başlar. Çünkü çok çalışmadan dolayı olağanüstü kuruyan rahim neme ihtiyaç duyar. Karaciğer de nemlidir ve rahim karaciğeri baskıladığında batın bölgesindeki hava yollarını tıkadığı için böylece ani boğulma vakası yaşanır.
>
> (Kadınların Hastalıkları, 1.7., Hanson)

5. YÜZYILIN TARİH VE TİYATRO ESERLERİ

Atinalıların bu dönemde edebiyat alanındaki en önemli kazanımları tarih ve tragedya eserleridir. 5. yüzyıl Atina'sından onlarca tragedya yazarı gelip geçmiştir, fakat günümüze sadece Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in oyunları kalmıştır ki, bunlar da eserlerinin yalnızca bir kısmını oluşturur (Aiskhylos ve Sophokles'ten yedişer, Euripides'tense 19 eser kalmıştır). Tarih daha az ürün verilen bir alandı, fakat bu alandan da günümüze iki eser eksiksiz olarak kalmıştır; bunlar Herodotos'un *Pers Savaşları** ve Thukydides'in *Peloponnesos Savaşı* adlı eserleridir ve günümüze kadar tercih edilegelmiş savaş monografisi tarzlarıyla tarih yazımında ayrı bir yere sahiptirler.

* Türkçe literatürde *Tarih* yahut *Heredot Tarihi* adlarıyla da bilinir. –çn.

Herodotos

Ionia'daki Halikarnassos'ta doğan Herodotos Ionia rasyonalizminin geleneklerini miras edinmiş biriydi ve olayların sebepleri ile kökenlerine karşı tutkulu bir merak besliyordu. Persler ve Yunanlar neden savaşmıştı? Dareios Pers ülkesinin başına nasıl geçmişti? Nil nehri kaynağını nereden alıyordu? Dodona'daki rahibeler niçin insan kılığına bürünmüş kuşlar olarak nam salmışlardı? Yunanlar tanrılarını nereden alıp kendilerine mal etmişlerdi? Herodotos tüm bu meseleleri anlama arayışını ifade etmek için Yunanca *historia* (araştırma) kelimesini kullanır ve aynı kelime batı dillerinde geçmişin soruşturulması anlamında kullanılmaya devam etmektedir. Tarihçi, eserinin ilk cümlelerinde araştırmalarının sonuçlarını ortaya koyduğunu söyler ve amacını şöyle ifade eder: "Böylece insanların yaptıkları zamanla unutulup gitmeyecek, Yunanların ve barbarların elinden çıkan fevkalade ve takdire şayan anıtlar şöhretini yitirmeyecek, başka birçok şey gibi, iki tarafın birbiriyle savaşlarının sebebi de bilinecektir."

Muhtemelen Kserkses'in 480 yılında Yunanistan'ı istilasından hemen sonra dünyaya gelen Herodotos, Pers Savaşlarını hatırlayabilecek yaşta olmamakla birlikte olayları önceki nesilden öğrenme şansına sahipti. İlgi alanı yalnızca belirli tarihsel meselelerle sınırlı değildi. Tıpkı kendisinden biraz daha genç yaştaki çağdaşı Thukydides gibi tarihin insan doğasına ve dünyanın işleyişine dair ortaya koyduğu meselelere kendini kaptırmıştı. Tarihi araştırarak elde ettiği sonuç, iktidarın insanın aklını başından aldığı ve güçlülerin kâfi derecede adilane davranma ve tefekkür etme gibi meselelere nadiren kafa yordukları, hükümdarların da yalnızca işine gelenleri ve duymak istediklerini duyduğu ve böylece süratle kendi sonlarını kendilerinin hazırladıklarıydı.

Herodotos'un konuya bakışını yansıtan örnek daha eserinin ilk kısımlarında, Atinalı yasakoyucu Solon ile serveti dillere destan Lydia kralı Kroisos (Karun) arasında geçtiğini aktardığı hayali diyalogda kendini göstermektedir. Herodotos'a göre Solon seyahatleri sırasında Kroisos'un sarayına gelir ve kral zenginliğini görmesi için hizmetkârlarını Solon'a tahsis edip onu sarayda gezdirtir. Gezinin ardından Kroisos Solon'a yeryüzünde talihiyle gözüne çarpan biri olup olmadığını sorar. Solon Kroisos'un bu soruyu sormadaki amacını anlamamamış gibi davranarak ona ismi cismi pek bilinmeyen bir Yunan'dan bahseder, bu adamın devleti için savaşırken hayatını kaybettiğini ve arkada bıraktığı oğulları tarafından şerefle defnedildiğini anlatır. Kroisos bu cevabı beğenmeyince Solon başka bir örnek verir. Argoslu iki genç, anneleri Hera festivaline katılması gerekince ve öküzler de henüz tarladaki işlerini bitirip dönmedikleri için arabaya kendilerini koşup onu birkaç kilometre ötedeki tapınağa kadar çekerler. Herkes bu davranışları nedeniyle gençlere ve böyle hayırlı evlatlar yetiştirdiği için annelerine övgü dolu sözler ederken, anne tanrıçaya çocuklarına bir insanın elde edebileceği en güzel şeyi vermesini diler. Tapınakta uykuya dalan gençler bir daha asla uyanmazlar, Argoslular da onların üstünlüklerini yad etmek için Delphoi'da heykellerini yaptırırlar.

En talihli insan olarak kendisinin görülmemesine içerlenen Kroisos Solon'a kızar ve Atinalının sıradan insanları kendisi gibi zengin bir kraldan daha talihli olarak saymasından duyduğu rahatsızlığı belli eder. Buna karşılık Solon ona gerçekten talihli olmanın

anlamını düşünmesini ve olayların nasıl sona erdiğini görmeden yüzeysel hükümler vermekten kaçınmasını öğütler. "Sen şimdi çok zengin ve bir sürü insana krallık yapan bir adam gibi görünüyorsun" der Kroisos'a ve devam eder:

> fakat bana sorup durduğun bu soruya dair cevabımı senin hayatının nasıl sona erdiğini görmeden veremem; çünkü şansı yaver gidip de mutlu bir şekilde son nefesini verene kadar herşeyin en iyisini elde etmeye devam etmediği sürece benim için zengin adamın da günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar parası olan adamdan bir farkı yoktur... Her işin sonucunu görmen gerek, çünkü tanrılar çoğu insana mutluluğun nasıl bir şey olduğunu tattırırlar ama ardından hayatlarını paramparça ederler.
>
> (*Tarih*, 1.32, LCL)

Fakat Kroisos bu laflara kulak asmaz. Bir dizi kehaneti yanlış yorumlar, sonunda imparatorluğunu yitirir ve nihayet Solon'un bilgeliğinin farkına varır.

Solon ve Kroisos'un gerçekten tanışmış olması ihtimali düşüktür. Solon'un yolculukları açık bir şekilde Kroisos'un MÖ 560 yılında tahta çıkışından önce gerçekleşmişti. Herodotos bu hikâyeyi Pers düşünce yapısı karşısında Yunan'ın, bir başka deyişle Doğunun güçlü bir otokrata teslimiyete bağlı düzeni karşısında Batının kendi ayakları üzerinde duran vatandaşlara dayalı yapısının üstünlüğünü göstermek için özenle kurgulamıştı. Benzer noktalar Herodotos'un karakterini kendine aşırı güveniyle öne çıkardığı Kserkses'te de dikkat çekmektedir. Bunun altında yatan ima yeterince açıktır: Her türlü erdemlerine rağmen Persler, diğer doğulu milletler gibi tek bir kişiye, yani krala olağanüstü bir yetki verme alışkanlıkları nedeniyle kendilerini alçaltmaktadırlar. Onun çocuksu bir özgüven geliştirmesini teşvik ettikleri için kendi önemini sadece diğer ölümlüler karşısında değil, çok daha tehlikeli bir şekilde tanrılar karşısında da abartan birinin kölesi haline gelmişlerdir. Buna karşılık Yunan uygarlığının özünde bağımsız kurumlar, hukukun üstünlüğü, tanrılara gösterilen saygı ve insan olmaktan gelen sınırların farkındalığı gibi hususlar bulunmaktaydı.

Bu tavır bakımından Herodotos tipik bir Yunandı, fakat bunun dışındaki hususlarda, örneğin Yunan olmayan kültürlerin aşağılığı veya kadınların zeka geriliği gibi yaşadığı toplumda gördüğü önyargıları kırmaya çalışan biriydi. Herodotos'a göre Yunan erkeklerinin hayatta kendilerine biçilen yere dair daha fazla kafa yormaları gerekiyordu. Bu konuda onlara yardımcı olmak için, eserinde zekasıyla dikkat çeken kraliçelerin hikâyelerine (memleketi Halikarnassos'un kraliçesi Artemisia gibi) ve Mısır kültürünün Yunan kültürüne nazaran çok daha eskiye dayandığını vurgulamak, Yunan tanrılarının Mısır kökenine dayandığını ileri sürmek için Mısırlıların başarılarının ayrıntılı olarak anlatıldığı bölümlere yer vermiştir. Bu sebeple Herodotos sadece Tarihin Babası olarak değil, aynı zamanda Antropolojinin Babası olarak da anılmaktadır. Gerçekten de eserinin en akılda kalıcı bazı kısımları Yunan olmayan kültürlerle ilgilidir; hiç rüya görmeyen Atlantes, ölümsüz olduklarına inanan Getai kavmi, doğuştan kel olan Argippealılar, maymun yiyen Gyzantes, Anne babalarının ölülerini yiyen Kallatia yerlileri gibi. Herodotos, Yunan geleneklerine tamamen ters olan bu cenaze merasimini Dareios'un sarayındaki bir konuşma vesilesiyle aktarır:

> Dareios hükümdarlığı sırasında sarayında bulunan Yunanları yanına çağırıp kaç paraya atalarının naaşlarını yemeye razı olabileceklerini sordu. Onlar da hiçbir bedel karşılığında böyle bir şey yapmayacakları cevabını verdiler. Ardından atalarının naaşlarını yiyen Kallatiai adlı bir grup yerliyi huzuruna çağırdı. Yunanlar da oradayken bir çevirmen aracılığıyla onlara atalarının naaşlarını bir odun yığını üzerinde yakılmasına kaç para karşılığında izin verebileceklerini sordu. Birden neye uğradıklarını şaşıran yerliler ondan böyle bir şeyi bir daha aklına dahi getirmemesini rica ettiler.
>
> (*Tarih*, 3.38, LCL)

Herodotos için yeryüzündeki envaiçeşit adet ve gelenekler sonsuz bir cazibe kaynağıydı.

Thukydides

Thukydides olgunlaştığı ve sonrasında eserini yazmakla uğraştığı sırada, 5. yüzyılın pek çok düşünce akımı da Atina'nın entelektüel ortamlarında dolaşıyordu. Dikkatli gözlem, rasyonel çıkarım ve trajik dünya görüşü* gibi unsurlar, tıpkı Herodotos'un eserinde olduğu gibi Thukydides'inkinde de gözlemlenebilmektedir. Fakat Herodotos'un ve tiyatro yazarlarının aksine, Thukydides'in eseri kadınlara ilgi göstermez. Kendisinden bir nesil önce dünyaya gelen Herodotos, tarihi ilahi ve insani güçlerin karşılıklı etkileşimi olarak algılarken ve bunlara aynı derecede önem biçerken, Thukydides olayların yaşanış biçiminden neredeyse tamamen insanların kendi eylemlerini sorumlu tutmaktadır. Ayrıca bir nesil sonra yaşamış olması ve daha da önemlisi, bir Atina vatandaşı olması nedeniyle meclis toplantılarında ve belki de mahkeme duruşmalarında icra edilen hitabete yoğun bir şekilde şahit olmuştu; bu nedenle hem doğrudan hem de yönlendirici mahiyete sahip söylevler eserinin önemli özelliklerindendir.

Thukydides'in hayatıyla ilgili pek az şey bilinmektedir. 424 yılında komutan olarak hizmet ettiği için o yıllarda en az 30 yaşında olması gerekmektedir, tarihçilerin tahminleriyse 460 yılı civarında doğmuş olduğu yönündedir. Perikles'in hasımlarıyla birtakım akrabalık bağları olan aristokratik bir aileye mensup olmasına rağmen Perikles'e son derece büyük bir hayranlık besliyordu. Eseri için yaptığı araştırmaların gidişatı, komutan olarak Spartalıların Amphipolis'i ele geçirmesine engel olamayınca sürgün edildiğinde bambaşka bir yöne doğru ilerlemeye başlayacaktı. Bu tarihten itibaren Atinalı olmayan kaynaklardan pek çok bilgi edinme şansına sahip olacak, fakat bundan böyle Atina meclisindeki toplantılara katılma şansını yitirecekti. Herodotos Yunanların Persler karşısında aldıkları zaferi boşa harcayacaklarını ve uzayıp giden savaşların içine çekileceğini görecek kadar yaşamıştı, Thukydides de Atinalıların savaşı kaybettiğini görecek kadar yaşayacaktı.

Thukydides kitabına başlarken yönteminden ve gerçeği bulma arayışı sırasında gösterdiği uğraştan bahsetmekte, aynı zamanda bilgi arayışında kendisi kadar özenli davranmayanları da katı bir şekilde eleştirmektedir. Ona göre pek çok kişi "gerçeği aramak için pek az çaba sarfetmekte ve hazır cevapları kabul etmeye razı görünmektedirler." Kendi yaklaşımıysa bundan farklı olacaktır.

---

* Dünyanın trajik bir yer olarak algılanışı –çn.

BELGE 7.1

Thukydides Peloponnesos Savaşı adı verilen eserinde kendi yöntemini de açıklamakta, kendisini *güvenilirliği daha az kaynaklardan ayırt etmektedir ki, bu kaynakların arasında işlerini halkın* huzurunda *gerçekleştiren usta hatiplerin yanında muhtemelen Herodotos da yer almaktadır.*

Ben gerçekleri allayıp pullayıp abartan şairlerin dillerine doladıkları gibi veya gözde tarihçilerin gerçeği aramak yerine, olayları dinleyicilerine daha çekici hale getirme kaygısı içine düşmeleri gibi davranmadım. Bu sebeple eğer biri benim olayları ilişkilendirme yoluyla onlardan çıkardığım sonuçları kabul edecek olursa bu yanlış olmayacaktır. Burada doğruluğu ispatlanamamış bazı olayların zaman içinde mitolojik alemle ilişkisinin de kurulduğu uzak geçmişle ilgilendiğimiz gerçeği de göz önüne alınırsa, okuyucular elde bulunan en iyi kanıtlara dayandırarak ortaya koyduğum sonuçların kâfi derecede tutarlı olduğunu anlayacaktır.

Aslında insanlar her zaman kendi savaştıkları savaşların en büyük savaş olduğuna inanma eğiliminde olmasına ve kendi savaşları biter bitmez eski savaşlara hayranlık duymaya başlamaları gerçeğine rağmen, olayları bir bir inceledikten sonra Atina ile Sparta arasındaki bu savaşın gerçekten de gelmiş geçmiş en büyük savaş olduğu anlaşılacaktır.

Savaşa girmek üzere olan veya savaşa girdikten sonra beyanlarına başvurduğum kimselerin ifadeleriyle ilgili olarak şunu söylemek gerekir ki, hem benim için hem de bana bilgi verenler için kelimesi kelimesine ne söylendiğini hatırlamak güç olmuştur. Bu sebeple harfiyen değil de, insanların içinde bulundukları durumda ne söylemiş olabileceklerini düşünerek ve konuşmalarının özünü olabildiğince yansıtmaya çalışarak kayda geçirdim. Savaşta yaşanan olayları aktarırkense onları önüne gelenden duyduğum şekilde aktarma yoluna gitmediğim gibi, gerçekleşmiş olabileceğini düşündüğüm şekilde de yansıtmadım; bunun yerine tutarlı bir şekilde kendi gördüklerimi ve her olayın üzerinde olabildiğince ayrıntılı bir şekilde durarak başkalarından öğrenebildiklerimi kaydettim. Doğrusunu söylemek gerekirse, bunu yapmak oldukça güçtü, çünkü bu olaylar yaşanırken orada bulunan kimseler bazen siyasi görüşleri bazen de hafızaları dolayısıyla aynı olayla ilgili birbirinden çok farklı beyanlarda bulundular.

Belki anlatımım bazı dinleyicilere pek haz vermeyecektir, çünkü bu eser kurgu unsurundan yoksundur. Fakat yaşanmış olayları tüm çıplaklığıyla görmek isteyenler, bu kitabı muhakeme yürütmek için yararlı bulabilirler. İnsan doğası dikkate alındığında, bu olayların ufak tefek değişiklikler haricinde tekrar aynı şekilde vuku bulacağını da unutmamak gerek. Eserim bir hitabet yarışmasını kazanmak üzere, bir kere dinlenip unutulacak bir karakterde değil, sürekli değerini koruyacak bir nitelikte yazılmıştır.

(Peloponnesos Savaşları, 1.21-22)

Thukydides çoğu zaman dünyanın ilk bilimsel tarihçisi olarak tarif edilir ve eseri tarafsızlık niteliği bakımından övülmüştür. Fakat bu nitelendirme, tarihyazımının gerçekten neyle ilgili olduğuna dair bir yanlış anlaşılmadan kaynaklanmaktadır. Tarih bir bilim değildir ve tarafsız olamaz, çünkü insanların başka insanlarla ilgili yazdıklarını içermek zorundadır. Atlanan her olay, kurulan her bağlantı kanaat gerektirmektedir. Tarihçilerin önünde kararlarını alma bakımından onları sınırlayan bir şey yoktur. Herodotos'un yapısı herşeyi aktarıp kararı okuyucularına bırakmaktı, fakat bu tercihinin sonucu olarak Thukydides'e göre çok daha az analitik karakterli olmakla eleştirilmektedir.

Tragedyanın Doğuşu

Drama *polis*in manevi ve entelektüel yaşamında merkezi bir rol oynuyordu. Zengin vatandaşlar koro hazırlıklarının masraflarını üstlenmek ve bu şekilde şeref ve övgü elde edebilmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Mart ayındaki Dionysos Festivali sırasında oyuncu olmanın yanında izleyici olmak da olağanüstü bir dayanıklılık gerektiriyordu. Her drama şairi üç tragedya ve buna ilaveten koronun Dionysos

kültünün bir parçası olan *satyros*lar gibi giyinip *satyros* taklidi yaptığı ve satir oyunu adı verilen, diğerlerinden daha kısa ve alaycı nitelikte bir oyun hazırlardı. Oyuncular günde 4 oyun sergiliyorlardı. İzleyicilerin sorumluluğuysa sadece koronun anlaşılması güç şiirlerini takip etmekle bitmiyordu, aynı zamanda ertesi gün ve onun ertesindeki gün de oyunları takip edip oyun yazarlarının performanslarını karşılaştırmak ve ödülü kimin alacağı hususuna katkıda bulunmak durumundaydılar. Erkeklerin -ve muhtemelen kadınların da- büyük bir kısmı oyunlara iştirak ediyor, hiç şüphesiz sonrasında kendi aralarında oyunların gündeme getirdiği meselelerle ilgili heyecanlı tartışmalar yapıyorlardı. Antik uygarlıklar, kendi içlerinde nispeten yüksek okuma yazma oranlarının bulunduğu dönemlerde dahi büyük bir çoğunlukla sözlü niteliğini korumuştu ve Yunan trajik korolarının karmaşık betimlemelerini algılamak, dinlediklerini hatırlamaya daha alışık o dönemin insanları için şimdiki çoğu insana olduğu kadar zor değildi. Yine de izleyicilerin takip edebilmeleri için ciddi bir entelektüel birikim gerektiren bu oyunların gördüğü rağbet, Yunan kültürünün zenginliğine dair bize ipuçları vermektedir. (Komedya 8. bölümde anlatılmaktadır.)

Oyunlardaki kadın rolleri de erkekler tarafından oynanıyordu. Maskeler oyuncuların işlerini bu anlamda kolaylaştırıyor, ayrıca aynı oyuncunun farklı rollerde oynamasını da mümkün kılıyordu. Maskelerin ağız bölümü boruya benzer şekilde yapıldığı için sesin iyi duyulmasını da sağlıyordu. Şüphesiz incelikli karakter betimlemesini zorlaştırıyorlardı, fakat bu büyük bir kayıp olarak değerlendirilmiyordu, çünkü Yunan tragedyası hiçbir zaman natüralist eğilimli olmamıştı. Yunan karakterler genel olarak tüm tutkuları ve zaaflarıyla insanoğlunu temsil ediyorlardı. Karakterleri sevmek ya da sevmemek pek kolay değildi, çünkü bu karakterlerin hiçbir zaman gerçekçi bireyler olması amaçlanmamıştı.

Tragedyaların içeriği için de yaşamdan bir kesit olarak bahsedilemez. Tragedya destansı ve yüce olarak düşünülür, sıradan hayattan çok uzaktır. Konular genellikle kahramanlık çağının zengin mitlerinden alınırdı, fakat Pers savaşları gibi önemli olaylar için bazı istisnalar da olabiliyordu. (Fakat burada dahi, Aiskhylos *Persler* adlı oyununu kişilerin egzotik giysiler giydikleri Asya'nın uzak diyarlarında sahneleyerek belli oranda bir mesafe yaratmayı kotarıyordu.) Birtakım formaliteler de oyun yazarlarının içerik seçimini sınırlandırmaktaydı. Örneğin sahnede şiddete izin verilmiyordu, gösterilen oyunun içeriği 24 saatlik bir zaman diliminde gerçekleşen bir olay olmalıydı. Yazarın önündeki en önemli uğraşlardan biriyse, dizelerini incelikli trajik vezinlere göre ayarlama zorunluluğuydu.

Aiskhylos

Aiskhylos (MÖ 525-456) 5. yüzyıl Atina'sının ünlü tragedyacılarının ilkiydi. Yetmiş kadar oyun yazdığı uzun hayatı Sicilya'da sona erdi. Bunlardan sadece yedisi günümüze gelebilmiştir. Ölümünün ardından yetkili *arkhon*, onun oyunlarından birini sahnelemek isteyen herkese koro için ödenek vermesi yönünde bir karar almış, böylece Atinalılar yazarın dehasına bu şekilde saygı göstermişlerdir. Daha Peisistratos döneminde Thespis oyuna koroyla karşılıklı diyaloğa girebilecek bir oyuncu ekleyerek Dionysos'u öven koronun erişebileceği sınırları genişletmişti. Şimdi Aiskhylos ikinci bir oyuncu daha ekliyordu. Bu yenilik, gerçekçi bir zıtlık unsurunu mümkün kılıyor ve tragedyayı drama aleminin ötesinde bir boyuta taşıyordu. Bir yandan da drama temel

olarak şiir üzerinden ilerlemeye devam edecek ve antikçağ boyunca hem tragedya hem de komedyanın icrası için bir araç olarak kalmayı sürdürecekti.

Aiskhylos'un günümüze kalan en önemli başarısı, adil bir sosyal ve dini düzeni temin etmenin ve onu anlamanın büyük zorluğu üzerinde duran ve *Oresteia* ismiyle bilinen üçlemedir. Oyun yazarları genellikle yarışmalara üç tragedya ve bunların ardından gelen bir satir oyunuyla katılırlardı ve bu oyunların birbirleriyle konu olarak bağlantılı olması gerekmezdi, çoğu zaman da arada bir bağlantı olmazdı. Fakat *Oresteia* özelinde üç oyun bir bütün yapı oluşturmaktadır ve bu eser günümüze gelen yegâne Attika üçlemesidir.

Oresteia

Oresteia, konusunu muhtemelen Ephialtes'in Areopagos konseyinin güçlerini sınırlaması olayından almaktadır, çünkü üçlemenin en vurucu anı, tam olarak konseyin kapsamında kalmaya devam eden bir tür yargılama sırasında, yani bir cinayet davası sırasında yaşanmaktadır. Aiskhylos muhtemelen reformları destekliyordu, bu görkemli dramayı da bir araç olarak kullanmayı uygun görmüştü ve üçleme yardımıyla Ephialtes'in çarpıcı bir şekilde el atmadığı cinayet davalarının yargılaması hususunun bu saygın yapının kadim görevi olmaya devam ettiğini muhafazakâr Atinalılara gösterip onların içine su serpiyordu. Bu sayede dikkati de yetki alanına getirilen ciddi sınırlamalardan başka tarafa çekiyordu. Aikhylos'un mesajını iletmek için seçtiği malzeme, kadim kahraman Pelops'un ve onun soyundan gelen, efsanevi Troia seferinin başkumandanı Agamemnon'un lanetli sülalesinin bilindik hikâyesiydi.

İlk oyun olan *Agamemnon*'da muzaffer kralın Troia seferinin ardından dönüşü sonrasında sadakatsiz eşi Klytaimnestra ve onunla aşk yaşayan Agamemnon'un kuzeni Aigisthos tarafından öldürülüşü anlatılmaktadır. Agamemnon'un öldürülüşü, kahramanın çocukları Orestes ve Elektra için de kahredici bir açmaz oluşturur; ya annelerini öldüreceklerdir ya da babalarının kanının yerde kalmasına göz yumacaklardır. Bu ikilinin kahrı ve Orestes'in sonunda Klytaimnestra ve Aigisthos'u öldürüşü, *Sunu Taşıyanlar* (*Khoephoroi*) adlı ikinci oyunun konusunu oluşturmaktadır (bkz. Levha XIII). Oyunun sonunda öfke tanrıçaları olarak bilinen *Erinys*ler Orestes'in peşine düşmüşlerdir. Orestes'in cefası *Eumenides* adlı son oyunda neticelenir. Bu oyun Orestes'in sağduyu sahibi bir devletin ona adil bir yargılama sunacağını umarak sığındığı Atina'da geçmektedir. Tanrıça Athena jüriye Areopagos'un başarılarını, adaletin önemini ve hukukun merkeziyetini hatırlatır.

Athena jürinin oy eşitliğini kendi oyuyla bozar, gerekçesi de oldukça aydınlatıcıdır. Apollon'un gerçek atanın kadınlar değil erkekler olduğu yönündeki açıklamasının ardından, kendi doğumunu da aklına getiren Athena (babası Zeus'un başından doğmuştur), baba hakkının anne hakkına baskın olduğuna karar verir ve böylece Klytaimnestra'nın ölümünü meşrulaştırır. Bundan böyle uysallaşan öfke tanrıçalarına da yeni bir isim verilir; artık onların ismi Eumenides, yani merhametliler olur. Aiskhylos açık bir şekilde Atina'da, sadece tiranlığın değil, duygusal ve feminen bir güç olarak görülen intikam ateşinin hakim olduğu kaos içindeki düzensiz bir evrenin de antitezi niteliğindeki sağduyulu bir yönetimin oluşmasına işaret etmektedir. İntikamın yerini adaletin aldığı yeni dünya, erkeklerin planladığı ve onların yöneteceği düzenli ve rasyonel kurumlar tarafından idare edilecektir.

Korolar tanrıların olağanüstü gücünü överlerken bir yandan da insanlık durumunun doğasına atıfta bulunmaktadırlar. "Söyle hüzünlü hüzünlü," diye şarkısını söyler koro *Agamemnon* adlı oyunun açılışında ve "fakat sonunda iyi galip gelir" diye devam eder.

> Ey Zeus! Her kimsen artık!
> Eğer en beğendiğin isim buysa, tamam,
> böyle hitap edeceğim sana,
> Terazime koydum, her şeyi ölçüp biçtim
> ama, anladım ki senden başkası yardım
> edemez bana! Yardım et, yüreğimdeki bu
> ağır mı ağır yükten kurtulmama!
>
> Bilmeyi Zeus öğretti insanlığa,
> Yine o koydu "Bilmek acıdır" kuralını,
> Bu yüzden uykumuzda kalbimize akar
> acılı hatıralar yavaşça
> İstemeyenler dahi tanışır bilmenin acısıyla
> Ağır bir cezadır bu tahtlarında oturan
> tanrılardan insanlığa!
>
> (Agamemnon 160-66, 176-183)

Aiskhylos tarafından kurulan bu tür, Yunan uygarlığının belirleyici sanat biçimlerinden birine dönüşecekti. Aiskhylos'un kariyeri süresince ve ardılları Sophokles ve Euripides'in elinde gelişen trajik drama, Atina'nın mükemmelliğinin en büyük göstergesiydi. İnsan olmanın getirdiği kısıtlamalara karşı verilen destansı mücadelenin bu harikulade kanıtı, Shakespeare ve Avrupa'nın diğer büyük tragedyacıları vasıtasıyla zamanımıza da akseden mirasın önemli bir bölümünü meydana getirmektedir.

Sophokles

Herodotos'un talihte iniş ve çıkışlar yaşanabileceğine ve bir insanın hayatı sona ermeden onun hayatının iyi mi kötü mü olduğuna dair bir hüküm vermenin imkânsızlığına dair uyarısı, antikçağın en ünlü tragedyası *Kral Oidipous*'ta da tekrarlanmaktadır. Bu eser, yüzün üstünde oyuna imza atan Sophokles (MÖ yak. 496-406) tarafından yazılmıştır. Aiskhylos ve diğer tragedya yazarları gibi Sophokles de Yunan mitolojisinin bilindik konularını yeniden ele almış, dünya görüşünü dokunaklı ailevi ihtilaflar üzerinden ifade etmeyi tercih etmiştir.

Herodotos'un Thurioi'a yerleşmesinin hemen ardından, Sophokles de kaderinde babasını öldürüp annesiyle evlenmek yazılı Thebai'ın efsanevi kralı Oidipous'un sülalesiyle ilgili yazacağı ve günümüze kadar ulaşacak üç eserden ilkini kaleme almıştır. Sophokles'in Oidipous'la ilgili oyunları bir üçleme olarak hazırlanmamıştır, fakat biz bu oyunları anlatılan mitin kronolojik sırasına göre birlikte ele alacağız.

Kral Oidipous adlı oyunda kahramanlar çağı Thebai'ının saygın ve zeki kralı olan kahramanımızla tanışırız. Kaderinde babasını öldürüp annesiyle evlenmek yazılı olan Oidipous oyun ilerledikçe ve olayların düğümü çözüldükçe ne yaptığının farkına varır. Sonrası doğal olarak kahredicidir; Oidipous'un karısı/annesi kendini asar, Oidipous da gözlerini oyar. Bu sayede Sophokles Yunanların gözüyle insanlık durumuna dair bazı hayati soruları ele almakta, olayların gelişmesinde kişinin oynadığı rol ile kaderin ve tanrıların etkisi gibi hususları irdelemektedir.

Atina'nın kırsallarından yazarın da yaşadığı Kolonos'ta geçen *Oidipous Kolonos*'ta adlı oyun aynı ailenin hikâyesini devam ettirir. Fakat oyunun özünde bu sefer başka bir kehanet vardır: Tanrılar çektiği büyük acılar nedeniyle Oidipous'un, ona kucak açacak şehrin koruyucusu ve kahramanı haline gelmesine karar verirler. Oyunun en heyecanlı

anında Oidipous, Eumenides adlı tanrıçaların korusunda gözden kaybolur ve Atina'nın koruyucusu olacak bir kahramana dönüşür.

Antigone'de Oidipous'un ölümünden sonra ailesinde yaşanan acı dolu gerilimleri seyrederiz. Oğullarından biri olan Polyneikes, kardeşinin elinden Thebai'ı almaya çalışırken can verir. Polyneikes'in kız kardeşi Antigone, dini vecibesini yerine getirmek ve naaşını toprağa vermek ister. Fakat olay sonrasında Thebai tahtına oturan amcası Kreon, Polyneikes'in vatan haini olduğu gerekçesiyle hiç kimsenin bunu yapmasına müsaade etmez. Yunan tragedyasındaki pek çok karakter gibi Antigone de kendini ızdıraplı bir seçimin eşiğinde bulur; ya kardeşine ve tanrılara karşı sorumluluğunu yerine getirecek ve böylece kendi hayatını da tehlikeye atarak ölümle yüzleşecektir, ya da devletin yasalarına uyacak ve hayatta kalacaktır. Antigone dikkafalı ve isyankâr, Kreon ise sert ve anlayışsızdır.

Sophokles tanrılara olan saygısı ve tanrıların insanın kaderini şekillendirmedeki etkileri bakımından sıradan bir Atinalı gibi düşünmekle beraber, bunun dışındaki adet ve gelenekleri sorgulamaktan geri durmamıştır. Antigone'nin içine düştüğü durum, Atina'da *epiklēros* olarak bilinen ve erkek kardeşi olmayan kızların durumuyla aynıdır ve bu anlamda Sophokles'in babasız, erkek kardeşi olmayan, kendisine arka çıkacak bir erkek akrabası bulunmayan bir kızdan yana tavır alacağından şüphe duymak güçtür. Sophokles, diğer oyunlarından da anlaşıldığı üzere Yunan kadınlarının içine düştüğü bu kötü durumu anlıyordu. Kreon ise aile yakınları için herhangi bir ayrıcalık tanımayan hukuk kurallarının önemini gösterme açısından iyi bir örnektir; Atinalı bir demokrat olarak Sophokles hukukun üstünlüğünün herşeyin üzerinde olması gerektiğinin de farkındaydı. Fakat bir otokratın kararı gerçekten kanun sayılır mıydı? Özellikle de çoğunluk Antigone'den yana olduğunda? Sophokles hem Antigone hem de Kreon'un yapması gereken ızdırap verici tercihlerin karmaşıklığının tamamen farkındadır ve onların yüzleştiği bu durumu insanoğlunun ve insanların geliştirmek için mücadele verdiği toplumların şaşılacak derecedeki karmaşıklığının bir kanıtı olarak görmektedir.

BELGE 7.2

Aşağıdaki unutulmaz pasajda koronun bir çığlık gibi yükselen sesi insan ırkının başarılarını övmektedir:

Sürüyle yaratık vardır alemde ama
Hiçbiri üstün değildir insanoğlundan
muazzamlıkta,
Denizleri aşar insan fırtınalı havada,
inatla yoluna devam eder kükreyen
dalgaları yara yara.
Tanrıların en kudretlisini, yaşlanmak ya da
yorgunluk bilmez
Toprak anayı aşındırır durur,
Süre süre her yıl sabanıyla, davarıyla.
Kurnaz insanoğlu yumuşak tabiatlı kuş
cinsini de
Vahşi hayvan türlerini de, hatta deniz
dibindeki canlıları bile
Ağını atıp, tuzağını kurup yakalamasını
bilir.
Orda burda dolaşıp duran yaratıkları
evcilleştirir,
Gür yeleli atları yakalayıp koşumu geçirir,
Yorulmak bilmez vahşi boğayı boyunduruğa
koşar.
Konuşmayı, düşünmeyi, şehir kurmayı,
dondurucu soğuktan
Ve yağmur fırtınalarından korunmayı
öğrenmiştir kendi kendine.
Ne yapıp eder, kendini kollar
Başına gelebilecek felaketlerden
korunmanın illa bir yolunu bulur,
Yalnızca ölüme karşı gösteremez marifetini.
Zorlu hastalıklara deva bulduğu da
olmuştur tabii.
Elindeki hazinesidir bu hayallerin ötesindeki
zekâsı,
Bu zekâyı bazen hayra yorar, bazen de
fesata.

Sophokles, Antigone 332-368

Figür 7.11. Lucania'da bulunan ve Policoro ressamına atfedilen Kalyks krateri. Güney İtalya'da imal edilen ve şu anda Cleveland Müzesi'nde bulunan bu çömlek, yaklaşık olarak MÖ 400 yılına tarihlenmektedir ve üzerinde Euripides'in Medea'sının kapanış sahnesinin harikulade bir betimlemesi bulunmaktadır. Burada Medea yılanların çektiği arabasıyla kaçarken gösterilmektedir ve güneş tanrısı Helios'un haleleriyle çevrelenmişlerdir. Kederli Iason sol tarafta aşağıdan kafasını kaldırmış bakmaktadır; sağ taraftaysa katledilen çocuklarının ölü bedenleri ve arkalarından yas tutan bakıcıları ve hocaları yer alır.

Herodotos gibi Sophokles de tanrılara olan derin saygısını yaşamın insani boyutuna duyduğu güçlü ilgiyle birleştirmiştir. Oyunlarında diyaloglar artırılmış, koro biraz daha arka plana düşmüştür. Ayrıca iki oyuncunun kullanıldığı Aiskhylos oyunlarından farklı olarak oyunlarına üçüncü bir oyuncu daha eklemiştir (bunun dışında sahnede duran, fakat sessiz durup konuşmayan oyuncular da vardır).

Euripides

431 yılı baharında Atinalılar ve yabancı misafirler Dionysos tiyatrosunda Euripides'in *Medea*'sını seyretmek için bir araya gelmişlerdi. Euripides'in (MÖ yak. 485 - yak. 406) oyunları daha önce de izleyiciyle buluşmuştu, yani izleyiciler oyun yazarına aşinaydılar, fakat bu oyunun konusu son derece sarsıcıydı. Yunan tragedyası, malzemesini bilindik mitlerden almasına rağmen, Euripides bunlarda birtakım yenilikler yapmaktan geri durmuyordu, hatta bu oyunun sonunun pürdikkat kesilmiş izleyiciler arasında bile şaşkınlık yarattığına inanmamızı gerektirecek nedenler vardır.

Medea'da Euripides alışıldık kahraman imajını baltalamak için altın postu arayan Argo gemicilerinin (*Argonautes*) ünlü lideri Iason'un hikâyesini kullanır. Süregiden maceraları sırasında Iason Karadeniz'in en doğu ucunda bulunan Kolkhis'ten Medea adlı bir büyücüyü kendine eş alır. Iason Yunan yaşam tarzının mükemmelliğine öylesine bel bağlamıştır ki, Korinthoslu bir prensesle evlenmek için Medea'yı terk ederken dahi onu barbarların diyarından çekip çıkardığı ve Yunanistan'a yerleşmesini sağladığı için hayatına fevkalade yararı dokunduğunu söyleyip böbürlenmektedir. Tahmin edilebileceği üzere, hayata Yunanlarınkinden farklı bir bakış açısından bakabilme avantajına sahip zeki bir kadının bu tür laf salatalarıyla avunması mümkün değildir. Medea acılı ağıtlarla Yunan şehrinde kadın olmanın zorluklarını sayıp döktükçe seyircinin de olayları farklı görmesini sağlar:

> Biz kadınlar çok talihsiz yaratıklarız.
> Onca paramızla kendimize illa bir koca
> satın alma zorunluluğumuz yetmezmiş gibi
> aynı zamanda bedenimize de bir efendi
> satın alıyoruz,

aksi çok daha beterdir.
Bizim kaderimiz, seçtiğimiz kocanın iyi veya kötü
olmasına bağlı. Çünkü kadın ne evlilikten kaçabilir,
ne de evlenmeyeyim demeye imkânı vardır.
Medea 231-238, LCL

Üstelik Iason'un davranışları için uydurduğu utanç verici bahaneler böyle bir adamı, yani yeni evliliğinin diğer çocuklarına kraliyet ailesinden üvey kardeşler getireceği gibi bir bahanenin arkasına sığınıp hareketlerini normalleştirmeye çalışan bir adamı kahraman olarak gören bir toplum hakkında da ciddi kuşkular uyandırmaktadır. Medea Euripides'in mantık ve tutku arasındaki çatışmayı irdelediği oyunlarından yalnızca biriydi. Mantık gençliğinde kendisi için hayatını riske atan karısını terkeden Iason'u haklı çıkarabilecek, tutkuysa bir annenin çocuklarını öldürecek kadar gözünü kör edebilecek derecede güçlüydü. *Antigone* gibi oyunların ağırlık noktası olarak ortaya çıkan bu acı veren çatışma niteliği, karşıt dünya görüşlerinin hakim olduğu iki farklı devlet arasında savaş patlak vermeden hemen önce yazılan *Medea*'da had safhaya çıkacak ve seyirciyi derinden etkileyecekti.

YUNAN DÜŞÜNCESİ VE EĞİTİMİNDEKİ AKIMLAR

Thukydides'in eserinde karşımıza çıkan politikacıların ihtiraslarını tatlı sözlerin arkasına saklamalarına yarayan dolambaçlı sözler veya Euripides'in kahramanı Iason'un kendini savunurken herşeyi çocuklarının iyiliği uğruna yaptığını ifade ettiği dizeler, 5. yüzyılın ikinci yarısında Atina'nın cazibesine kapılıp buraya gelen gezgin düşünürlerin etkisini göstermektedir. Bu kimseler **sofistler** olarak nam salmışlardı. Sofist, "bilgelik ehli kimse" gibi bir anlama gelen Eski Yunanca *sophistēs* kelimesinden türemiştir. Dünyayı anlama arayışıyla meşgul olan filozofların aksine, sofistler kendilerine para ödeyen hevesli öğrencileri eğitmekle yetiniyorlardı. Eserleri fragmanlar haricinde günümüze gelmemiş olmasına rağmen, yine de sofistlerin asil kan ile hakiki erdem arasındaki ilişki, tanrılara karşı vazifeler ve hukukun doğası gibi konulara dair yüzeysel varsayımları reddettikleri açık bir şekilde görünmektedir. Bu nedenle ve ayrıca gençlerin herhangi bir konunun lehine veya aleyhine son derece ikna edici şekilde konuşmalarını sağladıkları için Atina'da kendilerine şüpheyle bakılıyordu.

Genel ve Münferit Eğitim

Sofist hareketinin kökenleri, Yunan eğitiminin gayriresmi ve yüzeysel olan yapısına, edebi ve aristokratik karakterine dayanmaktadır. Homeros'un zamanından beri çocuklar esasen etraflarındaki dünyayı gözlemleyerek ve etrafından saygı gören yaşlıları taklit ederek bir şeyler öğreniyorlardı. Çok az kişi okumayı biliyordu, en yaygın eğitimse dinlemekten ve dinlediğini ezberden aktarmaktan ibaretti. Kız çocukları nadiren okula gönderilirdi, erkek çocukların büyük çoğunluğunun kaderi de onlarınkinden farksızdı. Sorun sadece fakirliğin çocukları eve bağlayıp çiftliklerde çalışmaya itmesi değildi, esas mesele Sparta dışında Yunan kentlerinde kamusal eğitim anlayışı diye bir şey olmamasıydı. Yüksek tabakadan aileler çocuklarına para karşılığında *mousikē* adı verilen ve şiir ezberleme temeline dayalı bir eğitim aldırıyorlardı. Şiirler şarkı gibi söylendiği için *mousike* eğitimi aynı zamanda *lyr* çalma öğreninimi de kapsıyordu. 6. yüzyıldan itibaren gittikçe daha fazla çocuk okuma

yazma öğrenmeye başladı. Aileler ev işlerinin idaresi sırasında veya rahibe olarak hizmet etmeleri durumunda tapınak mallarının idaresinde yararını görebilmeleri için zaman zaman kız çocuklarına da temel okuma yazma eğitimi aldırabiliyorlardı. Özel hocalar veya okullar çocuklara bazı temel matematik bilgilerini de gösteriyordu, fakat doğal bilimler veya bizim sosyal bilimler dediğimiz konulara dair pek bir eğitim yoktu. Zaten günümüzde çocukların üniversiteye girdikleri yaşlarda onların eğitimi bitmiş oluyor ve birer asker ya da vatandaş haline geliyorlardı, kız kardeşleriyse o zamana kadar çoktan iki veya üç çocuk doğurmuş oluyorlardı.

Eğitim denilen unsur bu aşamadan sonra da el yordamıyla devam ediyor ve bu eğitim hayat boyunca sürüyordu. Çocuklukta nerede nasıl davranılacağını kızlar anneleri ve teyzelerinden, erkeklerse babaları ve amcalarından gördükleriyle öğreniyordu. Çocukların yetiştirilmesi, iki cins için önceden belirlenmiş birbirinden farklı bir grup becerinin geliştirilmesini amaçlayan bir süreçti. Cinsiyetler arasındaki bu farklı beceri eğitimleri daha çok yüksek tabaka mensupları için geçerliydi, çünkü fakir ailelerin çocukları kız ya da erkek demeden, çiftçilik ve zanaat gibi becerileri aile bireylerinden öğrenirlerdi. Fakat elit ailelerin ergenlik çağına gelmiş çocukları arasında cinsiyete göre keskin bir ayrım meydana gelirdi, çünkü bu dönemde kızlar evlenir ve çocuk sahibi olurlardı. Ev idaresi hususundaki eğitimleri, kocalarının yaşça daha büyük akrabalarının ve muhtemelen çocuk bakıcılığında tecrübe sahibi yaşlı kölelerin elinde devam ederdi. Ayrıca bazen kocaların da ev idaresi konusunda eşlerine eğitim verme işini üstlendikleri olurdu. MÖ 4. yüzyılda Sokratik diyalog türünde yazılmış olan *Oikonomikos* (ev idaresi) adlı eserde, Ksenophon bir koca olan Iskhomakhos'un genç karısını evişlerini başarılı bir şekilde döndürmesi için nasıl eğittiğini anlatmaktadır:

> (Sokrates) "Iskhomakhos, lütfen söyle bana, karını sen mi eğitip bu hale getirdin yoksa onu eş olarak aldığında zaten neyi nasıl yapacağını babası ve anasından geldiğinde öğrenmiş miydi?» dedi.
> "Onu aldığımda ne biliyor olabilirdi ki Sokrates? Bana vardığında daha onbeş yaşında bile yoktu ve o yaşına kadarki yılları gözü olabildiğince az görsün, kulağı olabildiğince az işitsin ve ağzını olabildiğince az açsın diye sürekli kontrol altında tutulmuştu. Bari bana vardığında eline yünü alıp bir giysi yapmasını veya iplik eğirmeyi hizmetçilere nasıl yaptıracağını bilseydi! Fakat iştahına nasıl hakim olacağını iyi biliyordu Sokrates" dedi, "bence bu erkek olsun kadın olsun herkes için en önemli eğitimdir."
>
> (*Oikonomikos*, 7.4-6, LCL)

Ergenlik çağındaki kızlar bu şekilde kocalarından bir eğitim alırlarken aynı çağdaki erkek çocuklarıysa başka bir eğitime tabi oluyorlardı. Kitaplar pahalıydı ve okuryazarlık 6. ve 5. yüzyıl boyunca artmasına rağmen öğrenme süreci kişinin yazılı bir metinle etkileşimine değil, halen iki ya da daha fazla kimse arasındaki etkileşime dayalı olarak yürüyordu. Kendilerinden yaşça büyük eğitmenlerle kurdukları ilişki, ergenlik çağındaki erkek çocukların eğitiminde önemli bir unsurdu. Tıpkı günümüzde genç öğretmenlerin ergenlikteki çocuklara örnek teşkil etmesi gibi, Yunanistan'da da genç adamlar, erkekliğe yeni adım atan çocuklara bu konuda bir örnek oluyordu. Bu arkadaşlıkların birebir doğası, yani öğretmenin sınıftaki tüm öğren-

cilere eşit mesafede durma gibi bir ilkenin olmaması ve cinselliğe karşı farklı bir duruşun da gelişmiş olması ortaya çok farklı bir durum çıkarıyordu. 4. bölümde gördüğümüz üzere, ergenlik çağındaki bir Yunan genciyle yetişkin hocası arasındaki bağ, çoğu zaman derin bir cinsel nitelik de içeriyordu. Bu ilişkiler hakkındaki bilgilerimiz, yazılı kaynaklarda bu cinselliğe dair genel bir suskunluk ve çoğu Yunan'ın bu ilişkilerin cinsel yönü yerine daha çok entelektüel ve ruhani yönünü vurgulaması nedeniyle zayıftır. Platon'un aşkla ilgili diyaloğu olan *Symposion*'da (Şölen), Phaidros adlı karakter bu bağı hem bireyin hem de bir bütün olarak toplumun ahlaki olarak gelişmesindeki değeri bakımından övmektedir. Phaidros şöyle konuşur:

> Ben daha baharında bir genç için iyi bir âşıktan ve bir âşık için de iyi bir sevgiliden daha iyi bir şeyin var olduğunu söyleyemem. Bu düstur güzelce yaşamak isteyen insanlara yaşam boyu yol göstermeli. Ne akrabalık, ne mevkiler, ne zenginlik ne de başka herhangi bir şey aşk kadar güzel aşılayabilir bunu. Ne diyeyim ki bunun adına? Çirkin şeylerden utanma, güzel şeylere düşkünlük. Çünkü bunlar olmadan ne bir kent yüksek ve soylu işlerin altından kalkabilir ne de bir birey.
>
> (Symposion, 178C-D, LCL, çev. E. Çoraklı)

Olgun aşık (erastēs) ve sevdiği genç (eromenos) arasındaki bağ, her neslin kendinden önceki neslin yaşadıklarını tecrübe etmesini sağlayarak toplumun istikrarını perçinlemekteydi.

Figür 7.12. Bu kırmızı figürlü içki kâsesi (yak. 475) ergenliğinin başındaki bir çocuğu okşayan yetişkin bir erkeği tasvir etmektedir. Çocuğun da sağ eli adamın ensesini tutmuştur ve muhtemelen adama bir öpücük vermeye hazırlanmaktadır. Oxford, Ashmolean Müzesi.

Okul yıllarında başlayan bu tür erotik bağlar, elbette yaşıtlar arasında da cereyan edebiliyordu. Ksenophon Sokrates'in ağzından Kritoboulos'un Kleinias için duyduğu arzuyu tasvir ettirmektedir:

> "İçindeki bu ateşin ilk kıvılcımı beraber okula giderlerken çakmıştı. Babası bu yüzden onu bana teslim etti, belki ona bir iyiliğim dokunur diye... Ve hiç şüphesiz daha şimdiden baya gelişme katetti. Çünkü bundan bir süre önce Gorgo'lara bakıp kalanlar gibi Kleinias'a kilitlenir, ondan başka yere bakamazdı ve onun olduğu yerden ayrılamazdı... Bence Kleinias'ı öpmüş de olabilir. İşte arzu kıvılcımlarını tutuşturacak bundan daha kötü bir şey yoktur. Çünkü bu kişiyi tatmin

etmez ve daha tatlı hayaller kurmasına neden olur. Bu nedenle ben hep şöyle derim; kendine hakim olmak isteyen kişi, gençliğinin baharındaki çocukları öpmekten kaçınmalıdır."

(Ksenophon, *Symposion* 4. 23-25, LCL)

Son olarak, kent yaşamına katılım da bir bütün olarak olgunlaşan erkeklerin ve bir nebzeye kadar da kadınların, özellikle de rahibe olarak görev yapan kadınların süregiden eğitimine katkı sağlamaktadır. Şair Simonides'in şu dizeleri durumu iyi anlatır: *Polis andra didaskei* ("polis adamı eğitir"). Bir nebzeye kadar kadınlar, özellikle de rahibe olarak görev yapanlar ve devletin düzenlediği festivallerde yer alan kadınlar da bu eğitimden yarar görürlerdi (bkz. Levha XIb). Tabii eğitim, geleneksel görüşleri cidden sorgular bir niteliği sadece yetişkin hayatında kazanırdı, örneğin tiyatro oyunlarını seyrederken ve şüphesiz oyunun ardından vuku bulan dost meclislerinde yapılan fikir tartışmaları bunun için biçilmiş kaftandı. Genel olarak Yunan eğitiminin hedefi, geleneksel değerlerin devamını sağlamak için tasarlanmış bir öğretiyi aşılayıp toplumsallaşmayı oluşturmaktı.

Tüm bunlar 5. yüzyılın ikinci yarısında birden kendini gösteren ve nesiller arasında gerilimlerin doğmasına neden olan sofistlerle değişti. Evrenin doğası ve insan toplulukları hakkındaki tartışmalar entelektüeller arasında gittikçe daha da yaygınlaşırken, Atina da Yunan dünyasının dört bir yanında türeyen filozoflar ve retorik hocaları için bir cazibe merkezi olmuştu. Demokrasi, konuşma ve akıl yürütme becerisi üzerine, bir başka ifadeyle siyasi karşıtların savlarını parçalayıp yok etme kabiliyeti üzerine kurulmuştu. Sofistler de bu becerileri öğretmeyi vadediyordu. Sofistler birtakım başka ihtiyaçlara da çare oldular, çünkü dünyanın işleyişi hakkındaki bazı alengirli sorularla uğraşmaktan da zevk alıyorlardı. Tüm sofistlerin düşünüşünü şekillendiren ortak bir inanç sistemi yoktu, fakat bugünkü yüksek eğitim sisteminin büyük bir oranda çekirdeğini oluşturan bazı dayanaklandırma (argümantasyon) konularına ortak bir ilgi duymaktaydılar.

Sofistler

Öncesinde alınan temel (formal) eğitim gibi, sofistler tarafından sunulan eğitimden de yalnızca parasını verebilecek varlıklı öğrencilerin oluşturduğu küçük bir zümre yararlanabiliyordu. Fakat sofistlerin sundukları eğitim, daha önceki eğitimden keskin biçimde ayrılıyordu, çünkü sofistler geleneksel inançları sorguluyorlardı. İlgi konularından biri de **nomos** kavramıydı.

Herodotos eserinde *nomos*un toplumdaki merkezi rolünü göstermişti. Eski Yunanca kelime hem "yasa" hem de "töre" anlamına geliyordu. Hırsızlığı yasaklayan devlet *nomos*unun yanında, düğünde ne giyileceğine dair toplumsal bir *nomos* ile Apollon'a nasıl ibadet edileceğine dair bir dini *nomos* da mevcuttu. Yüzyıllar boyunca yazılı yasalar olmadan varlığını sürdürmüş bir toplumda kanuni *nomos* ile geleneğe dayalı töresel *nomos*u yalnızca belli belirsiz bir çizgi ayırıyordu. Fakat bu sorunun üzerine kafa yoran insanlar için bu ikisi yavaş yavaş birbirinden uzaklaşmaya başlamıştı. Herodotos'un *Tarihi nomos*un iki farklı yanını ortaya koyuyordu. Bir taraftan Yunanlar Perslerle bir despotun buyurduğu gibi yaşamaktansa *nomos*larına göre yaşayabilmek için savaşmışlardı. Öte yandan *nomos*un değişik kültürlerdeki farklılığı, yerel adetlerin doğru ile yanlışın değişmez ve soyut ilkelerinden ziyade, geleneğin bir ürünü olarak ortaya

çıkan bir çeşitlilik arzettiğini gösteriyordu. Herodotos'un kitabında anlattığı Yunanlarla Kallatialı yerlilerin Dareios'la ölülere dair nasıl bir tasarrufa gidileceği (yakılmaları ya da yenmeleri) üzerine konuşması da, toplumda *nomos*un gücünü göstermeye yönelikti. Herodotos her toplumun kendi geleneklerini en iyisi olarak değerlendirdiği sonucuna varıyordu.

Bu fikrin doğa filozoflarının tartışmalarına yansımasıyla, birçok kişinin zihninde **physis** (doğa) kavramı ile *nomos* (gelenek) arasında bir karşıtlık belirdi. *Physis* ile *nomos* arasındaki ilişki Herodotos'un zamanında Yunan düşüncesinin merkezine oturmuştu, çünkü otoritenin meşruiyetine dair güçlü imalarda bulunuyordu. Şayet *nomos*, *physis*ten doğal olarak ortaya çıkan bir sonuç değil de, aslında onun tam karşısında konumlanan bir şeyse, o halde toplumun yasalarına illa uyulmasına gerek yoktu, çünkü bu yasalar, bunların *physis*teki temeline hiç kafa yormadan, nesiller boyu düşünmeksizin onları uygulayan gelenekçiler yüzünden gelişigüzel bir şekilde bu hale gelmiş olabilirdi.

Hukuka bu şekilde bakış, yasaların en nihayetinde tanrılardan geldiği yönündeki alışılagelmiş görüşten bariz bir şekilde ayrılıyordu. Esasen dünyaya bu yeni bakış yöntemi, tanrılar ve ölümlüler arasındaki ilişkiler açısından da ciddi yenilikler içeriyordu. Atina'ya ders vermeye gelen en ünlü sofistlerden biri, şehre 450 civarı yerleşen ve ömrünün büyük kısmını da burada geçiren, Trakya'nın Abdera'sında doğmuş Protogoras'tı (MÖ yak. 490-420). En bilindik iki sözü dini içeriklidir. "İnsan her şeyin ölçüsüdür, varolan şeyler için de varolmayan şeyler için de." Bir başka ifadeyle, hiç kimse diğerine neyin gerçek ya da doğru olduğunu söyleyemez; ne bir devlet yetkilisi, ne bir ebeveyn ne de bir tanrı. Diğer fikriyse bundan dahi kışkırtıcıydı: Protogoras'a atfedilen bir deyişe göre, tanrının varolup varolmadığını veya eğer varsa neye benzediğini bilmek imkânsızdı. Bunu bilmek için bir sürü engel vardı, hayatın kısalığı ve konunun belirsizliği gibi.

Fakat şu sorunun yanıtı vardı: "Peki bu adamlar neyi öğretiyor?". Sorunun cevabı retoriktir. Çoğu Yunan, sofistlerin retoriği kullanış biçiminin bir sınırı olmadığına inanıyordu. *Dissoi Logoi* (Karşıt İddialar) olarak bilinen yazarı meçhul eser, sofistlerle ilişkilendirilen ahlaki göreceliği ortaya koymaktadır. Hastalık iyi bir şey olabilir mi? Eğer doktorsan elbette. Peki ya ölüm? Ölüm de levazımatçılar ve mezarcılar için iyi bir şeydir. Yazar bu şekilde Herodotos'ta göze çarpan kültürel farklılıkları da hatırlatan birçok örnek vererek hiçbir şeyin esasen iyi ya da kötü olamayacağını göstermeye çalışmaktadır. Hiçbir şeyin tamamen iyi ya da açıkça kötü olmadığı bir zihni dünya, Yunanların yaşamak istediği bir dünya değildi.

Bu sebeplerden dolayı sofistler kendilerini büyük bir nefret odağı haline getirdiler. Bunlar sadece laflı sataşmalar değildi, sahnede de kendilerine hücum ediliyordu. 423 yılında Aristophanes *Bulutlar* adlı eserini sahneledi; oyunda Atina'nın "yumurta kafalar" adlı entelektüelleriyle, saygın ve makul değerleri aşındıran ve onlarla dalga geçen bir retorik öğrettikleri için kendileriyle alay ediliyordu. Fakat Aristophanes'in "fikir dükkânı"nın işleticisi olarak belirlediği isim bir sofist değildi. Yazarın diğer karakterleri gibi o da gerçek bir kişiydi, ancak retorik öğreten ve karşılığında ücret alan biri değildi. Bu kişi Sokrates'ti ve onu sofistlerle aynı kefeye koyan bu görüş, 431 yılında Atina ile Sparta arasında patlak veren savaşın hemen ardından filozofun idam edilişine de hizmet edecekti.

BARIŞIN SONU

30 Yıl Barışı'nın maddeleri aslında savaşın tohumlarını da içinde barındırır mahiyetteydi. Hakemlik kurumu anlamsızdı, çünkü tüm önemli kentler iki taraftan birinin müttefiki durumundaydı. Bir tarafın etkisi altında alınacak kararlar doğal olarak diğerinin tepkisine sebep olabilirdi. Bazı kentler de belirsiz statüleri sayesinde bir gün bir tarafla, bir gün de diğer tarafla ilişki kurabiliyordu. Yunan kent devletleri aslında Kserkses'in istilası gibi büyük bir tehdit karşısında farklılıklarını bir kenara bırakabileceklerini göstermişlerdi, fakat *polis* doğası itibarıyla zor, onuruna dokunabilecek durumlara karşı hassas ve itibar kaybetmekten korkan bir varlıktı. 435 yılında Yunan dünyasının uzak bir ucunda meydana gelen olaylar barışın ne kadar kırılgan olabileceğini göstermekteydi.

Atina ile Korkyra Arasında Kurulan Kışkırtıcı İttifak

435 yılında Korkyra'nın bir kolonisi olan **Epidamnos**'ta demokratlarla oligarşi yanlıları arasında meydana gelen bir iç savaşta demokratlar **Korkyra**'dan yardım istedi. Korkyra bilemediğimiz sebeplerden dolayı kolonisinden gelen yardım isteğini geri çevirdi. Bunun üzerine Delphoi'a başvurup bu kehanetten aldıkları cesaretle Epidamnoslu demokratlar Korkyra'nın da anakenti olduğu için bir nevi "büyük anneleri" durumundaki Korinthos'a başvurdu. Kendi oligarşik bağlantılarına rağmen Korkyralılarla uzun süredir düşmanlıkları bulunan Korinthoslular, onları zor duruma düşürmek için demokratların yardım talebine olumlu yanıt verdiler. Bu sebeple kısa süre sonra Korinthos'la Korkyra deniz savaşlarıyla karşı karşıya geldi.

Bu çatışma Yunan dünyası için önemli sonuçlar doğuracak bir dizi olayı beraberinde getirdi. Korkyralıların bir müttefike ihtiyacı vardı, fakat Korinthosluların Peloponnesos Birliği'ne üye olması dolayısıyla Sparta'ya başvuramazlardı. Bu sebeple Atina'yı tercih ettiler. Atina'yla yapılacak bir ittifak 30 Yıl Barışı'na aykırı bir durum oluşturmayacaktı, çünkü tarafsız kentler diledikleri tarafa katılmakta serbest bırakılmıştı. Atinalılar böyle bir olası ittifakla Korinthoslulara cephe alma konusunda endişeli olmakla birlikte, Korinthosluların Korkyralıları yenip onların mevcut donanmasına sahip olmalarının doğuracağı sonuçlardan da haberdardı. Dolayısıyla bu donanmayı kendi taraflarına çekmek için Korkyra'yla ittifak yapma yönünde karar aldılar. Çıkan karara göre yalnızca bir "savunma ittifakı" yapıyorlardı, fakat bu teknik terim kimseyi kandıramazdı. Çünkü Korinthosluların Korkyralılara saldıracağı ve onlar Korkyra'ya saldırdığında Atinalıların kendilerini Korinthos'un, yani Peloponnesos Birliği'nin en güçlü üyelerinden birinin karşısında bulacağı açıktı.

Beklenen oldu ve 433 yılının yaz sonuna doğru 90'ı Korinthos'a ait olmak üzere Peloponnesos Birliği'nin 150 gemilik donanması Korkyralılara saldırdı. Atinalıların yardımıyla Korkyralılar bu savaştan zaferle çıktı, fakat bu olay Korinthosluları oldukça kızdırmıştı. Atina ve Sparta arasında barış gittikçe uzaklaşan bir hayal olmaya başlamıştı.

Potidaia Sorunu

Savaş ihtimali yükselirken Atina'nın Peloponnesos Birliği üyeleriyle tehlikeli dansı da devam ediyordu. Potidaia şehrinin durumu oldukça benzersiz ve dikkat çekiciydi. Khalkidike yarımadasındaki bu şehir hem bir Ko-

rinthos kolonisiydi, hem de Atina'nın müttefiklerinden biriydi. Gergin siyasi ortamda bu durum Atina'nın gözünden kaçmadı ve ilgisi buraya kaydı. Potidaia Korinthos'la çok yakın ilişki içindeydi ve hatta yıllık idarecileri dahi (kendi istekleri dahilinde) Korinthos'tan gönderiliyordu. (Korinthos'un Korkyra ve Potidaia gibi iki kolonisiyle geliştirdiği bariz farklı ilişkiler, anakent - koloni bağlarının ne kadar farklı olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.) 433-32 yılının kış aylarında Atinalılar Potidaialılara Korinthoslu *arkhon*ları görevden almalarını, Korinthos'tan bir daha görevli atamamalarını, deniz savunma surlarını yıkmalarını ve Atina'ya rehineler vermelerini emretti. Potidaia bu istekleri reddedince iki yıl sürecek bir kuşatma başladı. Bu süreçte Korinthos ve Atinalıların tahta oturma sürecinde rakiplerini desteklediği Makedonia kralı Perdikkas da Potidaia'ya yardım etti.

Atina'nın Megara'yla İlgili Kararları

Neredeyse aynı vakitler, Atinalılar Megara'ya karşı da girişimlerde bulundu. Thukydides Megara Kararını savaşın önemli bir sebebi olarak değil de sadece bir bahane olarak değerlendirdiği için bu üçüncü krizle alakalı pek çok muğlaklık vardır. Görünüşe bakılırsa Atinalılar Megaralıları kaçak kölelere yardım ve yataklık etmekle ve Attika'daki Eleusis ile Megara arasında kalan ve statüsü belirlenmemiş bir parça kutsal toprağı tarım için kullanmakla suçluyordu. Bu yüzden muhtemelen 432 yılında Megaralı tüccarları Atina imparatorluğunun tüm limanlarından men eden bir karar çıkardı. Bu karar, Atinalıların 30 Yıl Barışı'na aykırı hareket etmeksizin bir Peloponnesos Birliği üyesine hayli zarar vermesini mümkün kılıyordu. Çünkü Atina imparatorluğunun limanları dışında Yunan dünyasında dişe dokunur pek az liman vardı, bu karar da Megara ticaretini derinden etkileyecek sonuçları doğuracaktı.

Megara'ya karşı ambargo kararı ile kararın iptalinin reddine dair tutum, Perikles'in ismiyle 430'lu yıllarda Atina meclisi tarafından alınan diğer tüm kararlardan fazla ilişkilendirilmiştir. Aristophanes'in oyunları ve Plutarkhos'un Perikles biyografisi, Megara'yla yaşanan sürtüşmenin bazıları tarafından savaşa giden yolda hayati bir öneme sahip olduğunu ve bu kişilerin düşmanlıkların patlak vermesinde Perikles'i suçladıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Thukydides'teki bazı bilgi kırıntıları da bu görüşü doğrulamaktadır. 432 yılının Sonbaharında Korinthoslular Sparta meclisinde Atinalıları suçladı. Sparta Kralı Arkhidamos'un temkinli yaklaşımına ve itidal çağrısında bulunmasına rağmen Spartalılar Atinalılar'ın 30 Yıl Barışı'nın maddelerine aykırı hareket ettiği yönünde karar aldılar. Daha sonra Peloponnesos Birliği'nin üyeleri bir araya gelerek Atina'ya savaş ilan edilmesi kararını aldılar.

Savaşı Engellemeye Yönelik Son Çabalar

Bu olayların ardından hemen savaşa girişilmedi, bunun yerine taraflar birkaç ay boyunca diplomatik oyunlarla savaşın sorumlusunun diğer taraf olduğu şeklinde bir tablo meydana getirmeye çalıştılar. Sparta, Atina'nın Yunanları serbest bırakması (yani imparatorluk düzeninden vazgeçmesi), "lanetli" Alkmaionidai ailesinin tüm üyelerini şehirden kovması (Perikles anne tarafından Alkmaionidai sülalesindendi) ve Megara'yla ilgili kararı geri çekmesi halinde barışın sürdürülebileceğini ileri sürüyordu. Buna karşılık Atinalılar da Spartalıların yıllar önce Pausanias'ın sığındığı ve açlıktan öldüğü Athena tapınağının tanrı-

nın lanetinden arındırılmasını talep ediyordu. Birkaç ay boyunca sonuç alınamayan bir dizi görüşmenin ardından Thebailılar kararsız Spartalıları Atina'nın müttefiki Plataia'ya saldırmaya zorladılar. 479 yılında Perslere karşı burada alınan zafer nedeniyle Yunan dünyasında özel bir konuma sahip Plataia'ya yapılan bu saldırı, özellikle çirkin bir hareket olarak görülür. Bu olaydan sonra Peloponnesoslularla Atinalılar 27 yıl sürecek bir savaşa giriyorlardı.

SAVAŞ İMKÂNLARI

Thukydides'in Pentakontaetia (50 yıl; esasında bu dönem 47 yıldır) adını verdiği, Pers Savaşları ve Peloponnesos Savaşları arasında geçen bu yarı yüzyıllık dönem işte bu şekilde sona eriyordu. Plataia'ya Thebai'ın saldırması öncesinde gösterilen öne çıkma çabalarında Sparta'nın bir adım önde olduğu görülmektedir. Savaş ilan edenin onlar olmasına rağmen Yunan dünyası emperyalist Atina'yı mütecaviz olarak görmeye meyilliydi. Savaş patlak verdiğindeyse Thukydides şöyle yazmaktadır:

> Özellikle Yunanistan'ı özgürleştireceklerini ilan etmelerinin ardından Sparta çoğu kimsenin desteğini almıştı. Hem kent bazında, hem de birey bazında insanlar sözle ya da eylemle onlar için elinden geleni yapmaya bakıyorlardı. Eğer bu işin içinde bizzat yer almazlarsa bu çabaların sonuç vermemesinden çekiniyorlardı. İşte çoğu kimse Atina'ya bu derece kızgındı, bunların bazıları Atina egemenliğinden kurtulmak istiyorlardı, bazıları da onların egemenliğine girmekten korkuyorlardı.
>
> (Thukydides, 2.8, LCL)

Savaşın tarafları sadece mizaç bakımından değil, askeri güçlerinin muhteviyatı bakımından da birbirlerinden ayrılıyorlardı. Atinalıların Peloponnesoslulardan çok daha fazla mali kaynağı ve 400'den fazla Atina ile müttefik gemisinden oluşan daha güçlü bir donanması vardı. Dolayısıyla Atina savaşı olabildiği kadar denizde yürütmeyi umuyordu, Spartalılar ise karaya odaklanmışlardı. Atinalılar esasen bir savunma savaşı yapıyorlardı. Bunun amacı da Spartalıların yok etmeyi amaçladıkları imparatorluklarını ellerinde tutabilmekti. Yani Atina için beraberlik (yenişmezlik) de bir bakıma galibiyet demekti, fakat Sparta'nın bundan fazlasına ihtiyacı vardı.

ANAHTAR TERİMLER

akropolis
Aiskhylos
agora
Korkyra
Dor düzeni
Epidamnos
Erekhtheion
Euripides
Herodotos
Hippokrates
Ion düzeni
Megara Kararı
mousikē
nomos
Oikonomikos
Oresteia
Parthenon
physis
Potidaia
sofist
Sophokles
Thukydides

Atina ve bağımsız müttefikleri
Atina'ya vergi ya da gemi temin etmekle yükümlü bağımlı müttefikler
Sparta ve müttefikleri
Tarafsızlar
LYNKESTIS
MAKEDONIA
Pella
Therma
Argilos
Methone
Pydna
Spartolos
Olynthos
Potidaia
Olympos D.
Mende
Skione
Korkyra
Sybota
THESSALIA
Pagasai
Peparethos
Ambrakia
Kassope
Idomene
Argos
Olpae
Oreus
Histiai
Skiathos
Leukas
AKARNANIA
Herakleia
Thermopylai
AITOLIA
DORIS
D. LOKRIS
Euboia
Aigition
Elateia
Oienidai
Naupaktos
B. LOKRIS
Delphoi
Khalk
Zakynthos
PHOKIS
BOIOTIA
Thebai
Delion
Rhion
Plataia
AKHAIA
Eleusis
Kyllene
Pellene
Sikuon
Megara
Elis
Korinthos
Peiraic
ELIS
Orkhomenos
Mykenai
Aigina
Olympia
Argos
Epidauros
Mantineia
ARGOLIS
Tegea
Lepreon
Thyreia
Hermione
Troizen
Halieis
ARKADIA
MESSENIA
Pylos
LAKONIA
Methone
Gythion
Kythera
0 20 40 60 80 100 mil
0 40 80 120 160 km

Figür 7.13. Peloponnesos Savaşı başlamadan hemen önce ittifaklar.

OKUMA ÖNERİLERİ

Beard, Mary. 2003. The Parthenon. Cambridge, MA: Harvard University Press. Yapının tapınaktan ortaçağda önce katedral, sonra cami ve cephaneliğe dönüşüne değinen, Elgin mermerlerinin Britanya'ya götürülüşünü ve 20. yüzyıl restorasyonunu anlatan bir tarihçe.

Boedeker, Deborah and Kurt Raaflaub, eds. 1998. Democracy, Empire and the Arts in Fifth Century Athens. Cambridge, MA: Harvard University Press. İmparatorluk ve kültürel kazanımlar arasındaki ilişkiyi irdeleyen makalelerin bir derlemesi.

Camp, John M. 2001. The Archaeology of Athens. New Haven, CT: Yale University Press. Atina'da uzun yıllar bulunmuş bir araştırmacının bu önemli konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışması.

Foley, Helene P. 2001. Female Acts in Greek Tragedy. Princeton and Oxford: Princeton University Press. Tragedyanın kadın kahramanlarının ve Atinalı kadınların toplumdaki gerçek rolü arasındaki bariz karşıtlıkları konu edinen ve kadınların ahlaki edimciliğine özellikle değinen 9 makaleden oluşan bir eser.

Guthrie, W.K.C. 1971. The Sophists. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Yazarın altı ciltlik *History of Greek Philosophy* [Eski Yunan Felsefesi Tarihi] kitabından özetlenen, sofist hareketine dair meseleleri irdeleyen muhteşem bir çalışma.

Harris, William V. 1989. Ancient Literacy. Cambridge, MA: Harvard University Press. Eski Yunan ve Roma'da okuryazarlığa dair kanıtları ve okuryazarlığın azlığını ortaya koyan bir çalışma.

Hurwit, Jeffrey M. 1999. The Athenian Acropolis: History, Mythology, and Archaeology from the Neolithic Era to the Present. New York: Cambridge University Press. Yunan dünyasının en ünlü tepesinin son derece rahat okunabilen bir tarihçesi.

Jones, Nicholas F. 2004. Rural Athens Under the Democracy. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. Yerleşim kalıplarını, kırsal evleri, köy merkezlerini ve kırsal festivalleri, kırsalda yaşayanların alışkanlıklarını ve dinlerini, onların edebiyattaki yansımalarını ve şehirde yaşayanlarla ilişkilerini inceleyen bir araştırma.

Kagan, Donald. 1969. The Outbreak of the Peloponnesian War. Ithaca, NY: Cornell University Press. Savaşın tarihine dair yazarın dört ciltlik anıtsal çalışmasının ilk kitabı.

Marincola, John. 2006. The Greek Historians. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Herodotos ve Thukydides'le ilgili yeni çalışmaları inceleyen ve aynı zamanda bu antikçağ yazarlarının ele aldığı konuları, kaynaklarını ve anlatım yöntemlerini mercek altına alan sürükleyici bir çalışma.

Neils, Jennifer, ed. 2005. The Parthenon. From Antiquity to the Present. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Parthenon'un sanatsal ve mimari özellikleri ile bu yapının Atina tarihindeki yerini inceleyen ayrıntılı makalelerden oluşan bir kitap.

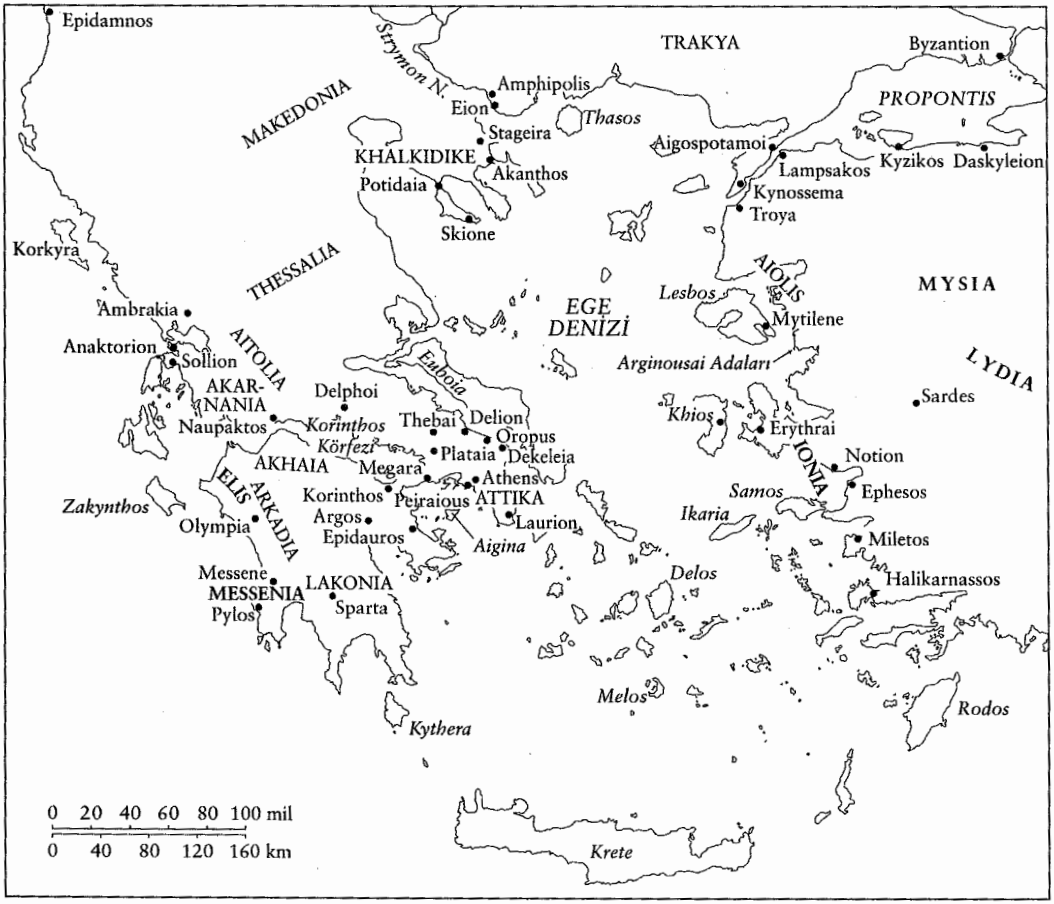
Roberts, Jennifer T. 2011. Herodotus: A Very Short Introduction. Oxford, UK: Oxford University Press. Herodotos'un Yunanlar, Persler ve bildiği diğer halklar hakkındaki düşüncelerine dair kısa bir giriş kitabı.

Vlastos, Gregory. 1991. Socrates: Ironist and Moral Philosopher. Ithaca, NY: Cornell University Press. Sokratik diyalogları inceleyen en önemli isimlerden biri olan yazarın, filozofun ruhunu yakalamaya çalıştığı eseri.

PELOPONNESOS SAVAŞI

Biz bugün savaşı devletler tarafından genç erkek ve kadınlara dayatılan bir olgu olarak görürüz. Bu kimseler savaşa gönüllü veya gönülsüz olabilir. Fakat Sparta ve Atina'da işler farklı yürüyordu. Bu kentlerde meclislerde toplanıp savaşıp savaşmamayı oylayanlar bizzat orduyu oluşturan askerlerdi. Yunan kent devletleri küçüktü ve erkekler ergenliklerini tamamlamalarının hemen ardından askerlik çağına eriyordu, bu yüzden vatandaşlar tanımadıkları gençleri savaşa yollamak için oylama yapmıyorlardı, meclistekiler, çocukları ve kardeşleriyle beraber bizzat kendileri ölmeye ve öldürmeye gitmek için oy kullanıyorlardı. Karar verdikleri şeyin ne anlama geldiğinin bilincindelerdi; savaşa gittiklerinde kargılarını kullanıp karşılarındaki askerleri vuracaklarını, gemilere saldırıp batıracaklarını çok iyi biliyorlardı. Düşmanlarını kuyulara atacaklarını ya da düşmanlarının onlara aynını yapacaklarının farkındalardı. Şehirleri tamamen yok etmeleri, erkekleri öldürüp kadın ve çocukları köleleştirmeleri gerekebilirdi, bu sırada kendileri de yok olup gidebilirlerdi.

Gökyüzünden üzerlerine yağmur gibi yağan oklar yüzünden can verebilirler ya da düşmanlar kargılarını sudaki balığa saplar gibi onlara saplarken suda çaresizce çırpınıyor olabilirlerdi; düşmanları denizde ta ki onlar son nefeslerini verene kadar kafalarını suyun içine bastırabilir, ya da gemilerini batırıp onların dalgalı sularda boğularak can vermesine neden olabilirlerdi. Boğularak ölüm Yunanlar için bilhassa korkutucuydu, çünkü toprağa gömülmeyen ruhlar Hades'te kendilerine bir istirahat yeri bulamaz, sonsuza dek avare dolaşıp dururlardı. Oylarını Peloponnesos Savaşı'nı başlatma yönünde kullanırlarken Spartalılar da, Atinalılar da, müttefikleri de tüm bunların gayet iyi farkındaydı. Ne var ki, her iki taraftan çoğu kimse, savaşta kazanılacak şeref ve savaş sayesinde sağlanacak emniyetin buna değeceğini düşünüyorlardı. (Tarihte her zaman olduğu gibi azınlıkta kalan bir kısım böyle düşünmese de, oyları kararı değiştirmeye yetmiyordu.) Fakat nihayetinde onbinlerce zayiat veren iki tarafın da gerçekten kazandığı bir şey olmayacaktı.

Figür 8.1. Peloponnesos Savaşı sırasında çarpışmaların gerçekleştiği yerler.

Atina ile Sparta arasındaki savaş patlak verdiğinde Yunanların pek azı bunun daha önce yaşanılan savaşlardan farklı olacağını veya tahminlerinin ötesine geçeceğini öngörebilmişti. Fakat 27 yıl süren ve binlerce insanın hayatına malolan çarpışmalar onlara çok acı bir ders olacaktı. Savaşlar rekabetçilik, aşırı milliyetçilik, merhamet yoksunluğu ve insan hayatının son derece değersizleşmesi gibi Yunan toplumunun çok kötü yanlarının daha da sivrilmesine neden oldu. Bununla birlikte birtakım olağanüstü fikir adamları, insanların beraber yaşama çabaları sırasında karşılaştıkları sorunlara da dikkat çekmeye gayret etti. Thukydides'in, Sophokles'in ve Euripides'in eserleri savaş yılları boyunca bu coşku ve heyecanı elden bırakmamış, komedya yazarı **Aristophanes** hem savaşın sürdüğü onyıllar boyunca hem de savaştan sonra gelen yıllarda iğneli nükteleriyle dolu eserlerini üretmeye devam etmişti. Peloponnesos Savaşı Yunanların dünyasını birçok açıdan değiştirdi. Asker vatandaş olgusunun ihtiyacı karşıladığına ve kadınların kent devletindeki rolüne dair rahatlatıcı varsayımlar yerle bir olacak, geleneksel ahlak ve dindarlık görüşleri ciddi sorunlarla yüzleşecekti. Bununla birlikte kent devletinin siyasi bir birim oluşu, tarımın baskınlığı, kent devletleri arasında yaşanan çekişmeler ve Olympos tanrılarına ibadet gibi pek çok özellik aynı şekilde devam edecekti. Savaşın ve ardından yaşananların neden olduğu travma, dikkat çekici bir verimliliğe de neden olacaktı, çünkü savaş bizim 4. yüzyılla ve Hellenistik Dönem adını verdiğimiz İskender'in MÖ 323 yılındaki ölümünden sonraki devirle özdeşleştirdiğimiz toplumsal, siyasi ve entelektüel değişiklikler için gerekli zemini hazırlamıştı.

ARKHIDAMOS SAVAŞI (MÖ 431-421)

O zaman yaşayan Yunanlar için 431 ile 421 yılları arasında meydana gelen savaşlar kendi içinde bir bütünlük arzetmektedir ve bu döneme Sparta kralı ve generalinin adı verilerek Arkhidamos Savaşı denilmiştir. 431-404 yılları arasına yayılan ve Peloponnesos Savaşları olarak bildiğimiz dönemin bize bütünlük arzetmesini sağlayan tarihçi Thukydides'tir. Bir başka tarihçi 460-404 arasındaki dönemi de bütün olarak değerlendirebilirdi, ya da 1. kısmı 460-446 arasında, 2. kısmı 431-421, 3. kısmı da 418/415 yılları arasında başlayıp 404'te sona eren 3 kısımlı bir savaş olarak da değerlendirebilirdi. Tarihyazımı araştırmacıları, tarihçilerin birbirinden farklı olayları tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde bir olay örgüsü veya bir süreç haline getirme usullerine bağlantılandırma, yani olayları ilişkilendirme şeklinde tarif etmektedirler. Bir başkasının farklı bir şekilde yorumlayabileceği şeyi, bu dönemin en erken ve önemli kaynağı durumundaki Thukydides, bağlantılandırma yöntemini kullanarak tarihe bugün Peloponnesos Savaşı olarak bilinen olguyu kazandırmıştır.

Perikles'in Stratejisi ve Salgın

Perikles savaşı kazanmak için savunmanın elzem olduğunu düşünüyordu ve insan doğasına son derece aykırı olan bu fikri, hitabeti ve nüfuzu sayesinde Atinalı hemşerilerine kabul ettirerek uygulamaya koydu. Atinalılar bir yandan donanmalarıyla Peloponnesos topraklarını taciz ederlerken öte yandan Spartalılarla bir *hoplites* savaşından, yani karada bir savaş yapmaktan da kaçınıyorlardı. Perikles'in fikrine uygun olarak Atina kırsalında yaşayan çiftçiler yanlarına taşıyabildikleri

kadar eşyalarını alarak Atina'yı Peiraious'a bağlayan surların iç kısmına çekildiler. Bu surlar Atina'yı adeta bir ada haline getiriyordu ve Perikles bunun bilincindeydi. Yiyecek ve diğer ihtiyaç malzemeleri imparatorluğun dört bir yanından bu liman sayesinde temin edilebilirdi. Perikles düşmanın sahipsiz toprakları yağmalayıp durmaktan bıkacağını ve bunun kendilerine bir yarar sağlamayacağını görünce de barış arayışına girişeceğini hesap ederken, Spartalılar da Atinalıların şehirdeki kalabalığın getireceği sıkıntılardan bıkıp topraklarının da yağmalandığını görünce buna dayanamayıp ya barış yapma yoluna gideceklerini ya da Perikles'e rağmen savaşa karar vereceklerini düşünüyordu. İki taraf da düşmanın birkaç yıl içinde stratejisini bahsettiğimiz şekilde değiştireceğini düşünse de bu gerçekleşmeyecekti.

Atinalılar yaşadıkları toprakları ve ibadet ettikleri tapınaklarını geride bırakırken içleri oldukça buruktu. Üstelik sur içine çekilenlerin pek azı arkadaşlarının ya da akrabalarının yanına sığınabildiler. Çoğu kimse çareyi şehir içindeki boş alanlara veya tapınaklara sığınmakta bulmuştu. Üstelik bazıları yazın sefer vaktini surların kulelerinde geçirmekten bıkmıştı.

Figür 8.2. Akhilleus ressamına (MÖ yak. 450-440) atfedilen Attika kırmızı figürlü bir *stamnos* (depolama kabı). Zırhlı bir savaşçı ailesine veda etmektedir. Londra, British Museum.

Savaşın ilk yılında pek az zayiat olmasına rağmen, Atinalılar geleneklerine uygun olarak ölenleri anma amaçlı bir cenaze töreni düzenledi ve bu törende konuşmayı yapacak kişi olarak da Perikles seçildi. Thukydides'in eserindeki coşkulu ağıdın Perikles'in gerçekten yaptığı konuşmaya ne kadar benzediği tartışmalıdır. Elimizde bu konuşmaya dair başka bir kayıt da yoktur. Konuşma Thukydides'in konuşmada söylenenlere dair tutarlı bir düzenlemesinden veya değiştirilmiş bir versiyonundan meydana gelmiş olabileceği gibi, tamamen yazara ait bir konuşma da olabilir. Her halükârda elimizdeki konuşmanın merkezinde ölüler değil, Atina kenti ve Sparta'yı temsil eden herşeyin zıddına karşılık gelen Atina dünya görüşü bulunmaktadır.

Perikles'e göre, Atina gibi edebiyata, fikirlere ve güzelliğe düşkün bir kent devletinin, icraatı engellediği düşünülerek konuşmanın hor görüldüğü, insanların hayatlarını nasıl yaşayacaklarını belirlemede çok az söz sahibi olduğu, gizliliğin sıradan bir hal olduğu Sparta gibi bir asker toplumuna karşı girişilecek savaşı başarılı bir şekilde yürütemeyeceğini düşünmek yanlış olurdu. Perikles "gösterişe kaçmadan zarafeti severiz» diyordu ve şöyle devam ediyordu:

> "bilgiyi de severiz. Bizim için zenginlik böbürlenilecek bir şey değil, araç olarak kullanılacak bir şeydir. Fakirlik ise utanılacak bir şey değildir, esas utanç verici durum, fakirliğe düşmemek için elinden geleni yapmamaktır. Bazımız hem devleti yönetir hem de kendi şahsi işleriyle ilgilenirken, bazımız da işinden gücünden kafasını kaldıramasa da, yine de kamusal meselelere müdahil olurlar. Çünkü biz insanın siyasetle ilgilenmediğinde hayatını boşa geçirmiş olacağını şiar edinen tek toplumuz. Biz aynı zamanda devlet kararları almayı veya kararların çerçevesini tartışmayı adet edinmiş tek toplumuz, çünkü bize göre konuşmak ve tartışmak icraatı baltalamaz, aksine yapılması gereken işleri tartışarak meselenin özüne hakim olunmaması esas işleri baltalar."

***

> "Sonuç olarak söyleyeceğim şu ki, bu kent Yunanistan için bir ekoldür. İçimizden herhangi biri kadar özgüveni yüksek, birey olmayı başarmış, yetenekli bir kişiyi başka bir kentte bulmak mümkün değildir!"
>
> (Peloponnesos Savaşı, 2.40-41, LCL)

Perikles'in kadınlara yönelik hitabıysa, zamanının pek çok siyasetçisinden daha göz önünde ve tanınmış bir kadınla beraber yaşayan bir adamın ağzına pek yaraşmayan türden cümleler içermektedir:

> "Şimdi dul kalmış kadınların nasıl erdemli olacaklarına dair de birkaç kelam edeceğim. Kendimi çok kısaca şu şekilde ifade edebilirim; Ey kadınlar, doğanızın gerektirdiği gibi davranırsanız şanınız da nice olur. En iyi kadın, ne iyisiyle ne de kötüsüyle erkeklerin diline düşmeyen kadındır."
>
> (Peloponnesos Savaşı 2.45, LCL)

Thukydides Atina gibi hitabetin son derece önemli olduğu bir toplumdan bahsederken Perikles'in kadınlara yönelik bu tavsiyesi oldukça dikkat çekicidir. Bu tavsiye, kadın algısını siyasetle uğraşan ve itibarın kendisi için

tam manasıyla herşey olduğu erkeğin tam karşısına konumlandırmaktadır.

Bir sonraki yıl çok tatsız bir sürprizi de beraberinde getirdi. Bu sürpriz Atina halkını tehdit eden korkunç bir salgındı. Nasıl bir salgın olduğu gibi, bu hastalığın kaynağı da meçhuldür ve çiçek hastalığı, kızamık, ebola, şarbon hastalığı ve toksik şok sendromu gibi hastalıklar olabileceği iddia edilmektedir. Son zamanlarda bilim insanları, o zamanlara ait bir toplu mezardan ele geçen iskeletlerin dişözlerinden bakteri DNA'sı elde etmeyi başarmışlar, analizler sonucundaysa bu hastalığın karahummanın bir çeşidi olduğu yönünde veriler elde edilmiştir. Bu salgın hastalık her ne olursa olsun, kapasitesini doldurmuş ve hatta aşmış, kalabalık ve sağlık koşullarından yoksun bir şehirde yıldırım hızıyla yayıldı. Sonuç olarak muhtemelen nüfusun üçte biri hayatını kaybetti. Hastalığa yakalanıp atlatan Thukydides, hastalığın seyri ve belirtilerini en ince ayrıntısına varana kadar tasvir etmekte ve bu şekilde hastalığın bir daha ortaya çıkması ihtimalinde okuyucularının onu anlamasına imkân sağlamaktadır. Ağızdan kanama, nefes kokusu, sancılı istifra, deride yanma, uykusuzluk, hafıza kaybı ve çoğu kez ölümcül ishal görüldüğünü anlatır ve insanların salgın sırasında nasıl davranmaya başladıklarını da tasvir eder. Yazdıklarına göre nihilist bir kuraltanımazlık hali artık şehir hayatına hakim olmuştur:

> "Ne tanrı korkusu ne de yasalar insanları engellemeye yetmiyordu. İbadet edenin de etmeyenin de bir bir öldüğünü gördükleri için ibadetin bir önemi kalmamıştı; hiç kimse mahkemeye çıkarılıp cezasının infaz edilecek kadar uzun yaşayacağını düşünmediği için kanunların da bir geçerliliği kalmamıştı. Zaten çoktan ölüme mahkum edildiklerini düşündükleri için ölmeden önce canlarının istediğini yapmak istemeleri doğaldı."
>
> (Peloponnesos Savaşı, 2.53, LCL)

Salgının yarattığı moral bozukluğuyla birlikte, sefer yapıp savaşması engellenen Atinalıların bazıları Perikles'in aldığı kararları hiçe sayarak Sparta'yla barış görüşmeleri yapmaya kalktı. Hatta ona birtakım suçlamalarda bulunup onu *strategos*luktan aldılar (Atina'da siyasetçiler seçmenlerini tatmin edememeye başladığında onlara genellikle birtakım suçlar isnat edilir ve sonrasında görevden alınırlardı). Potidaia'nın uzun zamandır süren direnişinin bitmesi dışında Perikles'in yokluğunda pek bir gelişme olmadı. Diğer siyasetçilerin de savaşı çok farklı idare edemediğini gören Atinalılar gelecek seçimlerde tekrar Perikles'e sarılıp görevi ona iade ettiler. Fakat bu sefer de salgına yakalanan Perikles hayatını kaybetti.

Kleon ve Diodotos: Mytilene İsyanı (MÖ 428-427)

420'li yıllar Atina idari sisteminde değişikliklerin yaşandığı bir dönem oldu. Aslında zengin ile fakiri ya da toplumsal sınıfları birbirinden ayıran herhangi resmi bir uygulama olmamasına rağmen, Peloponnesos Savaşı'na kadar Atinalılar siyasi gücü Kimon ve Perikles gibi zengin ailelerden gelen insanların eline bırakmayı tercih etmişlerdi. Fakat artık bu durum ortadan kalkıyordu. Zengin kimselerin siyasette halen elleri güçlüydü, fakat bunların çoğu salgında ölmüştü ve bu da babaları ve dedeleri ticaretten kesesini dolduran kimselerin, nesiller boyu ailelerinin sahip oldukları topraklar nedeniyle eskiden beri zengin olan kişilerle başabaş rekabet edebilir hale gelme-

sine imkân tanımıştı. Ayrıca artık Atina'nın siyasi tartışmalarını süsleyen *demagogos* ve onunla bağlantılı bir sözcük olan *demagogia* gibi yeni kelimeler de ortaya çıktı. Bu kelime ilk olarak MÖ 424 yılında üretilen bir eserde karşımıza çıkmaktadır. «Halk lideri» anlamına gelen *demagogos* kelimesi, vatanseverlik ve ilkeselliği kendine rehber edinmek yerine, seçmenlerini kendi amaçları doğrultusunda kullanan içten pazarlıklı siyasetçiler için kullanılmıştır ve dilimizde kullanılan demagog kelimesinin anlamı da buradan gelir.

Demagogların en önde geleni, ilk kez Thukydides'in eserinde MÖ 427 yılına ait dokunaklı bir tartışma sırasında karşımıza çıkan **Kleon**'du (öl. MÖ 422). MÖ 428 yılında Lesbos adasındaki birkaç kent, adanın en büyük kenti olan **Mytilene** liderliğinde Atina'ya karşı ayaklandı. Sparta isyancılara yardım sözü vermesine rağmen bu sözünde durmadı. Yalnız başına çok fazla dayanamayan Mytileneliler 427 yılında teslim oldu. Atinalılar Mytilene'deki tüm erkeklerin idamına, kadın ve çocuklarınsa köle olarak satılmasına karar verdi ve kararın adadaki Atinalı komutana iletilmesi için bir gemi gönderildi. Fakat kararın alındığı günün ertesinde bu karar sorgulanmaya başlandı ve bir tartışma yaşandı. Kleon dinleyicilere hitap ederken kibirli ve kendinden emin bir tavır sergilemekteydi: "Ben kendi namıma" diye başlıyordu sözlerine ve, "demokrasilerin insanlar üzerinde bir egemenlik kurmaya yeterli olamadığını daha önceleri de çok görmüştüm, işte şimdi sizin Mytilenelilere dair bu tereddütlerinizde de aynısını görüyorum (Thukydides, 3.37)." diye devam ediyordu. Atinalıların genişliği ve yumuşaklığıyla alay ederek sertliğiyle öne çıkan tutarlı bir siyaset yöntemini savunuyordu. Sürekli değişen iyi yasalardansa, sapasağlam yerinde duran kötü yasaların daha iyi olduğu görüşünde ısrar ediyordu. Sergilediği kasıtlı entelektüelite karşıtı tavrı, müzakere ve tartışmayı öven Perikles'in bundan 3 yıl önceki cenaze söyleviyle dikkat çekici bir şekilde tezat oluşturmaktadır. Fakat Kleon, bunun haricinde tüm bönlüğüne rağmen Perikles'in veliahdıdır. "İmparatorluğunuzun artık bir tiranlık olduğunu ve tebaanızın da rızaları olmaksızın idareniz altında olan ve size karşı komplo kurmaktan geri durmayan kimseler olduğunu göremiyorsunuz (Thukydides, 3.37)". Perikles de son konuşmasında benzer bir dil kullanmaktadır: "Açık konuşmak gerekirse, artık imparatorluğunuz bir tiranlığa dönüşmüştür. Bunu bu şekilde sürdürmek yanlış olabilir, fakat bundan vazgeçmek son derece tehlikelidir (Thukydides, 2.67)".

Adına buradan başka bir yerde rastlayamadığımız Diodotos, insan psikolojisine dayandırdığı çarpıcı bir savunmayla alınan kararın aleyhinde konuşur. Caydırıcılığın zannedildiği kadar etkin bir yöntem olmadığını, çünkü tehlikeli bir maceraya atılan insanların bu işe kaybetmek amacıyla değil, kazanmak için giriştiklerini dile getiriyordu. Ayrıca teslim olan kimseleri öldürmenin hiçbir anlam taşımadığını, çünkü onları öldürmenin gelecekte yaşanabilecek olası isyanlarda, isyancıların teslim olma seçeneğini ortadan kaldıracağını iddia ediyordu. Ardından imparatorluğu ayakta tutan unsurlara dair önemli bir gözlemini paylaştı. "Şu ana kadar" diyordu:

> Bütün şehir halklarının gönlü sizden yanadır. Bunlar isyanda ayaklanan azınlıkla ortak hareket etmemektedirler, isyana katılmaya mecbur bırakılsalar dahi çabucak sizin tarafınıza geçmektedirler. Yani savaşmanız halinde şehrin halkı da sizin yanınızda durmaktadır.
>
> (Peloponnesos Savaşı, 3.47, LCL)

Bazıları Diodotos'un bu iddiasının doğruluğunu tartışabilir, fakat yine de bu sözler, Atina imparatorluğu yapısının, bu yapıya dahil şehirlerin tümünde nefret uyandırdığı yorumunu yapan Thukydides'in bu ifadesini yeniden gözden geçirmemize yol açmaktadır.

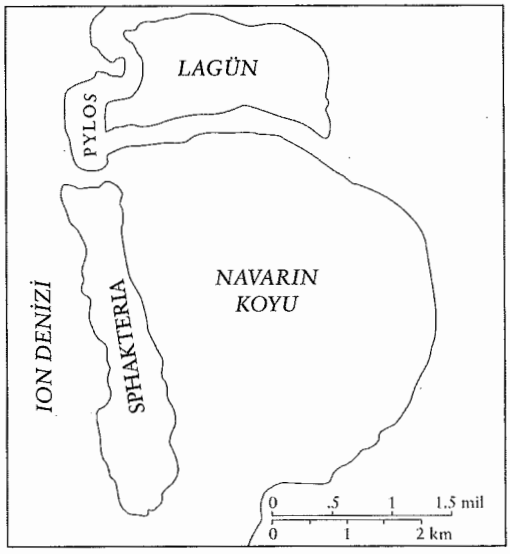
Sonuçta Diodotos günün galibi oldu ve daha önce yola çıkan birliğe yetişip durumu ele alması için ikinci bir birlik yollandı. Tam ölüm cezasının duyurulduğu zaman ikinci birliğin adaya varması, oldukça dramatik bir an yaratmış olmalıdır. Atinalılar tüm erkekleri idam edip kadın ve çocukları köleleştirmek yerine sadece isyanın elebaşlarını idam ettiler. Yine de bu rakam bin kişinin üzerindeydi, bu da Mytilene ölçeğinde bir şehirdeki erkek nüfusun önemli bir kısmı demekti.

Savaş Devam Ediyor

Toprağı ailenin içinde tutma eğilimi, Yunanistan'da toplumsal hareketliliği kısıtlıyor ve insanların hayatta yükselme şanslarına ket vuruyordu. Thukydides'in de belirttiği üzere, Yunanistan'ın dört bir yanına yayılan savaş, sefahat hayatını doğuştan gelen bir hakları olarak gören aristokratlar ile geçim derdine düşmüş sıradan vatandaşlar arasındaki uzun uzadıya devam eden gerilimi körüklüyordu. Çünkü aristokratlar Sparta'dan yardım beklerken, diğerleri de yüzünü Atina'ya dönüyordu. Bunun sonucuysa *stasis*in (iç kargaşa) daha önce hiç olmadığı kadar sık ve şiddetli yaşanmaya başlaması oldu. Thukydides Korkyra'da demokratçı grup üstünlüğü ele geçirdiğinde ve onların müttefiki olarak Atinalılar amiral Eurymedon liderliğinde katliamı önlemek için kılını dahi kıpırdatmadığında yaşanan acı tabloyu canlı bir şekilde tarif etmektedir. Demokratların elinde can vermenin önüne geçmek için bazı oligarşi taraftarları:

> "kendilerini ağaçlara asarak intihar ettiler. Diğerleri de bir yolunu bulup canlarına kıydı. Eurymedon, Korkyra'da 60 gemiyle 7 gün daha kaldı. Bu esnada Korkyralılar düşman belledikleri kendi vatandaşlarını durmadan katlettiler... Burada insanın aklına gelen her türlü kıyımı görebilirdiniz. Böyle bir kargaşada olabilecek herşey, hatta akla dahi gelmeyecek şeyler yaşandı; babalar oğullarını öldürdü, insanlar tapınaklardan zorla dışarı çıkartılarak tapınağın önünde katledildi. Dionysos tapınağına sığınan bazıları, etraflarına duvar örülerek ölüme terkedildi."
>
> (Peloponnesos Savaşı, 3.81, LCL)

Tüm bunlar için Thukydides, savaşın acımasız bir öğretmen olduğu yorumunu yapmaktadır.

Figür 8.3. Pylos ve Sphakteria. Atinalılar yüzlerce Spartalı askeri Peloponnesos yarımadasının batı kıyısı açıklarında yer alan Sphakteria adasında kıstırarak büyük bir başarıya imza atmışlardı.

Korkyra'da yaşanan kanlı olayların iki yıl ardından, Atinalılar savaşın nihai sonucuna etki etmemekle birlikte, yine de kısa süreli bazı tesirleri yaşanacak bir işe giriştiler. Hava muhalefeti nedeniyle Batı Peloponnesos'taki Pylos'ta mahsur kalan Atinalı komutan Demosthenes (MÖ 4. yüzyılda yaşayan aynı adlı ünlü hatiple karıştırılmamalıdır) buraya bir kale inşa etmeye karar verdi. Efsanevi Nestor'un da memleketi olan bu burun, bugün Navarin körfezi olarak bilinen bölgeyi kuşatan Sphakteria adasıyla birleşiyordu.

Sphakteria'nın Atina eline düşmesinden korkan Spartalılar adaya 420 *hoplites*ten oluşan bir birlik konuşlandırdılar. Atina Sparta'nın deniz kuvvetlerini yenip kara kuvvetlerini de sıkıştırınca Spartalılar paniğe kapılıp barış çağrısı yaptı. Bu sırada Sparta çok adam kaybı yaşamıştı ve küçük de olsa bu birliğini kaybetmeyi göze alamadığı için, müttefiklerinin işine gelmeyecek bir barışı bile göze almıştı. Fakat Atina Kleon'un teşvikiyle Spartalı elçileri elleri boş gönderdi.

Figür 8.4a. Atina agorasında bulunan bu tunç kalkanın üzerinde Atinalıların Spartalılardan 435-424 yılları arasında ele geçirdikleri ganimet olduğuna işaret eden bir yazıt bulunmaktadır.

Figür 8.4b. Figür 8.4a'da yer alan kalkanın üzerindeki yazıtı gösteren çizim.

Bunun üzerine Spartalılar Sphakteria'da kaldı, Kleon ise Atinalı generallerin Sparta kuvvetlerini ele geçirememesine ağır sözlerle yükleniyor, hedefine de özellikle saygın bir general olan Nikias'ı oturtuyordu. Uçsuz bucaksız serveti ve dindarlığıyla tanınan Nikias, dini festivallere harcadığı büyük meblağlarla Atinalıların gönlünde taht kurmuştu ve desteğinin esas kısmını Atina'nın zengin ve muhafazakâr seçmenlerinden alıyordu. Yani Kleon'un en çok tiksindiği insan tipiydi.

Thukydides eserinde Kleon'un özellikle Nikias'ı işaret ederek "eğer komutanlar gerçekten işinin erbabı olsalardı, bir donanma yollayıp adadaki birlikleri ele geçirirlerdi" dediğini ve "eğer komuta onda olsa, bunu aynen uygulayacağını söylediğini (Thukydides, 4.27)" aktarır. Buna karşılık Nikias Kleon'un emrine özel bir birliğin verilmesini ve bu birliğin Pylos'a gidip kuşatılmış *hoplites*leri teslim almasını önerdi. Atinalı yüksek tabaka mensuplarının beklentilerinin aksine, deneyimsiz Kleon Demosthenes'le iyi bir iş çıkardı; tüm Yunanları hayretler içinde bırakan başka bir gelişmeyse, Spartalı askerlerin ölümüne mücadele etmek

yerine teslim olmayı tercih etmeleriydi. 128 Peloponnesoslu savaşçı mücadeleler sırasında öldürülmüş, savaşı sona erdirmeye yönelik pazarlıkta kullanmak üzere Atinalıların elinde 292 asker kalmıştı. Ellerinde rehine bulundurmalarının durumlarını güçlendirdiğini düşünen Atinalılar, barış yapmak yerine savaşı sürdürmeye karar verdi. Bu muhtemelen bir hataydı, çünkü Sparta'nın adamlarını geri almasını sağlayacak herhangi bir barış girişimi, Sparta'nın müttefikleriyle arasını açarak Peloponnesos Birliği'nin çözülmesine yol açabilirdi.

Atina'nın elinde tuttuğu rehineler Attika'nın bir süreliğine Sparta tarafından yağmalanmasını önledi, fakat savaş bitmedi; çünkü 427 yılı gibi hayatını kaybeden Arkhidamos'tan sonra Sparta ihtiyacı olduğu kahraman komutan kişiliğini Brasidas'ta yeniden bulacaktı.

Brasidas ve Khalkidike (MÖ 424-422)

Atina'nın Khalkidike'yi elinde bulundurması her zaman nazik bir durum arzetmişti. Khalkidike'deki bazı kentler Sparta'dan yardım isteyince ve bu çağrıya Atina'nın bazen dostu bazen de düşmanı olan Makedonyalı Perdikkas da katılınca Sparta vakit kaybetmeden Brasidas'ı bölgeye gönderdi. Brasidas Khalkidike'ye vardığında Akanthos, Stageira ve Argilos gibi kentleri Atina'ya karşı ayaklanmaya ikna etti.

Bu adımla Brasidas Sparta hesabına oldukça önemli başarılar kaydetmiş olsa da, esas başarısı bunların hemen ardından geldi. Amphipolis'in ele geçirilmesi daha zahmetli bir işti, fakat Brasidas'ın asıl hedefi Atina için önemli bir bölge olan burayı ele geçirmekti ve bunu 24 saatten daha kısa bir sürede başardı. Bu kaybın verdiği dehşetle bu felaketin gerçekleşmesinde zaafı olduğu düşünülen bir *strategos*u cezalandırmak için sürgüne yolladılar. Bu isim olay gerçekleştiğinde donanmayla beraber yakınlardaki Thasos'ta bulunan dönemin komutanlarından tarihçi Thukydides'tir. O karlı Aralık gecesi kuzeyde yaşanan olaylar, Thukydides'in yazmaya başladığı tarih eserinin gidişatını da derinden etkileyecekti. Thukydides'in artık mecliste gerçekleşen konuşmaları dinleme veya agoradaki taze dedikodulara kulak kabartma şansı kalmamıştı, fakat aynı zamanda vatandaşlık görevlerinden azledildiği ve Atina'daki yönetimden uzaklaştırıldığı için belki de artık yabancıların daha bir güvenle yaklaştıkları Thukydides, Atinalı olmayan kaynaklardan da daha fazla yararlanabilecekti. Ayrıca Thukydides Brasidas'ın düşünce mantığıyla ilgili de pek çok şey biliyor gibidir, belki de bu ikisi birbirlerini tanıma imkânını da bulmuş olabilirler.

Bir sonraki ilkbahar döneminde (423) Atina ve Sparta 1 yıllık ateşkes imzaladı, fakat ateşkes 422'de sona erdiğinde artık *strategos*luğun gediklisi haline gelen Kleon ve Spartalı Brasidas Amphipolis'te karşı karşıya geldi. Yunan komutanlar ön saflarda savaşırlardı ve savaş sırasında iki komutan da ön saflarda savaştıklarından mücadele sırasında ikisi de can verdi.

Nikias Barışı (MÖ 421)

Aristophanes'in savaş tamtamlarını döven tokmaklar olarak nitelediği bu iki komutanın hayatını kaybedişiyle barış antlaşmasına giden yol da açılmış oldu. Hem Atina hem de Sparta bu savaştan yeteri kadar zarar görmüştü. Savaşlar sonucu Attika'daki tarım faaliyeti durunca polis yaşamının temelini oluşturan unsur olan kırsal ve kent arasındaki ticari faaliyet de durmuştu. Atinalılar kuzey bölgelerindeki bitmek tükenmek bilmeyen isyanlardan

da bıkmıştı. Sparta da savaşa devam etmek konusunda çekinceler yaşıyordu, çünkü ezeli rakibi Argos'la imzaladığı 30 yıllık barış antlaşması sona ermek üzereydi. Üstelik bir miktar Sparta askeri rehin tutulurken hayatını kaybetmişti ve Sparta sağ kalan askerleri kurtarmak için harekete geçmek istiyordu. İki taraf da savaşı sürdürebilmek için tutmaları gereken paralı asker miktarından rahatsızdılar. Bu hem geleceği kötü etkileyecek bir karar gibi görünüyordu, hem de maliyeti çok yüksek bir çözümdü. Bununla birlikte Korinthos, Megara ve Boiotia gibi siyasi arenanın diğer önemli oyuncuları için barıştan elde edilebilecek bir yarar görünmüyordu (gerçi bu şehirler de savaştan dolayı bir yıkım yaşamışlardı). Bu şehirler barış antlaşmasını imzalamayı reddettiler. Görüşmelerde Atina tarafını temsil eden Nikias'ın adıyla bilinen bu sorunlu barış antlaşması esasen Atina için bir başarıydı.

İmzalanan barış 50 yıl için geçerli olacaktı. Atinalılar savaşa girdiği anda yanında bulunan müttefikleri üzerinde tekrar hakimiyet sağlıyordu. Antlaşmada "Atinalılar ve müttefikleri" ifadesi yer almaktaydı. Buna göre Sparta Amphipolis'i boşaltacaktı. Atina Pylos'tan ve Kythera adasından çekilecek ve tüm savaş esirlerini salıverecekti. Olağanüstü maddi kaynak ve insan hayatına mal olsa da Atina amacına ulaşmıştı. Sparta imparatorluğu yok etmeyi başaramamıştı. Üstelik böylece Atina, Peloponnesos Birliği'ne çok fazla bir girişimde bulunmadan oldukça zarar vermeyi de başardı. 10 yıllık bir savaşın ardından Sparta oldukça fazla zayiat vermiş ve itibar kaybı yaşamıştı. Şimdi müttefiklerini kaybetmek üzereydi ve müttefikleri arasındaki hoşnutsuzluk, imzalanan yeni barışı da tehlikeye atıyordu.

Atina imparatorluğuna belirgin bir zarar verilememesinin ve batı kıyısında bulunan Sollion ve Anaktarion adlı iki kentin Atina kontrolünde kalmasının yarattığı kızgınlıkla Korinthos antlaşmayı imzalamadı. Megara da Atina'nın Nisaia limanını (Megara'nın en önemli limanı) elinde tutmasına neden olacak bir barışı imzalamayı reddetti. Boiotialılar Panaktos kalesini boşaltıp Atinalılara teslim etme emri üzerine deliye döndüler ve kaleyi boşaltıp teslim etmeden önce Panaktos'u yerle yeksan ettiler. Amphipolisliler Atina imparatorluğuna geri dönmeyi reddediyor, hatta kurucuları olarak da artık Atinalı Hagnon'u değil, Brasidas'ı görüyorlardı. Buna karşılık Atinalılar da Pylos'u teslim etmek yerine ellerinde tuttular. Böylelikle Yunanistan'ın iki büyük kent devleti arasında etkin bir ittifak şansı kaybolup gitmişti. Thukydides de Nikias Barışı'nı iki taraf arasında düşmanlıklar yeniden başlamadan önce kısa bir soluklanmadan öteye gidememiş sahte bir barış olarak görmektedir.

KOMEDYANIN YÜKSELİŞİ

Spartalıların savaşa bakışını yansıtan kaynaklardan yoksunuz, fakat komedya oyunları Atinalıların hislerine dair hayli kanıt temin etmektedir. Komedya Atina ve batısında (Megara ve hatta Syrakousai'da) 6. yüzyılda başlamış olma ihtimaline ve Dionysia festivalinde bir komedya şairine verilen ilk ödülün tarihinin MÖ 486 olmasına rağmen, Eski Komedya'nın Atina sahnelerinde tam anlamıyla boy göstermesi Peloponnesos Savaşı senelerine denk gelir (Eski Komedya, MÖ 4. yüzyılın sonuna doğru başlayan Yeni Komedya akımından bu adla ayrılmaktadır). Komedya oyunları Atina'da yılda iki kere izleyiciye çıkıyordu, her iki etkinlik de, birkaç oyun yazarının yarıştığı ve tanrı Dionysos onuruna düzenlenen festivallerdi. Fakat tamamı günümüze ulaşan yegâne oyunlar, komedya dehası Aristophanes (MÖ yak. 450-385) tarafından yazılanlardır.

Figür 8.5a. Nikias ressamına atfedilen ve MÖ yak. 410 yılına ait Attika kırmızı figürlü *krater* (şarap testisi). Bu keramiğin üzerinde Eski Komedya ve kostümleri görülmektedir. Burada Nike, elinde iki meşale taşıyan Herakles'i önlerinde bir komedya oyuncusunun bulunduğu *kentaurlar* tarafından çekilen bir savaş arabasıyla götürmektedir.

Figür 8.5b. Önlerinde elinde iki meşale taşıyan bir komedya aktörü bulunan *kentaurosları* gösteren aynı keramiğin diğer tarafı.

Aristophanes, tragedyacıların aksine konularını mitolojiden almıyordu, oyunlarının içeriği zamanının kültür ve siyasetine sıkı sıkıya bağlıydı. Gösterişçi öğretmenler, habire kapısı aşındırılan mahkemeler, kasıntı aristokrat takımı ve Peloponnesos Savaşı sırasında Atina'da yaşamın bir kaosa ve sefillliğe dönüşmesinin müsebbibi olarak bellediği bencil siyasetçiler gibi etrafında gördüğü herşey onun için bir malzemeydi. Muhteşem Perikles dahi üstüne düşen payı almıştı. *Akharnialılar*'da alay ettiği kişi Perikles'tir; ünlü komutanın Peloponnesos savaşını bir grup Megaralı, metresi Aspasia'nın iki fahişesini kaçırdığı için başlattığını yazar! Birçok Atinalı gibi Aristophanes de ağzı laf yapan sofistler tarafından yetiştirilmiş kişilerin değil, "Marathon gazileri"nin gençliğe örnek olduğu o eski günlere özlem duyuyor, oyunlarındaki bazı kahramanlar da bu duygusunu açık açık dile getiriyordu. *Kuşlar* oyunundaki deli işi bir entrika, yazarın tipik kurgularından biriydi. Bu entrikada yurtlarından dışlanarak çareyi Bulutlar Ülkesine sığınmakta bulmuş iki Atinalı vardı ve bu ütopik toplumda yaşayan yeni edindikleri kanatlı arkadaşlarıyla kendi prensiplerine göre dünyayı yönetme planlarına girişiyorlardı. Doğal olarak bu oyunda korodakiler de gaga takmışlardı. Mahkemeleri alaya alan "Eşek Arıları"ndaysa, jüri üyelerini temsil eden koro üyeleri taktıkları erkeklik organı benzeri "arı iğneleri"yle sahneye çıkmışlardı. Tragedyada olduğu gibi komedyada da tüm rolleri erkekler icra ediyordu, bu nedenle mecliste hakimiyeti ele geçirmek için erkek kılığına giren kadınların anlatıldığı *Ekklesiazusai* (Kadınlar Mecliste) adlı oyunda, seyircinin karşısındaki oyuncular, aslında erkek kılığına girmiş kadın taklidi yapan erkeklerdi!

Şamatayla müstehcenliğin birbirine karıştığı Aristophanes'in oyunları aynı zamanda kırsala özlemi de bir aşkla dile getirmekte, her şeyin daha basit yaşandığı zamanları yad etmekte ve barışa aklı başında bir bağlılık sergilemektedir. Aristophanes'in güldürücü dehası eşsiz olmakla birlikte, savunduğu değerlerin toplumda karşılığı da olmalıdır. Çünkü koro eğitiminin karşılanması kararı kentin yüksek memurları tarafından veriliyor, ödüllerse vatandaşların oluşturduğu jüriler tarafından dağıtılıyordu.

Aristophanes'in *Barış* Oyunu

421 yılında savaşın sonu artık ufukta göründüğü sırada Aristophanes *Barış* adlı oyununu yazdı. Oyun izleyici karşısına çıktığı sırada barış anlaşmasının gerçekleşmesine ramak kalmıştı. Bu oyunda Euripides'in şu anda kayıp olan bir oyununu parodileştiren Aristophanes, oyunun kahramanı Trygaios'u devasa bir bokböceğinin üzerinde (ışık demeti ve makaralar yardımıyla sahnelenen) Zeus'un niçin Yunanistan'ı savaşla mahvettiğini öğrenmek için tanrının sarayına giderken betimler. Trygaios burada Hermes'ten tanrıların iki tarafın sergilediği çocuksu kavgalardan bıkıp usandığını öğrenir. Seyircileri, Hermes'in suçu iki tarafa da eşit şekilde dağıtmış olmasından herhalde tamamen memnun olmamışlardır. "Tanrılar," der Hermes:

> ekseriyetle barıştan yanaydı.
> Ama siz istediniz savaşı. Şansları biraz
> yaver gidince, Lakonialılar hemen
> "Tanrı şahidimizdir ki, o Attikalılar
> görecekler gününü" diyordu.
> Şans sizden yana dönse ve Spartalılar
> barışmaya yanaşsa, bu sefer
> siz hep bir ağızdan "Kandırılıyoruz!
> Athena! Zeus!
> Buna razı olamayız! Pylos'u elimizde
> tutarsak,

mutlaka yeniden saldırırlar bize..." diye bağırıyordunuz.

(Barış, 211-219, LCL)

Ardından Savaş'ın Barış'ı bir mağaraya hapsettiğini, içinde tüm Yunan şehirlerini un ufak edeceği bir havan edindiğini ve kölesi Kargaşa'yı da havanda kullanacağı tokmak bulması için yolladığını dile getirir. Fakat Kargaşa, Atina ve Sparta'nın tokmaklarını, yani Kleon ile Brasidas'ı kısa süre önce kaybettiğini öğrenir. Böylece Barış'ın serbest kalma ihtimaline gün doğar.

Trygaios nihayet Hermes'i Barış'ı kaçırmasına yardım etmeye razı eder. Fakat bu basit bir iş değildir, çünkü ilahi bir yardım da olsa, tüm Yunanların birlikte hareket etmesini sağlamak pek zordur. Fakat zamanla çabaları başarıya ulaşır. Barış'ın getireceği nimetler, seyirciler arasında oturan Atinalı çiftçilerin kaygılarını yansıtacak şekilde dile getirilmektedir:

Trygaios: Çiftçi kardeşlerim! Durun ve dinleyin! Bu harika sözleri duyabiliyor musunuz?

Artık kargı yok beyler, mızrak yok,
kılıçla dövüşmek yok!
Şimdi barışın her türlü nimetini
göreceğiz, elimizdeki tüm silahlarımızı
neşeli bir şarkıyla takas edebiliriz, çünkü
artık yurdumuza dönüyoruz,
çiftçilik yapmaya.

Koro: Ne güzel bir gün böyle, sadece çiftçiler için değil, insanım diyen herkes için güzel bir gün bu.

Beklediğimiz, özlediğimiz gün geldi. Bak
ne içten gülümsüyorum artık
Çünkü çok yakında tarlamın üzümle ve
gençken kendi ellerimle diktiğim
incir ağaçlarıyla dolup taştığını
göreceğim!

(Barış, 551-558, LCL)

Aristophanes tarafından böyle neşeyle anlatılan barış, uzun soluklu olmayacaktı. Barışın ardından meydana gelen olaylar, Arkhidamos Savaşı'nda hayatını kaybeden binlerce insanın boşuna öldüğünü kanıtlayacaktı. Atinalılar ve Spartalılar barışı tüm samimiyetiyle istiyor olmalarına rağmen, yine de barışın aleyhine çalışan çetin güçlere karşı mücadele etmeleri gerekiyordu.

Tarihin gidişatını şekillendirirken bazı önemli şahsiyetlere haddinden büyük paylar biçmek yanıltıcı olabilir. Fakat bazı bireylerin, zaman zaman olayların gidişatında olağanüstü bir sorumluluk yüklendikleri de olmuştur. İşte Atinalı aristokrat **Alkibiades**'in de durumu böyledir. İlk kez 420 yılında *strategos* seçilen Alkibiades'in, yaprağın kıpırdamadığı bir ortamda kendine bir isim yapması zordu. Gelecekte kazanacağı şan ve şöhret, kırılgan barışın bozulmasına bağlıydı. Alkibiades için şan ve şöhretten yoksun bir hayata hayat demek nafileydi; kendisi bu düşünceye sıradan bir Yunan aristokrattan bile daha tutkulu bir şekilde sarılmıştı.

Alkibiades, Dönek Bir Aristokrat

Babası öldüğünde Alkibiades 3 yaşındaydı, bu yüzden akrabası Perikles'in evinde büyüdü. Yakışıklı, zeki, atletik, alımlı ve çekici biri olan Alkibiades'i her iki cinsten de aşıkları kovalamıştır. Hovarda kişiliği ve gösterişli hayat tarzı da dillere destandır.

Alkibiades'in kurallarla arası hiç olmadı. Tutkuları arasında hocası Sokrates, at yetiştiriciliği ve at yarışları ile, kanuni veya kanun dışı olsun, rekabetin her türlüsü yer alıyordu. Zengin ailesinin Atina dışında da bağlantıları vardı ve Perikles'le bağına rağmen, dedesi

Sparta'nın Atina'daki *proksenos*uydu, yani Sparta çıkarlarını kendi yurdunda temsil etmekle yükümlü bir nevi elçiydi. Doğuştan sahip olduğu aile bağlantılarına bir de evlilik bağı ekledi; eşi Hipparete Atina'nın en zengin ve önde gelen ailelerinden birine mensuptu.

İlk başta Alkibiades'in savaşı yeniden alevlendirme çabaları pek bir sonuç vermedi. Elis ve Mantineia, Atina'nın Argos'la yaptığı ittifaka katılmasına rağmen, Sparta 418 yılında Mantineia'daki muharebede kati bir başarı kazanıp bu ittifakı alt etmeyi bildi. Ayrıca Boiotia ve Korinthos'la arasını düzeltip Peloponnesos Birliği'ni yeniden sağlamlaştırdı. Aynı dönemde Atina siyasi hayatında öne çıkan isimler arasında gerilimli günler yaşanmaya başlamıştı. *Ostrakismos*la sürgün, şahin ve güvercin, yani Alkibiades ile Nikias arasındaki rekabetin gidişatını yönlendirebilirdi, fakat bu iki adam paniğe kapılarak taraftarlarını üçüncü bir ismin, Hyperbolos'un sürgün edilmesi için yönlendirdiler.

Plutarkhos'un Hyperbolos'a dair iddiası, yani bu kararın alınmasının arkasında yatan gerçeğin, aslında Hyperbolos'un değersizliği olduğu yönündeki ifadesi, *ostrakismos*un aslında belli bir itibar gerektirdiği gerçeğinin altını çizmektedir. Çağdaş bir komedya yazarı da bu olaya dair düşüncesini "Adam bu kaderi hak ediyordu ama kader bu adamı hak etmiyordu" şeklindeki iğnelemeyle ifade eder. Bu noktada Atinalıların Hyperbolos'u *ostrakismos*la sürgün edişinin siyasi değersizliğinden mi, yoksa toplumsal kökenlerinden mi olduğunu belirlemek mümkün değildir; o yüzyılda daha önce *ostrakismos*a uğrayanların hepsi aristokratik ailelerden gelmekteydi. Her halükârda, Atinalılar bu olayın ardından *ostrakismos* uygulamasından vazgeçip, yönetimin demokratik bir şekilde kontrolünü sağlamak amacıyla, halihazırda yürürlükte olan yasalara aykırı yasa teklifleri getirmeye teşebbüs eden siyasetçilerin cezalandırılması için *graphē paranomōn* (gayrikanuni teklif getirme suçu) adlı farklı bir yönteme başvurmaya başladılar. Fakat *ostrakismos* gibi bu uygulama da ekseriyetle siyasi amaçlara yönelik olarak kullanılmıştır ki, bu da pek şaşırtıcı değildir; çünkü yazılı bir anayasa veya bir haklar beyannamesinin olmadığı bir ortamda, hangi yeni yasanın eskileriyle çakıştığını ve hangilerinin kanuna aykırı olup olmadığını belirleme süreci de haliyle subjektif bir eylemdi ve çıkarlara göre yönlendirilebilmesi mümkündü.

Melos'un Tahrip Edilişi (MÖ 416)

Bu olayların ardından Atina'da çatışmaların ve Peloponnesos'ta bazı karışıklıkların yaşandığı dönem geldi. Bu karışık dönemin en önemli olaylarından biri de Thukydides'in eserinin en dikkatle okunan sayfalarından birkaçında ölümsüzleşen Atinalıların gerçekleştirdiği bir deniz seferidir. 416 yılında Atinalılar muhtemelen Alkibiades'in teşvikiyle, Atina'yla veya Sparta'yla müttefik olmayan küçük bir adaya, Melos'a birlikler yollayarak adayı Delos Birliği'ne girmeye zorladı. Sparta'nın desteğine güvenen Melos bu isteğe karşı geldi. Beklenen Sparta desteği gelmeyince Atinalılar bu çıkışa çok sert cevap verdi ve meclisten tüm Meloslu erkeklerin idamı, kadın ve çocuklarınsa köleleştirilmesi kararı çıktı. Hatırlanacak olursa benzer bir karar 427 yılında Mytilenelilere karşı alınmış, fakat bu karar daha sonrasında yaşanan tartışmalar nedeniyle yumuşatılmıştı. Fakat 427 yılının ortamı artık geride kalmıştı ve alınan karar acımasızlıkla uygulandı. Bu olay şüphesiz Thukydides'i derinden etkilemiştir ve yazar eserinin bu bölümünde Meloslular ile Atinalılar arasında geçen görüşmeleri temsili bir diyalogla aktar-

mıştır. Yazarın eserindeki en uzun diyalog bu bölümdür. Melos çok uzaklarda bulunan küçük bir adaydı. Thukydides nasıl olur da orada neler konuşulduğunu en ince ayrıntısına kadar bilebilirdi? Yazar elbette bunları bilmiyordu. "Melos diyaloğu" olarak bilinen kısım, bize Thukydides'in burada tarihten ziyade tragedyaya yakın bir sanat dalına da el attığını göstermektedir. Bu kısımda yazar Atinalılara bizim Almanca *Realpolitik* veya siyasi realizm olarak bildiğimiz felsefeyi açıklıyordu:

> "İnandığımız tanrılar da, tanıdığımız insanlar da, doğaları gereği hükmedebildikleri herkese hükmetmeye gayret ederler. Bu kuralı biz getirmedik, bundan faydalanan ilk insanlar da biz değiliz. Zaten varolan bir kuralı esas alarak miras edinip ona göre hareket ettik ve bu mirası bizden sonraki nesillere bırakacağız. Siz veya herhangi başka bir kimse bizim konumumuzda olsaydı, onun da aynı şekilde davranacağını biliyoruz."
>
> (*Peloponnesos Savaşı*, 5.105, LCL)

Atinalıların Meloslulara uyguladıklarını bir düşmana karşı uygulamak Yunanistan'da görülmemiş türden bir hareket değildi; Atinalılar 421 yılında ayaklanan Skione'deki halka da tıpatıp aynı şekilde davranmıştı. Fakat Meloslular Atina'nın düşmanı değildi, bu yüzden Atinalıların bu davranışları, kamuoyundaki itibarlarına yüzyıllar boyunca temizlenmeyecek büyük bir leke sürecekti.

Katliamın bir yıl sonrasında (MÖ 415), Euripides Atinalıların karşısına kederli oyunu *Troialı Kadınlar*'la çıkmıştır. Görünürde Troia'da geçen ve şehrin düşüşünün ardından yaşananları anlatan bu son derece ızdıraplı oyunun, genel olarak savaşın, özellikle de oyunun sergilendiği yıllarda yaşanan savaşın acımasızlığını gözler önüne serme amacıyla yazıldığından kimsenin şüphesi yoktu. "Bebeler" diye şarkısını söyler koroda kadın kılığına girmiş erkekler,

> korkudan analarının eteklerine
> sığınıyorlardı
> askerler tuzağın içinden çıkıp saldırmaya
> hazırlanırken.
> Bu cinayet Pallas Athena'nın marifetiydi.
> Tanrıların sunaklarından oluk oluk kan
> akıyor,
> tüm haneleri perişanlık teslim alıyordu.
> Katledilen adamlar zafer getirdi
> Yunanistan'a,
> Kadınlar da ganimet oldu, götürüldüler
> Argos'un çocuklarını büyütsünler diye,
> Yalnızca hüzün kaldı düşman eline düşen
> Troia'da.
>
> (555-565, LCL)

Troialı kahramanların eşlerinin, kardeşlerinin ve kızlarının köleleştirilmesi ve Hektor'un genç oğlu Astyanaks'ın şehir surlarından aşağı atılarak öldürülmesi gibi sahneler, güncel gelişmeleri tıpatıp çağrıştıran olaylardı. Seyircilerin arasında oturanların çoğu Melos'taki ölümleri bizzat gerçekleştirmişti. Oyun aynı zamanda çok yakında yaşanacak gelişmelerin de habercisiydi.

SİCİLYA SEFERİ (MÖ 415-413)

Küçük bir kısım Atinalı Euripides'in acıklı oyunlarının vicdanları rahatsız eden koro şarkılarını prova ededururken, çoğunluk Atina tarihindeki en büyük askeri sefere hazırlanıyordu. Perikles Atinalıları uyarmış, imparatorluklarını genişletmeye yönelik girişimlerin savaşı kazanma şanslarını düşüreceğini söylemişti, fakat Perikles çoktan ölmüş, stratejisi de onunla beraber yok olup gitmişti. 416-15 kışında eski bir

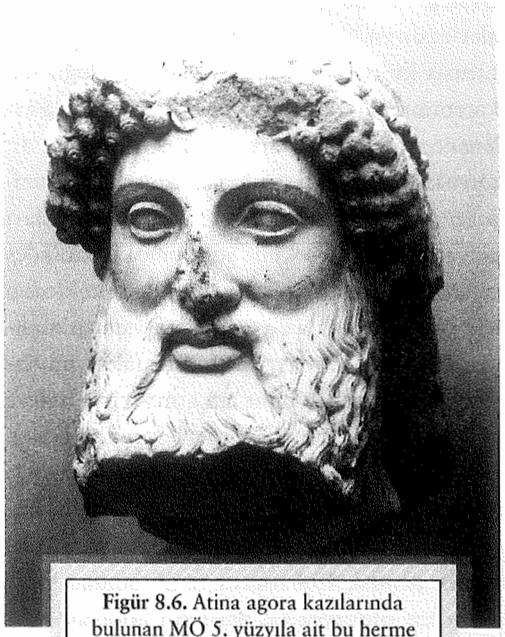
müttefikten, Sicilya adasındaki küçük bir kent olan Egesta'dan elçiler Atina meclisinde söz aldı ve komşuları Selinous'a karşı Atina'nın desteğini aradılar. Egesta'yla gireceği bir savaşta Selinous'un sırtını dayayacağı yer, Sicilya'daki en güçlü kent durumundaki Syrakousai'dı ve burası aynı zamanda bir Korinthos kolonisiydi. Bu nedenle Atina'nın Sicilya'ya müdahalesi, Peloponnesos Birliği'yle yeniden savaşa girilmesi sonucunu doğurabilirdi, fakat bu müdahale aynı zamanda Atina'ya büyük bir servet ile nüfuz alanını da genişletme şansı tanıyacaktı.

Alkibiades mecliste Egesta'ya tam destek verilmesini ateşli bir şekilde savunurken Nikias da aynı hararetle, Sicilya'daki meseleye müdahil olunmaması gerektiğini ifade ediyordu. Meclisse kendine göre orta yolu bulmuştu: Alkibiades büyük bir kuvvetle Batı'ya gönderilecek, fakat iki tecrübeli komutan Lamakhos ve bizzat Nikias da onun yanında bulunacaktı. Böylece Atinalılar Alkibiades'in gereksiz saldırganlığına karşı Nikias'ın dengeleyici bir unsur olacağını düşünüyorlardı. Thukydides eserinde şöyle yazıyordu:

> "Herkes bu deniz seferi düşüncesine bir sevdayla sarılmıştı. Yaşlılar düşmanlarını alt edeceklerini düşünüyor, bu kadar devasa bir güçle yola çıkıldığından en azından seferin hüsranla sonuçlanmayacağına inanıyordu. Delikanlılar yabancı diyarları görmeye can atıyor, seferde kıllarına dahi zarar gelmeyeceğini düşünüyorlardı. Askerlerin ve sıradan vatandaşların oluşturduğu güruh da seferden kazanacağı parayı düşünüyor, bu sayede Atina'nın sonsuza kadar maaşlarını tıkır tıkır ödemeye kabil bir hale dönüşeceğini hayal ediyorlardı."
>
> (*Peloponnesos Savaşı*, 6.24, LCL)

Tıpkı savaş tamtamları ilk çalmaya başladığında Sparta'da olduğu gibi, şimdi Atina'da da bu sefere muhalif olanlar çoğunluk tarafından sindirilmişti ve korkaklıkla suçlanmaktan korktukları için ağızlarını dahi açamıyorlardı.

Nikias'ın basiretinin Alkibiades'in fevri davranışlarını dengeleyeceğine yönelik düşünceyse tamamen yanlış çıkacaktı. Üstelik sefere çıkılmadan önce Atina'da siyaseti etkileyecek bir dizi dini hadise gerçekleşti. Atina'da evlerin ve tapınakların yanında Herme adında heykeller bulunuyordu. Bu heykeller tanrı Hermes'i temsil eden, onun temsili yüzü ile ereksiyon halindeki erkeklik organının olduğu taşlardı ve bunların iyi şans getirdiğine, insanları tehlikelerden koruduğuna inanılıyordu. Sefere çıkılmadan hemen önceki bir sabah, Atinalılar uyandıklarında neredeyse tüm Herme'lerin tahrip edildiğini gördüler.

Figür 8.6. Atina agora kazılarında bulunan MÖ 5. yüzyıla ait bu herme parçası, Atinalıların 415-414 yıllarında Sicilya'ya sefere çıkmasından önce tahrip edilen herme'lerden biri olabilir. Atina, Agora Müzesi.

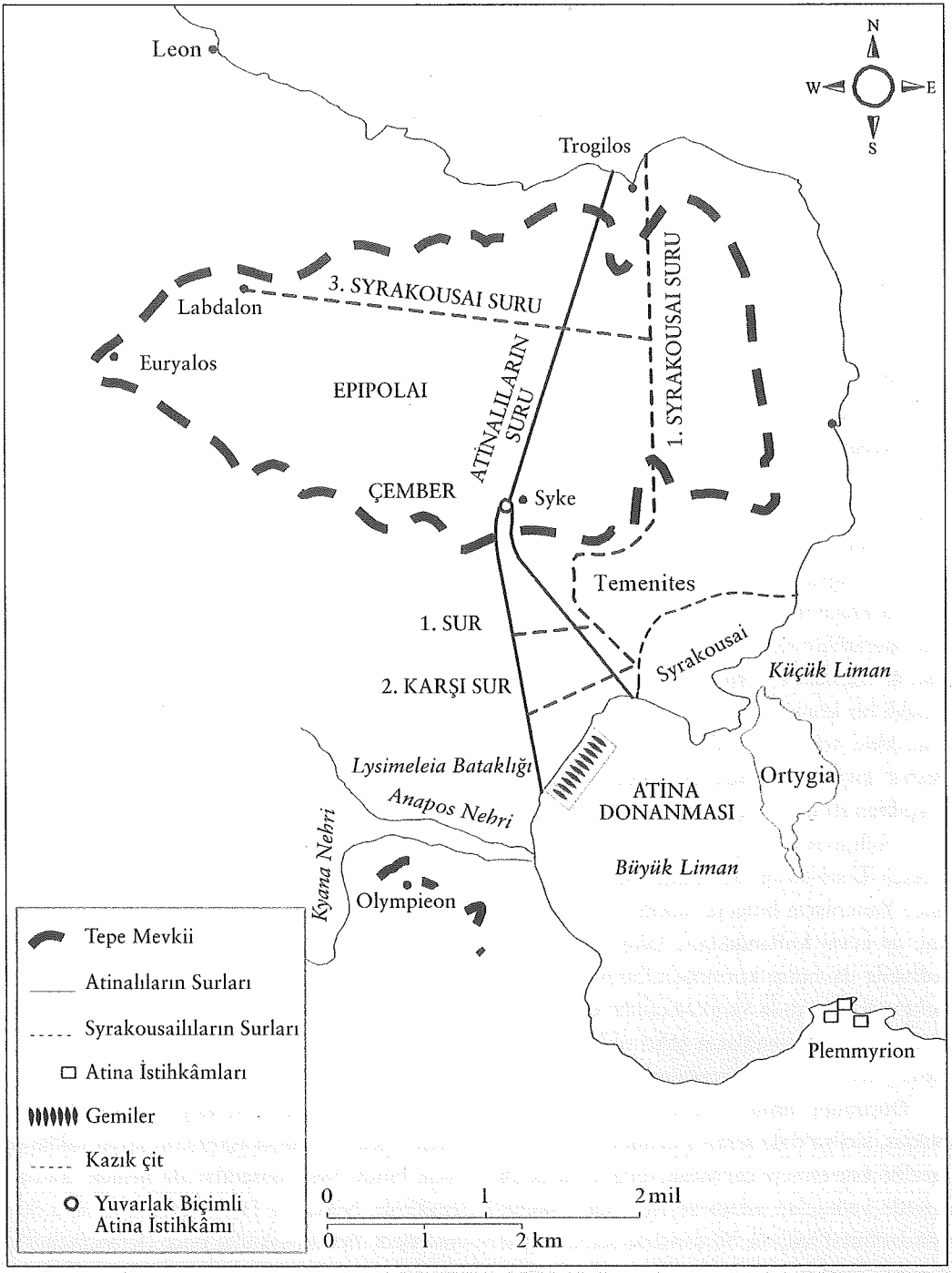
Kültürel farklılıklardan dolayı nedenini çok fazla anlayamasak da, Atinalılar bu duruma büyük tepki gösterdi ve bunun yönetimi alaşağı etmeye yönelik bir girişimin habercisi olduğu düşünülerek pek çok şüpheli cezalandırıldı, fakat asıl sorumlular asla gün yüzüne çıkmadı. Olayın şüphelileri, *hetaireia* olarak bilinen gruplardı. Ekseriyetle oligarşik eğilimleri olan yüksek tabakadan gençlerin oluşturduğu bir çeşit eğlence grubu olan *hetaireia*'lar, birtakım toplumsal ve siyasi etkinliklerle de meşgul oluyorlardı. Demokratlar bu yapıları kötü niyetli ve muhtemel komplocu olarak bellemişlerdi.

Bu noktada tüm şüphelerin Alkibiades'in üzerine yoğunlaşması şaşırtıcı değildi. Bir *hetaireia*ya dahil olsun veya olmasın, içip eğlendiği arkadaşlarını böyle bir işe koşmak, tam da Alkibiades gibi riayetsiz bir adama yakışan cinsten bir hareketti. Bu yöndeki suçlamaları alevlendiren bir başka hadise de, Alkibiades'in Eleusis kültleriyle ilgili sergilemiş olduğu hakaretamiz davranışlarla ilgili ithamlardı. Söylenene göre Alkibiades, Eleusis kültlerine ait törenlerde gerçekleştirilen temsilleri kült mensubu olmayanların önünde taklit edip onları alaya almıştı. Bu şekilde suçlanınca Alkibiades sefere çıkacakların çoğu kendisini desteklediği için onlar Atina'dan ayrılmadan, hemen mahkeme önüne çıkmayı talep etti, fakat muhalifleri onu yargı önüne çıkarmak için sefere gidenlerin yola çıkmasını bekleyeceklerdi.

Atinalıların Sicilya seferi için hazırladığı donanma, hedeflenen amaca göre nicelik bakımından oldukça büyüktü. Donanma 130 destek gemisi, 134 trieres ve 25 binden fazla askerden oluşuyordu. Bunların arkasında da kâr amacı güden onlarca tüccarın gemisi bulunuyordu. Thukydides'in şimdiye kadar bir araya getirilen en büyük Yunan deniz gücü olduğunu söylediği donanmayı görmeye gelen Atinalılar ve yabancılar kıyıda büyük bir kalabalık oluşturmuşlar, hayran hayran manzarayı seyrediyorlardı. Tüm gemiler tanrılara gümüş ve altın çanaklardan sunular serpiyor, kıyıdaki kalabalık da edilen dualara müştereken katılıyordu. Fakat Sicilya'ya sefere gidenlerin pek azı geri dönebilecekti. Atinalılar Sicilya ve Güney İtalya'daki şehirlerden bekledikleri kadar destek göremediler. Egestalıların bile bahsettikleri kaynaklara sahip olmadıkları ortaya çıktı. Egesta'ya önceden yollanan Atinalı heyetler, Egesta fakir bir yer olduğu halde buranın zengin olduğu yalanına kanmışlardı. Thukydides Egestalıların evlerinde Atinalı gemilerin mürettebatlarını nasıl ağırladıklarını anlatır. Bunlar şehirden ve civar kentlerden bulabildikleri ne kadar altın ve gümüş kâse varsa hepsini toparlayıp ağırladıkları konukları şerefine verdikleri davetlerde, bunlar sanki kendilerine aitmiş gibi davranmışlardı:

> "Neredeyse tüm evlerde aynı kadehleri kullanmışlardı. Bunları konuklarının gözünün içine öyle sokuyorlardı ki, Atinalılar gördüklerinden tamamen mest olmuşlar, Atina'ya döndüklerinde şahit oldukları serveti ballandıra ballandıra anlatmışlardı. Bu şekilde kandırılan kişiler böylece diğerlerini de yanlış yönlendirdi ve Egesta'nın aslında parasının pulunun olmadığı ortaya çıkınca, askerler bunların hepsini bu durumdan sorumlu tuttu."
>
> (*Peloponnesos Savaşı*, 6.46, LCL)

Atina açısından seferle ilgili yaşanabilecek tüm terslikler yaşandı; Lamakhos savaşırken hayatını kaybetti, Alkibiades sefer devam ederken mahkemeye çıkarılmak üzere geri çağrıldı, fakat geri dönerken gemi değiştirerek

Figür 8.7. Syrakousai ve Epipolai'ı gösteren çizim.

Sparta'ya kaçtı. 415-14 yılının kış aylarında Syrakousai ve Korinthos'tan elçiler Sicilya savaşlarında Sparta'nın desteğini istediği sırada, Alkibiades Atinalıların Sicilya ve İtalya'yı ele geçirip daha sonra da Kartaca'ya saldıracağını ve ardından Peloponnesos'a yöneleceğini söyleyip Spartalıları uyardı. Atinalıların tüm Yunan dünyasına hakim olmasının önüne ancak Sicilya'ya Spartalı bir komutanın yollanmasıyla geçilebileceğini söylüyordu.

Nikias ve Lamakhos, Epipolai olarak bilinen, Syrakousai'ın batısında kalan platoyu ele geçirmiş ve şehri abluka altına almak için buraya kuzey-güney yönünde bir duvar inşa etmeye başlamışlardı. Lamakhos'un ölümünün ardından idareyi tek başına üstlenen Nikias, Atina donanmasını başarıyla Syrakousai'ın limanına doğru yönlendirdi ve şehri gerçekten abluka altına alma ihtimalini güçlendirdi. Fakat Spartalılar Atinalıların Sicilya'yı ele geçirmesini engellemeye kararlıydı ve bölgeye yetenekli bir komutan olan Gylippos'u yollayıp olacakları beklemeye koyuldular. Gylippos'un destek kuvvetlerle birlikte bölgeye varması, gerçekten de durumu ciddi bir biçimde değiştirdi. Gylippos bir geçit yardımıyla Epipolai'ın yüksek kesimlerine tırmandı. Bu geçit daha önce Yunanların bölgeye hakim olmadan birkaç ay evvel kullandıkları, fakat sonrasında tedbirsiz davranıp korumasız bıraktıkları bir noktaydı. Bu sırada Syrakousailılar da ayrı bir duvar örerek Atinalıların şehri abluka altına alma şansını sıfıra indirgediler.

Durumun umut vadetmediğine inanan Nikias, Sicilya'daki seferi sonlandırmaları için meclisi ikna etmeye çalışarak, onlara ancak ilk seferde yollanılan adam sayısı kadar askerin gönderilmesi halinde bir şansları olabileceğini anlatan uzun bir mektup yolladı. Bunun üzerine Atinalılar, Demosthenes önderliğinde söz konusu birliği yolladı. İkinci bir donanmayla bölgeye ulaşan, fakat kısa sürede Epipolai tepelerinde bozguna uğrayan Demosthenes, geri çekilme kararı aldı. Ancak bir kez daha dini korkular, seküler hayatı etkisi altına alacaktı. Atinalıların geri çekilişi için tüm şartların müsait olduğunu aktaran Thukydides şöyle devam etmektedir:

> "tam gemilerle harekete geçmek üzereyken dolunay zamanı bir ay tutulması oldu. Bu olay Atinalıların büyük bir kısmını tedirgin etti ve askerler komutanlara dolunayda ilerlemek istemediklerini söylediler. Kehanetlere gereğinden fazla düşkün ve bu tür şeylere aşırı inanç gösterme eğilimindeki Nikias da kâhinlerin aynı yöndeki uyarılarının ardından "üç adet dokuz gün" geçmeden yerlerinden kıpırdama meselesini konuşmayı dahi reddeder oldu. İşte Atinalıların bu kadar uzun bir süre beklemelerinin sebebi bundan ibaretti!"
>
> (*Peloponnesos Savaşı*, 7.50, LCL)

Bu sırada Atinalıların geri çekilmeyi planladıklarını öğrenen Syrakousailılar, Atina donanmasına saldırarak liman çıkışını kapadılar. Çok dar bir alana sıkışmış yaklaşık 200 gemi arasında çok şiddetli bir çarpışma yaşandı. Gürültüden dümencilerin emirlerini duymak bile mümkün değildi.

Denizden bu şekilde geri çekilmeyi başaramayan Atinalılar hasta ve yaralılarını geride bırakarak karadan çekilmeye başladı. Bu kasvetli yolculuğa çıkan askerlerin sayısı yaklaşık kırk bindi. Syrakousailılar da hemen arkalarındaydı. Nikias ve Demosthenes orduyu ikiye ayırdı. Syrakousailılar önce Demosthenes'e yetişti. O da adamlarını kurtarabilmek ümidiyle teslim oldu. Ardından Nikias'ın ordusu da ele geçirildi.

BELGE 8.1

Thukydides Atinalıların Sicilya'daki son çabalarının da hüsrana uğrayışını betimlerken sanatının zirvesine çıkmaktadır.

Atinalılar Assinaros nehrine doğru ilerliyorlardı ki, bir anda dört bir yandan üzerlerine yağan mızraklar, oklar ve taşlar ile beliren süvari ve diğer birliklerin etkisiyle zor duruma düştüler. Nehrin karşısına varabilirlerse, işlerin kendileri için biraz iyileşebileceğini düşünüyor, bir an önce kana kana su içip susuzluklarına son vermek istiyorlardı. Nehre varınca ordu düzeni diye bir şey kalmadı, her asker karşıya ilk geçen kendisi olsun istiyor, öne atılıyordu, öte yandan düşman saldırısı da karşıya geçmeyi epey zorlaştırmıştı. Böylece bir araya yığılıp birbirlerini ezmeye başladılar. Bazıları mızraklarının üstüne düşüp hemen can veriyor, bazıları da teçhizatlarıyla beraber yere düşüyor, suda boğulup gidiyordu. Syrakousailılar nehrin karşıdaki dik yamacında konuşlanmışlar, Atinalılara mızrak fırlatıyorlardı, bu sırada Atinalıların çoğu, susuzluktan kavruldukları için neredeyse kurumuş nehirde bir yığın oluşturmuş, nehirden su içme derdine düşmüşlerdi. Peloponnesoslular Atinalıların arkasından nehre daldı ve çoğunu burada katlettiler. Buna rağmen hayatta kalanlar kirlenen ve arkadaşlarının kanına bulanan sudan içmek için birbirleriyle mücadele ediyorlardı.
Nihayet, nehirde üstüste düşen ölülerden tepeler oluşmaya başlayıp ordunun büyük bir kısmı nehirde, nehirden kaçmayı başaran az sayıdaki askerse süvari tarafından yok edildiğinde Nikias, Syrakousailılardan daha çok güvendiği Gylippos'a teslim oldu ve kendisine ne istiyorsa yapabileceğini, fakat askerlerin uğradığı bu katliamı durdurmasını istedi. Bunun üzerine Gylippos düşmanın tutsak alınmasını emretti ve geri kalanlar sağ olarak ele geçirildi. Fakat Atinalıların büyük bir çoğunluğu Syrakousailı askerler tarafından gizlenmişti. Kaçmayı başaran 300 kadar askerin peşinden bir birlik gönderip bunları da yakaladılar... Tabii büyük bir kısmı katledilmiş, o gün nehirde şimdiye kadar savaşta yaşananların da ötesinde korkunç bir katliam yaşanmıştı.

(*Peloponnesos Savaşı*, 7.84-85, LCL)

Sonuç olarak Atinalılar onbinlerce adam kaybetmiş, fakat hiçbir şey elde edememişlerdi. Atinalılar için seferin sonuçları öylesine korkunç olmuştu ki, önce bu korkunç habere inanmak istemediler. Plutarkhos, bu felaket haberinin ilk olarak Peiraious'ta bir berberde olayı sanki herkes biliyormuş gibi ölçüp biçmeden, ağzına geldiği gibi söyleme gafletine düşen bir adam yoluyla Atina'da duyulduğunu yazar. Telaşlanan berber 8 km'lik yolu koşa koşa alıp Atina'ya gelip burada tekrarlar. Fakat kargaşa çıkarmak isteyen bir adam olarak görüldüğünden falakaya yatırıldığı sırada haberciler gelip bu inanılması zor haberi doğrularlar. Thukydides olayların ardından konuyla ilgili olarak şöyle yazacaktır: "Herşey kaybedilmişti; gemiler, askerler, her şey (7.87)."

EGE'DEKİ MÜCADELELER VE ATİNA'DA OLİGARŞİK DARBE (MÖ 413-11)

Yunan Dünyası'nda Syrakousai yenilgisi, tıpkı daha önce Marathon'da alınan olağanüstü zafere benzer derecede büyük bir etki yarattı. Delos Birliği'ni bir arada tutan deniz gücü üstünlüğü efsanesi çatırdamıştı. Artık Atina'nın savaş gücü 431 yılındaki halinden çok daha kısıtlıydı. Ekonomik güçlükler yaşanmaktaydı. Eskiden her gemiye masrafları karşılaması için bir *trierarkhos*, yani gemi kaptanı atanırken, Sicilya'daki felaketin ardından Atinalılar bir geminin masrafını iki kişinin paylaşıp karşıladığı *syntrierarkhia* kurumunu oluşturmuşlardı. Artık Atinalıların emri altında bulunanlar için isyan uzak bir ihtimal olmaktan çıkmış, cazip bir hal

almıştı. Alkibiades Sparta adına denizleri denetim altına alırken, her yerde insanları Atina'ya karşı ayaklanmaya kışkırtıyordu. Sparta Kralı Agis de, yine onun teşvikiyle Attika'daki Dekeleia'da bir kamp kurmuştu ve Attikalı 20 bin köle Agis'e sığınmıştı. Çoğu madenlerde çalışan bu kölelerin yokluğu, gümüşün işlenmesini durdurdu. Dekeleia'daki kampın varlığı tarımı da olumsuz etkilemeye devam ediyordu. Artık Spartalılar Attika'yı tüm yıl boyunca yağmalıyor, besili hayvanları öldürüyor, böylece Atina'yı sürekli abluka şartlarına mahkum ediyordu. Artık başarıdan emin olan Spartalılar 100 gemiden oluşan yeni bir donanmanın inşasına hız vermiş ve Perslerin desteğini kazanabilmek için görüşmelere başlamışlardı.

Herşeye rağmen Sparta'nın Atina'yı dize getirmesi 8 yıl alacaktı. Bu 8 yıl içinde Sicilya'da verilen ağır kayıpların hayli zayıflattığı Atinalılar, Attika kıyısındaki devasa Euboia adasını kaybedecek, oligarşi yanlıları tarafından yapılan bir darbeyi atlatacaklardı. Bu dönem sürekli değişen ittifaklar, komplolar, cinayetler ve yalanlarla dolu bir 8 yıldır. Atina'da demokratları oligarşi taraftarlarından ayıran bir şey kalmamıştı. Siyasi arenanın önemli aktörleri partiler arasında gidip geliyordu. Yeni ortaya çıkan "Ilımlı" siyasetçi modelinin bir ayağı başka, öbür ayağı başka yerde olduğu için niyetlerini anlamak imkânsızdı. Samimi vatanseverlik ile kaypak zeminli, prensip sahibi olmayan sahtekârları ayırmak oldukça güç hale gelmişti. Spartalılar ise Perslerle Pers altını karşılığında Ioniali kentlerin özgürlüğünü değiş tokuş etmeyi görüşüyordu. Persler hangi tarafa destek vereceğini bilemiyor, herhangi bir tarafa destek vermeli mi vermemeli mi, ona dahi karar veremiyordu. Alkibiades de çıkarları için bir o tarafla bir bu tarafla dans etmeye devam etti. Üstünlük, yaşanan savaşlarla bir o tarafa bir bu tarafa geçiyordu. 413 yılında Atina'nın işi bitmiş gibi görünürken, 410 yılında barış çağrısı Sparta'dan gelecek, 406 yılında Atina müthiş bir muharebe zaferi kazanırken, 404 yılında savaşı kaybedecekti.

Atina'da Halk Ayaklanması

Kleisthenes ile Isagoras arasında yaşanan çatışmadan sonra yaklaşık yüz yıl boyunca Atina'da iç savaş tehlikesi hiç yaşanmamıştı. Demokratik liderlerin savaşı idare etmede, özellikle de Sicilya'da yürütülen savaşta gösterdikleri beceriksizlik, oligarşi yanlılarının rejimin altını oymasına neden oldu. Alkibiades'in entrikaları, yönetimde daha köklü değişimler yaşanmasına neden oldu. Kral Agis'in eşiyle yaşadığı söylenen ilişkiden mi, yoksa başka bir neden dolayısıyla mı belli olmamakla beraber, Alkibiades'in Sparta'daki yönetimle arası bozulmuştu ve artık Atina'ya geri dönebilmek için planlar yapmaya başlamıştı. Denkleme Perslerin de dahil olması, Alkibiades'e istediği fırsatı verdi. Sicilya'da Atina'nın yenilişi sırasında Perslerin Yunan siyasetini doğrudan Kral II. Dareios değil, Yunanistan'a komşu konumundaki satraplar, yani kuzeydeki satrap Pharnabazos (Daskyleion satrabı) ve güneydeki satrap Tissaphernes (Sardes Satrabı) belirliyordu.

Özellikle Tissaphernes Yunan dünyasıyla yakından ilgileniyordu ve Sparta'yla bir dizi anlaşmalar yapıp Ege'deki Ion kentlerinin özgürlüğünü Pers altınları karşılığında Sparta'dan satın almıştı. Tabii bu şekilde Yunanların özgürlüğünün savunucusu sıfatı da Sparta'nın bu hamlesiyle tarihe karışmıştı. Fakat kısa bir süre sonra Alkibiades, Tissaphernes'i Atina ve Sparta'yı kendi haline bırakmanın ve böylece iki gücün birbirini yiyip bitirmesinin kendisi için daha iyi olacağına inandırdı.

Tissaphernes Sparta'ya verdiği desteği kesmeye başlayınca Alkibiades Atina'ya haber yollayarak Persleri Atina'nın tarafında savaşa dahil edebileceğini, fakat Pers kuvvetinin demokrasi yönetimini oligarşiyle değiştirmek istediğini söyledi, ayrıca Perslerin desteğinin kendisinin Atina'ya geri çağrılmasına bağlı olduğunu da eklemeyi unutmadı.

Alkibiades'in Tissaphernes'i hakikaten Atina hazinesine yardım etmeye ikna etmesi pek muhtemel olmamakla birlikte, imkânsız da değildi. Ancak sonunda bunu başaramadı. Fakat Alkibiades'in vadettiği Pers desteğinin hayal olduğu anlaşıldığında Atina'da yönetimi değiştirecek olaylar silsilesi çoktan başlamış, Alkibiades'in geri dönüşü için fitil ateşlenmişti. 411 yılında bazı üyeleri sindirilmiş, bazıları da umutlarını kaybetmiş meclis üyelerinin aldığı kararlarla, meclis kendi kendini fesh ediyor, görevlerini önce yeni oluşturulan 400'ler Meclisi'ne, daha sonra da 5 bin kişiden oluşan kurula bırakıyordu. Bu kararlar, uzun süren savaşın Atinalıları ne kadar derinden yaraladığının bir işaretiydi. Savaş demokratik rejime olan güveni azaltmasına azaltmıştı, fakat bu kararlar ancak yeni üssü Samos'a taşınan donanmanın yokluğunda alınabildi. Çünkü çoğu yoksul kesimden olan bahriyeliler yönetim erkini toprak sahiplerinin tekeline verecek herhangi bir uygulamaya şiddetle karşı çıkıyordu.

Atina'da Oligarşi Deneyimi

Alınan bu kararlar aslında yepyeni uygulamalar getirmiyordu. Çoğu kimseye göre Solon zaten daha evvel bir 400'ler meclisi oluşturmuştu. 5 bin kişilik yürütme kuruluysa muhtemelen *hoplites* sınıfına tekabül etmekteydi. Bahriyeliler tedirgin olmakta çok haklıydı, çünkü burada alınan kararlarla yapılmaya çalışılan şey, Solon'un oluşturduğu sınıfsal sistemin ayaklarından biri olan *thetes*in devre dışı bırakılmasıydı. "Hoplites demokrasisi" nosyonu Kimon'un idealiydi ve Kimon yalnız değildi. Bu andan itibaren antidemokratik eğilimleri olan Atinalılar "Atalarımızın anayasası" diye yeni bir sloganı dillerine doladılar. Bu sloganın arkasında yatan gerçek, toprak sahiplerinin tekelinde olan bir demokrasiydi. Bu sistemin fakir kesimin de dahil edildiği demokrasiden daha geleneksel olduğunu savunuyorlardı. Yaklaşık bir yüzyıl öncesinde Kleisthenes'in Isagoras'a karşı aldığı zaferle bir sonuca bağlanmış gibi görünen bu mesele bu şekilde yeniden gündeme gelmişti.

Yeni 400'ler meclisi üyeleri, silahlarıyla ve yanlarında 120 korumayla birlikte meclisin toplandığı *Bouleuterion*a da girerek meclis üyelerine ücretlerini ödeyip meclisin görevine son verdi. Artık Atina'da iki farklı yönetim işbaşındaydı; Atina'da 400'lerin oligarşik yönetimi ve Samos'ta bulunan ve meclis olarak işlev gören donanmanın demokratik yönetimi.

Atina'nın dış ilişkilerinin oligarşik yönetim altında daha iyi olacağı düşüncesi, Sparta'yla barış yapılamamasının ardından zayıflamaya başladı. Bu arada Euboia da Atina'ya karşı ayaklandı. 400'ler Meclisi'nin Peiraious'taki Eetioneia burnunu tutmakla görevlendirdiği *hoplites*ler ayaklandı ve Atina'da 5 binler kurulu işbaşı yaptı. Bunlar Alkibiades de dahil olmak üzere tüm sürgünleri geri çağırdılar. Bu yönetim Eylül 411'den Haziran 410'a 8 ay boyunca yönetimde kaldı. Bu süredeki yönetim esaslarıyla ilgili bir ayrıntı bilinmemekle birlikte, (*trieres*lerdeki insan gücünü oluşturan *thetes* sınıfını devre dışı bırakıp) yönetim erkini *hoplites* sınıfının ayrıcalığı haline getirmiş olduğu görülmek-

tedir. Demokrasiye karşı ekseriyetle hoşgörüsüz davranan Thukydides, 5 binlerin yönetimine demokratik ve oligarşik unsurların takdire şayan bir karışımı diyerek onu övüyordu.

Atinalıların içerideki tüm bu karışıklıklara rağmen donanmalarını yeniden inşa etme ve savaşı başarıyla sürdürmeye devam etmede gösterdikleri coşku takdire şayandır. Atinalılar Kynossema'da aldıkları zaferin ardından Alkibiades önderliğinde Kyzikos'ta çok daha büyük bir zafer kazandılar. Bu savaşta Spartalılar kaptanı derya Mindaros'u kaybedeceklerdi. Bu savaşın bir başka öne çıkan ayrıntısı da, Atinalıların yerine ulaşmadan ele geçirdikleri Spartalıların o kendilerine has haberleşme mesajının dikkat çekici kısalığıydı. Mesaj şöyleydi: "Gemiler zayi oldu; Mindaros öldü; askerler aç; ne yapacağız bilmiyoruz." (Bu savaş aynı zamanda Thukydides'in eserinde yer vermediği ilk büyük muharebedir; Thukydides'in eseri Kynossema'dan hemen sonra kesilmektedir. Bu noktadan itibaren ana kaynaklar Ksenophon ve Diodoros'tur.) Doğudaki zaferler Atina'daki 5 binler kurulu ve Samos'taki donanmanın ortaklığıyla kazanıldı, Haziran ayında da Atina'da demokrasi yeniden tesis edildi. Demokrasinin yeniden işlevsellik kazanmasının ardından da 5 binlerin liderlerinden birkaçı etkinliklerini sürdürdü. Bunlardan biri de, kendine her grupta yer edinebilecek tipte biri olan Hagnon oğlu Theramenes'ti. Düşmanlık ve kuşku tamamen ortadan kalkmamıştı, yeniden tesis edilen demokrasinin ilk işiyse, her vatandaşın etmesi gereken şu bağlılık yeminini zorunlu hale getirmek oldu: "Atina'da demokrasi rejimini devirmeye kalkan, antidemokratik bir rejim çerçevesinde bir makamda görev yapacak veya kendisi ya da bir başkası için tiranlık kurmaya kalkacak kimseleri öldürmek için gerek sözlerimle gerekse işlerimle, oy vererek ve bizzat sorumluluk alarak elimden gelenin en iyisini yapacağıma and içerim. Eğer biri böyle bir kişiyi öldürürse, onu tanrıların gözünde suçsuz biri olarak göreceğim (Andokides, *Gizemler Üzerine*, 97)." Spartalılar kurulan demokratik rejimle varolan durumu, yani *status quo*yu korumak şartıyla barış yapmaya çalıştı, fakat Atinalılar özgüvenlerini yeniden kazandıkları için bu teklifi reddedeceklerdi.

Savaşın Son Yılları (MÖ 407-404)

407 yılında iki güçlü adamın yakınlaşması Ege'deki tüm hesapları değiştirdi. Alkibiades Perslerle dostluk kurmayı beceren tek Yunan değildi. Pers Kralı Kyros ve Sparta donanmasının hırslı Amirali Lysandros arasında yakın bir dostluk gelişti. Bu ikilinin arasındaki ittifak Atina'nın sonunu getirecekti.

Aynı yıl Alkibiades Karia kıyılarını yağmalayarak Atina için 100 talanton biriktirdikten sonra, bunun artık Atina'ya dönmesi için iyi bir fırsat olduğunu düşündü. Fakat memleketine dönüşü bir kez daha uzun soluklu olamayacaktı. Birkaç ay sonra Atinalılar Lysandros'a karşı Notion açıklarında 22 gemi kaybettiler. Alkibiades bu sırada donanmanın başında değildi, yerine yaveri Antiokhos'u bırakmış, ona her ne şartta olursa olsun, Spartalılarla savaşa girmeme emrini vermişti. Alkibiades'in dostu olan Antiokhos'un bu makam ve yetkiyle orada bırakılması bir hataydı, fakat yine de bu olaya karşı Atina'da gösterilen büyük tepki, Alkibiades'in düşmanlarının kışkırtmalarının tüm canlılığıyla devam ettiğini göstermektedir. Sonuçta fatura Alkibiades'e kesildi ve böylelikle Atina'daki kariyeri son bulmuş oldu. Tekrar *strategos*luğa seçilmediği kesin olmakla bir-

likte mevcut *strategos*luk görevinden alınmış olması da muhtemeldir. Acil durumlarda kullanmak üzere kendisine Gelibolu yarımadasında bir kale satın aldığı söylentisi evvelden beri ortalıkta dolanıyordu. İşte başgösteren bu olayların ardından bu kaleye çekildi ve bir daha Atina'yı hiç göremedi.

Aynı senenin baharında Atinalılar Lesbos bölgesine gidecek donanmaya katılacak kölelere azad edileceklerini duyurarak güç topladı. Orada Arginousai adaları açıklarında 75 Peloponnesos gemisini batırarak büyük bir zafer kazandılar. Yaklaşık 20 bin Yunan savaşta hayatını kaybetti. Fakat Arginousai Savaşı adlı bu mücadelenin ardından eşine pek rastlanmayan türden garip bir olaylar silsilesi yaşandı. Atinalı komutanlar alınan zaferden dolayı oldukça yüreklendiyseler de, Amiral Konon ve güçlerinin Mytilene civarında abluka altında kaldığının da farkındalardı. *Strategos*lar Konon'un yardımına bir birlik gönderip göndermemeyi tartışırlarken aniden bastıran bir fırtına, bu yardımın gerçekleşmesini imkânsız kıldı. Atina donanmasının verdiği ağır kayıp haberi Atina'ya ulaşınca, herkes suçu birbirine atmaya başladı. Amiraller gemi kaptanlarını, gemi kaptanları da amiralleri suçluyorlardı. Olay yerindeki adamların sağ olup olmadıkları bile belirsizdi, fakat Yunanlar için cesetlerin geri alınması dahi önemli bir hususta, çünkü gömülmeyen cesetlerin ruhları sonsuza dek Hades'te dolanır durur, kendine bir istirahatgâh bulmaktan aciz olurdu. Donanmadaki sorumlu 8 *strategos* yargılanmak üzere geri çağrıldı ve 6'sı geri dönmeyi tercih etti. Teamüllerin aksine ve mecliste konuşma sırası o gün tesadüfen kendisine rast gelen filozof Sokrates'in itirazlarına rağmen, *strategos*lar tek celsede yargılanıp suçlu bulunarak idam edildiler. Bu olayla ilgili ilginç bir ayrıntı da Perikles'le ilgilidir. Perikles meşru çocuklarının ölümünün ardından, Atinalıları metresi Aspasia'dan olma çocuklarına da vatandaşlık hakkı vermeleri için ikna etmişti, işte onlardan biri olan genç Perikles o gün idam edilen *strategos*lar arasındaydı.

Son Muharebe

Son yenilginin ardından Sparta yeniden mevcut durumun korunması şartıyla barış teklif etti. Üstelik Dekeleia'dan çekileceklerini de belirttiler. Fakat Atinalılar bu teklifi de reddetti. Ancak zaman daralıyor, zamanla birlikte hem yetenekli komutanlar bir bir hayatını kaybediyor hem de para suyunu çekiyordu. Bir sonraki savaş Atina'nın son savaşı olacaktı. 405 yazının sonuna doğru Lysandros, dostu Kyros'tan sağladığı destek kuvvetlerini iyi kullanarak Hellespontos'taki Lampsakos kentinde bir üs kurdu. Ağustos ayında Atinalı generaller Konon ve Philokles donanmayı **Aigospotamoi**'un karşısındaki kanalın 3,5 km kadar açığında demirletti. Atinalıların konumunun tehlikeli olduğunu gören Alkibiades, kalesinden oraya gelip donanmanın başka bir yere çekilmesini önerdi fakat bu öneri dikkate alınmadı. Bir sabah Atinalılara malzeme temini için kıyıya gittikleri sırada saldıran Spartalılar 171 gemiyi ele geçirdi. Spartalı piyadeler de Atinalıların ordugâhını kontrol altına aldı. Atinalıların gafil avlanmasının ardından gösterilen dikkatsizlik, doğal olarak hıyanet dedikodularına sebep oldu. Bu saldırıdan yalnızca bir avuç dolusu gemi kurtulabildi, bunların arasında devletin resmi muhaberat gemisi *paralos* ile Konon'un idaresindeki bir başka gemi bulunuyordu. Arginousai fatihlerinin kaderini aklına getiren Konon çareyi Kıbrıs'a sığınmakta buldu ve 394 yılında Knidos'ta Spar-

talılara karşı bir zafer kazanana dek, yani Peloponnesos Savaşı'nın bitiminden on yıl sonrasına kadar Atina'ya dönmeye cesaret edemedi.

Ardından Lysandros Sparta ve müttefiklerini savaş esirlerinin durumunu görüşmek üzere toplantıya çağırdı. Ksenophon'un aktardığı bilgilere göre toplantı sırasında konuşmacılar Atinalıların daha önce böyle durumlarda nasıl davrandıklarından bahsediyordu:

> "Bu toplantıda Atinalılara pek çok suçlamalar yapıldı. Gelenekleri nasıl hiçe saydıkları konuşuldu, meclislerinden savaşı kazanmaları halinde yapmak üzere geçirdikleri kararlardan bahsedildi. Bunların arasında özellikle sağ ele geçirilen herkesin sağ elinin kesilmesi kararına vurgu yapıldı. Daha önce Korinthos'a ve Andros'a ait gemiler ele geçirildiğinde, bu gemilerin tüm mürettebatının gemiden denize atıldığı hatırlatıldı. Bu adamları bu şekilde öldüren kararı verenlerden biri de Philokles'ti. Bunun gibi daha birçok suçlamalar yöneltildi ve nihayetinde Adeimantos haricinde Atinalı esirlerin hepsinin idamına karar verildi. Adeimantos, mecliste esirlerin sağ ellerinin kesilmesi kararına şiddetle itiraz edip aleyhte oy kullanan tek kişiydi. Yine de bazıları bu adama bazı başka suçlamalarda bulundular. Lysandros ise Korinthoslu ve Androsluların idamına sebep olan Philokles'e dönüp Yunanlara karşı geleneklere aykırı uygulamalara imza attığı için nasıl bir cezayı hak ettiğini sordu. Ardından da boğazını kesti."
>
> (*Hellenika*, 2.1.31-32, LCL)

Sparta'nın Aigospotamoi'da kazandığı zafer Atina'nın tahıl ihtiyacını karşıladığı Karadeniz'le bağlantısını tamamen kesti. Lysandros Atina'ya tahıl sağlayacak kimselerin ölüm cezasına çarptırılacağını ilan ederek işi şansa bırakmadı. Lysandros artık savaşın bittiğini biliyordu, Atinalıların da bunu yakında öğreneceğinin farkındaydı, çünkü *paralos* kara haberi ulaştırmak üzere Peiraious limanına doğru yoldaydı. Gemi limana gece varmıştı ve haber bildirildiğinde Ksenophon "Peiraious'tan bir çığlık yükseldi ve bu kara haber kulaktan kulağa dolaştığı için çığlık yavaş yavaş surlardan şehre doğru ilerledi. O gece kimsenin gözüne uyku girmemişti, sadece ölenler için yas tutmuyorlardı, aynı zamanda kendi kaderlerine de üzülüyorlardı (*Hellenika*, 2.2.1)" ifadeleriyle durumu aktarır. Sonbahar gibi Lysandros, Peiraious limanına muzaffer olarak girdi. Buraya gelirken yolunun üzerindeki eski Atina müttefiklerine uğrayarak bu şehirleri teslim aldı ve bu şehirlerin demokratik yönetimlerini Sparta'ya bağlı oligarşik yönetimlerle değiştirdi. Atina garnizonlarının geriye dönmesiyle Atina'nın gittikçe azalan erzak stokunun daha hızlı erimesini de garantiye alıyordu. Bu arada Samos Atina'ya olan sadakatini sürdürüyor, buna karşılık Atinalılar çok alışılmadık bir şekilde Samoslulara Atina vatandaşlığı hakkı tanıyarak bu davranışı mükâfatlandırıyorlardı. Dekeleia'yı tutarak Atina'nın açlıktan kıvranmasında büyük rol oynayan Agis, Atina surlarından içeri girdi ve burada diğer Sparta kralı Pausanias da ona katıldı. Ksenophon büyük bir çaresizlik ve korku içindeki Atinalıların ne yapacağını şaşırdığını ve sonlarını düşünüp "daha önce küçük kentlerin vatandaşlarına yaptıkları haksızlıkların kendi başlarına geleceğine" inandıklarını yazar ve şöyle de-

vam eder: "(Atinalılar) bunları yapılan kötülüklerin intikamını almak için değil, sırf kibirleri yüzünden yapmışlardı, bu küçük kentlerin tüm suçu Spartalıların yanında yer almaları olmuştu" (2.2.10).

Spartalılar Atina'yı yakıp yıkmadı. Thebailılar, Korinthoslular ve diğer Sparta müttefikleri Atina'nın Melos'a uyguladığı yaptırımın aynının, yani tüm erkekleri öldürüp tüm kadın ve çocukların köle olarak satılması kararının Atina'ya da uygulanmasında ısrarcıydılar. Fakat Spartalılar Pers Savaşları sırasında Atina'nın Yunanistan için hizmetlerini öne sürerek bunu reddetti. Lysandros'un öfkeli mizacı düşünüldüğünde, bu kararın arkasında yatan gerçek neden, Yunan dünyasındaki güç dengelerinin Korinthos veya Thebai gibi yükselen devletlerin lehine bir ortam yaratmayı engelleme isteği olmalıdır.

İlkbahar başlarında Atinalılar Theramenes önderliğinde Spartalıların barış önerisini kabul ettiler. Buna göre Atina Sparta'nın müttefiki olmakla kalmayacak, aynı zamanda Atina'yı Peiraious'a bağlayan uzun surların yıkılmasını da kabul edecekti. Bir düzine gemi dışında tüm deniz gücü de dağıtılacaktı. Sürgünler geri çağrılacaktı ki, bunların çoğu oligarşi yanlısı kimselerdi. Ksenophon surların neşe dolu çalgı sesleri eşliğinde yıkıldığını, çünkü insanların «bugünlerin tüm Yunanistan'a özgürlüğün geleceği günlerin habercisi» olduğuna inandıklarını aktarır (2.2.23). Fakat Sparta'nın yaptıklarına bakıldığında bunların özgürlükle alakalı olmadığı anlaşılabilir. Ionialıları Perslere para karşılığında satmaları ve önceden Atina imparatorluğuna dahil olan kentlerde Sparta yanlısı oligarşilerin yönetime getirilmesi kötü işaretlerdi ve yakında daha da kötü şeyler olacaktı.

ANAHTAR TERİMLER

Aigospotamoi
Alkibiades
Aristophanes
Arginusai Savaşı
Kleon
Korkyra
400'ler Meclisi
Egesta
Lysandros
Melos
Mytilene
Nikias
Pylos
Sphakteria
Syrakousai
Tissaphernes

OKUMA ÖNERİLERİ

Cawkwell, George. 1997. *Thucydides and the Peloponnesian War.* London: Routledge. Thukydides'in eserinde savaşla ilgili verdiği bilgilerle ilgili özgün ve yeni tartışmalara gebe yorumlar getiren, bilimsel tarafı ağır basan, fakat sürükleyici bir analiz.

Connor, W. Robert. 1992. *The New Politicians of Fifth Century Athens.* Indianapolis, IN: Hackett. 5. yüzyıl Atina siyasi hayatının değişen dinamiklerini inceleyen dikkatli bir araştırma.

Ehrenberg, Victor. 1974. *The People of Aristophanes.* New York: Barnes & Noble. Atina devletinin sosyoloji ve ekonomisini ortaya koyan ve Aristophanes'in komedyalarındaki bilgilerin ayrıntılı incelemesine dayalı bir çalışma.

Green, Peter. 1970. *Armada from Athens.* London: Hodder and Stoughton. Kendini kanıtlamış bir tarihçiden Atinalıların Sicilya istilasının canlı bir anlatımı.

Greenwood, Emily. 2006. *Thycudides and the Shaping of History.* London: Duckworth. Eserini yazarken Thukydides'in okuyucularına kendi bakış açısını kabul ettirebilmek için nasıl bir yol izlediğini inceleyen bir araştırma.

Hanson, Victor Davis. 2005. *A War Like No Other: How the Athenians and Spartans Fought the Peloponnesian War.* New York: Random House. Okurken sayfaların su gibi aktığı ve yıkıcı savaşı okuyucunun gözünde canlandırmayı başaran bir çalışma.

Hornblower, Simon. 1986. *Thucydides.* Baltimore: Johns Hopkins University Press. Duayen bir tarihçinin diğer bir tarihçiyi anlattığı derinlemesine bir çalışma.

Kagan, Donald. 2003. *The Peloponnesian War.* New York: Viking Press. Aynı ismin daha önce Cornell Üniversitesi Yayınevi'nden çıkan ve savaşın tarihini anlatan 4 ciltlik eserindeki araştırmanın bir özeti mahiyetinde, savaşın askeri ve diplomatik yönlerini mercek altına alan bir inceleme.

Lendon, J. E. 2010. *Song of Wrath: The Peloponnesian War Begins.* New York: Basic Books. Savaşın kökenlerini ve ilk on yılını işleyerek çatışmayı maliyet-kazanç hesabından ziyade intikam, şeref ve statü gibi temel Yunan ilkelerine oturtan coşkulu bir anlatım.

Meiggs, Russell. 1972. *The Athenian Empire.* Oxford, UK: Oxford University Press. Delos Birliği'nin başlangıcından Peloponnesos Savaşı'nın sonuna kadar Atina'nın müttefikleriyle ilişkilerinin bir tarihi. İmparatorluğun hem 5. hem de 4. yüzyılda aldığı kararlara da yer veren, 453 ila 420 yılları arasındaki vergi ödemelerini kayıt altına alan bir listenin de bulunduğu bir eser.

Pritchard, David, ed. 2012. *War, Democracy, and Culture in Classical Athens.* Cambridge, UK: Cambridge University Press. Demokrasi ve savaş arasındaki bağlantılara dair yeni bakış açıları getiren ve klasik filologlar, eskiçağ tarihçileri, siyasetbilimciler ve arkeologlar tarafından yazılmış makalelerin bir derlemesi.

Rhodes, P. J. 2011. *Alcibiades: Athenian Playboy, General and Traitor.* Barnsley, UK: Pen and Sword Military. Seçkin bir akademisyenin Atinalı bu ilginç şahşiyet hakkında canlı ve kolay okunan bir üslupla kaleme aldığı çalışması.

Segal, Erich, ed. 1996. *Oxford Readings in Aristophanes.* Oxford, UK: Oxford University Press. Attika komedyasının o günün siyasetiyle ilişkisi, komedya ve tragedya arasındaki etkileşim ve Aristophanes'in cinsiyete yaklaşımı gibi meseleleri ele alan bazı önemli ve güncel makalelerden oluşan bir seçki.

Strauss, Barry. 1993. *Fathers and Sons in Athens: Ideology and Society in the Era of the Peloponnesian War.* Princeton, NJ: Princeton University Press. 5. yüzyılın son çeyreğindeki Atina toplumunun hassas bir şekilde inceleyerek çatışmayı nesiller arası gerilime bağlayan bir çalışma.

Tritle, Lawrence A. 2009. *A New History of the Peloponnesian War.* Boston: Wiley-Blackwell. Savaşı kültür bağlamına yerleştirerek hem askerlerin hem de sivillerin tecrübelerine odaklanan duygu dolu bir savaş tarihi anlatısı.

DÖRDÜNCÜ YÜZYIL: DEĞİŞEN FİKİRLER, DEVAM EDEN SAVAŞ

Spartalıların nihai olarak galip gelmeleri, esasen kaçınılmaz bir sonuç değildi. II. Dareios 404 yılında ölmüştü ve Atinalılar Aigospotamoi'da bu kadar ihmalkâr davranmamış olsalar veya ihanete uğramış olmasalar, kralın cenazesine katılmak üzere savaştan desteğini çeken Pers birlikleri, Sparta'nın savaşı kazanma şansını hayli tehlikeye atacaktı. Öte yandan uzun süren savaş, Spartalılara deniz gücünün anlamına dair önemli bir ders vermişti. Sparta bir deniz gücü haline geldiğinde Atinalılar ellerindeki avantajı yitirmiş, böylece önce savaşı, ardından da imparatorluklarını kaybetmişlerdi.

Savaşın ekonomik sonuçları çok ağır oldu. Kara ve deniz ticareti sekteye uğramış, Korinthos gibi şehirler bundan büyük zarar görmüştü. Yunanistan'ın büyük bir kısmında tarımsal faaliyetler durma noktasına gelmişti (Bununla birlikte *heilot*ların toprağı sürmeye devam ettiği Sparta'da durum farklıydı); kadınlar ve köleler eskisinden iki kat daha fazla çalışmalarına rağmen, ölen veya evden çok uzakta sefere giden çiftçilerin yerini dolduramıyordu. Toprakların büyük bir kısmı yağmalanmış, hayvanlar telef olmuş, tarımsal aletler tahrip edilmiş, üzüm bağları ve zeytin ağaçları da yıkımdan nasibini almıştı. Evvelden çiftçilikle geçinen bazı çiftçiler, şimdilerde gittikçe tercih edilir hale gelen bir meslek dalına dönüşen paralı askerlik yapmaya başlamışlardı. Tarihçi Ksenophon, bize bu konuda otobiyografya niteliğindeki *Anabasis* adlı büyüleyici bir eser bırakmıştır. Bu kitapta Pers prensi Kyros'un kardeşi kral II. Artakserkses'e karşı, onu tahttan indirip yerine geçmek için düzenlediği seferde destek olsun diye kiraladığı 10 bin paralı askerin maceraları anlatılmaktadır. Kyros'un ölümü ve bu başkaldırının başarısız olmasının ardından Pers diyarında mahsur kalan devasa Yunan ordusu, Ksenophon'un komutanlığında yeniden bir bütün haline gelerek Armenia'nın dorukları kar kaplı amansız dağlarından Karadeniz'e ve nihayet yurda dönüş mücadelesi verir. Bu sırada Yunanistan'da, savaş zamanlarında daima olduğu üzere, birçok kadın evişlerinin dışındaki işlerde de çalışmaya mecbur olmuş, ayrıca binlerce asker ve denizcinin ölümü sonrasında çoğu kadın kocasız kalmıştı. *Oikos* içinde yeni çalışma alanları da doğmuştu, çünkü artık özgür kadınlar sadece hane içinde tüketime yönelik üretimle değil, satışa yönelik ürün üretimiyle de ilgilenmeye başlamışlardı.

Atina'da çoğu çoluk çocuk sahibi olma şansını yakalayamadan salgın nedeniyle hayatını kaybedenlerin sayısı elli binden az değildi. Savaş zayiatının faturası, en az beş bin *hoplites* ve (Aigospotamoi'daki savaşın ardından Lysandros tarafından idam edilen yaklaşık üç bin kişi de bu sayıya dahil olmak üzere) on iki bin bahriyeliydi. 403 yılındaki yetişkin erkek nüfus, 431 yılındaki sayının muhtemelen yarısına inmişti. Melos gibi bazı kentler tamamen yok edilmişti. Sparta'da toplam rakamlarda görülen düşüş daha azdı, fakat burada da Lysandros gibi (babası Spartalı, annesi *heilot* çocuklar olan) *mothakes*lerin ve *neodamodes* (yeni vatandaşlar) adıyla bilinen özgürlük bahşedilmiş *heilot* kökenli savaşçıların katılımıyla, hem komutanların hem de askerlerin rakamları yükselme gösterince, çeşitli sınıflar bir değişim geçirmeye başlamıştı.

Paralı askerlerin kullanımı ve *heilot*lar ile kölelerin acil durumlarda dönem dönem yapıya dahil edilmesi (421 yılına gelindiğinde Sparta'da bin *neodamodeis* vardı ve bu rakam savaşın bitmesinden önce bin beş yüzü bulmuştu), vatandaşları vatandaş olmayanlardan ayıran kalın çizgileri bulanıklaştırmış ve asker vatandaş ile bahriyeli vatandaş gibi kavramları aşındırmıştı. Sık sık meydana gelen kanlı iç çatışmalar ise doğrudan doğruya polis kavramını aşındırmıştı. Fakat inancın zedelenmesi, aynı zamanda **Sokrates**, Ksenophon ve **Platon** gibi isimlerle kendini gösterecek sorgulayıcı bir ruhun gelişmesine de imkân tanıdı. Peloponnesos Savaşı Yunan dünyasını dönüştürmüş, fakat yok etmemişti.

ATİNA'DA OLİGARŞİ: OTUZ TİRAN

Sparta'nın Ege dünyasının dört bir yanında takındığı tavır, Atina'nın bağışlanmasının altında Sparta'nın güttüğü bir alicenaplık siyaseti yattığına yönelik ortalıkta dolaşan düşüncelerin

kısa zamanda son bulmasına neden oldu. Lysandros, evvelden Atina'ya müttefik olan kentlerde Sparta yanlısı on yetkilinin oluşturduğu kurullar anlamına gelen ve azınlık hükümetinin bekası ile Sparta'ya sadakati sağlama almayı hedefleyen "dekarşi"leri kurdu. Atina'da on kişi böyle bir işe yeterli gelmeyeceğinden, burada meclisi otuz kişilik bir kurulu kabule zorladı. Atina vatandaşı olup Sparta'ya meyleden ve demokratik ilkelerden feragat etmeye razı olan bu otuz kişinin otuzu da kendini tamamen oligarşiye adamış isimlerden oluşmuyor, örneğin içlerinde ılımlı bir isim olan Theramenes de bulunuyordu. Fakat Otuz Tiran olarak tanınan kişilerin en önde gelen simasının siyasi görüşlerine dair herhangi bir şüphe yoktu. Bu kişi Kritias'tır. Sokrates'in öğrencisi, Platon'un bir akrabası, olağanüstü bir entelektüel, ateşli bir demokrasi karşıtı ve uzun yıllardır Sparta anayasasına hayran bir isim olan Kritias, yaşanacak olayların da göstereceği üzere, gözünü kırpmadan yüzlerce kişinin ölüm emrini verebilecek mizaçta olup tam anlamıyla ürpertici bir tipti. Mensubu olduğu 400'ler Meclisi'nin lağvından sonra sürülen Kritias, intikam ateşiyle geri dönmüştü. *Atinalıların Devleti* adlı eserin yazarına göre Otuz Tiran, "vatandaşlara zarar vermekten imtina ediyorlardı, bununla birlikte kendilerine yaratabilecekleri tehlikeleri bertaraf edebilmek (ve aynı zamanda bunların mallarının üstüne konabilmek) için serveti, doğuştan seçkinliği veya sonradan kazandığı saygınlığıyla öne çıkan bazı kimseleri idam etmişlerdi. Kısa bir süre içinde bin beşyüz kadar kişiyi bu amaçla ortadan kaldırdılar (Ath. Pol. 35.4.)." Ayrıca konumlarını 700 Sparta askeri ve Spartalı bir garnizon komutanıyla güçlendirmişlerdi. Sparta, Ege dünyasının dört bir yanında bulunan kentleri Atina'nın egemenliğinden kurtarıp "özgürlüğüne kavuşturmak" için buralarda da buna benzer garnizonlar kurmuştu.

Otuz Tiran'ın tüm kurbanları siyasi düşmanları olarak nitelenebilecek kimseler değildi; bunların çoğu tiranların mallarını iç ettiği varlıklı *metoikos*lardı. Tiranlar önünde sonunda kendilerine karşı bir direniş hareketi oluşabileceği gerçeğinin farkındaydılar ve biraz haklı olarak, yaşanan kıyıma net bir şekilde karşı bir tavır koyan Theramenes'in bu tür bir harekete ele başılık edebileceğinden şüpheleniyorlardı. Yargılanmak için genç oligarşi yanlılarının planlı bir şekilde silahlar gizleyerek geldikleri konseye çağrılan Theramenes, ılımlı bir yönetimi öylesine inandırıcı bir şekilde savundu ki, dinleyenlerin büyük bir kısmını ikna etmeyi başardı. Belâgatinin ödülüyse ölüm oldu. Kritias bir anda Theramenes'in yargılanma hakkı bile olmadığını söyleyip onu sığındığı tapınaktan çıkartıp hapse attırdı. Bir süre sonra Sokrates'in de içmek zorunda kalacağı baldıran zehirini içmeye mecbur bırakılan Theramenes, onurlu bir şekilde ölmeyi tercih etti. Zehrin son damlalarını içerken kadehini Kritias'ın sağlığına kaldırarak ölürken kinayeyi de elden bırakmayacaktı.

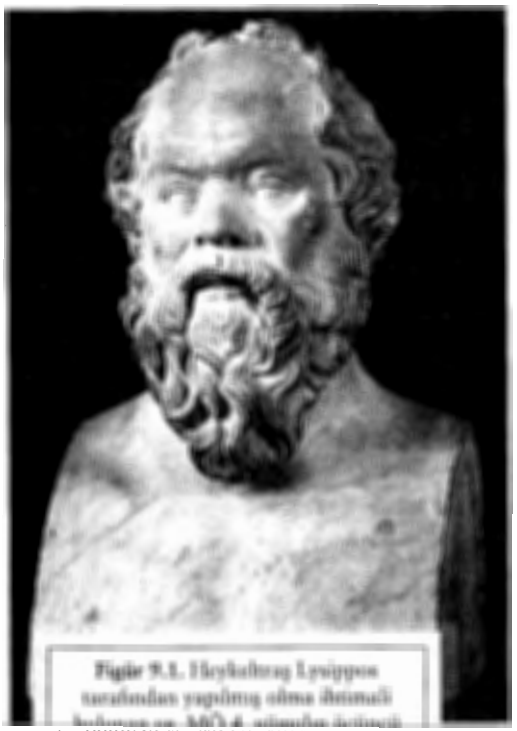
Nihayetinde Tiranlar'ın aşırılıkları kendi sonlarını getirdi. Sparta Atinalı mültecileri kabul etmemeleri hususunda komşu kentleri uyarmıştı, fakat Tiran'ların insan hayatına rastgele kast eden tavrı, pek çok insanı Sparta'dan uzaklaştırmıştı, bu yüzden ne Thebai ne de Megara kendilerine sığınan mültecileri geri çevirmediler ve Thebai'daki Atinalılar Thrasyboulos liderliğinde kenti demokratların geri alabilmesi için bir girişimde bulundular. Bu mücadele sırasındaysa Kritias öldürüldü.

Sparta'dan yardım gelmesini bekleyen Atina'daki oligarşi yanlıları Thrasyboulos'un barış ve iki tarafı aynı çatı altında birleştirme çağrısına kulak asmadı. Fakat bu olaylar olup biterken Lysandros ve yandaşlarının tehlikeli boyutlara varan kibirli hareketleri, Sparta'daki

birçok güçlü simayı kızdırmıştı ve bunların arasında krallar Agis ve Pausanias da bulunuyordu. Bu yüzden Attika'ya bir sefer düzenleyen Pausanias, bir süreliğine de olsa Lysandros'u dahi devre dışı bıraktı ve çeşitli Atina grupları arasında uzlaşmayı sağlayan kesimin başını çekti. Kralın himayesindeki Atinalılar tarihte kaydedilen ilk genel affı ilan ettiler. Akıtılan kanın kentte yarattığı acılar göz önüne alındığında, bu gerçekten olağanüstü bir gelişmeydi. İlan edilen Genel Affa göre, sadece Otuz Tiran ve onların üstdüzey yöneticileri 403 yılından evvel işlenen suçlar yüzünden yargılanabilecekti, bunların dışında kalan kimselerin karıştıkları suçların affedilmesi kararlaştırıldı. Eylül ayında Thrasyboulos adamlarıyla birlikte herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın Akropolise girdi ve hem kentin kurtulması dolayısıyla, hem de kente sağ salim dönebildikleri için Athena'ya kurban kestiler. Böylece Atina'da demokrasinin yeniden tesis edilme süreci başladı.

SOKRATES'İN YARGILANIŞI (MÖ 399)

Atinalılar kararlaştıkları genel affın tamamen uygulanabilmesi için çok çaba sarfediyorlardı. Fakat yine de, yıllarca süren savaş ve akabinde Tiranların yaşattığı dehşet, kamuoyunda ağır yaralar açmıştı ve ortalıkta Atina'daki sorunların suçunu birilerinin üzerine atmaya can atan bir sürü insan dolaşıyordu. Renkli bir sima olan Sokrates, oğullarının kendisini efsaneleştirdiği kıskanç ailelerin tepkisini çekiyordu. Atinalılar genel af yasasını çiğnemeye karşıydılar, fakat bazıları bu yasanın etrafından dolaşma fikrine sıcak bakıyordu. Üç Atinalı, Anytos, Meletos ve Lykon, Atina'nın kamusal alanlarında dolaşıp duran ve cahillerin ahmaklığını yüzüne vuran bu sıra dışı yaşlı filozofu ortalıkta görmekten sıkılmışlardı. Sokrates (MÖ 470-399) demokrasinin eksikliklerinden bahsetmekten çekinmiyordu, ayrıca kendisi, Atina'ya büyük zararları dokunan (en azından) iki şahsın, yani Alkibiades ve Kritias'ın da hocasıydı. Genel Af yasası yüzünden ithamcıları onu öğrencilerini vatana ihanete kışkırtmakla suçlayamıyorlardı, bu yüzden ona garip suçlamalar yönelttiler. Buna göre Sokrates kentin tanrılarına inanmıyordu, yeni tanrılar icat etmiş, bunları öğretiyordu ve gençliği yozlaştırıyordu. Atina'da bu tür ithamlar alışıldık cinsten değildi, fakat Yunan kentlerinde din ile devleti birbirinden ayıran veya şahısların ifade özgürlüğünü garanti altına alan anayasal ilkeler yoktu.

çeyreğine ait bir Sokrates büstünün Roma döneminde yapılan bir kopyası. Bu tip, MÖ 4. yüzyılın daha erken bir döneminde yapılan ve filozofu bir satirin çirkin suratı ile kel bir kafayla betimleyen bir portre tipinden üretilmiştir.

Sokrates herhangi bir eser kaleme almadığı için onun düşüncelerine dair bilgilerimiz Platon ve Ksenophon gibi öğrencilerinin yazdığı diyaloglardan ileri gelmektedir. Platon'un öğrencisi Aristoteles, Sokrates'e kesinlikle atfedilebilecek iki özelliğin tümevarımcı bir mantık(inductive reasoning) ve evrensel tanım (universal definition) olduğunu ifade eder. Sokrates, Atina'nın bir vatandaşı olarak Atina'daki alışılageldik hizmetleri yerine getirmiş, örneğin Peloponnesos Savaşı kapsamında gerçekleşen Potidaia, Delion ve Amphipolis muharebelerinde yer almış, 406 yılında Arginusai yargılamasının yapıldığı gün, meclis başkanı olarak hizmet etmiştir. Uğraşıysa, insanların en iyi şekilde nasıl düşünüp yaşayabileceğine odaklanan felsefi içerikli ilginç soruları delikanlılarla tartışmaktı. Kendisi, en azından rüştünü ispat ettikten sonraki dönemde doğal bilimlerle uğraşmaktan haz alan biri olmadı. Fikir geliştirmenin en iyi yolunun karşılıklı konuşma olduğunu, insanları eğitmenin en iyi yolununsa onlara belli bir doğrultuda ilerleyen sorular sormak olduğuna inanıyordu (Bu usûl onun adıyla, "Sokratik yöntem" olarak anılır). Kişinin kendini adaletsizliğe uğramış bulması her ne kadar acı bir durum olsa da, bir kişinin başına gelebilecek en büyük talihsizliğin, kişinin kendi kendine yapacağı kötülük olduğuna kati şekilde inanmıştı. İnce bir zekâsı ve merak uyandıran bir kişiliği vardı, bu yüzden okul denebilecek bir şeyi bile olmamasına rağmen, öğrencileri sürekli kuyruğuna takılır, onu yalnız bırakmazdı. Sofist değildi, öğrencilerinden para almayı reddettiği için fakirleşmişti ve amacı, insanoğlunun kendine has bir fazileti olarak gördüğü ahlaki mükemmeliyeti aşılamaktı. Fakat sofistler gibi güçlü fikirleri kullanır ve geleneksel kavramları rasyonel incelemeye tabi tutardı. Üstelik tıpkı sofistler gibi eğitimi ailenin kendi alanı olarak gören geleneksel görüşe zarar veriyordu. Gençler ailelerinin görüşlerinden çok onun muhabbetine değer veriyorlar, onun fikirlerine daha çok itimat ediyorlardı ve bunlar da Atinalı ebeveynleri yaralıyordu. Sokrates, Ksenophon'un kaleme aldığı savunmasında Meletos'a "Kimi yozlaştırıyormuşum?" diye soruyordu. Meletos şöyle cevap veriyordu: "Senin aklına girdiğin bazı gençler ailelerinden çok sana bağlılık gösteriyorlar (Ksenophon, *Sokrates'in Savunması*, 20). Bu yüzden bir sofist yerine konulması veya sofistlerin kötü ününün onun üzerine de sinmesi şaşırtıcı değildir. Aristophanes'in *Bulutlar* adlı komedyasında alaya alınmakta, burada filozof "düşünce dükkanı" adı verilen pek alışılmadık bir eğitim kurumunda kaldıracın içinde göklerde bir o yana bir bu yana sallanırken betimlenmektedir.

Sokrates demokrasi hakkında da iğneleyici konuşmalar yapıyordu. Demokrasiye karşı olup olmadığı ve Atina'da farklı bir rejimin kurulmasını isteyip istemediğiyse ayrı bir meseledir. Sokrates yanılgıların gediklerini ortaya çıkarmaktan zevk alıyordu ve eğer monarşi veya oligarşiyle yönetilen bir yerde yaşamış olsaydı, şüphesiz bu sefer bu yönetim şekillerinin eksiklerini ortaya çıkarmak için çalışırdı. Platon'un diyaloglarından edinebileceğimiz kesin bir görüş varsa, o da Sokrates'in "acemi yönetim" anlayışından rahatsız oluşuydu. Bu yönetimde herkesin görüşü bir tutuluyor ve havai bir meclis, hitabet konuşmalarıyla bir o yana bir bu yana gidip geliyordu. Çoğu insanın çok derin düşünen ve tahlilci nitelikte olmadığını söylüyor ve durum böyleyken niçin "çoğu insan"ın, yani çoğunluğun *polis*in geleceğini etkileyecek hayati kararları aldığını sorguluyordu.

Bu soru her demokrasi taraftarının sorması gereken bir sorudur, bu nedenle Sokrates'in bu soruyu sormaktaki ısrarı da, kararların bir azınlık tarafından alınması gerektiğini

düşündüğü şeklinde yorumlanmamalıdır. Fakat demokrasinin zayıf yönlerine işaret eden açıklamaları, filozofun Alkibiades ve Kritias'la olan hukukuyla birlikte düşünüldüğünde, bu fikirler aleni bir şekilde kentin aleyhine görülebiliyor, bu yüzden kendisi kolaylıkla tehlikeli düşünceleri yayıyormuş gibi gösterilebiliyordu.

Atina gelenekleri gereğince Sokrates'in davası yalnızca bir gün sürdü. Platon tarafından yazılan *Sokrates'in Savunması* adlı eserde geçen sözlerin gerçekten Sokrates'in davasında konuşulmamış olabileceği ihtimali, Platon'un bu eserinin çoğu okuyucusu ve seveni için oldukça can sıkıcı olabilir. Bu sözler bir ihtimal gerçekten konuşulmuş olabilir, fakat belki de böyle olmamıştır. Ksenophon'un aynı adlı eserinde yer alan Sokrates'in konuşması, bundan çok daha az etkileyicilikte ve çok daha kısadır. Platon'un eserinde "sorgulanmamış bir hayat (incelemeden geçmemiş bir hayat), yaşamaya değmez" şeklinde ünlü bir vecize de vardır ve bu vecize fikri özgürlüğe ve tefekkür hayatına dair olağanüstü bir övgü oluşturmaktadır. Ağlama, yalvarıp yakarma, çoluğunu çocuğunu mahkemenin önüne çıkarma gibi Atina mahkemelerinde alışılageldik sahneler olarak tanımladığı tür davranışlardan kaçınan Sokrates, Platon'a göre en iyi savunmanın hücum olduğu anlayışını benimsemişti. Nam saldığı yöntemini, aslında aynı zamanda başını da derde sokan o kendine has soru ve cevap yöntemini kullanarak ithamcılarını suçlamalarındaki tutarsızlıkları göz önüne serip yerle bir etti ve ardından o bitmek tükenmek bilmez sorgulayışının aslında devlete ne büyük bir hizmet anlamına geldiğini en ince ayrıntısına varana kadar açıkladı. Ona göre devlet namına hizmeti, değerli ve yerine hiçbir şey konulamaz nitelikteydi. Bu tam anlamıyla tanrının bir lütfuydu:

> "Biliniz ki, eğer beni, yani benim tarif ettiğim gibi bir adamı öldürürseniz, benden çok kendinize zarar vermiş olursunuz. Bana ne Meletos ne de Anytos zarar veremez; Bu mümkün değildir, çünkü iyi adamların kötü adamlara zarar vermesi, hakkaniyete aykırıdır... çünkü şayet beni öldürürseniz, yerime benim gibisini bulamazsınız. Benim durumumu şöyle de tanımlayabiliriz; ben şehre bir atsineğinin ata yapıştığı gibi yapışmışım. Bu at büyük ve soylu bir at olabilir, fakat cüssesi nedeniyle miskindir ve arada bir atsineğinin ısırması onu kendine getirir. Bence tanrı da beni şehre tıpkı bu şekilde bağlamıştır. Ben de şehirde dolaşıp milleti ısırmaya, uyarmaya ve her birinizin ayıbını yüzüne vurmaya, nerede olursanız olun gün boyunca üzerinize bir sinek gibi konmaya devam ediyorum. Size benim gibisi bir daha gelmez beyler; eğer benim şu nasihatimi dinleyecek olursanız beni affedersiniz. Belki şimdi tıpkı uykudan uyandırılmış biri gibi öfkelisiniz ve Anytos'a uyarak bana bir tokat atıp günümü göstermek isteyebilir ve beni kolayca öldürebilirsiniz; fakat şayet tanrı size acıyıp, aranıza sizi ısıracak bir başka sinek daha göndermezse, hayatınızın geri kalanını miskin miskin pinekleyerek geçirirsiniz."
>
> (*Apologia*, 30C-31A, LCL)

Sokrates 501 Atina vatandaşından oluşan jürinin neredeyse yarısını ikna etmişti; davayı 30 oy kadar bir farkla kaybetmiş gibi görünmektedir. Baş ithamcı Meletos, ölüm cezasını savunuyordu. Atina'daki usüllere göre suçlu bulunan davalıların da öngörülen cezadan farklı bir ceza önermesi gerekiyordu ve Sokrates'i itham edenler de alenen onun sürgün cezasını öner-

mesini bekliyorlardı; onun şehri terk edip gittiğini görmek onlar için yeterli olacaktı. Fakat Sokrates bunu yapmadı ve Atina'nın kendisine bahşettiği bu onuru kente yaptığı iyiliklerin bir ödülü olarak gördüğünü söyleyip, ardından da bunu bayağı değil, fakat küçük bir ceza olarak gördüğünü ekledi. Ksenophon, Sokrates'in bu kışkırtıcı çıkışını, yaşlılığın acı gerçeklikleriyle yüzleşmeden yaşamını sonlandırma arzusuna bağlar. Sokrates burada bir ihtimalle jürinin onun kim olduğunu kavrayıp kavramadıklarını ve onun şehir için gerçekten ne anlama geldiğini anlayıp anlamadıklarını görmek istemiş de olabilir. Bu çıkışıyla beraber daha önce affedilmesini isteyen bazıları fikrini değiştirip ölüm cezası yönünde oy kullandılar. Ardından Sokrates Atina'da geleneksel idam yöntemlerinden biri kullanılarak, zehirli bir içki veya baldıran otu içmek suretiyle idam edildi.

Platon'a inanacak olursak, Sokrates dava esnasında, kendisini idam etmenin Atinalılara büyük bir miskinlik getireceği kehanetinde bulunmuştu. Bu kehanetinde çok haklıydı. Üstelik bundan sonra tarih boyunca Sokrates'in idamı, Atina demokrasisini eleştirenler tarafından en çok gündeme getirilecek mesele olacaktı. Sokrates'in ölümü en parlak öğrencileri Ksenophon ve Platon üzerinde de derin tesirler bırakacaktı. Ksenophon'un eserleri Roma dönemi ve Rönesans boyunca oldukça beğeni toplayacaktı. Platon'un diyaloglarıysa hocasının ölümünden kısa bir süre sonra yazılmaya başlamıştı ve bu diyaloglarda Sokrates, Platon'un kendi düşüncelerini sunmak üzere kullandığı bir karakter görevini ifa edecek, bunlar aynı zamanda Batı Felsefesine de temel oluşturacaktı. Peloponnesos Savaşı'nın getirdiği sıkıntılar bu şekilde düşünce tarihinde de önemli bir rol oynayacak, savaştan yenilgiyle ayrılan kentte olağanüstü bir yaratıcılık patlaması yaşanacaktı.

DÖRDÜNCÜ YÜZYIL: DEĞİŞEN FİKİRLER, DEVAM EDEN SAVAŞ

Yunan düşünürleri daha MÖ 5. yüzyılda toplumla ilgili önemli sorular sormaya başlamışlardı ve bu sorular 4. yüzyılda da başka açılardan sorgulanmaya devam edecekti. Toplumsal hayatın amacı neydi? *Polis*in yasaları doğayla bir bütünlük mü arzediyordu, yoksa onunla çatışıyor muydu? Niçin bazı insanlar özgürken bazıları değildi? Erkek ve kadınların ruhları aynı mıydı, yoksa farklı mıydı? Yunanlar diğer Yunanlarla savaşmalı ve galip gelenler diğerlerini köleleştirmeli miydi? Bu gibi sorulara zamanla yenileri eklendi. Kendi kendini yöneten kent devleti insana en iyi yaşam şeklini mi sunuyordu? Savaş beraberinde getirdiği fedakârlıklara değiyor muydu? Daha küçük bir grupsa adaletin, dindarlığın, cesaretin ve sevginin doğası gibi bazı daha geniş kapsamlı sorular üzerine tartışıyordu. Hayatın anlamı arayışı farklı yönlerde ilerledikçe eski yazım türlerinin yerini yenileri aldı ve insan varoluşunun sıkıntılı meseleleri 5. yüzyılda tragedya ve tarih türlerinde sorgulanırken, 4. yüzyılda düşünürler felsefi diyalog türünü geliştirip düzyazıyı da kullanmaya başladılar.

İşte bazıları bu şekilde geleneksel değerlerini tetkike tabi tutarken, diğerleri de 5. yüzyılın kavgalarını bu yüzyılda da devam ettiriyorlardı. Pek çok kent devletinde savaşın getirdiği ekonomik sorunlar sınıfsal çatışmayı körüklüyor ve kanlı iç çatışmayı alevlendiriyordu. Perslerin bu ortama müdahil olmak için hiçbir fırsatı kaçırmamasıysa zaten kargaşa halinde olan ortamı daha da beter hale dönüştürmüştü. Kuzeyden olağanüstü bir şahsiyet, yani Makedon kralı Philippos yükselmeye başladığında, Yunanların bir arada etkin bir şekilde iş tutamamaları

son derece önemli sonuçlar doğuracak ve kendi kendini yöneten *polis*, Yunan dünyasının en önde gelen siyasi kurumu olmaktan çıkacaktı.

5. yüzyılın sonuna gelindiğinde uzun yıllar süren mücadeleler pek çok Yunan kent devletinin ekonomisine büyük zarar vermiş, bu kentleri bir yandan intikam almaya, bir yandan da ganimet elde etme hırsına sevketmişti. Üstelik savaş sonrası kent devletleri takdire şayan bir dirençlilik de gösteriyordu ve on yıldan da kısa bir süre içerisinde ekonomi insanların yeni arayışlara yönelmesini mümkün kılacak ölçüde toparlanmıştı. Yunan kent devletlerinin düşman arayışları yakında hedefini bulacak ve düşmanlıklarının odağı Sparta olacaktı. 395 yılında Sparta'nın eski müttefikleri Korinthos ve Thebai'ın Sparta'yla arası öylesine açılacaktı ki, bunlar eski liderlerine karşı Atina'yla bir olup ona saldıracaklardı, fakat iki kent devleti de bu mücadeleden bir şey elde edemedi. Bu arada Sparta'nın diğer kentlerin içişlerine karışmakta gösterdiği heves de büyük endişeye neden oluyordu. Bu savaşların büyük bir kısmı Korinthos Kıstağında meydana geldiği için **Korinthos Savaşı** olarak bilinir. Bu nafile mücadelenin ilk sonucu Lysandros'un hayatını kaybedişi oldu. Bunun kısa bir süre ardından Pers Satrabı Pharnabazos ve Atinalı amiral Konon kumandasındaki Pers donanması, Spartalıları Küçükasyanın güneybatısındaki Knidos'ta nihai bir yenilgiye uğrattı (MÖ 394). Konon Atina'ya muzaffer komutan olarak dönüp Perslerin büyük mali desteğinin de yardımıyla Uzun Surları yeniden inşa eden hemşerilerine katıldı.

Bu manasız savaş sırasında, Yunanlar sadece *hoplites*ler ve bahriyelilerden değil, okçu, sapancı ve mızrakçıların da aralarında olduğu çok sayıda hafif zırhlı birliklerden de yararlandılar. Bu mızrakçılar arasında oldukça yararlı bir sınıf da, adını, taşıdığı Trakya kökenli küçük ve yuvarlak örme hasır bir kalkandan alan **peltastes** sınıfıydı. Ağır zırhlı *hoplites*lerden çok daha fazla hereket kabiliyetine sahip olan bu birlikler, levazım tedariki, geçitlerin ele geçirilmesi ve savunulması, düşmanlara yapılan baskınlar ve düşman topraklarının yağmalanması gibi pek çok faaliyette kullanılabiliyorlardı. Bu birlikler aynı zamanda *hoplites* muharebelerinde de önemli rol oynuyorlardı, çünkü belli bir mesafeden mızrak atıp düşmana aman vermedikleri için ağır zırhlı düşman *hoplites*lerinin geri çekilmelerini zorlaştırıyorlardı. *Hoplites* birliğine destek veren gözüpek bir *peltastes* takımı muharebenin gidişatını kolaylıkla değiştirebilirdi.

Bir sürenin ardından Pers kralı Artakserkses, Atina'yı kontrol altında tutabilmek için Spartalılara mali yardım yapmanın daha iyi olacağını düşündü. Bu birlikteliğe karşı savaşmak anlamsızdı ve Atinalılarla müttefikleri aşağılayıcı bir barışı kabul etmek zorunda kaldılar. Bu anlaşma metni Ksenophon'un *Hellenika*'sında da kendine yer bulmuştur:

> "Kral Artakserkses Asia'daki şehirlerin ve ayrıca Klazomenai ve Kıbrıs adasının da kendisine ait olmasını, irili ufaklı diğer Yunan şehirlerinin de bağımsız olmasını adil bulmaktadır. Fakat bunlara Lemnos, Imbros ve Skyros dahil değildir; bunlar eskiden olduğu gibi Atinalılara ait olacaktır. Her kim bu barışı kabul etmeyecek olursa, onlara karşı yanıma bu barışı destekleyenleri de alarak paramın ve donanmamın elverdiğince karadan ve denizden savaşacağım."
>
> (*Hellenika*, 5.1.31, LCL)

Barışın garantörüyse Perslerin müttefiki Sparta olacaktı ve Sparta'nın diğer devletlerin içişlerine burnunu sokmasıyla nam salmış olması gerçeği göz önüne alındığında, ortaya aslında alaylık bir durum çıkıyordu. Sparta vakit kaybetmeden güç kullanarak bağımsızlığı sağlama kisvesi altında bazı geçerli düzenlemeleri yürürlükten kaldırmaya başladı. Beş köyden oluşan Mantineia, istihkâmlarını yıkmak zorunda bırakıldı ve yeniden beş ayrı topluluğa bölündü. Boiotia Birliği dağıtıldı ve 382 yılında Spartalılar Thebai akropolisini işgal edip burada Sparta yanlısı bir hükümeti iş başına getirdiler. Ardından Sparta hükümeti, Thebai'daki Atina yanlısı hizbin liderini Perslerle gizli görüşmeler yaptığı gerekçesiyle idam etti. Sparta'nın geçmişten beri Perslerle yaptıkları işbirliği geçmişi düşünüldüğünde, Sparta açısından bu olayların savunulacak hiçbir yeri kalmıyordu.

Sparta, Atina ve Thebai

Thebai'ın üzerindeki Sparta egemenliği kısa ömürlü oldu. 379 yılında Thebailı demokratlar bir darbe yaptı ve Atina'nın da desteğiyle azınlık yönetimini katledip Sparta garnizonunu şehirden kovdular. Üstünden uzun bir zaman geçmeden, Atinalılar Thebailılarla Sparta'ya karşı ikili güvenlik anlaşmasına varıp müttefik oldular. Aynı zamanda yeni bir deniz konfederasyonu kurma planlarını da hayata geçirdiler ve İkinci Atina Birliği (veya İkinci Attika-Delos Deniz Birliği) olarak da bilinen yapıyı kurdular. Birliğin kuruluşu ilan edilen bir kararla ölümsüzleştirildi. Bu karara göre müttefikler "bağımsız ve otonom kalmaya devam edecek, istedikleri yönetim tarzını benimseyebilecek, kentlerinde (kendilerine ait olanlar haricinde) herhangi bir garnizon veya yönetici bulundurmayacak ve herhangi bir vergi ödemeyecek"ti. Birliğin siyasetini eşit yetkili iki organ, Atina meclisi (*ekklēsia*) ve müttefikler meclisi (*synedrion*) belirleyecekti. Vergi koşulu getirilmemesine rağmen, Birlik operasyonlarına mali destek sağlaması amacıyla *syntakseis* adlı bir nevi bağış sistemi kuruldu. Bazı birlik üyelerinin dönem dönem mali yükümlülük altına girmekten kaçınması, bunların kararsızlığını ortaya koymaktadır, öte yandan Birliğin yetmişi aşkın üyesinin yaklaşık yarısının Delos Birliğinin eski üyeleri olması hususu, Atina'nın Birlik liderliği meselesiyle ilgili tecrübelerinin olumlu algılandığını gösteren diğer bazı başka bulgularla beraber düşünülmelidir.

Figür 9.2a. MÖ 394 yılına ait bu güzel anıt, Korinthos Savaşı'nda mücadele ederken hayatını kaybeden süvari Deksileos'u abideleştirmektedir. Deksileos rölyefte at sırtında muzaffer olarak betimlenmektedir. Atina, Kerameikos, Oberländer Müzesi.

Figür 9.2b. Keramikos mezarlığındaki Anıtlar Sokağı olarak bilinen yerin sağ kolunda, bugün Dekeleos anıtının bulunduğu alanda anıtsı bir kalıbı bulunmaktadır.

Bu noktadan itibaren Yunan tarihi iki önemli askeri zaferin öne çıktığı ve Karialı Mausollos gibi doğulu hükümdarların dışarıdan müdahalelerde de bulunduğu baş döndürücü hızda değişen ittifaklar silsilesine dönüşür. Mausollos aslında bir Pers satrabıdır, fakat fiilen Herodotos'un memleketi Halikarnassos'ta bulunan bağımsız bir hükümdardır. Kral şehre Yunan heykeltraşlar getirterek burada kendine büyük bir mezar yaptırmış, kralın adından türeyen kelime, batı dillerinde de "anıt mezar" anlamında kullanılmaya başlamış ve bu diller üzerinden Türkçeye de **mozole** olarak geçmiştir. Mausollos, Atina Birliği'ni amaçlarının önünde büyük bir engel olarak görüyor, bu sebeple Birlik içinde oluşan ve kulağına gelen en ufak huzursuzluğu kışkırtıp büyütmeye bakıyordu. Hükümdardan destek sözü alan Rodos, Kos ve Khios böylece Atina'ya karşı ayaklandılar.

Anakara Yunanistanında Spartalılar ile Thebailılar iki kere savaş alanında karşı karşıya geldiler ve iki savaş da önemli sonuçlara gebe oldu. 370'li yıllarda iki sıkı dost olan **Epameinondas** ve **Pelopidas**'ın sürüklediği Thebai, her zamankinden güçlü bir konuma ulaşmıştı. İki isim de 379 yılında Thebai'ın Spartalılardan kurtuluşunda rol oynamıştı. Pelopidas daha çok askeri liderliğiyle, Epameinondas ise karizmatik siyasi liderliğiyle sivrilmişti. Epameinondas, Leuktra ovasında (Yunan savaş düzeninde genelde daha zayıf kanat olan) sol kanadını 50 sıra derinliğinde dizdi. Aynı zamanda merkez hattı ve sağ kanadı geride tutmak ve Sparta kralı Kleombrotos'un bulunduğunu tahmin

ettiği kendi sol kanadında düşmana üstün gelebilmek için eğri bir hat şeklinde ilerliyordu. Thebai hattının delici gücünüyse 150 seçkin hoplites çiftinden mürekkep **Kutsal Takım** olarak nam salmış elit birlik oluşturuyordu. Platon şu satırları yazarken aklında muhtemelen Kutsal Takım vardı: "Aşıklardan ve onların sevgililerinden oluşan bir ordu kurmanın bir yolu olsaydı, bundan daha iyisi olamazdı herhalde. Üstelik bunlar, sayıları az da olsa, omuz omuza verip savaşarak alt edebilir hemen hemen bütün insanlığı. Zira aşık bir adam safını terk ederken yahut silahlarını bırakırken sevgilisi tarafından görülmeyi, eminim daha az isteyecektir başkaları tarafından görülmekten; bundan da önce ölmüş olmayı yeğleyecektir binlerce kez (*Symposion*, 178-179, Çoraklı'dan uyarlama)." Kutsal takım ve Epameinondas'ın yaratıcı taktikleri galip gelmiş, Thebailılar Kleombrotos da dahil olmak üzere Spartalıların neredeyse yarısını öldürmüşlerdi. Sparta ordusundan geri kalanlar geri çekilmiş, böylelikle *hoplites* savaşlarında Sparta'nın üstünlüğü efsanesi de bundan böyle yerle bir olmuştu.

Spartalıların zayıflığı müttefikleri tarafından da anlaşılınca, pek çok kentte demokrat yanlısı devrimler gerçekleşti ve Mantineia, Tegea ile güney ve orta Arkadia topluluklarından oluşan bir birlik kuruldu. Birliğe destek vermek amacıyla Peloponnesos'a giren Epameinondas'ın ordusu Sparta'yı ele geçirmeyi başaramadı, fakat Lakonia'yı yağmaladı ve Messenia'ya özgürlüğünü vermeyi başardı. *Heilot*lar artık vatandaş olmuştu ve Ithome dağında Messene'ye yeni bir başkent kuruldu. Epameinondas ayrıca Arkadia Birliğine Megalopolis adında yeni bir başkent kurdu. Bu yeni kent, birlikteki toplulukları nüfuslarının ölçeğinde temsil eden 50'ler Konseyi'nin ve tüm vatandaşlara açık Onbinler Meclisi'nin toplanma yeri haline geldi. Bu gelişmeler Yunanistan'da yeni bir olgu haline gelen bu dostluk federasyonları deneyimine büyüyen ilgiyi göstermektedir.

Figür 9.3. Konon ve diğer Atinalılar tarafından MÖ 394 yılındaki Knidos Savaşı'nın ardından inşa edilen surlara ait kalıntılar, bugün Pire'de (Peiraieus) halen görülebilmektedir.

Epameinondas ve Pelopidas liderliğindeki Thebai, birkaç yıl içinde ve pek az zayiat vererek Atinalıların nesiller boyunca yapamadıklarını yapmayı başarmıştı. Sparta artık uluslararası bir güç olmaktan çıkmıştı. Tabii bu Thebailıların amaçlarını gerçekleştirdikleri anlamına da gelmez. Pelopidas Thessalia'da savaşırken hayatını kaybetti. Epameinondas'ın Peloponnesos'a verdiği destek azalmaya başladı ve bazı Arkadialı topluluklar Thebai'a karşı Sparta ve Atina'yla ittifak yaptılar. Epameinondas bu müttefiklerle MÖ 362 yılında Mantineia ovasında karşı karşıya geldi. Leuktra'daki aynı stratejiyi kullanan ve düşmandan yaklaşık on bin asker daha fazla olan Thebailılar yine galip geldiler. Fakat Epameinondas hayatını kaybetmişti ve ölüm döşeğinde memleketine barış yapmalarını salık verdi.

Figür 9.4. Maussolleion'un varsayıma dayalı rekonstrüksiyonu. Yapımı Maussollos'un ölümünün (MÖ yak. 350) ardından dul eşi Artemisia tarafından üstlenilmişti.

BELGE 9.1

Eretria'dan demokratik nitelikte bir karar yazıtı, MÖ yak. 340.

Atina, Yunanistan'da demokrasinin en güçlü olduğu kentti, fakat Yunan dünyasında demokrasi rejimiyle yönetilen başka pek çok yer daha vardı ve konseyin gücüne dayanan demokratik bir meclis, istediği yasayı geçirebilme imkânına sahipti. Bazen meclisin imza attığı kararlar öngörüsüz ve maliyetli olabiliyordu. *Kendi kendini mali külfet içine sokan demokratik meclislerden birine ait alışılagelmiş örneklerden biri de Eretria'dandır. 341 yılında Eretrialılar eskiden demokratken sonraları tirana dönüşen Kleitarkhos'u kovmuşlar (Makedonyalı Philippos'un desteğiyle yönetime gelmiştir; bu konu 10. bölümde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır) ve Atina'yla ittifak yapmışlardır. 340 yılında en değer verdikleri festival olan Artemisia kutlanacağı zaman, halk o senenin kutlamalarının bilhassa* şaşaalı *ve anlaşıldığı kadarıyla daha geniş kapsamlı yapılması yönünde bir karar almıştır. Bu tür kutsal bir yasa örneği, bir festivalin nasıl yürütüleceğinden*

Tüm kişisel çekiciliğine rağmen, Epameinondas'ın Yunanistan'a Atina ve Sparta emperyalizminin yerine Thebai emperyalizmini getirmekten başka bir öngörüsü yoktu. Nihayetinde Thebai on yıl kadar süren askeri üstünlük döneminde ne kendisi ne de Yunanistan için bir şey elde edemedi. Messenia'nın özgürlüğüne kavuşması kölelik düşmanlarına her yerde ve her zaman büyük bir tatmin sağlamış olsa da, Epameinondas aynı zamanda Sparta'yı askeri bir güç olarak ortadan kaldırarak gelecekte Yunanistan'ı fethedip nihayetinde çoğu Yunan'ı pek de mutlu etmeyecek Makedonyalı Philippos'un ekmeğine yağ sürüyordu. Philippos, Karialı Mausollos'un İkinci Atina Birliğinde yarattığı gerginlikten de çok yararlanacaktı. 350'li yılların ortasından itibaren bazı önemli kentler birlikle bağını koparacaktı. Böylelikle gözden geçirilmiş yeni Delos Birliği, bir nesilden fazla ayakta kalamayacaktı.

*daha fazla bilgiyi a*şikâr kılmaktadır. Yazıt, alışıl*dık bir tarzda başlar ve bu kararın konsey ve demos (halk) tarafından alındığını vurgular:*
Tanrılar. Diodoros oğlu Eksekestos'un önergesidir. Artemisia'yı olabildiğince şaşaalı kutlayabilmek ve olabildiğince çok sayıda insanın kurban kesebilmesi için konsey ve halk şu karara varmıştır: Kent festivalin yürütücüsü ve koruyucusu (Artemis) için 1000 drakhme bütçeyle bir müzik yarışması düzenleyecek ve Artemisia'dan beş gün önce kuzu tedarik edecek, bunların ikisi seçilmiş hayvanlar olacaktır.
Olabildiğince çok sayıda insan ifadesiyle demokrasiye açık bir vurgu yapıldığını görüyoruz. Demos'un bu geleneksel festivalde değişikliklere gitmesi, zaten Eretria'daki yeni siyasi gerçekliğin bir yansımasıdır. Sonraki kısımda verilecek ödüllerin bir listesi yer alır:
Ödüller şu şekilde dağıtılacaktır: (en iyi) rhapsodos 120 (drakhme), ikinci 50, üçüncü 20; (en iyi) çifte kaval çalan çocuk 50, ikinci 30, üçüncü 20; (en iyi) yetişkin *lyr* üstadı 110, ikinci 70, üçüncü 55; *lyr* eşliğinde şarkı söyleyen (en iyi) şarkıcı 200, ikinci 150, üçüncü 100; (en iyi) parodi şarkıcısı 50, ikinci 10.
Kısa bir hesabın ardından yazıtta geçen ödüllerin toplamının 1035 drakhme olduğu ve şimdiden bütçeyi aştığı görülmektedir! Buna ilaveten:
Yarışmanın başlamasından en erken 3 gün önce başlamak ve yarışma sürdüğü müddetçe devam etmek kaydıyla, yarışmacılara her gün için 1 drakhme harcırah tahsis edilecektir.
Yarışmacıların sayısı belirtilmemekte, bu rakam belki de bilinmemektedir. Hiç şüphesiz, bu harcama oldukça ağır bir ödeme kalemidir ve bütçe açığını daha da kabartacaktır. Son olarak;
İsteyen herkes kutsal alanda herhangi bir vergi veya harç vermeksizin istediğini satabilecektir, tapınak görevlileri de satıcılardan herhangi bir vergi bedeli almayacaktır.
Çoğu kez olduğu gibi, *bu dinsel etkinlik de vergiden muaf tutulacaktır. Meclisin Artemis tapımı sırasında acaba başka hangi aşamada Eretrialıların tasarrufları üzerinde bir yaptırımı olabileceğini sormaktan da insan kendini alamıyor!*

ATİNA'DA HUKUK VE DEMOKRASİ

Atina, dışarıda başarısı ve başarısızlığı olsun veya olmasın, iç istikrarını korumayı başarmış, 5. yüzyılın sonlarına doğru, ikisi de uzun süren savaşın getirdiği sıkıntılar sonucu meydana gelen ve birinin doğrudan yabancı bir güç tarafından dayatıldığı iki kısa süreli oligarşi deneyimi haricinde, içeride demokrasiyi uygulamaya devam etmiştir. Demokrasinin önemli yapıtaşlarından biri, *dikastēria* olarak bilinen halk mahkemeleriydi. Atina toplumunun yaptığı münakaşalar dillere destandı ve mahkemeler ilkesiz siyasetçilerin elinde ekseriyetle hizip çatışması için bir araç haline dönüştü. Suçlanan yetkililerin, özellikle de *strategos*ların davaları genellikle siyasi karakterde oluyordu, çünkü Atina'da yapılan ithamlar sıklıkla dış politikayı tartışmak için bir toplantı havasında geçiyordu. Meclise getirilen karar önergelerine *graphe paranomon* (gayrikanuni teklif getirme suçu) marifetiyle karşı çıkılabileceği için, 4. yüzyılda nihai siyaset organının meclislerden ziyade *dikasterial*ar olduğu akla gelmektedir. Yüksek bir mahkeme veya hukuk uzmanları olmadığı için *dikasteria*lar aynı zamanda hukuk organı olarak da işlev görüyordu. Mahkemeler şahsi davaların ve herhangi bir siyasi uzantısı olmayan adi vakaların karara bağlanmasında da etkindi.

*Dikasteria*ların İşleyişi

30 yaşını doldurmuş tüm erkek vatandaşlar *dikasteria*larda görev yapma hakkına sahipti ve *dikastes*ler (jüriler) her yıl gönüllüler arasından kurayla seçilirdi. 6. bölümde gördüğü-

müz üzere, Perikles mahkemelerin bünyesinin Atinalı seçmenleri tam anlamıyla yansıtabilmesini sağlamak için jüri hizmetine para ödeme usulünü getirdi. Günlük üç *obol*, yani bir işçinin ortalama günlük yevmiyesinin yarısı, şüphesiz bu parayı başka türlü kazanması mümkün olmayan fakirler gibi, çoğu zaman bolca eğlencenin döndüğü bir ortamda dostlarıyla birlikte olma fırsatına hayır demeyecek emekli olmuş hali vakti yerinde yaşlılara da cazip gelmişti. *Dikastes*lerin sayısı davadan davaya değişmekle birlikte, genellikle 201 ila 501 arasında oluyordu (tek rakamlar sayı eşitliğini önlüyordu). Siyasi içerikli bazı büyük davalarda bu sayının çoğaldığı da oluyor, bazı önemli siyasi yargılamalar bizzat mecliste görülebiliyordu. Geniş kapsamlı jürilere kısmen karar alma sürecine çok sayıda vatandaşın katılımını sağlamak, kısmen de rüşveti caydırmak için başvuruluyordu. Rüşveti engellemeye yönelik diğer önlemler arasında, jürileri kurayla seçmeye yarayan karmaşık bir alet de yer alıyor, ayrıca jürileri yargılamadan önce mümkün olan son anda seçmek gibi bir yöntem de kullanılıyordu. Her birinin üzerinde bir *dikastes*in adı yazılı küçük plakalar *klērotērion*a, yani isimleri rastgele günlük jürilere dağıtan bir kura cihazına yerleştiriliyordu. Oylama kapalı usülle oluyordu. Her *dikastes*e taştan veya tunçtan iki plaka verilir, bunlardan birinin ortasında darbedilerek oluşturulmuş bir boşluk olurdu. Bir ulak önceden "ortası delikli plakanın itham edene verilecek oy olduğunu, deliksiz plakanın davalıya verilecek oy olduğunu" duyururdu. *Dikastes* oyunu vermek için geçerli sayılmasını istediği oyu bakır hazneye, diğeriniyse ahşap hazneye atardı.

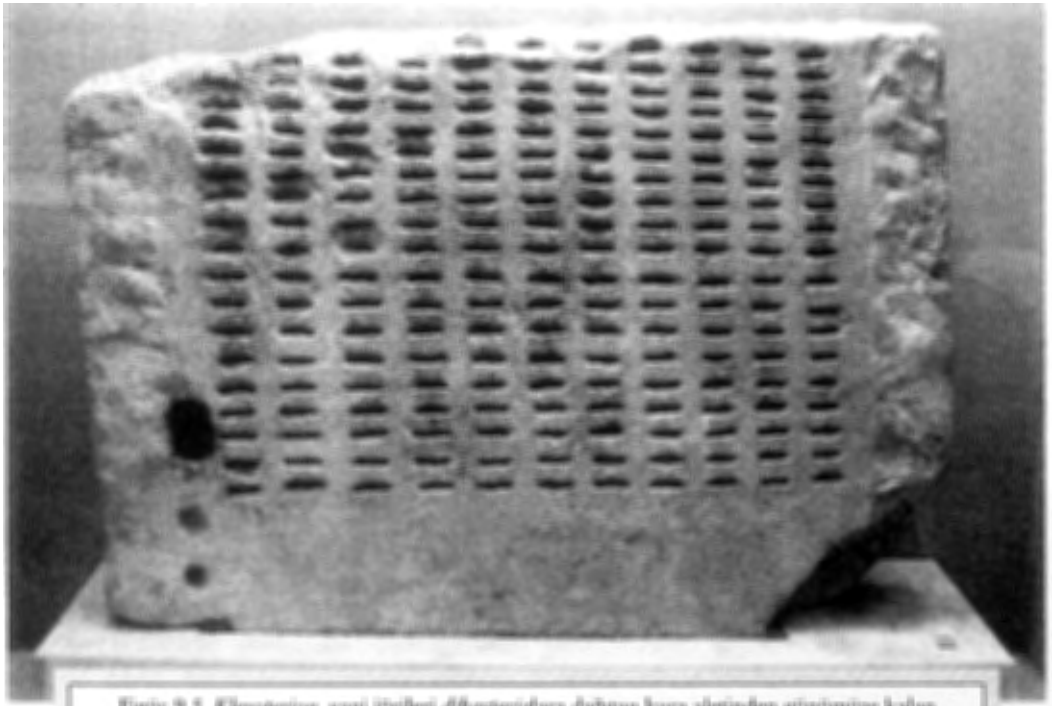
Sokrates'in davasından anlaşıldığı kadarıyla *dikastes*ler aynı zamanda cezayı da belirliyordu. İçtihatların bir bağlayıcılığı yoktu, bu bakımdan her jüri mutlak, jürinin aldığı karar da nihaiydi. Bir yüksek mahkemeye itiraz yapılamıyordu, çünkü Atina'daki *dikasteria* hem en yüksek mahkeme hem de halkı temsil eden organ niteliğindeydi. Bu nedenle *dikastes*ler hem yargıç hem de jüri olarak işlev görüyordu.

Dava Usulü

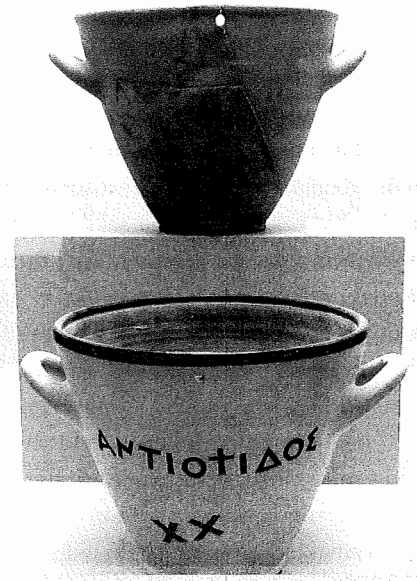
Dava usulünü günümüzde Batıdaki usullerden ayıran fark, Yunanların yargılamada ağırlıklı olarak tanıkların ifadesine önem vermeleriydi ve bu konuda tanıkların sadece olayla ilgili gerçeklere dair şahitliğini değil, aynı zamanda davalının şahsiyetine dair tanıklığını da çok dikkate alırlardı. Tanıkların itham edilen kişinin faziletleri ve evvelden gerçekleştirdiği kamu hizmetlerine dair tanıklıkta bulunması, ya da itham edilenin suçlu bulunması halinde ailesinin başına gelecek kötülüklerden bahsetmesi sıradan bir gelenekti. Zaman sınırına çok katı bir şekilde dikkat edilir, konuşma süreleri *klepsydra*, yani su saati aracılığıyla hesaplanırdı. Fakat kanıtların kapsamına dair pek az kısıtlama vardı ve davalıların kent için geçmişte yaptıkları hizmetlerden bahsederek kendi kendilerini övmelerini veya zavallı çoluk çocuklarını jürinin önüne çıkarıp sıra sıra dizmelerini kısıtlayacak bir durum yoktu. Yunanlar yazının gündelik hayatlarına iyice girmesinden sonra dahi yazılı metinlere şüpheyle bakmaya devam etmişlerdi. Bu yüzden jüri üyeleri yeminli tanıkların verdikleri ifadelere yazılı kanıtlardan daha çok güvenirler, örneğin bir vasiyetnamenin sahtesinin yapılabileceğini düşünürlerdi. Köleler çoğu zaman yegâne tanıklardı, çünkü her zaman her yerde efendilerine hizmet ederler ve sıklıkla sahiplerinin yasadışı faaliyetlerinde de onlara yardım etmekle yükümlü olurlardı. Teoride, kölelerin tanıklıklarının geçerli olması için ifadelerinin işkence altında alınmış olması gerekirdi, fakat

fiiliyatta böyle bir işkencenin ne sıklıkla uygulandığı hususuna dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Davacı ve davalı, tıpkı Sokrates'in davasında olduğu gibi suçlu kararına varılmasının ardından farklı cezalar önerir, jüri de bu iki cezadan biri yönünde karar alırdı. Kendi kendine yardım süreci, dava sonrasında da devam ederdi, yani şahsi dava da olsa kamu davası da olsa, davacılar kararı uygulatmakla da yükümlüydüler. Örneğin hatip Demosthenes mahkemede babasının servetini küçükken kendisine bakmakla sorumlu hamilerinin çarçur ettiğine dair jüriyi ikna etmeyi başarmıştı, fakat sonrasında kayıp mal ve mülkleri telafi etmek kendi sorumluluğundaydı.

Davacılar ve davalılar anlaşılır bir şekilde davalarını elden geldiğince etkin bir şekilde yürütmeyi hedefliyorlardı. Bunu yapmanın bir yolu, yazı yazmak için yeni yeni gelişen hitabet sanatı eğitimini almış profesyonel hitabet yazarlarını tutmaktı. Bu yazılara güzel bir örnek de, 419 yılında Koro yönetmeni olarak bildiğimiz bir adam için yazılmış yazıdır. Bu adam bir festivale yönelik hazırladığı korosundaki çocuklardan biri beklenmedik bir şekilde hayatını kaybettiği için cinayetle yargılanmıştır. Bu dava hakkındaki bilgilerimiz, (Thukydides'in hayatında duyduğu en iyi konuşma olduğunu söylediği konuşmanın, yani kendisini savunmak için mahkemeye hitaben yazdığı konuşmanın ardından) nihayetinde demokratların idam ettiği oligarşi yanlısı bir siyasetçi olan Antiphon tarafından Koro yönetmeni için yazılan bir yazıdan kaynaklanmaktadır. (Tabii Thukydides bu konuşmayı duymamış, sonradan okumuş olmalıdır, çünkü o dönemde kendisi sürgündeydi.)

Figür 9.5. *Ekrotarion*, yani jürileri *dikasteridaca* dağıtan kura aletinden günümüze kalan bu kısmi parça, bugün bizim aletin nasıl çalıştığını anlamamızı mümkün kılmaktadır. Atina, Agora Müzesi.

Figür 9.6. *Klepsydra*, yani su saatinin çağdaş bir modeli. Duruşmalarda yapılan konuşma sürelerini belirlemek için kullanılan bu aygıtta su yukarıdaki kaptan aşağıdaki kaba akıyordu. Kabın boşalması birkaç dakika sürüyordu. Büyük meblağların söz konusu olduğu davalarda on kap işlev görürdü.

Eski Yunancasıyla *Khoregos*, yani koro yönetmeni Thargelia festivalinde boy göstermek üzere bir delikanlılar korosu hazırlama görevini üstlenmişti. Fakat bir devlet görevlisini diğer üç vatandaşla birlikte devletin parasını zimmetlerine geçirmeye çalışmakla suçlamaya kalkınca, bazı Atinalı hemşerilerinin düşmanlığını kazanmıştı. Davanın Nisan sonu gibi görülmesi bekleniyordu. Fakat duruşma gününden birkaç gün evvelinde korodaki çocuklardan birine, yani Diodotos'a sesini güçlendirmek için biri tarafından özel bir içecek verilmiş, fakat bu içecek çocuğun sesini geliştirmek yerine onu zehirleyip öldürmüştü.

Diodotos'un vefat haberi, Khoregos'un suçlamalarıyla yargı önüne çıkmaya hazırlanan dört adamın kulaklarına neşe veren bir name olmuştu; bunlar çocuğun kardeşi Philokrates'i vakit kaybetmeden Khoregos'a cinayet ithamıyla suçlaması için baskı yaptılar. Bu şekilde Khoregos, davası görülene kadar kamusal alanlarda bulunmaktan men edilecekti. İşte itham tezgahı böyleydi. Fakat bu dört adam Atina hukukunun bazı önemli noktalarını gözden kaçırmıştı; yargılama öncesi soruşturma için üç ay araştırma süresi veriliyordu ve bu soruşturmanın *Arkhon Basileus* tarafından yürütülmesi gerekiyordu. Görevdeki *Arkhon Basileus*'un görevini bırakmasına iki ay kalmıştı ve sonuçta yetkili kişi davayı üstlenmeyi reddetti.

Bu nedenle zimmet davası görüldü ve sonucunda hepsi suçlu bulunup ağır cezalara çarptırıldılar. Hayatını kaybeden Diodotos'un kardeşi Philokrates, Khoregos'tan (kendisini cinayetle suçlamaya kalkıştığı için) özür diledi ve iki adam bir şekilde barıştılar. Fakat bir ay sonra Khoregos, Atina yasalarının öngördüğü şekilde kurayla seçilerek 500'ler Meclisi'nin bir üyesi oldu ve göreve başlar başlamaz, 3 mali yetkilinin yolsuzluğa bulaştığını, onlarla beraber Philokrates'in de içlerinde bulunduğu bazı vatandaşların bu tezgahtan nemalandıklarını fark etti.

Khoregos bir kez daha görevi kötüye kullanma ithamında bulundu ve ilgililer suçlu bulundu, fakat Philokrates de Khoregos'a misilleme olarak onu tekrar cinayet suçlamasıyla itham etti. Bu sefer suçlama zamanında yapılmış ve Khoregos Kasım ayında yargılanmıştır, fakat davanın sonucu bilinmemektedir.

Suç ve Ceza

Suçun kontrolü Klasik dönem Atina'sında çağdaş şehirlerdekinden çok farklı bir meseleydi. Herhangi bir uygulamayı yerine getirmeye yönelik bir emniyet teşkilatı yoktu. Devletin "polis" olarak kullandığı Skythialı

okçular, esasında kalabalığı denetim altına almak için kullanılıyordu. Eğer birisi bir suçla itham edilip mahkeme salonuna getiriliyorsa, bu onu diğer vatandaşların kolundan tutup oraya getirdiği için mümkün oluyordu.

Atinalıların hangi suç için ne tür bir ceza uygulanması gerektiğine dair fikirleri de bugün çoğu insandan farklıdır. Örneğin yenidoğmuş çaresiz bir bebeği ölüme terketmek bir suç değil, aile planlamasının bir parçası veya utançtan kaçınmanın kabul edilebilir bir yöntemiydi. Köle öldürmek kanuna aykırıydı, fakat öldürdüğünüz köle size aitse, karşınızda sizi mahkemeye çıkartacak yasal hakka sahip kimse yoktu, çünkü kölenin akrabaları vatandaş olamazdı. Kan dökme suçundan aklanmak için muhtemelen dinsel bir arınma töreni gerekiyordu, fakat bundan başka bir şeye gerek yoktu. Kırbaç ve işkence gibi yöntemler köleler için kabul gören cezalandırma yöntemleriydi, fakat bunlar en azından 5. yüzyıldan sonra vatandaşlar için geçerli değildi. Vatandaş statüsündeki davalıların bazen katlanılabilir cezalara çarptırıldıkları da oluyordu, fakat Atinalı jürilerin sürgün, mallara el koyma, (meclise önerge verme gibi) vatandaşlık haklarından men etme veya ölüm gibi insanları gerçekten felakete sürükleyici türden cezaları onayladıkları davalar sıradışı örnekler değildi. Bugün adi suç kapsamında kabul edilen bazı eylemlerin Atina'da cezası ölüm olabiliyordu; metinlerden bir adamın giysi çaldığı için ölüm cezasına çarptırıldığını biliyoruz. Günümüze gelen metinler ölüm cezasının varolmayan bir yasaya yapılan atıftan, bir kişinin ismini devlet borçluları listesine yazmayı ihmal etmeye kadar çeşitli davalarda uygulandığını göstermektedir. Sokrates 399 yılında öğretileri nedeniyle idam edilmiş, değirmenci Menon değirmeninde özgür bir delikanlıyı alıkoymaktan, Euthymakhos adlı biriyse, özgür bir kızı Kuzey Yunanistan'daki Olynthos'ta bir genelevde çalıştırmaktan dolayı infaz edilmişti. Bu son iki dava Atinalıların özgür ve köle arasındaki ayrımı sürdürmekteki kararlılıklarını da ortaya koymaktadır; Menon ve Euthymakhos özgür insanlara köle muamelesi yapmıştı. Pek çok Atinalı idam ediliyordu, fakat kişinin kendi kendini sürgün etmesi de tamamen kabul edilen bir davranıştı ve bir cinayet yargılamasında ilk konuşmaların yapılmasının ardından davalı eğer isterse yargılamanın sonunu beklemeden şehri terketmekte serbestti. Suçlanan kişinin sırra kadem basıp dava gününde mahkemede bulunmaması dahi kabul edilebilir bir davranıştı ve suçluların iadesi usulü genellikle uygulanan bir durum değildi.

İnsanların adalet açısından büyük bir ölçüde kendi işlerini kendileri gördükleri bir toplumda gayri resmi infazlar da sıradışı değildi; adamın biri geceyarısı evinde bir yabancıyı yakaladığında veya gündüz vakti evinde eşiyle yabancı bir adamı uygunsuz bir durumda bastığında, adamı oracıkta öldürme hakkına sahipti. Atinalılar büyük hapishaneler inşa edip daha sonra bunları idare etmenin anlamsız olduğunu düşünüyorlardı, bu sebeple hapis sık rastlanan bir ceza yöntemi değildi. İnsanlar yalnızca yargılama öncesi kefaletlerini veya onlara kesilen bir cezayı ödeyememe durumunda, ya da idama mahkum edildiklerinde ve bunların infazları alışılmamış bir şekilde hemen uygulanmadığı takdirde hapis yatarlardı.

İnfazın uygulanmasından sorumlu memurlar basitçe Onbirler olarak bilinirdi. Pek çok Atinalı memur gibi bunlar da kurayla seçilirdi. Atina tarihi boyunca suçluları infaz etmek için kullanılan yöntemler çeşitlilik göstermiştir. 4. yüzyıldan önce infaz edilecek kimselerin *barathron* adındaki bir kuyuya atıldıklarına dair bazı bulgular vardır, fakat *barathron* infaz edilen kişilerin cesetlerinin yığıldığı bir depo işlevi görüyor da olabilir.

Belli bir tarihten sonra *apotympanismos* adlı dehşet veren bir infaz yöntemi kullanılmaya başlandı. Bu cezanın ayrıntılarına hakim değiliz, fakat uzun süren ve acılı bir ölümü garantileyen oldukça nahoş bir yöntem olduğu açıktır. Başka türlü ifade etmek gerekirse, bu infaz kişinin çivi kullanılmadan çarmıha gerilmesi demekti. Çivi kullanmama "inceliği" muhtemelen Atinalıların hemşerilerinin kanını dökmekten kaçınmalarından ileri gelmektedir. Savaş zamanı düşmanlar ve hatta siviller devamlı kılıçtan geçiriliyordu, fakat hemşeri kanının dökülmesinin dinen kirletici olduğu düşünülüyordu. Arkeologlar Atina yakınlarında boyunlarıyla el ve ayak bileklerinden ahşap parçalarına zincirlenmiş 17 iskeletin bulunduğu toplu bir mezar bulmuşlardır. Bu kimseler muhtemelen *apotympanismos* yöntemiyle ölüm cezasına çarptırılmışlardı. Nihayet Sokrates'in davasında gördüğümüz gibi baldıran otu kullanılmaya başlandı, fakat *apotympanismos* cezası da uygulanmaya devam etmiş olabilir. Platon'un Kriton diyaloğunda bu yöntem için yapılan huzurlu ölüm tasvirinin Sokrates'in saygınlığını artırmak için düşünülmüş edebi bir kurgu olduğu düşüncesi bugün artık çoğu kimselerce kabul görmektedir. Baldıran otuyla idam, *apotympanismos* yöntemi kadar aşağılayıcı bir yöntem olmamakla birlikte, Platon'un ifade ettiği gibi sadece hafif bir uyuşukluk hissinin ardından gelen huzurlu bir ölüm de değildi. Baldıran otu öldürmeden önce kişide son derece dayanılmaz kasılmalara neden olmaktadır.

Cinayet ve Mahkemeler

Atina'da eşine rastlanan en erken ve değişmeden en uzun süre yürürlükte kalan yasalar adam öldürmeyle ilgili yasalardır. Yunanlar cinayetin tanrıları kızdırdığına inandıkları için adam öldürmenin dinsel yaptırımları da vardı ve savaş dışında herhangi birini öldüren kişi dinen kirlenmiş sayılırdı. Aynı zamanda öldürülen kişinin en yakın erkek akrabasının faili öldürüp intikam alması, adam öldürme eylemi istemeden de olsa, örneğin bir av kazası sırasında meydana gelmiş olsa dahi, kişinin üzerine düşen dinsel ve toplumsal bir yükümlülüktü. Dolayısıyla kan davalarının geçerli olduğu pek çok toplumda olduğu gibi, adam öldürme fiili bitmek bilmez bir öç alma silsilesine dönüşebiliyordu. Atinalılar dünyanın ilk hukuk mahkemesinin, Agamemnon'un oğlu Orestes katledilen babasının intikamını almak için annesini öldürdükten sonra günahlarının affedilmesi arayışıyla Argos'tan Atina'ya geldiğinde kurulduğunu iddia etmektedirler. Aiskhylos'un *Oresteia*'sında ayrıntılarıyla anlattığı Tunç Çağı miti, yazara bu mesele üzerinden kan davasının yerini nasıl hukukun aldığını anlatmak için bir fırsat vermişti. Atina'daki Areopagos meclisi davayı karara bağlamıştı, bu olay aynı zamanda yetkinin bu şekilde aileden devlete geçişinin tarihsel simgesiydi.

Bununla birlikte akrabalığın rolü bir şekilde devam edecekti, çünkü adam öldürme suçlamasının karşı tarafa maktulün yakınlarından biri tarafından yapılması zorunluluğu vardı. Bu nedenle bir kölenin sahibi tarafından öldürülmesi yasadışı olsa bile, suçlama yapabilecek vatandaşlık hakkına sahip bir akrabası olamayacağı için takibatın yapılması da mümkün değildi. Atina'nın tüm tarihi boyunca kişinin kendi işini kendi görmesi, hukukta temel bir ilke olmayı sürdürdü. (Bu durum pek çok örnekte arkadaşları ve akrabaları da kapsıyordu. Vatandaşların mağduriyete uğratılan yetimler ve evlilik çağına gelmiş maddi gücü yetersiz kızlar gibi kimselerin davalarını üstlenip şikayetçi olarak hem dostluklarını hem de vatandaşlık bilinçlerini sergilemeleri bekleniyordu.)

Areopagos'un yanı sıra, cinayet yargılamaları için 4 yetki organı daha vardı. Palladion mahkemesi kasıtsız adam öldürme davaları için, Delphinion (nefsi müdafaa veya karısı, annesi, kızkardeşi yahut kızıyla cinsel ilişkide bulunurken yakaladığı adamı öldürmek gibi) mazur görülebilir adam öldürme davaları için kullanılırdı. Prytaneion, faili meçhul cinayetler veya bir hayvanın ya da çatı kiremidi gibi bir nesnenin ölüme sebebiyet verdiği davalara bakıyordu. Son olarak, adam öldürme suçu yüzünden hali hazırda sürgüne mahkum edilmiş kimselerin tekrar cinayet suçuyla yargılanması gerektiğinde, bu kimselerin Attika topraklarını dinen kirletmekten kaçınmaları için kendilerini Phreattys açıklarındaki bir gemide savunmaları gerekiyordu.

4. Yüzyılda Atina Demokrasisi

4. yüzyıldan günümüze bir çok söylevin ve yazıtın kalmış olması, bu yüzyılda Atina demokrasisinin işleyişini bir önceki yüzyıla oranla daha canlı bir şekilde görebilmemizi mümkün kılar. 403 yılında yeniden kurulan demokrasi bazı açılardan, özellikle de *nomothetai* (kanun yapıcılar) gibi yasamayı gözden geçirip onaylamak için kurulan çeşitli geçici kurulların oluşturulması bakımından bazı değişiklikler arz ediyordu, bununla birlikte temel ilkeler varlığını korumayı sürdürdü. Tüm özgür erkeklerin teoride birbirinden farklı itibarları veya mali durumları gözetilmeksizin eşit şekilde yönetime iştirak etme hakları vardı. Kadın ve köleler sistem dışında bırakılmıştı ve yerleşik yabancıların veya bunların çocuklarının vatandaş olması zordu. Sadece hem anne hem de babası vatandaş olan erkekler oy kullanabiliyordu. Zenginlik ve soylu bir aileden gelmiş olmak kamu görevleri üstlenmede veya mahkemede davasını savunma sırasında kişiye büyük avantaj sağlıyordu. Kişinin duruşmada kendisini savunması gerektiğinde lafı devlete geçmişte sağladığı yararlara getirmesi, hâlâ işe yarayan bir yöntemdi. Solon'un getirdiği 4 sınıf tamamen ortadan kalkmış olmasa bile, en azından 4. yüzyılın ortalarından itibaren kamu görevlerinin tüm kesimlerden vatandaşlara açık olduğu aşikârdır. Konseyde görev yapma gibi kurayla belirlenen görevlere pek çok *thetes* ve *zeugitai* getirilmişti. Böylece yönetime katılım erkek vatandaşların oluşturduğu bünye içinde geniş bir tabana yayılmıştı.

Aristophanes'in oyunlarındaki taşlamalar, meclis katılımına dair dinamiklerdeki değişimi ortaya koymaktadır. *Akharnialılar*'da (MÖ 425) haylaz vatandaşları kırmızı boyalı bir kementle yakalayarak meclise getirip oturtma adeti dillendirilir. Kırmızı boya, kementle yakalanıp meclise getirilenlerin giysilerini işaretlemek içindir. *Ekklesiazusai*'da (Kadınlar Mecliste, MÖ 392) ise kadınları canlandıran erkek oyuncular meclisi doldurduğundan, salt çoğunluğa varılınca meclisin gerçek müdavimi olan Atinalılar geç kaldıkları ve paralarını alamadıkları için yakınıp dururlar. Meclise katılım karşılığında cüzi bir ücret uygulaması getirildiği için 400 yılından kısa bir süre önce artık sopanın yerini ödül almıştı. Aristoteles'in zamanına gelindiğinde bu ücret olağan meclis toplantıları için bir obol'den bir drakhme'ye, kyria ekklesia, yani her prytaneis'te yalnızca bir kez gerçekleşen ve hem en önemli hem de en uzun süren toplantı için bir buçuk drakhme'ye dayanmıştı. Bu nedenle meclise katılım düzeyi bakımından 4. yüzyılın yönetimi, 5. yüzyılınkinden biraz daha demokratik nitelikliydi, çünkü daha fazla insan işini gücünü bırakıp bu olaya mesai harcayabilir duruma gelmişti. Fakat toplantılara katılımın yakında oturanlara ve kendi hesabına çalışanlara daha kolay olduğu gerçeği halen değişmemişti. Bir

yetkili veya başka bir vatandaş *graphē paranomon* yasası kapsamında anayasaya aykırı bir yasa önergesi vermekle suçlandığı için çok sayıda siyasi meselenin nihai olarak mahkemelerde karara bağlanıyor olmasıysa bir başka demokratik nitelik daha doğuruyordu.

Suç davalarının bile yürütülmesinin gönüllü ithamcıların başvurusuna bağlı olduğu mahkemelerde olduğu gibi, gönüllülük esasının meclis işleyişinde de önemli bir rolü vardı. Örgütlü partilerin yokluğunda yasama yapma görevini sorumlu vatandaşlar üstlenmişti. Kalın çizgilerle belirlenmiş, kendini topluluğun geri kalanından farklı bir konumda gören kimse yoktu. İnsanların "siyasetçi" tabiriyle kastettiği kimseler, meclise önerge getirip bunun lehinde konuşmalar yapan kişilerdi. Hitabet ve tartışmanın demokratik düzen içindeki işlevi, Eski Yunancadaki *rhētor* kelimesinin bugün bizim kullandığımız "siyasetçi" tabirine en yakın sözcük olması dolayısıyla açık ve nettir. *Rhetor*ların birbirine benzer ilgi ve alışkanlıkları olduğu için, insanların sokakta gördükleri belli bir adamı *rhetor*lardan biri şeklinde mimlemesi şüphesiz doğaldı, fakat şunu unutmamak gerekir ki, bu gibi kimselerin dahil olduğu "rhetor'lar kurulu" gibi herhangi bir yapı yoktu. Günümüzde kamu görevi yapmayan herhangi birinin siyasetçi olarak tanımlanması tuhaf olur, fakat Atinalılar için bu hiç de garip bir durum değildi. Atinalılar şahısların etkili bir hitabet yoluyla elde edebilecekleri gücün farkında oldukları için *graphe paranomon* uygulamasını kenarda bir yerde tutuyorlar, böylelikle herhangi bir memuriyette görev almadan kamu işlerinde boy gösteren kişilerin dahi hesap verebilirlikleri olmasını sağlıyorlardı. Yasaya aykırı önergeler getirenler genellikle para cezasına mahkum ediliyordu ve 3 kez tekrarlanan mahkumiyet bir vatandaşın önerge getirme hakkından men edilmesine neden oluyordu.

4. YÜZYIL *POLIS*İ

Bulgularımızın büyük bir kısmı Atina'ya dayalı olmakla birlikte, haliyle Yunanların çoğu diğer kent devletlerinde yaşıyordu. 5. yüzyılda olduğu gibi 4. yüzyılda da *polis*ler kentten kentte değişen bir nitelik arz eden demokrasiyle veya oligarşiyle yönetiliyorlardı. Yunanistan'da her zaman olduğu gibi, yine varlığın eşitsiz dağılımı varolan gerilimi besliyor, bu da vatandaşları birleştiren zayıf bağı sürekli allak bullak eden durumu istim üzerinde tutuyor, bu yüzden sıklıkla anayasa değişiklikleri yaşanıyordu. Savaş hayatın bir gerçeği olarak kalmakla birlikte, pek çok insan savaşmanın durumlarını düzeltmede gösterdiği faydayı sorgulamaya da başlamıştı. Fakir vatandaşlar donanmada kürek çekmenin kendilerine getirecekleri paraları düşündükleri için savaşı destekliyorlar, fakat ellerinde koruyacak malı mülkü olanlar veya ticaretle uğraşanlarsa duruma mütereddit yaklaşıyorlardı. Asker vatandaş ideali zayıflamaya başlamıştı ve dışarıdan temin edilen paralı askerlerin verilen mücadelelerdeki yeri gitgide artış gösteriyordu. Tarım ekonominin temelini oluşturmayı sürdürdü, fakat Peloponnesos Savaşı sırasında toprağın tahribata uğratılması merkeze göçü hızlandırdı. İnsanların daha da iç içe yaşamalarına neden olan bu gelişme, ekonomik eşitsizlik bilincini yükselterek sınıflar arası hoşnutsuzluğu keskinleştirdi. Hem Platon hem de öğrencisi Aristoteles, *polis*in esasen biri çoğunluktaki fakirlerden, diğeri de azınlıktaki zenginlerden oluşan iki şehirden meydana gelmesi gerektiğini savunuyordu. Yunan kentlerinde varlıklılar ve yoksullar arasındaki bölünmüşlük her zaman kentin bir niteliği olagelmişti, 4. yüzyılda fakirlerin daha da fakirleşmesiyle bu nitelik gittikçe belirginleşerek üstü kapalı gerilimleri iyice günyüzüne çıkardı.

Stasis

İç çatışma patlak verdiğinde kan dökülmesi çok sıradan bir durumdu ve böyle durumlarda dinsel yükümlülükler çoğu zaman görmezden gelinirdi. 392 yılında Korinthoslu demokratlar kendilerine sığınan oligarşi yöneticilerini katlederek tapınakların kutsallığına tecavüz etmişlerdi. Tarihçi Diodoros, Argos, Korinthos, Sikyon ve Phleious'ta meydana gelen devrimleri anlatır; Ksenophon da Tegea, Phleious, Sikyon, Pellene ve Elis'te yaşanan gerginlikleri kaydetmiştir. Pek çok antikçağ yazarı gibi demokrat karşıtı bir eğilimde olan Diodoros, Argoslu demokrat elitlerin 371 yılında karıştıkları işkence ve cinayetlerden bahsederken bunları aktarmaktan ayrı bir zevk alır. Bu olaylar sırasında sınıfsal gerilimler öyle tırmanmıştır ki, durum Yunan kentlerinin kendi alışılmış türden hadiselerini dahi geride bırakır. Diodoros 1200 etkili ismin idam edilmesinden sonra olan olayları şöyle ifade eder:

> "halk demagogları da es geçmedi. Demagoglar felaketin vardığı boyutlardan dolayı telaşa kapılmışlar, aynı kara talihin üzerlerine çöküp kendilerine de sirayet edebileceğinden korkuyorlardı ve bu nedenle suçlamalarını geri çektiler. Kalabalık ise demagogların onları böyle davranarak müşkülde bıraktığını düşünerek çılgına döndü ve bu yüzden tüm demagogları katlettiler. Böylece bu adamlar da ilahi adaletin sillesini yiyerek hak ettikleri cezayı bulmuş oldu, ardından öfkesi son bulan halksa silkelenip kendine geldi."
>
> (Tarih Kitaplığı (*Bibliotheke Historike*), 15.58.4, LCL)

Yunan düşünürleri 5. yüzyılın sonlarından başlayarak vatandaşlar arasında bir *homonoia* (uyum) çağrısı yapmaya başladılar, bu çağrının bu kadar sıklıkla yapılmasıysa aslında ortadaki uyumsuzluk olgusunu açığa çıkarıyordu. Bu slogan esasen Peloponnesos Savaşı'nın çatışmacı zamanlarında ortaya çıkmıştı. Sokrates, Ksenophon'un *Memorabilia*'sının bir bölümünde hukukun üstünlüğünü överken, *homonoia*nın Yunanistan genelinde *aristoi*, yani en iyiler (soylular) tarafından savunulduğunu dile getiriyordu. Aristoteles ise olaya daha iç karartıcı ve gerçekçi bir bakışla yaklaşır. *Politik*a adlı eserinde kendi zamanında bazı kentlerde başa gelen oligarşi yöneticilerinin halka düşman olmaya ve "halka karşı elinden gelen her kötülüğü yapmaya" yemin ettiklerini yazar (1310a).

Bununla birlikte tüm kentlerin *stasi*sin etkisiyle tamamen mahvolduğu ve kent içindeki çatışmalardan dolayı takatinin tükendiği söylenemez. Dış saldırılara karşı iç zaafiyet ve kırılganlığın başlıca sebebi fakir kesimin sıkıntıları olduğu için, toplumsal refah bu meselelere karşı güçlü bir caydırıcı unsur görevi görebiliyordu. Örneğin 4. yüzyıl boyunca yünlü kumaş ticaretinin çok canlı olduğu Megara'da iç çatışmalar pek nadirdi. Buradaki ekonominin gelişimi diğer kentlerle yürütülen barış ilişkilerine de dayalıydı. Korinthos Savaşı sırasında Korinthos ve Atina'yla geliştirilen ittifak, Megara'yı *polis*ler arası diplomasideki merkezi rolünden almıştı ve Megaralıların bu tarafsızlık halini savaş boyunca korudukları anlaşılmaktadır. Sonuçta Megara kumaşları Yunanistan'ın her yerinde kendine hevesli pazarlar buldu. Çok sayıda koyun kırpılıyor, bunlar çoğunluğu muhtemelen kadın olan köleler tarafından kaliteli ve ucuz giysilere dönüştürülüyordu. Megaralıların evleri zarafetiyle biliniyor, Me-

gara sokaklarını çeşitli anıtlar süslüyordu. Atinalı heykeltraş Praksiteles (MÖ 370-329), Artemis ile Apollon ve Aphrodite tapınakları için sayısız tanrı heykeli yapmıştı. Karia'daki Mausoleum'a katkıda bulunan Skopas, Megara'da da çalışmıştı.

4. yüzyıl Megara'sında hangi eğilimde bir yönetimin iş başında olduğu net değildir, Platon Megara yönetimini övmekte, buna rağmen içeriğinden bahsetmemektedir, fakat bu yönetimin en azından nispeten istikrarlı olduğu anlaşılmaktadır.

Ekonominin Sıradışı İşçileri (Marjinal İşçileri)

Her *polis*in ekonomisi farklıydı, fakat tüm Yunanistan'da bazı işlere verilen itibar, diğerlerine oranla fazlaydı. Toplumsal önyargılar kişinin çiftçilik yaparak veya kendine ait topraklardan elde ettiği mahsulü satarak kendi ayakları üzerinde durabilmesini daha doğru bulduğundan, özgür vatandaşlar tüccarlık ve bankacılık gibi işlerden uzak durmayı tercih ediyorlar, bu alanları *metoikos* ya da kölelere bırakıyorlardı. Bu alanda çalışanlar 4. yüzyılda önem kazanıp hatırı sayılır zenginlikler elde ettiler, çünkü 4. yüzyılın *polis*ini 5. yüzyıldakinden ayıran bir olgu da bankacılığın yükselişiydi.

Banka patronları bankaların günlük faaliyetlerini idare işinde kölelere itimat ediyor, hatta onların büyük meblağlarda nakit paralarla seyahat etmelerine dahi müsaade ediyorlardı. Bu gibi köleler hayli marifetli olur, genellikle okuma yazma bilirlerdi ve son derece değerli insanlardı. Bankanın başındaki bir köle, sahibinin tüm malından sorumlu olabilirdi. Bu sebeple efendisi, kendi öldüğünde bankacı köleye eşiyle evlenmesi ve çocuklarının adına bankayı yönetmesini şart koşarak, onu vasiyet yoluyla özgür kılma hakkına sahipti. Azad edilen köleler *metoikos*luğa terfi ediyordu. Pasio ve Phormio adlarındaki birtakım şahısların da aralarında bulunduğu bu tür bazı *metoikos*lar 4. yüzyılda Atina'nın en zenginleri arasındaydı. Atina bu kişilerin devlete gösterdikleri yararlara karşılık şükranını göstermek için bu kişileri ve onların çocuklarını vatandaşlıkla ödüllendirmiş, böylelikle bunların Attika'da toprak sahibi olabilmelerinin önünü açmıştır. Bankacılık alanındaki köleler bu şekilde toplumsal katmanlar arasında hızlı bir tırmanış yaşayabiliyordu.

Başkasının altında çalışma olgusuna yapıştırılan yafta, kadınlar için erkeklerden de beterdi; bu yüzden fakirliğin mecbur bırakmadığı haller dışında pek az kadın evi dışında ücrete tabi olarak başka bir yerde çalışmayı tercih etmiştir. Fakat 5. yüzyılda olduğu gibi, 4. yüzyılda da evlerinden başka yerlerde çalışan bazı fakir kadınlar vardı. Köle kadınlar bazen sahipleri tarafından başkalarına kiralanır, (azad edilmiş) eski köleler, *metoikos*lar, hatta mali açıdan zor durumdaki bazı vatandaş kadınlar çeşitli işlerde çalışırlardı. Bunların bazıları başkalarının çocuklarına bakıyor, bazıları pazarda satıcılık yapıyor, yaşlı kadınlar da ekseriyetle cenazelerde ağıtçı olarak görev yapıyorlardı. Vatandaş kadınlar için kabul edilemez bir durum olmakla birlikte, fahişelik muhtemelen bazı kadınların sıklıkla başvurdukları işlerdendi. Bunların bazılarına henüz çocukken işbaşı yaptırılırdı. Örneğin Korinthos'ta eski bir köle olan Nikarete, köle satıcılarından genç kızlar satın alır, bunları işleri için eğitimden geçirirdi:

> "Elis'li Kharisios'un azadlısı ve aynı zamanda onun aşçısı Hippias'ın da eşi olan Nikarete, henüz çocuk yaşlarda

7 kız satın aldı. Küçük kızların doğal güzelliğinden çok iyi anlar, onları nasıl büyüteceğini ve marifetlerle donatacağını bilirdi; çünkü bu artık mesleği haline gelmiş, Nikarete geçimini bu kızlardan kazanır olmuştu. Onlara kızım diye hitap etmeyi adet haline getirmişti ve bu yolla onların özgür kadınlar olduğunu ima ederdi. Bu davranışların tümü, onlarla muhabbet etmek isteyen kimselerden çok yüksek meblağlar koparabilmek içindi. Her birinin güzelliğini bu şekilde sömürüp tükettikten sonra yedisini de sattı: Anteia, Stratola, Aristokleia, Metaneira, Phila, Istmias ve buradaki Neaira...

Neaira... vücudundan para kazanıyordu, fakat daha çok küçük yaştaydı, henüz ergenliğine dahi ulaşmamıştı."

(Pseudo-Demosthenes, 59.18-20, LCL)

Esasen Demosthenes külliyatına dahil edilmiş, fakat aslında başkası tarafından yazılmış bu söylevin devamında Neaira'nın başına gelen başka olaylar da anlatılmaktadır. Neaira'nın iki müdavimi, onu Nikarete'den şahsi köleleri olması için satın almıştır. Bu adamlar evlenmeye karar verince, Neaira'ya özgürlüğünü satın almayı teklif etmişler, Neaira da eski müşterilerinden borç alıp bağımsız bir fahişe olarak kazandıklarından biriktirerek onlara bu parayı geri ödemiştir. Fakat toplumsal merdivenleri tırmanma denemesi, Atina'ya taşınıp burada bir Atina vatandaşıymış gibi davranarak Stephanos adında biriyle evlenmeye kalkınca yarıda kalmıştır. Pasion adlı eski bir kölenin oğlu ve (kendisine önce gayri kanuni teklif getirme, sonra da cinayet suçlamalarında bulunan) Stephanos'un bir düşmanı olan Apollodoros, kadını vatandaşlık haklarını haksız yere kullanmaktan dava etti. Apollodoros ayrıca Stephanos'u da Atinalı olmayan bir kadınla eşiymiş gibi yaşadığı ve Neaira'nın bu evlilikten olma kızını, vatandaş bir kadından olma kızıymış gibi başka bir Atina vatandaşıyla evlendirdiği gerekçeleriyle itham ediyordu. Apollodoros için yazılan bu metni okuması oldukça zevklidir, fakat Neaira'nın kaderi belirsizdir ve davanın sonucu da bilinmemektedir.

FELSEFE VE POLIS

Yunan dünyasındaki değişen siyasi ortam, gelen her yeni neslin kafasındaki Yunan düşüncesinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur ve bu bakımdan 4. yüzyıl da bir istisna oluşturmamaktadır. Felsefe *polis*le birlikte evrilmiş ve Makedonyalı Philippos MÖ 338 yılında bağımsız kent devletlerinin özgürlüğüne son verdiğinde dahi varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Eski Yunanca *philosophos* kelimesi, "bilgi sevdalısı" anlamına gelir. Platon ya da Aristoteles Atina'da ünlü okullarını kurmadan çok yıllar önce Yunan düşünürleri evreni şekillendiren ve insanların bu çerçevede oluşturduğu hayatı belirleyen temel ilkeleri araştırmaktan büyük bir haz almaya başlamışlardı bile. Örneğin Demokritos "Pers krallığına hükmetmektense tek bir olguya açıklık getirebilmeyi tercih edeceğini" ifade ediyordu. Empedokles'e göreyse gerçekten zengin insan, ilahi aklın zenginliklerinin tadına varan insandı. Filozoflar çok farklı biçimlerde tezahür ediyorlardı. Thales ve Anaksimandros gibi düşünürler tabiat dünyasına odaklanırken, Herodotos ve Thukydides gibi diğerleriyse tarih ilmini insan durumuna dair fikirleri için bir araç olarak kullanıyorlar, yine bazıları tıpkı Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in yaptığı gibi fikirlerini tiyatro oyunları aracılığıyla

ortaya koyuyorlardı. Zamanla Ksenophon ve Platon diyaloglar, Aristoteles ise inceleme eserleri kaleme alacaktı. Bu yenilikçi düşünürler, bugün halen felsefenin konusu olan ahlâk, mantık, epistemoloji (bilgi felsefesi), metafizik (varlık bilimi), estetik, teoloji, bilim felsefesi ile sosyal teori ve siyaset teorisi gibi alanları inceliyorlardı.

Felsefenin *polis*e göbekten bağlı bulunduğu saha, sosyal teori ile siyaset teorisiydi. Siyaset teorisine dair günümüze kadar gelmeyi başaran metinlerin çoğu Atina'da kaleme alındığı için, akla bunların demokrasi taraftarı olabileceği düşüncesinin gelmesi doğaldır. Fakat aslında gerçek tam da bunun tersi yöndedir: Yunan siyaset teorisinin başlıca metinleri demokrasi rejimini yoğun bir şekilde eleştiren düşünürlerin eserleridir. Çağdaş siyasetbilimcileri siyaset teorisinin, yani Eski Yunanca kelime anlamıyla "kent devletine bakış"ın, demokrasinin neden yürüyemeyeceğini göstermek üzere ortaya atılan bir bilim olduğunu gözlemlemişlerdir. Demokrasinin arkasındaki ideolojiyi açığa vuran da bizzat demokrasinin işleyişidir.

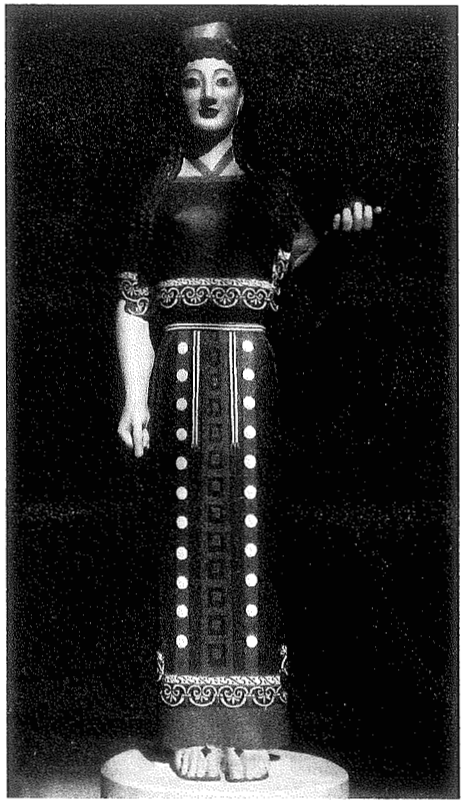
Demokrasi ve Siyaset Teorisi

Eski Oligark olarak adlandırdığımız isimsiz satir yazarı, Atina demokrasisini bir sınıfın diğer sınıfa tahakkümünü garantilemenin harikulade etkin bir yolu olarak resmetmektedir, bunun yanında elimizdeki metinlerin hiçbiri demokrasinin dinamiklerine olumlu bir tavırla yaklaşmamaktadır. Demokrasinin arkasındaki teoriyi yeniden ayağa dikebilmenin yolu, meseleyi yalnızca tali olarak ele alan çeşitli kaynaklardan parçaları bir araya getirmekten geçmektedir. Thukydides'in eserindeki Perikles'in cenaze söylevinin içeriği, bize Atinalıların yönetim şekillerine biçtikleri değeri bir nebze yansıtmaktadır. Atina'da, der Perikles, kıymete, varlık veya sınıf üzerinden değil, kabiliyet üzerinden değer biçilir. Atinalılar siyasetten uzak durmayı bir erdem değil kusur olarak görürler, tartışmayı engelleyici değil, yapıcı bir eylem olarak değerlendirirler.

Demokrasiye pek sempatiyle yaklaşmayan Thukydides'in Perikles'e ait cenaze söylevine yer verdiği gibi, demokrasinin en sivri tenkitçilerinden Platon da Protagoras diyaloğunda demokratik ideolojiye dair bir görüşe yer vermiştir. Burada ünlü sofist Protagoras iddiasını desteklemek amacıyla, topluluk düşüncesinin temellerinin tüm insanların zihninde eskiden beri varolduğuna dair ilgi çekici bir mitten bahseder. Protagoras en eski zamanlarda insanların kentlerde beraber yapıcı bir şekilde yaşamalarının mümkün olmayışını *politikē tekhnē*, yani bir kent kurma ve onu idare etme becerisinden yoksun olmalarına bağlar. Bunu görüp varlıkların yok olacağından korkan Zeus, Hermes'i ölümlülere *aidōs* (utanç) ve *dikē*'yi (adalet) yollamakla görevlendirir. Hermes Zeus'a bunları tıpkı sanat ve diğer zanaatlerde olduğu gibi sadece seçilmiş bir azınlığa mı, yoksa herkese mi dağıtması gerektiğini sorunca, Zeus "diğer zanaatlerde olduğu gibi bunlara da sadece bir kısım insan sahip olursa, o zaman kentlerin kurulması mümkün olmaz" diyerek bunlardan herkese bir miktar dağıtmasını buyurur (322 D). Protagoras'a göre, Atinalılar siyasi aklın kuvvet aldığı adalet duygusuyla verilmesi gereken kararları almak için bir araya geldiklerinde, bu yüzden "herkesin görüşünü alırlar» der ve «çünkü kentlerin varlıklarını sürdürebilmesi için herkesin bu fazilete iştirak etmesi gerekir diye düşünürler" diye ekler (322E-323E).

Levha XIIa. Alışıldık ismiyle "Peplos Kore" olarak bilinen ve Atina akropolisinde bulunan mermer heykel. Atina, Akropolis Müzesi.

Levha XIIb. Levha XIIa'da bulunan heykelin av tanrıçası Artemis betimlemesine göre yapılmış rekonstrüksiyonu. Akropolisteki heykelin üzerindeki birçok kırmızı boya izi, heykelin renkli olduğuna işaret etmekte ve tanrıçasının giysisinin hayvan frizleriyle süslenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Levha XIII. Orestes elinde bıçağı, Klytaimnestra'nın peşine düşmüştür. O da Orestes'e bebekken onu emzirip besleyip büyüttüğünü söyleyip onu kararından döndürmeye çalışır. MÖ 420-410 yılına ait Metaponto'dan bir kabın üzerindeki kırmızı figür.

Levha XIV. Bu bronz arabacı heykeli, MÖ 470'li yıllarda Pythia oyunlarındaki zaferlerinden birinin ardından Sicilya'daki Gela'nın tiranı Polyzalos tarafından Delphoi'daki Apollon kutsal alanına adanmıştır. Özgün halinde 4 atlı tunç bir at arabası heykelinin bir parçası olan bu heykel bir deprem sırasında antik kanalizasyona düşmüş ve günümüze bu şekilde gelmiştir. Arabacının renkli gözleri ve tunç kirpikleri halen durmaktadır. Dişleri ve saç bandındaki kakmalar gümüştendir. Delphoi Müzesi. Bkz. 6. bölüm.

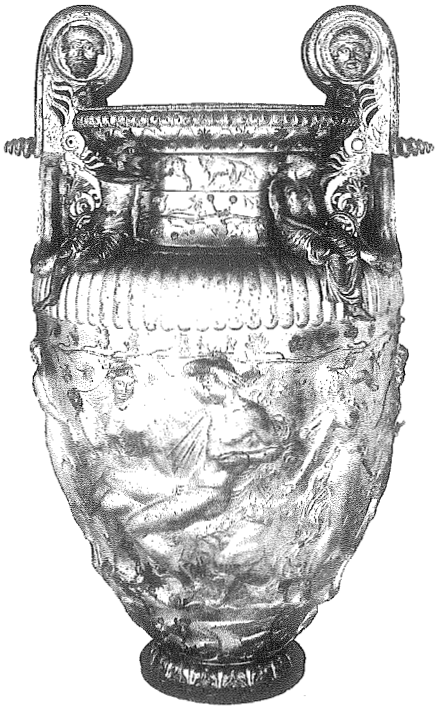
Levha XV. Delphoi'daki Apollon Tapınağı. Günümüzde Parnassos dağının eteklerindeki mevkide kalıntıları görülebilen Apollon Tapınağı, MÖ 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Aynı yerde daha önce yapılmış iki tapınak yıkılmıştır. Bu Panhellenik kutsal alandaki tapınağın çevresinde, altışar adet önde ve arkada, onbeşer adet de yanlarda olmak üzere, Korinthos kireçtaşından yapılmış toplam 38 adet Dor sütunu vardı ve bu haliyle Atina'daki Parthenon'un yarısından biraz daha büyüktü. Yeryüzünün merkezi sayılan ve tüm antikçağ boyunca evlilikten savaşa çeşitli meselelerde danışılan Delphoi Kehanet merkezi, Hıristiyanlığı Doğu Roma imparatorluğunun resmi dini haline getiren imparator Theodosius tarafından MS 393 yılında ortadan kaldırılmıştır. Bkz. 5. ve 6. bölüm.

Levha XVI Praksiteles'in
(MÖ yak.)0-330)
Knidos Afro odite'si.
Yunan orijinalinden
(MÖ yak. 50-300) yola
çıkılarak yapılan bu Roma
dönemi kopyası Colonna
Venus'ü olarak bilinir.
Kadın çıplaklığı Yunan
sanatında 4. yüzyılın
ortalarında ve çoğunlukla
Afrodite'yle banyo
yapmaya hazırlanırken
resmedilmeye başlanmıştır.
burada ilahi Tanrıça
şekilde bir bir
sunmaktadır. ini önünde
gösterdiğiyle Praksiteles
bu heykelle am salmış
heykeltıraşlık eraber
kadın beden ta çıplak
standart öğ emelerinin
edilecek öğ isü kabul
koymuştur. leri ortaya

evha XVII. Epidauros tiyatrosu MÖ 4. yüzyılda inşa edilmiştir. Başlangıçta bulunan 34 oturma sırasına Romalılar 21 sıra daha eklemiş, böylece irci kapasitesi 15 bin kişiyi bulmuştur. Tiyatro simetrisi ve akustiğiyle ünlüdür, bugün dahi tur rehberleri sahnede (*skene*) bir kibrit çaktıklarında, sesi bu fotoğrafın çekildiği en arka sıradan duyulabilmektedir. 4. yüzyıl, 5. yüzyılın büyük tragedyacılarının eserlerinin yeniden gösterimlerine şahitlik etmiştir ve bunların arasında Euripides (MÖ 406 yılındaki) ölümünden sonra oldukça tutulan biriydi.

Levha XVIII. Derveni Krateri, MÖ yak. 330. Boyu 1 metrenin üzerindeki bu olağanüstü tunç krater, oyma rölyefler, gümüş kakmalar ve Dionysos bağlantılı konuları betimleyen farklı farklı dökümlerle süslenmiştir. Asli görevi Pella seçkinlerinin evlerinden birinde şarap ve suyu karmak için kullanılan bir karıştırma kabı olması ihtimali çok yüksek olan bu nesne, Selanik yakınlarında cenaze urnası olarak ikinci kullanıma tabi tutulduğu yerde bulunmuştur. Ağız kenarlarındaki yazıttan Thessalia'daki Larissalı Anaksagoras oğlu Asteiounios adlı Makedon hizmetinde olması muhtemel bir Yunana ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu kap Yunan maddi kültürünün Makedon soyluları tarafından da sahiplenildiğini gösteren bir örnektir. Bkz. 10. bölüm. Selanik, Selanik Müzesi.

Levha XIX. Büyük İskender tarafından bastırılan altın çift dareikos. Çift dareikos 16.5 gram ağırlığındaki Pers sikke birimiydi. Ön yüz: Başına yüzülmüş fil derisi geçirmiş Ammon'un boynuzlarıyla betimlenen Büyük İskender büstü. Arka Yüz: İskender'in Hydaspes nehrinde Poros'a karşı kazandığı zaferi simgeleyen AB ve X monogramlarıyla bir Hint filinin resmi. Bu sikke darphaneden çıktığı gibidir, yani çil durumdadır, çünkü bir definede bulunmuştur. Bkz. 11. bölüm.

Levha XXa. Aigai, yani günümüz Vergina'sından MÖ 4. yüzyılın sonlarına ait bir kraliyet mezarı. Bu sade mimari cephe, Makedon beşiktonozlu bir mezar odasını kamufle etmektedir. Bazı araştırmacılar bu yağmalanmamış genç erkek mezarının Makedonya'da hakimiyeti ele geçirmek için Kassandros'un öldürdüğü Büyük İskender'in oğlu 4. Aleksandros'a ait olduğunu düşünmektedirler. Bkz. 12. bölüm.

Levha XXb. Altın meşe yapraklarından bir taçla çevrili ve içinde genç bir erkeğin küllerinin bulunduğu bu gümüş hydria, Levha XXa'daki Makedon mezarında bulunmuştur. Ağız kısmından mühürlenen ve yatay olarak iki bölümden meydana gelen bu kap, cenaze urnası olarak tasarlanmıştır. Bkz. 10. bölüm. Vergina, Vergina Müzesi.

Levha XXI. Pompei'de bulunan ve İskender Mozaiği olarak bilinen bu Geç Hellenistik mozaiğinin Eretrialı Philoksenos'un Makedon kralı Kassandros için yaptığı Issos Savaşı'nı tasvir eden MÖ 4. yüzyılın sonlarına ait eserinin bir kopyası olduğuna inanılmaktadır. Sol tarafta at üstündeki İskender sağ tarafta savaş arabasındaki III. Dareios'la karşı karşıya gelmektedir. Şaşırtıcı bir şekilde bu dinamik kompozisyonun odak noktası İskender değil, Makedon kralın saldırısından kaçmak yerine askerlerinin selametini düşünür şekilde betimlenen Pers kralıdır. Bkz. 11. bölüm. Napoli, Ulusal Arkeoloji Müzesi.

Levha XXII. Samimi bir muhabbete dalmış iki kadını tasvir eden Hellenistik bir pişmiş toprak. MÖ II. yüzyılın sonlarında Myrina'da yapılmıştır. Yükseklik: 20 cm. Londra, The British Museum (Cat. No. C 529).

Levha XXIII. Mısır kraliyet ailesinin bir ferdi olan kraliçe VII. Kleopatra'nın bazalt heykeli. Kraliçe elinde çifte *cornucopia* (bereket boynuzu) tutar şekilde tasvir edilmekte, çoğu kez aynı şekilde tasvir edilen büyük selefi II. Arsinoe'ye (bkz. figür 12.9 ve Son Söz) duyduğu şükranı bu pozla göstermektedir. St. Petersburg, Rusya; Hermitage Müzesi.

4. yüzyıldan günümüze kalan ve konuşma özgürlüğü, serbestiyet, hukuk önünde eşitlik ve hukukun egemenliği gibi unsurları öven birkaç düzine söylevden aynı konuya dair birtakım başka ipuçları daha temin edilebilmektedir. Fakat demokrasi teorisine dair elimizdeki en iyi kanıt, onun uygulanış biçimidir. Bizzat Atina demokrasisi, Atinadaki çoğu kimsenin yönetime dair aklındaki inancı ortaya koymaktadır: Bu kimseler, erkek vatandaşların aktif bir katılım göstermesini gerektiren ve bu katılımın kamu görevlerindeki yoğun rotasyon yoluyla garanti altına alındığı bir erkek vatandaşlar demokrasisine inanıyorlardı. Ayrıca kura ve meclisteki önemli kararların çoğunluk oyuyla belirlenmesi gibi yöntemlerin gösterdiği üzere, ortalama bir özgür erkeğin siyasi karar almaya ehil olduğuna inanıyorlardı. Jüri yargılamasına inançları tamdı ve büyük kitleleri tehdit eden topluluk psikolojisinden ziyade küçük grupların özünde varolan yozlaşmadan çok korkarlardı. Halkın yetkililerden düzenli bir şekilde hesap sorma hakkına sahip olduğuna inanırlar, bu konuda en ufak bir bahanenin dahi yeterli olduğunu düşünürlerdi. Onlar için devletin istikrarı o kadar elzemdi ki, bu uğurda *ostrakismos* adıyla bilinen yöntem aracılığıyla bir kişiyi, bu kişi hiçbir yasayı çiğnememiş olsa bile on yıl sürgüne yollamayı makul kabul ederlerdi. Kölelik ve ataerkillik anlayışını doğru biliyorlardı. Kadın cinselliğinin kontrol altında tutulması, onların gözünde toplumun sorunsuz bir şekilde işleyişi için bir esastı ve kadınlar ile kız çocuklarının mallarına el konulması, bu yönde atılan olumlu bir adımdı. Tüm bunları bilmemizin sebebi, Yunanların bunları yazmaları değil, ülkelerini idare ediş ve hayatlarını yaşayış biçimleridir.

Bunun yanında demokratik idareler altında yaşamayan Yunanların da hukukun egemenliği anlayışını esas aldıklarını biliyoruz; bu durum 5. ve 4. yüzyıl edebiyatında sürekli tekrar eden bir nakarat misali tezahür etmektedir. Bu durumun öne çıkışına Herodotos ve Aiskhylos'un Yunan olma mefhumunu tarif etme ve ona kıymet verme çabaları ön ayak olmuştur. Bu isimler için hukukun egemen olduğu bir ortamda yaşamak bu kimliğin biçimlenmesinde önemli bir rol oynuyordu. Herodotos özellikle Spartalıların yasalara gösterdiği saygıyı ön plana çıkarmaktadır. Euripides de *Yakarıcılar* adlı eserinde hukuku demokrasiye bağlamakta ve Atina'yı Theseus zamanında dahi şöyle tanımlamaktadır:

> Şehrimiz tek adamın tebaası değildir.
> Hürdür ve burada halkın sözü geçer.
> (404-406)

Tiranlık yönetiminde tek adam idaresi vardır, hukuk sadece bu kişinin iki dudağı arasındadır ve eşitlik denen bir şey yoktur:

> Fakat yasalar yazılı hale gelince,
> garipler de
> tıpkı kodamanlar gibi aynı kurumun
> himayesinden yararlanır oldu.
> (434-435)

Atinalıların çoğu demokratik idarelerini hukukun egemenliğiyle bağdaştırmışlarsa da, Yunan düşünürleri bu durumu farklı görmüşlerdir. Örneğin Platon sık sık demokrasiyi tiranlıkla eş tutmuş, öğrencisi Aristoteles ise demokratik bir meclisin kararlarının tiranların buyruklarından farklı olmadığından dert yanmıştır.

Platon

Atina demokrasisinin hiç şüphesiz övülecek yanlarından biri, en şiddetli tenkitçilerini de kendi içinden çıkarmış olmasıdır. Atina'nın en

önde gelen ailelerinden bir aristokrat ve aynı zamanda oligark Kritias'ın da akrabası olan Platon Sokrates'in öğrencisiydi ve hocasının ölümü onu derinden etkiledi. Fakat yol göstericisini kaybedişi onun yaratıcı gücünü iyi etkileyip artırdı. Platon hayatı boyunca sayısız diyalog kaleme aldı ve bunların çoğunda Sokrates adını verdiği karakter başrolde oldu. Güzellik nedir? Dindarlık nedir? Adalet nedir? Aşk nedir? İşte Platon'un Sokratik diyaloglarında cevapları aranan sorular bunlardı. Zaman geçtikçe Platon'un düşünceleri de evrilmiş ve diyaloglarındaki Sokrates ile gerçek Sokrates'in düşünceleri arasındaki benzerlik azalarak bu isim bir süre sonra Platon'un kendi fikirlerini açıklamak için kullandığı bir araç haline dönüşmüştür.

Bu fikirleri arasında en önemlisi İdealar teorisidir. Platon'un İdealara olan inancı, tanımlama arzusundan ileri gelmektedir, çünkü bu iki şey de görünürde benzeşmeyen eylemlerin veya ögelerin buna rağmen kategorize edilip sınıflandırılabileceği esasına dayanmaktadır. Örneğin güzel nesneler, eylemler veya fikirlerin tümünün ortak bir noktası vardır. Platon'un görüşüne göre, bunların hepsi kusursuz güzelliğin İdeasına sahiptir. Güzel bir günbatımı, güzel bir matematik denkleminden veya güzel bir atletten farklı görünebilir, fakat aslında bunları birbirine bağlayan bağlar, bunları ayrı kılan unsurlardan daha kalıcıdır.

Platon'un dünya görüşüne göre görünüş ile gerçekliğin ilişkisi belki de en iyi şekilde matematiğin sınırları içinde kavranılabilir. Bir yüzük, bir kral tacı veyahut bir hoplites kalkanını çevreleyen bir yuvarlak, dikkat etmeden bakıldığında daire gibi görünebilir, fakat bunlar, düzlemde bir noktaya eşit uzaklıktaki noktalar kümesinin oluşturduğu daire gibi kusursuz değildir. Bunlar sadece daire olarak görünmektedirler ve eğer bunlara bir mercekten bakacak olursanız, göreceğiniz şey daire değil, görünüş itibarıyla dairemsi nesnelerdir, çünkü bunlar insanın aklına daire *idea*sını getirmektedir. Sadece matematiksel anlamda tarif edilen daire, bir daire olabilir. Bazıları çıkıp aslında bu somut nesnelerin gerçek daireler olduğu, geometrik bağlamın hayali olduğunu söyleyebilir, fakat Platon böyle düşünmüyordu. Platon için sadece zihinde beliren kavram gerçekti. Somut nesneler bu kavramların sadece bayağı birer kopyalarından, kusursuz *idea*nın zayıf taklitlerinden ibaretti. Başka bir ifadeyle Platon bir idealistti. Aynı zamanda bir dualistti, yani aldatıcı nitelikteki gözle görülen dünya ile gerçekliği temsil eden *idea*ların fikrî evreni arasında bir karşıtlık olduğuna inanıyordu. İlki bayağıydı ve insanların hakikâti görmesini engellemekten başka bir işe yaramıyordu, ikincisiyse ulviydi ve ona kafa yormak da insanı ulvileştiriyordu.

Platon pek çok bakımdan bir devrimciydi. Görünüş ve gerçeklik arasındaki yakın bağ, Yunan uygarlığının vazgeçilmez bir unsuruydu. Eğer kişi zengin ve yakışıklıysa, çoğu kimsenin düşüncesi bu kişinin aynı zamanda iyi olduğu yönündeydi. Eğer kişi fakir ve çirkinse, o halde aynı zamanda kötüydü de. Bir kişiye herkes hayranlık besliyorsa, o zaman o kişi için herşey yolunda demekti, ancak bir kişiyi kimse dikkate almıyor, ondan hoşlanmıyorsa, o zaman o kişinin yaşamasının bir anlamı yoktu. Çoğu Yunan erkeği için itibar, güç ve zenginlik mutluluğun anahtarı demekti. Tıpkı haklı olduğu uğurda can vermeyi göze alan hocası Sokrates gibi Platon da sevilmekten ya da kıskanılmaktan daha önemli olan değerleri açıklığa kavuşturdu. Yönetim biçimi ve eğitimle ilgili diyaloğu *Devlet*'te adaletle ilgili mühim sorular ortaya attı. Onlardan biri de şuydu: farz edelim ki, diyordu, sihirli bir yüzüğün var ve yüzük seni görünmez kılabiliyor.

Bu durumda adaletli mi davranırdın, yoksa bu fırsatı olabildiğince güç ve zenginlik elde edip yanına kâr kalacağını bilmenin mutluluğuyla adaletsizliklere mi bulaşırdın?

Genellikle olduğu gibi bu diyalogda da konuşmacı olarak karşımızda Platon yoktur, kardeşleri Glaukon ve Adeimantos konuşurlar ve meseleyi bir çırpıda törenin, yani *nomos*un insanları adaletsiz davranmaktan alıkoyduğu yönündeki geleneksel Yunan görüşüne getirirler. İnsanların oluşturduğu ceza ve ayıp gibi *nomos* unsurlarının caydırdığı davranışlar *physis*, yani doğal içgüdü tarafından teşvik edilmekte ve insanı, yanına kâr kalacak ne kötülük varsa yapmaya itmektedir. Bu dürtü, Thukydides'in eserinde Atinalıların Melos'ta yaptıklarına getirdikleri açıklamayla aynıydı, bu insan yaradılışının geleneksel itkisiydi ve buna göre insanlar "doğaları gereği hükmedebildikleri herkese hükmetmeye gayret ederler"di (*Peloponnesos Savaşı*, 5.105). Sıradan bir insanın inandığı şey budur diyordu Glaukon ve Adeimantos. Sokrates'e düşense adaletin insanlar için aslında iyi bir şey olduğunu kanıtlamaktı.

Bu zorlu bir görevdir, bunun için Sokrates konuyu biraz genişletmeye karar verip bireydeki adaletin varlığına ulaşabilmek için öncelikle devletin adaletini incelemeye tabi tutar. Ruhun incelenmesi için devlet bir örnek teşkil edecektir. Platon bu irdeleyiş esnasında ortaya daha da devrimci yaklaşımlar koyacak, diyaloğun konusu, Platon'un hayal ettiği ideal devlet haline dönüşecektir. Bu devlet Platon'un üç parçalı ruh anlayışına da uyum gösteren bir şekilde üç ayrı sınıfa bölünmüştür. En üstte aklı temsilen muhafızlar bulunmaktadır. Yıllar boyu eğitimle kendilerine aşılanmış olağanüstü makuliyetleri, onlara yönetme yetkisini vermiştir. Onların ardından yardımcılar gelir. Bunlar cesur mizaçları bakımından askerlerin sorumluluklarını yerine getirmeye uygundurlar. Son olarak da ruhtaki arzuya tekabül eden avam gelir. Bunların dikkat çekici kıvrak zekâları veya cesaretleri yoktur ve sadece kendi dünyevi heveslerini tatmin etmek ile devletin bekasını sürdürmek bakımından gerek duyulan sıradan görevleri yerine getirmek için yaşarlar.

Diyalogda bir süre sonra Platon'un odaklandığı alan muhafızların eğitimi ve hayatı olur. Bunlar senelerce okuyacak, kendilerini matematiğe adayarak böylece İdeaları anlamaya başlayacaklardır. Şaşırtıcı bir şekilde her iki cinsiyetten muhafız mevcuttur ve Platon bunlar için karma eğitim uygulamasını savunmaktadır.

Muhafızların hayatı pek çok bakımdan alışılmadık olacaktır. Pek çok insanın hareket tarzını belirleyen mal edinme arzusu onların yabancı olduğu bir duygu olacaktır, çünkü Platon muhafız sınıfı içinde komünistvari bir rejim tasavvur etmektedir. Özel mülk edinme, diğer iki sınıf için mümkün olmakla birlikte en yukarıdaki grup için kaldırılmıştır. Alışıldık bir manada eşleri de olmayacaktır. Kısacası bu kişilerin kendilerine ait bir *oikos*u olmayacak, böylelikle Atinalılığa açıkça hiç uymayan, bunun tam tersi bir duruma düşeceklerdir. Hanelerde yaşamayacak olsalar da, muhafızlar sistemin devamını sağlamaları için çoğalmak durumundadırlar. Özenle düşünülmüş bir matematiksel düzen, bu amaca yönelik geçici birliktelikleri belirleyecektir. (Platon Pythagorasçılardan son derece etkilenmişti ve matematikte bulduğu tek şey mutlak kavramların vücut buluşu değildi, mistisizm unsurlarıyla da bu sayede tanışmıştı.) Bu kısa süreli "evlilikler" sonucu dünyaya gelen çocuklar aynı zamanda doğan diğer çocuklarla rastgele karıştırılarak bir araya getirilecek ve ortak bakımevlerinde büyütülecektir. Böylece hiçbir ebeveyn çocuğunun hangisi olduğunu bilemeyecek, çocuklar da ailelerini tanımayacaklardır.

BELGE 9.2

Sokrates'in Muhafızlara Dair Sözleri

Sokrates esasında kadınların örgü ve aşçılık dışında tüm zanaatlerde erkeklerden geri olduğunu belirtmekle beraber, yine de bireysel açıdan bazı kadınların bazı erkeklerden daha becerikli olabileceğini dile getirmektedir. Glaukon da kendisine hak verince, Sokrates aklındaki plana her iki cinsiyetten muhafızları da dahil eder (bununla birlikte muhafızlardan bahsederken sürekli muhafızlar ve karıları diye söz eder, hiçbir zaman muhafızlar ve kocaları demez).

SOKRATES: O halde devletin hiçbir kademesindeki görev için illa kadın veya erkek olmaya gerek yok. Doğuştan gelen beceriler her iki cinsiyette de mevcuttur, dolayısıyla tüm meslekler her iki cinsiyete de açıktır, tabiatları bakımından buna engel yoktur. Tabii şunu da eklemek gerekir ki, genel olarak kadınlar erkeklerden daha zayıf bir mizaca sahiptirler.

GLAUKON: Kesinlikle.

SOKRATES: O halde tüm görevleri sadece erkeklere dağıtmamıza gerek var mı?

GLAUKON: Tabii ki hayır.

SOKRATES: Doğru. Çünkü kimi kadının doğuştan hekimliğe yatkınlığı vardır, kiminin yoktur veya kimi doğuştan müzisyendir, kimi değildir.

GLAUKON: Elbette.

SOKRATES: Kimi kadınların doğuştan atletik ve savaşçı olduğu, kimilerinin de ne savaştan ne de spordan anlamadığı doğru değil midir?

GLAUKON: Evet ben de öyle düşünüyorum.

SOKRATES: Bazısı bilgi sevdalısıdır (filozoftur) bazısı da buna hiç dayanamaz, bazısının yüreği mangal gibidir, bazısı da yüreksizdir, öyle değil mi?

GLAUKON: Tabii ki.

SOKRATES: O halde bazı kadınların doğasında bir muhafızın nitelikleri mevcutken bazılarında da bu nitelikler yoktur. Biz erkek muhafızları da aynı niteliklere göre belirledik. O halde devletin muhafazası bakımından kadınlar da erkekler de aynı tabiata sahiptirler, bir farkla; bu fark, kadının daha zayıf, erkeğin daha güçlü olmasıdır.

GLAUKON: Görünen o.

SOKRATES: Öyleyse bu tür becerilere sahip kadınlar seçilerek aynı becerilere sahip erkeklerle birlikte yaşamalı ve aynı görevleri ifa etmelidir, çünkü onların da doğaları bu işe yatkındır ve bunu becerebilirler.

GLAUKON: Kesinlikle.

SOKRATES: Aynı tabiattaki kimseleri aynı hedefler doğrultusunda yönlendirmeli, öyle değil mi?

GLAUKON: Tabii ki öyle.

SOKRATES: O halde yeniden aynı meseleye geliyoruz, yani buna göre muhafızlarımızın karılarına da aynı tür zihinsel ve bedensel eğitim verilmesi tabiata aykırı bir durum teşkil etmiyor. Bizim önerdiğimiz bu uygulama imkânsız da değil, hayal de değil. Bizim önerimiz eşyanın tabiatına uygun, bence bunun aksine, bugün yürürlükte olan uygulamalar eşyanın tabiatına aykırı.

GLAUKON: Öyle görünüyor.

SOKRATES: Araştırmamızın amacı, önerimiz uygulanabilir mi, uygulanamaz mı, en iyi yöntem bu mu, değil mi onu anlamaktı. Uygulanabilir olduğu kanıtlandı. Artık en iyi yöntem olup olmadığı hususunda anlaşmaya çalışalım.

GLAUKON: Kesinlikle.

SOKRATES: Şimdi, bir muhafız olabilmesi için kadına ayrı bir yöntem, erkeğe ayrı bir yöntem benimsenmeyecek, çünkü burada tabiat bakımından aynı varlıklar söz konusu.

GLAUKON: Doğru.

(Devlet, 455d-456d, LCL)

Diğer ütopyalar gibi Platon'unki de gerçek devletlerin yetersizliklerini göstermek için tasarlanmıştır. Tasarladığı devletin bir gün hayata geçmesini planlayıp planlamadığı veya bunun kurulmasını görmeyi isteyip istemediği belli değildir. Aşikâr olan gerçek, onun Yunanistan'da varolan yönetim şekillerinden, özellikle de demokrasiden hoşlanmayışıdır. Platon için tiranlık ve oligarşiyi gözden çıkarmak zaten kolaydır, çünkü ona göre hiç kimse gözlerini güç hırsı bürümüş bir otokratın kırbacının kıskacında yaşamamalıdır, paraysa kesinlikle bir değer ölçüsü kabul edilemez. Demokrasiyi bir kenara atmak bunlardan daha zordur, fakat onun yaşadığı demokratik sistemin içinde yaşamak, Platon'u "eşitler ve eşit olmayanlar arasında kendine has bir eşitlikle (!)" öne çıkan "bir tür anarşi" olarak tanımladığı bu düzene karşı öfkeyle saldırmaya yönlendirmiştir (558c). Demokrasinin sunduğu sözde eşitlik ilkesinin arkasındaki gerçeğin sorgulanması, 4. yüzyıl düşünürlerinin sıklıkla yaptığı bir şeydi. Aristoteles ve Isokrates de Platon gibi düşünüyor ve eşitliği "nisbi" ve "geometrik" eşitlik olarak mimliyorlardı. Sabit kalması gereken unsurun değer ve imtiyaz arasındaki oran olduğunu düşünüyorlardı. Böyle bir düzenin, birbirine eşit olmayan değerlerdeki insanlara eşit imtiyazlar tanıyan demokrasinin "aritmetik" eşitlik anlayışından çok daha eşitlikçi olduğuna inanıyorlardı. Platon için herkese eşit siyasi güç vermenin, öğrencilere notlarını sınav kağıtlarına veya teslim ettikleri ödevlere dikkat etmeksizin vermekten bir farkı yoktu.

Platon nihayetinde filozoflar ve hükümdarlar aynı vücutta birleşmedikten sonra iyi bir yönetimin vuku bulamayacağına kanaat getirmişti. Bu hedefini bir an önce ve somut bir şekilde gerçekleştirme umuduyla Sicilya'dan kendisine gelen davete icabet göstererek burada Syrakousai tiranı II. Dionysios'a felsefe öğretmeye çalıştı. Fakat Dionysos çoktan yetişkinliğine erişmiş bir bireydi ve bu yüzden bu girişim büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Sonrasında Platon evine daha yakın bir yerde, Atina'da Eski Yunan kahramanı Akademos'un korusunun yakınındaki bir alanda **Akademeia** adını verdiği bir okul kurdu. Burada çoğunluğu erkek, birkaçı da kadın öğrenci yıllar boyu eğitim görerek, Platon'a göre devlet yönetiminde görev almaya ehil hale gelecekleri bir aydınlanmaya tabi olmak için uğraştılar. Fakat Platon bu eğitimin aslında onlar ile bu aydınlanmayı yaşamamış yurttaşları arasında bir uçurum yaratacağını da itiraf ediyordu. Akademiden mezun olan öğrencileri arasında sadece ünlü filozoflar, astronomlar, matematikçiler ve hatta bilimadamları değil, II. Dionysios'u devirip yerine geçen ve aynı zamanda Platon'un arkadaşı da olan Dion ve Atina'ya gelecekte tiran olacak Phaleronlu Demetrios gibi siyasi simalar da vardı. Akademide bilimadamlarının varlığı, onun serbestiyetinin bir kanıtıdır, çünkü Platon şahsen bilimle pek ilgilenmiyordu. Zaten ebedi olanın önemli olduğunu, *ideal*arın nihai ve yegâne gerçeklik olduğunu düşünürken nasıl bilimle hemhal olabilirdi? Bilimin konusu değişim ve hareketti. Parmenides gibi Platon'un da gerçek algısı değişmez ve değiştirilemez olandı. Değişimi açıklayan bir mekanizmanın yokluğunda Platon'un idealist felsefesi bilimle tam bir tezat oluşturuyordu.

Aristoteles

Platon'un en başarılı öğrencisi **Aristoteles**, Atina'nın abidevi bilimsel eğitim kurumunu, yani **Lykeion**'u kurdu. Babası Makedon

krallığının saray hekimiydi ve bu sayede gençliğinden itibaren bilimsel gözlem esasıyla eğitim görmüştü. Aradığı mutluluğu titiz gözlem ve canlıların sınıflandırılmasında bulmuştu. Tüm araştırmacılar, özellikle de biyologlar, onun tikeli tümele bağlarken ve tüm mükemmeliyetiyle işleyen doğayı gözlemlerken aldığı hazzı anlayacaklardır. Duyuların algılayamadığı hayvanlarla ilgili olsa bile, der Aristoteles, "doğayla uğraşmak, kendini bilime adamış, felsefe ruhunu bünyesinde barındıran ve nedenleri kavrayabilme yeteneğine sahip birine sınırsız bir haz verir" (*De Partibus Animalium*, 645a9-10). Platon matematiğin değişmez hakikâtlerine kafa yormaktan hoşnut olurken, Aristoteles şüphesiz doğanın sürekli değişen dünyası konusunda devleşecekti. Aristoteles için değişimin dinamik gücü, zihnî yaşam için büyük bir heyecan demekti. Filozof bununla da yetinmez, belli bir nihayete doğru (son, nihayet veya hedef anlamlarına gelen Eski Yunanca *telos* kelimesinden türeyen teleoloji anlayışı) hareketi, hayatı yönlendiren güç olarak görürdü. İlk hareketi başlatanın kendi hedefleri doğrultusunda evreni şekillendirdiğini iddia ediyordu. Bu harekette yerinden oynamayan tek unsur kendisiydi. İlk hareketi başlatan, kabaca söylemek gerekirse bugün çoğu kişinin Tanrı olarak ifade edeceği unsurdu. Thomas Aquinas (MS 1225-1274) Aristoteles'in felsefesini Hıristiyan teolojisine uyarladıktan sonra bu felsefi anlayış ortaçağ boyunca Avrupa'da oldukça revaç bulacaktı.

Aristoteles, Platon gibi alışılmadık huyda biri değildi. Kuzey Yunanistan'daki bir Ion kenti olan Stageira'nın yerlisiydi, yani Atina'ya aidiyeti asilzade Platon'unki kadar değildi, fakat Yunan toplumunun geleneksel ilişki tarzına ondan daha katı bir şekilde bağlılık göstermişti. Platon'un hiç evlenmediği ve çocuk sahibi olmadığı sanılmaktadır, oysa Aristoteles'in iki eşi olmuştur. Bunlardan biri karısı Pythias'tır, diğeriyse Pythias'ın ölümünün ardından birlikte yaşadığı metresi Herpyllis'tir. Bu birlikteliklerden bir kızı, bir de oğlu olmuştur. 347 yılında Platon'un ölümünün sonrasında Aristoteles Akademideki 20 yıllık çalışmasının ardından Atina'yı terk edip Küçükasya'daki Assos'a yerleşmiştir. Birkaç yıl sonra Makedonya'ya dönmüş ve burada Philippos, genç bir prens olan İskender'e hocalık etmesi için onu görevlendirmiştir. Lykeion'u kurmasıysa Atina'ya geri döndüğü 335 yılına rastlar. O ve öğrencileri burada bir yandan tartışmalarını yürütürken diğer yandan da revaklar arasında dolaşırlardı (bunlara gezinirken tartışanlar anlamına gelen Eski Yunanca *peripatoi* kelimesinden türetilmiş peripatetikler lakabı takılmıştır ve bugün bu isimle nam salmışlardır). Büyük İskender'in ölüm haberi Atina'ya ulaştığında patlak veren Makedon karşıtı hava esnasında dinsizlikle suçlanınca Atina'yı terk etti. Karamsarca Sokrates'in yargılanışını akla getiren Aristoteles, Atinalıların felsefeye karşı ikinci bir hataya düşmelerini istememişti. Filozof bir sonraki yıl, yani 322'de hayatını kaybetti.

Aristoteles bilimi severken, Platon'un matematiğe sevdalanması, hem iki isim arasındaki temel farkı hem de fikirler dünyasına yaklaşım yöntemlerindeki ayrımı ortaya koymaktadır. Canlı varlıklar Aristoteles'i cezbetmiş ve filozofun içinde bunları sınıflandırma arzusu uyandırmıştır. Aynı dürtü onun kendi zamanında bilinen tüm siyasi düzenlemeleri sınıflandırmasına da yol açacak, böylece ortaya siyaset teorisiyle ilgili ünlü eseri *Politika* çıkacaktır. Platon idrak etme arayışı sırasında sadece aklı bir araç olarak kullanmıştı, fakat Aristoteles gözleme de büyük önem

verdi. Küçükasya ve civarındaki adalarda geçirdiği zaman onun için özellikle faydalı olmuştu, çünkü bu sırada yaşamın her türlüsünü barındıran bir yer olan Lesbos adasındaki Pyrrha lagününü inceleme fırsatını buldu. Akıl, kullandığı ve yoğunlaştığı yegâne araç değildi, fakat mantık disiplininin de kurucusu oydu. Bir büyük, bir küçük önerme ile bir sonuçtan oluşan ve bugün muhakemenin alışıldık türlerinden biri olan kıyas ilmini dağarcımıza katan Aristoteles'tir. Örneğin; eğer tüm kediler memeliyse ve Minnoş bir kediyse, o halde Minnoş mutlaka bir memeli olmalıdır. Atina Attika'da, Parthenon da Atina'da olduğuna göre, o halde Parthenon mutlaka Attika'da olmalıdır.

Platon'un siyaset tartışmak için oluşturduğu çerçeve öylesine teorikti ki, çoğu kez aklında oluşturduğu gerçek devletin ne olabileceğiyle ilgili araştırmacıların kafası karışabilmektedir. Aristoteles ise insan topluluğu sorununa farklı bir şekilde yaklaşarak muazzam bir bilgi arşivi oluşturup bunları inceleme yoluna gitti. Bu projede ona Lykeion'daki öğrencileri de yardımcı olmuş, böylelikle çeşitli kent devletlerinin devlet yapıları üzerine 158 adet yazı bir araya toplanmıştı. *Atinalıların Devleti* haricinde bu yazıların tamamının yitip gitmiş olması, Eski Yunan tarihi açısından son derece büyük bir kayıptır. Yönetim biçimiyle alakalı meseleler Aristoteles'in merakını cezbediyordu. Siyaset teorisiyle ilgili temel eserinin adıysa *Politika*'dır ve bu kitap ortaçağ, rönesans ve yakın çağın erken dönemlerinde bir başvuru eseri niteliği taşımıştır.

Aristoteles genel evren tasavvuru hususunda Platon'dan çok önemli bir noktada ayrılıyordu; bu noktaysa *idea*lar teorisiydi. Tıpkı sıradan bir insan gibi, Aristoteles için de *idea*lar, maddenin kendisinden bağımsız bir varlık olamazdı. Aristoteles'in aklını kurcalayan mesele, tıpkı Parmenides gibi Platon'un da değişimi hesaba katmayı ihmal etmiş olduğuna dair inancından kaynaklanıyordu. Aristoteles aynı zamanda Platon'un başvurduğu çok kapsamlı genellemeleri de reddediyordu. Fakat insan topluluğuna dair görüşlerinde iki isim de oldukça benzer bir noktadaydı. Her ikisi de *polis*i malların alışverişi ile karşılıklı güvence için oluşturulan faydacı bir düzenlemeden daha fazlası olarak görüyorlardı. Onlar için insanın varoluşu ve *polis*in varlığı birbirini sınırlayıcı unsurlardı. (Bir devlet yapısının yokluğu tam anlamıyla insan varlığının zuhur etmesini imkânsızlaştırırdı, fakat *polis* büyüklüğünden daha geniş bir yapı da tahayyül edilemezdi. Aristoteles bir *polis* için mümkün olan en fazla nüfusun 10 bin vatandaştan oluşması gerektiğini yazmıştı; bu rakam bir konuşmacının hitap edebileceği en büyük kalabalık olması inancından ileri gelmektedir.) Aristoteles «insan politik bir canlıdır» sözüyle nam salmıştır. Fakat filozofun esas ifade ettiği söz, insanların doğası gereği bir *polis* içinde yaşaması gereken canlılar olduğudur. Bireyler ancak ve ancak bir *polis* içinde yaşayarak toplumsal tabiatlarının farkına varabilir ve fikirlerini paylaşarak gelişebilirler. Fakat bu gelişme, sadece bulunduğu toplumsal sınıf itibarıyla böyle bir tefekküre vakit ayırabilmesi mümkün, entelektüel yeteneklere sahip azınlıktaki bir zümreye mahsustur. Fakirlerin, özellikle de tarımla meşgul olmayan, para kazanmak için hem vücudu hem de zihni zayıflatan ağır işlerle uğraşan fakir kesimin siyasete katılımlarının önünde zorlu engeller bulunmaktadır. Filozofa göre en iyi devlet biçiminde sıradan işçiler vatandaş olmayacaktır, çünkü vatandaşların siyasi faaliyetlere ve erdemle-

rin geliştirilmesine ayıracak yeterli boş vakti kendilerine sağlayacak mülke sahip olması gerekmektedir. İşte demokrasi dediği budur.

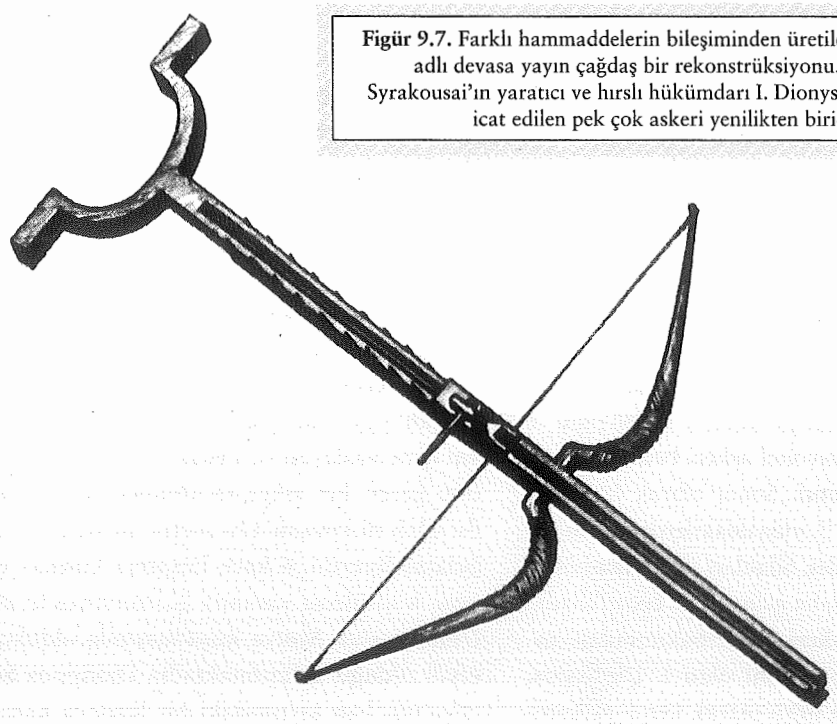
Hem Atinalı aristokrat Platon hem de Atina'nın en ünlü *metoikos*u Aristoteles, yukarıdan anlaşıldığı üzere aşırı derecede sınıf bilincine sahipti. Fakat Aristoteles'in siyaset felsefesi, Platon'unkinden iki temel husus nedeniyle farklılaşmaktadır. İlk olarak Aristoteles müşterek akla inanıyordu. Birey olarak akıllı olmayan şahısların meydana getirdiği bir kitle, en iyilerin oluşturduğu küçük grubun bilgeliğine üstün gelebilirdi. Bu tıpkı herkesin bir yemek hazırlayıp getirdiği davetlerdeki yemeklerin, tek bir kişinin kendi başına düzenlediği bir yemekten daha lezzetli olabilmesine benziyordu. Kitleler, diyordu, müzik ve şiir hususunda çok iyi jüri olabilirler, çünkü "bazıları bir noktaya, bazıları başka bir noktaya dikkat eder ve hep beraber herşeyin kıymetini anlarlar (*Politika* 1281b). Bu nedenle Solon'unkine benzer bir tavize razıdır. İdeal devletinde fakir halk yetkilileri seçme ve onlardan hesap sorma hakkına sahiptir, fakat bu kişilerin kendileri görev başına gelemezler. İkinci farklılıksa, Aristoteles'in doğal hiyerarşiye, yani özgürün köleye, Yunanın Yunan olmayana, yetişkinin çocuğa ve erkeğin kadına karşı üstünlüğüne olan güçlü inancıydı. Bu konuyu özellikle kadının erkek karşısındaki aşağılığı hususuyla tekrar tekrar dile getirmiştir.

Ütopyasında muhafız kadın ve erkekler yetiştirmek için karma eğitim öngören Platon'un aksine, Aristoteles ataerkil anlayışın sadık bir taraftarıydı ve ona göre bu anlayış, kadınların biyolojik yetersizliğinden doğan sağlam bir temele sahipti. Kadınların vücutlarının erkeklerinkine göre daha soğuk olduğunu ifade ediyordu. Bu sebeple, kadınlar embriyo için gerekli maddeyi (yani bedeni) üretmeye kabil olmakla beraber, bu bedene ruhu ancak erkekler katabilirdi. Ana karnında ısı yetersizliğinden dolayı tam olarak gelişimini tamamlayamayan embriyolar dişi oluyordu. Böylelikle kadınlar kelimenin tam anlamıyla tam pişmemiş varlıklardı. Çeşitli yaratıklardaki göreceli zayıflıkları işte buradan yola çıkarak açıklıyordu. Dişiler, diyordu, "tabiri caizse bozulmuş birer erkektir (*De Generatio Animalium*, 737a)." Zaman zaman Hippokratesçilerde de olduğu gibi Aristoteles'in gözlem yeteneği mesele kadınlara geldiğinde kayboluyordu. 20. yüzyıl filozofu Bertrand Russell latifeli bir edayla, Aristoteles eğer karısının ağzını açmasına birazcık müsaade edip içine baksaydı, kadınların erkeklerden daha az dişi olduğunu iddia etmemiş olurdu, der.

Tüm farklılıklarına rağmen, hem Platon hem de Aristoteles bir başka hususta yine aynı ateşli görüşü paylaşıyorlar ve felsefenin amacının, erdemli vatandaşlardan oluşan bir devlet içindeki seçilmiş kimselerin aydınlanma arayışını mümkün kılmak olduğuna inanıyorlardı. Onlar için devlet *polis* demekti ve *polis* iyi yaşam sürmek için hayati bir unsurdu. Düşünüşleri bugün devleti bireylerin şahsi amaçlarını, özellikle de ekonomik hedeflerini gerçekleştirme özgürlüğünü garanti altına almak için tasarlanmış bir yapı olarak gören çoğu çağdaş kimselerinkiyle tezattır. Hem Platon hem de Aristoteles demokrasiyi ağır bir şekilde eleştirmelerine rağmen, tamamıyla bir Yunan inancı olarak dikkat çeken hususta Atinalı demokratlara katılıyorlar, yani *polis*in etkin, evriltici bir doğası olduğuna inanıyorlardı. Esas amacı ürünlerin dağıtılması ve suçun önlenmesi olan yapay bir kurumdan ziyade, *polis*, sakinleri tarafından vatandaşlarının ahlaki ve ruhsal gelişimini sağlayan bir güç olarak algılanı-

yordu. Bu gücün muntazaman işleyebilmesi için vatandaşlar canhıraş bir tavırla siyasi hayata müdahil olmalılardı ve bu katılım bir hak değil, sorumluluktu. Bununla birlikte 4. yüzyılın sorunları, beraberinde *polis*in geleneksel algılanışıyla insanların ihtiyaçlarına karşılık vermeye yeterli olup olmadığına yönelik ciddi tereddütler getirmişti.

Yunan siyaset teorisine dair bu dev metinler bugün de okunmaya devam edilmektedir. Fakat bu fikirlerin yazıldıkları zamanda gerçek hayatta uygulanışlarının pek az olduğu görülmektedir. Platon'un öğrencileri hiçbir zaman Atina yönetimini ele geçiremediler, Aristoteles'in öğrencisi İskender'in üzerindeki etkisiyse sınırlıydı. En iyi yönetebilecek kimselerin kim olduğunu belirlemek her zaman zorlu bir iş olmuştur. Egemen gücü, güç sevdalısı bir tirana, zenginlerden oluşan bir hizbe veya kızgın bir güruha hak olarak tanımanın basiretsizliğini vurgulamak da bu tartışmaya pek bir şey katmaz. Demokrasinin oligarşi karşısında revaç bulan bir alternatif haline gelmesinin sebebiyse, elit kesime dahil olmanın iki kriterinin zenginlik ve doğuştan soyluluk olması gerçeğidir. Zeki kimselerin aristokrasisini savunmak bir şeydir, böyle bir yapıyı hayata geçirmek için gerekli düzenlemeleri tasarlamaksa başka bir şeydir. Çoğu insanın gelişim kabiliyetinden yoksun olduğu yönündeki kanı, Yunan düşünürlerinin temel bir ilkesiydi. Platon ve Aristoteles de idare şeklini ıslah edebilmenin sırrının bu kabiliyete sahip küçük azınlığı eğitmek olduğu varsayımı üzerinde durmuşlardı. Amaçları kitlelerin elindeki gücü en aza indirgemekti. Akılsız kitleleri olabildiğince basiretli hale getirmelilerdi, aksi halde bunlar ayaklanıp içlerinde bulunan ve kendilerinden daha sağgörülü olanları katledebilirlerdi.

Figür 9.7. Farklı hammaddelerin bileşiminden üretilen *gastraphetes* adlı devasa yayın çağdaş bir rekonstrüksiyonu. Bu silah, Syrakousai'ın yaratıcı ve hırslı hükümdarı I. Dionysios zamanında icat edilen pek çok askeri yenilikten biridir.

BELGE 9.3

Dionysios'tan çoğu kez eleştirel bir tonla bahseden Sicilyalı Diodoros, yine de onun enerjisine ve kararlılığına hayranlığını belirtmekten geri kalmaz. Tarih Kitaplığı adlı eserinde ustaların savaş sırasında ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çabalayışlarını anlatır. Burada Dionysios'un karakterinin gücünü de vurgulamaktadır.

Pek çok yetenekli ustayı bir araya getirdikten sonra onları yeteneklerine göre bölümlere ayırdı. Bunların başına önde gelen vatandaşlardan kişiler atadı ve silah hazırlayanlara büyük ödüller vadetti. Zırh için de çok çeşitli modelleri bunlara dağıttı, çünkü paralı askerlerini çok çeşitli milletlerden bir araya getirmişti. Tüm askerlerinin alışık oldukları silahları kullanmalarını istiyordu, çünkü bu zırhlar hem karşı orduda büyük korku yaratabilir, hem de savaş sırasında tüm askerleri alıştıkları türden zırhlarla çok daha iyi savaşabilirlerdi. Syrakousailılar Dionysios'u gönülden destekliyordu, bu yüzden herkes silah üretmek için birbiriyle yarışmaya girdi...

Mancınık da Sicilya'da işte bu dönemde icat edilmiştir, çünkü her diyardan en yetenekli ustalar burada bir yere toplanmışlardı. Kendini şevkle işine adadığı görülen ustalara yüksek maaş ve sayısız ödüller veriliyordu. Üstelik tüm bu etkenlerin yanında, Dionysios hergün işçilerin içinde dolaşır, onlarla nazik bir şekilde konuşur ve en gayretkeş olanlarına hediyeler verir, onları masasına yemek yemeye davet ederdi. Sonuçta ustalar görülmemiş bir özveriyle pek çok silah ve savaş makinesi tasarladılar. Bunlar daha önce ismine cismine rastlanmayan ve savaşta büyük fayda sağlayan silahlardı. Ayrıca ilk kez 4 ve 5 kadırgalı gemilerin inşasına hız verdi... Hazırlanan bunca silah ve gemiyi bir arada görenler küçük dillerini yutacak kadar şaşkına dönüyorlardı.

(*Tarih Kitaplığı*, 14.41.4-43.1, LCL)

MÖ 4. yüzyıl birçok alanda yaratıcı bir enerji patlamasına tanıklık etti ve felsefe, biyoloji, siyaset teorisi, matematik ve askeri teknoloji gibi alanlarda belirgin bir ilerleme kaydedildi. Tüm bu verimliliğin nereye götürdüğüyse belli değildir. Yüzyıllar boyu yaşayan ve gelişen düşünce geleneklerinin sağlam temelleri bu dönemde atıldı. Bunların çoğu bugün halen değişikliğe uğrayarak veya hiçbir değişiklikten geçmemiş biçimleriyle yaşamaya devam etmektedir. Fakat üretilen bilgi Yunanistan'a kurtuluşu getirmedi. 4. yüzyıldaki artan uzmanlaşma, komutanlar ve siyasetçiler arasında bir ayrıma gidilmesine neden oldu ve bu da daha profesyonel askeri becerilerin gelişmesiyle sonuçlandı. Sonuç olarak 4. yüzyıldaki komutanlar 5. yüzyıldakilerden daha yetenekli hale geldiler. Silahları ve kullandıkları diğer aletleri de daha gelişmiş ve becerikliydi.

Sicilya'da askeri deha bakımından zamanının en çarpıcı ismi olan I. Dionysios, 405 yılında fiilen tiran olarak kendi hükümdarlığını ilan etmişti (Platon'un sonradan eğitim vermeye çalıştığı II. Dionysios ile karıştırılmamalıdır). Kuşatma teçhizatı konusundaki yenilikleri dikkat çekicidir. Yunan kuşatmaları genellikle açlığın kuşatılanları teslimiyete mecbur bırakmasıyla son bulurdu. Fakat *gastraphetes* veya "karındanatar" (makinenin başındaki kişinin aleti göbeğiyle çalıştırması gerektiği için bu ismi almıştır, bkz. figür 9.7.) adıyla bilinen yeni silahını kullanan Dionysios, şehirleri saldırı yoluyla almada Büyük İskender'i akıllara getirecek kadar becerikliydi. Özünde devasa birçok parçalı yay olan *gastraphetes*, göbeğini yivin içine yaslayan ve aletin üzerine abanarak onu geren bir asker tarafından kurulurdu. Bu silah mermisini 120 metre menzile kadar fırlatabiliyordu. 6 katlı kuşatma kuleleri ve uçar köprülerin yanında *gastraphetes*'in de Dionysios'un Motya kuşatmasında oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Dionysios Sicilya'nın batı kıyısındaki bir Kartaca kalesi

olan Motya'yı 397 yılında yok etmişti. (Şehrin Kartaca'ya sadık kalan Yunan sakinleri çarmıha gerilmişlerdi.) Hafif ve ağır piyade ile süvarinin yanına uzun menzil (topçu) bölüğünün de eklenmesiyle Dionysios'un ordusu organizasyon ve teçhizat bakımından Yunanistan'ın o zamana kadar görülen en komplike savaş gücü halini almıştı.

Yeni düşünce biçimleri, Ksenophon'un atçılık ve başarılı bir süvari komutanına gerekli becerileri yazdığı eserleri veya Aeneas Tacticus adıyla bilinen yazarın *Kuşatma Teknikleri* eseri gibi teknik monografya eserlerinin yazılmasını da tetikledi. Fakat bu gelişmeler hayırlara vesile olmadı, Yunanlar sadece insan öldürme yöntemlerine yenilerini eklemiş oldular.

Yunanistan'ın 4. yüzyıl ahalisinin yaşadıkları dünyanın değişmek üzere olduğuna inanmalarını gerektirecek dikkate değer bir sebepleri yoktu. Gerçi Platon ve Aristoteles gibi düşünürler demokrasiyi sert eleştirilere tabi tutmasına tutuyor, sık sık meydana gelen iç çatışmalar Atina ve Sparta dışındaki sayısız kent devletinin istikrarını tehdit etmesine ediyordu, fakat gelecekteki Yunan siyasi görünümünün geçmişten radikal bir biçimde farklılaşacağını aklına getirenlerin sayısı pek azdı. Kendi kendini idare eden kent devletleri, *polis* yapısının ortaya çıkışından beri süregelen bir şekilde habire değişen ittifaklar etrafında gidip gelmişti. Şimdi bu durumun devam edip etmeyeceğinden neden kuşkulanılsındı ki? Platon ve Aristoteles dahi kent devleti yapısını siyasi hayatın demirbaşı olarak kavramıştı. Bu hareketli yapı gelecek yüzyıllarda Hellenistik uygarlığın nüvesi olarak kalmaya devam edecek olmasına rağmen, Makedonya'daki yeni gelişmeler Yunan bağımsızlığına olumsuz etki edecekti. Bir sonraki bölüm, Yunan dünyasının çehresini değiştirecek olağanüstü bir adamın yükselişini anlatmaktadır.

ANAHTAR TERİMLER

Akademi
Aristoteles
Artakserkses
Korinthos Savaşı
dikasteria
Epameinondas
Lykeion
mausoleion
Neaira
Pelopidas
peltastes
Platon
Devlet
Kutsal Takım
İkinci Atina Birliği
(İkinci Attika-Delos Deniz Birliği)
Sokrates
İdealar Teorisi
30 Tiran

OKUMA ÖNERİLERİ

Allen, Danielle S. 2000. *The World of Prometheus: The Politics of Punishing in Democratic Athens*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Ceza usüllerine yönelik bir çalışmayla temellendirilerek Atina'nın bir polis olarak değerlerini irdeleyen incelikli bir araştırma.

Balot, Ryan K. 2006. *Greek Political Thought (Ancient Cultures)*. Boston: Wiley-Blackwell. Yunan siyaset filozoflarının çağdaş okurlara ne verebileceğini ortaya koyan geniş kapsamlı bir Yunan siyasi düşünce tarihi.

Bryant, Joseph. 1996. *Moral Codes and Social Structure in Ancient Greece*. Albany: State University of New York Press. Arkaik dönemden Hellenistik döneme değin değerler ve toplumsal organizasyon arasındaki bağlantı.

Cartledge, Paul. 1987. *Agesilaos and the Crisis of Sparta*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. Etkin bir isim olan kral Agesilaos'a odaklanarak 4. yüzyıl Sparta'sını anlatan bir çalışma.

Edmonson, Jonathan ve Virginia Hunter. 2000. *Law and Social Status in Classical Athens*. Oxford, UK: Oxford University Press. Atina hukukunun farklı toplumsal statüdeki vatandaşları, *metoikos*lar ile köleleri tanımlama ve idame ettirme usullerine odaklanan, fahişelik, işkence ve idam yöntemleri gibi meseleleri ele alan makalelerden oluşan etkileyici bir derleme.

Hansen, Mogens H. 1991. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*. Oxford, UK: Basil Blackwell. Atina demokrasisine dair yararlı bilgilerle dolu, sürükleyici ve analitik bir inceleme.

_____. 1991. *The Trial of Socrates from the Athenian Point of View*. Copenhagen, Denmark: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters. İlgili kaynaklara dair tartışmalar içeren, davayı yeniden bir araya getirmeye çalışan ve yargılamanın siyasi arkaplanını araştıran bir çalışma.

Lee, John W. I. 2008. *A Greek Army on the March: Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis*. Cambridge ve New York: Cambridge University Press. Askerler arasındaki etnik ve sosyo-ekonomik ilişkiler, hıfzıssıhha ve tıbbi bakım gibi meselelere de değinerek Yunan paralı askerlerinin oluşturduğu bir ordudaki hayatı ayrıntılı olarak inceleyen bir çalışma.

Low, Polly. 2009. *Interstate Relations in Classical Greece: Morality and Power (Cambridge Classical Studies)*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. MÖ 5. ve 4. yüzyılda sergilenen devletler arası tutumun her sahasında etkisi olan iç içe geçmiş gelenekler, beklentiler ve inanç ağını incelikle ele alan bir çalışma.

Ober, Josiah. 1989. *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Hatiplerin eserlerinden yansıyan demokrasi ideolojisine ışık tutmak için çağdaş toplumbilimcilerin tespitlerini kullanan 4. yüzyıl Atina'sının sosyopolitik bir incelemesi.

Rhodes, P.J. ve Robin Osborne. 2003. *Greek Historical Inscriptions 404-323 BC*. Oxford, UK: Oxford University Press. Yunan dünyasından aralarında hukuki yazıtlar, karar yazıtları, düzenlemeler, anlaşmalar ve ittifak metinleri, onurlandırma yazıtları ve kontratların da olduğu 102 yazıttan oluşan bir koleksiyon. Tüm yazıtlar İngilizceye çevrilmiştir.

Todd, S.C. 1993. *The Shape of Athenian Law*. Oxford, UK: Oxford University Press. Atina hukukunu hem işleyiş hem de içerik bakımından ele alan ayrıntılı ve analitik bir çalışma.

Trevett, Jeremy. 1992. *Apollodoros the Son of Pasion*. Oxford, UK: The Clarendon Press. Eski bir kölenin oğlu olan nüfuzlu bir Atinalının biyografisi.

Tritle, Lawrence, ed. 1997. *The Greek World in the Fourth Century: From the Fall of the Athenian Empire to the Successors of Alexander*. London: Routledge. Genel olarak 4. yüzyılın meselelerine değinen ve Thebai, Küçükasya Yunanları ve Batı Yunanistan kent devletlerine de birer bölümün ayrıldığı makalelerden oluşan bir derleme.

Wilson, Emily. 2007. *The Death of Socrates*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Antikçağdan günümüze Sokrates'in davasına dair anlatımları inceleyen ilginç bir çalışma.

Wood, Ellen Meiksins. 1988. *Peasant-Citizen and Slave: The Foundations of Athenian Democracy*. London: Verso. Klasik Atina'da tarım işçiliği ve demokrasi arasındaki ilişkiyi irdeleyen bir çalışma.

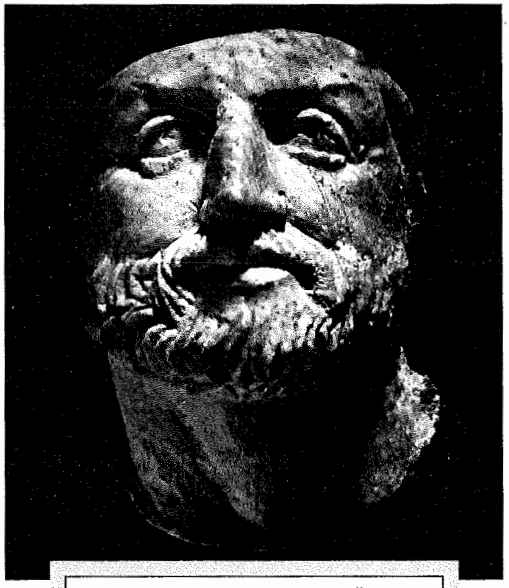
II. PHILIPPOS VE MAKEDONYA'NIN YÜKSELİŞİ

Yunan kent devletlerinin uzun bir süre boyunca bağımsızlıklarını koruyabilmiş olmaları, eskiçağ tarihinin muammalarından biridir. Ufacık yapıları ve birbirleriyle sürekli kavga halinde olmalarına rağmen Perslerin işgalinden kurtulmaları antikçağda bile bir mucize olarak görülmektedir. 4. yüzyılda yabancı bir devletin istila tehdidi çok da şaşırılacak bir husus değildi, fakat şimdiki tehdit büyük Pers imparatorluğu değil, o zamana kadar adından pek söz ettirmeyen Makedon krallığıydı.

Makedonların Yunan kent devletlerini başarıyla ele geçirmesinin nedeni, kısmen Atina'da istikrarlı bir siyasetin gelişimine mani olan siyasi bölünmüşlük ve ekonomik zorluklar, kısmen de Atina, Sparta ve Thebai gibi önde gelen *polis*lerin etkin bir birlik kurmalarına engel teşkil eden karşılıklı güvensizlikti. Fakat MÖ 359 yılında Makedon tahtına oturan eşsiz askeri ve diplomatik hüner sahibi II. Philippos'un da hakkını teslim etmek gerekmektedir.

DAHA EVVEL MAKEDONYA

Herodotos Makedonya'nın ilk kralı Perdikkas'ın üzerine güneş doğan tüm toprakların kendisine krallık olarak vadedildiğinden bahseder. Tabii gerçekler bundan farklıydı. Erken dönem Makedon tarihinin büyük bir kısmında, Makedon kralları sürekli çalkantıların yaşandığı ve isminin sadece kağıt üzerinde krallık olduğu bir ülkede hüküm sürüyorlardı. Güneyde Thessalia, doğuda Khalkidike Birliği, kuzeyde Paionia ve batıda Illyria ve Epeiros arasında sıkışan Makedonyalı krallar, bir yandan devamlı bağımsızlıklarını korumaya gayret ederken, diğer yandan da Makedon krallığını oluşturan çeşitli bölgelerde hüküm süren yerel hanedanlara kendi hakimiyetlerini kabul ettirmeye uğraşıyordu.

Figür 10.1. II. Philippos (MÖ 359 - 336). II. Philippos'un muhtemelen bir yatak süslemesine ait bir parça olan minyatür fildişi büstü. Kapalı sağ gözü, Philippos'un MÖ 355/4 yılındaki Methone kuşatmasında aldığı yarayı tasvir etmektedir.

Makedonya'nın coğrafyası bu uğraşları daha da zorlaştırıyordu. Makedonya iki ayrı coğrafi bölgeden meydana geliyordu. Bunlardan biri Therme körfezine boşalan Haliakmon ve Aksios nehirlerinin oluşturduğu büyük alüvyon ovası Aşağı Makedonya, diğeriyse kuzeybatı yönünde Illyria ve Epeiros'a doğru uzanan at nalı biçimindeki tepelik ve dağlık alanlardan oluşan Yukarı Makedonya'ydı. Aşağı Makedonya krallığın özünü oluşturuyor ve tarımla geçinen büyük bir nüfusu besliyordu. Çevresindeki dağlık alanlarsa sadece uçsuz bucaksız ormanlar ve zengin mineral yataklarını barındırmakla kalmıyor, bunun yanında ovalık arazideki Makedon krallarına karşı bağımsızlıkları uğruna ısrarla mücadele eden çeşitli kabilelere de ev sahipliği yapıyordu. Makedon gücünün büyüyerek yayılması için öncelikle bu iki bölgenin aynı çatı altında birleştirilmesi, olmazsa olmaz bir önkoşuldu.

MAKEDON TOPLUMU VE KRALLIK

Peki Makedonyalılar Yunan mıydı? Bu soru Makedon tarihyazımının en tartışmalı meselesidir. Kadim Makedonya'nın topraklarının sınırına dair birbiriyle çatışan iddialar, bu dönem Makedonlarının "Yunanlığı" meselesini çok tartışılır bir hale getirmiştir. Çağdaş milliyetçiler bu soruya getirdikleri açıklamalardan kendilerince çok emin olabilirler, fakat günümüz ideolojilerinin antikçağla pek ilgisi yoktur. Yakın zamanlardaki epigrafik keşifler, "Makedon" dilini kuzeybatı Yunancanın bir kolu olarak düşünmemize yol açmaktadır. Fakat şurası da açıktır ki, antikçağda ne Makedonlar kendilerini Yunan olarak görüyorlardı, ne de Yunanlar onları kendilerinden sayıyorlardı. Argos kökenli olduklarına inanan baştaki Argeadai hanedanı haricinde, Yunanlar

Makedonları da tıpkı Trakya ve Illyria'daki komşuları gibi barbar olarak görüyorlardı.

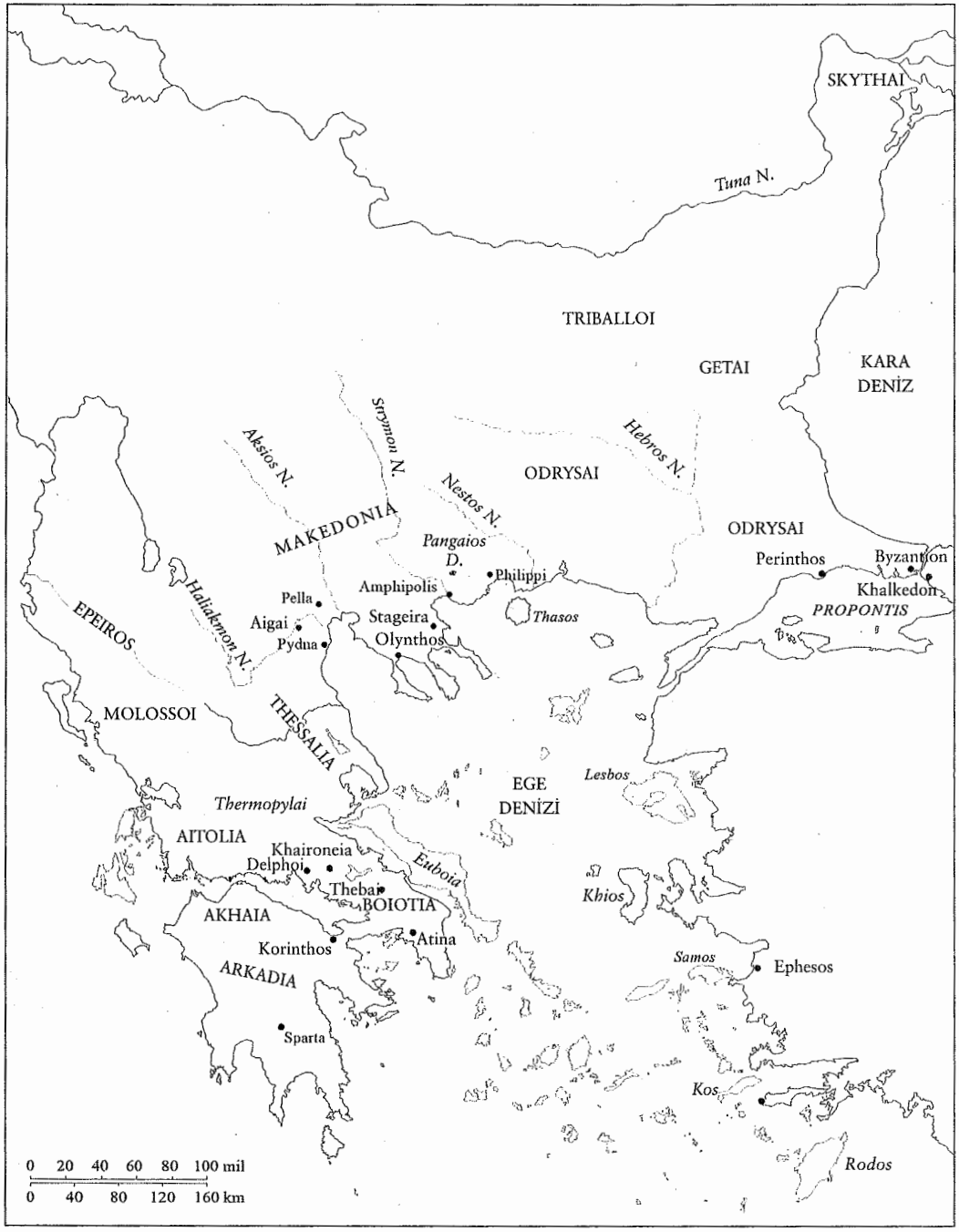
Daha da önemlisi, Makedonyalı krallar, Makedon soylularının Yunanlaşmalarını teşvik ediyor olmasına rağmen, Makedon ve Yunan kültürünün ortak noktası pek azdı. Örneğin Yunan kültürünün en çarpıcı özelliği, kentlerin bu uygarlığın nüvesi oluşuydu, fakat Philippos döneminden önce Makedonya'da kent yaşamı, Therme körfezindeki birkaç Yunan kolonisi ve Aigai ile Pella gibi hanedanlık merkezlerinden ibaretti. Makedonların çoğu çiftçiydi veya oraya buraya dağılmış köylerde yaşayıp Makedon soylularına biat eden yarıgöçebe çobanlardı. Bunların dışında Makedon kralların çok eşlilikleri, Makedonların su katılmamış şarabı sevmeleri ve ölülerin sade bir şekilde yakılması veya toprağa defni yerine tümülüs gömülerini tercih etmeleri gibi iki kültürü birbirinden ayıran başka farklılıklar da mevcuttu. Esasen Makedon soylularının yaşam tarzının klasik Yunanlardan ziyade Homeros dönemi kahramanlarıyla ortak noktaları daha fazlaydı. Bir Makedon soylusunun yaşamının en önemli unsurları savaş ve avlanmaydı. Genç bir delikanlı yetişkinliğe kabul edilmeden evvel, ağ yardımı olmaksızın bir yabandomuzunu avlamalı ve bir düşman öldürmeliydi. Aşırı alkol tüketiminin, saray hanedanının gözüne girmek için girilen çekişmelerin ve genç erkek veya kadınlar için girilen rekabetlerin yol açtığı düşmanlıklar yaygındı.

Monarşi, Makedon toplumunun merkezi kurumuydu. Tıpkı Fransız 14. Louis gibi Makedon *basileus*u (kral) da "Devlet benim" diyebilecek kadar otokrattı. Kraliyet yetkisinin askeri bir meclis tarafından sınırlandırıldığı yönündeki düşüncelerin bir temele dayanmadığı ispatlanmıştır. Ordu yeni bir kral ilan edebiliyor ve soylular tarafından yapılan yargılamaları izleyebiliyordu, fakat tüm toprak ve imtiyaz dağıtımını gerçekleştiren kraldı ve çeşitli kesimlerin taleplerine ancak o çare bulurdu. Anlaşmalar ve ittifaklar bizzat onunla yapılır, yabancı müttefikler ona ve ailesine müttefiklik yemini ederlerdi. Kral oğullarından hangisinin halefi olacağını bile seçebiliyordu.

Makedon kralları otokrat olmasına otokrattı, fakat mutlak güçlü de değillerdi. Yunan siyaset teorisyenleri, her iki anlayışta da hükümdarın kişiliğinin hem kamusal hem de özel alanda sahip olduğu önem dolayısıyla sık sık monarşi ve tiranlığı eşit görmüşlerdi. Bu özellikle Makedonya söz konusu olduğunda doğrudur. Burada krallar yaşamlarını *hetairoi* (sofra arkadaşları), yani kralın maiyetini oluşturan Makedon soylularıyla beraber geçiriyorlardı. Bu soylular krala danışmanlık edip, aynı zamanda kralın muhafız alayını da oluşturuyor, yani kral tarafından komuta edilen seçkin bir süvari birliğinde hizmet veriyorlardı. Nihayetinde Makedon krallarının tahtları sürekli sallantıdaydı. II. Philippos'un seleflerinden sadece ikisi ecelleriyle ölmüştü, geri kalanıysa ya savaş alanında hayatlarını kaybetmişler ya da komplolara kurban gitmişlerdi.

II. Philippos'un Selefleri

II. Philippos, selefleri Argeadai hanedan mensuplarının neredeyse iki yüzyıldır sabırlı bir şekilde sürdürdükleri devlet inşasının meyvelerini topluyordu. Bu inşa süreci, MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru I. Amyntas ve Pers Devleti arasında yapılan ittifakla başladı. Makedonlar MÖ 480 yılındaki Perslerin Yunanistan'ı istilasını dahi destekleyecek derecede sadık müttefiklerdi. Amyntas'ın halefi I. Aleksandros, Pers yenilgisinin ardından çok da şaşılmayacak bir şekilde, aslında istila sırasında üstü kapalı olarak Yunan davasına destek verdikleri yönündeki hikâyelerin yayılması için uğraş verecekti.

Figür 10.2. Makedonya ve komşuları.

Pers egemenliği, Makedon krallığını kalkanına alarak komşularından gelebilecek saldırılara karşı onlara büyük bir avantaj sağladı. Yunanların zaferinin ardındansa, Amyntas'ın MÖ 5. yüzyıldaki halefleri I. Aleksandros, II. Perdikkas ve Arkhelaos hakimiyetlerini kuzeybatı yönünde Yukarı Makedonya içlerine doğru ve doğu yönünde Aksios nehrinin ötesindeki zengin gümüş madenlerini de içine alacak şekilde genişletti. Bu sırada Makedonya'nın büyüyen gücü ve kaynakları, Atina ve diğer bazı Yunan kentlerinin de dikkatini çekmeye başladı. Makedon tahılları Atina'nın pek çok müttefiki ve tebasını besliyordu, Makedonların kerestesi de Atina donanması için elzemdi. Makedon kralları zenginliklerini Yunanların gözünde itibar kazanmak ve maiyetlerini Yunanlaştırmak için kullandı. I. Aleksandros'un olimpiyat oyunlarında mücadele etmiş olma ihtimali yüksektir, Arkhelaos ise Euripides'in de aralarında bulunduğu Yunan sanatçı ve yazarlarını himayesine almış, Euripides Arkhelaos'un maiyetindeyken iki tragedya yazmıştır. Bunlardan biri, Argoslu olduğu dile getirilen hamisinin atalarını öven ve şu an kayıp olan *Arkhelaos*'tur. Diğeriyse Dionysos'un gücünü korkunç bir şekilde akıllara getiren *Bakkhalar*'dır. II. Philippos dönemine gelindiğinde Makedon sarayı artık Makedonya'nın başlıca kültürel merkezi ve Makedon aristokrasisinin toplumsal hayatının odağı olmuştu. Öte yandan büyüyen Makedon gücü, Atina'nın kuzey Ege'deki çıkarlarını tehdit eder hale gelmiş, bu da Atina'yı Makedonların Trakyalı komşularına ve Makedon tahtına talip olan çeşitli isimlere destek vermeye itmişti.

II. PHILIPPOS DÖNEMİ

II. Philippos MÖ 382 yılı civarında III. Amyntas ve Illyrialı eşi Eurydike'nin son erkek çocuğu olarak dünyaya geldi. Plutarkhos Eurydike'nin çocuklarına eğitim verebilmek için okuma yazma öğrendiğini söyler, fakat Philippos'un eğitimi, kardeşi II. Aleksandros'un yenilgisiyle Philippos'un rehin olarak Thebai'a verilmesi ve MÖ 369'dan 367 yılına kadar burada sürgün olmasıyla aniden son buldu. Fakat sürgün onun için tamamen bir kayıp olmadı. Philippos'un Thebai'daki sürgününün Leuktra zaferinin hemen ardına denk gelmesi, onun güncel Yunan siyaseti ve askeri taktikleri hakkında paha biçilmez bilgiler edinmesini sağlayacaktı.

Philippos Makedonya'ya 367 yılında döndüğünde krallıkta kaos yaşanıyordu. Sonraki yedi yılda Makedonya tahtı 3 kral gördü. Bu siyasi dengesizlik Philippos'a beklenmedik bir fırsat da tanımıştı, çünkü Perdikkas'ın ölümünün ardından gelen krizden çıkılabilmesi için, nihai kararlar alabilme kabiliyetine sahip bir hükümdar gerekiyordu. Bu hükümdar ancak Philippos olabilirdi, çünkü kendisi Argeadai hanedanının reşit yaştaki hayatta kalan son ismiydi. Bu sebeple Philippos, beklendiği üzere kısa sürede tahtta bulunan çocuk yaştaki kuzeni Amyntas'ı alaşağı edip Makedon tahtına geçti.

Philippos 360 yılında başa geçtiğinde, Makedonya bir yandan yabancı düşmanların tehdidi altındaydı, bir yandan da Trakya kralı II. Seuthes ve Atinalılardan destek gören tahta talip diğer isimler istikrarsızlık yaratıyordu. Takip eden 2 yıl içinde bu durum çarpıcı bir biçimde değişti. Akılcı bir diplomasi yoluyla Trakyalıları ve Atinalıları tarafsızlaştırmasının ardından, Philippos kısa sürede hem Paionialıları hem de Illyrialıları mağlup ederek batı ve kuzeybatı Makedonya'nın hakimiyetini geri aldı. Philippos'un parlak diplomasisi böylelikle 358 yılında Paonia ve Illyrialılara karşı aldığı nihai zaferlerin önünü açmış, hükümdarlığının bundan sonraki yılları için de bir şablon oluşturmuştur.

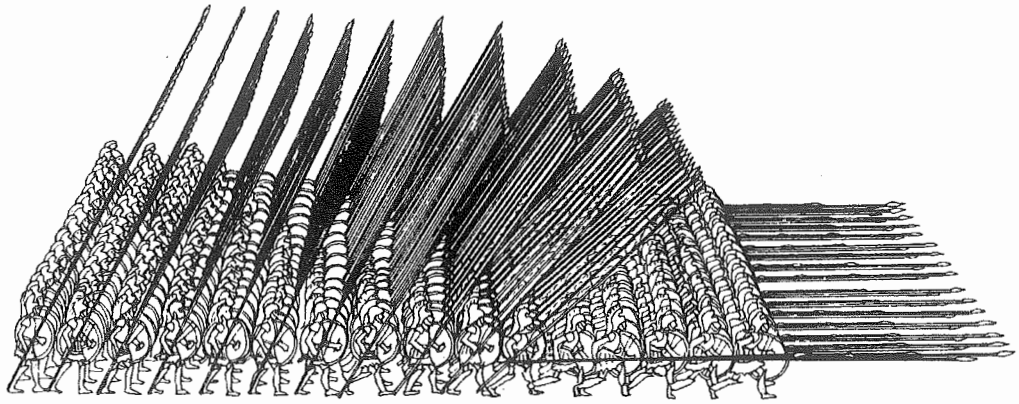

Figür 10.3a. II. Philippos'un gümüş tetradrakhmi'si. Ön Yüz: Zeus Başı. Arka Yüz: Makedon Kral – muhtemelen Philippos- Makedon kepi ve peleriniyle atının üzerinde. Oxford, Ashmolean Müzesi.

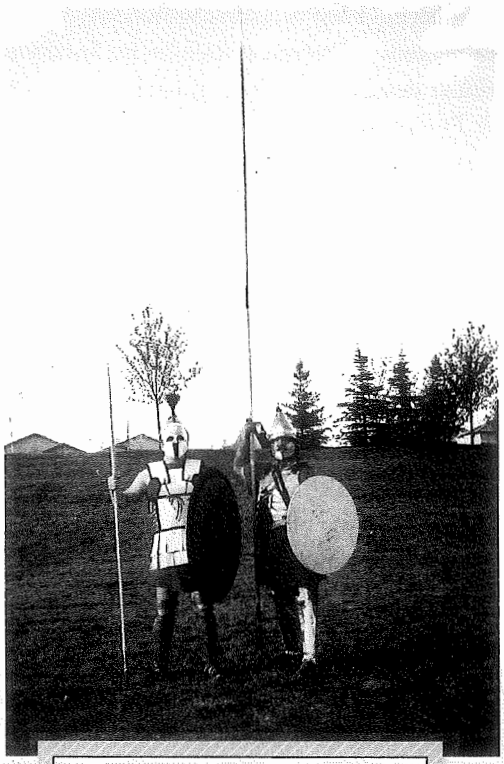

Figür 10.3b. II. Philippos'un gümüş tetradrakhmi'si. Ön Yüz: Zeus Başı. Arka Yüz: Philippos'un atının MÖ 356 yılında Olympia'daki zaferini abideleştiren jokey figürü.

350'li yılların geri kalanında da başarı üstüne başarı geldi. Epeiros'ta Molossialılarla yapılan ittifak Makedonya'nın batı sınırını güven altına aldı ve Philippos'un doğuya yönelerek Makedonya yakınlarındaki Yunan şehirleri ile hükümdarlığının geri kalanı boyunca planlarını gerçekleştirmek için mali kaynak olarak kullanacağı Pangaios dağının altın madenlerini kuşatıp ele geçirmesine imkân verdi. On yıldan kısa bir süre içinde Philippos Makedonya'nın varlığını 6. yüzyıldan beri tehdit eden düşmanları bir bir ortadan kaldırmıştı. Gerçekleştirdiği kapsamlı reformlarsa, krallığına emsalsiz bir askeri güç ve siyasi bütünlük sağladı.

Figür 10.4. Makedon *phalanks*ı.

Figür 10.5. (sağda) *Sarissa*lı Makedon piyadesi (çağdaş rekonstrüksiyon). Bu fotoğraf Prof. W. Heckel'in izniyle kullanılmıştır.

II. Philippos'un Reformları

II. Philippos'un hükümdarlık zamanı, aynı zamanda Yunan *hoplites*inin savaş alanındaki üstünlüğünü sona erdiren askeri taktik ve silah devriminin yaşandığı döneme rast gelmektedir. Philippos bu yenilikleri Makedonya'ya getirerek krallığını güneydoğu Avrupa'daki en üstün askeri güç haline dönüştürmüştür. En önemli askeri reformu, Makedon piyadesinin yeniden örgütlenmesiydi. Philippos yeni bir **phalanks** oluşturarak bunu geçmişte Makedon krallarının hizmetinde bulunan disiplinsiz ve etkisiz milis kuvvetleriyle değiştirdi. Yeni *phalanks*ın 6 bölüğü, yine Makedonya'nın geleneksel coğrafi bölgelerinden toplanarak bir araya getirildi, fakat bunlara yeni bir teçhizat verilerek savaştaki görevleri de yeniden düzenlendi. *Phalanks*ı oluşturan her asker metal bir miğfer takıyor, küçük bir kalkan ile kısa bir kılıç taşıyordu. Fakat askerin esas silahı, uzunluğu 8 metreyi bulabilen ve askerin düşman ona yakınlaşıp kısa silahlarıyla müdahale edemeden düşmana vurmasını mümkün kılan devasa bir kargıydı. *Phalanks*ın savaş

alanındaki varlığı, Philippos'un karşısındaki düşmanları mücadele için taktik değiştirmeye itiyordu ve bu durum Philippos'un komutasındaki süvariye, *phalanks* ve kanatları koruyan elit muhafız alayının yarattığı bu kargaşadan yararlanarak düşman kuvvetine taarruz edip ölümcül darbeyi vurmasına imkân veriyordu.

Philippos bir gözünü kaybedişi ve aldığını bildiğimiz diğer yaraların da gösterdiği üzere, ordunun maruz kaldığı zorluklara ve tehlikelere onlarla birlikte göğüs gererek ordu ve kral arasındaki bağı da güçlendirdi. Sıradan askerlere *pezhetairoi* (piyade yoldaşlar) adlı yeni bir unvan vermiş, böylece soylular gibi onların da kralın yakın dostları olduklarını ima etmiştir. Bu onurun Perslerle de paylaşılacağına ilişkin kanı sonrasında İskender'in askerlerinin 324 yılında Opis'te gösterdikleri öfke, Philippos'un askerleriyle kurduğu bağın gücüne işaret etmektedir. Bunun yanında kral ve Makedon soyluları arasındaki bağ da değişikliğe uğramıştı. III. Perdikkas'ın feci mağlubiyeti Makedon soylularının çoğunun hayatını kaybetmesine neden olmuş ve Philippos'un fırsat ve zenginlik arayışıyla Makedonya'ya doluşan Yunan ve Yunan olmayan unsurları da **kralın sofra arkadaşları** arasına katmasına imkân tanımıştı (bkz. Levha XVIII). Tabii aristokrasinin eski mensuplarının çıkarları da korunmuş, bunlar Philippos'un yeni düzenlenen ordusunda çeşitli komuta kademelerine getirilmiştir. Bunların oğulları da **iç oğlanları** haline getirilmiştir. Bunlar bizzat krala hizmet ediyor ve Philippos'un gelecekte devlet işlerine atayacağı kadroyu oluşturuyor, aynı zamanda ailelerinin krala sadakatini garantileyen rehineler olarak da iş görüyorlardı.

Philippos döneminde yaşayan tarihçi **Theopompos**, kralın bu dönemdeki yeni sofra arkadaşlarını alaycı bir şekilde betimleyerek bu adamların saray mensubundan ziyade saray metreslerine benzediklerini ifade eder. Her halükârda bu kimseler Philippos'a sadıklardı ve o da bu kimseleri zaferlerinden elde ettiği toprak ve hazinelerle ödüllendiriyordu. Aşağı Makedonya'daki bataklık bölgenin kurutulması ve Philippi gibi kolonilerin kurulması, kraliyet gücünün ve kaynaklarının daha da artmasını sağlayan projelerdi. Sonuç olarak Philippos'un elinde daha önce hiçbir Makedon kralının sahip olmadığı bir şey vardı, o da siyasetine arka çıkacak kendisine sadık bir çevreydi.

Philippos Yunanistan'da Bir Güç Haline Geliyor

Philippos'un selefleri birleşik bir Thessalia'nın kendilerine karşı oluşturacağı tehdidi, Pherai ve bu kentin Thebailı müttefiklerine karşı Larisa'yı destekleme yoluna giderek önlemişlerdi. Philippos da seleflerinin izinden giderek bu siyaseti devam ettirip, ayrıca **Phokis** ve Makedonya'nın eski düşmanı Pherai arasında bir ittifak oluşturulmasını takiben Thessalia'nın iç işlerine de müdahalede bulundu.

Phokis MÖ 350'li yılların ortasında Orta ve Kuzey Yunanistan'da önemli bir güç olarak belirmişti ve Pherai ile Phokis ittifakı hem Larisa hem de Thebai için tehlike çanlarının çalmasına neden olduğundan, bu kentler Philippos'tan yardım istemek zorunda kaldı. Philippos başta Pherai ve Phokis ittifakının oluşturduğu tehdidi hafife aldı. 353 yılında Phokis'e karşı iki ağır yenilgi almasına rağmen (tüm hükümdarlığı boyunca aldığı en ciddi yenilgi buydu), bir sonraki yıl düşmanlarını Krokos ovasındaki savaşta ezip geçti. Bu savaş, Philippos'un Yunanistan'daki konumunu da değiştirecekti. Pherai'ı ele geçirip buradaki tiranı sürgüne göndermesinin ardından Philippos Thessalia Birliği tarafından *arkhon*luğa (başkomutan) getirildi ve Thessalia ile Make-

donya'nın birleşmesiyle kralın elindeki askeri kuvvetler hemen hemen iki katına çıktı. Galibiyet aynı zamanda Philippos'un nüfuzunun Orta Yunanistan'ın içlerine kadar yayılmasına da imkân tanıyordu.

Philippos Thessalia ile meşgulken, Orta Yunanistan da 3. Kutsal Savaş ile sarsılıyordu. Savaş Thebai'ın 357 yılında Delphoi *amphiktyonia*sı aracılığıyla Phokislileri kutsal toprakları tarıma açtıkları gerekçesiyle ağır bir şekilde cezalandırarak onları aşağılamaya çalışmasından kaynaklanıyordu. Fakat Phokis buna beklenmedik bir şekilde cevap verdi. Uzun zamandır Thebai'ın Orta Yunanistan'daki azılı düşmanı olan Phokis, Leuktra Savaşı sonrasında Thebai egemenliğini kerhen kabul etmek zorunda kalmıştı. 357 yılındaysa Phokisliler bağımsızlıklarını geri kazanmak için olağanüstü bir çabaya giriştiler. Thebai'ın şantajına boyun eğmek yerine Delphoi'u zapt edip buradaki Apollon'a ait hazineyi kendilerine paralı asker temin etmek üzere harcadılar. Atina ve Sparta'nın düşmanca tavırları Thebai'ın elini kolunu bağlıyor, kutsala karşı yapılan bu saygısızlığın intikamını almasını zora sokuyordu, bu da Phokis'in orta Yunanistan'ın büyük bir kesimini ele geçirmesine imkân tanıdı.

Trakya ve Olynthos'taki muharebeler Philippos'un bu olaylara müdahil oluşunu 347 yılına kadar erteledi. Makedon gücü, kuvvet dengesini Phokis'in aleyhine bozuyor olmasına rağmen, Philippos alacağı bir zaferden Thebai'ın da kârlı çıkmasını engellemek için Phokis'le gizlice teslim şartları hususunda görüşmelerde bulundu. Phokisliler Philippos'un önerdiği ve kutsala karşı saygısızlık için öngörülen cezaya, yani reşit yaştaki tüm erkeklerin idam edilmesine göre daha yumuşak olan şartları kabul ederek 346 yazında teslim oldu. Phokis'in şehirleri siyasi bağları parçalanarak köylere ayrıldı ve Phokisliler Delphoi'a yıllık 60 talanton ödemeye razı oldu. Son olarak Philippos Delphoi *amphiktyonia*sında Phokis'in oyunu da ele geçiriyor, bu da ona *amphiktyonia* konseyinde çoğunluk oyunu kazandırıyordu. Bir yıl sonrasında Philippos'un Pythia oyunlarına başkanlık etmesinin ardından kralın nüfuzunun vardığı boyutlardan tüm Yunanistan haberdar olacaktı. Bu arada Philippos'un Kutsal Savaş'ta aldığı galibiyet, Makedonya ve Atina arasındaki gergin ilişkiyi de kısa bir süreliğine yatıştıracaktı.

Philippos, Atina ve Philokrates Barışı

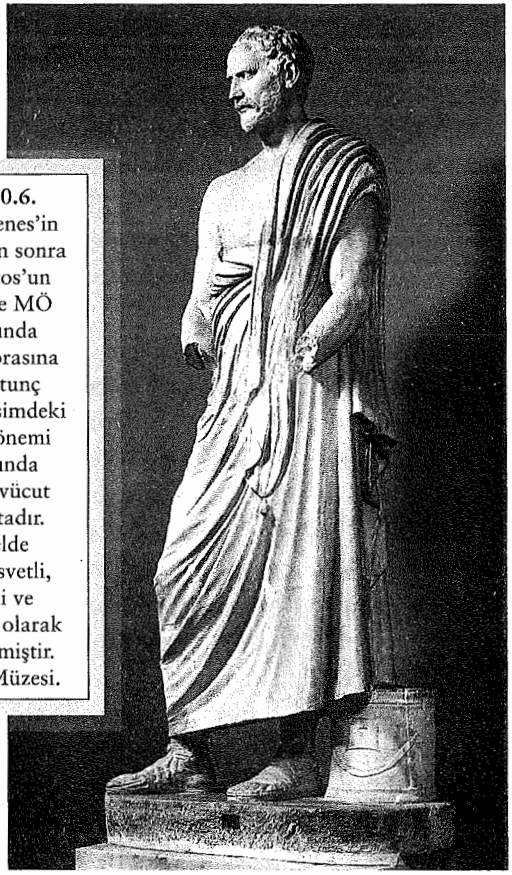
Atina ve Philippos arasındaki gergin ilişki, kralın hükümdarlığının başlarına rastlar. Kral bu dönemde Atina'nın tarafsızlığına karşın Amphipolis'i Atina'ya teslim edeceğine söz vermiş, fakat ardından sadece bu şehri zaptetmekle kalmayıp Pydna, Methone ve Potidaia'yı da ele geçirerek Atina'nın kuzey Ege'deki en önemli müttefiklerini de bir bir devredışı bırakmıştır. Atina neredeyse on yıl boyunca Philippos'un bu hareketine karşılık vermekten geri durdu. Bunun en önemli sebebi, Peloponnesos Savaşı'nın ekonomisini perişan etmesiydi. Savaş, Atina'nın 4. yüzyılın başlarında geniş kapsamlı bir dış politika yürütme kabiliyetine ket vurmuştu. Atina'nın gücünü kısıtlayan diğer nedenlerden biri, 350'li yılların ortalarında bazı önemli müttefiklerinin İkinci Atina Birliğinden çekilmesi, diğeriyse önemli bir siyasi yenilikti; bu siyasi yeniliğe Gösteri Fonu denir.

Atina'nın önde gelen siyasetçilerinden Eubulos (MÖ yak. 405 - MÖ yak. 335), Atinalıları yıllık tüm mali fazlayı Gösteri Fonu'na aktarmayı öngören bir yasayı onaylamaya ikna etti. Gösteri Fonu, yolların onarımı, tahkimat çalışmaları ve dini festivallerde Atinalı vatandaşlara para aktarılmasını da kapsayan

dini faaliyetlere katılım fonu gibi kamusal çıkarlara bütçe sağlıyordu. Fonun adı da bu dini kutlamaların bir parçası olan gösteri etkinliklerinden geliyordu. Hatip Demades, haklı olarak Gösteri Fonu'nu "demokrasinin tutkalı" olarak adlandırıyordu, çünkü bu fon zengin ile fakir arasındaki gerginliği düşürmüştü. Fakat aynı zamanda iki şekilde barışçıl bir dış politikayı da teşvik ediyordu; ilk olarak fakirlerin para kazanmak için donanmada kürek çekmeye olan ihtiyaçlarını azaltıyordu, ikinci olarak da savaş çıkması halinde mali fazlanın askeri harcamalara yönlendirileceği ve böylece yapılan yardımların azalacağı endişesini uyandırıyordu.

Eubulos'un hassas mali politikalarının sonuçları tesirli oldu. Atina'nın gelirleri 130 talanton'dan 400 talanton'a çıktı ve bu da Atina'nın yeni savaş gemileri inşa edip liman ve tahkimatlarını güçlendirmesine imkân sağladı. Laurion gümüş madenleri yeniden açıldı ve yabancıların Attika'ya yerleşip *metoikos* olmaları teşvik edildi. Hallerinden memnun olan Atinalılar ancak Makedonya'nın MÖ 350'li yılların sonlarına doğru orta Yunanistan'a askeri müdahalesi sonucunda nihayet ciddi bir tavır almak için harekete geçtiler.

Artık Attika'ya bir Makedon istilasının kaçınılmaz görünmesiyle birlikte Atinalılar 352 yılında olası bir Makedon ilerleyişini durdurmak üzere Thermopylai'ı tutması için bir askeri birlik gönderdi. Önerge Eubulos'a yakın isimlerin birinden gelmişti. Bir kriz durumunda Atina'nın güvenliği meselesi, Eubulos ve taraftarlarının Gösteri Fonu'na el atmaya dair akıllarında olabilecek tereddütleri silmeye yeterliydi. Fakat Atina bu hamlesi dışında, Makedon kralının kuzey ve orta Yunanistan'da gittikçe artan nüfuzunu kırmakta tamamıyla başarısız oldu. Atina'nın 340'lı yılların başındaki hamleleri de benzer şekilde etkisiz kaldı. Olynthos Makedonya tarafından Atina'ya dönmeye çalışınca Philippos hemen eski müttefikine düşman kesildi. Atina'nın 348 yılında Olynthos'un yardım çağrısına etkisiz bir karşılık vermesi, Philippos'un şehri ele geçirip yerle bir etmesi ve vatandaşlarını köleleştirmesine müsaade etti. Philippos aynı zamanda Makedonya'nın kuzey Ege'de karşısına çıkabilecek nitelikteki yegâne Yunan rakibi Khalkidike Birliği'ni de lağvetti.

Figür 10.6. Demosthenes'in ölümünden sonra Polyeuktos'un yaptığı ve MÖ 280 yılında Atina agorasına dikilen tunç heykel, resimdeki Roma dönemi kopyasında yeniden vücut bulmaktadır. Heykelde hatip kasvetli, endişeli ve düşünceli olarak betimlenmiştir. Vatican Müzesi.

Philippos'un gücü büyürken Atina'nın müdahaleden kaçınması basiretli bir adımdı, Amphipolis'i yeniden ele geçirmedeki veya müttefiklerine yardım etmedeki acizliğiyse küçük düşürücüydü. Bazı Atinalı siyasetçiler buna Makedonya'ya karşı daha agresif bir Atina siyaseti talebiyle karşılık verdiler. Bu siyasetçilerin en önde geleni hatip Demosthenes'ti. Demosthenes'in ünü öylesine büyüktü ki, Romalı devlet adamı Cicero, Marcus Antonius'a karşı söylevlerini, Demosthenes'in Philippos'a karşı söylevlerinden hareketle "Philippica" olarak adlandırmıştı. Aslen Eubulos taraftarı olan Demosthenes, 351 yılına gelindiğinde artık Eubulos'un politikalarına inancını yitirmiş ve yeni bir siyasi kimlik inşa etmeye başlamıştı. *Philippos'a Karşı Birinci Söylev*'inde yeni görüşlerini açıklıyor, Philippos'a yükleniyor ve Atinalıları güçlü bir donanma kurup savaşa hazırlanmaya çağırıyordu. Demosthenes Philippos'a karşı direnme taraftarı olmaya devam etmekle birlikte, o dahi Olynthos'un düşüşü, Philippos'un Kutsal Savaş'tan zaferle ayrılması ve Euboia'nın Atina Birliğinden ayrılışıyla birlikte, artık Atina kati bir felaketten kaçınmak istiyorsa, barışın zorunlu hale geldiğinin farkındaydı.

Atinalı siyasetçi Philokrates 346 yazında Philippos'la barış müzakeresine girdi. Barış şartlarının müzakeresi ve anlaşmanın Atina meclisinde onaylanması kavgalarla dolu bir süreç oldu. Philokrates Barışı, karşılıklı keskin suçlamalarla beraber kısa sürede tarihe karıştı. Anlaşmanın ayrıntıları belirsizliğini korumakla beraber önemi açıktır. Makedonlarla savaşa girme veya Philippos'un şartlarını kabul etme seçenekleriyle karşı karşıya kalan Atina, Philippos'a boyun eğmeyi tercih etti. Atina Amphipolis üzerindeki taleplerinden vazgeçti, anlaşmanın Phokis ve Trakyalı müttefiklerini kapsamadığını kabul etti ve İkinci Atina Birliğinin Philippos ve oğullarının müttefiki olduğunda anlaştılar. Böylece Atina'nın Makedon gücü ve etkisinin Yunanistan'daki büyümesini önlemedeki acizliği herkes tarafından anlaşılmış oldu.

Philokrates Barışının Sonuçları

Philokrates Barışı Philippos'un kuzey ve orta Yunanistan'daki üstünlüğünü tescil etti. Fakat bu diplomatik zafer kısa süreli oldu. Makedonya'yla savaş ihtimali azalınca anlaşmaya olan destek de eridi. Philippos'un Phokis'e yaptığı muamele de anlaşmanın taraflarının güvenilirliğine gölge düşürdü. Taraflar daha önce Phokislilerin herhangi bir zarar görmeyeceklerini taahhüt etmişlerdi. Philippos Amphiktyonia Konseyinde Phokis'in iki oyunu da kendi yanına alınca Atinalılar ve Spartalılar bunun hışmıyla Pythia oyunlarına temsilci göndermeyi reddettiler.

Philippos'un muhalifleri Atina'da istikrarlı bir şekilde Philokrates Barışını ve destekçilerini zayıflattığı için Philippos'un barışı güçlendirme teklifleri geri çevrildi. Atina yeniden Amphipolis'in kendisine verilmesini talep etmeye başladı. Barışın mimarı Philokrates rüşvetle suçlandı ve kaçıp sürgünde yaşamaya başladı. Anlaşmanın müzakeresinde katkısı olan Demosthenes, kendini korumak için bu durumdan heyetteki bir diğer isim Aiskhines'i mesul tutmaya çalıştı ama kimseyi inandıramadı. Philippos'u bu gelişmelere karşı ciddi bir adım atmaktan alıkoyan tek şey, 342 yılında Trakya'ya gerçekleştirdiği sefer sırasında Yunanistan'da barışa ihtiyaç duymasıydı. 340 yılında Atina Hellespontos şehri Perinthos'a yaptığı kuşatmayı zora sokmak için Perslerle ittifak yapınca nihayet Atina'ya savaş ilan etti. Buna karşılık Atina da Philippos'a savaş ilanında bulundu.

Figür 10.7. Khaironeia Savaşı'nın yapıldığı yerde bulunan aslan biçimindeki bu anıt, buraya gömülmüş 254 Thebailının mezarını beklemektedir.

İki taraf arasında fiilen savaşın patlak vermesi bir yıl sonrasını bulacaktı. Philippos öncelikle başarısızlıkla sonuçlanan Byzantion kuşatmasına girişti, ardından bugünkü Romanya'nın Karadeniz kıyılarını ve bu civarı elinde tutan ve Makedonya'nın Trakya'yı kontrol altına almasını zora sokan Skythialılara karşı bir sefere çıktı. Savaş başlamamıştı ama Philippos yine de Atinalılara Makedonya'yla savaşa girmelerinin olası sonuçlarını göstermek için MÖ 340 yılında Karadeniz'in tüm tahıl stokunu ele geçirip Atina'yı açlıkla karşı karşıya bırakacaktı.

339 yılında Delphoi *Amphiktyonia*sı, Philippos'a Delphoi yakınlarındaki Amphissa şehrine karşı yürütülecek kutsal savaşa önderlik etmeyi teklif edince, bu teklif ona uzun zamandır Atina'ya karşı doğrudan savaşmak için beklediği fırsatı verdi. Yılın sonuna doğru Makedon ordusu Phokis yakınlarına ulaşmıştı ve ordu buradan Atina'ya rahat bir şekilde ulaşabilirdi. Demosthenes bu olaydan neredeyse on yıl kadar sonra, Philippos Phokis'e kadar yaklaşmışken sadece kendisinin meclise hitaben bir konuşma yapmaya cesaret edebildiğini Atinalılara gururla hatırlatıyordu:

Ertesi günün şafağında *Prytaneis* meclisi toplantıya çağırdı ve vatandaşlar meclise doluştu... Konsey yerini aldı ve ellerine geçen haberleri duyurarak bunları tekrar etmesi için haberciye söz verdiler. Haberlerin ardından tellal "Kim konuşmak ister?" diye sordu. Hiç kimseden ses çıkmadı. Aynı soru tekrar tekrar dillendirilmesine rağmen hiç kimse ayağa kalkmadı, halbuki tüm *strategos*lar, tüm hatipler oradaydı ve yurdumuz kendisini kurtarmak için çıkıp birinin bir şeyler söylemesini bekliyordu... Nihayet ben kalkıp meclise hitaben bir konuşma yaptım.

(Demosthenes, *Tac Üzerine*, 169-173, LCL)

Atinalıların içine düştükleri çaresizlik gayet anlaşılırdı. Demosthenes'in Philippos'a direnme çağrısına pek az Peloponnesos şehri kulak verdi. Nihayetinde 338 yılının yaz aylarının sonuna doğru iki taraf Boiotia'daki Khaironeia'da karşı karşıya geldiğinde, Philippos'un karşısında sadece Atina, Thebai, ve Boiotia Birliğinin bölükleri ile bir avuç Peloponnesoslu asker vardı. Bugün abidevi bir aslan heykeli, Khaironeia ovasını yukarıdan seyretmekte ve dünya tarihi açısından son derece belirleyici olan bu savaşın vuku bulduğu yere işaret etmektedir. Şu iki husus dışında savaşa dair pek az şey bilinmektedir: Birincisi Yunan tarafı ağır zayiat vermişti, ikincisiyse, düşmana belirleyici darbeyi Philippos'un 18 yaşındaki oğlu ve halefi İskender'in komutasındaki muhafız süvari birliği indirmişti. Thebai'ın ünlü Kutsal Takımı yok edilmiş, Philippos'un zaferi böylece tamamlanmıştı. Khaironeia'dan sonra Yunanistan'da Philippos'un otoritesine karşı direniş bir daha sonuç vermeyecekti. Artık geriye sadece Makedonya'nın Yunanistan üzerindeki tahakkümünün ne şekilde olacağının belirlenmesi kalmıştı.

PHILIPPOS'UN YUNANİSTAN İÇİN PLANLARI

Philippos'un Khaironeia'daki zaferden hemen sonra koyulacağı ilk iş, iki önemli düşmanının kaderini tayin etmek oldu. Thebailılara karşı başkalarına örnek olacak bir şekilde son derece sert davranıldı. Thebai geçmişinde pek çok kereler Perslerle işbirliği yapmış ve Makedonya'nın Yunanistan hakimiyeti konusunda baş rakibi olmuştu, bu yüzden Philippos hemen kentin gücünü kırmak için kolları sıvadı. Thebailı ve diğer Boiotialı savaş esirleri ancak çok yüklü fidyeler karşılığında salıverildiler. Thebai'ın siyasi liderleri ya idam edildi ya da sürgüne yollandı. Kentin akropolisi olan Kadmea'ya bir Makedon garnizonu yerleştirildi. Son olarak Thebai Boiotia Birliğindeki alışılageldik pozisyonundan da ediliyor, yani liderlikten el çektiriliyordu.

Philippos'un Atina'ya karşı tavrıysa bundan çarpıcı bir biçimde farklı oldu. Kenti almak için çok zorlu bir kuşatma yapılması gerekiyordu, Atina'nın sahip olduğu donanmaysa, Philippos'un aklındaki Pers seferini tehlikeye sokabilirdi. Dolayısıyla Atina savaştaki önemli rolüne rağmen ağır şekilde cezalandırılmaktan kurtuldu. Atinalı esirler fidye istenmeksizin serbest bırakılırken, Atinalıların naaşları şehre İskender ve Philippos'un en güvendiği generali Antipatros'un komutasındaki bir muhafız alayı eşliğinde getirildi. Philippos Khaironeia'da hayatını kaybedenlerin şerefine cenaze söylevini amansız muhalifi Demosthenes'in okumasına dahi itirazda bulunmadı.

BELGE 10.1

Korinthos Birliği Üyelerinin İçtiği And (MÖ 338-337).

Aşağıda Atinalıların Korinthos Birliğinin kuruluşunu onayladıkları sırada ettikleri yemini kaydeden yazıttan bir parça bulunmaktadır.

"Yemin. Zeus, Yeryüzü, Güneş, Poseidon, Athena, Ares ve diğer tüm tanrı ve tanrıçalar adına, barışa riayet edeceğime, Makedonyalı Philippos'la yapılan anlaşmaya aykırı hareket etmeyeceğime ve bu yemini edenlere karşı karadan veya denizden hiçbir hasmani harekete girişmeyeceğime dair yemin ederim. Barış yemini edenlere ait hiçbir kenti, kaleyi veya limanı herhangi bir taktik veya hileyle ele geçirmeyeceğim. Philippos ve Philipposoğullarının krallığını veya barış yemini edenlerin iş başındaki yönetimlerini ortadan kaldırmaya girişmeyeceğim, barış yemini edilmesinin ardından anlaşmaya ters düşen herhangi bir eyleme girişmeyecek, herhangi bir başkasının bu şekilde hareket etmesine izin vermeyeceğim. Şayet herhangi biri anlaşmayı ihlal ederse, hakları ihlal edilen tarafa talepleri doğrultusunda yardım edeceğim. Barışı bozan taraflarla ortak konsey ve liderin kararlaştıracağı şekilde mücadele edeceğim."

Inscriptiones Graecae 2.236

Philippos'un bu davranışları iyi karşılandı. Pek çok Yunan Leuktra Savaşı'ndan beri sergilediği keyfi tavırların geniş çaplı bir kızgınlık yarattığı Thebai'ın bu şekilde aşağılanmasını görmekten memnun olmuştu. Atina da Antipatros ve İskender'i Atina vatandaşlığına kabul edip şehrin *gymnasion*larından birine Philippos'un onuruna bir kült oluşturarak eski düşmanlarını paye yağmuruna tuttu. Tabii Atina'da Philippos'a dair şüpheler elbette tamamen ortadan kaybolmadı. 337 yılında demokrasiye hıyanet edenlere karşı ağır cezalar öngören bir yasa çıkarıldı. Fakat resmiyette ilişkiler dostaneydi. Philippos ile Atina arasındaki buzların erimesinden tek faydalanan Antipatros ve İskender değildi. Daha önceki bölümde de bahsedildiği üzere, yeni siyasi iklimden yararlanan bir başka isim de, Antipatros'un yakın arkadaşı ve İskender'in eski hocası filozof Aristoteles'ti. Aristoteles 335 yılında Atina'ya geri döndü ve Makedon karşıtı hava yüzünden sığınmak zorunda kalacağı ve daha sonra burada hayata veda edeceği Euboia'ya gitmeden önce 322 yılına kadar Atina'da kaldı. Tabii Philippos'un Atina'ya karşı uyguladığı uzlaşmacı siyaset kendi amacına hizmet ediyor, Philippos bu sayede Yunanistan için yaptığı planlara Atina'nın da destek vermesini hedefliyordu, bunda da başarılı oldu. Atina, Makedonya'nın Yunanistan'daki liderliğine karşı herhangi bir direniş göstermemekle kalmayacak, Philippos'un MÖ 337 yılının yazında Korinthos'ta tüm Yunan kentlerini çağırdığı genel toplantıya temsilci yollamaya da razı olacaktı.

Korinthos Birliği

Sparta dışında tüm büyük Yunan kentlerinin temsilcileri Philippos'un planlarını öğrenmek için Korinthos'ta buluştular. Yeni düzenin ana çerçevesi, tarihçiler tarafından Korinthos Birliği diye anılan, Philppos'unsa basit bir şekilde "Hellenler" dediği bir ittifaktı. İttifakın ilan edilen iki amacı vardı: Yunanistan'da genel bir barışın tesis edilmesi ve Perslerin Yunanlara saldırılarının intikamını almak. İttifak konseyi (*synedrion*) üye kentleri bağlayıcı kararlar alma, üyeler arasındaki anlaşmazlıkları çözme ve ihanet suçuyla itham edilen kişileri yargılama yetkileriyle donatıldı. Üye kentler aynı zamanda karşılıklı saldırmazlık yemini edip dışarıdan saldırılar ve iç ayaklanmalar durumunda birbirlerine destek olmaya and içtiler. Delegeler çok da şaşılmayacak bir biçim-

de Philippos'un önerilerini kabul ederek onu ittifakın *hegemon*u (lider) ve Perslere karşı girişilecek savaşın komutanı seçtiler.

Korinthos Birliğinin esas amacı Philippos'un Yunanistan'daki egemenliğini yasalaştırmak olmakla birlikte, bu birlik aynı zamanda dönemin revaç bulan düşüncelerini de yansıtmaktadır. Peloponnesos Savaşı'nın sona ermesinden bu yana, Yunan siyasetçileri ve düşünürleri Yunanistan'ın dört bir yanına yayılmış kronik siyasi ve toplumsal huzursuzlukları bitirmeye uğraşıyordu. Önceki bölümde bahsedildiği üzere, filozof Platon *Devlet* ve *Yasalar* adlı eserlerinde *stasis*ten arınmış ütopik ideal kent tasarıları öne sürüyordu. Daha pragmatik düşünürler Yunanlar arasındaki savaşları iç savaş olarak niteleyip eleştiriyor, barbarlara karşı girişilecek savaşların doğası gereği adil olduğunda, hatta Yunanistan'daki iç gerginlikleri azaltması bakımından arzulanır nitelikle olduğunda ısrar ediyorlardı. Bu türden fikirler, 4. yüzyıl Yunan diplomasisinin belirgin özelliklerinden olan Kral Barışı veya sonrasında yapılan anlaşmalar gibi "ortak barış" denilen olgularda vücut bulmuştu.

Adil savaş teorisyenlerinin başında hatip Isokrates geliyordu. Khaironeia Savaşı vuku bulduğunda Isokrates neredeyse yüz yaşındaydı. Söylev yazarı ve hitabet hocası olarak sürdürdüğü uzun kariyeri boyunca Yunanistan'ın sorunlarının çözümünü, Yunan toplumunun yoksul ve olası tehdit unsuru olarak görülen kesimlerinin göç edebilmesi için Pers imparatorluğunun bir kısmının fethedilmesinde görüyordu. Isokrates daha önce başarısız birkaç girişimde bulunarak Sparta kralı Agesilaos, Syrakousai tiranı I. Dionysios ve Pherailı Aleksandros'un da aralarında olduğu çeşitli Yunan hükümdarlarına, birleşik bir Yunanistan'ın Perslere karşı yapacağı haçlı seferine önderlik etmelerini talep etmişti. Bu sebeple Philippos, Isokrates'in hayalinin gerçekleşmesi için son şansı gibi görünüyordu. Ne yazık ki Philippos'un Khaironeia'daki zaferin ardından hatibin ona böyle bir sefere önderlik etmesi talebini dile getirdiği mektubuna nasıl bir tepki verdiğini bilmiyoruz. Fakat Korinthos Birliğinde «ortak barış» ve Perslere karşı sefer düşüncelerini aynı potada birleştiren Philippos'un Yunanistan'da dolaşan bu fikirleri istismar ettiği açıktı.

II. Philippos'un Ölümü

Philippos'un Pers imparatorluğunu istila planlarının zamanlaması gayet iyiydi. 330'lu yıllar Pers Devleti için ağır krizlerin yaşandığı bir dönemdi. Yetenekli fakat bir o kadar da acımasız olan kral III. Artakserkses'in gücü (MÖ 358-338), imparatorluğu kuran krallarla yarışacak kadar güçlüydü. Kral, babasının döneminde sorunlara yol açan satrap ayaklanmalarına son vermiş, Fenike ve Küçükasya'daki Pers egemenliğini yeniden tesis etmiş, hatta ve hatta Mısır'ı bile yeniden fethetmişti. Demosthenes gibi Philippos düşmanları Makedonya'ya karşı yardım için Perslere başvurmuştu, fakat bu çabalar bir şey getirmeyecekti, çünkü III. Artakserkses MÖ 338 yılında suikaste uğrayacak, bu olay da yaklaşık iki yıl boyunca sürecek olan bir hanedan krizine zemin hazırlayacaktı.

Philippos Pers imparatorluğunda yaşanan bu kaos ortamından istifade ederek MÖ 336 yılının başında sadık generali Parmenion komutasında bir askeri birliği Hellespontos'un öte yanına yolladı. Makedon ordusunun Anadolu kıyılarında güneye doğru gerçekleştirdiği ilerleyiş, çeşitli Yunan şehirlerindeki Pers yanlısı tiranlara karşı ayaklanmaların fitilini ateşledi. Lesbos'daki Eresos kentinde yeni yönetim Zeus Philippios adlı bir kült kurarken, Ephesoslular da Artemis tapınağının içine Phi-

lippos'un heykelini diktiler. Parmenion'un bu başarısı, Philippos'un bir sonraki sene yapılması planlanan seferi için iyi sinyaller veriyordu. Fakat kader bu sefere elvermeyecekti.

Philippos 336 yılı yazında Aigai'da muhafız birliğine mensup **Pausanias** adlı kişi tarafından suikaste uğradı. Philippos suikasti, kralın 338 yılında yaptığı 7. evliliğinin yol açtığı siyasi krizin doruğa çıktığı andı. Hükümdarlığının neredeyse tamamı boyunca Philippos'un kraliçesi, kralın 4. eşi ve halefi seçilmiş oğlu İskender'in de anası olan Epeiroslu prenses Olympias olmuştu. Philippos'un diğer evlilikleri Olympias'ın saraydaki konumunu tehdit etmeyen diplomatik amaçlı evlilikler niteliğindeydi. Fakat 7. evliliği bundan farklıydı, çünkü Philippos Kleopatra adında genç bir Makedon kadınıyla evlenmiş ve ilk kez güç sahibi soylu bir Makedon ailesiyle bu şekilde bir ittifaka gitmişti.

Philippos'un Kleopatra'yla evlenmesinin ardında yatan nedenler ne olursa olsun (antik yazarlar durumu kralın genç kadına delicesine aşık olduğunu yazarak açıklarlar), bu evliliğin sonuçları kısa sürede kendini gösterdi. Hem Olympias hem de İskender bir anda gözden düşerek sürgüne yollandı, Philippos'un oğlu İskender'in yerine "Makedon kanı taşıyan" bir halef seçeceği dedikoduları da yayılmıştı. Fakat İskender'in konumuna dair tehdit kısa süreli oldu; Philippos'un Kleopatra'dan Europa adlı bir kız çocuğu oldu. Bebeğin ismi, Philippos'un başarılarından duyduğu gururun bir kanıtıydı, fakat Makedon tahtına bir kızın oturması mümkün değildi. Bu yüzden Philippos, İskender'in yerine geçireceği bir oğlu olmadığı için

Figür 10.8. Makedonya'nın başkenti Aigai, çağdaş adıyla Vergina'daki tiyatro.

onunla uzlaşmak zorunda kaldı. İki tarafın da dostu olan Korinthoslu Demaratos ikiliyi barıştırdı. Olympias Epeiros'ta sürgünde kalmaya devam edecekti, fakat İskender Pella'ya döndü ve saraydaki konumunu tekrar elde etti. Böylelikle hanedandaki halef sorunu görünürde ciddi sonuçlar doğurmadan aşılmış oldu.

Yine de Philippos'un Kleopatra'yla yaptığı bu ihtiyatsız evlilik dolaylı yoldan da olsa kendisine felaket getirecekti. Philippos'un başı son karısının ailesiyle sürekli belaya giriyordu ve bu sorunlardan biri, canına kast edecek Pausanias'ı da işin içine sokmuştu. Aristoteles'e göre Pausanias'ın Philippos'u öldürmesinin sebebi, Kleopatra'nın amcası Attalos'un Pausanias'ı ağır cinsel tacize uğratışını kralın görmezden gelmiş olmasıydı. Attalos genç bir akrabasının ölümünün intikamını almak için Pausanias'ı oyuna getirip kölelerine tecavüz ettirdi. Philippos bu genci kendine sevgili yaptığı için Pausanias onun ölümüne sebep olmuştu. Philippos Kleopatra'nın ailesini gücendirmek istemiyordu, öte yandan Pausanias'ın acısını dindirmeyi de arzuluyordu ve bu yüzden onu herkesin gıpta ettiği kraliyet muhafız alayına terfi ettirdi. Philippos'un kızı Europa'nın Aigai'daki düğünüyse, acısı dinmeyen Pausanias'a intikamını almak için bir fırsat yarattı. Philippos tiyatroya doğru gelen göz kamaştırıcı düğün alayının başını çekerken Pausanias ileri atılarak Makedon imparatorluğunun dört bir yanından düğüne gelen tüm davetlilerin şaşkın bakışları arasında kralı bıçaklayıp öldürdü. İşte tüm Makedon krallarının en tartışma yaratan isminin hükümdarlığı bu şekilde son buluyordu.

Tarihçiler antikçağdan beri Philippos ve onun başarılarını değerlendirirken zorluklar yaşamışlardır. Theopompos bir yandan Philippos'un ölçüsüz cinselliği ve sarhoşluğu, dostlarına ve müttefiklerine ihanetleri ve Yunan şehirlerini helak edişinden oluşan "suçlarını ve kusurlarını" sıralayıp durduğu korkunç sicili sayıp dökerken bir yandan da bu sözlerle tezat oluşturur şekilde "Avrupa Philippos gibi iyi bir lider daha görmedi" diye yorum yapıyor, bir diğer antik tarihçi Polybios'u bile hayrete düşürüyordu. Burada esas sorun elbette bakış açısıydı. MÖ 2. yüzyıl tarihçisi Polybios, Theopompos'un Philippos'u Makedon ihtişamının kurucusu olarak değil de, Yunan meselelerine karışan uğursuz bir güç olarak görüp bir yabancı olarak değerlendiren Yunan bakış açılı yoruma katılmakta güçlük çekiyordu.*

Her iki bakış açısında da haklılık payı vardır. Philippos'un Yunan meselelerindeki etkisi büyük oranda olumsuzdu. Amphipolis, Methone, Stageira ve Olynthos gibi şehirlere yapılan tahribat kaynaklardan açık bir şekilde takip edilebilmektedir. Fakat Philippos herşeyden önce Makedonya kralıydı ve öncelikli kaygısı Yunanistan'ın değil, Makedonya'nın iyiliğiydi. Bu açıdan da hedeflerini gerçekleştirdi. 24 yıllık hükümdarlığı sırasında Philippos Makedonya'yı dağılmanın eşiğindeki bir krallıktan, sınırları Tuna nehrinden güney Yunanistan'a kadar uzanan bütünleşmiş bir devlete dönüştürdü. Makedon gücünü Asya'ya kadar yayma hayallerinin, daha sonra İskender'in gerçekleştirdiği kadar büyük olup olmadığı bilinememektedir. Yine de, Philippos'un miras bıraktığı birleşik ve güçlü Makedonya olmadan İskender ve haleflerinin başarılarının imkânsız olacağı da aşikârdır.

* Polybios, Theopompos'tan birkaç yüzyıl sonra yaşamıştı ve II. Philippos'u, yaşadığı günlerde şanı tüm dünyaya yayılmış Makedon krallığının büyük kralı olarak görüyor, Theopompos'u bu bakımdan anlayamıyor ve Philippos hakkında yapılan bu eleştirileri kabul etmiyordu -çn.

ANAHTAR TERİMLER

Aristoteles	Illyrialılar	Phokis
Khaironeia Savaşı	Isokrates	sofra arkadaşları
Kleopatra	Makedon	iç oğlanları
Korinthos Birliği	Olympias	Theopompos
Demosthenes	Pausanias	Gösteri Fonu
Eubulos	phalanks	Thessalia
Yunanlaşma Hellenleşme	II. Philippos	Trakya

OKUMA ÖNERİLERİ

Adcock, F.E. 1957. *The Greek and Macedonian Art of War*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Yunan ve Makedon savaş düşüncesine dair berrak dille yazılmış bir giriş kitabı.

Andronicus, Manolis. 1984. *Vergina: The Royal Tombs*. Çev. Louise Turner. Athens: Ekdotike Athenon. Vergina'daki kraliyet mezarlığının bulunuş hikâyesinin güzel bir anlatımı.

Borza, Eugene N. 1990. *In the Shadow of Olympus: The Emergence of Macedon*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Başlangıcından II. Philippos dönemine kadar Makedon krallığının yararlı bilgilerle dolu tarihi.

Carney, Elizabeth Donnelly 2000. *Women and Monarchy in Macedonia*. Norman: University of Oklahoma Press. Makedonya'daki kraliyet kadınlarının siyasi önemine dair çığır açan bir çalışma.

_____ 2006. *Olympias: Mother of Alexander the Great*. New York: Routledge. Büyük İskender'in annesine dair anlaşılır bir dille yazılmış bilgilendirici bir biyografi.

_____ ve Daniel Ogden, eds. 2010. *Philip II and Alexander the Great: Father and Son, Lives and Alternatives*. New York: Oxford University Press. II. Philippos ve oğlu arasındaki ilişkinin çeşitli boyutlarını değerlendiren ve alanında öncü araştırmacılar tarafından yazılmış makalelerden oluşan bir derleme.

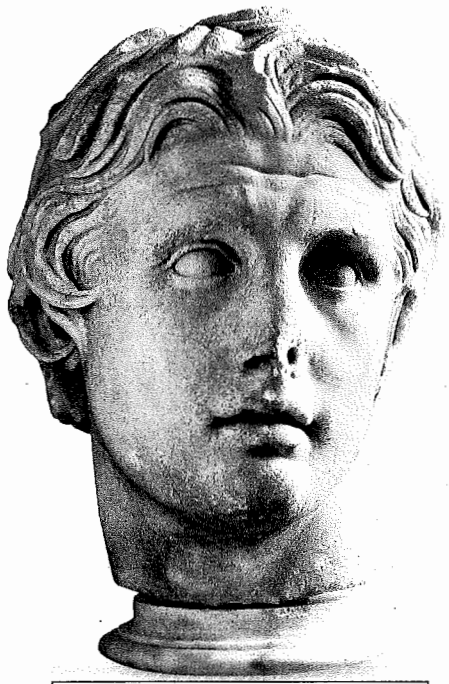
Sealey, Raphael. 1993. *Demosthenes and His Time: A Study in Defeat*. New York: Oxford University Press. Atinalı devlet adamının yenilikçi ve önemli bir biyografisi.

Worthington, Ian. 2008. *Philip II of Macedonia*. New Haven: Yale University Press. II. Philippos'un coşkuyla yazılmış ayrıntılı bir biyografisi.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK İSKENDER

Büyük İskender Yunanların bildiği dünyayı sonsuza dek değiştirdi, fetihlerinin etkileri günümüzde dahi hissedilmektedir. Bugünkü İran, Irak ve Afganistan coğrafyasında meydana gelen olaylar bir zamanlar İskender'in geçtiği, yıktığı, kurduğu, değiştirdiği ve bu sırada kendi kişiliğini de şekillendirdiği yerlerin isimlerini akıllara getirmektedir. İskender'in MÖ 323 yılındaki ölümü Klasik Dönem'in sonu olarak kabul edilir. Fakat böylesine çığır açıcı dönemlerin nadiren İskender'inki gibi belirsizliklerle dolu bir başlangıcı olmuştur.

Figür 11.1. Pergamon'dan İskender'in idealleştirilmiş bir portre heykeli (MÖ yak. 175-150). Başın yana yatıklığı, sakalsızlığı ve aslanvari saç stili İskender'in şahsi görünümünün kendine has unsurlarıydı. İstanbul Arkeoloji Müzesi 1138 (Kat. 538).

II. Philippos Makedonya'yı bölgenin hakim askeri gücüne dönüştürmüş, Tuna nehrinden orta Yunanistan'a kadar yayılan toprakları egemenliği altına almış bir imparatorluğa çevirmişti, fakat planladığı Asya seferinin arifesinde suikaste uğraması, tüm bu başarılarını yıkımın eşiğine getirmişti. III. Aleksandros, yani İskender, babası MÖ 336 yazında öldüğü sırada henüz 20 yaşındaydı. Sonraki dönemlerde alametlerin başa geçeceğini haber verdiği çokça söylendi. Annesi Olympias, rahmine bir yıldırım çarptığını ve bu şekilde hamile kaldığını iddia ediyordu. Philippos'un diğer eşlerinden de birkaç oğlu olmasına rağmen, İskender Philippos'un tüm hükümdarlığı boyunca babasının veliahdı muamelesi görmüş ve gelecekteki konumuna göre titizlikle yetiştirilmişti. Aristoteles'in de aralarında bulunduğu bir dizi Yunan hocası ona Yunan edebiyatı ve kültürü çerçevesinde bir eğitim vermişti. İskender ömrü boyunca elinden düşürmeyeceği Homeros'a olan tutkusunu ve yiğitlikte efsanevi ataları Herakles ve Akhilleus'a denk olma veya onları geçme kararlılığını bu yolla edinmişti.

İskender Philippos'un yokluğunda Makedonya'yı idare ederek ve Trakya'daki bir isyanı bastırarak krallıkta fiili tecrübe de kazanmıştı. Üstelik MÖ 338 yılında meydana gelen Khaironeia Savaşı'nda kraliyet muhafız alayına (*hetairoi*) komutanlık yapmıştı. Buna rağmen İskender'in halefliği garanti değildi. Yakın arkadaşları ile annesi Olympias sürgündeydi ve İskender ile Olympias'ı Philippos suikastiyle ilişkilendiren dedikodular ortalıkta kol geziyordu. Ayrıca Philippos'tan önceki kral Amyntas'ın da aralarında bulunduğu diğer muhtemel haleflerin krallık için ismi ortalıkta dolaşıyordu. Fakat Philippos'un en kıdemli komutanı Antipatros, İskender'i Aigai'da çabucak Makedon ordusunun önüne çıkararak onun usüllere göre ordu tarafından kral olarak selamlanmasını sağlayarak İskender'i tahta çıkarttı.

GÜCÜN PEKİŞTİRİLMESİ

İskender'in şahsının önemi, hiçbir zaman hükümdarlığının ilk yıllarındaki kadar önemli olmamıştır. Philippos'un kıdemli komutanları genç krala ihtiyatlı davranarak Makedonya'daki konumunu sağlamlaştırması ve Yunanistan'daki nüfuzunu gözden çıkarması pahasına, öncelikle Makedonya'nın kuzeydeki tebası ile müttefiklerinin desteğini kazanması yönünde telkinlerde bulunuyorlardı. Fakat İskender tercihini ortaya nihai bir tavır

koymaktan yana kullanarak Makedon muhafızların bu tavsiyesini reddecekti ve bu onları son kez geri çevirişi olmayacaktı.

İskender öncelikle Yunanistan'a yöneldi. Philippos'un cenazesinin hemen sonrasında İskender Yunanistan'a gelip burada ani ve etkileyici bir çıkış yaparak Atina ve Thebai'daki Makedon karşıtı siyasetçilerin Philippos suikastinden doğan karışık ortamdan yararlanarak Yunanistan'ı bağımsızlaştırma planlarını bir kenara bırakmaya mecbur bıraktı. İskender kısa sürede tıpkı Philippos gibi Thessalia *arkhon*u ve Korinthos Birliğinin *hegemon*u olarak tanındı ve Perslere karşı yapılacak savaşta Yunanların desteği böylelikle yeniden tasdik edildi. İskender Yunanistan'dan döndükten sonra, 335 baharında Trakyalılar ve Illyrialılar üzerine sefere çıkarak Philippos'un ölümünün Makedon boyunduruğunu hiçbir şekilde gevşetmeyeceğini herkese gösterdi.

İskender'in seferinin en kuzey ucu Tuna nehriydi. Olay örgüsüne dair yalnızca üstünkörü anlatımlar bulunmaktadır, fakat bu bilgilerden İskender'in esas hedefinin 339 yılında Skythialılara karşı aldığı zaferin ardından Philippos'u küçük düşüren Triballi kavmi olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Triballi'nin İskender'e karşı önemli bir geçidi koruma çabası, düşmanlarının taarruz hattını yarma amacıyla dağdan aşağı yuvarladıkları arabalara rağmen yolu ele geçirmeyi başaran Makedon birliklerinin disiplini sayesinde başarısızlığa uğramıştır. Triballi direnişi kısa sürede sona ermiş, bu da İskender'in Triballi kavminin güvenlik amacıyla kadın ve çocukları yerleştirdiği adaya bir amfibi harekâtı düzenlemesine imkân tanımıştır. Tuna boyunun ötesinde Getae kavmi topraklarına yapılan etkili bir akının ardından diğer Trakyalı kavimler de nihayetinde boyun eğmiştir. Bir grup Galyalıyla da dostluk anlaşması yapmıştır. Bu gruplar Hellenistik dönemin başlarında güneydoğu Avrupa ve Anadolu'yu büyük ölçüde etkileyecek göçün öncü koludur. İskender gerçekleştirdiği ilk seferi, Philippos'un eski düşmanı Illyria kralı Kleitos'u ağır bir yenilgiye uğratarak sona erdiriyordu. Sefer sırasında sonraları birçok kereler alacağı savaş yaralarından ilkini bu seferde almıştı, fakat Makedonya'nın batı sınırında birçok selefinin üstüne kabus gibi çöken Illyria tehdidi artık ortadan kalkmıştı.

İskender'in uzun süre kuzeyde kalıp ortalıkta pek görünmemesi, Yunanistan'da öldüğü yolunda dedikoduların çıkmasına neden oldu. Gerçekler umut etmekten doğardı. (Umut gerçeklere açılan bir kapı olabilirdi) Hatta Demosthenes, Atina meclisine İskender'in ölümüne sözümona kendi gözleriyle şahitlik etmiş bir tanığı bile getirmişti. Sonuçta Thebai, kentin akropolisi Kadmea'daki Makedon garnizonunu kuşatarak ayaklandı ve diğer kentleri de özgürlük mücadelesinde yanlarında yer almaya çağırdı. Fakat İskender orduyu yıldırım hızıyla bölgeye ulaştırarak Makedon ordusunu isyan yayılmadan Thebai'a getirdi ve bu durum Atina ve Sparta'nın isyana destek vermesini engelledi. Thebailılar teslim olma çağrılarına kulak asmayınca kent saldırıya maruz bırakıldı ve yağmalandı. İskender Thebai'ın kaderine Boiotialı komşularının karar vermesini istedi. Thebai'ın geçmişte onları boyunduruk altına almak için yaptıklarından dolayı kızgınlıkları hâlâ geçmemiş komşularıysa, şehrin yakılıp yıkılması ve sağ kalan Thebailıların köleleştirilmesi yönünde görüş bildirdiler. İskender de bu kararı uyguladı. Bu yıkımdan yalnızca Thebai'ın tapınakları ve kentin yetiştirdiği meşhur şair Pindaros'un yakınları ile Pindaros'un evi kendini kurtarabildi.

Yunanlar Thebai'ın yerle bir edilişini uzun süre tarihlerinin en büyük vahşetlerinden biri olarak andılar. İskender'in bile bu olay sonra-

sında pişman olup vicdanını rahatlatmak için bazı Thebailılardan gelen şahsi talepleri özel olarak dikkate alıp değerlendirdiği söylenir. Fakat o an için İskender'in hesap edip başvurduğu şiddet amacına ulaşmış ve Yunanistan'da Makedon hakimiyetine karşı direnişi kırmıştı. Bir yıldan çok uzun bir süre geçmeden ikinci kez Korinthos Birliği İskender'i *hegemon*u olarak yeniden tanımış ve izleyeceği siyasetine vereceği desteği teyit etmişti. Buna karşılık İskender de taleplerinin katılığını biraz dengeleyip Atina ve Yunanistan'ın diğer noktalarındaki önde gelen Makedon karşıtı isimlerin kendisine teslim edilmesi yönündeki talebinden vazgeçmişti.

Makedonya'da da buna benzer bir sertlik uygulandı. İskender, Makedonyalıları askeri hizmet dışında tüm hizmetlerden muaf tutma gibi tedbirler yoluyla tebasının gözünde desteğini artırır artırmaz, olası rakiplerini bir bir ortadan kaldırdı. Kaynaklar Olympias'ın kral II. Philippos'un son eşi Kleopatra ve kızı Europa'yı zalimce öldürüşüne odaklandıkları için bu temizliğin vardığı boyutlar muğlaktır. Neyse ki, göz kamaştırıcı bir arkeolojik keşif bu olayları açıklığa kavuşturmuştur. Kadim Makedonya'nın başkenti Aigai'ın bugün bulunduğu yer olan Vergina köyünde, arkeologlar 1981 yılında yaklaşık olarak futbol sahası büyüklüğünde bir tümülüsün içinde 3 kraliyet mezarı buldular. 1. Mezar antikçağda yağmalanmış, fakat içinde halen yetişkin bir erkek, genç bir kadın ve bir bebeğin naaşlarının bulunduğu bir mezar odasıydı. Diğer iki mezar, yani 2 ve 3 numaralı mezarlarsa yağmalanmamış beşiktonozlu yapılardı ve bir önceki yüzyıl Schliemann tarafından Mykenai'da bulunanlarla yarışacak muhteşemlikte mezar eşyalarıyla doluydu. 2 numaralı mezarda ayrıca orta yaşlı bir erkek ile genç bir kadının naaşları, 3 numaralı mezarda da Büyük İskender'in oğlu 4. Aleksandros olduğundan artık neredeyse hiç şüphe edilmeyen ergen yaştaki bir erkek çocuğunun naaşı bulunuyordu (Bkz. Levha XXa-b). Araştırmacılar II. Philippos ile Kleopatra'nın 1. Mezarda mı, yoksa 2. Mezarda mı gömülü olduğu üzerine tartışmaktadırlar, fakat her halükârda şurası su götürmez bir gerçektir ki, İskender hükümdarlığının ilk icraatlarından biri olarak Kleopatra'yı kraliyet usullerine harfiyen uygun bir şekilde toprağa vermiştir. Amacıysa muhtemelen annesi Olympias'ın diğer kraliçeyi öldürmesinin yaratacağı tepkileri bertaraf etmekti. Fakat İskender tahtı güvenceye alır almaz tüm bu uzlaşma usulünü bir kenara bırakarak düşmanlarına karşı kararlı bir şekilde harekete geçti. Kleopatra'nın ailesine mensup erkekler idam edildi. II. Philippos döneminde hayatta kalan ve 4. Aleksandros'un taht için tek yasal rakibi konumundaki IV. Amyntas da yeni kralın güvenliği için feda edilen isimlerdendi. Bu kimselerin hayatta kalan taraftarları sığınabilecekleri tek yer durumundaki Pers topraklarına kaçtılar ve böylece İskender Makedonya'nın rakipsiz hükümdarı olarak kaldı.

Asya Seferi

İskender Makedonya'yı sağlama almasının ardından MÖ 334 yılı baharında Asya'yı istila etti. Ordusunun tüm mevcudu 37 bindi. Bu ordunun özünü 12 bin Makedon *phalanks* askeri oluşturuyordu ve bunlara 3 bin *hypaspistes* (kraliyet piyade muhafızı) ve 1800 kraliyet süvari muhafızı da eklenmişti. Bunlara Illyria ve Trakya'dan özel hafif zırhlı bölükler ve 9 bin civarında Yunan piyade ve süvarisi de eşlik ediyordu. 200 Yunan gemisinden oluşan bir donanmaysa bu birliklere destek veriyor ve Avrupa'yla olan iletişimi canlı tutuyordu.

İskender'in Asya'daki ilk icraatları cüretkâr, hatta biraz da yapmacıktı. Asya toprağına ayak basan ilk Makedon kralı olarak karaya

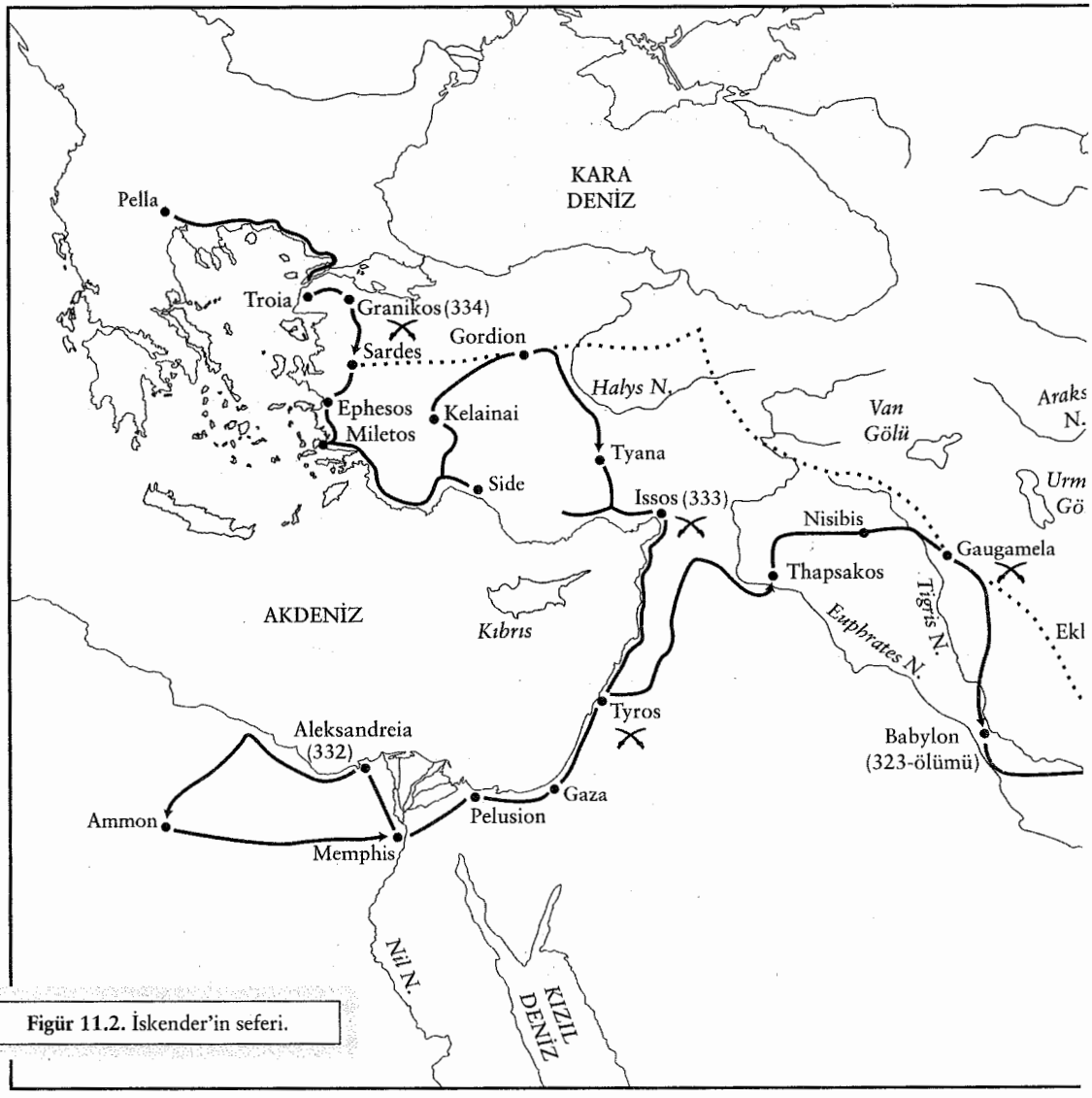
atlamış, mızrağını toprağa saplamıştı. Böylece adet olduğu üzere fethedeceği tüm topraklar, mızrak gücüyle kazandığı toprak sayılacaktı. Ardından Troia kentine giderek burada Athena'ya kurban kesti ve Asya'yı istila ettiği için Troia'nın efsanevi kralı Priamos'tan af buyurup atası kabul ettiği Akhilleus'a sadakatini sundu.

Bu tür bir sembolizm aslında Yunan haçlı seferinin lideri olan birine uyuyordu, fakat tüm bu tantana, ciddi sorunları gölgelemeye yetmiyordu. İskender Makedon ordusunun neredeyse yarısını Yunanistan ve Makedonya'yı kontrol altında tutabilmesi için Antipatros'un yanında bırakmak zorunda kalmıştı. Köprübaşı konumundaki Abydos dışında, 336 yılında Philippos'un Asya'da eline geçen herşey kaybedilmişti. Daha da kötüsü, İskender'in sadece kısa bir seferi karşılayabilecek kadar mali gücü vardı ve ordu ile devlet, arkadaşlarının yönetiminde değildi. Makedonya'da kral naibi olarak Antipatros görev yapıyordu. Üstelik İskender'in Asya'daki sağ kolu, Antipatros'un arkadaşı ve Kleopatra'nın ailesinin eski bir müttefiki olan Parmenion'du. Ayrıca Kleopatra'nın ailesinin tanıdıkları ordunun kilit süvari birliklerinde önemli kademelerde görev yapıyorlardı. Seferinin amaçlarına erişebilmesi ve onu tahta oturtan Makedon soylularının kontrolünden kendini kurtarabilmesi için İskender'in hızlı bir zafere ihtiyacı vardı. Neyse ki Perslerin tam da bu amaca uygun düşen bir düşman olduğu çok geçmeden anlaşılacaktı.

Pers imparatorluğunun devasa coğrafyası, imparatorluğun esas birliklerinin sınırlarda başgösteren tehditlere müdahale etme hızını düşürüyor, bu da satrapları istilalarla baş edebilmek için kendi garnizonlarına bel bağlamaya mecbur ediyordu. Satraplar genellikle **Büyük Kral** imparatorluğun esas birliklerini seferber edip istilacıların karşısına dikmek için getirene kadar, düşmanın yerel kaynakları kullanmasını engellemeye yönelik savunmacı bir strateji uygularlardı. Bu tür bir strateji gelir kaybı ile kraliyet topraklarının tahrip edilmesini gerektiriyordu ve Anadolu'daki satraplar bu tür bir riski göze almak istemiyorlardı. Bu yüzden daha cesurane bir yönteme başvurarak İskender'i öldürebilmek umuduna sarılıp onunla doğrudan bir savaşta karşı karşıya gelmeye karar verdiler.

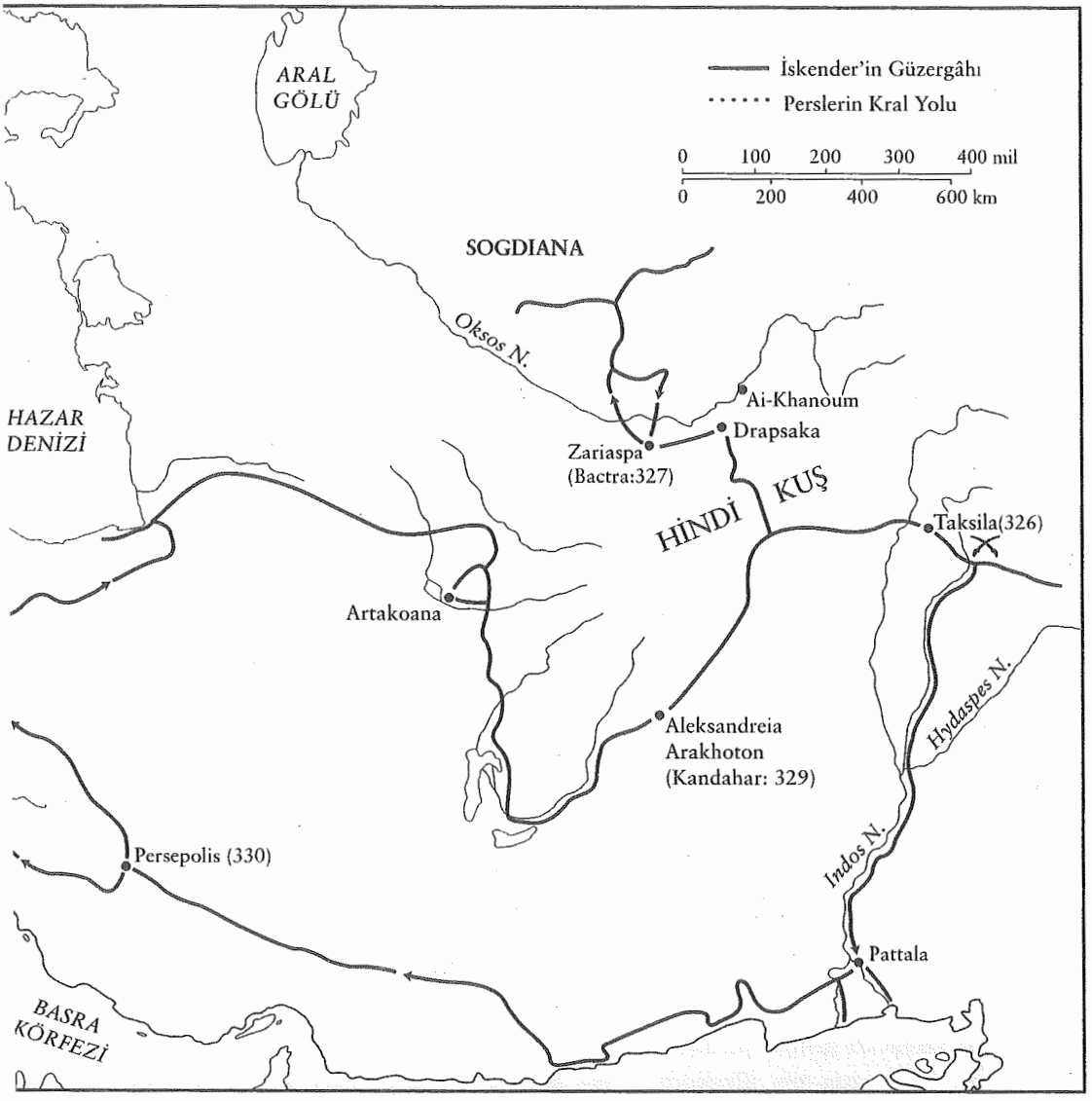
Bu strateji az kalsın işe yarıyordu. Persler İskender'le kuzeybatı Anadolu'daki Granikos, yani çağdaş adıyla Biga Çayı'nda karşı karşıya geldiler. Savaşın ayrıntıları tartışmalıdır, fakat şurası gayet açıktır ki, Persler Troia'daki Athena tapınağından aldığı parıl parıl parıldayan "Akhilleus'un zırhı"nı giyerek ön saflarda yerini alan İskender'i öldürmeye çok yaklaşmışlardı. Kralı ölümden kurtaran, İskender'in süt annesinin kardeşi Kara Kleitos'un gözüpek hareketi olmuştur. Kleitos çok kritik bir anda, yarı baygın haldeki İskender'e ölümcül darbeyi indirmek üzere olan bir Pers soylusunun kolunu kılıcıyla kesip atmıştır.

Persler İskender'i öldürme pahasına herşeyi riske attıkları için, planlarının başarısızlığa uğraması onların felaketini de beraberinde getirdi. Orduları tamamen imha edildi. Pers ordusunun özünü oluşturan Yunan paralı askerlerinin sonu da son derece acı oldu. İskender Yunan davasına ihanet ettikleri gerekçesiyle 2 bin Yunanın tamamının idam edilmesini emretti. Ordunun sağ kalan unsurları mahkum olarak çalışmak için Makedonya'ya gönderilirken, İskender 300 Pers zırhını üzerlerine kazınmış "Philipposoğlu İskender ve Sparta hariç Yunanlar'ın armağanı" şeklindeki yazılarla tanrıça Athena'ya adak olarak Atina'ya yollayıp Yunan dünyasına zaferini bu şekilde gururla duyuracaktı. Burada Spartalılara yaptığı iğneleme, Korinthos Birliğine katılarak Perslere karşı girişilen Panhellenik sefere dahil olmayı reddedişlerine vurguda bulunuyordu.

Figür 11.2. İskender'in seferi.

İskender'in Grakinos Muharebesindeki zaferi, savaşın karakterini değiştirerek Perslerin Yunanistan'da ayaklanmayı teşvik edip Anadolu'da etkili bir savunma oluşturma kabiliyetini ortadan kaldırdı. Perslere ait Fenike donanması Ege sularında halen özgürce seyredebilmesine rağmen, artık Yunanlar Pers tarafında yer almayı topyekûn reddedeceklerdi. İskender'in askeri güçleri de Anadolu'nun batı kıyılarında güneye doğru ilerleyişini sürdürdü. Lydia, Karia ve Lykia satraplıkları kısa süre içinde birbiri ardına düştü. 333 yılının baharına gelindiğinde İskender İç Anadolu'da bugün Ankara yakınlarındaki kadim Phrygia krallığının başkenti Gordion'a ulaşmıştı. Isokrates'in bir zamanlar imkânsız gibi görünen Anadolu'yu Pers imparatorluğunun boyunduruğundan kur-

tarma hayali, böylelikle bir yıldan bile kısa bir sürede gerçekleştirilmişti.

İskender'in Anadolu'yu kısa sürede fethi, aynı zamanda Korinthos Birliğinin *hegemonu* ve Makedon Kralı olmanın verdiği ikili durumun karşıtlığını ortaya çıkarmıştı. *Hegemon* olarak hem kendisinin hem de babası Philippos'un Korinthos Birliğinin öngördüğü ilkelere saygı göstermesi gerekiyordu. Dolayısıyla ele geçirilen Yunan paralı askerlerini cezalandırmış ve Pers yanlısı tiranları yargılanmak üzere birlik konseyine teslim etmişti. Öte yandan Makedon kralı olarak fethedilen toprakların durumunu dilediği gibi belirlemeyi tercih etti. Kral olarak gözettiği çıkarları, gitgide birliğe karşı sorumluluklarına ve Yunan çıkarlarına karşı güttüğü kaygıya ağır basmaya başlıyordu.

Yunanların Tavrı

İskender Granikos'taki zaferinin ardından egemenliğini açık seçik ilan etti. Teslim olan Yunan ve Yunan olmayan şehirler, yeni Makedon satraplarına boyun eğmeye ve Perslere ödedikleri vergilerin aynısını bu yeni satraplara ödemeye zorunlu kılındılar. İskender daha önce gösterdiği katılığın Yunan paralı askerlerinin Pers hizmetinde savaşma kararlılığını artırmaktan başka bir işe yaramadığını görünce onların teslim olma şartlarını da yumuşattı. Benzer bir şekilde Makedon birliklerini destekleme önerisinde bulunan Anadolu'daki Yunan kentlerinde bulunan demokratik hizipleri teşvik etti. Ancak "özgürlüklerine kavuşturulan" şehirler, çok geçmeden özgürlüklerinin sınırları olduğunu da anlayacaklardı. Bundan böyle Perslere "vergi" ödemeyeceklerdi, fakat artık Makedonlara "mali katkı" yapacaklardı, buna karşı çıkansa acımasızca cezalandırılıyordu. Khios ve bazı diğer Anadolu kentlerinde bulunan yazıtlar, İskender'in bu kentlerin içişlerine karışmada gösterdiği hevesi de belgelemektedir.

İskender Yunan olmayan yeni tebasıyla da benzer türden bir ilişki içindeydi. İlk etapta Asya'daki satrapları Makedon olmakla birlikte, kısa sürede kendine yerel güçlerin desteğini aramaya başladı. Karia'da bölgenin idari yönetimini, Salamis Savaşında gemilerine bizzat komuta eden selefi Artemisia gibi, ülkesinde bir dul olarak tek başına hüküm süren Kraliçe Ada'ya bıraktı. Buna karşılık Ada da İskender'i oğlu olarak benimseyip halefi ilan ederek ona olan sevgisini ve şükranını gösterdi. Askeri meselelerin sorumluluğuysa İskender'e karşı sorumlu bir Makedon garnizon komutanındaydı. Yine de yürütülen siyaset açıktı; Yunan olmayan liderler de İskender'e boyun eğmeleri durumunda kralın lütuf ve taltifinden yararlanabilirlerdi.

Isokrates Anadolu'da yeni ve büyük bir Yunanistan hayal ediyordu, fakat İskender'in Gordion Düğümü'nü destansı biçimde çözüşünde saklı sembolizm, bölgenin gerçek durumunu daha doğru yansıtmaktaydı. Ünlü bir efsaneye göre, Asya hükümdarlığı, ilk kez Phrygia kralı olduğu sırada Midas'ın sürdüğü arabanın boyunduruğuna bağlı kördüğümü çözen kişiye vadedilmişti. İskender Gordion'dayken kılıcının bir darbesiyle düğümü kesip çözerek artık Asya'da yeni bir kralın doğduğundan kimsenin dimağında şüpheye yer bırakmamak için bu kerameti de göstermişti.

Ağır bir ateşli hastalığın İskender'i ölümle burun buruna getirmesi, Makedon ordusunun Anadolu'dan yola çıkışını 333 yazına kadar erteledi. Ölümden dönüşü, İskender'in şahsının seferin devamı için ne denli önemli olduğunu da ortaya çıkarmıştı. İskender geride bir halefi olmadığı için vazgeçilmezdi. Orduyu bir arada tutan, onun hareketlerine güç ve yön veren yegane unsur oydu. Ordunun İskender'e olan bağlılığı, sefer orduyu Makedonya'dan uzaklaştırdıkça daha da artıyordu.

Hastalığının ardından İskender o kendine has cesurluğuyla bir karar alıp III. Dareios'un güçlerinin karşısına doğrudan Mezopotamya'da çıkmak yerine, güney kıyısından Mısır'a doğru yoluna devam etti. Bu kararın arkasında riskli bir hesap yatıyordu. Kendi donanmasını dağıtan İskender, Persleri Ege'de bulunan üslerinden ederek onların deniz harekâtlarını da durdurmayı umuyordu.

Bu strateji rizikoluydu ve neredeyse felaketle sonuçlanacaktı. İskender 333 yazının sonları ile sonbaharında kıyıdan güneye doğru ilerleyişini sürdürdü. Aynı zamanda III. Dareios da Pers imparatorluğunun ana ordusunu, İskender'i Anadolu'da sıkıştırabilmek amacıyla Babil'den kuzeybatı yönünde götürüyordu. İskender'in Suriye'ye doğru ilerlediğini öğrenince

Dareios da onun peşine düşüp İskender'in Anadolu ve Makedonya'daki üssüyle olan bağlantısını kopardı. Fakat İskender'in Pers ordusuyla dar bir kıyılık ova olan Kilikya'daki Issos'ta karşılaşma planının işlemesine müsaade ederek elde ettiği bu avantajdan yararlanmayı beceremedi. Ovanın darlığı yüzünden tüm ordusunu mevzileyemeyen Dareios, bu yüzden Perslerin sayısal üstünlüğünden faydalanamayacaktı.

Aristoteles'in yeğeni ve seferin resmi tarihçisi Kallisthenes, Issos Savaşı'nı İskender ile III. Dareios arasında geçen Homeros destanlarına özgü bir mücadele olarak aktarır. Sonucu İskender'in başındaki süvarinin Pers hattının merkezine yaptığı saldırı belirlemiş, Dareios ordusunu bırakıp kaçmak zorunda kalmıştı. MÖ 4. yüzyıla ait ünlü bir resim bu anı betimlemekteydi. Bu resmin mozaikten bir kopyası Pompei'de bulunmuştur ve şu anda Napoli Müzesi'nde koruma altındadır (Bkz. Levha XXI). Dareios'un kaçışı, Pers ordusunun yenilgisini çok büyük bir bozguna dönüştürmüştü. Ptolemaios yıllar sonra kaleme aldığı İskender tarihinde, birliklerinin Pers askerlerine ait üstüste yığılmış cesetlerle dolup taşan akarsuları bunlara basa basa aştığını anlatır.

İskender'in Issos'taki zaferi, sefer için de bir dönüm noktasıydı. Pers ordusunun ana kuvvetleri yok edilmiş, III. Dareios utanç verici bir şekilde kaçmıştı. Damascus'ta (Şam) saklanan kraliyet hazinesi İskender'in eline geçti ve başlangıcından beri İskender'in planlarını tehlikeye atan mali sorunlar böylece sona erdi. İskender Dareios'un annesi, karısı, kızları ve Pers tahtının varisi olan oğlunun da aralarında bulunduğu aile fertlerini ele geçirmişti.

Figür 11.3. İskender Lahdi (MÖ yak. 310). Sidon'daki kraliyet nekropolünde bulunan bu devasa lahdin içinde, İskender'in Issos Savaşı'nın ardından dostu olan ve daha sonra onu Sidon kralı olarak görevlendirdiği Abdalonymos'un naaşı bulunuyordu. Yandaki betimlemeler kralın av sırasında kardan Makedonlara ve Pers giysili kişileri resmetmektedir. Özgün boyamadan geriye kalan pek çok iz korunmuştur. İstanbul Arkeoloji Müzesi.

İskender Büyük Kralı mağlubiyete uğratmakla kalmamış, onu aşağılamıştı. Dareios'un ailesini geri alma karşılığında dostluk ve ittifak önerisi yaptığı yazılı tekliflerini geri çevirdikçe bu aşağılama da devam etti. İskender bu zaman zarfında Pers kraliyet ailesine layık oldukları şekilde kanat germeye ve saygı göstermeye devam etti. Kraliyet ailesi savaştan önceki konumları gereği bu muameleyi hak etmelerine rağmen, aslında Dareios onları terk edip gittikten sonra tüm imtiyazlarını bir anda kaybetmişlerdi. Buradaki sembolizm gayet açık ve netti: Bundan böyle İskender Akhaimenidoğullarının kaderini tayin edecek kişiydi. Yunanlar da İskender'in zaferinin önemini hemen kavramışlardı. Issos'tan sonra Makedon egemenliğine karşı Pers yardımı umudundan tamamen vazgeçilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Antipatros, MÖ 331 yılında Sparta'nın çıkardığı ayaklanmayı bertaraf ederken Yunanistan'ın geri kalanı kılını dahi kıpırdatmamıştı.

ISSOS'TAN MISIR'A: DOĞU AKDENİZ'İN FETHİ (MÖ 332-331)

Dareios doğuya kaçarken İskender de Mısır'a doğru ilerleyişini sürdürdü. Suriye ve Fenike'deki pek çok kıyı şehri teslim oldu ve bu da İskender'in Pers donanmasını üslerinden ederek devre dışı bırakma planlarını nihayete erdirdi. Suriye ve Filistin'in iç kesimlerine dair durum pek açık olmamakla birlikte, kuzey Judaea'daki Samaritanların (Samiriyelilerin) İskender'e teslim oluşu, bu bölgedeki halkların da kısa bir süre içinde ona boyun eğdiğini düşündürmektedir.

İskender'e yalnızca Tyros ve Gaza direndi, genç kralın buna karşılığıysa tipik şekilde zalimce oldu. Tyroslular İskender'in şehre girip burada baştanrı Melkart adını almış atası Herakles'e kurban kesme talebini geri çevirince, İskender kenti 8 ay boyunca kuşattı. Tyros 332 yılının Ağustos ayında düştüğünde Thebai'la aynı zalim kaderi paylaşacak, yani erkeklerin neredeyse tamamı idam edilirken sağ kalan kadın ve çocuklar köle olarak satılacaktı. Gaza'nın Batis adındaki hadım Pers valisi Dareios'a sadakatini sürdürmeyi tercih edince bu şehir de iki ay sonra aynı kaderle yüzleşti. Gaza'nın düşüşü, İskender'e Asya macerasının ilk etabının en büyük ödülünü, yani Mısır'ı getirecekti.

İskender Mısır'da

İskender'in Mısır'da kalışı, kendisine olan bakışını ve halkın gözündeki görünümünü çarpıcı bir biçimde değiştirecekti, öte yandan Mısır'ın son satrabı, satraplığını savaşmadan teslim ettiği için Mısır'ın fethi beklendiği kadar güç olmadı.

Yakındoğudaki pek çok halkın aksine, Mısırlılar Pers hakimiyetini asla sindirememişlerdi. MÖ 5. ve 4. yüzyıl boyunca Mısırlıların ayaklanmaları beraberinde Perslerin bunları şiddetli şekilde bastırışlarına sahne olmuştu. Bu sebeple Mısırlılar İskender'in ordusuyla kadim başkent Memphis'e girişini sevinçle karşıladılar. İskender burada Yunan tarzı oyunlar düzenleyip Zeus'a kurbanlar kesti. Kendinden önce buraya hükmeden Perslerin yaptığı hatalardan kaçınmayı da ihmal etmeyip halkın gözü önünde hem Memphis'in baştanrısı, hem diğer Mısır tanrılarının başı ve hem de Ptah'ın vücut bulduğu boğa Apis'i onurlandırdı. İskender şüphesiz Mısır'da geçirdiği 6 ay boyunca pek çok başarıya imza attı, fakat kaynaklar bu süreçte sadece iki olaya odaklanmaktadır: Zeus-Ammon tapınağına ziyareti ve dünyaya kazandırdığı ilk şehir olan İskenderiye'nin kuruluşu.

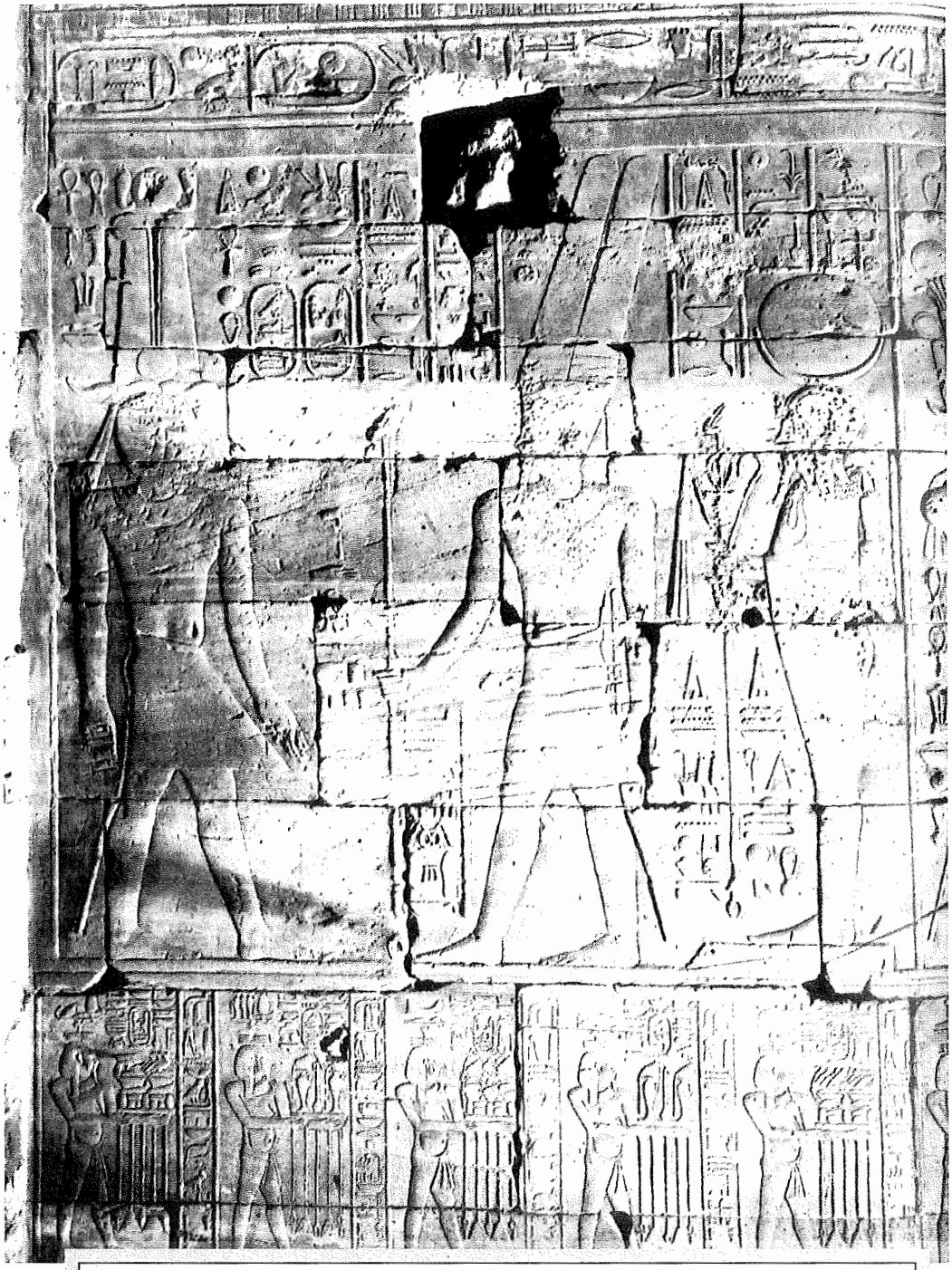

Figür 11.4. (Kraliçe Olympias olarak tanımlanan) Olympias'ı bir yılan şeklindeki Ammon'u beslerken gösteren bu bronz madalyonun da gösterdiği üzere, İskender Ammon'un oğlu olarak geç antikçağın beğeni gören İskender geleneğinin kabul görmüş bir parçası haline gelmiştir. Makedonya, MS yak. 4. yüzyıl. Londra, The British Museum.

Siva çölünde, Nil nehrinin 500 kilometre kadar batısında bulunan Zeus-Ammon tapınağı, Yunanların en çok ziyaret ettiği 3 önemli tapınaktan biriydi. İskender'in Siva'ya gerçekleştirdiği ziyareti aktaran kaynaklar mucize ve menkıbeyle örülü hikâyelerdir. Bu hikâyeler olmadık yerde yağan yağmurların İskender'e su kaynağı olduğunu, yılan ve karga gibi mübarek hayvanların yolda ona kılavuzluk ettiğini aktaran cinstendir. Ne yazık ki bu hikâyelerde İskender'in ne tapınağı ziyaret ediş sebebi ne de tapınaktan kendisine verilen cevap açık edilmez. Antik ve modern tarihçiler bu ziyarete birbirinden çok farklı açıklamalar getirmektedir; kimi tapınağı ziyaret eden atası Herakles'in izinden gitmek için İskender'in de bu tapınağa gittiğini, kimi çölü fethetmeyi başaramayan Pers kralı Kambyses'i gölgede bırakmak istediğini, kimi de yeni şehri İskenderiye için tanrı katında onay almak üzere buraya yolculuk ettiğini söyler.

Olayı aktaran tüm antik kaynakların birleştiği noktaysa, bu yolculuğun en can alıcı anıdır ve bu an, tapınaktaki başrahibin İskender'i Ammon'un oğlu olarak karşılamasıdır. Tarihçilerin *synkretismos* (dini inançların birleştirilmesi) dedikleri süreç yoluyla Yunanlar Ammon'u Zeus'la eşleştirmişlerdi. Bu nedenle Yunanlar rahibin İskender'i Zeus'un oğlu olarak gördüğünü düşünmüşlerdi. Rahibin İskender'i Mısır'ın krallarına özgü ve alışılmış bir biçimde karşılayıp karşılamadığı bilinmemekle birlikte, İskender bu karşılamayı ilahi bir işaret olarak görmüş, böylece Olympias'ın hamileliğine kattığı ilahi unsurların gerçek olduğuna inanmaya başlamıştı.

İskender kuracağı yeni şehrin mekânını muhtemelen Siva'ya gerçekleştirdiği yolculuk sırasında seçmişti, fakat İskenderiye'nin kuruluşu, tapınaktan döndüğü 331 yılının Nisan ayından sonrasına rastlar. Mekân seçiminde Homeros metinlerine olan bağının güçlü bir etkisi olmuştu; bu yerin hemen açıklarında Odysseia'yla birlikte meşhur olan Pharos adası vardı. Pharos'un bu alana korunaklı bir liman yaratması ve buranın Kanopos gölü yoluyla Nil'e ve oradan da Mısır'ın içlerine kadar nüfuz etmesi nedeniyle burası büyük bir ticaret merkezi olmaya çok uygun bir alandı. Antik kaynaklar anlaşılır bir şekilde İskenderiye'nin kaderinde azametin olduğunu dile getiriyor, İskender'in şehrin sınırlarını çizdiği kutsal unu kuşların didikleye didikleye yediklerini anlatıyorlardı. Bu da dünyanın dört bir yanından insanın bu şehirde rızkını çıkaracağına işaret eden bir alametti.

Figür 11.5. İskender'i Teb'deki Luksor Tapınağının Bark(tanrıların yolculuk yaptığı gemi) mabedinde, Ammon-Ra ve Khonsu-Thoth'un huzurunda firavun olarak gösteren betimleme.

İskenderiye'nin kuruluşu İskender'in Mısır'daki son büyük icraatıydı. İskender'in burada takındığı tutumun önemini tam anlamıyla değerlendirmek güçtür, fakat Mısır'daki icraatına bir bütün olarak bakıldığında, burada ve seferin önceki aşamalarında fethettiği diğer yerlerde gözettiği siyasetin bir devamlılık arz ettiği görülmektedir. İskender'in Mısır'daki organizasyonu da benzer şekilde Anadolu'da kullandığı yöntemi tekrar ediyordu. Bu nedenle bütün ülke için tek bir satrap atamamasına rağmen, İskender Mısır'daki Pers idaresini pek çok bakımdan korudu ve buna Mısırlıların vergi ödeme zorunluluğu da dahildi. Hem Mısırlılar hem de Yunanlar sadece idari makamlarda görev alabiliyor, askeri güç yine Makedon yetkililerin elinde kalıyordu.

Sadece bir alanda göze batacak değişiklik olmuştu, fakat bu alan da herşeyden önemliydi; bu değişiklik İskender'in kendisine bakışıydı. Siva'da ilahi bir ebeveyne sahip olduğu anlamını çıkardığı sözler, içindeki sese tercüman olmuştu. Böylece şahsının emsalsizliğine dair hisleri karşılık bulmuş, kendini efsanevi ataları Herakles ve Akhilleus'la aynı mertebede görmeye başlamıştı. Bundan böyle ilahi babası Ammon'la arasındaki bağa dair sarsılmaz inancı, kişiliğinin temel taşı olacaktı. Fakat bu inancı onunla yaşlı Makedonyalılar arasında bir çatlak oluşturdu. İskender'in kendini «barbarların» tanrısıyla özdeşleştirmesini ve Makedon ululuğunu yarattığına inandıkları Philippos'u böyle üstü kapalı biçimde küçümsemesini kabul edemezlerdi.

PERSEPOLIS'TEN İSKENDERİYE'YE: ASYA KRALI (MÖ 331-330)

İskenderiye'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra İskender Mısır'dan ayrılarak III. Dareios'la nihai olarak karşılaşmak için yola koyuldu. Dareios savaşı önlemek için son bir nafile çaba daha gösterip İskender'e en büyük kızıyla evlilik, Fırat nehrinin batısına düşen tüm topraklar ve ailesi için eşi görülmemiş bir fidye önerilerinde bulundu. Dareios'un bu teklifi emsalsizdi. Bu şartlar imparatorluğun bölünmesi, en zengin satraplıkların bazılarından vazgeçilmesi ve Pers gücünün Akdeniz kıyılarından sonsuza dek dışlanması anlamına geliyordu.

Parmenion İskender'e bu teklifi kabul etmesini tavsiye ettiğinde, muhtemelen çoğu kişi de Parmenion gibi düşünüyordu. İskender ise bu teklifi elinin tersiyle itip Parmenion'u da "Parmenion olsaydım ben de bu teklifi kabul ederdim" diyerek terslemişti. İskender'in teklifini geri çevirmesinin ardından Dareios Makedonlarla karşılaşmak üzere apar topar bir ordu topladı. İki ordu nihayet 1 Ekim 331 tarihinde kuzeydoğu Irak'taki Gaugamela ovasında karşı karşıya geldi. Dareios'un mağlubiyetinin ardından karargâhındaki savaş planlarının ele geçirilmesi sayesinde **Gaugamela Savaşı**, Yunan tarihindeki en iyi belgelenmiş savaş niteliğini kazanmıştır.

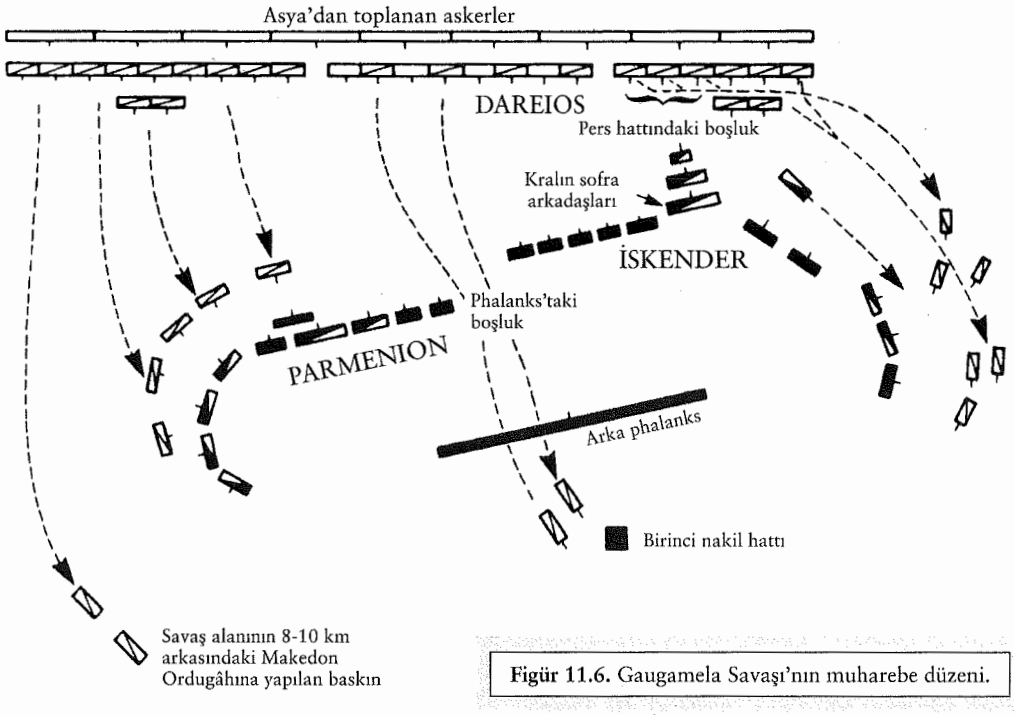
Gaugamela Savaşı

Evvelki sene Issos'ta aldığı mağlubiyetten ders çıkaran Dareios, titizlikle ordusunun üstünlüklerine ve zaaflarına çok iyi uyan bir savaş alanı seçti. Ordusu özellikle süvari bakımından güçlü, ön piyade hattı bakımından da zayıf olan Dareios, uçsuz bucaksız Gaugamela ovasının süvarisine İskender'in Makedon askerlerini kıskaca alma imkânını vereceğini, tırpanlı savaş arabaları ve filler gibi kargaşa yaratan silahların da üstün Makedon piyadesini telaşa sürükleyip bozguna uğratacağını umuyordu. Fakat Dareios'un bu titiz hazırlıklarına rağmen Gaugamela Savaşı da tıpkı

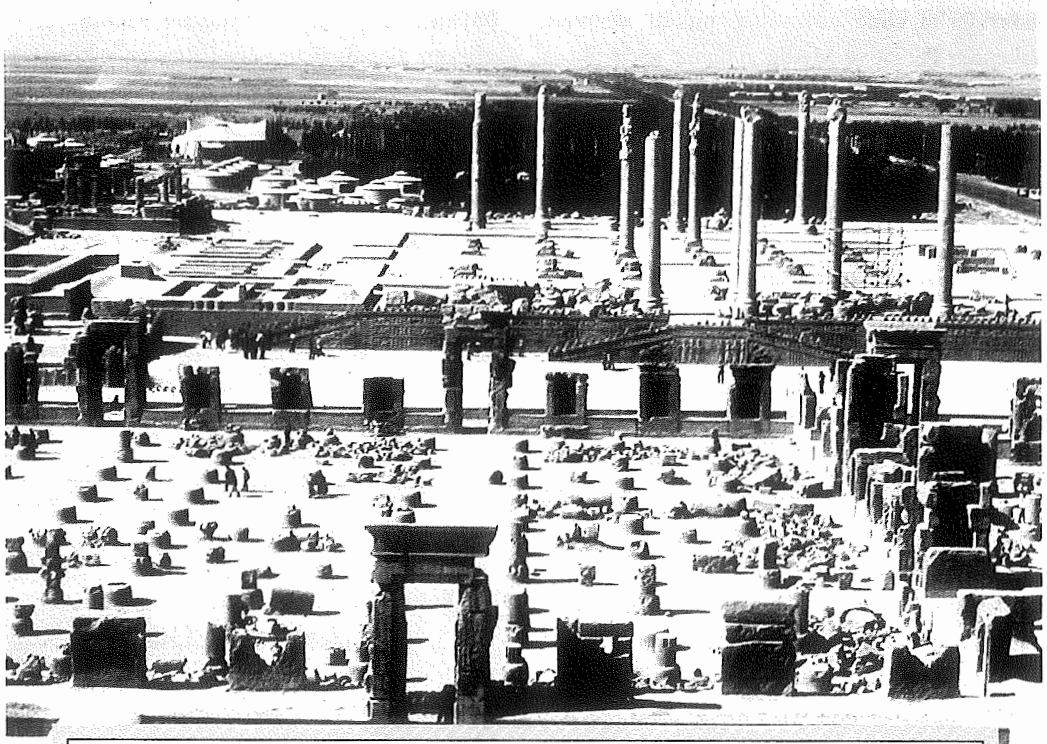
Issos Savaşı gibi, İskender'in muhafız alayıyla beraber Pers ordusunun merkezine gerçekleştirdiği saldırıyla son buldu. Dareios savaş alanından kaçarak doğu İran'a sığındı. İskender Dareios'u elinden kaçırmasına rağmen Pers imparatorluğunun ana coğrafyası artık çantada keklikti. Askerleri de haklı olarak onu Asya'nın kralı olarak selamladılar.

İskender kısa sürede ard arda Babil, Susa ve Persepolis'i ele geçirdi, fakat elde ettiği bu üç büyük ödüle de ayrı ayrı muamele yaptı. İskender Babil'e 331'in Ekim ortaları gibi zafer alayıyla girdi. Mısır'da olduğu gibi burada da Babilli rahiplerin gönlünü kazanmak için Babil'in baştanrısı Marduk'a kurbanlar kesti ve Babil'deki bir ayaklanmanın ardından ceza olarak Perslerin 150 yıl önce tahrip ettiği bu tanrıya ait tapınağın ayağa kaldırılması emrini verdi. Babil ve Susa'yı savaşmadan kendisine teslim eden satrapları görevlerinde tutarak onları ödüllendirdi. Fakat Persepolis ve sakinlerinin kaderi bundan çok farklı olacaktı.

Persepolis, Pers imparatorluğu için yeni yıl festivali ve tebalarının büyük krala vergilerini sundukları törensel etkinlikler gibi önemli merasimlerin gerçekleştirildiği ruhani bir merkezdi. Burada ayrıca I. Dareios'tan beri Yunan elçileri, Pers krallarının huzurunda gururlarını ayaklar altına alırlardı. Bu nedenle Persepolis hem Yunanların hem de Perslerin gözünde Pers egemenliğinin kendisiyle özdeşleştirilmişti ve buraya yapılacak muamele, her iki halka da açık bir mesaj mahiyetinde olacaktı. İskender'in tercihiyse, MÖ 5. yüzyılın başlarındaki Pers Savaşları sırasında yaşanan tahribatın intikamını aldığına yönelik bir mesaj yollamak oldu. Makedonlar MÖ 330 Nisan'ında Persepolis'ten ayrılmadan hemen önce şehrin saraylarını ateşe verdiler.

Figür 11.6. Gaugamela Savaşı'nın muharebe düzeni.

Figür 11.7. Persepolis Sarayı, MÖ 518 – 330.

Köleler, kadınlar, çocuklar ve her türden müteşebbisin aralarında bulunduğu çok sayıda sivil de orduya eşlik ediyordu. Bir içki alemi sırasında Thais adlı Atinalı bir fahişenin İskender ve arkadaşlarına Perslerin 480 yılında Atina'yı tahrip etmelerinin intikamı olarak Persepolis'in yakılıp yıkılması fikrini verdiği söylenir. Thais belki Persepolis'in yakılmasına ön ayak olmuş olabilir, fakat İskender zaten şehri ele geçirdiği sırada şehrin yok edileceğine karar vermişti. Teslim olmasına rağmen Persepolis Thebai ve Tyros'la aynı kaderi paylaştı. 20. yüzyılda Amerikalı arkeologlar Persepolis'i kazıp günyüzüne çıkardı ve İran'ın son şahı bu kenti yeniden ayağa kaldırdı. Kazılar şehrin ateşe verilmeden önce saraylarında bulunan ve iki yüzyıllık Pers egemenliğinin tüm servetinden bir araya gelmiş hazinelerin tam takır edildiğini de ortaya koymuştur. Persepolis'in harabeleri üzerinden alevler yükselirken, İskender de dünyaya açıkça Yunanların ortak giriştiği bu mücadelenin zaferle sonuçlandığı haberini veriyordu.

HİNDİSTAN'A GİDEN YOL: İSKENDER ORTA ASYA'DA

İskender Persepolis'in yanışını seyrederken, önündeki 4 senenin seferindeki en zor yıllar olacağını asla tahmin edemezdi. İlk başta iyi talihi hız kesmeden devam etmiş gibidir. Dareios Media üzerinden doğuya doğru kaçmış,

(Pers başkentlerinin ayakta kalan sonuncusu) Ekbatana'nın da tüm hazinesiyle birlikte İskender'in eline düşmesine imkân vermişti. İskender Persia ve Media'yı da ele geçirdikten sonra hizmetindeki Yunan askerleri terhis etti. Geriye III. Dareios'u yakalayıp Akhaimenid hükümdarlarının nesillerdir devam eden hanedanına son vermek kalmıştı.

Dareios'un Ölümü (MÖ 330)

Parmenion'u batıyla iletişimini güvence altına almak üzere Ekbatana'da arkasında bırakan İskender, Dareios'un peşine düştü. Amacı, onun bugünkü Afganistan coğrafyasına denk gelen Baktria'ya ulaşıp direnişine buradan devam etmesine engel olmaktı. Fakat İskender firar eden Büyük Kralı ele geçiremeden, Bessos'un önderliğindeki bir grup doğu satrabının oluşturduğu hizip tarafından MÖ 330 Temmuz'unda suikaste uğrayıp öldürüldüğünü öğrendi. Daha da kötüsü, Bessos Baktria'ya kaçmış ve burada IV. Artakserkses adıyla Pers tahtına geçmişti.

III. Dareios'a yapılan suikast, seferin gidişatını da değiştirdi. İskender Pers topraklarında şimdiye kadar hep Perslerin kötülüklerinin intikamını alan kişi sıfatıyla hareket etmişti. Bu Yunanlar arasında revaç bulan bir duruş olmakla birlikte, Perslerin desteğini arkaya almak için hesaplanmış bir tutum değildi. Selefinin rolüne soyunup Akhaimenid mirasının koruyuculuğunu üstlenmesine imkân tanıdığı için Dareios suikasti İskender'in bu açmazdan çıkmasını sağladı. İskender bu yeni rolünü simgelemesi için hem Makedon hem de Pers kraliyet giyiminin çizgilerini taşıyan bir giyim tarzı benimsedi. Dareios'un naaşı Persia'ya geri getirildi ve kraliyet töreniyle defnedildi. Hatta ortaya yayılan söylentilere göre, Dareios'un son arzusu İskender'in öcünü almasıydı.

İskender'in stratejisi akılcı ve etkindi. Pers soyluları ve hatta Akhaimenid hanedanının hayatta kalan bazı mensupları İskender'e katılırken, Bessos doğrudan İskender'le karşılaşmaktan geri durduğu için olası destekçileri de kendisinden uzaklaştırdı. Sonuçta İskender doğu İran içlerine ilerledikçe karşı direniş de eriyip gitti. Nihayet 329'un ilkbaharında, Bessos'la işbirliği yapan kral katilleri hayatlarını kaybedecekleri korkusuyla Bessos'a ihanet edip affedilmeleri ve konumlarına dokunulmaması karşılığında tıpkı daha önce III. Dareios'a ihanet ettikleri gibi şimdi de Bessos'u arkasından vurdular. Akhaimenidlerin selefi olarak hareket eden İskender, yargılanması ve kral katili olarak idam edilmesi için Bessos'u Pers destekçilerine teslim etti.

Baktria ve Sogdiana Uğruna Verilen Mücadeleler (MÖ 330-327)

İskender doğuya doğru ilerleyişini sürdürdükçe macerasındaki mucizevi ve menkıbevi unsurlar da arttı. Söylentiler öyle bir noktaya gelmişti ki, tıpkı bir mit kahramanı gibi Yunan olmayan efsanevi bir kadınla, bir Amazon kraliçesiyle kaçamak yaptığı dedikodusu bile çıkmıştı. İskender'in doğu İran'daki şartları görmezden gelişi, ona akılcı hanedan siyasetini güderek kazandığı herşeyi az kalsın kaybettiriyordu. Doğu İran ve Skythialılar arasındaki yakın bağın ve bölgedeki iç içe geçmiş kabile ilişkilerinin farkında olmayan İskender, Sogdiana ve Skythia arasındaki Iakhartes (Seyhun) nehrini güvenli bir sınır olarak kurmaya çaba verirken Sogdiana ve Baktria'nın büyük bir kısmını kapsayan bir isyanın da fitilini ateşledi. Bu ayaklanma neredeyse 3 yıl boyunca devam etti. 327 yılında sona erdiğindeyse, İskender tüm seferdeki en ağır askeri yenilgiyi almıştı ve bu nedenle fet-

hedilen toprakları kontrol etmek için yeni bir yaklaşım geliştirdi.

İskender İranlı satrapların yerine Yunan ve Makedon yetkililer atadı. Ayrıca Sogdiana ve Baktria'daki stratejik yerlerde bulunan askeri kolonilere Yunan paralı askerlerini ve terhis edilen emektarları yerleştirdi. Orta Asya'daki krizin en önemli sonucuysa, ordu içinde ve hatta İskender'in sarayında gittikçe büyüyen gerilimleri büsbütün ortaya çıkarması oldu.

Makedonların Huzursuzluğu

Şimdiye kadar hiçbir Yunan veya Makedon bu kadar uzun süreli, evinden bu kadar uzaklarda bir sefere çıkmamıştı ve İskender'in askerleri de Asya'nın içlerine doğru ilerlemekte isteksiz davranmaya başlamışlardı. İskender, zaten Dareios'un ölümünü öğrenir öğrenmez memleketlerine dönmeye niyetlenen askerleri bu fikirden zar zor caydırmıştı. Sonrasında gelen Baktria ve Sogdiana'daki mücadelelerse memleketlerine olan özlemlerini daha da artırdı. Subaylarını endişelendiren meseleyse, İskender'in geleneksel Makedon kraliyet tarzından ayrılması ve İranlılar ile İranlılara özgü uygulamaların sarayda ağırlığını giderek artırmasıydı. Bu yeni eğilimin en çarpıcı örneğiyse, İskender'in güçlü bir Sogdianalı soylunun kızı olan Roksane'yle 327 baharındaki evliliğiydi.

Evlilik siyasi bakımdan akılcıydı; İskender'e Baktria ve Sogdiana'daki önde gelen kabile reislerinden birinin müttefikliğini sağlıyordu ve günümüzde olduğu gibi, o zamanlarda da bu gibi adamların desteği, bölgenin amansız halklarını kontrol altında tutmanın anahtarıydı. Fakat bu durum subay ve askerlerin gözünde, İskender'in kraliçesi ve muhtemel halefinin annesinin bir Makedon, hatta bir Yunan bile değil, İranlı olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Tabii İskender'in kendi annesi de bir Makedon değil, Epeirosluydu ve Makedonya'daki rakipleri bu karışık kökenini onun tahta geçmesini engellemek için kullanmayı denemişlerdi.

İskender'in **proskynēsis** adıyla bilinen saygıdan secdeye kapanma uygulamasına sarayın tüm mensuplarının iştirak etmesine yönelik nafile talebi, saraydaki gergin havayı ayyuka çıkardı. Antik ve çağdaş tarihçiler İskender'in *proskynesis* arzusu ile Ammon'un oğlu olduğu düşüncesi arasında bir ilişki görmektedirler, fakat kralın bu hareketle neyi amaçladığına dair ihtilaf yaşamaktadırlar. Örneğin tarihçi Arrianos'a göre, İskender secdeye kapanma uygulaması yoluyla insanların Ammon'a dayanan ilahi soyunu tasdik etmelerini arzuluyordu. Öte yandan biyografyacı Plutarkhos ise İskender'in *proskynesisi* siyasi bir araç olarak kullanmayı umduğunu düşünüyordu.

BELGE 11.1

İskender'in İlahiliği

Yunan olmayanlara genellikle mağrur davranır, ilahi soyundan ve ebeveynlerinden hiçbir şüphesi yokmuş gibi görünürdü. Fakat karşısında bir Yunan olduğu zaman bu düşüncelerini makul sınırlar çerçevesinde tutar ve bu sınırları aşmazdı... Bir keresinde bir ok yarası almış, aldığı yaradan acıyla kıvranırken, "Dostlar, bu damardan akan şey kutsal tanrıların damarlarında dolaşan uhrevi sıvı (*ikhōr*) değil, düpedüz insan kanıdır" demişti. İskender'in bu durumdan etkilenip kibirlenmediği ortadaydı, ilahi kökenine dair inancını diğerleri üzerinde egemenlik kurmak için kullanıyordu.

(Plutarkhos, *Aleksandros*, 28, LCL)

Çoğu çağdaş araştırmacı Plutarkhos'unkine yakın bir görüşü benimsemiştir. Bunun en önemli nedeniyse, Perslerin *proskynesis*i toplumun hiyerarşik yapısının bir kabulü olarak görmeleriydi. İskender'in amacı her ne olursa olsun, planlarına karşı gelişen direnişi küçümsediği açıktır. Yunanlar ve Makedonlar *proskynesis*i İskender'in ilahiliğinin tanınması ve geçmişteki Pers küstahlığının nahoş bir hatırası olarak görüyorlardı. İskender'in sarayında bu adetin Persler tarafından uygulanmasına müsamaha gösterirken, kendilerinin de buna ayak uydurması için dayatma yapılmasınaysa hoşgörüyle bakmıyorlardı. Bu nedenle beklenilebileceği gibi, ilk kez İskender'in güttüğü siyasete açıkça bir direniş oluşmuş, hatta canına dahi kast eden girişimlerin önü açılmıştı.

İlk sorun alameti kendini 330 yılının sonlarına doğru gösterdi; bu işin içinde Parmenion'un oğlu Philotas vardı. Muhafız alayı komutanı Philotas, iddiaya göre İskender'e karşı girişilen bir tuzaktan onu haberdar etmediği için idam edildi. Philotas'a itham edilen suçun doğru olup olmadığı bilinmemekle birlikte, İskender bundan böyle kendisine karşı girişilen komploları ciddiye alıp buna uygun bir şekilde hareket etmeye başladı ve ilk işi Philotas'ın babası Parmenion'un suikast emrini vermek oldu. Seferin başından bu yana hapis tutulan ve Antipatros'un damatlarından biri olan Lynkestisli Aleksandros da idam edildi. İskender askerlerinin ve subaylarının yazışmalarını takip etmek için bir denetim mekanizması bile oluşturdu.

Bu önlemler saraydaki kini bastırdı, fakat huzursuzluğu gidermedi. En dramatik olaysa İskender'in 328 sonbaharında bir sarhoşluk anında daha önce Granikos'ta hayatını kurtaran Kara Kleitos'u öldürmesiydi. Kleitos'un eleştirisi, İskender'in Persleri saray erkânına kabul etmesine ve subayları ile askerlerinin başarılarındaki katkılarını hor görmesine yönelikti. Daha da korkutucusu, İskender bu olayın yaklaşık 6 ay kadar sonrasında bir grup içoğlanı tarafından az kalsın suikaste uğrayıp öldürülüyordu. Bu suikastçiler yargılanmaları sırasında Makedonyalıları İskender'in ağırlığını gittikçe gösteren tiranlığından kurtarmak istediklerini söylemişlerdi. İskender tıpkı Philotas'a karşı olduğu gibi, maiyetinden gördüğü bu sadakatsizliğe karşı da acımasızca davrandı ve içoğlanları yargılanarak idam edildi. Daha önce *proskynesis*e ayan beyan karşı çıkan İskender'in tarihçisi ve içoğlanlarının hocası Kallisthenes de önce tutuklanacak ve sonrasında şüpheli bir şekilde hayatını kaybedecekti.

327 yazına gelindiğinde Sogdiana ve Baktria kontrol altına alınmıştı. Fakat bu mutlu son, yıllarca süren bir sürü çileye sebep olmuş, zorlu bir mücadele gerektirmiş ve özellikle orduda büyük değişikliklere gidilmesine yol açmıştı. Hareketli ve kabiliyetli bir düşmanla baş etmek zorunda kalan İskender, ordusunu daha geniş bir esnekliğe imkân tanıyacak şekilde yeniden düzenledi. Özellikle giderek azalan Makedon ve Yunan kıtalarını takviye etmek üzere İran kökenli çok sayıda kimseyi askere aldı.

İskender'in maiyetinde de yine aynı şekilde önemli değişiklikler meydana geldi. İskender'e şahsen bağlılığı bulunan Perdikkas, Krateros, Lysimakhos ve Ptolemaios gibi isimler, Makedon "eski muhafızlar"ın yerini aldı. Bu isimler İskender'in ölümünü takiben meydana gelen çalkantılı olaylarda önemli rol oynayacaklardı. Son olarak İskender'in askerleriyle olan ilişkisi de, çok göze batmamakla birlikte dikkate değer bir biçimde değişiklik gösteriyordu. Askerin sadakatinde bir değişiklik olmamıştı, fakat İskender bir daha askerlerinin kayıtsız şartsız itaatine asla güvenemeyecekti.

HİNDİSTAN VE RÜYANIN SONU

İskender MÖ 327 yılında Hindistan'a girdiğinde meskûn edilmiş dünyanın sonuna yaklaştığına inanıyordu. Hem Yunanlar hem de Persler için Hindistan dendiğinde akla Indus nehrinin etrafı, yani günümüz Pakistan'ı geliyordu. Aristoteles Hindistan denilen bu coğrafyanın ötesinde büyük bir çöl ile bunun sonrasında da Okyanus'tan başka bir şey olmadığına inanıyordu. I. Dareios Hindistan'ı bir zamanlar Pers imparatorluğunun parçası haline getirmiş olmasına rağmen, İskender bu bölgeye girdiğinde Pers egemenliği çoktan buralardan elini eteğini çekmişti. Bu yüzden Dionysos'un, Herakles'in ve Assurların efsanevi kraliçesi Semiramis'in fethetmeyi başaramadığı topraklara sefer yapacağını ve buranın yamyamlar ile canavarımsı insan ve hayvanların cirit attığı, giysilerin ağaçlarda yetiştiği ve karıncaların yeraltından altın çıkardığı bir diyar olduğunu düşünüyordu. İskender buraya gittiğinde karşı karşıya kaldığı manzarayı da en az bu kadar fevkalade ve tuhaf bulacaktı; burası onu birbirleriyle oynadıkları karmaşık siyasi satranç oyununda yeni bir taş olarak gören, birbirleriyle bağlantılı halklar ve devletlerle dolu, neredeyse kıta büyüklüğünde bir yerdi.

Makedon ordusu 327 yazı ve sonbaharı boyunca Hayber geçidinden Indus nehri ovasına doğru ilerlerken seferin o zamana kadarki en ateşli direnişlerinden birine maruz kaldı. Zorlu mücadele, hükümdarı Taksiles'in diyarı Taksila'da son bulmuştu. İskender daha orta Asya'dayken Taksiles ondan yardım talebinde bulunmuştu. Taksila, Hint dini düşüncesinin önemli merkezlerinden biriydi. İskender burada bir grup "çıplak filozof"la, yani Hintlerin çilekeş din adamlarıyla tanışmış, hatta bunlardan biri olan Kalanos, İskender'in seferine dahi katılmıştı.

Figür 11.8. Yunanlara göre meskûn dünya.

Taksiles İskender'den doğudaki komşuları Kaşmir hükümdarı Abisares ve özellikle de krallığı Şelum ve Cenab nehirleri arasındaki tüm toprakları içine alan Poros'a karşı yardımını istemişti. Abisares doğrudan kendisine biat edince İskender 326 yılının ilk aylarında Poros'un üzerine yürüdü.

Hydaspes Savaşı (MÖ 326)

İki ordu Hydaspes nehri, yani günümüzdeki ismiyle Şelum nehri civarında karşı karşıya geldi. İskender burada nehrin doğu yakasında piyadesi ve iki yüz filiyle canlı bir duvar teşkil eden Poros'un güçlü bir savunma mevkii oluşturduğunu gördü. İskender burada karşılaştığı askeri sorunu çözmek için tüm askeri meziyetini göstermek zorunda kalmış, taşmış nehirden gizli bir operasyonla gözüpek bir şekilde karşıya geçilmesi de bu planların bir parçası olmuştu. Nihayetinde sonuç önceki savaşlarla aynı oldu ve düşman kuvvetleri tamamen yok edildi (Bkz. Levha XIX). Fakat İskender Taksiles'in hevesini kursağında bırakacak bir şekilde Poros'un canını bağışladı. "Bir krala yaraşır şekilde" muamele görmekten başka bir şey dilemediğini söyleyen yenik düşmüş hasmının soyluluğundan etkilenen İskender, Poros'u öldürmek yerine, ona krallığını geri vermekle kalmayıp bu krallığına yeni topraklar da ilave etti.

O dönemde kendisi farkında değildi ama, Hydaspes Savaşı İskender'in son meydan muharebesi olacaktı. Ordu doğuya doğru ilerledikçe, ordudaki moral boyuna daha da bozuluyordu. Nihayet İskender Hyphasis, günümüzdeki adıyla Beas nehrine vardığında kriz patlak verdi. Durmak bilmeyen yaz dönemi muson yağmurları altında savaşmanın ve ilerlemenin stresinden bitap düşmüş, önlerinde binlerce savaş fili bulunan büyük krallıkların elindeki bir nehir vadisinin olduğu dedikodularıyla korkuya kapılmış ve eve dönebilmekten umudu iyice kesmiş ordu, nihayet ayaklandı. Bu sefer İskender bile askerlerini sefere devam etmeye ikna edemedi. İskender sonunda pes etti ve kendi ordusuna yenik düşmüş bir vaziyette, daha önce büyük bir donanmanın inşa edilmesi emrini verdiği Indus'a geri dönmeye razı oldu.

Figür 11.9. MÖ yak. 326-323 yıllarına ait Babil'den beş şekel değerindeki gümüş sikke. Önyüz: İskender filin üzerindeki Poros'a saldırmaktadır. Arkayüz: İskender Zeus'un sembolleri olan yıldırım demeti ve kraliyet asasını tutmaktadır. British Museum.

Seferin Sonu

İskender planlarını kendine sakladığı için antik ve çağdaş tarihçiler nihai amaçları hakkında bazı tahminler ileri sürmüşlerdir. Dareios'u yenip Pers imparatorluğunu ele geçirdikten sonra niçin sürekli doğuya doğru ilerlemeye devam etmişti? Makedonya'dan ayrılırken aklında dünyayı fethetmek gibi büyük bir planı var mıydı, yoksa aldığı her yeni zaferle beraber, içinde bu yönde bir arzu mu kabarmıştı? Bu sorulara kesin cevaplar vermek mümkün değildir. İskender'in nihai amaçları her ne olursa olsun, ordusu onu daha mütevazı bir amaca razı olmak zorunda bırakmıştı: Indus nehri ovası ve nehir ağzı civarındaki toprakların fethi.

326 yılının başlarından 325 yılı yazının ortasına kadar İskender'in ordusu güneye doğru ilerleyişini hiç durmadan, fakat yoğun bir direniş eşliğinde sürdürdü. Antik kaynakların anlattıkları katliam hikâyeleri, sefer boyunca hiç bu kadar şiddetli boyutlara ulaşmamıştır. Nihayet 325 yılı Temmuz'unda ordu Indus nehrinin ağzına vardı. Nehrin ağzı yakınlarındaki bir adada İskender babası Ammon'un istediği tanrılara kurbanlar kesti. Ardından Babil'e sağ salim bir deniz yolculuğuyla dönebilmeleri için Poseidon'a dua etmek üzere Hint okyanusuna açıldı. Böylece eve dönüş yolculuğu için hazırlıklar başlamıştı.

Hint Seferinin Sonuçları

İskender'in istilası neredeyse iki yüzyıl önce gerçekleşen I. Dareios'un seferinden sonra, batıdan Hindistan'a yapılan ilk büyük akındı. Tıpkı Dareios'un seferi gibi, İskender'in seferi de Hindistan ve buradaki halklar hakkında yeni bir bilgi akışı meydana getirdi. Fakat Persler gibi Makedonlar da Hindistan'da kısa süreliğine kalacaklardı. İskender'in ölümünden 10 ila 15 yıl kadar sonra, Makedon varlığı Hindistan coğrafyasından ve Hint bilincinden kaybolup gitti. Gerçi Yunan ve Hint sanatsal gelenekleri bir araya gelip Gandara sanatını ortaya çıkaracak ve Budist gelenekleri insan şeklinde açıklamak için stilistik bir kelime haznesi ortaya çıkacaktı, fakat Hint kültürü tarihsel kişilik olarak İskender'i unutacak ve zihinlerde yalnızca İskender efsanesinin menkıbevi şekli kalacaktı.

Bazı tarihçiler, İskender'in Hindistan'daki başarılarının geçici doğası nedeniyle, kralın bu bölgeye olan ilgisini, ordudaki isyan Ganj vadisine doğru ilerleyişi durdurur durdurmaz kaybettiğini düşünmektedirler, fakat bu sonuçlarla amaçları birbirine karıştırmak olur. İskender'in Hindistan'daki siyasi düzenlemeleri, Hindistan'da elde ettiği topraklardaki hakimiyetini batıya dönüşü sonrasında da korumayı amaçladığına işaret etmektedir. Indus vadisini güçlü paralı asker kıtalarının desteklediği üç Makedon satrap yönetiyordu. Taksiles gibi yerel hükümdarlar bu Makedon satrapların gözetiminde hakimiyetlerini koruyorlardı. Kuzeydeki satraplıkta üç yeni Yunan şehri kurulmuş, diğer satraplıklar için de bir kaç şehir kurulması için planlar yapılmıştı. İskender'in müttefiki Poros'un genişletilmiş krallığı da Makedonların doğu kanadını koruma altına almıştı. İskender Hindistan'da ele geçirdiği arazisi için titiz planlar yapmıştı, fakat yerine bıraktığı temsilcilerinin elindeki kaynakların, Makedon egemenliğini imparatorluğun bu uzak köşesinde sürdürmeye yeterli olmadığı anlaşılacaktı.

BATIYA DÖNÜŞ

İskender Persia'ya gitmek üzere 325 yılının Ağustos ayı sonlarına doğru Hindistan'dan ayrıldı. Ordusunu güneydoğu Pakistan'ın kurak bir bölgesi olan Gedrosia içinden geçirme niyetindeydi. Amacı, nesillerdir kullanılan rotayı, yani Hint okyanusunun kuzey kıyısı boyunca Indus nehrinin ağzından İran körfezine doğru uzanan yolu takip edecek donanmasına ikmal depoları oluşturmaktı. İskender'in donanma komutanı ve en yakın arkadaşlarından biri olan Nearkhos, sonraları daima bir rekabet ruhuyla hareket eden İskender'in aynı zamanda Gedrosia'da ordularından olan Semiramis ve Perslerin Büyük Kyros'unu gölgede bırakmayı kafasına koyduğunu ileri sürecekti. Nerdeyse iki ay boyunca İskender'in adamları Gedrosia'nın kuş uçmaz kervan geçmez topraklarında yaşam mücadelesi verdi. Askerlerin karıları, çocukları ve orduyla beraber yürüyen diğer siviller de sayılırsa yaklaşık 80 bin can, adeta hareket eden bir şehir meydana getiriyordu. Ordu nihayet Karmania'ya ve böylece selamete eriştiğinde, mallarının büyük kısmıyla beraber ani bir sel taşkınına kapılıp giden çoğu asker ailesi binlerce kişi hayatını kaybetmişti. İskender'in büsbütün yok olup gitmekten son anda kurtulduğuna dair hissi, balinalarla burun buruna gelmeler ve "hayaletli" bir adanın keşfi gibi türlü maceralarla dolu bir yolculuğun ardından, donanma 325 yılının Aralık ayında İran körfezinin sonuna sağ salim ulaştığında biraz olsun azalabilmişti.

İmparatorluğun Yeniden Düzenlenmesi

İskender'in Hindistan'dan dönüşü, imparatorluğunda baştanbaşa kargaşa çıkmasına neden oldu. Aralarında hem Makedon hem de İran uyruklular bulunan 8 satrap ve komutan kısa sürede görevlerinden alınarak idam edildiler. İskender'in en eski arkadaşlarından ve aynı zamanda kraliyet haznedarı Harpalos, yanında kralın hazinesinden yağmaladığı büyük bir servet ve kendine bağlı 6 bin paralı askerden oluşan bir orduyla Atina'ya kaçtı. Antik kaynaklar bu ayaklanmaya İskender'in karakterindeki bozulmanın neden olduğunu iddia ederlerken, İskender'in çağdaş hayranlarıysa, İskender'in yerine bıraktığı yetkililerin yolsuzluğa karıştığını ve baskıcı bir yönetim uyguladıklarını duyunca öfkeye kapıldığını ifade ederler. Fakat gerçek bundan biraz daha karmaşıktır. Gedrosia seferi sırasında geçtiği bölgelerin satrapları gibi kralın öfkesine kurban olanlardan bazıları, İskender'in aslında bizzat sorumlu olduğu facia için günah keçisi seçilmişlerdi. Bazılarıysa saray entrikaları ve kıskançlıkların kurbanı olmuştu, fakat Romalı tarihçi Curtius Rufus'un da zekice belirttiği üzere, bunların çoğu affedilmez bir suçun kurbanı olmuşlardı: İskender'in çıktığı seferden asla canlı olarak geri dönemeyeceğini farzederek imparatorluğu kendi çıkarları doğrultusunda sömürmeye başlamışlardı.

İskender'in tasarrufları, aşırı hırslı ve namussuz subaylarını cezalandırmakla sınırlı kalmadı. Gelecekte benzer sorunlarla bir daha karşılaşmamak için kolları sıvadı. Tüm satrapların kendilerine bağlı paralı askerleri dağıtmaları emredildi. Bu ortada kalmış meteliksiz paralı asker sürüleri Asya diyarının güvenliğini tehdit etmeye başlayınca, İskender Yunanistan'daki şehirlere sürgünlerin evlerine dönüşlerine izin vermesi emrini verdi. MÖ 324 yılı yazında Aristoteles'in damadı Nikanor kraliyet fermanını Olympia'da okuduğu sırada, tam tamına 20 bin sürgünün

fermanın okunuşunu dinlediği söylenir. Bu sürgünlerin çeşitli kentlere yeniden kabul edilmesi, takip eden yıllarda Yunanistan'da karışıklıklara neden olacak ve bu da Yunan kentlerinde İskender'in ölümünün ardından Makedon egemenliğinden kurtulabilmek için son bir girişimi daha tetikleyecekti.

Yunan ve "Barbar"ı Birleştirmek

İskender için bir başka ciddi tehdit de, emektar Makedon askerlerinin krallarıyla olan ilişkilerinin değişmesinden duydukları hoşnutsuzluktu. İskender 324 yılının bahar ayı başlarında Hindistan'daki fetihlerini şaşaalı bir şekilde kutladı. Ordudaki ve donanmadaki subaylara madalyalar verildi. Kutlamaların doruk noktasıysa, İskender'in halihazırda Roksane'yle evli olmasına rağmen, fethettiği topraklardan en az 7 kadınla evlenip kendisine örnek oluşturan babası II. Philippos'un teamüllerine uyarak III. Artakserkses ve III. Dareios'un kızlarını kendine eş olarak aldığı görkemli düğündü. Aynı törende İskender'in önde gelen 90 subayı da soylu Pers ve Mediali kadınları kendilerine eş olarak aldı. İskender'i örnek alıp Asyalı kadınlarla evlenen 10 bin askere de hediyeler veren kral, onlara karşı sorumluluğunu bu şekilde yerine getirmiş oluyordu.

İskender'in «halefler» diye hitap ettiği, Makedon tarzı savaş eğitimi alan 30 bin genç İranlıyı orduya katmasının ardından bu iyimser hava kısa sürede kaybolup gitti. İsimlerinden bunların zamanla Makedon birliklerinin yerini alacağı anlaşılıyordu. Bu sebeple İskender 324 yılı yazında Opis'te savaşmak için çok yaşlı veya hasta durumdaki emektarları terhis etme niyetini açıkladığında, ordunun ayaklanması da çok şaşırtıcı değildir. Askerler buna karşılık kralın hepsini birden terhis etmesini talep ederek alaycı bir dille, bundan böyle babası Ammon'a güvenmesini önerdiler. Ayaklanma ancak İskender Makedonyalıları "gerçek sofra arkadaşlarının" onlar olduğuna dair teskin etmeyi başardığında sona erdi.

Tabii emektarların bu zaferinin sadece sembolik bir değeri vardı. Makedonyalılar ayaklanmanın bitmesi onuruna Opis'te yapılan büyük şölende şeref koltuklarını dolduruyorlardı, fakat kral tasarladığı planlarını hayata geçirme konusunda kararlıydı. Bu olayın kısa bir süre ardından emektar askerlerini terhis etti ve bunları Makedonya'ya geri gönderirken bu askerlerin Asyalı kadınlarla yaptıkları evliliklerden olma çocuklarını sadece kendisine sadık olacak yeni nesil ordusunun nüvesi olarak yanında tutmayı tercih etti. Aynı zamanda orduya İranlı birliklerin kaynaştırılması da devam ediyordu.

Babil'de Ölümü

İskender'in hükümdarlığının son yılı çok hareketli geçmiştir ve hayata geçirilememiş planlarla doludur. Bu yıl, başına gelen talihsiz bir olayla başladı. 324 Kasım'ında İskender'in en yakın arkadaşı Hephaistion son nefesini verene kadar içip hayatını kaybetti. Kederden gözleri dönen kral, Hephaistion'un doktorunu idam ettirdi ve Babil'de Hephaistion'un onuruna ziggurat biçimli devasa bir anıt yapılmasını emretti. Ammon'dan da onay aldığına kanaat getirince Yunan kentlerinden arkadaşına kahramanlara verilen türden onurlar bahşedilmesini emretti. İskender'in Yunan tebaasına kendisine tanrı olarak tapmasını emretmesi de muhtemelen bu zamana denk gelmektedir.

323 baharında Babil'e geldiğinde İskender Yunanlardan ve Akdeniz'deki diğer halk-

lardan kendisini tebrik etmek ve ricalarda bulunmak üzere gelen heyetleri ağırladı. Burada bir sonraki büyük projesine, yani Arabistan'ın fethini planlamaya başlamıştı; fetih gerekçesiyse, Arapların kendisini tebrik için bir heyet yollamamasıydı. Fakat yaklaşan ölümüne işaret eden alametler dilden dile dolaşmaya çoktan başlamıştı. Babilli rahipler çaresizlik içinde kadim vekil-kral ayinini dahi yeniden hayata geçirmişlerdi. Bu ayinde bir suçluya kral giysisi giydirilip kral tacı başına geçirilir ve ardından kralın hayatını tehdit eden laneti bertaraf etmesi umuduyla bu kişi idam edilirdi.

Bu nafile çaba bir sonuç vermeyecekti. 29 Mayıs'ta İskender subaylarından birinin ev sahipliğindeki şölende hastalandı. Yaklaşık iki hafta boyunca yüksek ateşle birlikte seyreden bir sayıklama nöbeti geçirdikten sonra, MÖ 10 Haziran 323 tarihinde hayatını kaybetti. Sonradan ortaya çıkan söylentilere göre Aristoteles ve Avrupa'daki naibi olarak atadığı Antipatros tarafından tertip edilen bir tuzağın kurbanı olmuştu. Bundan daha büyük bir olasılıksa, sürekli yapılan seferlerden ve aldığı sayısız savaş yarasından bitap düşen vücudunun, Babil'de yakalandığı sıtma gibi bir hastalığı atlatamamasıydı. Öldüğünde daha 33 yaşında bile değildi.

İSKENDER'İN BAŞARILARI

Kahraman da olsa, zalim de olsa, İskender'in yaşayıp izini bıraktığı dünya artık asla eskisi gibi bir dünya olmayacaktı. Akdeniz'den Hindista'na kadar Avrasya birleştirilmişti ve antikçağın sonuna kadar da bu şekilde kalacaktı. İskender'in imparatorluğu için planlarıysa bilinmiyordu. Bu kısmen ani ölümüne bağlıydı. Fakat bundan daha temel bir neden daha vardır. Roma imparatoru Augustus'a İskender'in ölümünün yaklaştığı sıralarda şimdi ne yapacağını şaşırdığı anlatıldığında, İskender'in imparatorluğunu yönetmenin, onu fethetmekten daha büyük bir iş olarak görmemesine hayret ettiğini ifade etmiştir. Beklenilebileceği üzere, İskender'in yazdıkları notlar görkemli anıtlardan ve gelecekte yapılması planlanan seferlerden ibaretti, bunların arasında imparatorluğun nasıl yönetileceğine dair bir şey yoktu. En üst kademedeki Pers yöneticileri, kendisine sadık Makedon, Yunan veya yerel hükümdarlarla değiştirmenin yeterli olacağını düşünüyor da olabilirdi. Pers imparatorluğunun yerini alacak ve antikçağın geri kalanında batı Asya'nın büyük bir kısmı için gerekli sosyal ve kültürel ilişkiler için çerçeve oluşturacak yeni siyasi düzenin ayrıntılarını biçimlendirecek olan İskender'in halefleri olacaktı.

ANAHTAR TERİMLER

Büyük İskender
İskenderiye
Antipatros
Gaugamela Savaşı
Granikos Savaşı
Hydaspes Savaşı
Issos Savaşı
Bessos
Kallisthenes
III. Dareios
Gordion Düğümü
Büyük Kral
Parmenion
Persepolis
Philotas
proskynēsis
Roksane
Zeus-Ammon

OKUMA ÖNERİLERİ

Badian, Ernst. 2012. *Collected Papers on Alexander the Great.* London: Routledge. Usta bir tarihçi tarafından İskender'in hükümdarlığının tüm yönlerini irdeleyen ve incelikle yazılmış makaleler.

Bosworth, A.B. 1988. *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great.* Cambridge, UK: Cambridge University Press. İskender döneminin duygusallıktan uzak ve berrak bir dille yazılmış siyasi ve askeri tarihi.

_____ 1996. *Alexander and the East: The Tragedy of Triumph.* Oxford: Clarendon Press. İskender'in Hindistan seferi ve bu seferin antik ve çağdaş tarihçiler tarafından ele alınışıyla ilgili aydınlatıcı bir çalışma.

Briant, Pierre. 2010. *Alexander the Great and His Empire.* çev. A. Kuhrt. Princeton, NJ: Princeton University Press. Perslerin gözünden İskender'in hükümdarlığına dair muhteşem bir anlatım.

Green, Peter. 1991. *Alexander of Macedon, 356-323 BC: A Historical Biography.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Büyük İskender'in canlılığıyla ve akademik usulleriyle dikkat çeken bir biyografisi.

Heckel, Waldemar. 2006. *Who's Who in the Age of Alexander the Great.* Oxford: Blackwell Publishing. İskender dönemine dair kapsamlı bir biyografya sözlüğü.

Holt, Frank L. 2005. *Into the Land of Bones: Alexander the Great in Afghanistan.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press. İskender'in orta Asya seferi ve bu seferin Yunan kültürünün Baktria'da tesis edilmesindeki önemine dair etkili bir anlatım.

Mossé, Claude. 2001. *Alexander: Destiny and Myth.* Çev. Janet Lloyd. Baltimore: Johns Hopkins University Press. Antikçağdan günümüze İskender'e dair yorumları inceleyen anlaşılır bir çalışma.

Roisman, Joseph ve Ian Worhington, eds. 2010. *A Companion to Ancient Macedonia.* Oxford: Wiley-Blackwell. Önemli araştırmacılar tarafından kaleme alınan anlaşılması kolay, geniş kapsamlı ve son derece değerli 27 adet makale.

Stewart, Andrew. 1993. *Faces of Power: Alexander's Image and Hellenistic Politics.* Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Antikçağda en çok tanınan kral portresinin gelişimi ve kullanımına dair ayrıntılı bir çalışma.

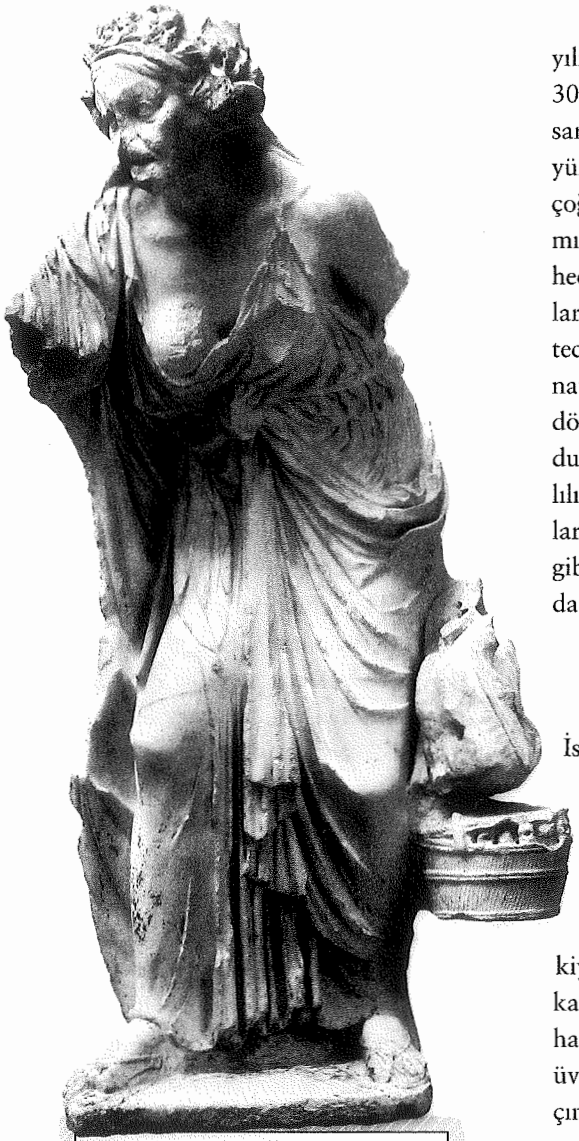
Stoneman, Richard. 2008. *Alexander the Great: A Life in Legend.* New Haven: Yale University Press. İskender efsanesi ve dünya edebiyatına etkisini inceleyen aydınlatıcı bir çalışma.

Wheeler, Mortimer. 1968. *Flames over Persepolis: Turning-Point in History.* New York: Reynal. İskender'in seferine dair arkeolojik bulgulara dair öncü bir araştırma.

Worhington, Ian. 2012. *Alexander the Great: A Reader.* 2nd ed. London: Routledge. İskender'in hükümdarlığına dair temel tarihi meseleleri ele alan birincil ve ikincil kaynakların antolojisi.

YENİ DÜNYA: HELLENİSTİK DÖNEM

İskender'in fetihleri Yunanların bildiği dünyayı sonsuza dek değiştirecekti. Daha önce Pers imparatorluğunun yanıbaşında bulunan minik kent devletlerinin vatandaşları durumundaki Yunanlar, şimdi Akdeniz'den Hindistan'a uzanan uçsuz bucaksız coğrafyaya hükmeder hale gelmişti. Bu devasa "kozmopolis"i (kelime anlamıyla kainatı kapsayan kent devleti anlamına gelir) birleştiren tek unsur, Yunancanın ortak yönetim ve kültür dili olarak kullanımı ile bu geniş bölgenin çeşitli noktalarına dağılmış yerleşimler olarak oluşturulan Yunan kültürü adacıklarıydı. Devrimsel yeniliklerin yaşandığı bu ortamda hem Yunanlar hem de Yunan olmayanlar, bir yandan dedelerinin yaşadığı dünyadan son derece farklı bir dünyada yaşarken, bir yandan da geleneksel değerlerine sahip çıkmaya gayret ediyorlardı. Çağdaş dünya klasik *polis* ve onun beslediği kültüre çok şey borçludur, bununla birlikte çağdaş dünyanın pek çok bakımdan en büyük benzerlik taşıdığı devir, tarihçilerin Hellenistik dönem olarak adlandırdıkları bu yeni devirdir.

Figür 12.1. Genellikle Pazarcı Yaşlı Kadın olarak anılan, tavuk taşıyan yaşlı bir kadına ait bu heykel büyük olasılıkla, en iyi elbisesini giyinip kuşanmış ve başına sarmaşıktan bir taç takmış yaşlı bir köylü kadınını Dionysos festivaline iştirak ederken temsil etmektedir. Bu heykel MÖ 3. veya 2. yüzyıla ait Hellenistik orijinalinin Roma dönemi mermer kopyasıdır. New York, Metropolitan Sanat Müzesi.

Hellenistik dönem İskender'in MÖ 323 yılındaki ölümünden VII. Kleopatra'nın MÖ 30 yılındaki ölümüne uzanan üç yüzyılı kapsar. Çağdaş emperyal güçlerin çok kültürlü büyük ülkeleri yönetme hususunda karşılaştıkları çoğu güçlük, Hellenistik dönemde de yaşanmıştı. Stoacılık, Epikurosçuluk, Kinizm ve Şüphecilik gibi bu dönemin revaçtaki felsefe akımları, aynı şekilde bugün benzer ilgi ve kaygıları tecrübe eden insanlara da hitap etmektedir. Sanat alanında konu ve tarz repertuvarı, Klasik dönemin katbekat ilerisine geçerek yenilmişlik duygusunu tadan atletlerin haletiruhiyesi, yaşlılığın getirdiği harabiyet, çocukların, kadınların ve hatta Yunan olmayanların yaşamları gibi meselelerle duygudaşlık kurarak bunları da kapsayacak şekilde genişlemiştir.

HALEFİYET MÜCADELESİ

İskender MÖ 323 yılında aniden öldüğünde Pers imparatorluğu ortadan kalkmış, fakat onun yerine henüz başka bir rejim oturmamıştı. İmparatorluğu bir arada tutan tek unsur, İskender'in büyüleyici kişiliğiydi. Bir an önce yeni bir kralın seçilmesi gerekiyordu, fakat tahtın varisi yoktu. İskender'in karısı Roksane hamileydi, kralın ailesinden hayatta kalan tek temsilciyse, zihnen arızalı üvey kardeşi Arrhidaios'tu. Dolayısıyla kaçınılmaz olarak naiplik müessesesine ihtiyaç vardı, fakat naip kim olacaktı ve kimin çıkarlarını kollayacaktı?

İskender ölüm döşeğinde hükümdar mührünü baş idarecisi Perdikkas'a vermişti ve İskender'in muhafızlarıyla süvarileri, Perdikkas'ın Roksane'den olacak çocuğun doğumunu bekleme önerisini destekliyorlardı. Fakat Makedon piyadeler ayaklanıp Arrhidaios'un kral olmasını talep etti. Nihayetinde iç savaş çıkmasını tuhaf bir uzlaşma önledi; buna göre

şayet Roksane'nin çocuğu erkek olursa, Arrhidaios ile bu çocuk ortaklaşa kral olacaktı. Roksane gerçekten bir erkek çocuğu doğurunca, Arrhidiaos ile birlikte IV. Aleksandros ve III. Philippos adlarını alarak kral ilan edildiler. Kapıdaki kriz böylece aşılmıştı aşılmasına, fakat müteakip olaylar, ölümünden sonra görkemli "cenaze şölenleri" öngören İskender'in kehanetini doğru çıkaracaktı.

PERDIKKAS'IN NAİPLİĞİ

İskender'in ölümünün ardından yapılacak işler halef seçiminden ibaret değildi. Yeni imparatorluk yönetiminin hedefleriyle ilgili kararların da alınması gerekiyordu. İskender'in hükümdarlığını şekillendiren unsurlar fetih ve genişlemeydi, İskender ölüm döşeğindeyken dahi Arabistan'ı fethetme planları kuruyordu. Fakat Perdikkas'ın bu tür hayallerde gönlü yoktu. Bitkin düşmüş askerler, İskender'in ölmeden yaptığı son planlardan vazgeçilmesini istiyordu. Artık sıra Makedon egemenliğinin güçlendirilmesine ve zafer meyvelerinin tadını çıkarmaya gelmişti, en azından askerlerin düşüncesi bu yöndeydi.

Kral halefliğinin hallolmasıyla birlikte Perdikkas imparatorluğun satraplıklarına yeniden atamalar yaparak kısa sürede naiplik düzenlemelerini de yoluna koydu. Kaynaklar İskender'in ardıllarına düşen satraplıkları tarihsel bir yanlışlıkla özet geçmektedir; buna göre Kapadokya Eumenes'e, Mısır **I. Ptolemaios**'a, Trakya **Lysimakhos**'a ve Batı Anadolu'nun büyük bir kısmı **Tek Gözlü Antigonos**'a verilmişti. Fakat Kapadokya henüz fethedilmemişti, Mısır fırsatçı satrap Naukratisli Kleomenes'in elindeydi, Trakya'nın büyük bir kısmıysa çıkan bir ayaklanma sonucu kaybedilmişti. Perdikkas'ın hükmünü devam ettirebilmesi için doğal olarak Asya'daki güçlü Makedon satrapları kendine yabancılaştırmaktan kaçınması gerekiyordu ve bu tür atamalar da bu ihtiyacı karşılamaya yönelikti.

Bunlar olup biterken imparatorluğun hem doğu hem de batı uçlarında isyanlar da patlak verdi. İskender'in Asyalı tebaası kralın ölümünden sonraki kriz süresince sessizliğini korumuştu, fakat aynı durum Yunanlar için söz konusu değildi. İlk önce Baktria'daki Yunan koloniciler ayaklandı, fakat isyanları kısa sürede bastırıldı. Avrupa'daki Yunanların bu olayla neredeyse aynı anda başgösteren ayaklanmasıysa bundan çok daha ciddi bir durum arzediyordu. Avrupa'daki kalkışmanın kökenleri MÖ 324 yılında alınan sürgünlerin yurda dönüşü kararına kadar uzanıyordu. Bu durum Yunan şehirlerini toplumsal ve siyasi çalkantılara sürükleyebilecek nitelikte bir tehlikeydi ve en çok da Atina ile Aitolia'yı tehdit ediyordu. Başlangıçta zafer Yunanlardan yana gözüküyordu. Antipatros, Thessalia'nın Lamia kentinde kuşatılmıştı, zaten ayaklanma da ismini buradan alır: Lamia Savaşı (MÖ 324-322). Fakat sonradan olaylar Yunanların aleyhine döndü. Atina donanması Amorgos Savaşı'nda kesin bir yenilgiye uğratıldı ve Asya'dan gelen Makedon takviye kuvvetleri, Antipatros'un 322 yılında Yunan ordusunu Thessalia'daki Krannon'da yenmesini sağladı. Antipatros daha fazla ayaklanma yaşanmasının önünü kesmeyi hedefliyordu. Bu nedenle Korinthos Birliğini dağıttı ve Yunanların bir tebaa değil, müttefik oldukları masalına da böylece son verdi. Antipatros, Atina'da demokrasi yönetimini de sona erdirdi. Bu olay sonrasında Demosthenes intihar ederken, diğer demokrat liderler de idam edildi. 12 bin yoksul Atinalı vatandaşlık haklarından men edildi. Böylece Atina yeniden gücünü yabancı bir garnizondan alan oligarşiye dayalı olarak yönetilmeye başlanmıştı.

Perdikkas'ın Ölümü

Antipatros Lamia Savaşıyla meşgulken, Perdikkas da Asya'daki satraplar üzerinde hakimiyet kurmaya çabalıyor, bu konuda onu özellikle Eumenes'e satraplığı Kapadokya'nın hakimiyetini sağlama konusunda yardım etmeyi reddeden Phrygia satrabı Tek Gözlü Antigonos oyalıyordu. Antigonos kendisini bu durumdan kurtarmak için Makedonya'ya sıvışıp Perdikkas'ın Kleopatra'yla, yani İskender'in kız kardeşiyle evlenme planları yaptığı haberini yaydı. Antigonos'un bu haberi Antipatros'u çileden çıkardı ve naipliği parçaladı, fakat İskender'in ardılları arasında savaş, esasen Ptolemaios İskender'in cenaze alayını Makedonya yolundan döndürüp Mısır'a çevirince patlak verdi. Perdikkas, otoritesine karşı girişilen bu meydan okumayı görmezden gelemezdi, fakat 321 yılında giriştiği Mısır seferi, Ptolemaios Nil'in bent kapaklarını açıp Perdikkas'ın binlerce askerinin boğulmasına neden olunca başarısızlıkla sonuçlandı. Mağlubiyetten dolayı inançlarını kaybetmiş ve Ptolemaios'un verdikleri sözlerle aklı çelinmiş subayları, Perdikkas'ın yaşamına bir suikastle son verdi.

Galipler naipliği yeniden düzenlemek amacıyla kısa süre içinde Suriye'deki Triparadeisos'ta bir araya geldiler. Antipatros kral naibi olarak Perdikkas'ın yerini alıyor, satraplıklar da yeniden dağıtılıyordu. Ptolemaios ve Lysimakhos satraplıklarına iade edilirken, **Seleukos**'un payına satraplık olarak Babil düştü. Eumenes ölüm cezasına çarptırıldı ve Asya *strategos*u olarak atanan Tek Gözlü Antigonos, onu yakalamakla görevlendirildi. Antipatros da iki kralla beraber Makedonya'ya döndü.

İskender'in on yıl önce Asya'ya adım atmasından bu yana ilk kez Pella'daki kraliyet sarayında bir kral oturacaktı, fakat görünüş aldatıcıydı. Perdikkas Asya satraplarını kontrol altında tutmayı başaramamıştı, Antipatros'unsa böyle bir işe girişeceği bile şüpheliydi. Bu yeni durumu kendi çıkarına kullanmaya en uygun konumdaki kişiyse, Asya'daki tüm kraliyet birliklerini ve kaynaklarını hakimiyetinde tutan Tek Gözlü Antigonos'tu.

TEK GÖZLÜ ANTIGONOS'UN ÜSTÜNLÜK DÖNEMİ

Antigonos'un Asya'da üstünlüğü ele geçirmesi çok hızlı gerçekleşti. Eumenes'i kısa sürede Kapadokya'dan kovan Antigonos ona diz çöktürmek üzereydi ki, MÖ 319 yılında Antipatros'un ani ölümü yeni bir çatışmayı tetikledi. Antipatros'un oğlu Kassandros babasının II. Philippos döneminin bir başka ismi olan Polyperkhon'u kral naibi olarak seçmesinden hoşnutsuz olmuş ve Antigonos'un yanına sığınmıştı. Bu da Antigonos, Kassandros, Ptolemaios ve Lysimakhos'un yeni naibe karşı güçlü bir ittifak oluşturmasına zemin hazırladı.

Bu mücadele 3 yıl sürdü ve hem Avrupa hem de Asya'da krallık ülküsünün çöküşü ve Argeadai hanedanının ortadan kalkmasıyla sonuçlandı. Olympias mücadeleye kendi yanında girince, Polyperkhon kısa süreli bir başarı yakaladı, fakat Olympias'ın torunu IV. Aleksandros'a olan tutkusu, III. Philippos ve kraliçe Eurydike'nin ölümüne ve dolayısıyla Makedon aristokrasisinin çoğunun kendisinden uzaklaşıp Kassandros'un etrafında toplanmasına yol açtı. III. Philippos'un ölümünden kısa bir süre sonra Olympias idam edildi ve böylece torunu da Kassandros'un eline düştü. Kassandros, IV. Aleksandros'un naibi olacağını iddia ediyordu, fakat aslında Makedonya'nın yeni hakimi olmuştu. IV. Aleksandros ve Roksane Amphipolis'te ev hapsine mahkum edildi ve bir daha halk içinde asla görülmedi.

Krallık ülküsü, Asya'da da benzer bir kadere kurban gidecekti. 3 yıllık mücadelenin ardından Eumenes 316 yılında ihanete uğrayarak kendi askerleri tarafından Antigonos'a teslim edildi ve Antigonos onu idam etti. Avrupa'daki gibi Asya'da da İskender'in halefleri adına kazanılan zaferler, Argeadai hanedanının gasp edilmesiyle sonuçlanmıştı. Antigonos kısa süre içinde önemli satraplıklara kendi taraftarlarını yerleştirdi. Resmen IV. Aleksandros'un Asya'daki *strategos*u olan Antigonos, fiiliyatta tıpkı Kassandros'un Avrupa'da yaptığı gibi bu çocuk kralın Asya'daki uçsuz bucaksız topraklarını hakimiyeti altına almıştı.

Yunanların "Özgürlüğü"

Antigonos'un başarısı kısa süreli oldu. 315 yılında müttefikleri, ele geçirdiği toprakları kendileriyle paylaşmasını talep etti. Antigonos buna bir ültimatomla karşılık verip karşısındakilerin tüm Yunan kentlerini özgür olarak tanıması talebinde bulundu. Aslında tüm bu ültimatomlar propagandadan ibaretti, fakat Antigonos'un Yunan özgürlüğü meselesini devreye sokması, Yunan desteğini arkasına alabilmeye yönelik kurnazca bir denemeydi. Antigonos şimdiye kadar hakimiyeti altındaki hiçbir Yunan kentini özgür kılmamıştı, fakat bu çıkışının Yunanistan'da ses getireceğine inanmakta haklıydı. Zaten 319 yılında Atina ayaklandığında, Polyperkhon daha o zaman Yunanlara demokrasiyi ve özgürlüğü tesis edeceğine dair söz vermişti. Antigonos Makedonya'yı işgal etmesi durumunda, bu beyanının Kassandros'a diş bileyen Yunan tebaası üzerinde benzer bir etki yaratacağını umuyordu. Fakat Antigonos'un Makedonya işgali asla gerçekleşmedi. Ptolemaios, Antigonos'un oğlu Demetrios'u 312 yılında Gaza'da mağlup etti ve Seleukos'un Babil'e dönüşüne yardım etti. Seleukos da burada doğu satrapları arasındaki huzursuzlukları azdırdı. Güney ve doğu cepheleri enkaza dönmüş Antigonos, 311 yılında eski müttefikleriyle barış yapmaya mecbur kaldı.

311 barışıyla Antigonos nihayet İskender'in imparatorluğunun tamamının hakimiyetini elde etme girişiminin başarısız olduğunu kabul etmiş oluyordu. Anlaşmaya göre Kassandros Avrupa *strategos*u olarak kalacak, Antigonos da Asya *strategos*u olmaya devam edecekti. Ptolemaios ve Lysimakhos da satraplıklarını ellerinde tutacaklar, Yunan kentleriyse özgür olacaktı. Antigonos, Yunan özgürlüğü kaidesine verdiği içi boş destek karşılığında sadece, aslında savaşın başından beri varolan imparatorluğun bölünmüşlüğünü kabul etmiş oluyordu.

Antigonos'un Son Kumarı

311 barışı, Antigonos ve rakiplerinin güç toplamak için kullandıkları bir ateşkesten öteye geçemedi. Savaşsa 307 yılında Demetrios Yunanistan'ı "tüm Yunan şehirlerine özgürlük" parolasıyla istila ettiğinde, kaldığı yerden devam etmeye başladı. Demetrios kısa sürede başarıya ulaşıp Atina'yı Kassandros'un elinden kurtararak burada demokrasiyi yeniden tesis etti. Sonraki yıl Kıbrıs'ı işgal edip Salamis'i kuşattı. Bu kuşatması, ona sonraları *Poliorketes* (kuşatmacı) lakabını kazandıracak destansı kuşatmalarından ilkiydi. Ptolemaios'un kente nefes aldırmak için yolladığı donanmayı ezici bir yenilgiye uğrattı. Demetrios'un bu zaferi siyasi dünyayı da dönüştürdü. İskender'in ardılları, çocuk-kral IV. Aleksandros'un 310 yılında ölümünden sonra bile onun sözde vekilleri olarak hareket etmeyi sürdürüyorlardı. Fakat Demetrios'un zafer haberi Antigonos'un Suriye'deki ordusuna ulaştığında, askerleri Demetrios ve Antigonos'u kral olarak

selamladılar ve böylece Argeadai hanedanının sonu da böylece resmen ilan edilmiş oldu.

Homeros'un kahramanları gibi Makedon krallar da askeri önderlerdi ve Demetrios'un Salamis'teki zaferinin şanı, kendisinin ve babasının kral ilan edilmesini meşrulaştırıyordu. Bir yıl içinde Kassandros, Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos da "kral" unvanını aldılar ve bu şekilde bağımsızlıklarını ilan ettiler. 311 yılındaki barışla sekteye uğrayan İskender'in mirasının hakimiyeti için girişilen mücadele de yeniden başladı. 301 yılında Lysimakhos ve Seleukos'un Phrygia'daki Ipsos'ta Antigonos ve Demetrios'u yenilgiye uğratmasıyla bu mücadelenin sonuna gelindi. Antigonos, Seleukos'un fillerinin altında kalıp ezilerek can vermiş, Demetrios savaş alanını kaçarak terketmiş, baba oğulun imparatorluk hayalleri de böylece yerle bir olmuştu.

YENİ DÜZENİN DOĞUM SANCILARI (MÖ 301 - 276)

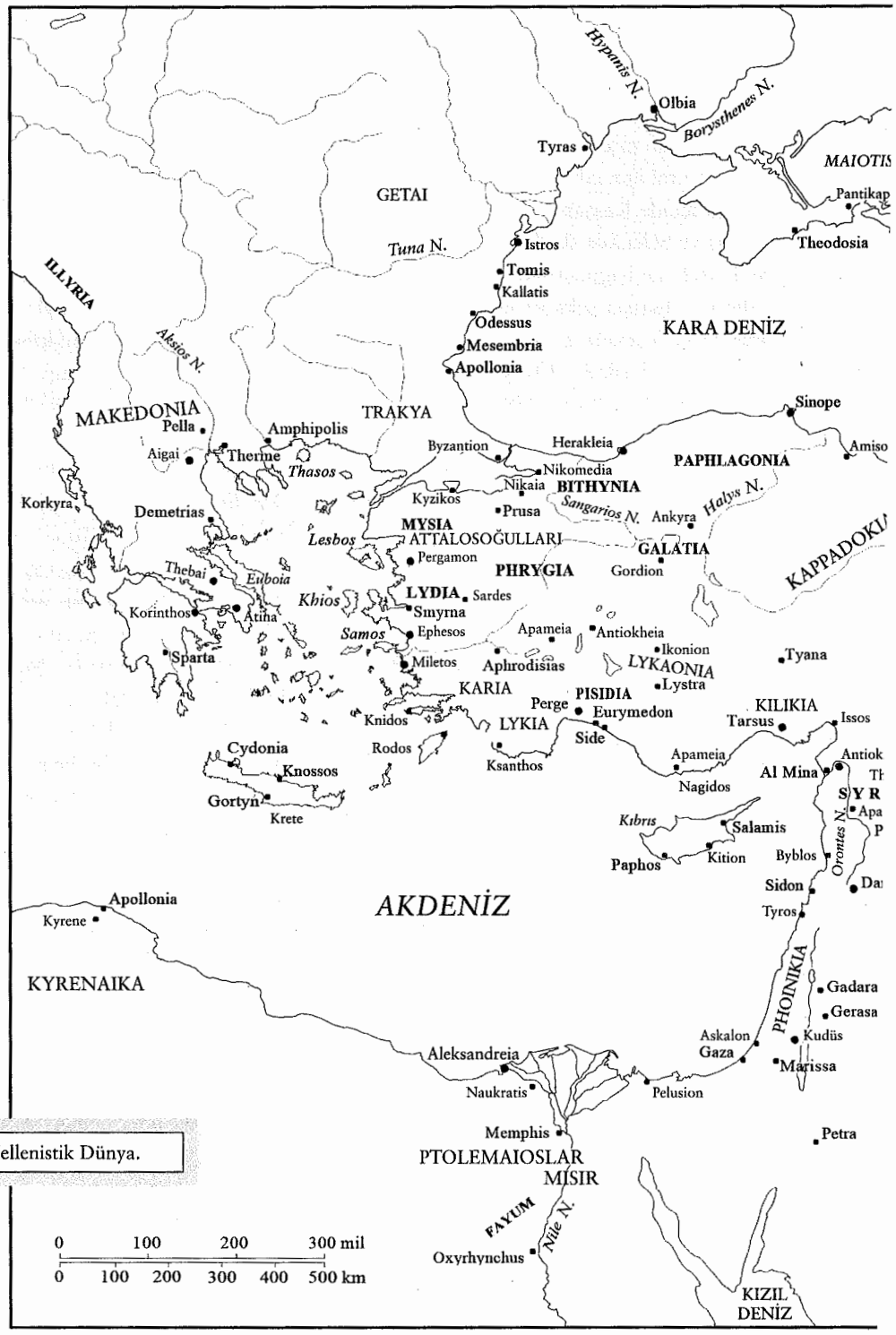
Antigonos'un düşmanları, onun ölümünden sonra Asya'daki topraklarını bölüştüler. Lysimakhos'a Toros Dağlarının kuzeyinde kalan Anadolu toprakları düşerken, Seleukos da elinde bulundurduğu Babil ve İran'a, güney Anadolu ile Suriye ve Mezopotamya'yı ekliyordu. Batı Asya'nın bu şekilde iki devasa krallığa bölünmesi, iki krallığın sınır kesimlerinde oluşacak bir gerginliğin habercisiydi ve beklenen de oldu, fakat evvelden hesaplanamayan bir gelişme daha yaşandı. 301 yılında Ptolemaios Judaea,* Fenike ve güney Suriye'yi işgal etmişti. Kendisini korumaya almak için Lysimakhos'la bir ittifaka gidip bu ittifakı da evliliklerle sağlamlaştırdı. Lysimakhos Ptolemaios'un kızı Arsinoe (II. Arsinoe adıyla gelecekte Mısır'ın kraliçesi olacaktır) ile evlenirken, Ptolemaios'un gelecekte tahta geçecek küçük oğlu **II. Ptolemaios** da Lysimakhos'un kızıyla evleniyordu. Seleukos bu hamleye Demetrios'la ittifak yaparak cevap verdi. Tek Gözlü Antigonos'un oğlu Demetrios, artık babasının donanması ve Ege'de eline geçirdiği bir avuç liman yardımıyla oluşturduğu "deniz imparatorluğuna" hükmediyordu. Savaşın yeniden başlaması kaçınılmaz görünüyordu, fakat bu savaş on yıl kadar gecikmeli olarak vuku bulacaktı.

Bu sırada, yani 290'lı yıllar boyunca krallar dikkatlerini kendi krallıklarının gelişimine verdi. Lysimakhos Tuna'nın ötesinde yaşayan *Getae* kavmine karşı savaşırken, bir yandan da birkaç yeni kent kurup, aralarında Ephesos'un da bulunduğu birkaç Anadolu kentini yeniden düzenledi. Ptolemaios Mısır'ın idari işlerini yoluna koydu; fakat en faal kral Seleukos'tu. Seleukos Suriye'de sayısız kent ve askeri yerleşme kurmuştu. Bu kentlerin arasında Orontes** nehrinin ağzı civarında bulunan yeni ve büyük başkenti Antiokheia*** da bulunuyordu. Binlerce Yunan Mısır'a ve Batı Anadolu'ya göç ettikçe bu yeni kentler de büyüyüp refaha kavuşarak devasa bir nüfusa, daha önce Ege Yunanistan'ında görülmemiş kamu binalarına ve bilumum imkânlara kavuşacaklardır. Hellenistik dönem Antiokheia'sına dair bilinen pek az şey vardır, fakat Pharos fenerinin deniz altında kalmış kalıntıları ile Ptolemaiosların İskenderiye limanındaki saraylarının keşfi, kadim İskenderiye'nin ihtişamını nihayet ortaya koymaya başlamıştır.

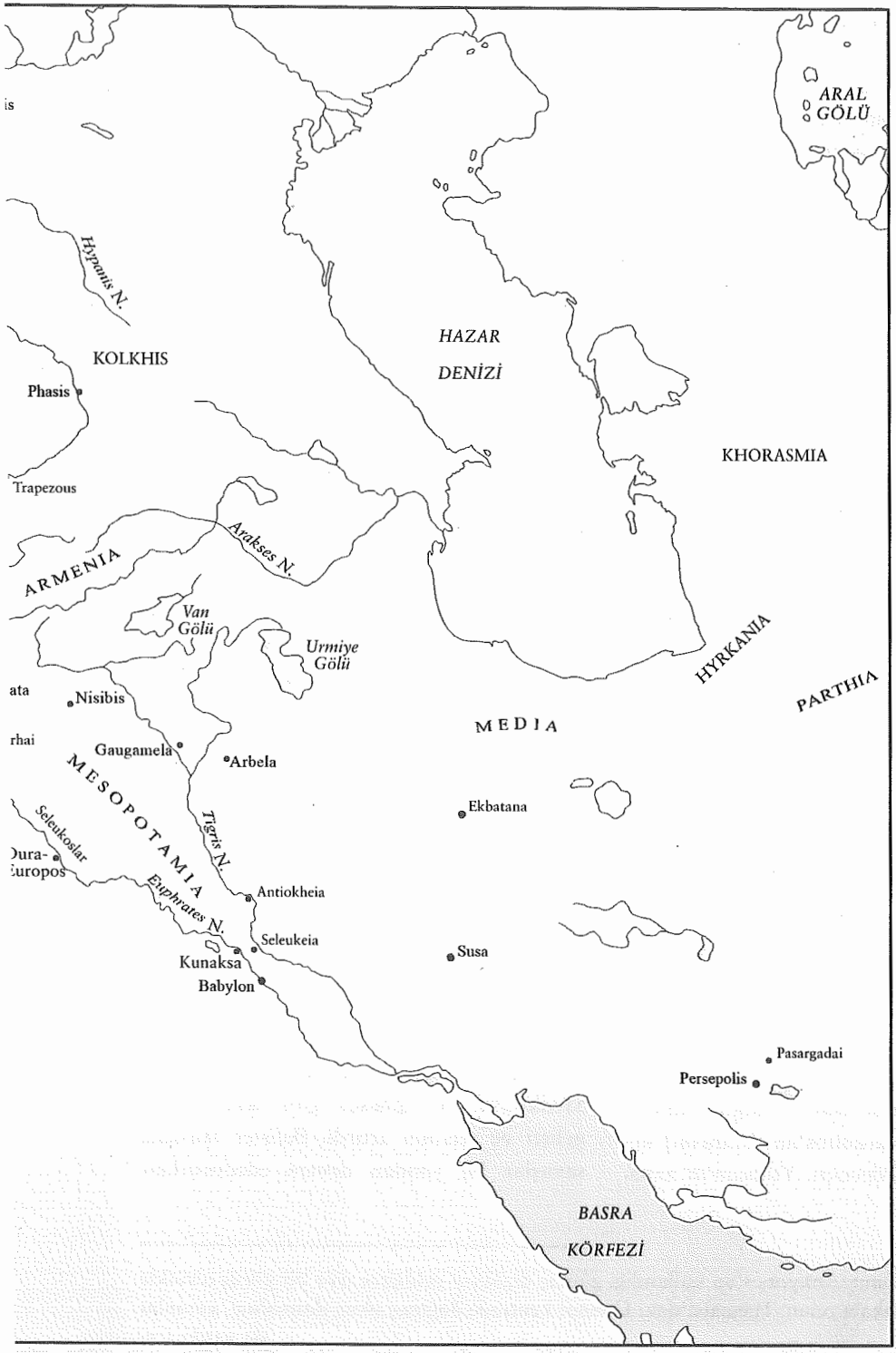
* Judaea: Yahudilerin yaşadığı kabaca Kudüs ve civarındaki toprakları kapsayan topraklar -çn.

** Asi nehri -çn.

*** Antakya -çn.

Figür 12.2. Hellenistik Dünya.

ARAL GÖLÜ
Hypanis N.
HAZAR DENİZİ
KOLKHIS
Phasis
KHORASMIA
Trapezous
Araxes N.
ARMENIA
Van Gölü
Urmiye Gölü
HYRKANIA
PARTHIA
Nisibis
MEDIA
Gaugamela
Arbela
MESOPOTAMIA
Ekbatana
Seleukoslar
Tigris N.
Euphrates N.
Antiokheia
Seleukeia
Susa
Kunaksa
Babylon
Pasargadai
Persepolis
BASRA KÖRFEZİ

Nihai Mücadele

Demetrios Poliorketes'in hakimiyetinde, toprağı olmayan bir "krallık" vardı. 294 yılında bu eksikliği kapatma hedefiyle yola çıkıp Kassandros'un birbiriyle çekişen oğullarının elindeki Makedonya'yı işgal etti. Fakat bu başarısı kısa süreli olacaktı. Çünkü Demetrios için Makedonya, Asya'ya bir atlama tahtasından ibaretti, fakat o istilaya hazırlanamadan rakipleri ona saldırdı. Lysimakhos ve Epeiros kralı Pyrrhos Makedonya'yı istila etti ve Demetrios'u planladığı Asya seferini tam hazırlanamadan 286 yılında başlatmaya zorladılar. Seferin sonucuysa kaçınılmazdı. Sayı üstünlüğünü elde edemeyen ve hastalıklarla boğuşan Demetrios, nihayetinde Seleukos'a teslim oldu ve hayatının son birkaç yılını Antiokheia yakınlarında ev hapsinde geçirdi.

Demetrios'u alt edenlerin ömrü de uzun olmayacaktı. Trakya'da tatsız bir halefiyet krizinden yararlanan Seleukos, Lysimakhos'un krallığını istila etti. 80 yaşlarının üzerinde olan iki yaşlı kralın kuvvetleri, 281 yılının başlarında Phrygia'daki Korupedion ovasında karşı karşıya geldi. Savaşın sonunda Lysimakhos savaş alanında can verdi ve böylece Seleukos en sonunda İskender'in ardıllarının durmadan peşinde koştuğu rüyayı gerçekleştirdi, yani tüm imparatorluğun hakimiyetini ele geçirmeyi başardı. Fakat Seleukos da bu zaferinin tadını uzun süre çıkaramayacak, Ptolemaios'un sürgün edilmiş oğlu Ptolemaios Keraunos'un (Yıldırım) suikastine kurban gidecekti. Yıldırım'ın zafer dolu günleri de kısa sürede geçip gitti. Yıldırım, MÖ 4. yüzyılın başlarından itibaren Batı Avrupa'daki yurtlarından güneydoğuya doğru göç etmeye başlayan Keltlere (yani Gallialılara) karşı Makedonya'yı savunurken 279 yılında bir savaşta hayatını kaybetti.

Kelt tehdidi kısa süreli olmakla birlikte, önemli sonuçlar da doğuracaktı. Keltler bir süre sonra Anadolu'ya geçecekler, fakat bu geçiş Delphoi'da ve Lysimakheia'da, Aitolia Birliği ile Demetrios Poliorketes'in oğlu Antigonos Gonatas (kütleyen diz*) tarafından yenilgiye uğratılmalarının ardından gerçekleşecekti. Keltlere karşı alınan bu zaferler hem Aitolialıların hem de Antigonos'un durumlarını kuvvetlendirecekti; Aitolialıların orta Yunanistan'da egemen bir güç ve Delphoi'un hamisi olarak palazlanışını sağlarken, Antigonos'un elindeki Makedonya krallığınıysa meşru bir zemine oturtacaktı. Böylece İskender'in imparatorluğunun enkazından yavaş yavaş ve türlü zorluklarla doğan yeni siyasi düzenin son parçaları da yerine oturmuştu.

HELLENİSTİK DÜNYANIN *POLIS*İ

Yeni Makedon krallıklarının ortaya çıkışı Yunanların alıştıkları dünyanın niteliğini ve şeklini değiştirmesine rağmen, Yunan yaşamının bir yönü büyük oranda değişmeden kaldı: *polis* çoğu Yunan için yaşamın temel çerçevesini oluşturmaya devam etti. Atina, Syrakousai ve Ephesos gibi eski *polis*ler gelişti ve refahını artırdı. *Polis*ler arasında savaşlar bir yandan devam ededururken,

* Gonatas lakabının Antigonos'un kullandığı gümüş dizlikten geldiğine dair bir görüş olmakla birlikte, bu lakabı onun Thessalia'daki Gonnoi kentinde doğmuş olma ihtimaline yoranlar da vardır -çn.

kentler yaşadıkları anlaşmazlıkları gitgide hakemlik müessesesi gibi barışçıl yöntemlerle çözme yoluna gitmeye başladılar ve diğer Yunan kentleri ile krallara kendi statülerini *asylos*, yani "şiddetten arındırılmış" yer olarak kabul ettirerek saldırılara karşı kendilerini korumaya aldılar.

Klasik *polis*in meşhur tikelciliği bile, Aitolialıların ve Akhaialıların güçlü federal devletler kurmasıyla kısmen aşıldı. Aitolia ve Akhaia birlikleri, şehirlerin temsilci konseyleri, birlik vatandaşlarından mürekkep meclisleri ve seçilmiş birlik yetkilileri tarafından yönetilen ittifaklardı. Hellenistik dönemde her iki birlik de orta Yunanistan ve kuzey Peloponnesos'taki alışıldık yurtlarının dışında kalan kentleri de mensubiyetlerine alarak genişlediler. MÖ 3. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde, **Akhaia Birliği** Sparta haricinde Peloponnesos'un büyük çoğunluğunu bünyesinde barındırıyorken, **Aitolia Birliği** ve müttefiklerinin toprakları da Attika sınırlarına kadar dayanıyordu. Bu nedenle iki birlik de doğal olarak MÖ 3. yüzyılın büyük bir kısmında Makedonya ve diğer Makedon krallıklarıyla ilişkilerini neredeyse eşit statüde götürebilmişti.

Roma'nın Yunanistan'da giderek büyüyen nüfuzu, Yunan federalizminin altınçağını sonlandırdı. Makedonya'ya karşı ortak düşmanlıkları her iki birliği de Roma müttefiki olmaya ittiyse de, Roma'nın "Yunan özgürlüğü" kisvesi altında *polis*lerin özerkliğini destekleyişi, birliklerle Roma'nın arasını açtı. MÖ 189 yılına gelindiğinde Roma, Aitolia Birliği'ni kesin bir mağlubiyete uğrattı. Akhaia Birliği de bundan iki nesil sonra, MÖ 146'da benzer bir akıbete uğrayacak, birlik tarafından girişilen bir isyanı bastıran Roma, Yunanistan'ı doğrudan hakimiyeti altına alacaktı. Atina ve Sparta'nın kutuplaştırıcı klasik dönem birliklerinin aksine, Hellenistik çağın federal birlikleri nihayetindeki başarısızlıklarına rağmen hafızalarda hoş bir hatıra olarak yerini almıştır. Fransız siyaset teorisyeni Montesquieu ile James Madison ve Amerikan devriminin diğer düşünürleri gibi 18. yüzyılın federalizm yanlıları, yeni federal devletler için model olarak bu örneklerin üzerinde çalışmışlardır.

Figür 12.3. Bu Roma dönemi heykelciliği, Seleukos krallığının başkenti Antiokheia şehrinin şu anda kayıp olan abidevi Tykhe heykelini yansıtmaktadır. Heykel (MÖ yak. 300 yılında) Eutykhides tarafından yapılmıştır ve kentin koruyucu tanrıçası Tykhe'yi (Talih), yüzen bir erkek çocuğu olarak kişileştirilmiş Orontes nehrinin üzerinde duran şehir surlarına oturmuş şekilde ve taç giymiş olarak tasvir etmektedir. New York, Metropolitan Sanat Müzesi.

MÖ 4. yüzyılda ortaya çıkan siyasi akımlar Hellenistik dönemde kuvvetlenmişti. Artık tüm Yunan kentleri demokratik yönetimden nasiplenmek istiyorlardı, fakat demokrasinin taşıdığı anlam giderek değişerek, yalnızca bir tiran tarafından yönetilmeyen kent devletini akla getirir olmuştu. Üstelik sıradan vatandaşın yönetimdeki etkisi de azalmıştı, çünkü artık işleri gitgide perde arkasından aristokratik oligarşiler yürütür olmuştu. Varlıklı erkek ve kadınlar memleketlerine su kemerleri, şölenler, okullar ve buna benzer çeşitli hayır işlerinden oluşan cömert bağışlarda bulunuyordu. Bu insanların cömertliklerini ve kamuya verdikleri hizmetleri belgeleyen sayısız yazıt, bu yeni liderlerin yurtseverliklerine delalet ederken, aynı zamanda *polis*lerin kendilerini sürekli nükseden mali, diplomatik ve toplumsal krizlerden kurtarmak için bu türden insanlara olan ihtiyacını da gözler önüne sermektedir.

Atina ve Sparta

Demokrasi bir daha asla tamamen yeniden canlandırılamamışsa da, Atina yine de anakara Yunanistan'ının kültür merkezi olarak serpilebilmiştir. Fakat Hellenistik dönem Atina kültürü, klasik dönemdekinden çok büyük farklar arzediyordu. Değişimin en belirgin olduğu alansa tiyatroydu. Klasik dönemin büyük tragedyalarının ve taşlayıcı siyasi komedyalarının yerini Yeni Komedya olarak bilinen daha hafif bir tür almıştı. Bu türün öncüsü durumundaki Menandros'un oyunları (MÖ 344 - MÖ yak. 292), bize dönemin yeni siyasi düzenini ve bu düzenin üst sınıftan seyircilerinin zevklerini yansıtmaktadır.

Menandros, Aristoteles'ten sonra Lykeion'un başına geçen Theophrastos'un öğrencisi ve Kassandros'un Atina'ya vali olarak atadığı Phaleronlu Demetrios'un arkadaşıydı. Hellenistik dönem eleştirmenlerinden biri, bir eserinde "Ey Menandros, Ey hayat! Acaba hanginiz ötekini taklit etmektedir?" diye yazar. Menandros'un oyunlarında kabadayı paralı askerlerin cirit attığı, fakir vatandaşların zengin ahalinin yanıbaşında yaşadığı, fahişeler ve tellalları, mirasyedi gençler ve kaderlerindeki evliliği bekleyen soylu genç kızlar gibi karakterlerin hayat bulduğu bir Yunanistan tasviri vardır. Menandros'un karakterleri, savaştan ve siyasi çalkantılardan bunalmışcasına kendi dünyalarıyla meşguldürler.

Köleler Yeni komedya ve Hellenistik Atina'da oldukça boldur. Sürekli savaş hali pek çok insanı köle durumuna düşürmüştü, üstelik köle tüccarları da istenmeyen yeni doğmuş çocukları sokağa atma adetini kendi çıkarları yararına kullanıyorlardı. Bebeklerin sokağa atılması, Menandros'un bazı oyunlarının da temasını oluşturmaktadır (tabii bu çocukların gerçek hayattakinin aksine talihleri parlaktır). Yeni Komedya'da belirgin bir şekilde öne çıkan tanrıysa *Tykhe*'ydi (Talih). *Tykhe*, bu karmakarışık döneme gerçekten de gayet uyan bir simgeydi.

Bu dönemin değişen mizacı felsefede de kendini gösteriyordu. Platon ve Aristoteles, özerk yapıdaki *polis*lerin siyasi hayatına ilgi duyan varlıklı kimselere ders veriyordu. Buna karşın hellenistik felsefe, insanların akışını pek az etkileyebildikleri uçsuz bucaksız bir dünyayla başa çıkmalarına yardım etmeye yönelikti. Hellenistik düşüncenin iki en önemli ekolü Atina'da serpilmiştir: Stoacılık ve Epikurosçuluk. Stoacılığın kurucusu Kıbrıslı Zenon (MÖ 335 - 263), Antigonos Gonatas'ın arkadaşıydı ve Atina'da yaşıyor, derslerini de Stoa Poikile'de (Boyalı Revak) veriyordu. Bu nedenle onun izinden gidenler Stoacılar ismini almıştır.

Zenon'un felsefesi yeni siyasi düzeni yansıtmaktaydı. Buna göre yeryüzü, Zeus'un ilk

hareketi başlattığı evrenin merkezinde yer alıyordu. Kozmik hareketler nasıl hiç değişmiyorsa ve Zeus da daima tanrıların kralı olarak kalıyorsa, aynı şekilde monarşi de bu ilahi düzeni yansıtan bir yönetim sistemiydi. Dolayısıyla devrim dünyanın doğal yapısını bozuyorken, vatan sevgisi ve kamu hizmeti kozmik düzenle uyumlu bir yapı arzediyordu. Huzura ermeyi yalnızca toplumlarına karşı görevlerini yerine getirdiğinden şüphesi olmayan kişiler başarabilirdi. Bu bakımdan Stoacılık, insaniyetperverlik ve kamu hizmetiyle yakından ilişkiliydi.

Zenon takipçilerini bir iç dinginlik arayışına yönlendiriyor, bu işinse sadece kahıra karşı değil, ölçüsüz hazza karşı da bir imtihan olduğunu öğütlüyordu. Fakat toplumsal ve siyasi hayattan inzivaya çekilme taraftarı değildi. Stoacılar adaletin savunucusu olmalı, fakat reform girişimlerinden kendilerini uzak tutmalılardı. Dolayısıyla Stoacılar bir yandan kölelerin manevi olarak en az sahipleri kadar özgür olduklarını düşünürken, köleliği ortadan kaldırmak için herhangi bir girişimde de bulunmuyorlardı. Düzenli evrene olan inançları nedeniyle Stoacılar hayatın rasyonel olduğunu ve planlanabileceğini düşünüyordu. Epikuros (MÖ 341 - 270) memleketi Atina'da kurduğu ve "Bahçe" adıyla anılan okulunda, aralarında kadınların da olduğu öğrencilerine bundan çok farklı bir felsefe öğretiyordu. Leukippos ve Demokritos'un atomcu felsefesini benimseyen filozof, determinizmiyse reddediyordu. Atomların gökten düz çizgiler halinde düştüğü görüşüne katılıyor, fakat evrendeki cisimlerin çeşitliliğinin, atomların izledikleri yollardaki döngüsel sapmadan meydana geldiğini ve bu sapmaların onların çeşitli açılardan çarpışmalarına neden olduğunu iddia ediyordu. Kısaca evren tesadüfi kaynaşmalarla yaratılmıştı ve tesadüflere dayalı olarak yok oluyor, tesadüfen yenileniyordu.

Tanrıların bu felsefedeki yeri çok azdı. Epikuros tanrıların varolduğunu, çünkü insanların tanrıların suretlerini rüyalarında gördüklerini vurguluyor, fakat tanrıların insanlarla alakası olmadığı, dingin ve sorunsuz bir hayat yaşadıkları, dua, adak ve ayin gibi unsurlara karşı kayıtsız kaldıkları sonucuna varıyordu. (İşin iyi tarafı, yeraltı dünyasıyla ilişkilendirilen korkunç cezalar hayal ürünüydü; işin kötü tarafıysa tanrıların şikayetleri dinlemekle, insanları teselli etmekle, adaletsizliklerin intikamını almakla ilgilenmemesiydi.) Ölüm sonrası her insanın ruhunu ve vücudunu oluşturan atomlar çözülüyor ve bunlar yeni canlılar meydana getirmek üzere yeniden farklı şekillerde bir araya geliyorlardı.

Epikuros doğal olarak yeryüzündeki mutluluğu yaşamın amacı olarak görüyordu. Mutluluğu *ataraksia*ya, yani taşkın zevklerden ve acılardan arınmış, tasasız bir haleti-ruhiyeye ulaşmak olarak tanımlıyordu. Bu Zenon'un savunduğu dinginliğe çok benzerdi. Fakat Zenon'un aksine, Epikuros aşk ve paranın peşinde koşma gibi acı getirecek faaliyetlerden geri durmayı (ki bu durum Stoacılar için de sorun teşkil ediyordu) ve (Stoacıların teşvik ettiği) siyasete katılım gibi Epikurosçulara göre *ataraksia*yı riske atan herhangi bir durumdan kaçınmayı öğütlüyordu. Günümüzde Epikurosçu deyimi zevküsefaya dalmayı akıllara getiriyor olsa da, özellikle de yeme içme anlamında, Epikuros esasında hazımsızlık ve içki sersemliğinden kaçınmak için yemede ve içmede itidal tavsiyesinde bulunuyordu. Epikurosçular aşktan ve onun tüm tuzaklarından kaçınmak şartıyla sekse de sıcak bakıyorlardı.

Farklılıklarına rağmen Stoacıların ve Epikurosçuların ortak bir hedefleri vardı: çalkantılı bir dünyada dinginliğe ulaşmak. Benzer

bir hedef Hellenistik dönemde revaç bulmuş iki diğer felsefe ekolünün de niteliği olmuştur: Kinizm ve Şüphecilik (Septisizm). Kinik hareketin en önemli düşünürü olan Sinoplu Diogenes (MÖ yak. 400 - 325), uygarlığın gayritabii olduğunu düşünüyordu. İnsanların hayvanlardan farklı gereksinimleri olduğunu reddeden Diogenes, pişkin bir tavırla insanların tıpkı hayvanlar gibi içgüdülerine göre hareket etmeleri gerektiğini, hatta halkın içinde ihtiyaç gidermenin veya mastürbasyon yapmanın doğal olduğunu savunarak çağdaşlarını hayli utandırmış ve bu tavırları nedeniyle (Eski Yunanca *kuōn*, yani, "köpek" kelimesinden) Kinik adını almıştır. Şüpheciler de Kiniklerin ve Epikurosçuların Yunan kamusal hayatına dair hayal kırıklığını paylaşıyordu. Şüphecilik MÖ 200 yıllarında revaç bulmuştur. Kesin bilginin imkânsızlığını vurgulayan Şüpheciler, dünyevi hayatı bırakıp inzivaya çekilmeyi öğütlüyordu. Ne de olsa gerçeğe ve güce dair arayış nafileydi. Günümüzde İngilizce "sceptical" (şüpheci) ve "cynical" (kuşkucu) kelimeleri kolay kolay ikna edilemeyen insanlar için kullanılır. Bu açıdan Hellenistik felsefeler, bilmenin mümkün olduğuna ve bilginin eğitim yoluyla edinilebileceğine inanan Platon ve Aristoteles felsefelerinden keskin biçimde ayrılıyordu.

Atina entelektüelleri halen kendine çekmeye devam edebiliyordu, fakat Hellenistik dönemde genel olarak felsefi tartışmaların merkezi hem Atina'dan, hem de anakara Yunanistan'ından uzaklaşmıştı. Stoacı düşünürler Kıbrıs ile Suriye gibi yerlerden çıkıyordu ve Tarsus ile Rodos en ünlü Stoa okullarının bulunduğu şehirler haline gelmişti. Stoacılık nihayetinde Roma imparatorluğu zamanında kök salarak, yönetime katılıp devlet işleriyle uğraşmak isteyen kadın ve erkeklerin zihnini ve ruhunu donatacaktı.

Sparta'nın kaderi de bir bu kadar dikkat çekiciydi. Sparta vatandaşlarının toplam nüfusunun bin kişinin de altına indiği ve zenginle yoksul arasındaki gerilimlerin şiddetlendiği yüzyıl süren uzun bir gerilemenin ardından, iki reformcu kral IV. Agis (MÖ 262-241) ve III. Kleomenes (MÖ 235-222), Sparta'nın "Lykourgos'a dayanan" kurumlarında yeniliğe gitti. Borçlar iptal edildi, toprak yeniden dağıtıldı ve Sparta'nın geleneksel eğitim sistemi *agōgē* yeniden düzenlendi. Sparta kısa süreliğine örnek bir Stoacı devlet halini aldı. Kişinin çektiği çileyi yüce düzenin bir parçası gören ve buna katlanılması gerektiğine dayanan Stoacı düşünce, tıpkı gelecek nesillerin şahsi çıkarlara tercih edilmesi düşüncesi gibi Spartalıları mest etmişti. Birkaç yıl boyunca Sparta güçleri yenilmez olmuş, kentin de yeniden Peloponnesos'a egemen olmasına ramak kalmıştı. Yunan entelektüelleri Lykourgos sistemini övüyordu. Fakat Makedonya ve Akhaia Birliğinin bir araya gelen güçleri, MÖ 222 yılında Sellasia'da Spartalıları ezip geçince Yunanların yeniden ayağa kalkışa dair hayalleri suya düştü. Sparta'nın uğradığı bu akıbetin de gösterdiği üzere, en güçlü *polis* dahi Makedon krallıklarının gücüne direnç gösterebilecek kuvvette değildi.

MAKEDON KRALLIKLARI

Eski Yunan edebiyatı yeni Makedon krallıklarının yapısına dair pek az bilgi içermektedir. Neyse ki yazıtlar ve papirüsler gibi arkeolojik bulgular bu eksikliği kapatmakta ve Hellenistik krallıkların iki temel prensip üzerine inşa edilmiş fetihçi devletler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu prensiplerden birincisi, krallığın ve halkın krala ait oluşuydu. İkincisiyse kralın çıkarlarının diğer her türlü tasarrufun üstünde görülmesiydi. Bu iki prensip tüm Makedon

krallıkları için geçerliydi, fakat uygulanışı yerel şartlara göre değişiklik gösteriyordu.

Seleukos'un krallığı Akdeniz'den Hindistan sınırlarına kadar yayılıyor, eski Pers imparatorluğunun büyük kısmını bünyesinde barındırıyordu. Beklenilebileceği üzere, krallık varolan Pers yönetim yapısının çoğunu kendine mal etmişti. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinin yönetimini üstlenen satraplar da dahil olmak üzere, kralın esas danışmanları ve yetkilileri çoğunlukla Yunan ve Makedondu. Seleukosların tebaalarıysa, kent devletleri, tapınak arazileri, küçük krallıklar ve özerk kabilevi konfederasyonlar gibi çok çeşitli toplumsal düzenler altında yaşıyorlardı. Bu nedenle Seleukoslar da kendilerinden önceki Persler gibi bunlara karşı bir hoşgörü siyaseti güderek yerel kurumlara saygı göstermiş ve tebaalarına Yunan kültürünü dayatmaya kalkmamışlardır. Örneğin çiviyazılı tabletler, Seleukos krallarının Babil Kralı sıfatını benimsediklerini ve Babil kralına ait geleneksel tapınakların koruyucusu ve destekçisi rolünün gereklerini yerine getirdiklerini ortaya koymaktadır. Benzer bir şekilde Seleukos kraliyet fermanları da Yahudilere ananevi yasalarına göre yaşama hakkı tanımıştır. Kaynaklar tarihçilerin Seleukos devlet yapısının ana özelliklerini yalnızca kaba hatlarıyla bir araya getirebilmelerine imkân tanırken, zengin papirüs koleksiyonu, araştırmacılara Hellenistik Mısır'daki yönetimin ve toplumun fiili işleyişinin ayrıntılı bir resmini sunmaktadır.

Ptolemaiosların Mısır'ı

Mısır'ın zenginliğinin en önemli kaynağı tarımsal alanlardı ve bu topraklar Firavunların halefleri olmaları hasebiyle Ptolemaioslara aitti. Fakat Ptolemaios yönetimi Mısır topraklarını pratik amaçlardan dolayı iki ayrı kategoriye ayırmıştı: temel tarımsal üretime yönelik kraliyet toprakları ve askerlere toprak dağıtmak, devlet yetkililerini ödüllendirmek ve Mısır'daki sayısız tapınağa mali destek sağlamak için kullanılan "feragat edilmiş topraklar" (serbest bırakılmış salıverilmiş). Ekonominin geri kalan kısmı da sıkı bir şekilde düzenlenmişti. Tekstil, papirüs ve yağ üretimi gibi faaliyetler kralın harç ve vergilerden mümkün olan en yüksek geliri elde edebilmesi amacıyla devlet tekelinde tutuluyordu. Bu sistem merkez üssü İskenderiye'de olan, fakat en küçük köylerde dahi (Yunan veya Mısırlı) temsilcileri bulunan bir bürokratik yapı tarafından idare ediliyordu. Tüm bu sistemin tepesinde, kelamı kanun yerine geçen bir otokrat olarak kral bulunuyordu. Yaşayan hükümdarı, karısını ve bunların sülalesini içeren bir kültün tesisi, kraliyet egemenliğini meşrulaştırırken, tebaalarına da krala sadakatlerini ve hükümdarların sağladıkları "yararlar"dan dolayı onlara şükranlarını gösterebilmek için bir imkân tanıyordu.

Mısır yazısı ve çiviyazılı metinler Mısır ve Pers idari uygulamaları ile Hellenistik devlet yapısı arasında bir devamlılık olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Ptolemaiosların Mısır'ı ve Seleukos Asyası, pek çok önemli kurumla beraber birçok geleneksel idari yapı unsurunu kendi devlet yapılarında da korumuş, nome* ve satraplıklar gibi geleneksel idari yönetim birimlerinin işlerliğini devam ettirmişlerdir. Kaynakların çoğundaki Eski Yunanca terminoloji üzerine yapılan incelemeler, bu terminolojinin varolan geleneksel kurumları maskelemek için kullanılan bir perdeden ibaret olduğunu göstermektedir.

* Mısır'da Firavunlar döneminden itibarenvar olan ve Hellenistik dönemde de kullanılmaya devam edilen idari yönetim alanına verilen isim, bir tür eyalet -çn.

Figür 12.4. Ön yüzünde tanrı mertebesine yükseltilmiş II. Ptolemaios ve II. Arsinoe'yi gösteren bu altın oktodrakhme (sekiz drakhme -çn.) III. Ptolemaios (MÖ 246 - 221) tarafından bastırılmıştır. Ön yüzde Arsinoe'nin varlığı, onun devletteki belirgin önemine işaret etmektedir. New York, American Numismatic Society.

Hellenistik Mısır ve Asya'da tapınaklar insanların toplumsal ve ekonomik hayatlarında halen önemli bir rol oynuyordu. Dolayısıyla Mısırlı rahipler, Yunan tanrılarının isimlerini kullanıma soktu, Makedon ve Mısır takvimlerini birbiriyle eşleştirdi ve Mısır dini geleneklerine Hellen görünümü vermek için krali unvanları Eski Yunancaya çevirdi. Bu devamlılık şaşırtıcı değildir, çünkü Ptolemaioslar ve Seleukoslar hem Makedon krallardı hem de aynı zamanda firavun veya Babil kralıydılar ve sorumlulukları geleneksel kurumların desteklenmesini de kapsıyordu (Bkz. Levha XXIII).

Epigrafik ve papirolojik bulgular bu krallıkların işleyişinde birtakım mantıksızlıkları ve yetersizlikleri de ortaya koymuştur. Ptolemaiosların Mısır'ı ve Seleukosların Asya'sı bireysel otokrasilerdi. Resmi belgeler bu devletleri oluşturan unsurları "kral, kralın dostları" (kralın maiyeti) ve "ordu" olarak tarif ediyordu. Kralların gücünü kısıtlayan yegane unsur, aşırı tahrik edilmeleri sonucunda kralı tahtından edebilecek kudrete sahip olan ordularının ve generallerinin desteğini kaybetme korkusuydu. Devlet yetkilileri kralların tecrübelerine veya niteliklerine bakmaksızın görevlerine atadığı, ekseriyetle birden fazla ve hatta birbirleriyle çelişen bazı sorumluluklara sahip memurlardı.

Saat gibi işleyen bürokratik bir makine olmaktan çok uzak olan Hellenistik devletler, öncelikli olarak hükümdarlarının tebaalarından mümkün olan en yüksek geliri elde etmeye yönelik tasarlanmış yetersiz ve çoğunlukla keyfekeder oluşturulmuş mekanizmalardı. II. Ptolemaios'un, avukatları vergilere dair anlaşmazlıklar hususunda şahıslara yardım etmekten men eden mektupları gibi belgeler, kralların ihtiras dolu dış siyasetlerini ve ülkeleri içindeki görkemli projelerini desteklemek için kendilerine lazım olan gelire duydukları doyumsuz ihtiyaca da tanıklık etmektedir.

Benzer bir şekilde, devlet yetkililerini kralın tebaasını kişisel kazançlar için istismar etmekten men eden nice kraliyet fermanı ve devlete karşı yerine getirilmeyen sorumluluklara yönelik aflar da bu sistemlerin fiiliyattaki mündemiç yetersizliklerini ve kokuşmuşluğunu göz önüne sermektedir.

HELLENİSTİK TOPLUM

Yeni Makedon monarşileri sadece Ege Yunanistan'ındaki kentlerin bağımsızlıklarına bir tehdit oluşturmakla kalmıyordu, bunlar aynı zamanda Yunan kökenli bireyler için de görülmemiş fırsatların kapısını açıyordu. İskender'in imparatorluğunu yönetmek için planları neydi bilinmez, fakat halefleri devletlerinin üst kademelerindeki kadroları doldurmak için açıkça Yunan göçmenlerden yana karar kılmıştı.

Kolonici Bir Dünyanın Getirdiği Yeni Fırsatlar

Ortaya çıkan fırsatlar en çok Yunan kökenlilere hitap ediyordu. Bunlar kısa sürede sivil ve askeri yetkililerin oluşturduğu nüfuzlu bir göçmen sınıfı meydana getirdiler. Yazıtlar ve papirüsler, II. Ptolemaios'un baş mali sorumlusu Apollonios ve topraklarının yönetimini üstlenen Karialı göçmen Zenon gibi bu yeni yönetim sınıfı mensuplarının servet ve nüfuzlarını belgelemektedir. Ufak tefek fakat kâr vadeden idari işlerinse bunlara oranla göz kamaştırıcılıkları belki azdı, fakat bunlar da aynı derecede sağlam işlerdi ve mevcut bakımından tepedeki işlere oranla çok daha fazla olan bu işlere yeni krallıkların yönetimi büyük ihtiyaç duyuyordu. Saray şairi Theokritos, Mısır'ı göçmenler için fırsatlar diyarı olarak tarif edip II. Ptolemaios'tan da "eli açık bir patron" olarak bahsederken gerçekten de doğru söylüyordu.

BELGE 12.1

Kral II. Ptolemaios'un Apollonios'a Mısır'ın gelirlerine dair Mektubu (MÖ 259)

Kral Ptolemaios Apollonios'u selamlar. Aşağıda listelenen bazı vekillerin gelirleri zarara uğratacak şekilde mali davalara müdahil olduğu tespit edildiğinden, bu vekillerin kraliyete onda bir verginin iki katını ödemeleri ve bunların artık hiçbir konuda vekillik yapmalarına izin verilmemesi için gereğini yapın. Gelirlerin düşmesine neden olan herhangi birinin herhangi bir konuda vekillik yaptığının tespit edilmesi halinde, bu kişileri yanında muhafızla bize yollayın ve malını da krallığa devredin.

(Amherst Papirüsü 33)

BELGE 12.2

Herakleides ve Demetria'nın evlilik sözleşmesi (MÖ 311)

Hellenistik dönemde evli kadınların iyileştirilmiş yasal konumları Mısır'da bulunan bu evlilik sözleşmesinde görülebilmektedir. Ayrıca Mısır'a gelen Yunan göçmenlerin çok çeşitli kökenleri de Herakleides ile Demetria'nın evlilik sözleşmesindeki şahitlerin çeşitli etnik kökenlerinden anlaşılmaktadır.

Aleksandros oğlu Aleksandros'un hükümdarlığının 7., Ptolemaios'un satraplığının 14. yılı, Dius ayı. Herakleides ile Demetria'nın evlilik sözleşmesi. Özgür doğmuş Herakleides, babası Koslu Leptines ve annesi Philotis'in kızı Koslu özgür doğmuş bir kadın olan Demetria'yı kendine yasal karısı olarak almaktadır. Demetria gelin gelirken yanında 1,000 drakhme değerinde giysi ve süs eşyası getirecektir. Herakleides, özgür bir kadına uygun düşen neyse bunu Demetria'ya temin edecektir. Leptines ile Herakleides'in müştereken uygun bulduğu yerde beraber yaşayacağız.

Şayet Demetria'nın kocası Herakleides'i küçük düşürecek herhangi bir kötülüğe alet olduğu saptanırsa, evlenirken getirdiği herşey elinden alınacaktır. Herakleides Demetria'yı neyle suçladığını iki tarafın da onay verdiği üç adamın önünde beyan edecektir. Herakleides'in eve bir başka kadın getirerek Demetria'yı küçük düşürmeye veya bir başka kadından çocuk sahibi olmaya veya herhangi bir sebepten dolayı Demetria'nın aleyhine bir kötülük yapmaya hakkı yoktur. Şayet Herakleides'in bu türden bir işin içinde parmağı olduğu saptanırsa ve Demetria bunu her iki tarafın da onayladığı üç adam önünde beyan ederse, Herakleides Demetria'nın yanında getirdiği 1,000 drakhme'yi ona geri verecek, ayrıca ona ilaveten 1,000 gümüş İskenderiye drakhme'si ödeyecektir. Demetria ve Demetria'nın yanındakiler, bu ödemeyi yaptırmaya yetkilidirler ve bu yetki Herakleides'in ve Herakleides'e ait kara ile denizdeki mülkleri üzerinde mahkemece verilmiş yasal bir karara denktir.

Herakleides'in Demetria'ya karşı veya Demetria ve Demetria'nın yanındakilerin Herakleides'e karşı hak tazmin talebi durumunda, bu sözleşmenin geçerliliği her yerde bakidir. Herakleides ve Demetria sözleşmelerini saklama ve bunu birbirlerine karşı kullanma hakkına sahiptir. Şahitler: Gelalı Kleon, Temnoslu Antikrates, Temnoslu Lysis, Temnoslu Dionysios, Kyreneli Aristomakhos, Koslu Aristodikos. (Elephantine Papirüsü, 1, 1-18).

Aynı boyutlarda olmamakla beraber, kadınlara yönelik fırsatlarda da artış oldu. Tabii tıpkı erkekler için olduğu gibi kadınlar için de bu fırsatlar en çok zenginlere hitap ediyordu. II. Arsinoe ve VII. Kleopatra gibi Mısır kraliçeleri eskiçağ kaynaklarında açık ara öne çıkmaktadır, fakat bunların yanında bazı Yunan şehirlerinin de, servetlerini kamu yararına harcamayı göze almaları karşılığında kadınların önemsiz kamu görevlerini yerine getirmesine müsaade ettikleri görülmektedir. Kinik filozof Hipparkhia ve Delphoi'da başarılar kazanan Thebailı Polygnota gibi bazı eğitimli kadınların kariyer yaptıkları dahi olmuştur. Fakat çoğu kadın daha çok Makedon krallıklarında yaşadıkları sömürge toplumunda kendilerine tanınan haklardaki birtakım mütevazı değişikliklerden faydalanmışlardır. Evlilik belgelerinde ve diğer hukuki belgelerde kendi işini kuran ve kocalarının kanuna aykırı davranışlarından doğan hukuki tazminatı karşılamak isteyen kadınlarla karşılaşılmaktadır. Yeni fırsatlar ve kralların hamiliği, Hellenistik dönemi çok da şaşılmayacak bir şekilde Yunan uygarlığının en yaratıcı çağlarından birine dönüştürüyordu.

İSKENDERİYE VE HELLENİSTİK KÜLTÜR

İskenderiye, İskender'in kurduğu şehirlerin en ünlüsü ve en kalıcı olanıdır, aynı zamanda mezarının da bulunduğu yerdir. Ptolemaiosların soyundan gelen ilk üç kral, burayı Makedonların, Yahudilerin, Yunanların ve Mısırlıların da aralarında bulunduğu çok kültürlü bir nüfusun yaşadığı, Hellenistik dünyanın en önde gelen şehrine dönüştürmüştür. İskenderiye'nin dinamizminin ve özgünlüğünün en açık sembolü, şehrin ismiyle bütünleşen anıtı **Pharos**'tu. II. Ptolemaios tarafından inşa edilen Pharos, dünyanın ilk gökdeleni olup, üzerinde Zeus Soter'in (kurtarıcı) bir heykelinin bulunduğu ve bu heykelin meşalesinin gemilere İskenderiye yolunu gösterdiği 100 metre yüksekliğinde poligonal bir kuleydi. Sırtlarını Mısır'ın olağanüstü zenginliklerine dayayan krallar, entelektüellere hamilik yapabiliyor, yeni tip kültürel kurumlar kurmak yoluyla sanatsal ve bilimsel çalışmaları teşvik edebiliyorlardı.

Ptolemaiosların en önde gelen kültürel kurumu *Mouseion*du (dilimizde Müze -çn.). Yapının bu ismi almasının arkasında yatan neden, bu kurumun sanatın koruyucu tanrıçaları 9 *Mousa*ya adanmış olmasıydı. Devlet ödeneğiyle desteklenen seçkin araştırmacılar, çalışmalarını lojmanların, yemekhanelerin ve bakımlı bahçelerin de bulunduğu bu kurumda sürdürebiliyorlardı. I. Ptolemaios *Mouseion*un araştırmacılarına yardımcı olmak amacıyla (Phaleronlu Demetrios'tan da destek alarak) Eski Yunancada yazılmış tüm kitapların bir nüshasını bünyesinde bulundurmayı ilke edinen bir **kütüphane** kurdu. Bu kütüphanenin koleksiyonunun nihayetinde 700 bin papirüs rulosu rakamına eriştiği söylenmektedir.*

Ptolemaiosların kütüphanelerine besledikleri tutku dillere destandı. Örneğin II. Ptolemaios'un Yahudi kutsal kitabı *Septuagin-ta*'nın Eski Yunanca çevirisinin yapılması için mali destek verdiği, III. Ptolemaios'un da 3 duayen tragedyacının** eserlerinin Atina'daki resmi nüshalarını çaldığı söylentisi yayılmıştı.

Hatta Mısır'ı ziyaret edenlerin kitaplarına bile, şayet bu kitaplar kütüphanede yoksa el konuluyordu (kitabın ucuz bir nüshası yapılıyor ve orijinali yerine kitap sahibine bu ucuz

* Genellikle her bir rulo ayrı bir kitap ihtiva ederdi –çn.

** Aiskhylos, Sophokles ve Euripides –çn.

nüsha veriliyordu). Kütüphane (aldıkları hizmetin karşılığını vermeleri beklenen ve Ptolemaios'un "altın kafesini" dolduran kimselere dışarıdan istihzayla bakılmasına rağmen) entelektüel çabanın gösterildiği her türlü alana dair ilmi araştırmaya yönelik benzersiz imkânlar sunuyordu. Devletten maaş alan doktorlar ve yazarlar kraliyet ailesinin emrinde hekimlik ve alimlik yapıyor, krallığın başarılarını yüceltiyordu. Araştırmacı ve şair Kallimakhos, kütüphanenin 120 ciltlik bir kataloğunu hazırlamış, böylece Eski Yunan edebiyatı tarihinin de temellerini atmıştı. Kallimakhos, *Berenike'nin Düğümü* adlı şiirindeyse Berenike'nin MÖ 246 yılında 3. Suriye Savaşı'nın başlangıcını anmak için adadığı bir tutam saçının yıldıza dönüşünü anlatmaktadır. Theokritos'un bu eserlerle aynı kıvamdaki 17. *idil*iyse II. Ptolemaios'un hükümdarlığının birinci on yıllık dönemini abartılı bir şekilde övmekte, kralı ve kralın kızkardeşi, aynı zamanda da eşi olan II. Arsinoe'yi Zeus ve Hera'yla mukayese etmektedir.

Figür 12.5. İskenderiye'de darbedilen ve İmparator Commodus dönemine ait, üzerinde Pharos'un yanından geçen gemiyi (veya gemileri) resmeden tetradrakhme. Londra, British Museum.

Figür 12.6. Şimdilerde Mısır'ın ulusal gururunun simgesi haline gelen yeni İskenderiye kütüphanesi.

Bununla birlikte İskenderiyeli bilginlerin tek işi patronları durumundaki kralların egolarını tatmin etmekle sınırlı değildi. İskenderiyeli yazarlar Eski Yunan edebiyatında önemli yenilikler de yaptılar. Örneğin Theokritos, kırsal yaşamın idealleştirildiği kısa diyalog veya monologlar olan *idil*leriyle Batı edebiyatını pastoral türle tanıştıracak, Pellalı Poseidippos gibi şairler de özgün hali yazıtlara yazılan anma amaçlı kısa şiir türünü ele alıp, bir ev kuşunun ölümü gibi sıradan meseleleri veya Ptolemaiosların başarılarını kutlayan ciddi meseleleri eşit şekilde kapsayacak esnek bir edebiyat türü haline dönüştürecekti. Bu türe güzel bir örnek de, yakın zamanda bulunan Poseidippos'a ait zarif bir şiirdir. Bu şiirde şair III. Ptolemaios'un karısı II. Berenike'nin at yarışlarında aldığı bir galibiyeti kutlamaktadır. Bu galibiyet aynı zamanda Ptolemaioslar tarafından Panhellenik oyunlarda alınan galibiyetlere dair en yeni örneği oluşturmaktadır.

Tüm şairler, şanımdan bahsedin (herkesin bildiğini tekrar etmek)
size bir zevk verecekse eğer bir de siz
dillendirin [ta geçmişe dek uzanan] şanımı,
dedem [(I.) Ptolemaios'un] Pisa'daki
parkurlarda sürerek küheylanlarını
at yarışını [kazandığını] söyleyin,
babam [II. Ptolemaios'un] anası [I.] Berenike ile babamın
yine at yarışında galip geldiğini
dillendirin. Bir kralın krallık yapmış
oğluydu babam,
Ptolemaios sülalesindendi o. Hele [II.] Arsinoe'ninki ne öyle;
bir [müsabakada]üç at yarışından da
galip çıktığını söyleyin onun.
[...] kutsal sülale [...] kadınların
[...] bakire [...]
Olympia bu sülalenin [tüm serüvenine] şahitlik etti,
çocukların ve çocukların çocuklarının at yarışlarında kazandığını gördü.
Şarkılar düzün o halde, ey Makedon kadınları! Kraliyet ailesinden
Berenike de heybetli atların çektiği arabasıyla kazanıp başına taktı zafer tacını!

(Poseidippos 78)

Aynı zamanda Kallimakhos İlahiler ve *Aitia* (Nedenler -çn.) gibi eserleriyle "seçkinci" şiir geleneğini başlattı. Bu şiirlerde şair zarif mısralarla pek bilinmeyen mitleri ve Yunan dünyasının dört bir yanından bir araya getirilmiş tuhaf geleneklerin ve festivallerin kökenlerini yeniden ele almıştır. Kallimakhos'un kendinden genç çağdaşı ve rakibi Rodoslu Apollonios, içinde Iason ve Medeia'nın güçlü psikolojik portrelerine yer verdiği ve Iason ile Argo gemicilerinin hikâyesinin canlı bir yeniden anlatımını içeren *Argonautika* adlı eseriyle eski destan geleneğini yeniden canlandırdı. Kassandros'un I. Ptolemaios'a elçi olarak gönderdiği Euemeros ise, tanrıların tıpkı kendi zamanındaki krallar gibi, aslında bir zamanlar hüküm süren ve insanlığa yaptıkları katkılar nedeniyle ibadet edilmeye başlanan hükümdarlar olduğu yönündeki aykırı düşüncesini ileri sürdüğü *Kutsal Tarih* adlı eseri için ütopik bir seyahatname tarzını kullandı.

Görsel Sanatlar

Görsel sanatlar Hellenistik dönemin kendine özgü bir özelliğini, yani eskiyle yeniyi kaynaştırışını yansıtmaktadır. Klasik dönem sanatçıları, sınırlı sayıda sanat dalında veya idealize edilmiş duygudan yoksun çıplak delikanlı figürü gibi bazı tipler hususunda mükemmelleşmişlerdi. Bu tip figürler Hellenistik kralların kahramanlaştırılmış tasvirleri olarak üretilmeye devam etti. Fakat Hellenistik sanatı çeşitlilik ve deneycilik karakterize ediyor, bu da Laokoon'un durumunda olduğu gibi korkunç bir ölümden nafile bir şekilde kaçmaya çalışma çabasının heykelde resmedilmesi, veya yenilginin verdiği *pathos*un (acının -çn.) canlı bir biçimde betimlendiği Boksör gibi, olağanüstü stres altında gelişen çeşitli duyguları tecrübe eden insanlardan kesitler sunulmasını sağlıyordu. Heykeltraşların özellikle betimlemekten zevk aldıklarıysa, Aphrodite'yi banyoya girmek üzereyken gösteren çeşitli tasvirlerin de ortaya koyduğu kadın çıplaklığıydı (bkz. Levha XVI). Heykel bu şekilde bireyin yalnızca *polis*e ait alelade bir vatandaş olmaktan çıkıp özel ve eşsiz nitelikleriyle yeni odak noktası olarak öne çıkışına güçlü bir kanıt teşkil etmektedir.

Figür 12.7a. Laokoon. Troialılara efsanevi tahta atı şehrin içine sokmamalarını öğütleyen Troialı rahip Laokoon ve iki oğlunun ceza olarak deniz yılanları tarafından öldürülüşlerinin dramatik tasviri. Vatikan, Vatikan Müzesi.

Figür 12.7b. Tunç boksör. Yaşlanmaya başlamış bir atletin olağanüstü tahlili. Temizleme çalışmaları sırasında vücudunun üstünde kırmızı bakır kakmalarla tasvir edilen yaraların olduğu anlaşılmıştır; MÖ yak. 70 - 50. Roma, Museo Nazionale delle Terme.

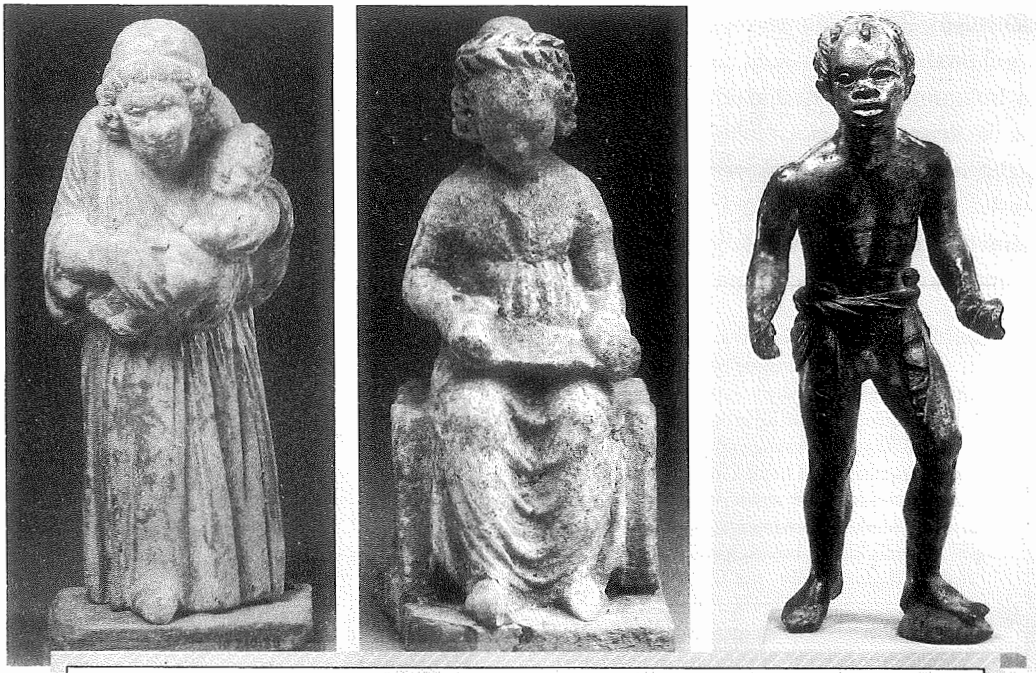
Figür 12.7c. Çömelmiş Aphrodite (Roma). Tunçtan Aphrodite, omzunu ve boynuna yükselen arkasındaki bezi gizleyebilmek için geriye dönüp bakmış olarak tasvir edilmiştir; MÖ yak. 250 - 240. Roma, Museo Nazionale delle Terme.

Küçük pişmiş toprak figürlerin üretimi 4. yüzyılda başladı ve Hellenistik dönemde gelişti. Bu dökme usul figürler nispeten ucuzdu ve Yunan dünyasının dört bir yanında da beğeni görüyordu. Şişman çocuklar, kambur, tıknaz ve pörsümüş yaşlı insanlar, zarif ve hoş kadınlar, alt sınıfa mensup kimseler gibi her yaştan, her türlü toplumsal sınıftan ve çeşitli ırklardan insanı betimleyen bu eserler, gerçekliği yansıtma açısından görsel sanatlar arasında bize en iyi kanıtları sunan unsurlardır (bkz. Levha XXII). Küçük tunç heykeller de bunlardan daha pahalı olmalarına rağmen, yine çok çeşitli nitelikteki insanları betimlemektedir.

Sikke ve heykellerdeki betimler de bireye ve karaktere artan ilgiden nasibini almıştır. Hellenistik portreler yalnızca öznenin gerçek niteliklerini betimlemeyi değil, aynı zamanda görenlerin karaktere dair algısını da etkilemeyi amaçlıyordu. İlahi kökenine inanılmasını teşvik eden ve ölümünün ardından bir tanrı olarak ibadet edilen İskender gibi, Hellenistik hükümdarlar dini mutlak hakimiyetlerini meşrulaştırmak için ustalıkla kullanmışlardır. Hükümdar

hanedanlarına mensup kişiler, sikke ve heykellerde tanrılar ile kahramanların alametleri ve sıfatlarıyla betimlenmişlerdir. Heykelin siyasi ve propagandacı açıdan değerini, özellikle İskender'in Mısır tanrıları eşliğinde resmedilmesi (11. Bölüm, Figür 11.5) veya II. Arsinoe'yi bir Mısır tanrısı gibi betimleyen heykeller (Figür 12.9) yansıtmaktadır. Bu heykelleri görenler, İskender ve ardıllarının alelade ölümlüler değil, tanrıların suret bulmuş halleri olduklarını, bu yüzden de Mısır ve Yunan dünyasının meşru hükümdarları olduklarını hemen anlıyordu.

Hellenistik hükümdarların yaptırılması talimatını verdiği pek çok eser günümüzde sadece sikke üzerindeki tasvirler, Roma döneminde yapılan kopyalar ve sözlü anlatımlar yoluyla bilinmektedir. Bu eserler krallar ile bu eserleri inşa eden gururlu kentlerin servetlerine ve güçlerine dair gözümüzde somut bir intiba bırakmaktadır. Rodosluların III. Antiokhos'a (MÖ 222 - 187) karşı aldıkları galibiyet anısına yaptırdığı Samothrake'nin Zafer tanrıçası (Nike) gibi birçok Hellenistik heykelin en önemli niteliği, her bir milimine işleyen hünerdir. Zafer, bir geminin pruvasına konmuş olarak tasvir edilmektedir. Rüzgârın dalgalandırdığı ıslak elbisesi vücut hatlarını ifşa etmektedir. Tanrıçanın arkasına doğru kabarmış elbisesiyse sadece sanatın değil, aynı zamanda Hellenistik yaşamın da bir niteliği olan dramı ve hareketliliği gözler önüne sermektedir. Havaya kalkmış kanatları da varlığının daimi olmadığı havasını uyandırmaktadır, yani tanrıça *Tykhe* (Talih) gibi, Zafer de hercai olabilir.

Figür 12.8a-c. Minyatür Hellenistik heykeller. (a) Bir bebekle yaşlı bakıcısını tasvir eden pişmiş toprak heykelcik; MÖ 4. yüzyıl sonları. New York, Metropolitan Sanat Müzesi. (b) Papirüs rulosu okuyan bir kız öğrenciyi tasvir eden pişmiş toprak heykelcik. Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe. (c) Zanaatkâr elbisesi giymiş siyahi bir genci tasvir eden tunçtan küçük heykel; MÖ 3. ila 2. yüzyıl. New York, Metropolitan Sanat Müzesi.

Görsel sanatlar aynı zamanda daha güvenli ve emin bir geçmişe duyulan özlemi de dile getirir. Filozofların, şairlerin ve tarihsel figürlerin portreleri kamu alanlarını ve kütüphaneler gibi şahsi mekânları süslüyordu (krş. Demosthenes, 10. Bölüm, Figür 10.6). Örneğin (görünüşüne dair hiçbir şeyin bilinmediği) Homeros büstlerine çok sık rastlanırdı, bunun sebebi hiç şüphesiz *Ilias*'ın Yunan dünyasında en yaygın şekilde okunulan ve okulda ders kitabı olarak okutulan bir kitap olmasıdır. Geçmişe duyulan bu saygıya karşın, görsel sanatlar Hellenistik dönem Yunanlarının Homeros'tan beri dünyanın çok farklı bir yer haline geldiğini anlamalarına da şüphesiz imkân tanıyordu.

Bilim ve Araştırma

Hellenistik dönem alimleri edebi araştırma ve uygulamalı bilim sahasında da temel katkılarda bulunmuşlardır. Kallimakhos ve Zenodotos ile Aristarkhos gibi filologlar Eski Yunan edebiyatının eleştirel araştırma sahasını kurmuşlar ve Homeros ile diğer şairlerin bugün bizim halen kullandığımız metinlerin atası durumundaki metinleri hazırlamışlardır.

Figür 12.9. II. Arsinoe'nin Mısır stilinde kireçtaşından bir heykeli. Arsinoe'nin portresinin arka sütunundaki bir hiyeroglif yazıt, bu figürün MÖ 270 yılında kraliçenin ölümüyle birlikte tanrılaştırılmasının hemen ardından dikildiğine işaret etmektedir. Bir ayağı önde yer alan bu sert duruşu, vücuduna tamamen yapışık elbisesi ve -yay gibi gerilmiş kaşlar, büyük, geniş ve açık gözler ile dolgun dudaklar gibi- yüz hatları Mısır stilinde betimlenmiştir; fakat kraliçe elinde Demeter gibi Yunan tanrıçalarının alameti olan ve verimliliği simgeleyen bereket boynuzunu (*cornucopia*) tutmaktadır. Özgün halinde bukleli saçları siyaha boyanmıştı, yüzü ve vücudunun açıkta kalan kısımlarıysa yaldızlı ve boyalıydı. New York, Metropolitan Sanat Müzesi.

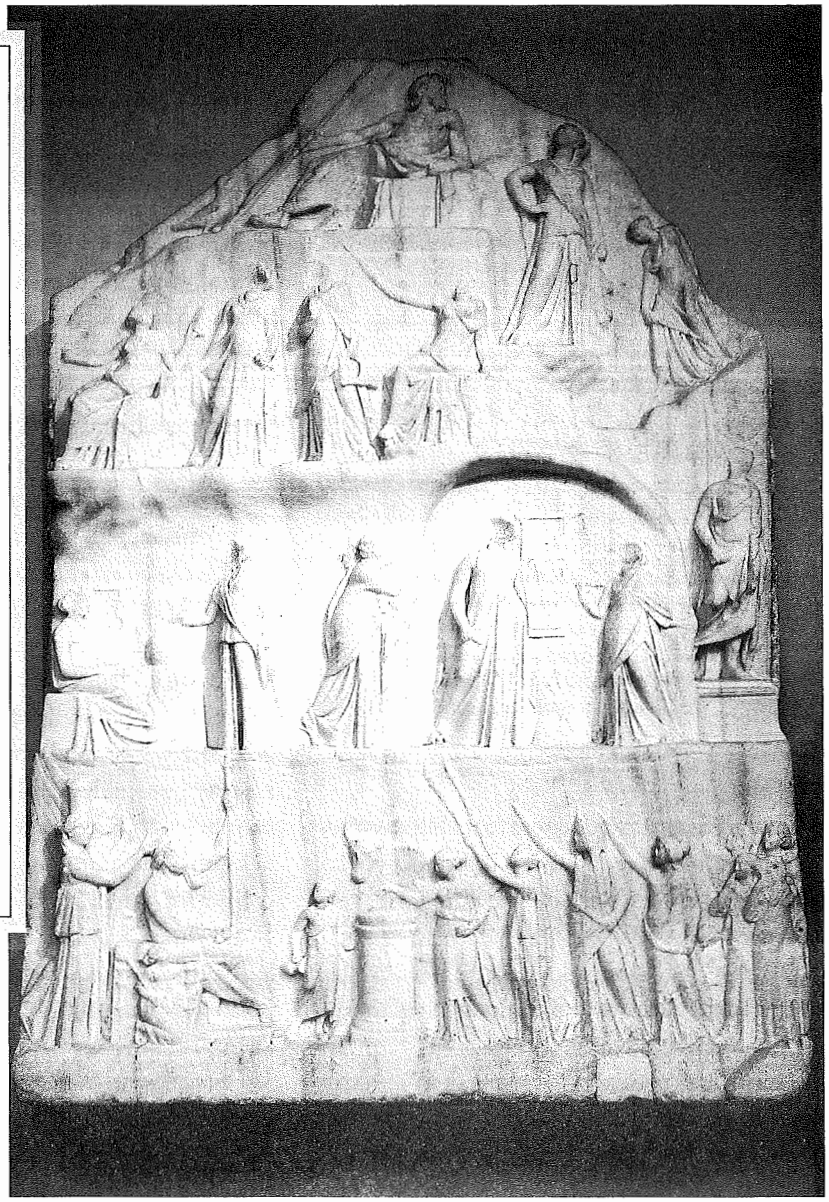

Figür 12.10. Samothrake Nike'si (Zafer tanrıçası). Abidevi heykel, bir savaş gemisinin pruvasına konmuş kanatlı zafer tanrıçasını temsil etmekte ve muhtemelen Rodoslıların MÖ yak. 200 yıllarında kazandıkları bir deniz zaferinin hatırasını yaşatmaktadır.

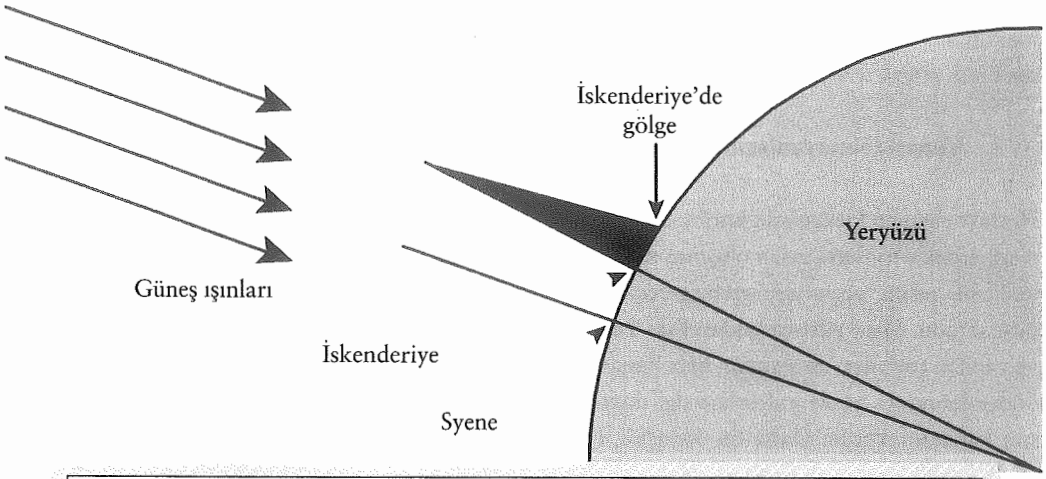
Matematikçi ve coğrafyacı Eratosthenes, bilimsel kartografyanın temel ilkelerini kurmuş ve yeryüzünün çevresine dair çarpıcı kesinlikte hesaplar yapmıştı. Fizikçi Ktesibios balistik ve sıkıştırılmış havanın bir güç kaynağı olarak kullanılmasına dair çalışmalara öncü olmuş, diğer bilimadamları da basit makineleri çalıştırmak için buharın kullanılmasına dair deneyler yapmışlardır. Daha sıradan bir çalışmaysa, ismi meçhul bir mucidin, bugün Mısır ve Sudan'da halen kullanılan sakiye adlı hayvan gücü kullanarak işleyen bir su değirmenini icat etmesidir. **Antikythera Mekanizması** olarak anılan bazı yeni keşifler, edebi kaynakların Hellenistik matematik ve teknolojinin yalnızca kısmi ve eksik bir resmini sunduğunu da ortaya koymaktadır. Bu olağanüstü nesnenin 1901 yılında süngerciler tarafından Yunan sanat hazinelerini muhtemelen Roma'ya taşıyan bir batıkta bulunmasından çok sonraları -X ışınları ve dijital fotoğrafçılık yardımıyla- yapılan bilimsel analizler, Antikythera Mekanizmasının astronomik bir hesap aleti olduğunu ve bu aleti kullanan kişinin eş zamanlı olarak güneş ve ayın takımyıldızlarına göre hareketlerini canlandırmasına, artık yılları hesaplamasına, başlıca Yunan atletik festivallerinin tarihlerini belirlemesine ve hatta MS 14. yüzyıldan önce hiç rastlanmayan karmaşıklıkta bir dişli sistemine bağlı bir kolu çevirerek güneş ve ay tutulmalarını tahmin etmesine imkân tanıdığını göstermiştir.

Herophilos ve Erasistratos gibi doktorlar, kadavralar ve hatta "bilimin ilerlemesi" uğruna devlet tarafından kendilerine temin edilen suçluların canlı vücutları üzerinde incelemeler yaparak insan anatomisi ile sinir, göz, üreme ve sindirim sistemlerinde esaslı keşifler gerçekleştirdiler. Hipokrat yemini de Hellenistik döneme tarihlenmekte olup, hekimleri hocalarına saygı göstereceklerine, bilgilerini yalnızca hocalarının oğullarına ve çıraklarına öğreteceklerine dair bir yeminle bağlıyordu. Doktorlar bu yeminle aynı zamanda herhangi birine zarar vermekten kaçınacaklarına, kürtaj ve ötenaziden imtina edeceklerine, ayrıca hastalarının onlara verdikleri sırları ifşa etmeyeceklerine dair de and içiyorlardı. Fakat antikçağda hekimlerin ahlaki rolüne dair üzerinde anlaşılmış

bir mutabakat olmadığı için bu yeminin tüm Yunan hekimleri üzerinde bir bağlayıcılığı bulunmuyordu. Bu durum kürtaj hakkındaki uygulamaları anlatan tıbbi metinlerden ve canlı denek kullanma adetinden de açıkça belli olmaktadır. Tüm bu gelişmelere rağmen, kralların hamiliğinin bir mahzuru da vardı ki, o da kralların eliaçıklığının uzanmadığı alanların geri kalmışlığa mahkum olmasıydı. Bu nedenle, Matematikçi Eukleides'in (Öklid olarak da bilinir -çn.) *Elementleri* ve *Optika*sı dışında, Ptolemaiosların sınırlı ilgi gösterdiği teorik bilimler ve felsefe alanlarına İskenderiye'nin katkısı vasat seyretmiştir.

Figür 12.11. Prieneli Arkhelaos'un İtalya'daki Bovillae'da bulunan ve Homeros'un *apotheosis*ini (tanrı katına yükselme -çn.) betimleyen oyma rölyefi; MÖ 3. yüzyıl ila 2. yüzyıl sonları. Sol altta oturan ve elinde bir ruloyla asa tutan tanrılaştırılmış şair, Oikoumene (dünya) ve Kronos (Zaman) tarafından taçlandırılmaktadır. Diğer figürler arasında Zeus ve Mnemosyne (Hafıza) ile kızları Mousalar (ilham perileri) bulunmaktadır. Bir hellenistik şair bu rölyefi Mousalara adamış olabilir. Londra, British Museum.

Figür 12.12. Eratosthenes'in Dünya'nın çevresini hesaplayışı. Eratosthenes, güneş Asvan'a tam dikaçılı vururken, İskenderiye'de yaz gündönümü öğle vakti bir kadranın gölgesini ölçmüştür. İki basit geometri denklemini uygulayarak (aynı üçgenlerin açıları da birbirlerine eşittir ve eşit açılar gördükleri yaylarla aynı alanı kapsar) İskenderiye ve Asvan arasındaki 5000 stadion uzaklığın, yeryüzünün yaklaşık 250000 *stadion*, yani 40 bin kilometrenin biraz üzerinde olan çevresinin 1/50'sini oluşturduğu sonucuna varmıştır (bir *stadion*u yaklaşık 13 km olarak kabul ederek).

HELLENİSTİK DÜNYADA TOPLUMSAL İLİŞKİLER

Yunan kültürünün bu dönemdeki baskınlığı, aslında Yunanların Hellenistik dünyada azınlık olduğu ve İskenderiye ile Antiokheia gibi kentlerde bile bu durumun değişmediği gibi gerçeklerin üzerini örtmektedir. Dolayısıyla, tarihçiler pek de şaşılmayacak bir şekilde göçmen Yunanlar ve yerli halklar arasındaki ilişkileri farklı şekillerde yorumlamaktadır. Buna göre bazıları Hellenistik şehirleri, Yunanların ve Yunan olmayan kültürler ile halkların yeni kozmopolit bir uygarlık oluşturduğu "erime potaları" olarak kabul ederken, bazılarıysa bunları toplumsal konum ve imtiyazların etnik kökene göre belirlendiği ve dişe dokunur etnik kökenlerin de Makedon ve Yunan olduğu, tecrit edilmiş toplumlardan oluşan büyük kentler olarak görmektedirler. Hellenistik krallıklardaki demografinin doğasından kaynaklanan azımsanamayacak ölçüde bir toplumsal ve kültürel tecrit elbette vardı, çünkü Yunanların meskûn hayatının özünde kentsel bir karakter vardı. Mısır köylerinde yapılan araştırmalar, Yunan etkisinin günlük yaşama neredeyse hiçbir etkisi olmadığını, buralarda Yunan kimliğine rastlanmadığını ortaya koymaktadır.

Fakat bu tecrit kırsal alana mahsus değildi. Yunan olmayanlar Hellenistik kentlerin vatandaşları değildi ve ayrı yaşam bölgelerinde yaşıyorlardı. Mısır'da Yunanlar, Mısırlılar ve Yahudiler birbirlerinden ayrı hukuk sistemlerine tabiydiler. Etnik kökene dayalı önyargılar ve gerginlikler ayrıca papirolojik bulgularda da net bir şekilde belgelenmiştir. Theokritos önemsiz sokak suçlarını "Mısırlı oyunu" olarak nitelemektedir. Bir başka belgede bir tarım işçisi, "Sırf ben bir barbarım diye" başladığı sözleriyle horgörüldüğünden dem vurmakta, sebebini de ırkına bağlamaktadır. Makedon hakimiyetinin sonuna dair kehanetlere hem Hellenistik Mısır

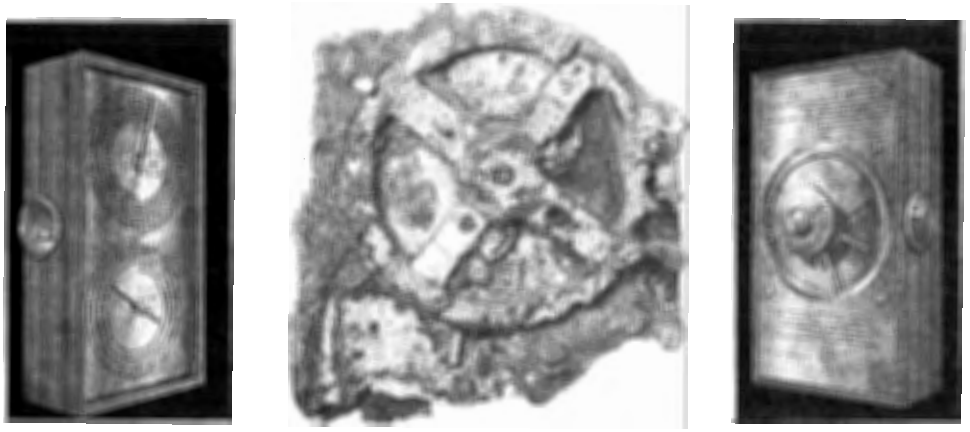
hem de Yahudi edebiyatında sıklıkla rastlanmaktadır ve Hellenistik tarih, bu amaca ulaşmak için girişilen ayaklanmalarla doludur.

Yunan Olmayanların Konumu

Herşeye rağmen Hellenistik krallıkları tamamen tecrit edilmiş toplumlardan oluşmuş olarak gösteren bir resim, geçmişten gelen gerçekliği çarpıtmaktadır. Mısır edebiyatından Eski Yunancaya yapılan çeviriler, en azından bazı Yunanların, dönemlerindeki Mısır kültürüne ilgi duyduklarını kanıtlamaktadır. Daha da önemlisi, Hellenistik krallıkların yerli halkları, Makedon hakimiyetine karşı ortak bir tepki de vermemişlerdir.

Tıpkı geçmiştekiler gibi, Hellenistik krallıkların güvenliği de, yerel tanrıların ve rahiplerin desteğine bağlıydı. Ptolemaioslar Mısır tapınaklarını kati bir şekilde denetim altında tutmuşlar, fakat parasal destek verdikleri kapsamlı tapınak inşaatlarının da ortaya koyduğu üzere, bu tapınakların ve rahiplerinin cömert bir şekilde iaşesini sağlamışlardır. Mısır papirüsleri, toprak satın alan ve mezar eşyaları ile tanrılara adanan adaklara bol keseden para harcayan rahip ailelerinin refahını belgelemektedir. Bu rahiplerin refahı, ayrıca Mısır kültürünün coşkuyla yeniden dirilişine temel sağlamış, bu da sayısız yeni edebiyat ve sanat eserinin üretimine neden olmuştur. Bu nedenle Mısırlı rahiplerin V. Ptolemaios'u en az kral kadar kendilerini de tehdit eden yerel bir ayaklanmayı bastırdığı için tebrik etmesi, pek de şaşırtıcı değildir.

Bu tür fırsatlar sadece dini sınıfın ileri gelenlerine mahsus değildi. Kasaba yetkilileri de Yunanca konuşan merkezi yönetim ile Mısırlı tebaa arasındaki arabulucu konumlarından yararlanarak refahlarını artırdı. Yerli halkın kalkışmaları esnasında bunlara misilleme olarak rahiplere ve yerel yetkililere çok da şaşılmayacak şekilde özel muamele yapılıyordu. Seleukosların Asyasında da kraliyetin tapınaklar ve ruhban sınıfın üzerindeki hamiliği benzer bir şablon izliyordu. Burada da Seleukos hükümdarları Babil tapınaklarını ve Kudüs'teki Yahova tapınağını mali olarak destekliyor ve karşılığında da rahiplerin canıgönülden desteğini alıyorlardı.

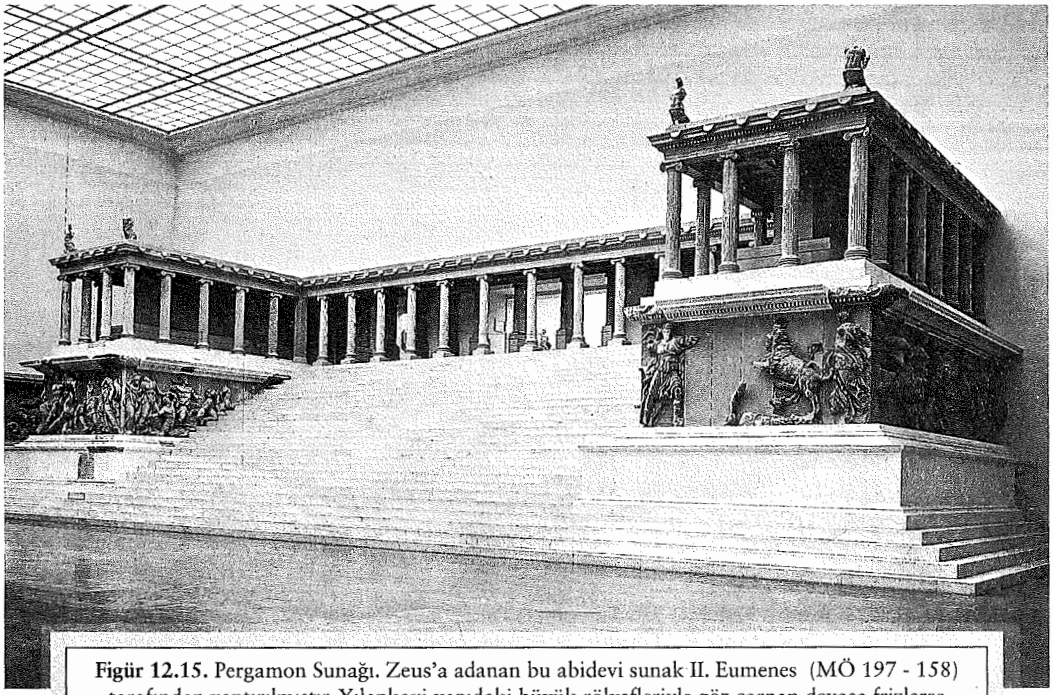
Figür 12.13. Antikythera Mekanizması. (a) Güneş, ay ve gezegenlerin hareketlerini gösteren kadranlı ön yüzün rekonstrüksiyonu. Fotoğraf: Dr. T. Freeth. (b) Ana dişli. Atina, Ulusal Arkeoloji Müzesi. (c) Takvim kadranlarının bulunduğu arka kısmın rekonstrüksiyonu. Fotoğraf: Dr. T. Freeth.

Figür 12.14. Rosetta Taşı. MÖ 27 Mart 196. Nil'in ağzında, Rosetta'da bulunan siyah granit taşından bir yazıtın parçası. Üç dilli yazıt, V. Ptolemaios'un (MÖ 204 - 180) Mısır kralı olarak taç giyişini kutluyor. Museldaki rahiplerin meclisinden çıkan bir fermanı kaydetmektedir. Bu taş üzerinde yapılı çalışmalar, Champollion'un 1822 yılında Hiyeroglif yazısını çözmesini sağlamıştır. Londra, British Museum.

Demografi de Hellenistik krallıklardaki etnik kökene dayalı tecridi azaltıcı bir etki yaratıyordu. Ptolemaioslar toprak hibesi gibi cömert ödüllerle ülkelerine Yunan göçünü özendirmelerine rağmen, gerçek anlamda göçün kapsamı sınırlıydı ve göçenlerin çoğu asker olduğu için bu göç hamlesi nitelik bakımından da daha çok erkek kesimi içeriyordu. Bu nedenlerle Hellenistik Doğu'da etnik kökeni bakımından Yunan olanların sayısı muhtemelen azdı; ırklararası evlilik de çok az rastlanır bir şey değildi, dolayısıyla zaman içinde Yunanlar, Yunan olmayan komşularının toplumsal ve kültürel örf adetlerini özümseyerek bir bakıma asimile oldular. Bu durum özellikle dini alanda bir vakıadır, çünkü çoktanrılılığa inanan diğer topluluklar gibi Yunanlar da yaşadıkları ülkelerin tanrılarına hürmet etmeye zaten çok yatkındılar.

Hellenistik Dönemde Din

Hellenistik Krallıklar zamanında Yunan dininde de kapsamlı değişiklikler meydana geldi. Paganlık ve çoktanrılılık esnek, dogmatik olmayan ve yeni tanrılara kucak açan, eski tanrıları da yeniden şekillendirmeye yatkın inanç sistemleriydi ve bunun sonucunda eski Olympos tanrılarının güçleri çoğu kez yeniden tanımlandı, çünkü bu tanrılar artık Yunanları Yunan olmayanlara karşı koruyan unsurlar olarak tasavvur edilemezdi. Örneğin Mısır'da I. Ptolemaios, İskenderiye'nin baştanrısı olarak işlev görecek yeni bir tanrının vücuda getirilmesi emrini verdi. **Sarapis** adlı bu yeni tanrı, Mısır ve Yunan unsurlarının bir bileşkesiydi ve Hades'in, Dionysos'un, Zeus ve Osiris'in bazı yönlerini bünyesinde birleştiriyordu. İskenderiye dışında da Yunanlar **İsis** ve Osiris gibi bazı

Figür 12.15. Pergamon Sunağı. Zeus'a adanan bu abidevi sunak II. Eumenes (MÖ 197 - 158) tarafından yaptırılmıştır. Yılankavi yapıdaki büyük rölyefleriyle göz çarpan devasa frizlerse tanrılar ve devler arasındaki savaşı betimlemektedir. Berlin, Pergamon Müzesi.

geleneksel Mısır tanrılarına ibadet ediyorlardı, buna imkân tanıyan geleneksel Yunan adetiyse, Yunanların kendi tanrılarını diğer halkların tanrılarıyla özdeşleştirmeleriydi (*synkretismos*).

Bu süreçte Mısır tanrıları da değişti. Yunan dini geleneklerine uymayan hayvanlara tapım ve mumyalaştırma gibi adetler yeni Hellenistik kültlerden çıkarıldı ve Mısır tanrıları, birebir özdeşleştirildikleri Yunan tanrılarıyla iyice benzeştiler. Örneğin İsis Mısır krallığının kurucu mitlerinde aslen Osiris'in karısı ve Horus'un annesiydi; fakat Aphrodite, Demeter ve Athena'yla özdeşleştirilmesiyle birlikte, Mısır geleneğinde daha önce görülmemiş bir konuma erişerek evrenin kraliçesi, tüm insanların velinimeti ve uygarlığın yaratıcısı gibi sıfatlar kazandı. Bu şekilde Yunan ve Yunan olmayan kültürler arasında bir uzlaşma da meydana geliyordu.

BELGE 12.3

İsis'e Övgüler (MÖ 1. yüzyıl veya MS 1. yüzyıl)

Mısır dininin Hellenleşmesi, İsis'in gücünün evrenselleştirildiği, Yunan ve Mısır tanrılarının özdeşleştirildiği (Hephaistos: Memphis'in yaratıcı tanrısı Ptah; Hermes: Bilgeliğin tanrısı ve yazının mucidi Thoth ve Kronos: Yeryüzünün tanrısı ve Mısır'ın kraliyet tanrılarının babası Geb) kuzeybatı Anadolu'daki Kyme şehrine ait bu yazıtta açıkça bellidir.

Maiandros Magnesia'sının yerlisi Artemidoros, bir başka adıyla Thraseas oğlu Demetrios, İsis'e adadığı bir adağı yerine getirmek için adak kesti. Aşağıdaki metniyse Memphis'teki Hephaistos tapınağının yanında duran bir yazıttan kopyaladı.

Benim adım İsis, yeryüzündeki her karış toprağın efendisiyim. Hermes'ten eğitim aldım ve onunla birlikte demotik ve hiyeroglif yazısını icat ettik ki, herşey aynı yazıyla yazılmasın. İnsanlara yasalar koydum, koyduğum bu yasaları kimse değiştirmeye kabil değildir.

Ben Kronos'un en büyük kızıyım. Kral Osiris'in kardeşi ve karısıyım. İnsanlar yararlansın diye toprağı ekip biçmeyi ben icat ettim. Kadınların tanrıça dedikleri benim. Bubastis şehri benim tarafımdan inşa edildi. Yeryüzünü gökyüzünden ben ayırdım. Yıldızların yörüngelerini ben belirledim. Güneşin ve Ayın rotalarını ben çizdim. Seyrüseferi ben icat ettim.

Haklıya güç veren benim. Kadın ve erkeği ben bir araya getirdim. Kadınların onuncu aylarında dünyaya çocuk getirmeleri esasını koyan benim. Ana babaların çocukları tarafından hürmet görmelerini ben buyurdum. Kötü muamele gören ana babaların hesabını ben sorarım. Kardeşim Osiris'le birlikte yamyamlığa ben dur dedim.

İntisabı insanlara ben gösterdim. İnsanlara tanrıların suretlerine hürmet etmelerini ben öğrettim. Tanrılara mabetler kurdum. Tiranların devletlerini ben ortadan kaldırdım. Cinayetleri ben sonlandırdım. Kadınların erkekler tarafından sevilmesi adetini ben buyurdum. Adaletin gücünün altın veya gümüşten daha kuvvetli olmasına ben sebep oldum. Doğruluğun iyi bir şey olarak algılanmasını ben emrettim. Evlilik sözleşmelerini ben icat ettim. Yunanlara ve barbarlara dillerini ben bahşettim. Gurur duyulacak ve utanılacak olan şeylerin Doğa tarafından tespit edilmesine ben sebep oldum. Edilen yeminden daha çok korkulacak bir şey olmamasını sağlayan benim. Diğerlerine karşı kötülük edenleri haksızlığa uğrayanların eline ben teslim ettim. Adil olmayan işlere bulaşan kimselerden intikam alan benim. Yakarıcılara acınmasını emreden benim. Kendilerini adilane bir şekilde savunanları ben şereflendiririm. Adalet benim olduğum yerde hüküm sürer.

Ben nehirlerin, rüzgârların ve denizin efendisiyim. Hiç kimse benim bilgim olmadan şan elde edemez. Ben savaşın da efendisiyim. Yıldırımın efendisiyim. Denizi köpürten ve durultan benim. Güneşin hizmetlerinin içinde ben varım. Güneşin rotasının yanında ben de gezinirim. Ben ne istersem oldururum. Benim herşeyde hakkım vardır. Boyunduruk altında olanları ben özgürleştiririm. Ben deniz seyahatinin efendisiyim. Ben istersem seyrüseferi imkânsız kılarım. Şehirlerin sınırlarını ben belirledim.

Thesmophoros diye adlandırılan kadın benim. Derinlerde duran adayı günyüzüne çıkaran da benim. Kader benim elimde. Kader ben ne diyorsam onu dinler. Ey Mısır, beni besleyip büyüten yer, sen çok yaşa!

(Inscriptiones Graecae 12.14)

Yunanlar ve yerel toplumlar arasında katı duvarların olmayışı, zaman geçtikçe Hellenistik kaynaklarda "Yunanlar" olarak adlandırılan çoğu kimsenin aslında doğuştan Yunan olmadığı sonucunu doğurdu. Bu kişiler Yunan tarzı eğitim almış, Yunan yaşamını benimsemiş (ve sıklıkla Yunan isimli olan), eski tanrılarına şimdi yeni Yunan isimleriyle ibadet etmeye devam eden insanlardı.

Aynı şekilde, Yakındoğudaki çoğu "Yunan şehri", yeni bir kültürle hemhal olarak değişmiş Yunan olmayanların oluşturduğu bir nüfusa sahip yerel yerleşimlerin yeniden adlandırılmalarından ibaretti. Bazı Yahudiler MÖ 2. yüzyılın başlarında Kudüs'ü de bu tür bir Yunan polisi haline getirmeye çalıştılar, fakat başlarında Makabi'nin bulunduğu diğer Yahudiler bunlara şiddetle karşı çıktı. Bu çatışma, IV. Antiokhos Yahudilerin geleneksel dini ibadetlerini yasaklayıp MÖ 167 yılında Yahova tapınağını Zeus tapınağına dönüştürünce daha da tırmandı. Hanuka bayramı, Makabilerin Antiokhos ve taraftarlarına karşı aldıkları zaferin anısını canlı tutmaktadır. Apokrif metinlerden Birinci ve İkinci Makabiler kitapları, Hellenistik dünyayı tebaa halkların gözünden ortaya koymakta ve Hellenistik krallıklarda nüfusun Hellenleşmeye karşı direnen kısmını gözler önüne sermektedir.

Mısır ve batı Asya'da Makedon hakimiyeti yaklaşık üç yüzyıl sürmüştür. Araştırmacılar bu dönemin önemini farklı şekillerde değerlendirmekte, bazıları Yunan kültürünün bu bölgeye yayılışının üzerinde durmakta, bazıları da bu dönemi, Yunan kültürünün derinlere nüfuz etmekten uzak ve kısıtlı etkisinin bulunduğu sömürge hakimiyetinin geçici bir dönemi olarak görmektedir. Fakat tahmin edilebileceği gibi, gerçek bundan daha karmaşıktır. Hellenleşme gerçekten vuku bulmuş, fakat daha çok bu bölgedeki büyük kent merkezleriyle sınırlı kalmıştır. Aynı şekilde yerli gelenekler de bu süreçte ayakta kalmış, hatta gelişme göstermiş, fakat bu canlılıkları kısa soluklu olmuş, çoğunlukla kadınlar arasında yaşamına devam etmiştir. Eğitim, kültür ve elit konum bölgede her zaman birbiriyle bağlantılı unsurlar olmuştur. Fakat Yunan kültürünün sahip olduğu imtiyazlı konum bu bağı yıpratmış, yerli aristokratların geleneksel kültürlerinden vazgeçip Hellenleşmelerini teşvik etmiştir. Bu sebeple Makedon krallıklarının kuruluşu, aynı zamanda Mısır ve kadim Yakındoğu uygarlıklarının çöküşünün başlangıcına da işaret eder.

ANAHTAR TERİMLER

Akhaia Birliği
Aitolia Birliği
Antikythera Mekanizması
Tek Gözlü Antigonos (Antigonos Monophtalmos)
Rhodoslu Apollonios
Kallimakhos
VII. Kleopatra
Kinizm
Demetrios
Epikurosçuluk
Epikuros
Eratosthenes
Euhemeros
Yunan özgürlüğü
Hellenistik Dönem
Isis
İskenderiye Kütüphanesi
Lysimakhos
Menandros
Mouseion
papyri
Perdikkas
Pharos
I. Ptolemaios
II. Ptolemaios
Sarapis
Seleukos
Stoacılık
Şüphecilik
Theokritos
Tykhe
Zenon

OKUMA ÖNERİLERİ

Bagnall, Roger S. 1995. *Reading Papyri, Writing Ancient History*. London: Routledge. Toplumsal ve ekonomik tarihyazımında papirüsün kullanımına dair ustaca yazılmış bir giriş.

Burstein, Stanley M. 1985. *The Hellenistic Age from the Battle of Ipsos to the Death of Kleopatra VII*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Hellenistik dönem tarihine dair edebi nitelikte olmayan kaynakların standart hale gelmiş bir derlemesi.

Cribiore, Raffaella. 2001. *Gymnastics of the Mind: Greek Education in Hellenistic and Roman Egypt*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Papirolojik bulgular üzerinde yapılan derinlikli çalışmalara dayalı olarak hazırlanan Hellenistik dönem eğitimine dair ayrıntılı bir çalışma.

Empereur, Jean-Yves. 1998. *Alexandria Rediscovered*. New York: George Braziller, Inc. Mısır, İskenderiye'deki arkeolojik keşiflerin bolca görselle birlikte sunulduğu bir çalışma.

Erskine, Andrew, ed. 2003. *A Companion to the Hellenistic World*. Oxford, UK: Blackwell. Hellenistik tarihin tüm yönlerine dair makalelerden oluşan kıymetli bir derleme.

Holt, Frank L. 1999. *Thundering Zeus: The Making of Hellenistic Bactria*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Numismatik ve arkeolojik bulgulara dayalı ve orta Asya'daki Yunan tecrübesine dair çığır açıcı nitelikte bir araştırma.

Lewis, Naphtali. 1986. *Greeks in Ptolemaic Egypt*. Oxford, UK: Clarendon Press. 8 Yunan ve Mısırlının kariyerlerinin ışığında Ptolemaiosların Mısır'ında yaşama dair bir tarihçe.

Lichtheim, Miriam. 1980. *Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings. Volume III: The Late Period*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. MÖ 1. binyılda kaleme alınan Mısır edebi metinlerinin standart hale gelmiş bir antolojisi.

Manning, J. G. 2010. *The Last Pharaohs: Egypt Under the Ptolemies, 305-30 BC*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Ptolemaios Mısır'ına dair hem Yunan hem de Mısır kaynaklarına dayalı zekice bir inceleme.

Momigliano, Arnaldo. 1975. *Alien Wisdom: The Limits of Hellenization*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Hellenistik dönemdeki kültürel etkileşime dair öncü bir çalışma.

Pollitt, J. J. 1986. *Art in the Hellenistic Age*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Hellenistik sanata dair standartlaşmış bir değerlendirme.

Pomeroy, Sarah B. 1989. *Women in Hellenistic Egypt: From Alexander to Kleopatra*. Detroit, MI: Wayne State University Press. Ptolemaios Mısır'ındaki kadınların toplumsal, ekonomik ve yasal statülerine dair geniş kapsamlı bir araştırma.

Shipley, Graham. 2000. *The Greek World After Alexander: 323-30 BC*. London: Routledge. Hellenistik dönem tarihini tüm yönleriyle ele alan ve kaynaklar ile çağdaş araştırmalara dair tüm tartışmaları bünyesinde barındıran etraflıca bir tarihçe.

Walbank, F. W. 1992. *The Hellenistic Wold*. Rev. ed. Cambridge, MA: Harvard University Press. Hellenistik krallıkların kuruluşlarından Roma tarafından fethedilişlerine dek geçen sürenin anlaşılır ve kısa bir tarihi.

Waterfield, Robin. 2011. *Dividing the Spoils: The War for Alexander the Great's Empire*. Oxford, UK: Oxford University Press. İskender'in ardılları arasındaki savaşların canlı bir anlatımı.

SONSÖZ

MÖ 3. yüzyıl başları pek çok açıdan Eski Yunan tarihinin doruk noktasıydı. Makedon gücü ve Yunan kültürü batı Asya'ya hükmediyordu. Bu bölgenin dört bir yanında yeni Yunan şehirleri kurulmuştu ve insan neredeyse Hindistan'a kadar sadece Yunanca bilerek seyahat edebiliyordu. Fakat Hellenistik krallıkların bu parlak günleri kısa süreli olacak, kuruluşlarından kısa bir süre sonra kendi varlıkları dahi tehlikeye düşecekti.

Seleukosların krallığı içlerinde en korunmasızı çıktı. Seleukoslar Antiokheia'dan İskender'in imparatorluğunun Asya'daki topraklarının kontrolünü sağlamakta güçlük çektiler. I. Seleukos (MÖ 311 - 281) İskender'in Hindistan'daki fetihlerinden vazgeçerek buraları, zaten kuzey Hindistan'ı da fethetmiş olan Maurya hanedanının kurucusu Chandra Gupta'ya bıraktı. MÖ 3. yüzyılda da toprak kayıpları yaşanmaya devam etti. Bu sürecin hızlanmasına yol açan neden, I. Ptolemaios'un MÖ 301 yılında güney Suriye, Lübnan ve Filistin'i içine alan Coele Syria'yı işgali oldu. I. Seleukos, Ptolemaios'un bu saldırısıyla başetmekten imtina ettiyse de, halefleri mücadeleden geri durmayıp 270'li yıllardan başlayarak MÖ 198 yılında III. Antiokhos bölgede Seleukosların kontrolünü temin edene dek, yani yüzyılın sonuna kadar Suriye Savaşları adı verilen beş ayrı savaşa girdiler. Fakat Ptolemaioslara karşı bu hız kesmeden devam eden savaş hali, hanedanlık içindeki birliğin altını oydu. Bu süreçteki hassas mesele, yani Üçüncü Suriye Savaşı (MÖ 245-241), II. Antiokhos'un iki eşinin aileleri arasında selefiyet nedeniyle ortaya çıkan bir tartışmadan kaynaklanmıştı. Bu çatışma, Antiokhos'un oğulları arasında on yıldan fazla sürecek bir iç savaşa neden oldu. Seleukos'un halefleri taht kavgalarıyla uğraşırken, düşmanları da batı ve doğu sınırlarına saldırdı. Batıda Pergamonlu Attalosoğulları Anadolu'nun büyük bir kısmının hakimiyetini ele geçirirken, doğuda da Parthlar (dilleri Farsça olan göçebeler) ve isyancı Yunan koloniciler fırsattan istifade edip krallığın topraklarından parçalar koparark kendilerine Doğu İran ve Baktria'da krallıklar kurdu.

Ptolemaiosların Mısır'daki egemenliği nispeten daha sağlamdı. MÖ 170 yılına kadar Mısır'ın savunma hatlarından içeri bir tek düşman dahi nüfuz etmeyi başaramadı. II. Ptolemaios (MÖ 282 - 246) ve III. Ptolemaios (MÖ 246 - 222) Girit, Kıbrıs ve batı Anadolu'yu işgal ederek Mısır egemenliğini Seleukos krallığının yanıbaşına kadar genişletti. Bu yüzyılın neredeyse üç çeyreği boyunca Ptolemaiosların Mısır'ı, doğu Akdeniz'in en önde gelen deniz kuvvetiydi. Bununla birlikte Ptolemaiosların Mısır'daki otoritesi de MÖ 3. yüzyılda belirgin bir şekilde zayıfladı. Yüzyılın sonlarına doğru halefiyet sorunları hanedanın gücünü baltalarken güney Mısır'da yerel hanedanların egemenliği yeniden kuruldu. MÖ 200 yılına gelindiğinde, Ptolemaioslar artık sadece Aşağı ve Orta Mısır'da egemendiler. Hellenistik devlet sisteminin tamamen çöküp gözden kaybolmasıyla beraber, III. Antiokhos (MÖ 223 - 187) ve V. Ptolemaios (MÖ 204 - 180), görünürde hanedanlıklarının gücünü yenileyen karşı saldırılarla birbirlerini vurdular. Fakat Seleukoslar ve Ptolemaioslar güçlerini tamamen sağlamlaştıramadan Romalılarla beraber yeni bir felaket dalgası geldi. Roma'nın Doğu Akdeniz'de yayılması öylesine dramatik ve beklenmezdi ki, tarihçi Polybios haklı olarak şu basit gibi görünen fakat aldatıcı soruyu yöneltebilmektedir: Romalıların İskender tarafından kurulan dünyayı yarım yüzyıldan bile kısa bir zamanda altüst etmiş olmasını insan nasıl olur da bilmek istemez?

Roma'yla Mısır'ın ilişkileri MÖ 270'li yıllara kadar uzanmakla birlikte, Roma doğu Akdeniz'in siyasi hayatına ilk kez MÖ 2. yüzyılın başlarında Makedon kralı V. Philippos ve III. Antiokhos'u mağlup ederek müdahale etmiştir. Romalılar bu zaferlerinin ardından toprak işgaline girişmemiş, bunun yerine Yunan özgürlüğünün savunucusu rolüne soyunmayı tercih etmişlerdir. Fakat Roma senatosunun bölgede Roma üstünlüğünü tehlikeye

atacak olası rakiplere fırsat vermeyi reddetmesi, tüm Hellenistik krallıklara zarar verdi. MÖ 2. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Makedon krallığı ortadan kalktı. 3. Makedonya Savaşı'nda (MÖ 171 - 168) mağlup olan Makedonya, Roma eyaleti oldu. Sırada Akhaia Birliği vardı. MÖ 146 yılında Birlik dağıtıldı ve Korinthos kenti yağmalanarak vatandaşları köle olarak satıldı. Bir nesil sonrasında Roma gücü Ege'nin diğer kıyısına uzandığında, III. Attalos Roma hakimiyetinden kaçınılamayacağını anlayınca, ülkesinde bulunan Yunan kentlerine ayrıcalıklı bir statü verilmesi umuduyla Pergamon krallığını vasiyet yoluyla MÖ 133 yılında Roma'ya bıraktı. Böylece Roma'nın doğu Akdeniz'e tamamen egemen olmasının önünde bir tek engel kalmıştı: soyunun Akhaimenid Pers krallarına ve Büyük İskender'e dayandığını iddia eden ve Karadeniz havzasını içine alan bir imparatorluğa hükmeden Pontos kralı VI. Mithridates (MÖ 120 - 63). MÖ 89 ila 63 yılları arasında üç büyük savaşta Anadolu ve Yunanistan'daki halkları Roma'ya karşı bir araya getirmeye çalışan kral, nihayetinde Romalı komutan Pompeius tarafından yenilecekti. Pompeius kralı Kırım'a kadar kovaladı ve kral burada intihar edip hayatına son verdi.

Bu arada hanedan kavgaları ve ekseriyetle Roma'nın teşvikiyle meydana gelen kralı devirme girişimleriyle Seleukoslar, Parthlarla kazanamayacakları bir mücadelenin içinde debelenmeye başlamışlardı. Bu mücadele, krallığı yavaş yavaş sadece Suriye'deki birkaç kenti kapsar hale kadar küçültmüş, sonunda da Roma MÖ 63 yılında buraları da işgal etmişti. Pompeius aynı yıl Judaea krallığını da işgal etti. Böylece İskender'in imparatorluğundan geriye sadece Mısır bağımsız bir devlet olarak kalmıştı. Ptolemaioslar rakipleri Seleukoslardan bir nesil daha fazla ayakta kaldı, fakat bunun yegâne sebebi, Mısır'ın ilhakından doğacak övgüyü hangi senatörün alacağına, Roma senatosunun karar verememesiydi. Bu münakaşa da Iulius Caesar'ın manevi oğlu ve Augustus adıyla gelecekte imparator olacak Octavianus, MÖ 31 yılında kuzeybatı Yunanistan'daki Actium'da Antonius ve VII. Kleopatra'yı mağlup ettiğinde sona erecekti. MÖ 30 yılında Kleopatra'nın intiharıyla birlikte İskender'in haleflerinin üç yüzyıl süren uzun tarihi nihayet sona erdi.

Öncüllerinin krallıklarını ortadan kaldıran Roma ve Parthia, İskender'in mirasının nihai varisleri olacaklardı. Hellenistik devlet sisteminin ortadan kalkışı Yunan uygarlığının sonuna işaret etmemekle beraber, bu uygarlığın karakterini ve görevini değiştirdi. İskender'in imparatorluğunun doğu kısımlarında Yunan uygarlığı yavaş yavaş izini kaybettirdi. Hellenistik Doğu'da Yunan kültürünün yayılması Makedon ve Yunan hükümdarlardan kaynaklanan bir olguydu ve bunların krallıklarının ortadan kalkmasıyla beraber kültür

Figür E.1. Taç takan VII. Kleopatra'nın sikkedeki büstü. Kraliçe MÖ 51'den 30'a kadar Mısır'da hüküm sürdü. Londra, British Museum.

hamilikleri de ortadan kalktı. Ortadoğunun yeni hükümdarları durumundaki Parthlar, yerel geleneklere öncelik vererek topraklarında yaşayan Yunan olmayan soyluların desteğini arkalarında toplamaya çalıştıkları için Yunan kültürü siyasi dayanağını kaybedince solup gitti. Fakat batıda Roma'nın ilgisi sayesinde Yunan kültürü canlı kaldı.

Roma'nın doğu Akdeniz'i fetih süreci, Romalıların MÖ 196 yılında V. Philippos'u mağlup etmelerinin ardından Yunanlara verdikleri «özgürlük» sözünü adeta maskeleyen gaddarlığıyla öne çıksa da, aslında bu hikâyenin tamamı değildir. Romalılar Yunan kültürüne yabancı değillerdi. Roma kültüründeki Yunan etkisi Roma tarihinin başlarına kadar uzanmaktadır ve Yunanistan Roma imparatorluğunun küçük bir eyaleti olduktan sonra da çok uzun bir zaman boyunca devam etmiştir. Romalı pek çok üst sınıf temsilcisi, Yunan sanatı ve edebiyatına aşinaydı. Hatta Roma tarihinin babası olarak anılan Fabius Pictor (MÖ yak. 220) gibi bazı senatörler Yunanca eserler vermişlerdi. MÖ 1. yüzyıla gelindiğinde, Yunan etkisi Roma kültürünün iliklerine kadar nüfuz etmişti. Roma tanrıları ve mitleri, Yunan mitolojisi dikkate alınarak yeniden biçimlendirilmişti. Latin yazarlar sürekli Yunan öncüllerini taklit ediyorlardı, bu bakımdan Vergilius'un Roma ulusal destanı durumundaki Aeneis'i gibi bir eserin tam olarak anlaşılabilmesi için Ilias ve Odysseia'nın sağladığı arkaplan dahilinde okunmalıdır. Vergilius'un çağdaşı Horatius, "Yunanistan bir tutsak olmasına rağmen, aslında acımasız fatihini tutsak etmiş, sanatını Latium köyüne taşımıştır" (*Mektuplar* 2.1.) diye yazarken tamamen gerçeği itiraf ediyordu.

Romalı üst sınıfın Hellenleşmesi nedeniyle, Romalılar Yunanların ve Yunan kültürünün kendilerine sağladığı desteği doğu Akdeniz'de kurdukları egemenliklerinin temel taşı haline getirdiler. Yunanlar imtiyazlı konumlarının keyfini çıkarıyor, Yunan kentleri de Roma'nın eyalet idare düzeninin çatısını oluşturuyordu.

Bunun sonucunda, milattan sonraki ilk iki yüzyılda Yunan kentlerinin kültürel hayatlarında olağanüstü bir aydınlanma vuku buldu. Bu aydınlanmanın kanıtı, günümüzde müzelerimizi tıka basa dolduran vatandaşları onurlandırmak için dikilmiş heykellerde ve doğu Akdeniz'de bulunan Yunan kentlerine ait kalıntılarda başı çeken muhteşem kamu binalarının harabelerinde görülmektedir. Tarihçi Appianos ve hatip Aelius Aristides gibi Yunan yazarlar, *Pax Romana*'nın (Roma Barışı) faydalarını dillendirmektedir. Bu dönemde bilim ve felsefe de şahlanmıştır. Galenos'un tıbbi eserleri ve Ptolemaios'un astronomi ve coğrafyayı sentezlediği eserleri binyıldan fazla bir süre alanında saygın yapıtlar olarak kalmışlardır. Mısır doğumlu Yeni Platoncu Plotinus, antikçağın son büyük felsefi sistemini yaratmıştır, felsefi bir mistisizm -kısmen Platon'un eserlerine dayalı - hıristiyanlığın entelektüel açıdan en güçlü rakibi olmuştur. Yunan hayatının yalnızca bir alanında gelişme yoktu, o da Yunan kentlerinin kendi içlerindeki kentsel ve siyasi kültürdü. Bu iki yüzyıl boyunca *polis* geleneğindeki kendi kendine yönetim anlayışının son kalıntıları da yok oldu. Ahlakçı ve biyografyacı Plutarkhos'un da şu sözleriyle açıkça gözlemlediği üzere, "Günümüzde artık kentsel meselelerin özünde savaşlarda liderlik, tiranlıkların devrilmesi ya da ittifak anlaşmaları gibi olaylar olmadığına göre, genç bir delikanlı kendine göz kamaştırıcı ve görkemli bir kamusal kariyer yapacak fırsatı nasıl bulacak ki?" Plutarkhos kendi sorduğu soruyu "geriye kamu davaları ve imparatora giden heyetler kalıyor" diyerek cevaplamaktadır (*Devlet İşlerinin Kaideleri*, 805a-b, LCL). Bu durumun

doğal bir sonucu olarak imparator Hadrianus döneminde Cappadocia valiliği yapmış ve aynı zamanda da Büyük İskender'in tarihini yazmış Arrianos gibi kişiler, yaşadıkları *polis*leri bırakıp Roma'nın hizmetinde tatmin edici bir kariyer şansına erişmişlerdir.

Yunanlar ve Yunan kültürü Roma egemenliği altında gelişme göstermişken, aynı durum Yunan olmayan Mısır ve Yakındoğu kültürleri için geçerli değildir. Roma'nın hamiliği, Yunan kültürü ve Roma vatandaşlığının değerini yükseltmiştir. Yunan olmayan kültürel gelenekler ve kurumlar bastırılmamıştır, fakat bunlara atfedilen değer düşürülmüştür. MS 2. yüzyılda Suriyeli yazar Lukianos, yeni rejimin kültürel önceliklerini *Rüya* adlı otobiyografya eserinde ifade etmekte, Yunan eğitimi almadan bir kimsenin ancak "zanaatkâr ve sıradan biri olabileceğini, güzel konuşmasını becerebilen kişileri daima kıskanıp onlara yalakalık yapmaktan ileri gidemeyeceğini" dile getirir; buna karşın eğitimli kimse "taltif edilir ve övülür, ileri gelenlerin içinde saygın bir yeri olur, zengin ve soylular tarafından takdir edilir... kamu hizmetlerine layık görülür ve öncelik ona verilir" (*Rüya*, 9-11). Lukianos'un tahminleri doğruydu. Aldığı Yunan eğitimi ve edebi hüneri ona şan şöhret getirmiş, Mısır valisinin altında kazancı bol bir göreve erişmesini sağlamıştı.

Bu asimilasyon süreci her zaman ihtilafsız gerçekleşmiyordu. Yunanların önyargılı yaklaşımları ve kültürel şovenizmi, sonradan Yunanlaşmış kişilerin yazılarında devamlı görülmektedir. Örneğin bunlardan biri olan Suriye asıllı Yunan hatip Tatianos, Yunanlara Yunan olmayanları hor görmemeyi öğütler ve Yunanların çoğu adetinin "kökenini barbar uygulamalardan aldığını" yazar (*Yunanlara Hitap*, 1.1). Bununla birlikte geç antikçağa gelindiğinde, Roma imparatorluğunun doğu eyaletlerindeki toplumsal ve entelektüel elitlerin belirgin bir kısmı sonradan Yunanlaşmış kimselerden meydana geliyordu. Bölgenin yerel dilleri şehirde ve kırsalda yaşayan alt kesimlerin yöresel konuşmalarıyla, hatta Süryani ve Koptların hıristiyanlık edebiyatında yeni bir mecra bularak yaşamına devam etti. Fakat Mısır ve Yakındoğunun geleneksel kültürleri, binyıldır kültürlerine sahip çıkan yerel soyluların onları terketmesi sonucu ölüp gitti. Bu sırada doğu Akdeniz havzasındaki egemen entelektüel akım, araştırmacıların Hellenizm dediği ve kısmen klasik Yunan edebiyatına dayalı olup esasen Yunan kültürünün kozmopolit bir hali şeklindeki kültürdü. Bu yeni şekliyle Yunan kültürü Büyük İskender'in fethettiği yerlerde yeşermeye devam etti ve Bizans ile İslam gibi ortaçağ uygarlıklarını etkileyip bunların üzerinden Avrupa ve Amerika kültürlerine ulaştı.

OKUMA ÖNERİLERİ

Bowersock, G. W. 1990. Hellenism in Late Antiquity. Ann Arbor: University of Michigan Press. Yunan kültürünün Roma imparatorluğundaki dönüşümüne dair önemli bir inceleme.

Burstein, Stanley M. 2007. The Reign of Cleopatra. Norman: The University of Oklahoma Press. VII. Kleopatra'nın berrak bir dille yazılmış, faydalı birincil kaynaklara genişçe yer veren, kraliçenin hükümdarlığının Mısırlı yönüne ağırlık veren kısa bir biyografisi.

Errington, R. M. 1972. The Dawn of Empire: Rome's Rise to World Power. Ithaca, NY: Cornell University Press. Roma'nın Kartaca, Makedonya ve Seleukos krallığıyla savaşlarının kolay anlaşılır bir tarihçesi.

Gruen, Erich. 1992. Culture and National Identity in Republican Rome. Ithaca, NY: Cornell University Press. Cumhuriyet dönemi Roma'sında Yunan ve Roma kültürleri arasında meydana gelen etkileşime dair zekice bir tartışma.

Kleiner, Diana E. E. 2005. Cleopatra and Rome. Cambridge, MA: Harvard University Press. Kleopatra'nın Roma'daki imajına dair açık ve güzelce resmedilmiş bir inceleme.

Plutarch. 1999. Advice to the Bride and Groom and Consolation to His Wife. Sarah B. Pomeroy, ed. New York: Oxford University Press. Roma egemenliğindeki Yunanistan'da evlilik, cinsiyet ilişkileri, çocukluk ve ebeveynlik gibi konulara dair birden fazla isme ait makaleler. Eser İngilizceye çeviriler, yorumlar ve bibliyografya da içermektedir.

Pomeroy, Sarah B. 2007. The Murder of Regilla. Cambridge, MA: Harvard University Press. 2. yüzyıl Yunanistan'ında yaşayan bir kadının adalet, toplum, kültür ve evliliğe dair bir incelemeye dayalı ve canlı bir biyografisi.

Roller, Duane W. 2010. Cleopatra. A Biography. New York: Oxford University Press. Yalnızca antik kaynaklar kullanarak ve iyi araştırılıp kolay okunur bir dille yazılmış Kleopatra biyografisi.

Walker, Susan ve Averil Cameron, eds. 1986. The Greek Renaissance in the Roman Empire: Papers from the Tenth British Museum Classical Colloquium. London: University of London, Institute of Classical Studies. Akademik araştırmaların yeni yeni odağı haline gelen bir konuya dair yakın geçmişte üretilen makalelerden oluşan bir derleme. Bu makalelerin arasında sanat, edebiyat ve din gibi konulara dair makaleler de bulunmaktadır.

SÖZLÜK

AGORA: Homeros'ta bu terim "toplanma yeri", yani halk meclisi anlamına gelir. Kent devleti zamanında, hem pazaryeri hem de yaşamın merkezi olduğu için kentin veya kasabanın kamusal alanını belirtmeye başladı. Agora'da vakit geçirmek, kamusal olaylardan haberdar olmanın, iş bağlantıları kurmanın ve en son dedikoduları duymanın en iyi yoluydu.

AKROPOLIS: Kelime anlamıyla "yukarı şehir", bir şehrin veya kasabanın içkalesi. Pek çok kaleli tepe Mykenai saraylarına mekân olmuştur ve polis yaşamında da özel yerler olarak kalmışlardır. Bunlardan en meşhuru Atina akropolisidir. Burası şehrin dini merkeziydi ve 5. yüzyılda harikulade bir şekilde tapınaklarla donatılmıştı.

ALINLIK: Yunan tapınaklarının ön ve arka yüzündeki sütunların üstüne oturtulmuş uzayıp giden üçgen boşluklar. Genellikle incelikli rölyeflerle süslenirlerdi.

AMPHIKTYONIA KONSEYİ: Delphoi'a komşu kentlerin kadim birliğinin yönetim organı olan ve kehanet merkezini idare eden Delphoi *amphiktyonia*sı. Bu organ aynı zamanda Pythia oyunlarını da düzenliyor, kehanet merkezine ve toprağına karşı mütecaviz olaylara müdahale ediyordu. En önemlileri arasında Thessalialılar, Phokisliler, Boiotialılar, Dorlar ve Ionialıların bulunduğu üyeler çeşitli *ethnos*lardan oluşuyordu. Üyelerin temsil hakkı eşit değildi, bu nedenle II. Philippos Thessalia'nın 12 ve Phokis'in 2 oyunu kendi tarafına çekince 22 temsilciden oluşan *Amphiktyonia*nın hakimiyetini de ele geçirmişti.

ARİSTOKRASİ: *Aristokratia* terimi (gücün en iyilerin elinde olması), nispeten nahoş bir edası olan *oligarkhia* (oligarşi) terimi yerine elitlerin egemenliğini ifade etmesi için muhtemelen 5. yüzyılda ortaya çıktı. Aristokratik güç ve ayrıcalıklılık kendini en çok arkaik dönemde gösteriyordu ve kent devletlerinde demokratik hassasiyetler oluştukça yavaş yavaş zayıfladı.

ARKHON: Erken dönem kent devletlerinde en yüksek dereceli memur için kullanılan (ve önder anlamına gelen) genelgeçer bir unvan. Klasik dönemde *strategos*lar Atina'daki en önemli yetkililer haline geldikten sonra dahi, 9 *arkhon* hukuki ve idari görevlerini yerine getirmek üzere (kurayla) seçilmeye devam etti.

BARBAROS: (Barbar) Dil ve kültür bakımından Yunan olmayan tüm halklar için kullanılan terim. Gelişmiş bir uygarlığa sahip ve genellikle hayranlık duyulan Mısırlılar ve Persler de bu nedenle birer *barbaros*tu. Fakat 5. yüzyıldan itibaren gitgide Hellenlerin doğal olarak sahip oldukları akli ve ahlaki niteliklerden yoksun olan "diğerleri"ni yaftalamak için kulanılan bir terim haline dönüştü.

BASILEUS: Yasal hükümdar, yani "kral" için kullanılan terim. Myken toplumunda qasireu sözcüğü bir köy veya bölge yöneticisini niteliyordu. Karanlık Çağda *basileus*lar, köylere ve bölgelere hükmeden savaşçı reisler anlamını kazandı. *Basileus*lar arasındaki hiyerarşik düzenin yerini arkaik dönemde arazi sahibi aristokratların oligarşisi aldı.

BOULE: Yunanların iki esas yönetim kurumundan biri olan "konsey" için kullanılan terim (diğeri için bkz. "meclis"). Karanlık Çağda reisler ve diğer nüfuzlu kimselerin oluşturduğu konsey, Arkaik Çağda aristokratik gücün en önemli organı haline geldi. Klasik dönem Atina'sında *boule* kurayla seçilen 500 kişiden meydana geliyordu. Meclisin gündemini belirliyor ve bazı davaları karara bağlıyordu.

BÜYÜK REİS: Bir topluluk ya da grubun en üst düzey liderini tanımlayan antropolojik terim. "Eşitler arasında birinci" olarak diğer liderleri yöneten Homeros destanlarının önde gelen savaşçı kahramanları, MÖ 10 ila 8. yüzyıl arasında hüküm süren büyük reisleri temsil eder.

CELLA: Bir tapınağın iç mabedi. Parthenon'un *cella*sında bir zamanlar Athena'nın altın ve fildişinden 12 metre yüksekliğindeki şu an kayıp heykeli duruyordu.

DEMAGOGOS: Kelime anlamı "halk önderi"dir. Bu terim bazı Atinalılar tarafından demokrat siyasetçileri sınıflandırmak için kullanılmış, özellikle de Perikles'in ölümünün ardından bu kullanım artmıştır. Terim çoğu zaman kötü bir çağrışıma sahiptir ve devletin çıkarlarını gözeten hakiki bir devlet adamından çok kendisini düşünen kimseleri akla getirmektedir.

DEMOKRASİ: Klasik dönem Yunanistan'ında, zenginlik veya soy gözetmeden tüm özgür

vatandaşların siyasete katılımını mümkün kılan idare biçimi. Eşitlik ideolojisine rağmen ekonomik eşitsizlikler baskındı ve bu da genellikle siyasi eşitsizlikleri beraberinde getiriyordu. Atina, müttefiklerinde demokratik yönetimlerin iş başına gelmesini teşvik etmiştir.

DEMOS: Bir toprak parçası ve bu toprak parçası içinde yaşayan halk; yani "toprak" ve "halk". Linear B tabletlerinde *damo* şeklinde geçer ve muhtemelen bir köy topluluğu ile burada yaşayan özgür kimseleri ifade eder. (tüm) Halk anlamını resmiyette daima sürdürmekle birlikte, aristokratlar bu terimi gitgide "ayaktakımı" ve "avam"ı ifade etmek için de kullanmışlardır.

DIKASTERIA: Atina'daki demokratik mahkemeler. Bir *dikasterion*, *heliaia* olarak bilinen jüri havuzundan kurayla seçilen yüzlerce erkek vatandaştan meydana geliyordu. Gerek bu seçimlerin son anda yapılıyor olması, gerekse jürilerin geniş yapısı rüşveti azaltıyordu. Özellikle Atina mahkemelerinin bir günde karara bağlanma zorunluluğu ve kararların temyize götürülememesi yine rüşveti azaltan önemli bir etkendi. 5. yüzyılın ortalarından itibaren jüri üyeleri hizmetleri karşılığı cüzi bir meblağ da almaya başladılar.

DOKIMASIA: Atinalı vatandaşların yönetimde görev almadan önce geçirildiği soruşturma. Bir kimsenin siyasi düşmanları sıklıkla onu kamu görevinden alıkoymak için bu yöntemi bir araç olarak kullanmıştır.

DRAKHME: bkz. Para Birimi, Atina.

EPHOROS: "denetmen"; Sparta ve diğer Dor kentlerinde rastlanan bir memuriyet. Sparta'da 5 *ephoros*tan meydana gelen bir kurul meclis tarafından yıllık olarak seçilirdi. Kıdemli *ephoros* görev yaptığı yıla adını verirdi. *Ephoros*ların Sparta devletinde muazzam yetkileri vardı ve kralların icraatını denetlemek de bu yetkiler arasındaydı.

EKKLESIA: Bkz. meclis.

EPIKLEROS: Erkek kardeşi olmayan ve babasının mülkünü miras edinmesi için bir oğul dünyaya getirmek üzere en yakın akrabasıyla evlenmeye zorlanan Atinalı kız. Sıklıkla "varis" olarak çevrilmekle beraber *epikleros* miras edinemiyor, sadece mülkü nakledebiliyordu.

ETHNOS: Aynı kimliği benimsemiş ve aynı bölgede yaşayan, fakat aralarında siyasi bir bütünlük bulunmayan, yerel idarelerle kendi kendilerini yönetmeyi tercih eden topluluklar için kullanılan terim. MÖ 6. yüzyıldan itibaren Yunan *ethnos*ları yerel ve bölgesel federasyonlar kurarak birleşik kentler gibi hareket ettiler. 4. yüzyıla gelindiğinde, etnik konfederasyonlar ve birlikler Yunanistan'da jeopolitik açıdan önemli bir rol oynamaya başlamıştı.

GENOS: Soyunun tek bir ortak atadan geldiğine inanan aileler bütünü. *Genos* en önde gelen aile tarafından idare edilirdi ve *genos*lar Arkaik Çağda siyasi grup olarak önemli bir role sahipti. Klasik dönemde *genos* mensubiyeti, *genos*u oluşturan ailelere toplumsal itibar getirmeye devam ediyordu.

GERİ DAĞITIMA DAYALI TİCARİ DÜZEN: Yakındoğu ve Yunanistan'ın Tunç Çağı krallıklarında görülen ekonomik ve siyasi ilişkileri karşılamak için kullanılan terim. Bu düzende bir bölgenin tarımsal ve el emeğine dayalı üretiminin çoğu, merkezden (bir kral ve kralın sarayından) idare ediliyor, bu yapı kaynakları gerekli gördüğü gibi yeniden dağıtıyordu. Buna karşılık Yunan kent devletlerinde yönetim üretim ve dağıtım hususuna dair yalnızca kısıtlı bir denetim hakkına sahipti. Bkz. *Leitourgia*.

GEROUSIA: "Yaşlılar konseyi" (yaşlı anlamına gelen *geron* kelimesinden). Bu terim Sparta ve diğer *polis*lerde aristokratik konsey için

kullanılırdı. Sparta'daki *gerousia* iki krala ilaveten ömür boyu görev yapan 60 yaş üstü 28 kişiden meydana geliyordu.

GRAPHE PARANOMON: Atina'da MÖ 5. yüzyılın sonlarından itibaren bir kimseyi meclise kanuna aykırı yasa teklifi getirmekle itham etmek için kullanılan yöntem. Atina'da bir anayasa olmadığı ve kanuna aykırılığın belirlenmesinin zor olması dolayısıyla bu yöntem bir tür siyasi saldırı gibi de kullanılabiliyordu. Suçlu bulunanlar genellikle cezalandırılıyordu ve 3 kez aynı suçtan mahkum olunması, bir vatandaşın kanun teklifi getirmekten men edilmesine neden oluyordu.

HEGEMON: Kentlerin oluşturduğu bir örgütü idare eden devlet ya da kişi. Örneğin Atina Delos Birliğinin, Sparta da Peloponnesos Birliğinin *hegemon*uydu. *Hegemon* sıfatına sahip olanın aynı zamanda egemenliğinin de söz konusu olduğu belirtilir, dolayısıyla örneğin MÖ 360'lardaki Thebai'ın üstünlük elde ettiği dönem, Thebai egemenlik dönemi olarak da bilinir.

HEILOTLAR: Yunanistan'da tutsak edilen ve ellerine düştükleri kişiler tarafından kendi topraklarında köle olarak çalışmak zorunda bırakılan kimseler için kullanılan terim. En çok Sparta'yla ilişkilendirilmektedir ve burada *heilot*lar vatandaşlara karşı muhtemelen 7'ye bir oranında çoğunluğa sahipti. Sparta yaşambiçimi, devletin Lakonia ve Messenia'daki binlerce *heilot* üzerindeki mülkiyet hakkına dayanıyordu ve bu nitelik üzerine inşa edilmişti. Olası heilot ayaklanmalarına karşı korkusu, Sparta'yı çoğu zaman uzak yerlere yapılacak seferlerden alıkoymuştur.

HEKTEMOROI: Solon Atina'sında kullanılan ve "altıdabirciler" anlamına gelip zengin toprak sahiplerine borçlanmış ve onlara daimi olarak ürünlerinin altıda birini vermeleri gereken, borçlarına karşılık köle olma tehdidiyle karşı karşıya yaşayan fakir çiftçileri kasteden bir terim.

HELIAIA: Atina'da *dikasteria*nın seçildiği olası jürilerden oluşan organ. Herhangi erkek vatandaş bu yapıda yer alabilirdi.

HELLENES: Yunanların kendilerine verdikleri isim. İsimlerini aldıkları Hellen adlı ataya dair bir mit vardır. Hellen, Yunanların Nuh peygamberi Deukalion'un oğlu ve Dorların, Ionların ve Aiollerin isim babalarının da atasıdır. Bu ortak isim (ve bunu destekleyen mit) muhtemelen nispeten daha sonraları, belki de MÖ 8. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

HETAIRA: "Hanım refakatçı" anlamına gelen ve Klasik dönem Atina'sında genellikle fahişeler için kullanılan terim. *Hetaira*lar genellikle *metoikos* sınıfından olurdu. Ekseriyetle sıradan kadın vatandaşlardan daha kültürlü olan *hetaira*lar, eğlendirmeye yönelik eğitilirler, evin idaresinden başka bir şey düşünmeyen sıradan kadınlardan daha ilgi çekici olurlardı. 451-450 yılında Perikles'in çıkardığı vatandaşlık yasası vatandaş bir erkeğin *metoikos* bir kadınla evlenmesini güçleştirince, bazı Atinalı erkekler, Atinalı kadınlarla yaptıkları yasal evlilikler devam ederken aynı zamanda *hetaira*larla da uzun süreli ilişkiler kurar oldu. Bazı *hetaira*lar metres hayatı yaşarken, hatta nikahsız evlilik hayatı sürerken çoğu esasen fahişelik yapıyordu.

HETAIREIALAR: Girit gibi bazı kentlerin askeri sistemleri erkekleri *hetaireiai* veya "sofra arkadaşları" olarak sınıflandırıyordu, fakat bu kelime genellikle Atina'da antidemokratik nitelikte olup siyasi havanın hakim olduğu *hetaireia*lar, yani toplumsal cemaatlerle ilişkilendirilmektedir. MÖ 415 yılında *herme*lerin tahrip edilişi de iddiaya göre böyle bir *hetaireia*nın işiydi. *Hetaireia*lar MÖ 411 ve 404 devrimlerinde de muhtemelen rol oynamışlardır.

HETAIROS: "Yol arkadaşı" veya "yoldaş." Karanlık Çağda *hetairoi* grupları, kendilerini yanında askere alan ve ödüllendiren reislerin askeri ve siyasi desteğini meydana getiriyordu. Kent devletlerindeki *hetairoi* dernekleri için bkz. hetaireiai. Makedonya'da *hetairoi* soylu savaşçıların ve müşavirlerin oluşturduğu bir gruptu ve bunlar kralların maiyeti ve muhafızlarıydılar.

HOPLITES: *Hoplites* ismini kendine özgü kalkanından alan (*hoplon*) ağır zırhlı piyade eri. *Hoplites*ler MÖ 7. yüzyıldan itibaren Yunanistan'daki önde gelen ve silah ile taktik bakımdan tedrici olarak değişim gösteren askeri kuvvet tipiydi. Eski Yunan devletleri askerlerine silah temin etmediği için *hoplites*ler daha çok zırh ve kılıca parası yeten orta sınıf temsilcilerinden oluyordu.

KENT DEVLETİ: Bkz. *Polis*.

KLEROS: Bir vatandaş ailesinin geçimini sağlamaya yeterli tarım arazisi hissesi. Bu hisse daima erkek akrabalar üzerinden miras kalıyordu. Oligarşik devletlerde, tam vatandaşlık ekseriyetle belli bir miktar arazi mülkiyetine bağlıydı.

KORE: "Bakire". Adak veya mezartaşı olarak yapılan gerçek boyutlarda yahut daha büyük, giyimli arkaik mermer kadın heykelleri için kullanılan terim. *Kouros* (delikanlı) terimi de buna karşılık gelen çıplak erkek heykeller için kullanılır.

KSENIA: Bu geleneksel bir dostluk anlayışıdır. Bu anlayış dahilinde bir "yabancı" (ksenos), başka bir *demos*tan biriyle karşılıklı dostluk ilişkisine girerdi; tarafların herbiri, kendisini ziyarete gelen diğerine misafirperverlik göstermeli ve yardım etmeliydi. Homeros toplumunun önemli özelliklerinden biri olan *ksenia*, antikçağ boyunca varlığını sürdürmüş ve nihayetinde *proksenos*luk adıyla daha muntazam, diplomatik bir ilişki halini almıştır.

LEITOURGIA: Atina'da zenginlerin tiyatro gösterisi yapacak bir koronun eğitimi veya bir başka kentte yapılan dini bir festivale heyet gönderilmesi gibi kamusal hizmetlerin masraflarını üstlenmeleri yoluyla uygulanan dolaylı vergi sistemi. *Trierarkhia* bunlar arasında en masraflısı olup, kişinin bir yıl boyunca bir *trieres* ile bu gemideki mürettebatın donanım ve eğitim masraflarını karşılaması usulüne dayanıyordu.

MECLİS: Yunan idari yönetim anlayışının başlıca iki unsurundan biri (diğeri için bkz. *boule*). Karanlık Çağdan itibaren vatandaşlık için gerekli asgari nitelikleri, yani genellikle herhangi bir haneye mensubiyet ve askerlik görevini yerine getirmeye kabil olma özelliklerini taşıyan toplumun tüm özgür erkeklerinden oluşuyordu. Karanlık Çağda (Homeros'un eserlerinde *agora*da toplanan) meclisin reisler karşısında kısıtlı bir gücü olmakla birlikte iki tarafın orta noktayı bulması elzemdi. Klasik döneme gelindiğinde siyasetin belirlendiği organ haline dönüştü. Atina'da meclis veya özgün adıyla *ekklesia*, Pnyks tepesindeki açıklık alanda yılda yaklaşık 40 kez toplanıyordu.

MEGARON: Myken saraylarında merkez işlevi gören büyük dikdörtgen yapı. Hükümdarın "yüce salonu" niteliği, Karanlık Çağ liderlerinin zamanında da sürdü. Kent devletlerindeyse eski *megaron*, Yunan tapınağının temel planı şeklinde ölümsüzlüğe kavuştu.

METOIKOS: Yunan kentlerindeki yerleşik yabancılar. En çok Atina'daki *metoikos*lar hakkında bilgi sahibiyiz. Vatandaşlıkları olmamasına rağmen *metoikos*lar Atina toplumunun içinde kendilerine yer edinmişlerdi ve savaş zamanı yardımlarına başvurulabiliyordu, fakat bunların toprak sahibi olma yahut mahkemelerde temsil hakları yoktu.

METROPOLIS: "Anakent". Koloni kuran bir *polis*i ifade eden terim. Anakent ile yeni polis

arasındaki ilişki genellikle çok sıkı olur, mali, siyasi ve ruhani bağları birbirine kaynaştırırdı.

MINA: bkz. Para Birimi, Atina.

MİT: Tüm kültürler hayatın (evlilik, intisap, gıda, kültürel kurumlar, insan ile ulvi olanın ilişkileri gibi) topluluk için önemli olan veçhelerine yönelik geleneksel masallardan ibaret olan mitlere sahiptir. Yunanlar şifahen nesilden nesle aktarılan ve MÖ 2. binyıla kadar geriye uzanan, Yakındoğu mitolojilerinden eklemelerle sürekli zenginleştirilmiş bunun gibi pek çok hikayeye hakimdi. Yunan tarihçileri, yazı öncesi geçmişi yeniden inşa ederken mitlere bel bağlamışlardı. Çağdaş araştırmacılar da bunların içinden tarihi ve psikolojik gerçekliklere dair kanıtları toplamaya çalışmaktadırlar.

NOMOS: Gelenek yahut yasa. Bazen İngilizcedeki "mores" kelimesine karşılık gelecek şekilde, bir değerler sistemi içine yerleşmiş davranış biçimini ifade eder. Fakat yasal kapsamda da kullanılabilir; dolayısıyla, örneğin Solon tarafından koyulan kanunlar da Solon'un *nomos*ları (ç. *nomoi*) olarak görülür.

NOMOTHETAI: MÖ 403 yılında demokrasinin yeniden kurulması sonrasında işbaşına getirilen Atinalı yetkililerden mürekkep yapı. *Nomothetai*, mahkemeye benzer bir süreç içinde Atina yasalarını gözden geçirip onaylıyordu. *Nomothetai*ın sayısı teklif edilen yasanın önemine göre değişmekle beraber en çok 1001 kişiye ulaşabilirdi.

OBOL: bkz. Para Birimi, Atina.

OIKISTES: *Oikistes* (dikkat edilirse kökeni *oikos*tan gelmektedir) anakent (metropolis) tarafından koloni kurmak üzere gönderilenlerin "kurucusu" ve lideridir. *Oikistes*lerin yeni yerleşmede muazzam bir nüfuzu vardı ve genellikle ölümlerinin ardından tanrılaştırılırlardı.

OIKOS: "Hane". Aile mensuplarını, bunların evini, arazisini, hayvanlarını ve köleler dahil olmak üzere mallarını içeren Yunan toplumunun sosyal ve ekonomik açıdan çekirdek birimi.

OLİGARŞİ: *Oligarkhia* (azınlık egemenliği) erken dönem kent devletlerinde standart yönetim biçimi olarak hiyerarşik reislik sisteminin yerini aldı. Dar yönetim halkasına alt tabakadan gelen itirazlar, beraberinde pek çok oligarşinin devlet işlerini daha geniş çevrelere açmasına neden oldu. Demokratik *polis*ler, MÖ 411 ve yine MÖ 404 yılında Atina'da olduğu gibi oligarşik devrimlere maruz kaldı. 5. ve 4. yüzyıllar boyunca, genellikle zengin ve yoksul arasında yaşanan gerilimlerle birleşen oligarşi ve demokrasi yanlıları arasındaki gerilimler, Yunan siyasi hayatının değişmez bir unsuruydu ve zaman zaman kan dökmeye varan sonuçları oluyordu.

PARA BİRİMİ, ATİNA: Atina para biriminin temel unsurları *obol* ve *drakhme*dir (=6 *obol*). *Drakhme*, hesaplama kolaylığı bakımından daha büyük birimlere de çevrilebiliyordu, bu şekilde 100 *drakhme* 1 *mna*, 60 *mna* da 1 *talanton* yapıyordu. 5. yüzyıl Atina'sında 1 adet gümüş *drakhme*, vasıfsız bir işçinin emeğinin karşılığı olarak görülüyordu ve muhtemelen küçük bir ailenin bir günlük geçimini sağlıyordu. 1 *drahkme* donanmadaki kürekçinin bir günlük ücretine karşılık geliyordu. 1 *trieres*in maliyeti aylık 1 *talanton*du.

PELTAST: İnce mızrak ve küçük yuvarlak kalkanıyla hafif silahlı Yunan askeri. Tek başlarına veya *hoplites*lerle beraber muharebe unsuru olarak görev yaparlardı. Peloponnesos Savaşları sırasında da kullanılmakla beraber, 4. yüzyılda önemleri hissedilir biçimde artış göstermiştir.

PENTAKOSIOMEDIMNOI: Solon'un sistemindeki 4 varlık sınıfının en yukarıda olanı. Bu sınıfa mensubiyet için *pentakosiomedimnoi* veya 500 ölçülük adamların her biri, 500 *medimnos* (kile) yağ, şarap veya tahıldan her-

hangi birinin üretimini yapabilecek oranda mülke sahip olmalıydı.

PERIOIKOI: "Etrafta yaşayanlar" anlamına gelen bu terim, bağlı oldukları *polis* yakınında yaşayan halkları ifade etmek için kullanılıyordu. Buna dair en önemli örnek Spartadır; burada Lakonia ve Messenia'nın *perioikos* durumundaki topluluklarına yerel özerkliğe sahip yarı vatandaş olarak davranılıyordu ve bunların askeri hizmet zorunlulukları bulunmakla birlikte yürütülen siyaset üzerine söz söyleme hakları yoktu.

PHALANKS: Arkaik ve klasik dönemlerde genellikle 8 sıra derinlikli ağır piyadelerden oluşan *hoplites* ordusunun taktiksel düzeni. Her biri 1500 askerlik 6 alaydan oluşan *phalanks* ilk kez Makedon II. Philippos tarafından düzenlenmiştir. *Phalanks*taki askerlerin her biri küçük bir kılıç, küçük yuvarlak bir kalkan ve 8 mt kadar uzunluklara varan bir kargı (sarissa) taşır ve bunlar 16 sıra derinliğe sahip dikdörtgen düzende savaşırlardı.

PHRATHRIA: Kabile'nin (*phyle*) teorik olarak akrabalardan oluşan altbölümü. Klasik dönemde *phratria*lar kökene, dolayısıyla vatandaşlığın belirlenmesine ağırlık veren toplumsal gruplardı. Atina'daki her vatandaş aile bir *phratria*ya dahildi.

PHYLAI: "Kabileler". Demos'un bölümlendiği büyük zürriyet gruplarını ifade etmek için kullanılan terim. Ionialı toplulukların bu şekilde 4 "kabile"si varken, Dorlarda bu sayı 3'tü. Kabileler kent devletlerinde örgütsel birimler olarak işlev görürdü. Kleisthenes Atina devletinde gerçekleştirdiği devrimleriyle 4 geleneksel kabileyi devre dışı bırakıp Attika'yı siyasi ve askeri olarak 10 yeni *phyle*ye böldü.

POLEMARKHOS: *Polemarkhos* (başkomutan) memuriyetine erken dönem kent devletlerinde sıklıkla rastlanırdı. Genellikle bir yıl gibi belli bir dönem için ordu komutanı sıfatıyla aristokratik konseyin siyasetine tabi şekilde hareket eden *polemarkhos*un gücü sınırlıydı. MÖ yaklaşık 500 yılında Atina'daki *polemarkhos*un askeri yetkileri on *strategos*a devredildi (bkz. *strategos*). MÖ 487 yılında kura yoluyla seçilmeye başlamasının ardından *polemarkhos*un yetkileri esasen hukuki ve seremonik zeminde kendine yer buldu.

POLIS: "Kent", "kasaba". MÖ 8. yüzyıldan itibaren *polis* kelimesi büyük bir kent veya kasaba ile etrafındaki kırsaldan oluşan siyasi bir topluluğu ifade eder oldu. Bunlar bir bütün olarak kendi kendini yöneten bir varlığı, yani "kent devleti"ni oluşturuyordu. İşte bu küçük *polis*, MÖ 5. yüzyıla gelindiğinde sayıları yüzlerle ifade edilen Yunan kent devletlerinin ana biçimiydi.

PROBOULEUTIKOS: Konseyin (*boule*) mecliste görüşülmek üzere siyasi gündemi hazırlama işlevini ifade eden terim.

PROKSENIA: Vatandaşı olduğu kent devleti içinde diğer kent devletlerinin çıkarını gözeten ve *proksenos* (ç. *proksenoi*) diye adlandırılan diplomatik araç için kullanılan terim. *Proksenos* temsil ettiği yabancı kent devletinden son derece itibar görürdü. *Proksenia* kurumu, *ksenia* veya şahsa özel "yabancı konukluk" adlı daha önceki bir kurumdan evrilmiştir.

PROSKYNESIS: Aşağı sınıfların üst sınıfları ve tüm Perslerin Pers kralını törensel selamlama usülüne Yunanların verdiği isim. Temel anlamıyla *proskynesis* öpücük vermek anlamına gelmektedir. Fakat Pers kralı karşısında *proskynesis*, hükümdarın önünde secdeye vararak yapılırdı. Persler krallarının tanrısal kökenli olduklarına inanmamakla birlikte, Yunanlar ve Makedonlar *proskynesis*i yalnızca tanrılara karşı sergilenecek bir adet olarak görüyordu ve bu adetin kendilerine dayatılması girişimleri zorlarına gidiyordu.

PRYTANIS: Bir kent devletinde iş başına geçmiş memurun (ya da memurlar heyetinin) unvanlarından biri. Atina *boule*sinin yeniden düzenlenişi sırasında (MÖ 508), 10 yeni "kabile"den (*phyle*) kurayla seçilmiş her biri 50 *prytanis*ten mürekkep 10 ayrı kurul, sırayla yılın onda birlik kısmında *boule* ve *ekklesia*nın günlük işlerini idare etmek üzere yetkili olarak görev yapardı. Bu 50 adamdan oluşan her bir yapı, bir *prytanis*i oluşturuyordu.

RHETORES: Yasa önergeleri hazırlayıp meclislerde söylevler vererek 4. yüzyıl boyunca Atina siyasetinde boy gösterme yolunu seçen kişiler. Becerilerini ifade eden terim teknik açıdan söylevci anlamına gelmekle beraber diğer dillere çoğu zaman "siyasetçiler" olarak çevrilir.

SATRAP: Pers imparatorluğunun eyalet valilerine verilen unvan. Aynı unvan sonraları Büyük İskender'in imparatorluğunda ve Seleukos krallığında da kullanılmıştır.

SATRAPLIK: Esasen Pers imparatorluğunun eyaletlerine verilen isim. Büyük İskender de Pers imparatorluğunun satraplık sistemini kendi imparatorluğunun idari çerçevesi olarak korumuştur. MÖ 301 yılında Tek Gözlü Antigonos'un imparatorluğunun bölünmesinin ardından bu terim Seleukos krallığının en büyük bölgesel altbölümlerini adlandırmak için kullanılmıştır.

SOFİSTLER: MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısı boyunca söylev veren ve eğitmenlik yapan gezgin entelektüeller. Bazıları ağırlıklı olarak hitabet hocasıydı, bazılarıysa toplumun yerleşik geleneklerine dair incelikli tartışmalar yürütürdü. Platon diyaloglarının önemli bir kısmında Sokrates'in gerçek bilgeliğinin yerine cafcaflı hitabet gösterilerini koydukları suçlamasıyla sofistleri itibarsızlaştırmıştır.

STASIS: Önceleri bir siyasi tartışmada aynı "duruş"u sergileyen bir grup kişiyi, yani bir hizbi ifade ederken sonraları genişleyerek taraflara ayrılma eylemini de ifade etmeye başlayan terim. Kent devletlerinde *stasis* (iç çatışma) oligarşik hizipler ve zengin ile yoksullar arasında meydana gelmiştir. *Stasis*in en kötü örneklerinde kan da dökülebiliyordu; dolayısıyla bu olayları şiddetsizlik sınırları içinde tutabilmek kent devletleri için temel bir hedefti.

STELE (Yazıt): Üzerinde bir yazı, süsleme veya her ikisinin de bulunabildiği taş levha. *Stele*ler mezarları, askeri zaferleri veya mülk sınırlarını belirlemeye yönelik kullanılabilirdi. Kanunlar ve anlaşmalar gibi önemli metinler de *stele*ler üzerine yazılabiliyordu.

STRATEGOS: "Askeri lider" için kullanılan ortak terim. MÖ 487 yılında Atina'da on *strategos*, seçilerek iş başına gelen yegane yüksek yetkililerdi; dolayısıyla 5. yüzyılın en etkili siyasetçileri *strategos*lardı. Erken Hellenistik dönemde *strategos* (general), Avrupa ve Asya'daki en yüksek rütbeli Makedon komutanının unvanıydı. Bu dönemin bilinen dört *strategos*u Avrupa'da görev yapan Antipatros, Polyperkhon ve Kassandros ile Asya'daki Tek Gözlü Antigonos'tu.

SYMPOSION: Arkaik ve sonrasındaki dönemlerde az sayıda (14 ila 30 kadar) kişinin katılımıyla yapılan yemek sonrası "içki alemi", yetişkin erkeklerin, özellikle de soyluların sosyal hayatlarında sıkça tecrübe ettikleri bir etkinlikti. *Symposion* genç aristokratları birbirine bağlayan önemli bir gelenekti ve (tıpkı *hetaireiai* gibi) sıklıkla hizbi entrikaların kurgulandığı bir ortamdı.

SYNEDRION: Korinthos Birliği veya İkinci (Attika) Delos Deniz Birliğindekine benzer temsilciler konseyi. İkinci (Attika) Delos Deniz Birliğinin *synedrion*u her üye kent devletinden gelen tek bir üyeden oluşuyor ve birliği Atina meclisiyle beraber yönetiyordu; siyasi kararların bu iki organ tarafından da onay-

lanması gerekiyordu. Korinthos Birliğinin *synedrion*u üye kentler ile birliğe dahil olan *ethnos*ların temsilcilerinden oluşuyordu. Bu *synedrion* da Korinthos Birliğini ayakta tutan Ortak Barışın sürdürülmesinden sorumlu olup, üyeler arasındaki anlaşmazlıklarda hakemlik yapmak ve birliğin amaçlarına aykırı hareket etmekle suçlanan bireyleri yargılamak yetkileriyle donatılmıştı.

SYNOIKISMOS: Birkaç ayrı topluluğun tek bir siyasi birliği oluşturma sürecini ifade etmek için kullanılan terim. *Synoikismos* aynı zamanda çeşitli topluluklardan halkların yeni bileşik bir yerleşmeye taşınması durumuna da karşılık gelmektedir.

TALANTON: Bkz. Para Birimi, Atina.

THES: Borçları sebebiyle maaş karşılığı işçi olarak kendisini kiralamak durumunda kalan özgür kimse için kullanılan terim. Atina'da Solon'a atfedilen ekonomik sınıflandırmaya göre (MÖ yak. 600) *thetes* (çoğulu) vatandaşların en alt sınıfını meydana getiriyordu.

TİRANLIK: (*tyrannis*) Bir *polis*te yönetim erkinin "tiran" (*tyrannos*), yani gücü kendinden menkul tek bir kişi tarafından hukuk dışı yollardan gasp edilip ele geçirilmesi. Tiranlık Arkaik dönemde birçok kent devletinde bir evre olarak ortaya çıkmıştır ve sıklıkla dar çevreli oligarşi ile devletin daha demokratik bir siyasetle yönetildiği yönetim biçimleri arasında bir geçiş aşaması olarak görülür. 5. yüzyılın sonları ila 4. yüzyılda yeni tür bir tiran olarak askeri diktatör özellikle Sicilya'da sivrilmiştir.

THOLOS: (ç. *tholoi*) Yer üstünde inşa edilen ve Geç Tunç Çağ soylularının tercih ettiği (arı kovanı biçimli) bir tür abidevi mezar. Klasik dönemde yine *tholoi* olarak anılan yuvarlak yapılar tapınak veya kamu binaları olarak işlev görüyorlardı.

TRIERES: Klasik dönemde kullanılan Yunan savaş gemisi. 3 sıralı kürekleriyle 9 deniz mili hıza erişebilen *trieres*ler düşman gemilerini etkisiz hale getirmek için tunçtan koç başını kullanıyordu.

WANAKS: "Efendi", "Sahip." Myken krallığının hükümdarının unvanı. Homeros'ta *anaks* biçiminde tanrıların ve önemli liderlerin sıfatı olarak karşımıza çıkmaktadır.

DİZİN

30 Tiranlar rejimi 15, 263, 264
30 Yıl Barışı 14, 178, 197, 227, 228

Abisares (Kaşmir Hükümdarı) 342
Ada 13, 26, 27, 31, 33, 37, 39, 40, 41, 46, 51, 56, 58, 64, 67, 72, 75, 76, 84, 86, 101, 147, 157, 165, 168, 172, 173, 174, 178, 211, 234, 236, 239, 240, 241, 243, 247, 249, 254, 257, 268, 299, 325, 330, 333, 343, 344, 348, 377
Adalet 66, 70, 84, 90, 95, 136, 137, 138, 172, 183, 218, 265, 267, 277, 281, 284, 294, 295, 359, 377, 385
Agamemnon (Mykenai Kralı) 31, 32, 62, 69, 76, 78, 184, 218, 219, 278
Agis (IV., Sparta Kralı) 360
Agis (Sparta Kralı) 254, 258, 264
Agora 61, 67, 97, 109, 139, 140, 148, 163, 195, 208, 209, 210, 229, 241, 249, 275, 386, 390
Ahhiyawa 46, 52, 62
Aigina 154, 165, 166, 177, 178, 182, 230, 234
Aigospotamoi Savaşı 234, 257, 258, 259, 261, 262
Aiskhylos 14, 24, 162, 167, 168, 172, 183, 197, 212, 217, 218, 219, 221, 229, 278, 283, 293, 364
Aitolia Birliği 356, 357, 378
Akhaia Birliği 357, 378, 382
Akharnaialılar (Aristophanes) 15, 24, 25, 172, 180, 195, 226, 228, 235, 242, 243, 245, 246, 259, 260, 265, 279
Akhilleus 66, 69, 77, 88, 97, 152, 236, 324, 327, 335
Akhilleus ressamı 236
Akropolis 100, 133, 135, 136, 140, 142, 143, 144, 166, 167, 183, 194, 202, 203, 204, 208, 209, 229, 285, 317, 325
Akrotiri 40, 147
Aleksandros (III., Makedon Kralı) 16, 25, 324. *Bkz.* Büyük İskender
Aleksandros (II., Makedon Kralı) 309
Aleksandros (I., Makedon Kralı) 307, 309
Alfabe 13, 20, 73, 74, 78, 86

Alkaios 102, 103, 126
Alkibiades 246, 247, 249, 250, 252, 254, 255, 256, 257, 259, 264, 266
Alkmaionidai Sülalesi 135, 138, 143, 144, 162, 164, 169, 228
Amasis ressamı 192
Amfora 59, 74, 75, 97, 146, 187
Amphipolis 201, 215, 242, 243, 265, 313, 315, 321, 351
Amyntas (IV., Makedon kralı) 324, 326
Anaksagoras 172, 211, 289
Anaksimandros 104, 159, 283
Anaksimenes 104, 159
Anarkhia 126
Andokides 25
Andokides ressamı 97, 256
Andros 174, 258
Antigone (Sophokles) 220, 222
Antigonos Gonatas (Demetrios Poliorketes'in oğlu) 356, 358
Antigonos Monophtalmos 378. *Bkz.* Tek Gözlü Antigonos
Antipatros 16, 317, 318, 324, 327, 332, 340, 346, 350, 351, 393
Anytos 264, 266
Aphrodite 70, 73, 120, 282, 287, 366, 368, 377
Apollon 49, 70, 76, 92, 105, 106, 109, 143, 160, 169, 173, 184, 200, 218, 225, 282, 286, 313
Apologia (Platon) (Sokrates'in Savunması) 266
Areopagos Konseyi 134, 138, 163, 218
Arginousai Savaşı 257
Argonautika (Rodoslu Apollonios) 366
Argos 44, 77, 81, 88, 108, 127, 160, 176, 178, 213, 243, 247, 248, 278, 281, 306, 309
Aristokrasi 71, 92, 109, 301, 309, 312, 351, 387
Aristoteles 15, 16, 23, 25, 87, 95, 119, 123–126, 128, 129, 134, 143, 193, 194, 196, 208, 265, 279–284, 293, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 318, 321, 322, 324, 331, 341, 344, 346, 358, 360
Arkadia Birliği 271
Arkaik Dönem 13, 77–80, 82, 83, 87, 88, 91, 93–98, 100, 101, 107–110, 112, 124, 132, 133, 150, 183, 186, 210, 304, 387, 394
Arkhidamos Savaşı 235, 246
Artakserkses (III., Pers kralı) 16, 319, 345
Artemis 49, 70, 76, 120, 190, 273, 282, 285, 319
Artemisia 167, 214, 272, 273, 330
Athena 49, 70, 135, 141, 142, 143, 165, 172, 173, 181, 200, 203–207, 218, 228, 245, 248, 264, 318, 327, 377, 387
Atina 13–16, 23–25, 32–34, 41, 42, 44, 49, 51, 55, 56, 60, 61, 74–77, 82, 92, 94, 96, 100, 106–109, 114, 119, 123, 126, 127, 129, 131–144, 147, 148, 152, 154, 155, 159, 160, 162–168, 170–182, 186, 187, 188, 190, 192–202, 205, 206, 208, 210–215–220, 222, 225–230, 232, 233, 235–243, 245–260, 262–270, 272–286, 293, 297–301, 303–305, 308, 309, 313–318, 325–327, 337, 344, 350, 352, 354, 356–360, 364, 374, 386–394
Atina akropolisi 100, 193, 202, 285, 386
Atinalıların Devleti (Aristoteles) 23, 263, 299
Attika 56, 96, 97, 99, 133–137, 139–144, 153, 154, 160, 165, 171, 177, 179, 181, 183, 187–192, 195, 196, 209, 210, 218, 228, 236, 242, 244, 254, 260, 264, 269, 279, 282, 299, 303, 314, 357, 392, 393

Babil 155, 156, 164, 330, 336, 342, 343, 345, 346, 351, 352, 353, 361, 362, 374
Bakkhylides 182
Baktria 16, 338, 339, 340, 347, 350, 381
Basileus 57, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 78, 81, 82, 83, 90, 94, 133, 134, 276, 307, 387
Bilim 9, 10, 13, 14, 20, 35, 43, 56, 95, 103, 104, 105, 111, 211, 216, 223, 238, 260, 265, 284, 297, 298, 304, 364, 370, 371, 372, 383
Boiotia 89, 125, 178, 243, 247, 269, 317, 325, 387
Boiotia Birliği 178, 269
Boule 67, 83, 155, 165, 177, 180, 181, 208, 387, 390, 392, 393
Brasidas 242, 243, 246
Bulutlar (Aristophanes) 180, 226, 265
Büyük İskender (III. Aleksandros) 15, 16, 24, 25, 156, 168, 289, 290, 298, 302, 322, 323, 326, 346, 347, 382, 384, 393
Byzantion 85, 86, 172, 173, 175, 200, 201, 231, 234, 308, 316, 354

Çıplaklık 96, 99, 106, 118, 287, 366, 390

Dareios (III., Pers Kralı) 16, 291, 330, 331, 335, 338, 345, 346
Dareios (II., Pers Kralı) 254, 261
Dareios (I., Pers Kralı Büyük Dareios) 132, 151, 155, 156, 157, 159, 160, 164, 165, 169, 336, 341, 343
Delos Deniz Birliği (Attika Delos Deniz Birliği) 269, 303, 393
Delphoi 44, 76, 86, 105, 106, 107, 139, 143, 144, 166, 169, 172, 173, 183, 200, 213, 227, 230, 234, 286, 308, 313, 316, 356, 364, 387
Delphoi Apollon Tapınağı 105, 286
Demetrios (Antigonos'un oğlu) 17, 297, 352, 353, 356, 358, 364, 377, 378
Demokrasi 14, 25, 92, 95, 127, 129, 134, 139, 141, 163, 171, 172, 174, 175, 176, 179, 194, 197, 198, 225, 239, 255, 256, 260, 263–267, 272, 273, 279, 280, 284, 293, 297, 300–304, 314, 318, 350, 352, 358, 387, 391
Demokritos 211, 283, 359
Demos 63, 64, 66, 67, 68, 72, 80, 87, 89, 95, 180
Demosthenes 16, 25, 144, 241, 252, 275, 283, 304, 314–317, 319, 322, 325, 350, 370

Din 10, 14, 28, 35, 38, 40–50, 55, 57, 67, 69, 70, 71, 76, 78, 81–84, 86, 88, 89, 92, 95, 97, 104, 105, 126, 127, 134, 142, 153, 156, 160, 168, 170, 172, 177, 181, 189, 204, 208, 210, 218, 220, 225, 226, 232, 235, 241, 249, 252, 264, 267, 273, 277–279, 281, 286, 294, 298, 313, 314, 333, 341, 362, 368, 374, 376–378, 385, 386, 390
Diodotos 238, 239, 240, 276
Dionysios (I., Syrakousai tiranı) 297, 301, 302, 303, 319, 363
Dionysos 49, 142, 172, 181, 208, 216, 217, 221, 240, 243, 289, 297, 309, 341, 349, 376
Dor düzeni (mimari) 207, 229
Dorlar 13, 51, 112, 387, 389, 392
Drakon 13, 135, 136, 138, 141, 169

Ege uygarlıkları 35
Empedokles 211, 283
Epameinondas 270, 271, 272, 303
Ephesoslu Herakleitos 105
Ephialtes'in reformları 14, 176
Epidauros 44, 88, 113, 230, 234, 288
Epikurosçuluk 25, 349, 358, 378
Erekhtheion 207, 229
Eretria 108, 141, 160, 174, 272, 273
Erken Tunç Çağı 12, 35, 80
Etrüskler 86
Euboialılar 72, 84
Eumenes (Kappadokia Satrabı) 350, 351, 352, 376
Euripides 15, 24, 172, 195, 212, 219, 221, 222, 229, 235, 245, 248, 283, 288, 293, 309, 364
Evans 31, 32, 33, 37, 39, 43, 52, 53

Gaugamela Savaşı 335, 336, 346
Geç Tunç Çağı 12, 22, 31, 41, 43, 49, 53, 59, 106, 133
Geometrik Stil 56, 60
Gerousia 126, 127, 131, 389
Girit 12, 26, 31, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 49, 51, 52, 53, 66, 74, 134, 381, 389
Granikos Savaşı 16, 346

Hades 71, 234, 257, 376
Halikarnassos 167, 175, 213, 214, 231, 234, 270
Harmodios 143, 144, 145, 162, 169
Havalar, Sular ve Yerler (Hippokrates) 212
Heilotlar 114, 115, 116, 117, 123, 124, 125, 127, 134, 176, 177, 188, 262, 271, 389
Hektor (Troialı kahraman) 63, 69, 248
Hellen Birliği 165, 166, 172, 176
Hellenika (Ksenophon) 24, 258, 268
Hera 49, 75, 76, 106, 213, 365
Herodotos 14, 22–24, 124, 140, 141, 156, 157, 159, 160, 162, 167, 168, 172, 212–216, 219, 221, 225, 226, 229, 232, 270, 283, 293, 306
Hesiodos 13, 23, 68, 70, 72, 78, 89, 90, 91, 92, 104, 109, 110, 210
Heykel 14, 19, 33, 34, 40, 74–76, 96, 99, 98, 100, 106, 107, 122, 130, 135, 139, 143, 145, 149, 169, 183–185, 203–205, 207, 208, 213, 249, 282, 285–287, 292, 314, 317, 320, 324, 349, 357, 364, 366, 368–370, 371, 383, 387, 390
Hindistan 9, 16, 25, 36, 341, 343, 344, 345, 347, 348, 361, 380, 381
Hippias 143, 144, 159, 160, 162, 164, 169, 282
Hippokrates 14, 172, 212, 229
Hippokrates Yemini 371
Historia 213
Hitit İmparatorluğu 44, 46, 51, 52
Homeros 21, 22, 23, 28,–31, 33, 46, 61–71, 78, 80, 83, 88–92, 102, 106, 135, 142, 222, 307, 324, 331, 333, 353, 370, 372, 386, 387, 390, 394
Hoplitesler 92–95, 115, 160, 162, 241, 255, 268, 390, 391
Hydaspes Savaşı 16, 342, 346
Hysiai Savaşı 13, 115

Ilias (Homeros) 13, 21, 23, 30, 46, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 77, 89, 92, 106, 142, 370, 383
Ion düzeni (mimari) 207, 229
Ionia 13, 61, 76, 81, 82, 141, 157, 158, 160, 173, 178, 210, 213
Isokrates 16, 25, 297, 319, 322, 328, 330
Issos Savaşı 16, 291, 331, 336, 346
IV. Aleksandros (Büyük İskender'in oğlu) 16, 350–352
İkinci Messenia Savaşı 13
İskenderiye 16, 17, 21, 102, 332, 333, 335, 346, 353, 361, 363, 364, 365, 372, 373, 376, 378, 379
İskender Lahdi 331
İskender Mozaiği (Pompeii) 291
İşler ve Günler (Hesiodos) 23, 68, 89–91, 104, 110, 118
İtalya 46, 72, 81, 84, 86, 101, 104, 109, 110, 113, 136, 149, 152, 175, 195, 199, 200, 221, 250, 252, 372

Kadın 10, 15, 22, 33, 40, 41, 48, 49, 51, 53, 55, 59, 60, 61, 65–70, 75, 88, 89, 91, 96, 98, 101, 102, 110, 114, 118–124, 127–131, 138–141, 148, 150, 152, 153, 156–158, 166, 170, 171, 176, 179, 184, 186–190, 192–194, 196, 197, 208, 211, 212, 214, 215, 217, 218, 220–223, 225, 232, 233, 235, 237, 239, 240, 245, 247, 248, 259, 262, 267, 279, 281–283, 287, 293, 296, 297, 300, 307, 320, 322, 325, 326, 332, 337, 345, 349, 358–360, 363, 364, 366, 368, 377, 378, 379, 385, 389, 390
Kallimakhos 17, 26, 162, 365, 366, 370, 378
Kallisthenes 331, 340, 346
Kambyses 156, 333
Kapadokya 350, 351
Kara Kleitos 327, 340
Kartaca 84, 168, 169, 195, 199, 252, 302, 303, 385

Kassandros 17, 290, 291, 351–353, 356, 358, 366, 393
Kent devletleri 13, 23, 24, 35, 68, 77, 78, 80–83, 88, 92, 108, 111, 114, 116, 123, 125, 132, 168, 169, 173, 176, 195, 196, 201, 227, 233, 235, 268, 280, 283, 299, 303–305, 348, 361, 387, 388, 390–393
Keoslu Simonides 143, 167, 181, 182, 225
Keramik 12, 19, 40, 41, 95, 96, 142, 153, 163, 170, 184, 186, 188, 189, 193, 195
Khaironeia Savaşı 16, 316, 319, 322, 324
Kıbrıs 41, 55, 59, 78, 141, 178, 195, 257, 268, 328, 352, 354, 360, 381
Kimon 173–178, 181, 197, 238, 255
Kinizm 349, 360, 378
Klasik dönem 14, 24, 71, 86, 108, 110, 111, 120, 128, 137, 164, 183, 184, 186, 188, 203, 209, 210, 276, 323, 349, 357, 358, 366, 387, 388–390, 392, 394
Kleisthenes 14, 135, 144, 155, 163, 164, 169, 254, 255, 392
Kleon 238, 239, 241, 242, 246, 259, 363
Kleopatra 16, 17, 292, 320, 321, 322, 326, 327, 349, 351, 364, 378, 379, 382, 385
Knidos Savaşı 271
Knossos Sarayı 38
Kolonizasyon 13, 72
Komedya 22, 24, 25, 172, 195, 217, 218, 235, 243, 244, 245, 247, 260, 265, 358
Kore 96, 100, 285
Korinthos 13, 15, 16, 37, 44, 56, 82, 84, 88, 94, 95, 96, 106, 108, 113, 125, 128, 149, 165, 166, 177, 178, 195, 196, 199, 200, 201, 203, 221, 227, 228, 230, 234, 243, 247, 249, 252, 258, 259, 262, 268, 269, 281, 282, 286, 303, 308, 318, 319, 321, 322, 325, 326, 327, 329, 350, 354, 382, 393, 394
Korinthos Birliği 16, 318, 319, 322, 325, 326, 329, 350, 393, 394
Korinthoslu Kypselos 94
Korinthos Savaşı 15, 268, 269, 281, 303
Korkyra 84, 85, 175, 227, 228, 229, 230, 234, 240, 241, 259, 354
Kouros 96, 99, 109, 390
Kölelik 88, 125, 138, 139, 168, 272, 293
Kroisos (Lydia Kralı) 155, 213, 214
Krypteia (Gizli polis) 127, 131
Ksenophanes 100, 104, 105
Ksenophon 15, 24, 120, 121, 128, 129, 131, 193, 223, 224, 225, 256, 258, 259, 262, 265, 266, 267, 268, 281, 284, 303
Kserkses (Pers Kralı) 132, 165, 167, 168, 169, 170, 172, 213, 214, 227
Kylon (Atinalı tiran) 13, 94, 135, 169
Kyme (Cumae) 84, 85, 175, 231, 377
Kyros (II., Pers Kralı) 155, 156, 165, 168, 169, 256, 257, 262, 344
Lakonia 81, 88, 112, 113, 114, 120, 121, 122, 127, 131, 148, 150, 195, 245, 271, 389, 392
Lamakhos 249, 250, 252
Lefkandi 13, 58, 59, 77, 78
Lelantos Savaşı 13, 108
Leonidas (Sparta Kralı) 118, 126, 166, 167, 172
Lesbos 101, 102, 158, 173, 200, 201, 239, 257, 299, 319
Leukippos 211, 359
Leuktra Savaşı 313, 318
Linear A Yazısı/Tabletleri 12, 39, 43, 52, 53
Linear B Yazısı/Tabletleri 12, 20, 22, 43, 46, 47, 49, 52, 53, 56, 63, 74, 388
Lirik Şiir 13, 22, 23, 98, 100, 109, 181
Lykeion 16, 297, 298, 299, 303, 358
Lykourgos 13, 116, 118, 119, 120, 122, 127, 128, 130, 131, 360
Lysandros (Spartalı Ephoros) 256, 257, 258, 259, 262, 263, 264, 268
Lysias 25
Lysimakhos (Trakya Satrabı) 17, 163, 340, 350, 351, 352, 353, 356, 378

Makedonya 17, 160, 201, 242, 272, 283, 290, 298, 303, 305–322, 324,–327, 330–333, 335, 339, 343, 345, 351, 352, 356, 357, 360, 382, 385, 390
Mantineia 113, 230, 247, 269, 271, 272
Marathon Savaşı 14, 160, 163
Megara 64, 80, 82, 86, 94, 103, 108, 135, 177, 178, 194, 196, 199, 228, 229, 243, 245, 263, 281, 282
Megara Kararları 228
Messenia 13, 46, 88, 108, 114, 115, 122, 124, 125, 127, 131, 199, 271, 272, 389, 392
Metoikoslar 187, 196, 203, 263, 282, 304, 390
Metropolis 84, 109, 391
Mezopotamya 9, 27, 35, 41, 50, 70, 80, 104, 156, 211, 330, 353
Mısır 9, 16, 17, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 35, 40, 41, 44, 46, 50, 51, 52, 71, 75, 86, 96, 97, 98, 99, 108, 147, 151, 156, 159, 165, 172, 178, 195, 214, 292, 319, 330, 332, 333, 335, 336, 350, 351, 353, 354, 361–365, 369–371, 373–379, 381–385, 387
Miletos 44, 46, 56, 86, 101, 104, 108, 157, 158, 159, 160, 166, 167, 175, 177, 200, 231, 234, 328, 354
Miltiades 142, 160, 169, 173
Mimari 35, 40, 41, 43, 44, 74, 75, 76, 96, 97, 203, 208, 232, 290
Mimnermos 101, 102
Minos Uygarlığı 33
Mouseion 17, 364, 378
Mousike 222
Mykale Savaşı 167
Mykenai 12, 31, 32, 41–45, 47, 49, 51, 52, 55, 56, 62, 76, 113, 230, 326, 386
Myron 183, 184
Mytilene İsyanı 238

Naksoslu Lygdamis 141
Naukratis 86, 121, 159, 350, 354
Neolitik (Yeni Taş Çağı) 12, 33, 34, 37, 52
Nestor 46, 53, 73, 241
Nikias 15, 241, 242, 243, 244, 247, 249, 252, 253, 259
Nikias Barışı 15, 242, 243
Nomos 225, 226, 229, 295, 391
Nomothetai 279, 391

Odysseia (Homeros) 13, 21, 23, 30, 46, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 88, 89, 142, 333, 383
Odysseus 64, 65, 66, 67, 70, 78, 88
Oikistes (koloni kurucuları) 83, 391
Oikos (Hane) 64, 65, 70, 71, 78, 80, 88, 139, 188, 189, 192, 193, 262, 295, 391
Oligarşi 15, 82, 83, 88, 89, 94, 95, 109, 125, 127, 144, 200, 227, 240, 250, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 262, 263, 265, 273, 275, 280, 281, 297, 301, 350, 387, 390, 391, 393, 394
Olimpiyatlar 106, 182
Olympias (II. Philippos'un eşi) 15, 320, 321, 322, 324, 326, 333, 351
Olympos tanrıları 204, 235, 376
Ostrakismos 14, 163, 164, 165, 169, 175, 176, 177, 179, 247, 293

Pandora 91
Panhellenizm 76
Papirüs 19, 20, 21, 22, 23, 25, 102, 151, 195, 197, 360, 361, 363, 364, 369, 374, 379
Parmenides 105, 297, 299
Parmenion 319, 320, 327, 335, 338, 340, 346
Parthenon 14, 172, 194, 203, 204, 205, 207, 208, 229, 232, 286, 299, 387
Pausanias 172, 173, 175, 197, 228, 258, 264, 320, 321, 322
Peisistratos ve oğulları 14, 94, 139, 140, 141, 142, 143, 160, 164, 169, 203, 217
Peloponnesos Birliği 109, 127, 131, 165, 177, 178, 201, 227, 228, 242, 243, 247, 249
Peloponnesos Savaşı 14, 24, 124, 168, 177, 197, 199, 207, 210, 212, 216, 231, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 243, 245, 248, 249, 250, 252, 253, 258, 260, 262, 265, 267, 280, 281, 295, 313, 319
Peltastes 268, 303
Pentakontaetia 229
Pentakosiomedimnoi (500 medimnosluklar) 138, 169, 391
Perdikkas (II., Makedon Kralı) 309
Perdikkas (I., Makedon Kralı) 228, 242, 306
Pergamon 151, 324, 354, 376, 382
Periandros 95, 108
Perikles 14, 15, 135, 144, 177–181, 187, 196, 197, 200, 203, 208, 215, 228, 235–239, 245, 246, 248, 257, 274, 284, 387, 389
Persia 170, 338, 344
Pharnabazos (Daskyleion Satrabı) 254, 268
Pharos 17, 333, 353, 364, 365, 378
Philippos (III., Makedon Kralı) 15, 16, 312, 350, 351
Philippos (II., Makedon Kralı) 15, 16, 25, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 319, 321, 322, 324, 326, 345, 351, 387, 392
Philokrates Barışı 16, 313, 315
Phokis 81, 166, 167, 178, 312, 313, 315, 316, 322, 387
Pindaros 182, 183, 197, 325
Pithekousai 72, 84, 85, 86
Platon 15, 16, 25, 103, 129, 183, 196, 208, 224, 262, 263, 265–267, 271, 278, 280, 282–284, 293–295, 297–303, 319, 358, 360, 383, 393
Plutarkhos 23–25, 118–120, 122, 124, 128–131, 137, 176, 228, 247, 253, 309, 339, 340, 383
Polemarkhos 82, 94, 134, 392
Polybios 17, 321, 381
Polykrates 101, 104
Polyperkhon 17, 351, 352, 393
Poseidon 49, 106, 154, 205, 206, 207, 318, 343
Potidaia 175, 227, 228, 229, 230, 234, 238, 265, 313
Presokratikler (Sokrates öncesi filozofları) 13, 103–105
Proskynesis 339, 340, 392
Protagoras 284
Protogeometrik keramik 13, 56, 60, 78, 133
Prytanis 82, 393
Ptolemaios (II., Mısır Kralı) 17, 353, 362–366, 378, 381
Ptolemaios (I., Mısır Kralı) 17, 350, 364, 366, 376, 378, 381
Pylos 39, 41, 43, 46, 48, 52, 53, 57, 240, 241, 243, 245, 259
Pythagoras 104, 105, 295

Rodoslu Apollonios 17, 26, 366
Roksane (Büyük İskender'in eşi) 16, 339, 345, 346, 349, 350, 351

Salamis Savaşı 17, 167
Samos 75, 101, 104, 158, 173, 200, 201, 255, 256, 258
Sanat 9, 10, 13, 24, 35, 40, 41, 49, 51, 53, 55, 58, 60, 61, 63, 68, 74, 75, 78, 79, 86, 92, 95–99, 102, 105, 110, 112, 120, 134, 140, 142, 143, 151, 153, 172, 181–184, 186, 187, 189, 192, 193, 197, 219, 232, 248, 253, 275, 284, 287, 309, 343, 349, 357, 364, 366, 368, 369–371, 374, 383, 385
Sappho 100–103, 109, 110
Sardes 158, 159, 160, 166, 201, 231, 254, 328, 354
Satraplar 254, 327, 330, 336, 339, 343, 344, 350, 351, 352, 361
Satraplıklar (Eyaletler) 156, 169, 328, 335, 343, 350, 351, 352, 361

Schliemann, Heinrich 30, 31, 32, 33, 52, 62, 147, 326
Seisakhteia 137
Seleukos 17, 351, 352, 353, 356, 357, 361, 374, 378, 381, 385, 393
Seuthes (II., Trakya Kralı) 309
Sicilya 15, 24, 46, 72, 81, 84, 168, 169, 172, 175, 182, 195, 198, 199, 211, 217, 249, 250, 252, 253, 254, 260, 286, 297, 302, 394
Sicilyalı Diodoros 24, 25, 256, 273, 281, 302
Sicilya Seferi 15, 248, 250
Sinoplu Diogenes 360
Skythia 157, 195, 276, 316, 325, 338
Sofistler 14, 222, 225, 226, 245, 265, 393
Sokrates 15, 25, 103, 172, 180, 193, 223, 224, 226, 246, 257, 262–267, 274, 275, 277, 278, 281, 294–296, 298, 303, 304, 393
Solon 23, 92, 136–141, 155, 192, 197, 213, 214, 255, 279, 300, 389, 391, 394
Sophokles 15, 20, 24, 172, 212, 219, 220, 221, 229, 235, 283, 364
Sparta 13–15, 17, 23, 24, 62, 76, 81, 82, 84, 88, 93, 97, 100, 108, 109, 111–132, 134, 138, 143, 144, 148, 150, 157, 159, 160, 162, 165, 168, 172–178, 189, 196, 198, 201, 215, 216, 222, 226–230, 233–243, 245–247, 249, 252, 254–259, 261–263, 268–272, 293, 303–305, 313, 315, 318, 319, 325, 327, 332, 357, 358, 360, 388, 389
Stasis 240, 281, 319, 393
Stoacılık 25, 349, 358, 359, 360, 378
Synkretismos 333, 377
Synoikismos 80, 81, 109, 133, 394
Syrakousai 84, 86, 168, 169, 196, 199, 243, 249, 251, 252, 253, 259, 297, 301, 302, 319, 356
Syssition 117, 121, 128, 131
Şiir 13, 23, 24, 61, 62, 65, 69, 70, 74, 78, 86, 89, 90, 98, 100–103, 105, 107, 109, 115, 116, 122, 137, 143, 151, 181, 182, 217, 218, 222, 300, 365, 366

Tarım 12, 26, 28, 33, 35, 47, 55, 57, 71, 72, 84, 111, 125, 136, 138, 141, 186, 194, 195, 228, 242, 254, 280, 299, 304, 306, 313, 373, 390
tarımsal 26, 28, 52, 63, 86, 104, 138, 148, 262, 361, 388
Telemakhos 66, 67
Thales 104, 159, 283
Thebai 15, 16, 41, 44, 92, 106, 113, 125, 128, 154, 160, 165, 167, 178, 219, 220, 229, 230, 234, 259, 263, 268, 269, 270, 271, 272, 304, 305, 308, 309, 312, 313, 317, 318, 325, 332, 337, 354, 364, 389
Themistokles 160, 163–167, 169, 174, 175
Theognis 87, 103, 182
Theogonia (Hesiodos) 23, 70, 78, 89, 91
Theokritos 17, 26, 363, 365, 373, 378
Theophrastos 358
Theopompos 312, 321, 322
Thera 40, 41, 52, 53, 86
Theramenes 256, 259, 263
Thermopylai Savaşı 167, 170
Theseus 133, 134, 184, 208, 293
Thessalia 26, 165, 195, 272, 289, 306, 312, 313, 322, 325, 350, 356, 387
Thrasyboulos 263, 264
Thukydides 14, 15, 22–24, 126, 143, 144, 160, 172, 178, 197, 200–203, 212, 213, 215, 216, 222, 228, 229, 232, 235, 237–243, 247–250, 252, 253, 256, 260, 275, 283, 284, 295
Tıp 14, 172, 211, 212, 304, 372, 383
Ticaret 13, 14, 26, 35, 37, 39, 41, 43, 52, 56, 71, 72, 79, 82, 84, 86, 96, 107, 110, 123, 138, 141, 142, 160, 194, 195, 199, 228, 262, 281, 333
Tiranlık 13, 94, 96, 109, 132, 157, 169, 239, 256, 293, 297, 383, 394
Tissaphernes (Sardes Satrabı) 254, 255, 259
Tragedya 22, 24, 142, 159, 167, 168, 172, 181, 195, 203, 212, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 232, 245, 248, 260, 267, 288, 309, 358, 364
Trieres 164, 165, 169, 181, 250, 255, 390, 391, 394
Troia 12, 15, 22, 23, 30, 31, 33, 46, 51, 52, 53, 62, 63, 66, 67, 68, 78, 147, 152, 218, 231, 248, 327, 328, 367
Troia Savaşı 12, 22, 23, 30, 33, 51, 52, 62, 66, 78
Tunç Çağı 9, 22, 29, 30, 41, 46, 52, 53, 57, 76, 78, 79, 112, 133, 146, 278, 388
Tykhe (Tanrıça) 357, 358, 369, 378
Tyrtaios 93, 114, 115, 116, 124

Vatandaşlık 80, 88, 93, 139, 144, 179, 197, 242, 257, 277, 278, 283, 350, 389, 390
Ventris, Michael 43, 52, 53
Vitruvius 204

Yahudiler 156, 353, 361, 364, 373, 378
Yeni Komedya 243, 358

Zenon 17, 358, 359, 363, 378
Zeus 14, 49, 67, 70, 76, 90, 91, 92, 106, 109, 142, 172, 183, 185, 197, 207, 218, 219, 245, 284, 310, 318, 319, 332, 333, 342, 346, 358, 359, 364, 365, 372, 376, 378, 379
Zeus Tapınağı (Olympia) 14, 172, 183, 185, 197, 378
Zina 69, 70, 120

Sarah B. Pomeroy

ANTİK YUNAN'IN KISA TARİHİ

Okurun Antik Yunan dünyasını şekillendiren başlıca siyasi ve askeri olayları takip edebilmesini hedefleyen yazarlar, aynı zamanda önemli toplumsal, ekonomik ve kültürel olguları da ele alıyor. Kitapta Yunan tarihinin kısa, fakat bütünlüklü bir taslağını sunan bir Zaman Cetveli, kapsamlı bir sözlük ile birçok resim ve harita bulunmaktadır. Antik Yunan'ın Kısa Tarihi, antikçağ tarihi alanında eğitim gören öğrenciler ve konuyla ilgili bilgi edinmek isteyenler için güvenilir bir kaynaktır.

"Yazarlar ortaya bilgiyle dolu harika bir eser çıkarmışlar."
–M. Meier, Ruhr Üniversitesi

"Ustaca yazılmış ve anlaşılırlığı son derece yüksek olan bu eser, Antik Yunan uygarlığının öğrencilere ve konunun meraklılarına nasıl sunulması gerektiğini mükemmelen gösteriyor."
–J. Roisman, Colby College

"Bu kitap çok çekici, kısa ama öz bilgiler içeren bir kaynak kitaptır... Bu alandaki büyük bir boşluğu dolduruyor."
–Daniel Ogden, Exeter Üniversitesi

THG 0584756 SIH

ALFA alfakitap alfakitap alfakitap www.alfakitap.com 9 786051 716855 TARİH

₺ 59.00